Руслан Қапба

Кәасҭа Герхелиа

Иԥсҭазаареи ирҿиамҭақәеи

Аҟәа
Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырҭа
2018

УДК 82-39
ББК 84(5Абх) 6-44
Қ 20

Қапба Р. Хә.
Қ 20 Кәасҭа Герхелиа: иҧсҭазаареи ирҿиамҭақәеи / Руслан Қапба. – Аҟәа : Аҧхәынҭшәҟәтыжьырҭа, 2018. – 640 д.

Еицырдыруа аҧсуа поет Кәасҭа Герхелиа (1932–1996) изку амонографиаҿы иазааҭгылоуп ихәыҷрашықәсқәа инадыркны дызнысыз иҧсҭазаара мҩа зегьы. Ирацәаны иаагоуп иҭынхацәа, иҩызцәа, арҿиара знапы алаку ауаа иара изкны ирыҩхьаз астатиақәеи агәалашәарақәеи. Инарҭбааны, инарҵауланы иахцәажәоуп ипоеизиатә ҭынхеи ипублицистикеи.

УДК 82-39
ББК 84(5Абх) 6-44

© Қапба Р. Хә., 2018
© Аҧхәынҭшәҟәтыжьырҭа, 2018

Поэзия прекрасна и вечна, как колосья и звезды.
Она создается для жизни и служит людям.
Человек говорит:
– Мне хорошо.
Поэзия отвечает:
– Я с тобой!
Человек стонет:
– Мне больно!
Поэзия отзывается:
– Я с тобой.

Кайсын Кулиев

Аннотациа

Еицырдыруа аԥсуа поет Кәасҭа Герхелиа изку амонографиаҿы иазаатгылоуп уи ихәыцрашықәсқәа инадыркны дызнысыз иԥсҭазаара мҩа зегьы. Ирацәааны иаагоуп иҭынхацәа, иҩызцәа, арҿиара знапы алаку ауаа иара изкны ирыҩхьаз астатиақәеи агәалашәарақәеи, инарҭбааны, инарҵауланы иахцәажәоуп ипоезиатә ҭынхеи ипублицистикеи.

Амонографиа автор ашәҟәы ззикыз апоет иажәеинраалақәеи ипоемақәеи ганрацәала ианеилиргоз ирҭоз аҳәатәи изцәырыргоз ахәыцрақәеи идырҟатцоз ахьатцрақәа ирыбзоураны, ашәҟәы атцакы гәылҭәааны еиҳагьы аҿарҭбааит, уанаԥхьо уагәыланахалартә.

Ҳәарада, апоет хатәра, апатриот Кәасҭа Герхелиа изку амонографиа ибзиаҙаны иаҳнарбоит иара иаамысташәара, иҟыбаҩ аҷыдара, аҙәгьы иламҩашьоз иара ихаҭара.

Ашәҟәы, изызку изы, баҟак иаҩызаны иудукылоит, аԥхьаҩ изы – азҿлымҳара зауа ҳамҭа бзианы иҟоуп.

ИҬЗОЗЕИ УИ ААХЫС, АХА...

1951 шықәсазы акәын. Усҟан Д. И. Гәлиа ихьӡ зху Тамшьтәи абжьаратә школ аҟны аҭара сҭон. Ишдыру еиԥш, усҟан аԥсуа жәлар рзы даараӡа ихьанҭаз шықәсқәаан, милаҭк аҳасабала ҳаҟазаареи ҳаҟамзаареи алахьынҭа ахаҵ-па иакын. Избанзар, афарҭын зҭаланы ишьҭнахыз амшын аҵәқәырԥақәа агаҷахь ишжәыло еиԥш, ажәылара иаҷын ақырҭуара Аԥсны зегьы амҽханакырц, иатәнатәырц, аҳаидеи ыҟамкәа иарҭаслымырц. Абри абас шакәыз, аԥсуа жәлар иаҵәымѳашьо ирдыруан, рцәа-ржьы ианырхьан раԥхьаӡа 1931 шықәсазы рхатә ҳәынҭқарратә зинқәа аԥырҟәҟәаны, иавтономтә республиканы Қырҭтәылатәи ССР ианаларҭа, нас Аԥсны ахадеи, уи ицнагаѳцәеи, амилаҭ ахаҷера аазырԥшуа ауаа барақәеи изаҟаразаалак харак рымаӡамкәа «Аԥсадгьыл иаҕацәоуп» ҳәа, ахьӡ дамыга рыхҭаны иантадырха, ԥсышьаҵәгьа анрырҭа. Уи нахыс ӡхыҵрак еиԥш, идәыҟәлеит ақырҭуара Аԥсны ахарԥара, уи ҳалаӡѳара апроцесс. Ари аполитикатә хәымга (Сталини Бериеи бҕас измаз) еиҳагьы аҽарҭбаауеит Аԥьынҵьтәылатә еибашьра дуӡӡа анцоз ашықәсқәа раангьы (усҟан ашьапы ркхьан, иахьынхоз аӡы рыҵалазшәа, ақырҭцәа, агырцәа, ашәанцәа хырҵәаны Аԥсыҟа раагара, рнырхара), уи ашьҭахьгьы. Иадыркит аԥсуа школқәа, еимдырпит амилаҭ кадрқәа, иаҷырхит ҳадгьыл абызшәа, даҽеакала иуҳәозар, ирыԥсахит зқьышықәсала иахыз агеографиатә ҭыԥхьыӡқәа, мамзаргьы аҵарадырра атермин ала иуҳәозар, атопонимика. Аамҭа кьаҷк ала ус заҟа гәнаҳаи заамуреи ҟарҵазеи «ҳаишьцәоуп» ҳәа зҳәоз, арахь згәы

ашьаҟәаҟәа ҭаз ҳгәылацәа хазынақәа. Сыззаааиуа абарҭ амилаҭ арыцҳарақәа зегьы ҳабиҧара иаҵанакуа, еиҳарак ақыҭа школқәа аиҳабыра классқәа рҽы аҵара зҵоз, инагзаныҵәҟьан акәымзаргьы, еилаҳкаауа ҳалагахьан иаҳхҭынхьаауа аҟынза, избан акәзар ақырҭуа еиҳабыра рполитика хәымга – аҧсуаа рқырҭуатәра – ахықәкы хада илабҽабатәу, насгьы ихымҧадатәу акы акәны ҳашколқәа рҟны ицоз иара аҵаратә процесс ахаҭагьы иаҳнарбон. Усҟантәи аҵаѡцәа ҳаҧсҭазаара уадаѡзан, иуадаѡымкәа нас изакәыз зынза иузымдыруа, иуцәтәыму абызшәала абжьаратә школ иаҵанакуа амаҭәарқәа рҵара уқәшәар? Уи иаанагоз аҵарада ҳҽаҳа-дагәан аҟазаара акәын. Абри азалымдырра – қырҭбызшәала аҵара зымч ақәымхакәа заҟаѡы заҧхьаҟа акыр зылҵраны иҟаз, рыҧсҭазааратә мѡа ҽаҟәаны, ибжамҽамны иаанхазеи. Ус ҳҟаларц (даргьы ииашоуп аҵаѡцәа ҳҭагылазаашьа еилызкаауаз азәык-ѡыцьак ҳақла ихәыцуаз рылан) азын имзакәа иаахтны ҳала иҭарҳәон: аҵара абашәҭаху, ма изҵо шәреиуоума, Анцәа иҟынтә аколнхарақәа, асовнхарақәа, ашахтақәа ыҟоуп, урҭ рыдагьы иаумаҷху махәҽала аус ахьыжәуша аҭыпқәа ҳәа. Ари, жәаҳәарада, ҳара ҳгәы ҳнархьуан, ақәыц еиҧш иҳалакьакьон урҭ ражәа гәыхьқәа.

Аѡада азәык-ѡыцьак анысҳәах, даҽеацьарагьы схы ишасырхәахьоугьы иаазгоит абраҟа иҧсҭазааратәу фактк. Ажәбатәи акласс аҽы стәан, ҽенак «Дарвинизм ашьаҭақәа» захьзыз амаҭәар ҳзырҵоз ҳарҵаѡы, Қарҭтәи аҳәынҵқарратә университет иалгахьаз (ус шакәу аҳәон игәы икыдыз адырга, мыцхәы дауцәамкәа уаѡы еиқәа ҧшзакы ижурнал кны дааѡналеит ҳуада. Иахьа акәушәа сыбла дабоит уи астол дахагыланы дымтәакәа данҳалаҧшуаз, лаҧшыла ҳанеимидоз акы ҳаиҳәарц шиҭахыз удырыртә. Аҵыхәтәан, дызхагылаз астол днаҧырҵны, днеин, ашьшьыҳәа ҳуада ашә ааир-

тын – иаԥсыуам зегьы шәдәылтц – иҳәан уаҟа днагылеит. Егьырҭ, уамашәа иубартә, ҳзыхҟьазеи, ҳаздәылышәцазеи мҳәакәа ашыр-сырҳәа иԥатцеибаҳәан рҽынархеит ашәахь. Даргьы маԥыԥзамызт жәԥык раҟара ыҟан, иаҳҳәап: Кополиани, Голиҭиани, Хьенулиани, Сордиа, Хорава, Гезердава…

Иандәылтц ашә кыдтцан, азарзагьы аҷалапеиԥш инаиркын, даахынҳәын, истол ԥаԥхьа днадгылеит дааҳалаԥшуа. Ҳара иаанхаз аԥсуаа ҳартцаԥы уамашәа дбаны ҳихәаԥшуан. Ус ҷааиҭит адәахьы аҳәы ииҳәоз илымҳа иҭасыр ҳәа дшәозшәа, ибжьы аармаҷны: – Ахәыҷқәа, сара Аԥсныҟа санаауаз, саб абас сеиҳәеит; – дад, сыҷкәын, аԥсуаа рахь уцоит, урҭ аламыс, апату змоу, аиҳабы-аитцбы дыздыруа, ҳаҭыр иқәызтцо жәларуп, сумырԥхашьан, ухгьы умырԥхашьан. Аԥсуаа сара ибзианы издыруеит, рчеиԥьыка сфахьеит, саныҷкәыназ снанагеит уасҵак иаҳасабала, – абас акыраамҭа дсабжьон. Уи, ҳәарада, исанаҳәоз рацәан, абыржәы иҟасҵо ашьаҷаҷгьы убри саб иажәақәа ирыбзоуроугьы рацәоуп. Амала, ишәасымҳәар сиашахом, убас шакәызгьы, сара сгәы иаанагон аԥсуаагьы акахеҭаа, аимереҭаа, агәыраа реиԥш иқырҭцәаз ҷьысшьон. Аха уажәоуп сара аиашатцәкьа аныздыр, даҽакала иуҳәозар, аԥсуаа шқырҭцәам, ишаԥсыуааy, рхатә бызшәа шрымоу. Араҟа урҭқәа зегьы ртытуа аҭоурых салалом, иаҭахым. Акы заҵәык исҳәо убри ауп, шәзықәшәаз заамуроуп, аха усҵәкьа ицарым, мышк ахы мышк атцыхәа зны ириашамхар аурым. Избоит қырҭшәала атцара заҟа ишәцәыхьанҭоу ишышәтәышьҭрам, аха атцара шәызҷу, иагьа ишәцәыцәгьазаргьы, икашәмыжьын, – ҳамҭак даатгылан дҳалаԥшуа, нас иажәа инацитцеит, – ахәыҷқәа сара хаҭала ас азалымдарра ахьыҟоу, рцаԥык иаҳасабала, уаҳа аусура сылшом, ԥымз аарла исычҳаит, уаха адәыҷба сҭалан аԥныка Қарҭка сцоит, бзиала! – иҳәан, даҽазныкгьы илаԥш ааҳхиган, ижурнал аашьҭихын ҳуада дындәылтцит.

Ҳара аҵаԥцәа, иаххәо ҳҽамшәо, иҳаҳаз џьаҳшьо, ҳаиҽаԥшуа ҳгылан. – Ижәдыруеи џьара провокациак ҳзыӄаиҵарц иҳәазар, – ҳәа зҳәаӄәазгьы ӄалеит. – Мамоу, гәыкала иҳәоу ажәаӄәа ԥашьаʒом, агәра умгарц залшаʒом – ҳәа ҽааиҵит Борис Гәыргәылиа – дахьгылаз!..

Адырԥаҽены ашкол аҽы ҳааизар, лабҽаба иаабеит ҳарҵаԥы ииҳәаз иажәаӄәа шҵабыргхаз, даҽеакала иуҳәозар, имаҵура ааныжьны дышцаз, иӄаз, ҳазҭагылаз азалымдырра иаӄәшаҳаҵмыз аʒәы иаҳасабала.

Иахьагьы сгәы иалоуп абри ауаԥ усӄантәи аамҭазы агәаҡьра аазрыԥшуаз ихьʒ, ижәла ҳзымдырʒо иахьаанхаз. Аха урҭ рԥызцәа арҵаԥцәа ҳмилаҭ азалымдырра ишҭагылаз, ҳзинӄәа лазырӄәуаз аҭагылазаашьа бааԥсы шыӄаз еилызкаауаз уарла-шәарлаʒан. Егьирахь, ақырҭуа милаҭеилыхыԥцәа реиҳабыреи дареи рхыӄәкы хада Аԥсны ампыҵахалара уаха-сахаҳәа иаҽын, ирымаз аҳра аҽҳәара ааины рӄәаӄәа ишкыдгылаз рдыруазшәа.

Аиҳабыра классӄәа рҽы аҵара зҵоз аҽар ҳакәзар ҳбызшәа ҳҽызхыз, ҳмилаҭ хдырра архәашьраз аԥарʒ алаҭәара иаҽыз ақырҭуа националистцәа рреакциатә мчӄәа еиҳагьы ҳдыргәгәон, ԥхьаӄатәи ҳмилаҭ аԥеиԥшхә бзиазы агәыӷра ҳаманы аӄалараҽы. Абри аус аӄны ицхыраагʒаны, уимоу иарҕьажәԥаны ҳахәаԥшуан ҳмилаҭ литература. Уи иаланагалоз аԥымҭакәа агазеҭ «Аԥсны ӄаԥшь» (уажәы «Аԥсны»), аизга «Альманах» ирнылоз, ус иналаршә-ԥаларшәны иҵыҵуаз аԥсуа шәӄәӄәа уҳәа ана-ара иҳамԥыхьашәоз ҳархьынҳалан иаҳкын, даҽеакала иуҳәозар, ҳрыԥхьон, ҳаиҵарыԥхьон. Акьыԥхь аҽы ҽыцк аабар ҳара ҳзы иныҳәан. Усӄантәи аҵаԥцәа ҳԥсихологиатә ҭагылазаашьа иахьатәи аҽар ирзеилымкаар ӄалоит, избанзар, уажәы урҭ рҭагылазаашьа зынʒа аҽеакуп, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ҳажәлар рхы иаӄәиҵуп, рбызшәа рҽызхуа атәым мчӄәа рыӄәыӷгәгәом. Ари аԥыза аҭагылазаашьа шнасыԥ дуу рдыруазароуп изызҳауа

ҳхьыбҽар. Убри аҟнытә урҭ рбызшәа аҵара иҵегьы игәцараркроуп, рлитература, рҟазара, рҭоурых, рнаука бзиа ирбароуп, наҟ-наҟ рхаҭақәа арҿиара иацхраартә еиԥш, насгьы ирдыруазароуп арҭ акатегориақәа рыда дарбанзаалкгьы иԥсадгьыли иуаажәлари рзын дҵоураны дышзышьақәымгыло. Ааи, Аԥсадгьыли ажәлари рыбзиабара ауп ауаҩы дҵоураны дҳәаақәызҵо. Иаҳхысыз ХХ ашәышықәса 50-тәи ашықәсқәа раан ииз аҵеицәа рыхшареи дареи рами аԥсуа жәлар наҙаҙа изызхьуаз, ашьа зызкарҭәоз ахақәиҭра аазгаз, ҳақәызхырц 1992 шықәса август 14 рзы иҳақәлаз ақырҭуа фашистцәа Аԥсны иалызцаз. Аиааира абираҟ ишәыршәыруа иахазыргылаз!

Абарҭқәа иреиԥшу ахшыҩзцарақәа схаҿы иааиуеит сҵаҩратә (ҷыдала Тамшьтәи абжьаратә школ аҿы аҵара аныстҵоз) шықәсқәа анысгәалашәо, усҟантәи аԥстазаареи уажәтәи еиҿырԥшуа санрызхәыцуа аамҭазы. Уажәы, Анцәа ду имҭаны, ҳазлаҟоу уаҩ дзеигәыргьаша акоуп. Ҳажәлар аҙәгьы ихьыԥшым, рхы-рыԥсы иақәиҭуп, ажәа ишалоу еиԥш, рхы аҟара дырбаны рыла аҟара анрырҭоз аамҭа иҭагылам. Ус иҟамыз ақырҭқәа рнапаҵаҟа ҳаныҟаз. Уажәы инхартә, инҵыртә, рмилаҭҭа культура дырҿиартә, иҧьацартә аҭагылазаашьа бзиа ыҟоуп. Ҳәарада, ҳаԥстазааракәы ауадаҩракәа шԥаҟам, иҟоуп, аха М. Лакрба ишиҳәаз еиԥш, ҳара ҳазҽеихар, ҳамч зқәымхо акгьы ыҟаҙам, ҳариааиуеит. Амала, иаҭахуп иаку амч ҟазҵо, амилаҭ идеиала еибарку аидгылареи, аҳәоуеиқәшәареи, аибаҭахреи.

Аԥхьаҩ ухаҵкы, автортә хьаҵра иҟаҳҵаз азырханы, аҩада зыҙбахә сҳәаз ашықәс (1951) ахь ҳхьаҳәып, избанзар, усҟан раԥхьаҙа акәны ҳаиқәшәоит ихацсыркыз сҩымҭа афырхаҵа хадеи сареи. Уи аиқәшәара шыҟалаз абас ауп: Сара зыҙбахә сымоу аамҭазы Д.И. Гәлиа ихьҙ зху Тамшьтәи абжьаратә школ аҿы аҵара рҵон, иахьа ҳмилаҭҭа литературеи ҳмилаҭҭа ҭҵаарадырреи

рус хкы аҟны зышьҭа ҭҧаыхаа иану: Борис Гәыргәлиа, Платон Бебиа, Терент Ҷаниа, Рушьни Ԥьопуа, Владимир Агрба, Иван Асаҙба, Гиви Миқаа, Ҷыҷыкәа Коҧониа... Ҳалша шыҟамызгьы ҳарҭ зегьы ақырҭуа нацистцәа ҳазҭадыргылаз азаамура ҭәҧәала иаҳныруа ихьаагон. Амала усҟангьы ԥхьаҟатәи ҳгәыҧракәа ҳмилаҭҭа литературеи ҳаҭҵаарадырреи ирыдаххәалон ишыдыдуатҵәкьа ақәа аурым ҳәа. Ҳарҭ еицыз, школк аҿы аҵара еицызҵоз зегьы ԥсыуа шәҟәык, ԥсыуа ѡымҭак анҳамԥыхьашәалак (ахала иауаҳԥыхьашәахуаз, ҳашьҭазаасҳын, иҳаԥшаауан) ҳаҿгәыҳәааны ҳаԥхьон, еиҳарак, уарла-шәарла акәзаргьы, агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» ианылоз, ажәеинраалақәа, ажәабжь кьаҿқәа, аочеркқәа. Ҳакритик хадацәа: Хәыхәыт Бҧажәбеи Шьалуа Иналиԥеи Миха Делбеи рыкритикатә статиақәа. Урҭ ашкол нҵыҵтәи ҳаԥхьарақәа ҳмилаҭҭа литература ашҟа аханатә иҳамаз абзиабара аԥашә, адац еиҳагьы идырҧәҧәон, ҳазҿлымҳартәуан, аинтерес ҳдыркуан. Ас иҟаз апатриотизымра злаз, аԥсуа шәҟәқәа лымкаала рыԥхьара бзиа избоз аѡра знапы алазкыз рымацара ракәҙамызт, егьырҭ ҳѡызцәагьы, иаххәап Иура Гадлиа, Хәыхәыт Аҳашба, Владимир Коҧониа, Вало Сақаниа, Рудик Ҷаниа уҳәа убас иҵегьы.

Сара хаҵала Арасаҙыхьтәи аашықәсатәи ашкол салганы, сҵара иацысҵарц Тамшьҟа санаа, агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциахь аколнхацәа русура атәы зҳәоз астатиа хәыҷқәа рыѡра салагеит. Раԥхьатәи сыстатиа хәыҷы, арасаҙыхьаа аԥьықәреи рашәара ишалагаз иазкыз акьыԥхь анаба, убриаҟара сеигәырҧьеит санышьҭалозгьы, аухантәарак ацәа сагаанҙа, сыстатиа хәыҷы иаҵагылаз Р. Қапба сыбла ихгылан ихьҙыркушәа. Уи аҵкысгьы иԥьасшьеит Арасаҙыхь аѡны саннеи зыԥсаҵа шкәакәахаша саб иашьцәа: Зыкәыр, Заҙ, Шәарах, заҟа еигәырҧьаз, исымадырҽхәаз сышәҟәык ҭытҵызшәа аҟара.

Иахьагьы акыр сархәыцуеит абри афакт: Итцарадаз абарҭ абыргцәа акьыԥхь збаз ажәа заҟа ҳаҭыр рзақәыз, заҟа хара ихәыцуаз.

Аҽены, аурокқәа ҳанрылга, исыʒбеит Тамшь ацентраҿы инхоз агыруа еимааʒахѡы иҿы снеины аʒы зцәылсуаз сразина магәи исырҷабырц, нас уантәи аԥошьтаҿы (Усҟан уи еиҳабыс даман Шь. Гогиа) снеирц, издыруада агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» (уаҟа иахьа Аҟәа иҭыҵыз агазеҭқәа – иахьа ироуан, нас уантәи ақыҵақәа рахь еихыршон) ахь исышьҭыз астатиа хәыҷқәа акыр анылазаргьы избап ҳәа иҳасабны. Ус сагьныҟәеит. Сразинамагә аʒы кылымкәо ианиҷаб,жәабаҟа минуҭ «аԥсы арганы»,нас иаасышьаҵаны сындәылтцит ахә наиҵаны. Аԥошьтаҿы саннеи, уи аиҳабы Шь. Гогиа агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аномер ҿыц сиҵеит, сидыруан, уаҟа аредакциа исзаанашьҭыз агонораргьы ѡынтәҟа иамысххьан. Усҟан Кәтолҟа игаз амѡа аԥошьта иавгны акәын ишцоз. Уи ахыбра азеижәтәи ашәышықәса аҽеанеиѡнашоз, даҽеакала иуҳәозар, Урыстәылеи, Индиеи, Петербурги ателеграф анрыбжьыргоз аамҵазы идыргылеит, еихагылак акәын иҟаз, зхаҵара бзиаз ақьырмыт ала иҩәҩаʒа иҟаҵан, ақәреи аҵоурыхи змаз хыбран. Уи иахьагьы иҩәҩаʒа иҟазаарын, аха иаҳҳаагаз аибашьра хлымʒаах ахаҿра аԥсахит, иарбгеит. Уажәы алахь еиқәышьшьы, ихыбга-ҿыбганы, ахәажәцәа ахьыкәкәа игылоуп амшқәа ԥхьаʒо. Ақалақь аҿы иҟа, ақыҵаҿы иҟа аҵоурых змоу ажәытәәи ахыбраҚәа еиқәырхалатәуп, избанзар, урҭ хҵоурых иадаҟьақәоуп.

Зыʒбахә сымоу абри аԥошьта ахыбра саадәылтцны, Кәтолҟа игаз амѡаду снангылт шьапыла Чаарқыҵҟа сцарц, еидарамѡангага машьынак сыкәшәозаргьы цәгьа имбауа, ҳамҭак саатгылеит. Ус, ѡыԥьа ачкәынцәа иԥшʒаԥшʒаʒа, руаʒәк мачк дшеиҳабу удырыртә еиԥш иаакылсит ахаҵәирҵаҿы. Ҳалаԥшқәа неиқәшәеит, хыхь-хыхьшәа, ҳашзеибамдыруазгьы, аԥсшәа еибаҳҳәеит. Ихаша-хәа-

шашәа Очамчыреи Џьгьардеи ирыбжьаз ахәажәцәа ахьыкәкәа иҟаз автобус ааира аамҭа здыруаз ракәхап ихьышәшәа-ԥышәшәа аизара иаҿын. Сара Чаарқыҭынʒа уажәы избазма шьапыла ацара, сҿынасхоит сҳәоны еиԥш, анҭ сааигәа игылаз аԥкәынцәа руаʒәк ҿааиҭит:

– Ҭаара ԥхашьарам, арԥыс, уабанʒацо? – ҳәа.

– Ааигәа снеиуеит, Чаарқыҭынʒа, – сҳәеит иаарқьаҿʒаны, азнык азы дсыдызцалазеи ҳәа сыгәгьы иааанагауа.

– Аа, ухарамзаап, шьапылагьы уцар улшоит, саатк ныҟәа ауп иҟоу – ҳәа аҭак ныҟаиҭеит. Ԥыҭрак ус ҿымҭкәа ҳахѡыкгьы, блала ҳҭибаҭааауашәа, ҳгылан ҳаиҿаԥшуа. Нас ҳҭынчра ааилагауа:

– Сара Аҟәантәи саауеит. Ҕәадаҟа сцоит, ари сашьа Рушьни иоуп, ааигәаʒа дынхоит, снаскьеигоит, – ууанʒатәи иажәа инаципеит, ибжьы угәазырԥхаша хаарак аҵаны.

Ҳанеибадырх, ҳаибадырып уаѡҵас ҳәа сгәы иааанагауа сизҵааит: – саҭамыз, аха шәыжәла, шәыхьʒ сдыруазар сҵахын, сара Арасаʒыхьтәуп Тамшьтәи абжьаратә школ сҵоуп, Чаарқыҭынтәи снықәоит, Ҳашаа рҿы сыкоуп с-Ҟапбоуп, – абас схы дсырдырит машәыршәа исыцәшәаз ауқәынцәа. Сажәа сшалгазҵәкьа уанʒа иҿымҭʒо игылаз аиашьа еиҵбы ҿааиҭит: Ари Котик Герхелиа иоуп, дпоетуп, иажәеинраалақәагьы агазет «Аԥсны ҟаԥшь» адаҟьақәа рҿы изныкымкәа, иѡынтәымкәа иркьыԥхьхьеит, – абас дгәыргьаҵәа аиашьа иашьа сирдырра даҿын. Сара Котик Герхелиа аниҳәа нахыс поетк хаҭала дысдырит, дызбеит ҳәа гәыргьарак саашьҭнахит, избанзар, иҵабыргыҵәкьаны, уи ихьʒ зҵаѡыз ажәеинраалақәа агазет аҿы избахьан, срыԥхьахьан, ҿыц аѡра иалагаз зѡымҭақәа акьыԥхь рбахьаз сара сзын ишәхьоу поетцәоуп ҳәа исыԥхьаʒон, сдыргәыргьон. Уажәы абар, саԥхьа дгылоуп апоет! (Шоҭа Ҷкадуа, Борис Гәыргәлиа, Анатоли Аԥьынԥьал, Мушьни Миқаиа, хаҭала избахьан издыруан). Уажәы урҭ аʒәы ҳәа дрыцлеит Котик Герхелиа.

Аԥсуа литература, сышқәыԥшызгьы, бзиа излазбоз ала, ари сара сзын ихҭысын, игәыргьаран. Сыхшыѡзцара саԥыѡлан исҳәоит, исыздыруам, иахьатәи ашкол хәыҷы жәеинраалак, ѡ-жәеинраалак зкьыԥхьхьоу дибар, диқәшәар, дышидикыло, ихиҳәаауа иоуоу имоуоу амилаҭ гәадура. Иҟалап акгьы ианамҳәаргьы. Гәыбԥан узиҭом, аамҭа ус иҟоуп, иԥьбароуп. Сара санаҷу аамҭаз зынӡа даҷеа ҭагылазаашьак ыҟан. Иуадаѡын, аԥсуара ҳхы-ҳаԥсы еиԥш иаҳҭахын ҳаҷгәыҳәаауан, аха атцаѡцәа иҳалшозыз? Амала, ақырҭуа нацистцәа рполитика хәымга ацәымгра ҳгәатцә ҭыблаауа иҭатәаз ԥхьаҟа иҳахоз доуҳатә мчыки милаҭ гәадураки ҳарҭауан ауадаѡрақәа риааиразы. Уи лабҷабан! Сгәы иаанагоит абри макьанагь иргәалашәоит ҳәа сабиԥара, избанзар, уԥсҭазаара иалаґьахьоу, узыргәашахьоу ахҭыс, анысымѡа хашҭшьа амаӡам, наҟ иуццоит, унарцәымѡа иқәгылоит акәымзар.

Аԥхьаѡ ухатцкы, ажәа мыцхәы уасыршьыр сҭахым. Ҷыц издырыз Котики Рушьнии ҳазхара ҳаицәажәааннӡа, аѡада зыӡбахә сҳәаз автобус агәгәа ахга, аԥшь ѡызӡа иааҳадгылеит, уахь ҳанҭеибаҳәеит игылаз зегьы. Сара Чаарқыҭ Кәатциа Осиа иҷаԥхьа ҳанннеи, автобус аанкыланы сынҭытцуан еиԥш, усҭ Руслан, ҳахьеибадырыз азы абри агазеҭ иҳәан Котик икьаҷ аԥьыба иааҭганы, «Аԥсны ҟаԥшь» аасиркит. Сара иҭабуп ҳәа иааимсхит.

Автоубс аґьґьа-гәгәа ахга («арҳәарах» ажәхьазар акәхарын) инеиуаз сылаԥш иныҵшәеит, Бигәаа Ҟәашә инаѡс иҟаз архәара ианлавс, нас саргьы сымѡахь сҷынасхеит.

Иара уатцәкьа агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аасыртызар, абар акымкәа-ѡбамкәа уи сызҭаз аҷкәын иажәеинраалақәа ахьану.

Усҟан уи атцара итцон Аҟәатәи арҵаѡратә цараиурҭаҷы, ҳанеиқәшәа аҷены уи Аҟәантәи дауан иашьа Рушьни Тамшь инхоз иҷы дныдгылан дибарц, нас Ҕәадаҟа иѡныҟа дцон.

Иҵуазеи, анаԥьалбеит, уи аахыс! Ҳхаҭақәа ҳазхаану ашықәсқәеи ахҭысқәеи нҭакәкәа заҟа цахьоузеи, аамҭеикәшара заҟа еиҭакрақәа гәымбылԥьбарала иҟанаҵахьоузеи! Заҟаѡгьы адунеи ҳархыԥхыԥуеит, ихаҳфаауеит ҳәа зҳәоз ахаҭарақәа ҿааҳәыра рымамкәа иаѡнаххьоузеи! Урызхәыцуа уалагар, ухәы-ужьы қақаҵа идыргылоит уаацәшәартә аҟынҵа. Иԥьбарагәышьоуп рыцҳашьарак ззымдыруа аԥсҭазаара адиалектика. Абраҟа ауп иахьыѡасуа ақәԥареи иаауа-еиҵеиуа рпринцип ала ауаѡы идгьылтә ԥсҭазаара. Амала, аҵәы иуахҭа анарха амам иааигәацәоуп, даҽаҵәы иҿҳәара еиҳа инахоуп. Ус ишьақәиргылеит зегь зымчу ҳазшаз. Ари иглобалтәу азҵаарафы ауаѡы иагьа дыԥқәпаргьы, ишырҳәо еиԥш, ажәѡан аеҵәа кыдиԥааргьы, дымчыдоуп, илахьынҵа дзахыԥом данышәар акәхоит…

1951 шықәса иссирыз, ҭагалантәи амшқәа руак аҽены ишьеи-ихши еилаҭәо, ихцәы бырфын кьларуа, ахьшьыцба еиԥш иблақәа ҭыԥхо, иҿцәажәа хааҵа днаҵаааҵаны, ижәѡахырқәа ҧеаҽеаҵа аразреи аҟәыҕареи ихыиҿы ианыԥшуа Тамшь ақыҭа ацентр аҿы избаз, ашьха қыҭа ҷкәын, Аҟәа аҵара зҵоз, ажәеинраалақәа рыѡра баѡхатәраны аԥсабара изнаҭаз Кәасҭа Герхелиагьы, уаѡ дзымшаҭо аԥсабара адиалектика азакәан ихыццакит, даѡнахгәышьеит, аҟамзаара адунеи, ииуа ауаа зегьы реиԥш, наҵаҵа илахьынҵахеит. Аха араҟа иҟоуп аԥсабара адиалектика ззымиаауа даҽеакгьы. Уи адоуҳа амч ауп. Иара ахаҵқы, абри ҧсра зқәым адоуҳа иабзоураны Кәасҭа Герхелиа иаҳзынижьыз аҭынха ыҟазаауеит ахатә хаҿра аманы, иара деиҭазҳәо, духазмыршҭуа ак акәны. Ҵабыргуп, уи имилаҭ сахьаркыратә литература иазынижьыз адоуҳатә мазара, уеизгьы-уеизгьы хыԥхьаҵарала ирацәам, аха, ишдыру еиԥш, зҿыгҳара ыҟоу атомқәа ракәым аус злоу, араҟа ихадароу автор иҭынхаз, иаԥиҵаз асахьаркыратә ѡымҭақәа рхаҭабзиареи нас урҭ

ззикыз ижәлари рыԥсҭазаара аҵабыргхаҵа ииашаны згьама ҳараку сахьаԥырала ишаанарԥшуа ауп. Ааи, адунеитә литератураҿ заћаԥ адыруада хыԥхьаҙарала имаԥны аԥымҭакәа зҭынхаз, арахь иклассикцәахаз. Хара ҳамцакәа иаҳгәалаҳаршәап: Александр Грибоедов, Николоз Бараҭашвили, Иуа Коҭониа, Қьаазым Агәмаа, Леуарса Кәыҵниа, Алықьса Лашәриа уҳәа убас заћаԥы. Урҭ рҿахәы нагҙаны аҳәаха рнамҭеит ирхыццакыз руахҭа, аха насыԥны ҳдоуҳатә мазара иазынрыжьит хәы змаҙам аҭынха. Еиҭасҳәоит, убарҭ ауаа ркатегориа даҵанакуеит Кәасҵа Герхелиа.

Аԥсҭазаара уҳәеитҳәа, уамашәа еибаркуп, ауаԥы иаартны зеилкаара илымшо амаҙақәа рацәаҙаны иамоуп. Убарҭқәаируакуп ауаԥы уаҵәтәи иҧеиԥш, – уинахысгьы иԥсы ҭанаҵы изыԥшу, ажәакала, илахьыԥҵахо адырра. Изхысҳәааua, санқәыԥшҙаз 1951 шықәсазы раԥхьаҙа акәны хаҭала избаз, сзеигәырґьаз апоет қәыԥш (еиҭасҳәоит, усћан, сара сеилкаара ала акыкԥбак зажәеинраалақәа зкьыԥхьхьаз зегьы ишәхьоу поетцәан срыхәаԥшуан) Кәасҵа Герхелиа иԥсҭазаареи ирҿиамҭақәеи ирызкны ашәћәы зԥып, мамзаргьы ус еиԥш иќоу напћазарак, баԥхатәрак сылалоит ҳәа изаћаразаалак гәаанагарак сызцәырҵны ахы снардыруа иќамызт. Мацара, бзиа избон аԥсуа литература иалонагалоз аԥымҭа ҿыцқәа, срызҿлымҳан исҧыхьашәоз ак бжьамыжькәа срыԥхьон. Акырынтә сыҵҭаамҭақәа рҿы ишысҳәахьоугьы абраћагьы исгәаласыршәоит уи зыбзоураз ҳҵарауаԥ ду Хәыхәыт Бґажәба иакәын. Ҳарҭ, ҳабду Қапба Еқәыԥ иԥнаҭа ҳааҙеит. Раԥхьа ашәћәқәа рыԥхьара абзиабара сиркит, нас хәыҷык саныԥеидас сзыԥхьаз, исанаҳәаз, ишеилыскаазгьы азҿлымҳара азиуан. Уи, ҳәарас иаҭахузеи, сара сзы кыр аҵанакуан, исанаҳәоз рацәан, ашәћәы сазхәыцны, сыхшыԥ азышьҭны, аԥхьара саднаԥхьалон, бзиа иснарбон. Аха, Кәасҵа Герхелиеи

сареи ҳанеибадырыз, аҩада ишысҳәахьоу еиԥш, агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциахь астатиа кьаҿқәа зыҩуан, иркьыԥхьуан, аха алитературатә статиақәа рыҩра снапы аласымкыцызт, усҟан асахьаркыратә ҩымҭақәа рыԥхьара акәын хыҷакыс исымаз. Аха нас, аинститут алгарахь саннеи, схаҭагьы зыԥхьаз асахьаркыратә ҩымҭа иазкны астатиақәа рыҩра напы аласкыр цәгьа исымбеит, сазхәыцуа салагеит, аха изызҳарызеи исзыгәыҕьуамызт. Ҽнак, мҿышак азын, сҩыза гәакьа Сергеи Зыхәба иҿы снеит, раԥхьаҳа акәны иҭыҵыз (1959), Хәыхәыт Бҕажәба еиқәиршәаз, Алыкьса Џьонуа редакторра ззиуз Оҭар Демерҷь-иԥа иажәеинраалақәа реизга сыманы – абри арецензиа ааҩып ажурнал «Алашара» азын ҳәа.

– Ибзиоуп, Руслан иуҳәаз, аха иаҳзыҩуоу, иаҳҳәап, нас иааҩҳаргьы ҳаркьыԥхьуоу? – абас уԥар узахымԥо азҵаара ныҚәиргылеит. Саргьы ҳамҭак исҳәо сақәымшәо, слак-ҩакуа саанхеит, аха нас ажурнал «Алашара» снапаҿы иҟазшәа агәрагара сыманы – иҳазҩыр иаҳкьыԥхьуеит, – сҳәеит, слақәыҕәҕәаны.

– Бзиоуп, ҳалагап, иалҵуа аабап, – аҭак ҟаиҵеит иааркьаҿны. Ҭабыргуп Сергеи Зыхәбеи сареи уааҳҳа Гал араион аҿтәи аколнхацәа рынхашьа-рынҵышьа иазкыз ҩбаҟа статиа – жанрла иочеркуп ҳәа ззуҳәаша – агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аҟны иаҳкьыԥхьхьан, аха сицхраақәазаргьы, хадаратәла иара иоуп изҩыз. Абраҟа Оҭар Демерҷь-иԥа изкыз астатиагьы, акык-ҩбак раҟара хшыҩзцарақәак аласҵазаргьы, иара инапы иҵыҵит, акьыԥхь абеит ҳҩыцьегьы ҳнапы аҵаҩны.

Изхысҳәааува, алитературатә-критикатә статиақәа рганахьала, абри аҩада зыҳбахә сҳәаз акәын ҧышәас исымаз, англыз журналист Ральф Паркер афранцыз журналист Жилбер Болоки Аԥсни аԥсуа быргцәеи ирызкны ирҩыз астатиақәа рыҳбахә сымҳәозар. Ральф Паркер истатиа Владимир Агрбеи сареи еиҵаагеит, егьи – Платон Бебиеи сареи.

Сыззаиуа, ҳашәҟәыɯɯы ду Миха Лакрба иновеллақәа реизга «Аламыс» анҵытҵ (1959) иаразнакҵәҟьа саԥхьеит, исгәаԥхеит уаҳа аҵахымкәа, уимоу, статиак сзахҳәаауазаргьы ицәгьамызт ҳәа сгәы инҵаскит. Абри ашьҭахьгьы ɯбаҟа-хԥаҟа мшы цеит, аха астатиа алагара сзыгәаҕьуамызт, избанзар, сзыԥхьаз ашәҟәазы астатиа аɯра сылымшар ҳәа сацәшәауа, скәанызануа саанхашәа сыҟан. Ус, ҽенак Хәыхәыт Бҕажәба иҟны снеит, истол иқәын Миха Лакрба ишәҟәы «Аламыс». Инапы нақәикын, – абри ашәҟәы умоума, насгьы уаԥхьахьоума? – ҳәа дсазҵааит иаагәцаракны. Сшаԥхьахьазгьы ишысгәаԥхахьазгьы иасҳәеит. – Ус акәзар, угәаанагара атәы зҳәо, уаламлацәакәа статиа хәыҷык уɯыр бзиан агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» азы, – иҳәеит даасҿаԥшны, сҭак дазԥшуа.

Сара азнык азы, мапгьы ааигьы мҳәо сгылан ҳамҭак ҿымҭӡо. Нас иасҳәеит ашәҟәы санаԥхьа сгәаанагарақәак зɯырц шыстаххаз аха… сҳәан, уа саагылт, ииҳәарызеишь ҳәа сӡырɯуа.

– Аа, аɯыза, зынӡа ибзиами, уаргьы уазхәыцхьазаарын, умыԥшыкәа уалага астатиа аɯра, амала уаналгалак сара исырба, сылаԥш нахызгоит, – ҳәа нациҵеит исыдигалаз аус сшақәшаҳаҵхаз дырны. Амала, «сылаԥш нахызгоит» ҳәа ииҳәаз ажәақәа мачк иаасыҵаҕәгәеит, избанзар, сашьа шиакәызгьы, уи ҳакритик ду иакәын, асахьаркыратә ɯымҭазы иажәа, игәаанагара, иҟаиҵоз ахәшьара кыр аҵанакуан. Иаҳҳәап, иаазгап астатиа ɯны, акы иаԥсамкәа иҟалар, ишахәҭоу исзымɯыр самырԥхашьои ҳәа ахәыцра саҿын сахьгылаз. Сазыразхеит, еиҵарсшәа иуҳәозар, «аҿа» сҳәеит ҳакритик ду иҿаԥхьа астатиа шызыɯуаз ала. Аɯныҟа санцоз «ɯаԥхьа уаԥхьа уазхәыцны, аɯраҿгьы аццакра аҵахым» ҳәа, – исышьҭеиҳәаз ажәақәагьы исарҳәоз мачӡамызт.

Иахьагьы сархив иагәылоуп М. Лакрба ишәҟәы «Аламыс» иазкны изɯыз. Хәыхәыт Бҕажәба илаԥш зхи-

газ раԥхьатәи сыстатиа. Жәаҳәарада, акритик иршшеит, дацхрааит, аха сара иҟәаҡәоит ҳәа сышшәозцәҟьа иҟамлеит, уимоу, маҷкгьы исымаиры‹ехәеит. Аҩра улшоит, – иҳәеит, – амала акритикатә статиақәа рыҩра напы аналаук, есымшааира ухы аус адуулароуп, ашәҟәқәа рацәаны урыԥхьалароуп, аинститут иунаҵаз адырра узхом, есымша ирҿыцлатәуп. – Нас инациҵеит: А.И. Герцен иԥа Москватәи аҳәынҭқарратә университет даналга, Лондонтә изиҩыз асалам шәҟәы аҟны иихәоз абарҭ ажәақәагьы: «Уажәшьҭа аҵара, адырра арҳара улшоит» ҳәа.

Изхысҳәаауа, критикк литератураҵцааҩык иаҳасабала сышьақәгылараҿы, насгьы ԥьара хәыҷык иадамхаргьы ҳлитература ианыԥшуа кыр сылшазар, ҳәарас иаҵахузеи, Хәыхәыт Бҕажәба ибзоуроу рацәоуп. Уи атәы араҟа уаҳа салалом, амала, аамҵак соур иҳәатәуп, иҩтәуп хымԥада.

Егьырахь, аҩада зыʒбахә сҳәаз М. Лакрба изку астатиаҿы ауп сара слитература-ҭцааратә усура ахы ахьақыз. Уимоу, шәагаала рацәак идуумыз абри астатиа акәзар ҟалап исыцазҳәаз аԥсуа шәҟәыҩҩцәа рыԥсҭазаареи рырҿиамҵақәеи ирызку амонографиақәа рыҩрагьы. Ииашоуп, ара иҟоуп даҿа факткгьы. Уи убриоуп: саныстудентыз инаркны ауаа заманақәа (ЖЗЛ) рсериала иҵыцуаз ашәҟәқәа рыԥхьара абзиабара скит. Сзыԥхьаз ашәҟәқәа ицәырыргон азҵаара: избан, абас иҟоу ашәҟәқәа аԥсуа шәҟәыҩҩцәа ирызкны аҩра алымшаʒои ҳәа. Уи шымариамызгьы сдыруан, аха иҳамазар сҭахын. Иахьа уажәрааншагьы ЖЗЛ асериала шәҟәы заҵәык ауп иҵыцхьоу, адунеи збахьоу. Уи аԥхьаҩ ишудыруа еиԥш, Аԥсны жәлар рпоет Дырмит Гәлиа иоуп изызку, изҩызгьы уи иԥа Гьаргь Гәлиа иоуп.

Изхысҳәаауа, абри асериа маҷк иадамхаргьы иаҵанакыртә, иазаигәахартә хықәкыс ишьҭысхит аԥсуа шәҟәыҩҩцәа еиҳараҩык зыԥсҭазаара иалцхьаз ирызку

акритикатә-биографиатә очеркқәа рыԥра. Абраҟа сара сҽаԥхьа иқәсыргылеит ҳмилатҭа литература аҽиара аинылара ианаҽыз аамҭазы ишырҳәо еиԥш, итҵәатәы шьаҟаны иатҵагылаз, насгьы еиуеиԥшым амзызкәа ирыхҟьаны зҽахәы нагӡаны аҳәаха задымраӡаз ашәҟәыԥҵцәа иаҳҳәап: Қьаазым Агәмаа, Леуарса Кәыҵниа, Леонти Лабахәуа, Сҭеԥан Қәычбериа, Миха Лакрба, Иван Папасқьыр, Шамил Бганба, Шамил Хокерба уҳәа убас егьырҭгьы рыԥсҭазаареи рырҽиамҭақәеи ирызку ашәҟәқәа рыԥра.

Нас, аамҭа аныбжьала, ашықәсқәа анеиқәыла, аԥада сзықәныҟәаз апринцип маҷк исырҽыцит, даҽеакала иуҳәозар, стематика иалалеит, слитература-ҭҵааратә обиектны иҟалеит сара сызхаану абиԥарак иатәу, ибзианы издыруаз, ашәҟәыԥҵцәеи, атҵарауааи рыԥсҭазаареи рырҽиамҭақәеи ирызкны амонографиақәа рыԥра. Иаагап, Вианор Занҭариа, Владимир Анқәаб, Анатоли Возба, Борис Гәыргәлиа, Платон Бебиа, Витали Амаршьан, Рушьни Ԥьопуа, Алхас Кәарҷиа убас егьырҭгьы, хазы-хазы ашәҟәқәа рзыскит.

Даҽеа зҵаароуп урҭ рхаҭабзиареи хәарҭарас ирымои ртәы. Уи, аԥхьаԥ ухаҵкы, уара уоуп избарҭоу! Амала, сацәымԥашьо, сацәыԥхамшьо исҳәоит: исылшаз ахәыҷы ҟасҵеит ламысла, ҭакԥхықәрала, ҷыдала ҳмилатҭ сахьаркыратә литературахь схәыҷаахыс исымаз абзиабара иабзоураны. Иара иахьагьы сыԥсы ҭыркәкәа убри саҽуп. Ус сцалоит ҳазшаз исызԥитҵәаз аҿҳәара нҵәаанӡа.

Аԥхьаԥ ухаҵкы, сықәрахь сшааихьоугьы тема ҿыцк снапы аласкит. Убри азы Анцәа ду илыԥха-игәыԥха саҳәоит сирманшәаларц сыгәтакы насыгӡартә еиԥш. Уажәтәи собиект саныҷкәыназ аахыс ибзианы издыруаз, зԥымҭақәа бзиа избо, абаԥхатәра змоу сԥыза апоет Кәасҭа Герхелиа иоуп. Аха ууанӡа абраҟа исымоуп ҳәатәык, аԥхьаԥ иудыруазарц сҭахуп, уи убри ауп –

нахьхьи аахыс издыруа, зҩымҭақәа бзиа ибаны срыԥхьо, сҩыза Кәасҭа Герхелиа иԥсҭазаареи ирҿиамҭақәеи ирызкны инеиҵыхыз усумҭак зҩырц сҳасабит, Лаҭатәи атрагедиа (декабр 14 1992) иазкны ажәеинраала ииҩыз, Гәдоуҭа алахьеиқәратә митинг аҿы данаԥхьа ашьҭахь. Аха иара дақәшаҳаҭымхеит, макьана иаҭахым ҳәа ҿыцгас иныҟаҵаны. Саргьы иара дазыразыҵәҟьамкәа сзаламгеит, наҟ-наҟ ахь изгеит. Уи аидеиа зынӡа сацәхьамҵкәа сырҿиаратә, сыҵҵааратә план аҿы иааныжьны исыман, иабаздыруаз аибашьра ашьҭахь уи ас иаалырҟьаны иԥсҭазаара ҿахҵәоит ҳәа.

Аԥсуаа баша иаурҳәахуа, мышкы иахыԥо шәымш иахыԥоит ҳәа. Зыԥсаҭа шкәакәахаша, Кәасҭа Герхелиа иахирԥаз сыгәҭакы иара изкны ишаанагара иҟоу ашәҟәы аҩра – 20-ҟа шықәса инарыцны ақәра аиоуит. Уиаахыс аполитикатә хҭысқәеи ахаҭарақәеи жәпакы қәыршҩык еиԥш имҩасит, игәымбылԥьбароу аамҵеикәшара иаҩнахит. Иара арҵ ацәаҳәақәа зыҩуа итәы уҳәозаргьы, акы-ҩбаҳәа иԥхьаӡо еиқәылаз ашықәсқәа ахьиқәыгәгәо анаҩсангьы, ихатә ԥсҭазаара аҟнытә ихҭынхьааз, ихигаз рацәоуп. Ҩынҩажәа шықәса ихы далмырԥшҙакәа дызбоз, ирҿиаратә-ҵҵааратә усурагьы иарҷьажәҩаны ивагылаз иԥшәмаԥҳәыс Мара Иван-иԥҳа Нинуа диԥхеит. Ииашоуп аԥсыуала ас аҳәара иҟалап маҷк игәнааламзаргьы, аха аиаша ҵабыргхаҭа узлавагыларызеи, иара уԥсҭазаараҿы лоунытә иуныруа, игәырҩа хьанҵаны уцәа-ужьы ианалоу, аҭып анамоу.

Арҵқәа зегьы сзырҳәаз Кәасҭа Герхелиа иахирԥаз иара изкыз сыгәҭакы анагӡара сахьазыхынҳәыз ауп. Еилкааун, ҩажәа шықәса раԥхьа исымаз алшареи иахьатәии шәага-загалеи ишеиҟарам. Аха агәра згоит снапы зласкыз аус-ԥшьа аҟны слыҵшәадахарым ҳәа. Нас араҟа иҟоуп иазгәасҭаша даҽеакгьы. Уи убри ауп – ашьха қыҭа ԥшӡа Ҕәада ҷыдала исзааигәоуп, бзиа из-

боит, избанзар, сара слитературатә-ҭцааратә усураҽы мышьҭа бзиала испылеит ҳәа сҳәар сылшоит. Рапхьатәи смонографиа 1961-1962 шықәсқәа рзы изѡыз (иҭытцит 1964 шықәсазы) изкын иқәрахьымзахаз апоет, апрозаик, адраматург, аиҭагаѡ, Апсадгьыл асолдат, абри ақыҭаҽы ииз, иааҙаз аҵеи лаша Қьаазым Ҟараман-иҧа Агәмаа. Уи ашьҭахь ауп сара иансынасыҧха иналукааша ҳапсуа шәҟәыѡѡцәа аҙәырѡы рыпстазаареи рырҽиамҭақәеи ирызкны инеиҵыху аусумҭақәа, аҭцаамҭақәа, амонографиақәа рапҵара. Ҕәада ақыҭа мышьҭа бзиала испылеит ҳәа зысҳәазгьы ҵатцгәык амамкәа иауҟахыз. Ааи, амышьҭа ыҟазҭгьы!

Аҧхьаѡ ухаҵкы, иахьагьы санықкәыназ еиҧш, убри амышьҭа сақәгәыҕуеит сызҽу, сызлагаз аус аҽы сманшәалахарц, сыгәтакы наҙарц азын. Убри аҟынтә 54 шықәса уажәаҧхьа еиҧш (Қьаазым Агәмаа изы, ашәҟәы зѡырц аматериалқәа анеизызгоз) амѡа сықәлеит Кәасҵа Герхелиа наҙаҙа иабацәагьы иаргьы ахьамадоу иҧсадгьыл хәыцы Ҕәадаҟа.

АЛЫМѠАНЫК...

Аѡада ишазгәасҵаз еиҧш, сызҽу ашәҟәы аѡра санала-га исықәманшәалахарц азын (аԥьабаа иацу армаҷырц акәым ас сзырҳәо, изҵшьу ажәа схы изасырхәо) гәыкҧсыкала истаххеит, сыѡныҵкатәи сдоуҳа аргамаду исыҵанаҳәеит, хымпада сцаны снықәыпш-аакәыпшны избарц апоет дахьиз, дахьааҙаз, наҙаҙа иабацәа рывараҽы изқәаҭып ахьыҟоу, иқыҭа гәакьа Ҕәада. Уи аҵыхәтәантәи аамҭазы ашәҟәыѡѡцәеи, аҵарауааи, аҟазара усзуѡцәеи иахьиз рқыҭақәа рзы «Рыпсадгьыл хәыцы» ҳәа азырхәо иалагеит. Ҵабыргуп, уажәы исымбеит, издыруеит Ҕәада ақыҭа саныстудентызгьы ачаи

хыхрагьы саанагахьан, агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» (уажәы «Аԥсны») аредакциа аҟны аус анызуазгьы зныкымкәа-ԝынтәымкәа агазеҭ аматериалқәа рзын снанагахьан. Уи адагьы ҒӘада, сара ҷыдала бзиа избоит иахьышьха қыҭоу, иахьыԥшӡоу, рнаԝсангьы Аԥсны аҵеицәа хазынақәа ируаӡәкыз апоет гәлымҵәах Қьаазым Агәмаа «иԥсадгьыл хәыҷ» ахьакәу азы. Убри изкны амонографиа анызыԝуазгьы сааит Ғәада. Ашьха қыҭа-цқьа аҳауеи апоет иԝымҭақәа рыбзиабареи мыч ҽыцк сылароҵошәа исныруан абраҟа усҟантәи сыҟазааран. Убри апсихологиатә ҭагылазаашьа сара салаҟан сызҽыз ашәҟәы сыԝуанаҵы. Апоет Қьаазым Агәмаа дахьамадаз иабацәа рҳаҭгәын* аҟны саннеи, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит Қьаазым Агәмаа иажәеинраала «Асолдаҭ иҳаҭгәын». Уи ихазы иҳәозшәа акәын схаҽы ишааиуаз абарҭ ацәаҳәақәа:

Ахәакәаԥра аиаҵәараҽ,
Аԥша ахьҵәыуа уахынла,
Ҳаҭгәынк гылоуп амацара,
Икәабоушәа лаҕырӡыла**.

Кәасҭа Герхелиагьы абри ақыҭа ԥшӡа «иԥсадгьыл хәыҷы» ауп. Уи абраҟа иабацәа рҳаҭгәын ҭыԥ наӡаӡатәи идунеи акәны изыҟоуп. Саргьы сыԝнытҟатәи сдоуҳа, ашәҟәы «Қьаазым Агәмаа» санаҽыз еиԥш изласыҵанаҳәаз ала, уахь, Ғәадаҟа амԝа сыҟәлеит, апоет иҳаҭгәын снахагылан, гәынхәҵыстала абас сҳәарц: Ԥсаҭа шкәакәа, Кәасҭа, шыҟәсыԝажәа уажәаԥхьа иахьа ушҟа саазгаз азҵааразсгәы иҵаз ануасҳәа, иаахҵәаны мап ацәукит. Макьана изаацәоуп, насгьы аԥсуа литератураҽы макьана улага-

* Усҟан Қьаазым Агәмаа иԥсыбаԝ Аҟәатәи ашьха, ашәҟәыԝԝцәа рпантеон аҽы иамарымдацызт.

** Қьаазым Агәымаа. Иԝымҭақәа. Аҟәа «Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҵа» 1955, ад. 125.

ла маҷуп ҳәа иуԥхьаҙазар акәхарын. Ишыҟалалакгьы, усҟан «ҳаинымаалеит». Аха сара знык сгәы иҭаскыз сацрыҵраны сыҟам. Ииашоуп, мышкы иахыԥо шәымш иахыԥоит ҳәа шырҳәо еиԥш иҟалеит, амала ара шәымш ракәым ѡажәаҟа шықәса инахыԥеит еиуеиԥшым аԥсҭазааратә мзызқәеи аҟыбаҙыбақәеи ирыхҟьаны. Аха, зегьакоуп, аамҭа рацәаны исыцәцазаргьы, сышықәсқәеи схатә гәырѡеи сылшара дырмаҷзаргьы, акырҙа еиҵартәызаргьы, сырҿиаратә ҭҵааратә гәаҳәареи уѡымҭақәа рышҟа исымоу абзиабареи, аханатә ҳанеибадыр аахыс иҳабжьаз аиѡызареи, апатуқәҵареи ирыбзоураны иахьатәи амш иалагҙаны ихацсыркуеит фырхаҵа хадас уареи уѡымҭақәеи змоу сышәҟәы.

Амѡа ҳақәуп Ҕәадаҟа. Беслан Кәасҭа-иԥа Герхелиа имашьына «Мерседес» ҳақәтәаны. Аԥсҟы икуп амашьына аԥшәма Беслан. Гундеи Флореи сареи ҳпасаҧьырцәоуп. Амш цәгьоуп, аԥшаҵәыҵәы аҵоуп, уигьы азмырхакәа, икыдхаҷеа ақәаура иаҷуп. Март ацамҭаз, иҧьашьатәҙам, асеиԥшқәа адыруеит. Абраҟа иаасгәалашәеит Аԥсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба иажәеинраалоу ироман «Аҷатә-уаа» аҟнытә абарҭ ацәаҳәақәагьы:

Аха сеидру иауа март,
Ҵыԥх ацамҭаз имақарт!
Бзанҵык иубом абла ахаччо,
Ацамҭазы ихьаҳә-хьачо,
Иамырукәа қәабаа-сабаа,
Имыргәаҟкәа арахә, ауаа,
Амѡа изықәлаҙом иара
Шықәсык иахьцо ныҟәара!*.

* Баграт Шьынқәба. Иѡымҭақәа реизга. Аѡбатәи атом. – Аҟәа: Алашара, 1988, Ад. 5.

Аҙәгьы ҳамҭак ацәажәара ҳҽалаҳгалом, досу ҳхәыцрақәа ҳаҽераҳҭеит. Ақалақь «иҳәылысылуа» иалоу амашьынақәа рыжәпара ашьшьыҳәа инарылс-аарылсуа инеиуеит «ҳмерседес» аҧсҵы зку изхәыцуа. Ақалақь Аҟәа знык ҳалсны амҩадуахь ҳкылсыр, иҳавсуа ҳазвысуа амашьынақәа рхыҧхьаҙара еиҳа имаҷхоз ҷьысшьон, аха уаҳа умҧсит. Иҭацәыр ҳәа ишәозшәа, ианибаҳәала иаауан, ицауан. Иабаанагеи асҟатәи машьына уҳәарын амҩаду уаныҧшылар. Сара ибзианы исгәалашәоит 1960 шықәса ноиабр мзазы Қьаазым Агәмаа изкны ашәҟәы зҩырц аматериалқәа анеизызгоз, зыпсаҭа шкәакәахаша сашьа Хәыта (Рафаел) Аршба амашьына «Волга» (усҟан ари амарка заҳаҭыр ҳаракыз, измаз маҷҙан) сиҭеит Ҕәадаҟа салацарц: – ҳпоет гәлымҵәах изкны уара ашәҟәы узыҩуазар, амашьына уахызбааума, – ҳәа нацҵаны. Алмҩанык Кьалашәыр ацҳа инаркны Ҕәадаҟа уахьымҩахыҵуа Лашькьындар (усҟан Цхьынҵҟар ҳәа иашьҭан) ақыҭа аҟынҙа уарла-шәарла акәын аидарамҩангагақәеи амашьына ласҟәеи «Москвич», «Победа», «Волга» («Жигули» мицызт, «амгәарҭа» иҭан) шуҧылоз. Уажәы ашышкамсҟәа реиҧш иҳәарсалеиуа амҩаду иануп.

Схәыцрақәа ҷытлан ииасхьоу ажәытәи ҳазҭагылоу аҷатәи еиҷырҧшуа акинолента ианушәа еишьҭагылан, иццакы-ццакуа срыма рҷынархеит: амала, зны-зынла сгәы инықәыҩуан Гәында «Беслан абааҧсы угәы уҽанны уцала, умыццакын ишубо еиҧш амҩаду ҭәуп машьына-ла» ҳәа – илҳәоз ажәақәа. – Гәында, бацәымшәан, избоит иахьак амашьынақәа «рытра» шыҧжәаз – абжа лафны, абжа ииашаны аҭак ҟаиҵон иаргьы.

Аҧсабара адиалектика иалымшо иҟоузеи: акы арҷыцуеит даҽеакы ахәажәцәа аханаҵоит, ахпатәи акәзар, зынҙа аиуа-зеиуоу ыҟамкәа иҧырнахуеит. Ус иҟоуп иҧьбароу аҧсабара адиалектика. Аха аҧхасҭаҟаҵараҷы

ауаҩы ихаҭа ихароугьы рацәаҙами?! Уи нахьхьынҙа аахыс илаҧьаны иаауа игыгшәыгтә ҟазшьақәа ракәхап изыхҟьо. Ауаҩы инапала рыцҳашьарада ирхәашоит, иқәихуеит аԥсабара иарҿиазгьы, иара ихаҭа ихшыҩ иарҿиазгьы. Иԥьоушьартә иҟоуп ауаҩы иԥсабара: аԥсымҭәра, агәреибамгара, аибаҭахымра, атәым мал, атәым дгьыл агара, ампыҵахалара, зегьы иреиҳау ацәгьоура – ауаҩы (аԥшқа, абырг, ахымхәа.... еилых ҟамҵакәа) ишьра уҳәа заҟа еиқәуԥхьаҙарызеи, иахьагьы аҭыԥ ахьрымоу.

Абарҭ реиԥш иҟаз ахәыцра хьанҭақәа схаҿы иааиуан алымҩанык ҳахьцоз. Кьыс змамыз, еихбаала иҟаз, ауеибаҳәа инхоз, ууаԥсырала еиҵаҭәы иҟаз ҳқьыҭақәа заҟа рхаҿы (рматериалтә ҭагылазаашьа налаҵаны) рыԥсахзеи, рҽеиҭаркзеи ақырҭуа қәылаҩцәа, мпыҵахалаҩцәа иаҳзааргаз, ҳазларыжьыз аибашьра хлымҙаах иахҟьаны. Урҭ акультура ду змоу ажәларқәа ҳархаҭарнакуп, ҳҭоурых ашәышықәсақәа рыҵантә иаауеит ҳәа иҽхәоз, иахьагьы иҽхәо рами абас иқьаԥҭажәыстәыз аҭыҙҭыԥқәа, аҩнаҭақәа, уаҵәы иҵәатәы шьаҟаны ҳажәлар ирыҵагылаз аҿар зқьҩыла изыхәлабгаз. Урҭ идырҵысыз, аԥсуаа ықәаҳхуеит ҳәа аибашьра ами ҳаԥсадгьыл ихымжьыжькаауа ахәра ҭәҭәа анызҵаз, иахьа уажәраанҙагьы аҧьара ацәыуадаҩны иҟазҵаз. Ақыҭақәа Аҙҩыбжьа, Кындыҷ, Тамшь, Лашькьындар ҳалсны ҳахьцо сыбла ихгылоит аибашьра хлымҙаах иннажьыз ихьанҭоу, ухәы-ужьы қақаҙа изыргыло асахьақәа. Аха сгәы абаауеит, милаҭ гәадуракгьы снаҭоит аԥсуаа рыԥсадгьыл Аԥсны аиқәырхаразы, ахы иақәиҭны аҟаларазы иаадырԥшыз агәымшәареи ахамеигҙареи. Ҵабыргуп, абԥьар кны иҳавагылт Кавказ нхыҵтәи ҳашьцәа, иара убас ҳиашара агәра згаз, ҳҭагылазаашьа еилызкааз егьырҭ ажәларқәа аҙәырҩы рхаҭарнакцәа аурыс жәлар дуззға аԥхьа инаргыланы. Аха ҳара ҳгәы

цаны, икаҳаны ҳҟалазҭгьы (уи аҩыза ахаан ҟалашьа амам аԥсыуак иԥсы ҭаны!), изааҙарызеи, аҙәгьы ахца даҽаломызт, жәаҳәарада, иҿааникылон. Ари ԥьшьатәҙам, узвагыло данықоу ауп уанивагыло, мамзар...

Иуадаҩуп ҳазлысны ҳцо ақыҭақәа 1992-1993 шықәсқәа рзы аибашьраан ирыхҭынхьааз ҳзырбо ашьҭамҭақәа рыхәаԥшраҵәҟьа. Урҭ аҟаза ду иҵихыз асахьақәа реиԥш ухаҽы иаанхоит, аанхара мацара акәым, уцәа-ужьы ианыруеит, ихьааха иуцралоит.

Ҳналалт Кәачара ақыҭа. Уи аибашьра ҟалаанҙа еихбаала инхоз уажәы ақьаԥҭақәа, абабирақәа зҵиааз ашҭақәа, ииуа-ууаҙа ԥсы рхаҙамкәа, рылахь еиқәышьшьы ихыблаа-ҽыблаа игылаз, аҩнқәа имырхьааҙакәа ирҳәон: «аҳ иеиԥш иҟан ҳаԥшәмацәа рхы рзымдырит акәымзар», – ҳәа. Абас еиԥш иҟаз ахшыҩзцара сшазхәыцуаз, Гәында илдырызшәа ҽаалҵит:

– Ирҵахыз, ирымамыз, измырҵынчуааз, мшәан, абарҵ ауаа?!

– Ирҵахыз, изырԥашашаз, ргәы икыламҙоз иқьаԥҵахарц, Аԥсны ршьапы наҙаҙа иалырхырц акәын, – иҳәеит Беслан иаахҵәаны.

– Беслан, уиашоуп, акәты ашьыга ашьаԥхыц итнахуеит ҳәа ирҳәо ауп даргьы ирыхьыз. Аҳақ ықоуп. Згәыла изы ажра зжыз иара дҵаҳауеит, – ҳәа нацылҵеит Гәындеи Беслани ражәа Флорагьы.

Ҳзықәтәаз амашьына неиуан акаҵран ипашәҙа изқәырҵәаз амҩаду иануршәланы Ҕәадаҟа ахы рханы, аныҟәашәагьы еиҳа иагырханы аҽынанахеит.

– Саб аҩныҟа Ҕәадаҟа Ԥьгьардатәи амҩала акәын дызлацоз, ус бзиа ибон. Избан Лашькьындарынтә изуҵахымзеи, ас еиҳа иманшәалаҙами ҳәа зны ҳанцоз саниазҵаа, ҳамҵак сызҵаара аҵак ақәҽимҵит, аха нас – бызҵаара аҵак бҵахызар, Гәында, иҟоу убри ауп: абри амҩала ацара сгәы аҳәом, ҩнуҵҟала исылжжуа цәымҕрак сызнарҵысуеит,

избанзар, Кәачара гыруа-қыртуала ихышхытцәаны Ґәада ақыта иатцатцәарц акгьы агым, – иҳәеит лоунытә даакәыпсычҳан. Ҳамтак ҽитуамызт. Нас иажәа инацитцеит сизыʒырҩыр итахны. – Ари ачашә дгьыл изцьынцьыз апсуаа абжьаратәи ашәышықәсқәа раан еипш иқәыртәааны инхозтгьы, арт аматц реипш иқәҳаз алатапшратцәҟьа дзырбодаз, аха ииаг, изыхҟьалакгьы, атоурых ʒыблара акәу, ҳара инахараны ҳамхәыцреи ракәу зегь еилалан дара ртәы иакит иахьа ишыртаху қьаф уа, ишьагьуа, иапшәымаха иқәуп ҳабацәа, урт рабацәа рыдгьыл, уимоу, Ҳапсадгьыл ҳамаракуа, ҳатәарымбо, аҟынʒагьы рхы ркәачраны иҟалахьеит. Ех, анацьалбеит, апстазаара уҳәеит ҳәа!.. – уаҳа мҳәакәа, иажәа ааҽахитцәеит саб. Сара избон алымҩанык хәыцра цаулак дамҽхак дшамаз, ишихьааз «ипсадгьыл хәыҷы» Ґәада аладахьала акалтаҷ ишьтоу ақыта ссир Кәачара инеимазак ақыртуа хаҽра ахьаанахәаз. Аха усҟан аʒәгьы акгьы имчымызт, ус иҟан азеипш тагылазаашьа. Иага иҳазтәазаргьы, ууапсырала апсытбаракәа иааҳатцаҷәҷәартә иҟалазаргьы, материалтәла ирацәаʒаны апхастақәа ҳаузаргьы, Апсны ахы иақәитхеит. Абри ибла иахьабаз, дахьахаанхаз иара изы насып дуны ипхьаʒон, – абас лажәақәа аахлыркәшеит Гәындагьы.

Ҳзықәтәаз Беслан имашьына «Мерседес» Кәачара ақыта иалсны инеиуан. Ақьапта цәа зхьыкәкәоз, аҳәира илагылаз аҩнқәа, еималаз аштақәа, ихыжәжәаҽыжәжәааны игылаз абаҳчара уҳәа иуарҳәон, лабҽаба иудырбон иаххаагаз аибашьра хлымʒаах ҟалаанʒа араҟа апстазаара шеилашуаз, атыс хшы ада ак рыгымкәа ишыҟаз. Уигьы рыгымзар акәхарын Қартаа рымч ала! Аха зегьы кьашхеит, имцурахеит! Адгьыл аҳақ рзыгьашкит, уи атоурых цаула анырзеилымкаа, изцьынцьыз ажәлар зынʒа иҳатцаҳарʒуеит, иаҳтәаҳтәуеит ҳәа ианалага. Уахь ҳақәырхырц еицҽакны еихыргаз ашьаҽа мшы-

мыждараны ирзыԥалеит. Иагарарны иахьхәхьеит абри ачашә дгьыл аҽы еихбааланы инхоз аԥсуаа ҳақәырхырц ииаз Шевардназеи Ԥарԥарашвилии рбанда ирывагыланы иахьҳабашьуаз, ашьа ахькадыршуаз. Аха ус еиԥш аԥсҭазаара араԥа, уажәшьҭа уаҳа ишырмоуа, ишалхәдахаз рдыруазар акәхап, зынза игазақәамзар асыԥса рыцаԥцәажшәа еибак-еибашьҭуа ицаз Ҕәадааи Лашькьындарааи ргәылацәа Кәачараа «бзиахәқәа».

Абарҭ реиԥш иԥаз сахьақәаны ҳабла ихгылон, ихәыцра хьанҭаны ҳхаҽы иааиуан, ақыҭа Кәачара ҳалсны ҳахьцоз. Ус ҳналагылеит апоетцәа гәлымцәаахқәа Қьаазым Агәмааи Кәасҭа Герхелиеи «рыԥсадгьыл хәыҷы» Ҕәада.

АԤСАДГЬЫЛ ХӘЫҶЫ

Аԥхьаꙋ ухацкы, уажәы ҳахьнеиша Герхелиаа рҽы ҳнеиаанза, хьацрак аҳасабала, аҭоурых ахь ҳхьаԥшны ҳалаԥш нахаагап ақыҭа Ҕәада ажәытә, аҽатә. Усҟан еиҳа еиҕьны еилаҳкаауеит ҳфырхаҵа хада дахьынтәааз, инысымꙋа, ажәакала дхәыҷаахыс дызлагылаз икәшамыкәшатәи аԥсҭазаара дҵоураны дҟаларц азын заҟа итцгәаз, ацхыраара инаҭаз уҳәа убас жәпакы. Раԥхьаза ҳалаԥш итцашәо, иаабо Ҕәада ақыҭа иамҽханакуа аԥсабара ссир ауп. Аа иаргьы заҟа игәазырҳагоу.

«Аԥснытәи ашьхақәа раҳ Ерцахә ԥагьа иацаҽырбауа, амцәыжәꙋа дуқәа нагза-аагзаны, шәаԥыцьаԥла италаҳаны, унацәа хызцәо арꙋаш хьшәашәақәа агәгәаҳәа иацхаҽҽо игылоу Ԥанаꙋ ашьха акалҭ аҽы рацәак иацәыхарамкәа адунеи ршаз аахыс ишьҭоуп ақыҭа Ҕәада.

Араԥа аԥсабара аԥшзареи аҳауа зꙋыдареи иаагылазаргьы аҳра руеит! Ахәқәа, анаарақәа ана ара ирылхәраа ахьхьа-хьхьаҳәа илеиуеит ашьха зыхьқәа. Аԥхын урҭ ирҽыхәахьоу ихашҭуам изыԥсоу.

Наԥьнатә аахыс ари ақыҭа иалиааyа, ашьха уаа ишырцәаҩоу еиԥш, агәамчи, аҭеиҭыԥши, аҕәҕәареи рзы адоуқәа ирҩызцәоуп. Аламыси апатуи рҽы узрывалом, иҳалалуп изкәу Аԥснытәи аԥсабареиԥш! Ачеиԥьыкеи, асасдкылареи рзы, афранцыз журналист Жильбер Блок иажәала иуҳәозар, узрацлабуам. Аԥсадгьыл абзиабараҽы хәанчара алалом урҭ рцәаныррa, ицкьоуп ашьха зыхьеиԥш!

Аԥснытәи ашьха қыҭақәа зегь реиԥш, Ԍәадагьы иамоуп иԥаулазоу аҭоурых. Уи ус шакәу иаармариазаны шаҳаҭра руеит, идырԥабыргуеит ашәшь рыҟәнышьшьы ашәышықәса еиқәарақәа ирзалымгакәа игылоу абаа хыҽеырақәа. Ааи, ара аԥсҭазаара еилашуеит ажәытәза аахыс! Азкьышықәсақәа ирылыччааyа иубоит аԥсуа ихәышҭаарамца!

Аԥсны иқәҳауаз арҳәцәа, ампыҵахалаҩцәа, ари ақыҭа заҟантә рҽахадырԥахьааз ашьаарҵәыра рымҟәыцкьаса? Заҟантәгьы ахьыԥшымраз хаҵала иқәгылахьааз шәара зқәымыз аҵеицәа! Заҟаҩгьы заҟантә мчымхарала рыԥсадгьыл ԥшза ашьам ҭыԥқәа ирхыкәкәааны иԥшӡоуп, иҕәҕәоуп, ашьацкьа рылоуп ҳәа ари ашьха қыҭа иахылҵуаз аҵеицәа Амшын Еиқәа ихырҵахьааз?! Урҭ зегьы арҵабыргуеит хараза иҳаҩсхьоу аҭоурых. Уи аамышьҭахь, аҽы шзымцәажәозгьы, шаҳаҭра ауеит иԥагьаза, акы аҩшәарҳәа ишәаны, нахьхьынтә иааԥшуа, Аԥснытәи ашьхақәа реибаркыра иатәу Ԍанаҩ!»

Ԍәада аԥсабареи аҭоурыхи ртәы абраанза исҳәахьоу ирыцыстҵарц стахуп ақыҭа иашьагәыҵу, аҵарауаҩ, Д.И. Гәлиа ихьз зху Аԥсуаҭҵаара аинститут адиректор Арда Енвер-иԥа Ашәба иочерк «Ԍәада» ҳәа хыс измоу. Избанзар уаҟа ари аԥсуа қыҭа ахаҽра еиҳа иҵҵааyп. Сара иаазгоит уи еиҭагамкәа, излаҩу абызшәала. Абар иаргьы:

«Границами села Гуада являются: с севера – Дуабщха, с востока – река Кумарча, с юга – Куачара, с запада – с.

Джгярда. С названием села связана следующая легенда. Однажды один крестьянин, пропалывавший свое поле, увидел проходившего мимо путника. После обмена приветствиями они решили немного передохнуть и пообщаться. Крестьянин положил свою мотыгу, сел на ее ручку, а прохожий, пододвинув лежащий камень, сел рядом. Вдруг из того места, откуда пешеход поднял камень, появилась вода. Крестьянин очень удивился этому, потому что вокруг не было воды. Они отдохнули, попили воды, и, уходя, пешеход предложил крестьянину: «Пусть этот родник с сегодняшнего дня носит название «Гуад идзыхь» (родник Гуада) и ушел. И сегодня существует этот родник и его называют «Гуад идзыхь». По преданию, от этого имени и происходит название села Гуада.

В него входят поселки: Абаажаху, Алакумхара, Джаргул, Гуада адзыхь, ахабла, Гуада ахуца. По селу протекают реки: Кетуанриуа (Кетуан), Цхинцкар (раньше называлась «Ахдзы», «Ахʒы»), Кунды, мелкие речушки – Адзага куара, Качыч икуара, Асыпра куара, Ачапара куара, Ажара куара, Ахьара куара, Наюеи икуара, Хьзыда куара и др.

В селе Гуада сегодня проживают представители следующих фамилий: Ашуба, Амичба, Жиба, Матуа, Агрба, Кварчия, Шоуа, Воуба, Псардия, Агумаа, Лацушба, Агухава, Герхелиа, Гопиа. Кроме них, встречаются фамилии, представленные несколькими семьями: Ашхацава, Куашалаа, Хачян, Руруа, Мгеладзе, Хашым-оглы, Дуган-оглы, Устахмед-оглы, Береджи-оглы. Многие фамилии из с. Гуада попали в махаджирство. Это Ашуба, Амичба, Агрба, Агухава, Воуба, Матуа, Шоуа.

Говорят, что в момент махаджирства Шмат Махуович Ашуба находился в горах. Люди поднялись к нему и сказали, что всех жителей села выселют отсюда. Шмат за полторы сутки спустился с гор. Однако он не застал уже жителей села, к тому времени всех пленили и забрали. Шмат догнал грабителей и вернул своих людей и семью.

По пути некоторые скончались и было много убитых. Русским царем Шмат Ашуба был награжден Георгиевским крестом. В поселке Гуада ахуца, в местности Абаахыб стояла небольшая церковь. Она сегодня разрушена, но хорошо просматривается ее фундамент. В этом же поселке встречаются крепостные башни и стены, особенно в поселке Абаажаху сохранилась цепь крепостных стен (остатки Великой абхазской стены).

Колхозы в селе Гуада были созданы в 1929 году. Тогда здесь было 4 колхоза. Сначала в колхоз вошли 11 человек. Но с 1931 года количество колхозников увеличивалось. В 1932 году все 4 колхоза объединили в один и назвали его «Новый мир». Первым руководителем его был Леуа Темразович Гурцкая. В 1958 году колхоз переименовали в им. А. Суворова.

В 1947 году, когда из Грузии в Абхазию переселяли грузин, мегрелов и сванов, решили заселить их и на территорию (Гуач икяпта), расположенную между селами Гуада и Члоу. По этому поводу в с. Гуада состоялось большое собрание. От имени сельчан выступили Нестор Ашуба и Мез Матуа. Нестор заявил следующее: «И грузин, и мегрелов, осмелившихся перешагнуть границу села Гуада, своим посохом проколю и убью». А затем выступил Мез Матуа, односельчане единогласно поддержали ораторов. Таким образом была предотвращена попытка заселения села жителями из района Грузии. Однако вокруг села Гуада они все же обосновались, переселилось до 5000 семей картвелов в село Куачара, Кетуан, что послужило очагом напряжения во время известных событий 90-х годов прошлого века.

Из с. Гуада в Первой мировой войне участвовали: Мычу Ашуба, Шахан Герхелия, Разан Псардия.

В 1937 году были репрессированы и высланы пятеро образованных гуадцев: Шикур Ашуба, Джгуз Ашуба, Миджит Ашуба, Ардашил Ашхацава и Джота Бжания.

Славными тружениками села и республики стали: Мария Адлейба – Герой Социалистического Труда; Гулка Шоуа – кавалер ордена Трудового Красного знамени, которая неоднократно избиралась депутатом Верховного Совета Абхазии и Грузии.

В с. Гуада выращивают чай, табак, кукурузу, фасоль.

В Отечественной войне 1941–1945 гг. принимали участие 90 человек из с. Гуада. Из них погибли 52 и только 38 вернулись в свои дома.

Участником войны был уроженец с. Гуада, известный абхазский поэт и писатель Кязым Агумаа, который в результате полученных на войне ран рано ушел из жизни.

В начале грузино-абхазской войны гуадцы создали батальон «Апсны», которым командовал Мушни Ашуба, Герой Абхазии.

Троим гвадейвцам присвоено звание Героя Абхазии. Это Роберт Сергеевич Кварчия (посмертно), Адгур Валерьевич Воуба и Гурам Нуриевич Шоуа.

Ордена Леона удостоены 10 гуадцев: Даур Шаликович Ашуба (погиб после войны), Омар Энверович Ашуба (посмертно), Раули Кутиович Адлейба (посмертно), Ибрагим Патович Матуа (посмертно), Миро Пштатович Кварчия (посмертно), Джамбул Валерьевич Воуба (посмертно), Наурыз Мычуевич Ашуба, Отар Энверович Ашуба, Циала Хаджаратовна Ашуба, Нодар Алексеевич Ашуба.

Свыше 20 человек, представляющих с. Гуада, награждены медалью «За отвагу».

В 1920 году в с. Гуада не было здания школы. Поэтому в этом же году четырехклассная школа была открыта в доме Макьтата Ашуба. Учителями работали отец и сын – Арчил и Костя Мебония. В 1925 году в центре села построили четырехкомнатное каштановое здание школы. В 1937 году была открыта семиклассная школа. В 1969 году, благодаря стараниям Валерия Пепеевича Ашуба, была открыта средняя школа имени К. Агумаа.

Звание заслуженного учителя присвоено Чоче Тагуевне Ашуба и Паше Аслановне Ашуба.

Из Гуады вышли известные писатели и поэты: Кязым Караманович Агумаа, Куаста Маджгурович Герхелия; ученые: Георгий Александрович Амичба, профессор; Валентина Александровна Амичба, кандидат филологических наук, доцент; Сариа Александровна Амичба, кандидат филологических наук, доцент; Бела Шыкуриевна Ашуба, доктор экономических наук, профессор; Алла Кучировна Ашуба, кандидат педагогических наук, доцент; политические и общественные деятели: Нугзар Нуриевич Ашуба. (он сегодня является спикером Парламента Народного собрания Республики Абхазия); Владимир Ардашович Ашхацава, депутат Парламента РА. Деятели культуры: Борис Александрович Амичба, оперный певец, заслуженный артист Абхазии; Алексей Никонович Аршба, хореограф, директор детского танцевального ансамбля «Абаза»; Илья (Адлер) Саламанович Ашуба, организатор этнографического хора старейшин «Нартаа» Очамчырского района; Варлам Арсанович Агумава, штангист, мастер спорта СССР.

В милиции работают: Шамиль Караманович Агумава, полковник милиции; Шали Такуиевич Адлейба, полковник милиции, кавалер ордена «Ахьʒ-апша»; Борис Шаратхович Ашуба, полковник военной службы.

Арда Энверович Ашуба, кандидат филологических наук, доцент, зам. директор Абхазского института гуманитарных исследований имени Д. Гулиа Академии наук Республики Абхазия;

В настоящее время в с. Гуада проживает 115 семей, что составляет около 580 человек.

В результате грузино-абхазской войны селу нанесен огромный ущерб. После войны сельчане оказали помощь школе, в результате чего она начала функционировать.

Учителя школы выполняют свой долг, несмотря на тяжелые условия, отсутствие заработной платы. Немало молодежи уехало из села, но оно живет, идут восстановительные работы.

После войны введена в строй небольшая чайная фабрика. Сельские жители восстановили чайные плантации. Чай для села, как и в прежние времена, остается главной сельскохозяйственной культурой»*.

Аԥхьаҩ ухатцкы аҩада иаазгаз атцарауаҩ Арда Ашәба иочерк аҟны иааркьаҷны (ус зысҳәо аҭоурых зладуу ауп), аха еилацаланы иаарԥшуп ақыҭа ҒӘада аԥсабарагьы уи зырԥшʒо ауаагьы рхаҷсахьақәа насгьы даҽа қыҭак изаламҩашьо иамоу ахатә ҟазшьақәагьы. Егьырахь, аԥсуа шьха қыҭақәа рбиографиа, ус узазҳәар ауазар, акырԥьара ҭоурыхтә лахьынҵала иахьеиқәҷырҭуа рацәаʒоуп, иаҳҳәап, аамҭеикәшара ирзаанагаз ауаҒеимышхара амҳаԥьырра, адунеизегьтәи актәи аимпериалисттә еибашьра, ақырҭуа меншевикцәа раҳра, шәиипҳьыʒ згымхаша 37-тәи ашықәсқәа, нас гитлертә фашизм иарҭысыз адунеизегьтәи аҩбатәи аибашьра, Аԥсны Асовет аамҭазы ақырҭуара ахарпара, Сталини Бериеи раамҭа аиаʒаара, аилаҳара, уи ашьҭахь адунеи зырхыцхыцуаз Аҳәынҭқарра ду – Асовет Еидгыла аилабгара, аҭыхәтәан «ҳгәылацәа хазынақәа» аханатә аахыс ҳаԥсадгьыл иаҩаʒоз, ҳпара баны иҳаҩымсуаз, 1992 шықәса август 14 аҽны бԥьар ххыс иҟаз зегьы рыманы ҳахәҭәы ықәырхырц рҽырмашьцаны иҳажәлаз,иҳақәлаз ақырҭуа нацистцәа, урҭ ихьагәгәаны, рыԥсцәаҭәҟьа рзымго имида-гәидаха рцара, нас ҳиааира ашьҭахьгьы Шеварднаʒеи Ельцини иаҳзыҟарҵаз аполитикатә, аекономикатә блокада уҳәару, Аԥсны ақыҭақәа ирыхҭынхьааз, ирхыргаз арыцҳарақәа, азалымдарақәа, аԥсы гәырҩа, анхашәа-анҵышәаҷ аитцахарақәа уҳәа зегьы

* Очамчыра 2500 лет. Сухум, 2008, стр. 52-55.

ахацәарԥар гәымшәақәа жәынгьы ҽангьы излиааyа Ғәадаԥҟытагьы иахҭнагеит ахаҽра иҽаҽаҙа ианубаалартә еиԥш. Ус шакәугьы изаҟаразаалак уи гәеиҵахарак амам, араҟа аԥсҭазаара еилашуеит, ԥхьаҟа ицоит, иҽиоит. Ахәышҭаарамцақәа еиқәуп ихәажжаҙа.

АҬААЦӘАРА ДУ

Ҳаргьы ҳзыкәтәаз амашьына «Мерседес», аҙыԥсы ахьыкәкәа «смаазаргь жәбеит» аҳәозшәа, шҭаҭбаатыцәк ҳанҭала, иаагылт аҳаидеи ыҟамкәа. Ҳҭытцит апассаԥьырцәа. Ахәы ҳаракқәеи (Қапаа рхәы, Ачаԥара, Ашәшьра, Ажәымѡа, Аныха хәычы, Ҟәламба...) ицаҕьцаҕьуа иԥагьаҙа иааԥшуа шьхагәарҭак реибаркыреи, (Уаҳәыҵкьы, Ламкац, Ԥанаѡ...) арахь иҵегьы илбаагоу аԥсҭақәеи (Ҭалкак, Ахьархә, Қәабал... Қәламыр (Мықә аҙиас иалало арѡаш иахьҙуп) рыла иҿырбо, зхы ҳаракны изку ақыҭа ԥшҙа Арасаҙыхь сызлааҙаз, сызлаҽаѡауаѡу ала, мыцхәы бзиа избоит ашьха қыҭа. Уажәы амш аҽы шыхтымгьы, ақәа ахаҿеаҳәа ишлеиуагьы, Ғәадатәи аԥсабара ааигәа-сигәа сызлаԥшуа анаѡсангьы, сылаԥш ахьыҥзанаҙаазо иаҵанакуа зегьы сдыргәытәуеит, агәахәара сырҭоит, уимоу, Арасаҙыхь сыҟоушәа схы збоит. Ааи, ари ԥьашьатәҙам. Ауаѡы дахьыҟазаалакгьы «Иԥсадгьыл хәычы» ицуп, уи абзиабара дарԥеиԥеиуа дамоуп, иԥсы ҭанаҵы ицрымшәо ицуп.

Аԥхьаѡ ухаҵкы, ухаҭагьы уажәшьҭа угәы азѡоит ашҭа ҭбаатыцә ҳазҭалаз, Кәасҭа Герхелиа дазгәдууа ҳаѡнду ҳәа дзышьҭаз шакәу. Аԥшҙара иакны иаго ари ашьам ҭып апоет изы зегьы ирыцкын, иԥсҭазаара ҳәаақәызҵоз феноменны изыҟан. Араҟа иара иҟынҙа иит иааҙеит иабацәа, рабацәа, урҭ рабацәа... Аҳҭынрак иаѡызоу аѡнаҭа ду абиԥарала иааyа ахатә ҭоурых амоуп. Урҭ зегьы

ҳарԥәатцыргьы Кьамач иаахыстәи ихәажжаҙа, еихсыгьра ақәымкәа еиқәу ахәышҭаарамца ахалагьы заԥа аҳәоузеи, заԥа хҭыс ирхаанузеи? Уаԥа ахәышҭаарамца ашьапы икит Кьамач Герхелиа – Кәасҭа иабду. Уи аԥсуа хәышҭаарамца иахылҵуа аԥхарра, ԥшьышықәса иреиҳам Осман хәыҷы иԥынҙа иааҙоит, иабацәа, урҭ рабацәа ргәадура аланы.

Уажәы аԥхьаɷ иуҳардыруеит хыхь зыҙбахә ҳҳәаз Кьамачи Османи зусҭцәоу, избанзар усԥан еиҳа иаҳзымариахоит ҳазҽу ажәа анагҙара. Уи азы ҳалзыҙырɷып Флора Кьамсыс иԥҳа Герхелиа: «Кьамачи Мысҭафи еишьцәан. Кьамач иман ɷыцьа ахшара – иԥа Маԥьгәыр, иԥҳа Тытышә. Маԥьгәыр Кәасҭеи Рушьнии раб иоуп. Мысҭаф – сара сабду – фɷык ахшара иман: аҙгабцәа ԥшьɷык: Мараса, Уасас, Гәлишьа, Макбулиа. Аишьцәа: Кьамсыс (саб), сан Қацәԥҳан. Саб иашьа Дмитри иԥшәмаԥҳәыс Қапԥҳан. Дрымоуп аԥҳа, Мрамза лыхьҙуп, хɷык ахшара лымоуп. Кьамсыс имоуп фɷык ахшара: хɷык аҷкәынцәа: Иларион, Валериан, Славик. Аҙгабцәа: Флора, Нона, Зама. Иларион имоуп ɷыцьа аҷкәынцәа: Алиас, Ахра; иҵаацәароуп, ахшара рымоуп. Валериан ɷыцьа аҷкәынцәа: Аслан, Нарсоу (аҵаацәара иаламлац), иԥшәмаԥҳәыс Нанули Шьамаҭааԥҳауп. Иларион иԥшәмаԥҳәыс Лариса Гогәуаԥҳауп. Славик ɷыцьа ахәычқәа – аҙгаби аҷкәыни имоуп. Аҙгаб илыхьҙуп Мадина, аҷкәын – Алмас. Ран Славик иԥҳәыс, Ғәынҷьиаԥҳа Манана. (Аԥсныжәлар рҧьынҷьтәылатә еибашьра далахәын, иланашьоуп «Агәымшәараз» амедал) Алмаси Мадинеи аҵаацәара иалалахьеит. Мадина длымоуп аҷкәын. Алмас иԥҳәыс д-Амҷыԥҳауп, Арнела лыхьҙуп. ɷыцьа аԥҳацәа Адеи Радеи, арԥыс Османи рымоуп.

Уажәазы ара ҳаагылап. ɷаԥхьагьы ҳааиқәшәоит Флореи ҳареи.

Сара еиҵа сгәазхара исызбомызт ақыҵа злеибаркыз, иаҳхаагаз аибашьра хамыштыхә ашьҭамҭақәа макьанагь

акырԥьара ианпыҟҟала ишанубаалозгьы, аԥшʒара иамаз иоригиналтәыз ахаҽра. Абыржәы амʒырха агәҭан сахьгылаз аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» иснардырыз, нас исзааигәахаз авиациа аинрал, Асовет Еидгыла афырхаҵа Васили Григори-иԥа Василев: «Абхазия поистине рай. Здесь каждый уголок имеет свои прелести» – ҳәа ииҳәаз ажәакәа. Иҵабыргыҵәҟьаны, ҳара ари атәыла зԥьынԥьу ажәлар (араҟа инхо егьырҭгьы убрахь иналаҵаны) иааҳакәыршаны иҟоу аԥсабара ссир ҳала ашьцылахьеит аҟнытә уи злаҟоу инагʒаны ианҳазгәнымкыло (ахәшьара анаҳзамҭо) рацәоуп. Ари ацәаҩа иԥсабаратәу акоуп, аха…

Араҟа ҳара иаҳԥылеит Маԥьгәыри Кьамачи, Мыстафи рдаракәац иреиуоу, иахьа абри аҩнду аҽы иаԥшәымоу Славик иҵаацәеи иареи. Иара убас иашьцәа Валериани Илариони рҵаацәареи дареи. Урҭ ирышьҭархххны ииаит Беслан иԥшәма Лана, лхәыҷқәа Кәасҵа, Гәыранда, Гәында лыԥҳа Аманда.

Рхәыҷы, рду анцәа ишиҳәара еиҵаҩҩы, изҭаху дреигәыргьартә, ихы рыдиныҳәалартә иҟоуп. Ашҭа ҭбаатыцәаҿ аԥьԥьаҳәа игоз агәыргьабжьы аҳра ауан. Сасгьы ԥшәымагьы еилымхкәа илаԥш уажәы-уажәы иаҳхигон ԥшьышықәса иреиҳамыз, ахьшьыцбеиԥш зыблақәа ҭыпхоз Осман хәыҷы. Абри иоуп аԥшәаҵәкьа! – лҳәан, Флора даашьҭылхын даалгәыдлыҳәҳәалеит. Иаргьы игәы иахәан иҵегьы дҳаралкырц иҵахны инапқәа аҩада ирыххон, иҳаракны аҟазаара бзиак ишазҳәо идыруазшәа. Сара сахьихәаԥшуаз сгәы иаанагон: «ари арԥыс хәыҷы инаԥшышьеи, иааԥшышьеи, игәеилыччареи злаҟоу рыла издыруада, иахьа зыʒбахә ала абри ашҭа ҳҭалаз ауаҩы аԥсабара инаҵаз абаҩхатәра аҩыза Осман иҿгьы ахы цәырнагар, кәалеимадарала иԥсҭазаараны иҟалар» ҳәа. Асеиԥш иҟоу агәҭахәыцра машәырымзаргьы ауеит. Иссируп аԥсҭазаара аԥсабара. Иҟалаша, инылаша ауаҩы

ицәа иалашәар ауеит. Аԥсынҭра ду уоуааит Осман хәыҷы! Абас сҳәон гәаныла уи сылаԥш хаа ихго сахьгылаз. Нас ишԥа, Османраа роуп дук хара имгакәа Аԥсны аԥсҭазаара аԥшәымацәас иаиоуа. Урҭ, ҳәарада, ирылиаалааит, ҳаԥсадгьыл ҭәатәы шьаҟаны иаҵагылаша ашәҟәыѡѡцәа, аҵарауаа, аҟазара аусзуѡцәа! Урҭ рхыԥхьаӡараҷы Осман хәыҷы даабоит...

Аԥсуаа (даҷеа милаҵк ртәы сыздыруам) ирҳәоит иҵасым ҳәа анышәынҭра аҟнытә аѡны анеира. Раԥхьа ухы зықәкны уцо аѡны унеир ауп, нас ауп анышәынҭрахь ианымѡахыҵуа, ҳаргьы – Беслан имашьына «Мерседес» апассаԥьырцәагьы – убас ҳныҟәеит, раԥхьа Осман аԥшәымас дахьыҟоу аѡнаҵаҷы ҳнеит. Нас ауп Кәасҵа Герхелиа дахьамадоу иабацәа рҳаҵгәын аҷы ҳаннеи. Ара ԥьанаҭ ҭыԥуп. Апоет драҳаҵӡа наӡаӡа диоуп. Уи иԥсадгьыл азы игәы былуан, иажәа сахьарк еснагь еибагон, игәҭыхаҳәаган. Ивараҷы лҭыԥ ылылххьан иарҕьажәѡа иԥшәмаԥҳәыс Наталиа Гәлариа-ԥҳа. Ирхагылоу абаҟақәа ирыласоу рпатреҭқәа рыԥсы ҭаны иуацәажәап уҳәап унарыхәаԥшыр. – Шәѡыԥьагьы Наталиагьы Кәасҵагьы шәыԥсаҵа шкәакәахааит, ԥьанаҭ гыларҵас ишәоуааит, шәыдгьылтә ԥсҭазаара ахы еиқәҳәаланы хьыӡла-ԥшала инырҵәаны ари ашьам ҭыԥ наӡаӡа нхарҵас ишьҭышәхит. Шәгәы раҳаҵыз, шәышьҭахьҟа ишәзынхаз шәыхшара шәыԥсы алыԥха рымазааит! – сҳәан, снапы аѡыԥьагьы ргәы инықәысшьит, нас ѡаԥхьа ҳамҭак сырхагылан рпатреҭқәа срыхәаԥшуан, акы сарҳәарц рҵахызшәа сгәы иабауа. Аҵыхәтәан, Кәасҵа ипатреҭ схы нақәкны еиҵасҳәеит амѡа саныкәлозтәи ажәақәа: «Ѡажәа шықәса исцәахыԥазаргьы сыгәҭакы (уара иануасҳәа, Руслан макьана иаҵахым ҳәа мап анысцәук ашьҭахь) анагӡара иазҳәоуп иахьатәи абраҟа саара. Убри аҟнытә умап ухарышҭны уазыразны уԥсы алыԥха сыҵ, сырманшәал снапы зласкыз аус аҟны!» – абас гәынхәҵысҵала

инаҳәаны, аҳаҭгәын агәашә хәыҷ аҷараҳәа инаркны сынҭытцит. Гәндеи, Флореи, Беслани сара сышьҭахьгьы уаҟа аѡнуҵҟа еиҭа ҳамҭак иҭагылан. Гәында лани лаби абаҟақәа ирҭасаз рпатреҵқәа лылақәа ҭраа дрыхәаԥшуан. Ажьы ахьырҳәа дшәозшәа лнапқәа рыла ишьышьуа дгылан, урҭ рыҟамзаареи рыгәхьаагареи лоунытә ишылныруаз лхы-лҷы имѡашьо ианыԥшуан. Ѡаԥхьа ҳарҭ Аҟәантәи еицааз зегьы аѡнду ахь ҳҷынаҳхеит, бзиала ҳәа раҳәатәыми. Аха ус урышьҭуама аԥшәмацәа, Осман хәыҷ дназлоу.

– Гәында, сара ҳанаауаз ишысҳәаз еиԥш, «смиссиа» насыгӡеит, уажәшьҭа Аҟәаҟа амѡа ҳахоит, – сҳәеит, аѡныҟа анеира сшазыразым (сгәабзиара ахьыуашәшәыроу аҟнытә) лырдыруа.

– Руслан, иуҳәо саҳауеит, амѡа ушараапсазгьы збоит, зегь рыла уеилыскауеит, аха ԥьара акы шәнамыцҳакәаҵәкьа шәрышьҭуам аԥшәмацәа, зегьы ҳарҟәаҵып, абни ахәыҷгьы иуам – лҳәан Флора илываԥало, аԥшӡара ацәа хаа ихьыкәкәа инеиуаз Осман хәыҷы лнапы наиқәкны дилырбеит. Нас лажәа ѡаԥхьа инацылҵоит, – зыхьӡала ууазгьы иԥсы акы абоит, уҷы мырҵысыкәа уцара агәынамӡара изнарҵысуеит, – лажәа ааҷахылҵәеит сшаагылоз агәрагара лыманы.

– Избоит, Гәында, ҳшоурмышьҭуа, амала, рацәак сзаанхом, бгәы иалымсын, – сҳәан, сажәа ааҷахысҵәеит.

Сара иага саапсазаргьы сцоит ҳәа салагаргьы, сшырмышьҭуаз здыруан. Аҟәантәи ииаз ауаѡы ачеиԥьыка агьама имырбакәа, фырԥьанк имыркыкәа дрышьҭуама, раԥсуара ус аҟаҵара азин рнаҭоума? Насгьы, Ҕәада еиԥш иҟоу ашьха қыҭа асасдкылара ақьабз адац-ԥашә ахьыҕәҕәоу, аҳаҭыр ахьақәу. Ус шакәу аусымдырхуаз, аха алымшараҳәагьы акы ыҟами. Убри акәын саргьы абарҭ ақьабз хазынақәа рыцәхьаҵра, Аҟәаҟа лассы ахынҳәра сгәазырԥхоз.

Минуҭқәак рышьҭахь, ҳарҭ Аҟәантәи иаазгьы ара иҟазгьы (аматҷ зуаз рыда) зегьы аҵыс хшы ада акы агымкәа ихиаз аишәа (астол) ҳнахатәеит. Аԥшәмацәа (Валериан, Иларион, Славик, Алмас, Флора, Гәында, Беслан. (Осман иҙбахә усгьы иаҳҳәахьеит) Армашьыл Герхелиа, Ԍәыԥьиаԥҳа Манана, Амҷба Арнела…) рыдагьы иҟан ауа-аҭахы, агәылацәа. Астол напхгара аиҭон ауаѡ бырг бзиа, аԥсуара акәаматҷамарақәа нҭырҷҷааны издыруа, ҳаҭыргьы ақәызҵо Виктор Шьоуа. Уи ҳпоет бзиахә, ҳжурнал «Алашара» аредактор хада Анатолии Лагәлаа ианшьа гәакьа иакәзаап. Флора Герхелиа лыԥшәма Заур Быҭәба уҳәа иҵегьы.

Сара, аиаша ҳҳәар ами, аԥшәмацәа иҟарҵаз, ирбаз аԥьабаа схы ахызбаауан, жәларык раамҭа, рус (иахьа акы иаҷым, иҭацәу, ажәакала, ихуаадоу ҳәа аҙәгьы дыҟаҙам, досу рхы иахашәалом) кажьны сара исыԥдырҙит. Иаҳҳәап, даҽеакын зыѡра саҷу ашәҟәы салганы ихыркәшаны, насгьы иҭыжьны иҟазар. Усҟан уи аҙыргара ҳәагьы ахьҙаҳҵарын. Аха ууанҙа ҳамнеиц, уи акыр бжьоуп, ԥшҙала инеиша ҳакәхааит! Аԥшәмацәа иҟарҵаз ачеиԥьыка уи рыԥсуара ауп изызҳәо, даҽеаҙәызаргьы сара сызҷу еиԥшу аус азы дымнеиргьы аԥшәмацәа еснагь дара ртәы ҟарҵоит, ус иаауеит аԥсуа иѡнаҭаҷы жәытә-натәаахыс. Ари традициоуп, культуроуп.

Амѡа сараԥсеит, слаҙарақәа маҷуп сҳәаазаргьы, ачеиԥьыка иаҳзыҟарҵаз аҳаҭыр азы акыр аамҭа стәан ѡбаҟа фырԥьангьы инҭыркәкәаны исзымжәызаргьы срыхныҳәеит. Сара ииаз итәымуаѡу, иаԥсыуам аҙә сакәушәа, мамзаргьы аԥсуа стол, аишәа ҷыц сахатәазшәа, зҷелымҳарала сырзыҙырѡуан исыдтәалаз абыргцәа инадыркны аҷар рҟынҙа. Абраҟагьы имѡашьо иубоит аԥсуа асас изцәыригаз ачеиԥьыка ҳаҭырла, патула амѡаԥгара шилшо, уи иаҵоу акультура заҟа иҳараку, иаамысташәоу аԥсуа хаҵа изы ачараҷ, ма иара ус иахьааидтәало

арыжәтә аҽаршьра (амгәазага азымдырра) ԥхашьара дуун, ихы итәызар акәын, иқьаф иахымыҳәҳәозар акәын. Астол, аишәаҿ арыжәтә ауаѽи ауаѽи еибанардыруан, уимоу, рыгәҭыхақәагьы (уи змам уаѽ дыҟазам) алеибырҳәон. Азеижәтәи ашәышықәсазтәи аурыс ҵарауаѽ Аԥсны бзианы издыруаз Н.М. Альбов иазгәеиҭеит аԥсуа хаҵа изы аѽы дашьны дыбгаҩо дырбар шыԥхашьараз, ишыхьмыӡгыз, убри аҟны аҽынкылара шрымаз.

Ҳәарас иаҭахузеи, ари аҟазшьа бзиа иаци иахьеи имит, нахьхьы аахыс итрадицианы иаауеит ҳмилаҭ адоуҳатә культура иатәышьтраны. Ҭоуп, аамҭеикәшара иаарго аиҭакрақәеи, аҭоурыхтә ӡеибафарақәеи, атехникатә прогресси иҟарҵо итҵоурам аныррақәа аѽада зыӡбахә ҳҳәаз аурыс ҵарауаѽ, аботаник, агеограф Н.М. Альбов иазгәеиҭаз амилаҭ аханатә иаанаго аҟазшьа бзиа аѽаӡара лазырԥәуа рацәак хаҳара злам ашьцыларақәа ахьадубалоугьы ыҟоуп, еиҳарак иахьатәи аҿар рыѽнуҵҟа.

Сыззааиуа, абарҭ аҟазшьа бзиақәа – ачеиԥьыка иазку астол амѽаԥгашьа, асаси аԥшәмеи раҳаҭыр еиқәҵашьа – сара абраҟагьы избоит ҳҭамада Виктор Шьоуа ихымѽаԥгашьала, заҟа ишәоу-изоу иажәақәа рыхшыѽҵак, аԥсуара ацәа аҟәнышьшьы иҟоу. Араҟа уи аҵәца кны данныҳәо иуаҳауеит узырхәыцуа, абзиа уадзыԥхьало, агәалаҟара ҟаиматҭ узҭо азеиґьшьарақәа, аԥсадгьыли ажәлари рхы рыԥәызҵаз аҵеицәа хазынақәа ргәалашәара иазку ажәа ҟәандақәа, ажәа ԥхақәа, насгьы аԥсуа бызшәа уаҳауеит кьыс амаӡамкәа аԥсабара ишахылҵыз еиԥш ицқьаӡа. Адунеи зыхьӡ адыруа академик Нико Марр аԥсуа бызшәа анитҵоз обиект хадас машәыршақә иалимхит аҿаѽа қытақәа. Избанзар, аԥсуа бызшәа араҟа еиҭарсшәа иуҳәозар, «ӡыхәашь» аламлацызт, ицқьан. Убысҟантәи – «Марр ихаантәи – аԥсуа бызшәа ацқьара иахьагьы, Анцәа ду имҭаны, ҳҿаѽа қытақәа (Хәаԥ, Ачандара, Блабырхәа,

Џьгьарда, Ҕәада Отап, Аимара, Арасаҙыхь… рҽы инханы иҟоуп, иаҳхаагаз аибашьра хлымҙаах иахҟьаны иалҵны ицақәаз ҟалазаргьы. Аҧсны аҽаԥа қыҵақәа лымкаала игәцарактәуп уаҟа инхо-инҵуа ауааҧсыра алҵны имцартә еиҧш. Избан акәзар, урҵ – акы, амилаҵ абызшәа араҟа зегьы реиҳа ицқьоуп, изырхәашьуа «ԥарҙк» залалом, агеографиатә ҭагылазаашьа иабзоураны, иҵегьы уазааигәаны иуҳәозар, атәым ажәақәа араҟа иуаҳауам, уи улымҳа иҵаԥуам, иуаҳаҙозаргьы иуарлашәарланы, зынҙа имаԛны ауп ишуаҳауа. Ԥбагьы, Аҧсны аҽаԥа қыҵақәа ирымоуп (аханатә аахысгьы ус иҟан) астратегиатә ҵакы, хыхьчарҵа ҭыԥқәоуп ашьхарԥы иаԥну ақыҵақәа. Амилаҵ аҵоурыхтә ԥсҭазаараҽы агәаҿанызаара еснагь иаҵахуп, избанзар…

Аҵыхәтәан аҵәца аашьҭысхын ҳазҭаз аҧшәма иԥны, игәара еибаркыра, гәеилыԛԛа Осман хәыԛы аҧхьа днаргыланы, исыҳәеит рҭазаара бзиазарц, абри аԥнаҵа ду ауа, аҵахы, ақәла, асас зҳәаз еиҧш еснагь абзиараз имԥахыҵларц, иаҵааларц, ашҭа агәырґьабжьы ыкәыԥларц. Ари асас дахьқәа збахьоу, иахьагьы избо атрадициа ду змоу аҧсуа ԥнаҵоуп. Ҳашәҟәыԥԥ ду Иван Ҭарба ианшьцәа рыԥнаҵоуп. Араҟа уи ицымԥахыҵхьан, иаанагахьан Асовет Еидгыла анҵыҵгьы иадыруаз аурыс шәҟәыԥԥцәа дуқәа К. Симонов, Н. Тихонов, Е. Евтушенко… уҳәа аҙәырԥы. Ари апоет гәлымҵәах Кәасҭа Герхелиа иԥын ду ауп. Абри ашьҭахь аҧсыуала маԛк ишыҧшҙам шыздыруагьы, аҭамзаара шьҭаҵаны, ҳазхатәаз ачеиԓьыка хаа ааныжьны сгылеит, аҧшәмацәа иҵегьы стәазарц шырҭахызгьы, исымарымкит, даҽакала иуҳәозар, амԥа сырҭеит. Уи акәхеит, Аҟәантәи исыцааз сԥызцәеи сареи бзиала ҳәа нараҳәаны Беслан имашьына ҳанҵалт. Аҳҵынрак иаԥызаз аԥнаҵа ҳалаҧш ахгауа, ҳгәы азыбылуа ашҭа ҭбаатыцә ҳанҵытҵит.

Ҳаауан Аҟәаҟа. Ақәа шауц иауан, ахкәара ацәымҕын. Сара уажәыҵәҟьа схы иҵагьежьуа иҵаз, сзызхәыцуаз арахь Ҕәадаҟа саазгаз изыԥраны иҟоу ашәҟәы «Кәасҵа Герхелиа» акәын…

АԥҲА ЛҲӘАМҴА

Аԥхьаԥ ухаҵкы, аԥҳа лҳәамҵахь ҳаиасаанҙа ибжьазгаларц ахәҵоуп апоет иԥсҭазаара иаԥыз ибиографиа, аԥсышәала иуҳәозар, инысымԥа аҟнытә ихадароу штрихқәак, избанзар уи «формулак» аҳасабала иҳәаақәнаҵоит, иарманшәалоит ҳазҽу аус. Ҳхы иаҳархәо апоет ибиографиатә инысымԥа аагоуп Кәасҵа Герхьелиа ихатә архив аҟнытә, иануп «Аԥсуа биографиатә жәар» Аҟәа 2015 шықәсазы урысшәала иҵыҵуз.

Абар ахаҵагьы, «Кәасҵа Маԥьгәыр-иԥа Герхелиа диит февраль (жәабран) 22, 1932 шықәсазы, Очамчыра араион Ҕәада ақыҭан, аԥсуара қьабзк еиԥш итрадициан аҳра ахьауаз аҵаацәараҽы. Ҕәадатәи аашықәсатәи ашкол даналга, 1949 шықәсазы дҵалоит Аҟәатәи апедагогикатә ҵараиурҵа. Аҵара шиҵоз, аԥбатәи акурс аҽы дыштәаз иԥхьоит арра – қәрала данаҵанак. 1951–1954 шықәсԥәа рзы Асовет ар дрыланы арратә маҵзура ихигоит. Уи далганы, арратә уалԥшьа нагҙаны даныхынҳә, ԥаԥхьа иҵара иациҵоит, ууанҙа дызҭаз Аҟәатәи апедагогикатә ҵараиурҵаҽы. Уаҟа ибзианы иҵара анхиркәша дҵалоит А.М. Горки ихьӡ зху Аҟәатәи аҳәынҵқарратә педагогикатә институт афилологиатә факультет аԥсуа бызшәеи алитературеи аурыс бызшәеи алитературеи рзаанаҵала. Кәасҵа Герхелиа аинститут даналгагьы уаҟа дмаагылакәа, иҵара иациҵоит 1966–1968 шықәсԥәа рзы Бақәа иҟаз Иреиҳаҙоу Апартиатә школ аҽы.

Кәасҭа Герхелиа Аԥсны ашәҟәыѡѡцәа Реидгылеи СССР ашәҟәыѡѡцәа Реидгылеи далахәылоуп 1959 шықәса инаркны.

Кәасҭа Маԥьгәыр-иԥа Герхелиа 1955–1957 шықәсҟәа рзы, аус иуеит агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» (уажәы «Аԥсны») аҟны литературатә усзуѡыс. 1957–1958 шықәсҟәа рзы – ҧыц аҭыҵра иалагаз ахәыҷтәы журнал «Амцабз» аҟны. 1961–1962 шықәсҟәа раан аус иуан ажурнал «Алашара» аредакциаҧы литературатә усзуѡыс. Иара убас еиуеиԥшым аамҭақәа раан Кәасҭа Герхелиа Аԥсны ашҟәыѡѡцәа Реидгыла аклуб еиҳабыс (1958–1961), С.И. Ҷанба ихьӡ зху Аҟәатәи аҳәынҭқарратә драматә театр алитературатә хәҭа (аҟәша) напхгаѡыс (1963–1966), Аԥснытәи Обком аполитикатә ҵаралашара ѡны консультантс (1968–1969), апартиа Аԥснытәи Обком лектор-инструкторс (1968–1975). 1975–1983 шықәсҟәа рзы Кәасҭа Герхелиа аус иуан Аԥснытәи АССР ателерадиодырратара Аҳәынҭқарратә комитет ахантәаѡы ихаҭыԥуаѡыси аредактор хадаси. Уи 1983–1986 шықәсҟәа рзы дыҟан Аԥснытәи АССР иреиҳаӡоу асовет аҭыжьырҭа аредакторс. 1986–1992 шықәсҟәа рзы Аԥснытәи АССР Аҳәынҭқарратә план ҟаҵара акомиссиа акадрқәа рыҟәша еиҳабыс. 1992–1996 шықәсҟәа рзы уи ѡаԥхьа аусура далагоит Аԥснытәи ателерадиокомпаниа Аҳәынҭқарратә комитет рҧы.

Кәасҭа Герхелиа раԥхьаӡа акәны 1950 шықәсазы иажәеинраалақәа акьыԥхь рбеит агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» адаҟьаҧы. Ари, ҳәарас иаҭахузеи, апоет қәыԥш аԥсабара инаҭаз абаѡхатәра зырҧыхоз, ԥхьаҟагьы игәы аҳәо дҟазҵаз иреалтәу фактын, хҭысын.

1955 шықәсазы раԥхьаӡа акәны адунеи збаз алитературатә-сахьаркыратә ауааажәларра-политикатә

журнал «Алашара»* адаҟьақәа рҽы акьыԥхь рбеит Кәасҭа Герхелиа илирикатә жәеинраалақәа. Абри нахыс аԥхьаҳцәа агәра ргеит абаҳхатәра змоу апоет қәыԥш дышцәырҭыз аҟара. Ажурнал анаҳстәи аномерқәа рҽы апоет қәыԥш икьыԥхьуеит ажәеинраалақәа, аскетчқәа, аиумортә жәабжьқәа. Кәасҭа Герхелиа иҳымҭақәа иара убас икьыԥхьуеит ҽыц зҭыҵра иалагаз ахәыҷтәы журнал «Амцабз» адаҟьақәа рҽы. Машәыршақә акәҙам 1958 шықәсазы Москва ашәыҟәҭыжьырҭа «Советский писатель» аҟны иҭыҵыз «Аԥсуа поезиа антологиа» изанылаз апоет қәыԥш иажәеинраалақәа. Урҭ аурысшәахь еиҭеигеит Иу. Вронски. Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәа еиҳа-еиҳа аԥхьаҳцәа аднаԥхьалон, акьыԥхь збоз илирикатә ҳымҭақәа бзиа ибаны ирыԥхьон, аԥхьаҳцәа дыднардыруан. Насгьы усҟан, зынҙа инагҙаны акәымзаргьы, ақыртцәа реиҳабыра аԥсуаа ҳзы имҳаԥыргоз рполитика хәымга еиҳа иԥсыҽхеит Сталин даныԥсы, Бериа данаԥыргаха, КПСС Ацентр Комитети Асовет Еиҳабыреи Аԥсны Ленинтә милаҭ политика аилахәара иҟаз аҵыхәала иҟарҵаз Ақәҵара ашьҭахь аԥсгарақәа ҟалеит, еиҳарак ҳкультуратә ԥсҭазаараҽы уи аиҭаҽиара епохак иаҳзаҳызан. Аԥхьаҳцәагьы ҷьара ҳымҭа ҽыцк ишкьыԥхьу рбар, ираҳдыршәомызт, уимоу, изҳыз авторгьы идырра иазҽлымҳахон, изҳашьа иашьклаԥшуан, еигәыргьон. Уи, ҳәарада, аиҳабацәа рабиԥарагьы, аҽар аҳра знапы алакыз реиԥш агәалаҟара бзиа рнаҭон. Абри аиҭакра, аиҭаҽиара аамҭа, Кәасҭа Герхелиа иабиԥара иаҵанакуа (арҽиара знапы алаку роуп араҟа зыҙбахә

* Иаҳхысыз ашәышықәса 30-тәи ашықәсқәа рҽанеиҳыршоз инаркны иҭыҵуаз алитературатә журнал «Аԥсны ҟаԥшь» Аҷьынҷьтәылатәи аибашьра ду аныҟала, иара иахаразшәа, ҳашьцәа «хазынақәа» иадыркит. Уи инаркны жәохә шықәса ҳсахьаркыратә литература журналда иҟан. Ари ҳлитература аҽиара иаԥырхаган. Аха насыԥны, Сталини Бериеи адунеи иананыҵ ҳаԥхьа аԥсуаа иҳауит ажурналқәа: «Алашара», «Амцабз», «Аҟазара».

сымоу) зегь реиԥш иаргьы арҿиаратә гәаҳәара инаҭон.

1959 шықәсазы хазы шәҟәны иҭыҵуеит апоет қәыԥш илирикатә жәеинраалақәеи ипоемеи. Ари раԥхьатәи ишәҟәы акәын, иахьҙын «Аԥсҭазаара абжьы». Уи иану аѡымҭақәа ирхыѡуа аромантикатә пафоси аемоциатә цәанырра ҵаулеи апоет ақәҿиара ирҭоит, даҽеакала иуҳәозар, аԥхьаѡ иҿаԥхьа аԥышәара икит уааигәыргьартә еиԥш дҭамамҙа. Уи ашьҭахь 1980 шықәсазы Кәасҵа Герхелиа иҭижьит ажәеинраалақәа еидызкыло ашәҟәы «Ацәлаа анышәҭуа» ҳәа хьҙыс изиҭаз. Араҟа апоет даанаԥшит ибаѡхатәра ишышәра ишәны, аԥсҭазаареи аԥсабареи рымаҙақәа инарҵауланы философиала ирыхәаԥшуа аҙәы иакәны. Апоет, ауаѡы иааикәыршаны иҟоу аԥсабареи иареи ѡныҵҟала реизыҟазаашьала, реимадашьала, ирзеилаху уҳәа акыр иглобалтәу, ауаатәыѡса зегьы ирзеиԥшу азҵаарақәа метафоратә хәыцшьала дрызнеиуеит, ицәыригоит улаԥш аҟны иааиртә, иунырртә еиԥш, поезиатә хаҿсахьала игәылҵәааны. Уи ибызшәа, истиль, иманера акырҙа иахьугәаланаршәо ыҟоуп аԥсуа жәлар ибеиоу рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа, даҽеакала иуҳәозар, уи иманшәаланы ирмарианы ихы иаирхәоит ҳажәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа. Иара убас Кәасҵа Герхелиа ипоезиатә дунеиеибаркыра аԥсымчхара иахьатәи асахьаркыратә литература агәеисыбжь шахыѡуа, ишақәҿнаҭуа убоит. Ус шакәу дырҵабыргуеит субиективтә цәанырра ла ирԥхоу, иаарԥшу ипоезиатә дунеиқәыԥшылара, идунеихәаԥшра иахылҵыз иԥсҭазааратәу ахаҿсахьақәа згәылубааua, ажәеилыҟәшәала иаԥҵоу абарҭ ажәеинраалақәа «Аҵхи сареи», «Ацәлаа анышәҭуа» «Ашьа», «Адунеи убас ишоуп» уҳәа убас иҵегьы.

Кәасҵа Герхелиа аиҭагара аусхкы аҿгьы инапкымҵа цқьан, инагаз ҟазан, насгьы уи ибзианы идыруан ҳаамҭазтәи асахьаркыратә литература аклассикцәа

аҳәырԥы рԥымҭақәа. Уи аԥсуа бызшәахьы шьахәла еиҭеигеит ақырҭуа шәҟәыԥԥцәа раԥҵамҭақәа: Н.Думбаҳе «Сареи, сандуи, Иликәеи Илларионы», «Анаунагҳара азакәан», И. Нонешвили, Г. Абашиҳе ражәеинраалақәа, аурыс поетцәа С. Есенин, Б. Пастернак, В. Солоухин, Е. Евтушенко, ашәуа поетцәа П. Цеҟәуа, Ҟ. Ԥьгутанов уҳәа иҵегьы. Кәасҵа Герхелиа иажәеинраалақәа ирылхны ашәақәа аԥырҵеит М. Берикашвили. Р. Гәымба, В. Царгәыш, Б. Багателиа, А. Позднеев, К. Ченгелиа, О. Ферзба. Кәасҵа Герхелиа иажәеинраалақәа аурыс бызшәахьы еиҭаргеит Л. Лиубченко, Н. Патулиди, В. Саблин, Н. Григориева, С. Кузнецова, Л. Магистрова уҳәа иҵегьы»*.

Даҽеазны абри азҵааразы уаҳа ҳамгьежьырц азын абраҟа апоет иааркьаҷҳоу ибиографиа, инысымԥа иаҵаҳаргылоит, иацаҳҵоит Кәасҵа Герхелиа иԥсы ҭаны зҭыжьра дахьҳаз ишәҟәқәа рсиа. Абар даргьы: «Аԥсҭазаара абжьы», Аҟәа – 1959, «Анарха» Аԥснытәи АССР агазеҭтә-журналтә ҭыжьырҵа, Ашәҟәҭыжьырҵатә сектор Аҟәа – 1963, «Наҳар», ашәҟәҭыжьырҵа «Алашара», Аҟәа – 1972, «Ацәлаа анышәҭуа», ашәҟәҭыжьырҵа «Алашара» Аҟәа – 1980, «Ахәыцраҟәа ррыԥхра», ашәҟәҭыжьырҵа «Алашара», Аҟәа – 1982.

Иара убас сахьак змоу апиесақәа 1957 шықәсазы иҭыҵыз иануп Кәасҵа Герхелиа ипиеса «Рҽазыҟарҵеит». Абри аизга иануп СССР жәлар рартист, адраматург Шәарах Ԥачалиа «Аколнхара иацәыбналаз», Алықьса Лашәриа «Иҭабуп аԥыза ателефон», Шоҭа Ҷкадуа «Аԥбатәи акт», «Ԥьит», «Агагақәа», «Иара иакәзаап иԥсыз», «Исхароузеи сара», Владимир Ҷиҷериа «Ԥ-мԥакы», Александр Хәаҭланҳиа «Ауаԥи ауаԥреи», Рушьни Ԥьопуа «Адиректор иԥҳа» рпиесақәеи рскетчқәеи. Ашәҟәы редакторс дамоуп Ԥасатәи Аԥьыԥьтәылатә еибашьра иалахәыз аԥырԥы, апрозаик Ш. Аҟәысба.

* Ари автобиографиа аагоуп «Аԥсуа биографиатә жәар», Аҟәа, 2015 шықәсазы иҭыҵыз иану В.К. Заҵариа истатиа аҟнытә.

Ашәҟәҭыжьыртә «Алашара» Аҟәа 1983 шықәсазы иҭнажьыз қҭык змоу апиесақәа реизга «Аччареи агәырғьареи» ҳәа захьӡу ианылеит Кәасҭа Герхелиа искетч «Иабасҭахыз уҳәарауазеи»... Кәасҭа Герхелиа идагьы уаҟа иануп Шоҭа Ҷкадуа, Алықьса Аргәын, Рушьни Ԥьопуа қҭык змоу рпиесақәа. Ашәҟәы еиқәиршәеит апоет, апрозаик Платон Бебиа. Редакторс дамоуп апоетесса Инна Аҳашҧха.

1987 шықәсазы ашәҟәҭыжьыртә «Алашара» аҟны иҭытцит Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәеи ипоемақәеи урысшәала еиҭаганы «Когда цветет иглица» ҳәа «Ацәлаа анышәҭуа» захьӡу. Ашәҟәы еидызкыло аҩымҭақәа еиҭаргеит аурыс поетцәа ҟазацәа, иаҳҳәап Л. Магистрова, В. Гринчуков, И. Григориева, Л. Лиубченко, С. Кузнецова, Аҧсны инхоз, урысшәала иҩуаз абырзен поет Н. Патулиди.

Еицырдыруа аурыс поет Евгени Евтушенко иажәеинраалақәа аҧсуа поетцәа еиҭаргахьоу, ҽыгҳарала рацәак идуумзаргьы, хазы шәҟәны иҭрыжьит ашәҟәҭыжьыртә «Алашара» аҟны Аҟәа, 1985 шықәсазы «Амшын» ҳәа хьӡыс измоу. Уаҟа икьыҧхьу ажәеинраалақәа еиҭаргеит Иван Ҭарба, Гьаргь Гәблиа, Никәала Кәыцниа, Платон Бебиа. Аизга иану – хә-жәеинраалак: «Иччон шьоукы...», «Ауасиаҭ», «Ҳшәышықәса ашәиҧхьыӡ – ццакыроуп...», «Сыҧсықәра быцә...», «Ахақәиҭра абаҟа цәа рҽаҵаҵәах...» Кәасҭа Герхелиа иеиҭагамҭоуп.

Аҧхьаҩ ишубо еиҧш, араҟа Кәасҭа Герхелиа иаазыркьаҽу ибиографиеи иҭытцхьоу ишәҟәқәеи ахьеиқәысыҧхьаӡо рыӡбахә сымхәаӡеит истатиақәеи илитературатә қәгыларақәеи апериодикатә кьыҧхь ианылаз, иара убас акьыҧхь зымбац, ашәҟәахьы имнеиц иархив аҽы иҟоу иажәеинраалақәеи иеиҭагақәеи. Урҭ иахьырҭыҧу саннеилак ирзааҭгылатәхоит. Урҭ хыҧхьаӡаралагьы имаҷӡам. Апоети сареи аибашьра ашьҭахь ҳанеиқәшәалоз,

ҳлитература иадҳәалаз азҵаарақәа ҳанрылацәажәоз акырынтә иҳәоны исаҳахьан урҵ зегьы еизганы, хазы шәҟәны иҵижьырц шиҵахыз, аха акы, дырхыццакуамызт, ибон аибашьра ашьҭахь Аԥсны аматериалтә ҭагылазаашьа зеиԥшраз, аагарҵақәеи алшарақәеи шмаӷыз, Ельцини Шеварднаҙеи ҳазҭадыртәаз аполитикатә блокада заҟа иҳазтәаз. Ԥбагьы, урҵ ашәҟәы изанымлаз аҩымҵақәа (астатиақәа, аочеркқәа, ажәеинраалақәа, аиҵагақәа, зегьыҵәҟьа ракәымзаргьы, аперио дикатә кьыԥхь аҿы адунеи рбахьеит аҟнытә уажәазы «ирычҳартә» иҟоуп, наҟ-наҟ ишԥасзыҵмыжьри ҳәа дахәаԥшуан. Ихԥахаз, иҵахымызт аспонсор диҳәан ашәҟәы аҭыжьра. Дара урҵгьы маӷзан, амал змақәаз аҙәык-ҩыцьак ыҟазаргьы, аԥсуа шәҟәы аҭыжьра иазыҳаҵҳаҵомызт, «ҷанла» амал дырҳазаргьы, ркультура уанҙа аҩаҙара шыҟамыз ибон.

Апоет Кәасҵа Герхелиа илитературатә ҭынха, жәаҳәарада, еизганы иҵыжьтәуп, уи ҳлитература аҭоурых иадаҟьақәоуп. Абри аус иахьанатә игәцараркроуп ҳлитература арҿиареи аҵҵааре и знапы алаку ашәҟәыҩҩцәа, аҵарауаа. Ҳәарас иаҵахузеи, абраҟа лхы алалырхәыр акәхоит апоет иԥҳа, афилологиатә ҭҵаарадыррақәа ркандидат, адоцент, Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет англыз бызшәеи анемец бызшәеи ркафедра аиҳабы, алада ажәа заҳҭараны ҳаҟоу Гәында Герхелиа. Аха уаанҙагьы, аԥхьаҩ ухаҵкы, лара Гәында Кәасҵа-иԥҳа Герхелиа лхаҵара атәы зҳәо штрихқәак ааганы дуҳардырып, лнапала лхазы илҩыз лбиографиа ала: «Сара Гәында Кәасҵа-иԥҳа Герхелиа сиит январ (жьырныхәа) жәеиза (11) 1959 шықәсазы Аҟәа ақалақь. Фышықәса анысхыҵ, даҿакала иуҳәозар, 1965 шықәсазы сҭалеит Н.А. Лакоба ихьӡ зху Аҟәатәи 10-тәи аԥсуа школ. Уаанҙа ахәыҷтәы баҳчахьгьы сныҟәон, аха изыхҟьа сыздыруам бзиа исзымбеит, исҵахымызт, аҩны аҟазаара еиҳа бзиа избон. Изхысҳәааз, ашколахь санца раԥхьатәи амш инаркны бзиа избеит, аҵара сгәы аҳәо

сҟалеит. Аҵараҽгьы аҭаацәа – сани саби смыргәамҵит, сҵатәхәы иарбан классзаалак аҽгьы еснагь сымч ақәхон.

1975 шықәсазы салгеит сызҭаз ашкол, ихсыркәшеит абжьаратә ҵара. Иара убри ашықәсан сҵалеит А.М. Горки ихьӡ зху Аҟәатәи апедагогикатә институт афилологиатә факультет аԥсуа бызшәеи алитературеи англыз бызшәеи рыҟәша. Ари сани саби рзы гәырҕьара дуун.

Сызҭаз аҳәынҭқарратә университет салгеит 1980 шықәсазы. Аҵара анхсыркәша ашьҭахь аус зуан иара сзылгаз ауниверситет аҽы. Араҟа ѡышықәса аус анызу, сиаган стажиорк иаҳасабала Ломоносов ихьӡ зху Москватәи аҳәынҭқарратә Университет афилологиатә факультет англыз бызшәа акафедра ахь. 1985 шықәсазы сҵалеит аспирантура.

Ҳәарас иаҭахузеи, уаҟа адунеи аҵараиурҭа дуқәа ируаку Москватәи Аҳәынҭқарратә университет аҽы аспирантуразы сыҟазаара сара сзы, еиҳа уазааигәаны иуҳәозар, сзанаат ибзианы снапаҽы аагараҟны хәарҭара ду алаы иҟалеит, сҵарадырра шьаҭанкыла иҳәаақәнаҵеит. 1990 шықәсазы исыхьчеит акандидаттә диссертациа «Современная английская фразеология основанная на отрицании» ҳәа захьӡу атемала. Напхгаѡцәас исыман афилологиатә ҭҵаарадыррақәа рдокторцәа, апрофессорцәа Т. А. Комова, О. С. Ахманова. Оппонентцәас исыман афилологиатә ҭҵаарадыррақәа рдоктор, апрофессор С.Г. Тер-Минасова, афилологиатә ҭҵаарадыррақәа ркандидат М. Н. Боброва, аколлективтә оппонентс иҟан англыз бызшәа акафедра Туркментәылатәи аҳәынҭқарратә университет. Иара убас Москватәи ауниверситет аҽы салгеит аурыс бызшәа атәым милаҭқәа дырҵара иазкыз аҟәша. Аспирантура саналга сгьежьит Аԥснытәи ауниверситет ахь, аусура салагеит англыз бызшәа акафедраҽы, лекторс. 1995 шықәса аахыс акафедра адоцент ҳәа ахьӡ сымоуп. 1997 шықәса инаркны англыз бызшәеи анемец бызшәеи ркафедра сеиҳабуп.

Москва аспирантура санҭаз аҭаацәара салалеит. Сыпшәма Чарказиа Разанбеи (Рома) Днепродзержинск-тәи атехнологиатә институт далгеит. Аҧсыҟа ҳаныгьежь Аҟәа Атәанчаратә фонд аҟны аус иуан, нас, – Аҟәатәи администрациаҿы. 1997 шықәсазы иҧсҭазаара далтцит.

Дсымоуп аҧҳа Аманда. Н.А. Лакоба ихьӡ зху Аҟәатәи 10-тәи ашьхарыуаа рышкол далгеит, дҭалеит Аҧснытәи аҳәынҭқарратә университет афилологиатә факультет ангылз бызшәа аҟәша».

Аҧхьаԝ ухаҵкы, ишаабо еиҧш, Гәында Герхелиаҧҳа лаб иҧҳара даҧсахеит, дҵарауаԝуп ҳуниверситет аҿы аҿар лааӡоит, англыз бызшәа длырҵоит, зквалификациа ҳараку заанаҭуаԝуп. Баша дгәыргьомызт лаб Кәасҵа Маԥьгәырипа иҧҳа ауниверситет данҭала. Уи ицәа иалашәахьан, ԝнутҵҟала, доуҳа мчык иҵанаҳәахьан зыпсадгьыли зыжәлари рзы иҵоурахоз аӡәы шлакәхоз. Ааи ауаԝы иҧсабара ус иҟоуп, иоуа ацәалашәара абзиараҿгьы, ацәгьараҿгьы шамахаӡак акәымзар еижьаӡом.

Уажәы ҳарзыӡырԝып ииун 26, 2014 шықәсазы аҧҳа санлыҿцәажәоз лаб изы илҳәаз ажәакәа: «Саргьы сашьа Беслангьы бзанҵык ҳаԝнаҭаҿы иаҳмаҳацызт ҳани ҳаби иаԓьуа, еиқәгәамҵуа. Еснагь ҳаҭыр еиқәҵарала акәын ишеицәажәоз. Ҳаб абраҟа имаз ацәаԝа ауаԝтатара, аамысташәара, ҳан ҷыдала ҳаҭыр ақәылҵон, игәы иахәашаз, игәалаҟара шьҭызхша акәын дзышьҭаз. Шьоукы-шьоукы аҳәсақәа реиҧш, ахәыҷқәа ани рыгуп, ари рыгуп ҳәа лыҧшәма иҿаҧхьа дашшуа зныкгьы дҳамбацызт. Ҳан илымаз, лнапаҿы иҟаз лхы алалыгӡон. Лхазы акәзаргьы, шәҵатәык, шьаҵак стахуп, егьиуп ҳәа иалҳәомызт, игәы ҧылжәомызт дылшаҵон. Иаҳҵахыз, иҳагыз идыруан, илшоз имч зықәхоз акгьы ҳагижьуамызт абык, хаҵак, аԝнаҭа еиҳабык иаҳасабала, даараӡа дыгәцаракԝын. Сан лҟазшьа, лцәаԝа бзиа иара лымкаала ҳаҭыр изақәын, дзыпсаз идыруан,

аԥсҭазаараҿы агәалаҟара инаҭон. Егьырахь, бзанҵык, иаҳҳәап, џьара акы еимаркҵаргьы иаргәамҵзаргьы уи ҳара иаҳдырбаҵомызт, иаҳдырдыруамызт, рхала ианыҟаз, ҳара рхәыцқәа ианаҳмаҳауаз ирыҵбозар акәхарын. Ажәаҿы ирымҳәои, мшәан акы ззеилоу роуп акы еимазкуа ҳәа».

Гәында Кәасҭа-иԥҳа лани лаби рыҵбахә дахьалацәажәоз, аҭаацәаратә бзазара иаҵанакуа руаѽышәаратә ҟазшьақәа ахьаалырԥшуаз, иахьеиҭалхәоз, сара избон уи лхы-лҿы ишаныԥшуаз, лыблақәа ишырхубаалоз, урҭ рышҟа мшаҿены лхы лдыруа данықалаз илоуз абзиабара иахьагьы хашҭшьа ақәымкәа лгәаҵаҿтәи аԥхара аманы ишықоу, насгьы зыԥсы ҭоу гәхьаагарак аныԥшуа. Ани аби рзын, аԥҳа лгәыбылра, зегьы иреиҳазар ҟалап ҳәа схәыцуан саргьы сылзыҵырѽуа сахьтәаз.

– Урҭ аҿара шьаҭас измаз раԥхьаҵатәи реиқәшәарагьы аромантикатә цәа ахан, насыԥ лашак ишазҳәаз удырыртә иҟан, – дналагеит Гәында лаб изкыз ажәа анагҵара. Сара илҳәоз зегьы сзеиԥш тетрад, акы сцәыбжьахар ҳәа сшәаны, ианыстҵон. Гәында лани лаби рҿаратә шықәсқәа ирыдҳәалаз (лан Наталиа илҳәоны илаҳахьаз) аҭыҵшәа даналацәажәоз алахьеиқәрагьы (уи зыхҟьоз рыҟамзаара акәгәышьан) иубартә аҟынҵа иалжжуан ақәыԥсычҳарагьы нацҵаны, аха зегь акоуп гәахәарак лхы-лҿы ианубаалон дара рыԥсҭазаара иаѽыз адаҟьақәа, ахҭысқәа дахьрылацәажәоз, иахьылгәалалыршәоз. Иара убас уи лцәажәашьа иунарбон иртәым, ираҭәам, имыцхәу, излаҟамыз акы ламхаҳәар ҳәа дшәаны лажәақәа заҟа дреиҷаҳауаз, дрыцклаԥшуаз, дрызхәыцуаз. – Аҟәа астудентцәа рзеиԥшнхарҵаҿ (Орԥьоникиҵе имѽаду аҿы иҟаз. Уажәы уи ашҭаҿы игылоуп Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университети Иаарту Аҟәатәи аинститути рҿы аус зуа арҵаѽцәеи алекторцәеи рыѽны).

Сани Қарҭтәи ауниверситет аҟны атҵара лыцызҵоз лҩыза Ниура Аибеи ахьнеиз, ашәа ҳәо, икәашо еилагылаз аҿар рахьтә рылаԥш наиқәшәеит агитара ашәа ацҵаны иазырҳәоз, зыхцәы хьаԥшшәылаз, зоура-зыҭбаара наҙааҙаз, агәыкра зҵаз ҷкәынак. Иахьынтәааз лзымдырҙо Наталиа лҩыза дналахәыҭ-хәыҵны ус лҳәаазаап: «Ниура, абри арԥыс ԥшҙа, агитара азырҳәо ажәа сниҵар, сигәаԥхар сиццоит» ҳәа. Анасыԥ ыҟам ҳәа умҳәан! Иара убри арԥыс ԥшҙа ихаҵагьы убри аамҵазы шәымҵақәак роуп ицахьоу, дигәаԥхазаап, игәы лызцазаап. Иҩызцәа дразҵаазаап абри аҙҕаб ҵәрышкәа, ҙара па дызусҵада, дызҿуи ҳәа. Дзызҵааз, дыздыруаз ракәзаарын, иарҳәеит уи Наталиа Шьрын-иԥҳа Гәлариаԥҳа шлакәу, Қарҭтәи аҳәынҵқарратә университет Кавказтәи абызшәақәа рфакультет дшалгахьоу. Аҟәатәи арҵаҩратә ҵараиурҵаҿы аусура дшалаго, ашьха қыҵа ԥшҙа Аҧандара дышиз, дшааҙаз уҳәа лара лзы ирдыруаз аинформациа акы аанмыжькәа ирҵеит. Анс-арс ҳәа акәымкәа убри аҿены еибадырит, аус шыԥхоу еиҳа амч амоуп ҳәа иԥхьаҙаны. Ишеинасыԥыз мҩашьо игәаԥхеибашьеит акәым, акыраамҵа еибадыруазшәа бзиа еибабеит. Кәасҵа, аиашә ҳҳәар ами, иугәамԥхоз иакәызма ахьшьыцба аблақәа ихаҵаны, амыҵмыць еиԥш деикәаԥхо дгылан аԥсуа рԥыс аҙәы ҳәа. Насгьы, арра дцаны иуалԥшьа шәаны даахьан.

Арҭ бзиа еибабаз аԥҳәызбеи арԥызбеи ианеибадыр ашьҭахь, аамҵа рацәак имгакәа, лассы еибагеит, даҿеакала иуҳәозар, рынасыԥ еиларҵеит 1957 шықәсазы. Уасил Багаԥшь имашьына «Вилис» иҵатәаны Кәасҵа иашьа Рушьни, Уасил Багаԥшь, иԥшәмаԥҳәыс Сусана, Ҷыҷыкәа Ҷьонуа дыргеит Наталиа Ғәадаҟа, Кәасҵа «Иԥсадгьыл хәыҷы» ахь, идаракәац ахьынтәааua аҩынду ахь. Уи аҵаца даднакылеит гәаартыла. Иара ларгьы гәыла-ԥсыла илнырит, илзааигәахазшәа лбеит Кәасҵа идаракәац ахьынтәааua аҩын-ду. Уимоу, аԥсабара аԥшҙарагьы да-

хьиз, дахьааҙаз лқыҵа гәакьа Аҷандара ацәа ахылбаауа уҳәо дҟалеит. Ааи, бзиабарала еилаҵоу анасыҧ ус адыруеит. Уи агәқәа ракәым иааукәыршаны иҟоугьы удыргәытәуеит, ԥхарак урҵоит.

Рынхара, рынҵыра ыҟан. Ауеибаҳәа инхон. Амала, иаҳҳаагаз аибашьра аламҵалазы иқәпраану ицарашәа игылаз ахьатә кәасҟьа машәырла иблит. Аха аѡынду аԥшәмацәа ѡаԥхьа икакәкәо идыргылт, ҳаибаркыра зегьы ҳаздыԥшыло аѡны хазына. Схаҵагьы, сашьа Беслангьы Аҟәа ҳизаргьы, ҳааҙазаргьы абраҟа ҳцьыԥь – ҳдаракәац ахы ахьакыз акәны иаабоит. Абри ашьам ҭыҧ ҳааны ҳанықәыԥшлак, аԥшәмацәеи ҳареи ҳанааибабалак, нас аратәи аҳауа цқьа анылбааҳдалак, еиҳа ҳлахҿыхҙа, агәалаҟара ҳаманы ҳашьҭахьҟа – Аҟәаҟа ҳхынҳәуеит, ѡаԥхьа хара имгакәа аара ҳгәаԥхауа.

Ииашоуп, ҳани ҳаби – Кәасҭеи Наталиеи араҟа изынхомызт, изаагыломызт ашықәс рацәа зқәырҙны рнапаҿы иааргаз азаанаҭ ала аус рур акәын. Ҳаҳҭныкалақь Аҟәагьы иаҵахын амилаҭ кадрқәа, азанааҭуаа. Ҭабыргуп, усҟан – иаҳҳысыз ашәышыкәса 50-тәи ашыкәса рынҵәамҵазгьы, аԥсуаа рзын иуадаѡын анхарҵа уадақәа роура, еиҟәырҷҷаны акәын ишрырҵоз, изрымҵозгьы заҟаѡ ыҟадаз. Ҷыц еиднагалаз сани саби турбаза аганахь, анхарҵа уадак рырҵеит, иҵшәан, аха қьырала ауадақәа рыхә шәо иѡназар аҵкыс, ҳәарада, даара еиҕьын. Сара схәыцын, аха уаҟа ҳанынхоз ибзианы исгәалашәоит.

Изхысҳәааува зегьы рыла еиқәшәоу анхарҵа уадақәа шҳамамызгьы, ҳшыҵшәазгьы ҳани ҳаби еиқәгәамҵуа, акы еимаркуа сара исымбеит. Насгьы, усҟан иахьеиԥш Аҟәа аԥсуаа гәата-бҕата инхо иабаҟаз, ақыҵантә акы рҵирц, иаархәарц иаауазгьы аагыларҵақәа усҟак иабарымаз. Исгәалашәоит аѡны ҳҵахцәа анаауаз, ианыҧхьоз, ашьҭалара анаҳзымхалак саб

асасааирҭахь («Абхазия») иагарааны шьҭалара дцахьааз. Аха нас,ԥыҵк анҵы иҳауит анхарҭа уадаҟәа. Уи абыржәы ҳзыѡноу ауп.

Сабду Маԥьгәыр, санду Гәлидиа, ирыман ѡыԥьа аҷкәынцәа – Котик деиҳабын, – аитҵбы Рушьни иакәын. Ҳанду ҳабду иаасҭа дқәыԥшын. Кәасҭа иаб даныԥсуаз хәышықәса ихыҵуан. Рушьни – хышықәса. Лара дқәыԥшуп ԥьара хьымʒԓык лгар атҟыс рҳәан,лабхәараа аҭаца лҭаацәа дрырҭеит, амала лхәыҷқәа лырымҭеит. Гәлидиа Жьиба дыԥшʒан, деинаалан, дгәыкын.

Сабду Маԥьгәыр дхатҵаԥшʒан, деинаалан, иҟазшьа бзиан, дуаѡы аамысташәан. Ирҳәоит быжьбызшәак идыруан ҳәа. Ахәаахәҭра инапы алакын, ицааиуан. Дынхаѡ наган, атҵарагьы иман. Насгьы ашәаҳәара ҟазаран ирылан аишьцәа Кьамсыси Маԥьгәыри. Еснагь рыѡнаҭа ашәаҳәабжь дәылыѡуан. Ақыҭаҷы ҳаҭыр рықәын, асасцәа рыѡны иагмызт. Уахь лассы-лассы имѡахыҵуан асас дахьцәа – ауаа нагақәа.

Герхелиаа Дали Ҵабали иҭыҵыз роуп. Ҵырқәтәыла урҭ Гьархьалиаа ҳәа ауп ишырҳәо.

Сан Наталиа Гәлариаԥха лаб Шьрын ихьʒын, дуаѡнаган. Кьараз далахәын, аԥсуа жәлар рҷаԥыцтә ҳәамҭақәа идыруан, аҳәара дазҟазан. Лакобеи иареи еизааигәан, лан (санду) – Миназ Ҳагԥха дыԥхәыс дырын, пату лықәын, ақыҭанхамѡаҷ аԥьабаа лбахьан. Лашьа Маҳҭы Ҳагба 125 шықәса ниҵит. Ихшыѡ ԥьара еилшәарак амамызт, ԥаимбарк диѡызан. Сан Наталиа лашьцәа гәакьақәа: Анатоли, Вова, Ваниа. Лара Аҷандаратәи абжьаратә школ (уажәы апоет Таиф Аԥьба ихьʒ зху) даналга ашықәсан дҭалеит Қарҭтәи аҳәынҭқарратә университет даналга ашьҭахь аус луан Дәрыԥшьтәи абжьаратә школ аҷы, нас Аҟәатәи арҵаѡратә ҵараиурҭаҷы. Абра аус анылуаз ауп саби лареи анеинасыԥха. Уи ашьҭахь Аԥснытәи аҳәынҭқарратә

ауниверситет аҟны аус луан. Диит ноиабр 24, 1935 шықәсазы. Лыԥсҭазаара далҭит ианар 17, 2014 шықәсазы. Дамадоуп Ҧәада, лыԥшәма Кәасҭа Герхелиа ивараҿы. Сан аханатә илҟазшьан, цәаҩас илыман ауаа срыхәандаз ҳәа аҟазаара. Ус шакәу аҳәоит уадазаҭәык анҳамазгьы, ауа, аҭахы ахьҳагмыз. Аҭаацәа ҳамацара аҟазаара ҳаздырӡомызт. Аҩнаҭаҿы аԥыжәара (аԥсуа ҭаслагьы ус ауп ишахәҭоу) ҳаб иман, аха ҳан длазҭаауан, илҳәозгьы дазыӡырҩуан, ихеиҭон. Абык, хаҵак иаҳасабалагьы дуаҩыхаан. Ақәла, аҩыза, агәылацәа рҿы иаҳаҭыр ыҟан. Ауаҩы игәы ацәҟьара ицәаҩамызт, дуаҩыгәшаҭан. Аҩны инеиуан ашәҟәыҩцәа, иаԥсыуаамызгьы ыҟан. Саб, ԥсабарала дуаҩы лахҿыхын, ауаа, еиҳарак изааигәаз ашәҟәыҩцәа рцәажәашьа ҟаиҭон, рманера, рыбжьы еиԥшны дрыхлафаауан дрызгәдууа.

Санду – саб иан Гәлидиа Жьиба лтәы ҳҳәозар, лара дышхәыҷыз деиҭымхеит, лани лаби лыԥхеит, ланшьцәа Ҧәарзалиаа драаӡеит, илызҳаит, хаҵа ицашаз лакәхеит, дыԥшӡан, деинаалан, агәыкра лыҵан. Уи жәаф шықәса дырҵагылан сабду Маԥьгәыр данааигаз, дизаазгазгьы иаҳәшьа, Иван Ҧарба иан Тытышә лоуп. Чарак аҿы дылбан дылгәаԥхеит лашьа изы. Даргьы гәаԥхеибашьеит ианеибаба, еинасыԥхеит. Аха аԥсцәаҳа акгьы зҿамшәаз, нҵыра дук аимҭеит урҭ рынасыԥ. Саб Кәасҭа хәышықәса ихыҵуан иаб даныԥсуаз, иашьа Рушьни ихыҵуан хышықәса. Кәасҭа драаӡеит Герхелиаа: Кьамсыс, Дмитри, Гәлишьа, Ҧина, Макбулиа. Рушьни Герхелиа ԥас драаӡеит Мышьа Занҭариа иԥҳәыс Герхелиа Марасеи иареи. Кәасҭа иан хаҵа дцеит, дигеит Хәахәа Ԥьопуа. Уаҟа илхылҵит ԥшьҩык ахшара: аԥкәын Иура, аӡғабцәа Раиа, Заира, Наҭела.

Ҳаб игәнигеит ран хаҵа дахьцаз. Уи акраамҭаҙагьы игәнигон, аха ан лтәы цәгьоуп, нас ианыҩеидасҟәа рангьы дырбон, Ԥьопуа Хәахәа иҿы илыхшазгьы. Уи лыԥсҭазаара даналҵ (декабр мза 1995 шықәсазы, сан

сызхара дсымбаʒакәа, сзылмацәажәакәа сыгәҭыхақәа зегь рҳәара сзахьымʒакәа дыԥсит ҳәа дгәырԥон.

Аԥада ишысҳәахьоу еиԥш, саб Ҭәада ақыҭа дааʒеит. Ҭәада аа-класск дрылгеит. Нас Аҟәаҟа аҵара ҳәа дааит, инысымԥаҷы ишарбоу еиԥш, дҭаацәарахаанʒа иаб иаҳәшьа Тытышә лԥа Иван Ҭарба иԥны дыҟан. Уаҟа еицырдыруа аԥсуа шәҟәыԥԥы, ауаажәларратә, аҳәынҵқарратә усзуаԥы иԥнаҭаҷы иҟазаара, ҳәарас иаҵахузеи, изызҳауаз, агәырҵҟәыл бзиа змаз астудент иҵараҷи, аинтеллигенциеи иареи реибадырреи асахьаркыратә литература инарҵауланы аҷеагәылахалареи рҷы шьардаʒа аҵанакуан, ажәакала школак изаԥызан. Уи аперио Иван Константин-иԥа Ҭарба иԥнаҭаҷы иҟазаара саб есымша гәахәара дула игәалаиршәон. Урҭ реиҷцаара рԥыцьагьы рыԥсы ҭанаҵы иԥкʒамызт, шьала, дала еизааигәаз рыбзиабареи реибаҭахреи аус шауц иауан.

Сара исгәалашәоит, – сашьеи сареи ҳанхәыҷыз ақыҭахь ҳаигон. Зны Ҭәадаҟа, нас Аҷандараҟа. Уаҟа аԥсшәа цқьаны ирҳәоит шәаргьы ишәҵоит ҳәа ҳабжьигон. Аурысшәа акәзар, уи араҟа, Аҟәа усгьы ишәҵар шәылшоит. Аԥны аԥсышәала акәын ҳашцәажәоз зегьы. Аԥсшәа ззымдыруаз аʒәы даҳҭаар аҷеакын умҳәозар. Аԥсшәа ззымдыруаз аԥсуаа игәы рзыԥжәон. Урҭ рԥызцәагьы ыҟамзи, иҟами иара иахьагьы.

Саб илахь еимарԥахәны, игәаара адәахьы иныԥшуа бзанҵык дсымбацызт. Ҳәарас иаҭахузеи, аԥсҭазаара аҟыба-ʒыба згым инаҭоз агәыԥжәарақәагьы ауҟахымыз, аха ԥнуҵҟала иҵәахуан, ичҳауан аʒәы иирдырырц иҭахымызт, ишырҳәо еиԥш, ицәа иҭеигʒон. Ари ацәаԥагьы ахаҭаратә ҟазшьа бзиақәа ирҟәырҷахан. Саб арҷиара аусхкы аҷы илаз абаԥхатәра анаԥсангьы, дышбызшәаҵҵааԥымызгьы, иҧьаушьартә еиԥш атәым бызшәақәа рҵара, апрактикаҷы ҟаиматла ихы иаирхәартә аҟынʒа дамаран, ицааиуан. Иҟалап сабду иара иаб Маԥьгәыр

иҟынтә илалазар, уи аҩада ԥьара ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, абызшәақәа рацәаны идыруан. Кәасҭа аҳәгьы иабжьимгакәа, ус хаҭала бзиа ибаны иҵон аерман, абырзен, афранцыз бызшәақәа, рҳәашьа, рышьтыбжь, рфонемақәа дрызҿлымҳан. Иаҳхаагаз аибашьра анцоз аамҭазы аԥсуа арадиоҿы қырҭшәалагьы дрыԥхьон, идикциа узымдыруа аҟынӡа.

Иман даҽа ҟазшьа бзиакгьы. Уи иҩнаҵа идәылигаз, Ҕәадантәи иааигаз,даҽакала иуҳәозар,иабацәа ирҿитцааз, кәалеимадарала илалаз акоуп. Бзиа ибон, агәалаҟара инаҵон, ауа, аҭахы, ақәла, ҳаҩныҟа ианымҩахытцуаз, ианаҳҭаауаз. Уимоу, сашьеи сареи ҳаныхәыцқәазгьы, ҳаныхбыцхагьы ҳҩызцәа ҳацны аҩны ҳанааилак, сасдахьцәак ракәушәа,деихаччо идикылон,даҽазынгьы ааира ргәаԥхартә еиԥш. Ари ҳара ахәыцқәа ҳгәы иахәон, иҵнагон. Ҳан лакәзаргьы, уи ҳҩызцәа рыдкылара аус аҿы ҳаб дицахомызт, рҿы мырҵысыкәагьы илышьҭӡомызт. «Адуцәа раҵкысгьы ахәыцқәа роуп ҳаҭыр зықәҵатәу, ибатәу», – лҳәон ианцалак. Ҳара уи ҳгәы ҟанаҵон.

Саб ашәҟәыҩҩцәа дуқәа аҳәырҩи иареи еибадыруан, еиҿцаауан, еиҳарак урҭ еиқәшәалон аԥсшьарҭа ҭыԥқәа рҿы. Ҳаргьы уахь ҳаигалон. Зны Переделкино ҳаигеит сашьеи сареи. Уаҟа даабеит «Дядя Степа» автор Сергеи Михалков. Исгәалашәоит, аурыс поет ду омашәа ибаны, насгьы, игәаԥханы дшизыӡырҩуаз даҿамхаӡакәа иажәеинраала «Дядя Степа» ҿырҳәала хәышықәса иреиҳамыз сашьа Беслан данаԥхьоз. Аурыс поет акыраамҭа гәахәарыла диацәажәон, дирхәмаруан ишьамхы дықәыртәаны.

Москва аспирантура санҭаз Ԥьек Лондон иҩымҭак ала афильм ҭырхуан. Ароль исырҭаз мап ацәыскит. Сызҿыз аус сахьымӡар ҳәа сшәаны. Афильм ҟарҵеит. Раԥхьаӡа акәны ианддырбоз снарыԥхьеит. Избеит, исгәаԥхеит.

Саб иажәеинраалақәа аурыс поетцәа Рима Казакова, Белла Ахмадулина, Владимир Солоухин уҳәа еиҭаргахьан. Ибзианы идыруан, дырзааигәан Константин Симонов, Евгени Евтушенко, Нодар Думбаҙе. Урҭ аҩны Ҕәадаҟагьы игахьан, икеикеиуа алаҕырҙ еиԥш ицқьаҙа, илеиуаз аҙиас хәыцқәа Қәынды, Қьеҭуан ахықәаҧы итәахьан, аԥсабара аԥшҙара агәаҳәара рнаҭауа. Саб бзиа ибон асасцәа, ашәҟәыҩҩцәа, аҵарауаа рыцныҟәара, рымҩаԥгара, Аԥсны аԥшҙара дырбара, уи аҭоурых, ажәытә аҧатә рзеиҭаҳәара.

Сара Гәында сыхьҙызҵаз Иван Ҭарба иоуп, сашьа Беслан ҳан Наталиа ихьҙылҵеит. Саб (хьыҙҷыдас сара исеиҳәон Грунти, сашьа Цупа). Аԥсуа хьыҙқәа бзиа ибон, ҧыц ииуаз ахәыцқәа рыхьҙқәа дрызҧелымҳан, иаԥсыуа хьыҙқәазар иҭахын. Аха «акультура» злысхьаз ҭаацәарақәак атәым хьыҙқәа ҧеыхьшьырҵас ирыман, еиҳа еиҕьуп ҳәа иԥхьаҙаны рхәыцқәа иахьрыхьҙырҵоз игәы иалан, иҭахымызт, аԥсуа хьыҙқәа арҙуеит ҳәа иԥхьаҙон.

Саб аԥсуа шәҟәыҩҩцәа – ҳмилаҭтә литература зырҧиоз ҷыдала бзиа ибон, урҭ иаԥырҵоз рҩымҭақәа милаҭ шьаҭамырҙган дрыхәаԥшуан, ҳаԥсуа бызшәа еиқәзырхоз акәны ибон. Сара санхәыҷыз инаркны ибзианы исгәалашәоит ҳаҩны иааиуаз, ицоз, саб дзыҧцаауаз аԥсуа шәҟәыҩҩцәа, аҟазара аусзуҩцәа, артистцәа, иагап: Анатоли Аџьынџьал, Шоҭа Ҷкадуа, Кәымф Ломиа, Нели Ҭарԥҳа, Алықьса Џьонуа, Ҷыҷыкәа Џьонуа, Иван Папасқьыр, Леуа Касланҙиа, Гьаргь Гәыблиа, Еҭери Коҕониа, Минадора Зыхәба, Нурбеи Камкиа, Рушьни Џьопуа, Алықьса Ермолов, Хәыта Џьопуа.

Иара убасгьы лассы-лассы иаҳҭаалон саб иқыҵа иалҵыз еишьцәак реиԥш ииԥхьаҙоз Шьали АдлеибеиКәытка Ашәхәаҵааи уҳәа убас егьырҵгьы. Арҭ ҳдоуҳатә мазара еихазҳауа, аҳаҭыри агәцаракреи ирыԥсоу роуп – ҳәа лассы-лассы иҳәон. Саб атеатр аҧы аус аниуаз (алитературатә ҟәша деиҳабын), ҳара, са-

шьеи сареи есымша (аспектакль анықаз) ҳцон. Асценатә ҟазара – артистцәа рыхәмарра – бзиа иаабон. Уимоу, сара исҭаххеит атеатртә институт сҭаларц, аха сани саби ирымуит, ирҭахымхеит. Сашьа Беслан дҭалеит Қарҭтәи атеатртә институт, аха дмаагылакәа даанит, избанзар сани саби ирҭахымхеит Қарҭ иааныжьра.

Сара санхәыҷызгьы аԥсуа поетцәа ражәеинраалақәа рыԥхьара бзиа избон, избанзар, ҳаб аамҭа анимаз (амала дҭацәны, аамҭа баша инихуа сара зныкгьы дсымбацызт, аѡны данықаз истоли иқьаади, ишәҟәқәеи дрылан) дҳазрыԥхьон, ҳәарада, иара бзиа иибоз апоетцәа ражәеинраалақәа Д. Гәлиа, Иуа Коҕониа, Миха Лакрба, Қьаазым Агәмаа, Баграт Шьынқәба, Иван Ҭарба, Алықьса Лашәриа уҳәа иҵегьы. Аурыс поетцәа рахь Александр Пушкин, Николаи Некрасов, Сергеи Есенин, Александр Твардовски уҳәа иҵегьы. Саб иҟазшьа ҷыдан, аханатә цәаѡас иман ауаѡы изыӡырѡра, игәааанагара ҳаҭыр ақәҵара, иҷамԥара. Уи сара избахьан ашәҟәыѡѡцәеи, аҵарауааи иара ус ахархь уааи иареи аѡымҭа аума, ус даҽа зҵаароума ианалацәажәоз. Абри аҟазшьа еиҳагьы ахархәара аман ахатә ѡымҭақәа рҷгьы. Ѡымҭа ҷыцк шааиѡлак акәымкәа, «ацәа иҵцаны», иршаны ианықаиҵалак ашьҭахь (ишцәалаз ишәыдызгалеит иҳәон, аха ҳара иаадыруан, иаабон акыр ишеибаркарахахьаз дзыԥхьарц дызҷу аѡымҭеи иареи) даҳзаԥхьон «сыкритикцәа» шәгәааанагара сҭахуп ҳәа аҭаацәа ҳааилартәаны дҳахлафуа зны-зынла ҳазгәаҭақәагьы ҟәнымшьакәа ианидикылоз ықан. Уи ҳара «икритикцәа» ҳгәы иахәон. Сан Наталиа лакәзар, дазыгәдуун лыԥшәма гәык-ԥсыкала бзиа иибоз арҷиара ус инапы ахьалакыз. Иѡымҭақәа иагарааны ҭынч лхала дтәаны ҷыц иҭытцызшәа дрыԥхьо збахьааз. Уи иаҳәоз рацәан, акы сан аԥсуа литература бзиа илбон, илдыруан. Ѡбагьы, лыԥшәма – лыԥсҭазаара змалдаз ауаѡы – дахьпое-

тыз, ажәа сахьарк нцәахәыс иахьимаз лара лзы кырҙа аҵанакуан, игәадуран, дахыҽхәон апоет иԥнаҭа дахьыԥнагылаз. Гәыла-ԥсыла илҭахны, дазыразны имаҵ луан.

Зхәыҷқәа бзиа изымбо, изҭахым (зынҙа гәаҵәажәпак, еснагь атәымӌьара иԥшуа иакәымзар) абык, анык дыҟам, аха ҳара ҳаб адунеи азна ҳаиҭахын, дҳахҙыҙаауан, ҳҽы иҭшәоз иаҳҳәоз зегьы имч зыҟәхоны иҟаз ҳзыҟаиҵон. Араҟа уи игәы абык иаҳасабала иԥшқаҙан, дуаԥы ҟәымшәышәын. Ҳангьы ус акәын дшыҟаз, рхәыҷқәа ҳзы рҟазшьақәа еиԥшын, еиқәшәон.

Аҵыхәтәантәи аамҭазы саб агәамбзиарақәа ҵигеит, агәыхь изцәырҵит, еиҳарак ақырҭуа нацистцәа иаҳзааргаз аибашьра иахҟьаны. Аибашьраҽы иҭахоз ҳаҷкәынцәа ртәык изыхгомызт, игәы ҭанарҷаҷауан. Еибашьуаз аҷкәынцәа Беслан дрылан, уигьы ҳәарас иаҭахузеи, ихьааны ицрыхон. Дқәыԥсычҳауа акәын рыхьҙқәа шигәалаиршәоз зыҷкәынцәа ҭахаз иԥызцәа ашәҟәыԥԥцәа, аҵарауаа, Владимир Касланҙиа иԥа Беслан, Витали Амаршьан иԥа Беслан, Алықьса Аргәын иԥа Баҭал, Шалуа Инал-иԥа иԥа Адгәыр, Сергеи Ҭарба иԥа Арзамеҭ (Арзик ҳәа изышьҭаз) ҳҵарадырраҽы кыр ҟазҵараны иҟаз, абаԥхатәра еицамк змаз аматематик қәыԥш Маврик Наҷҟьебиа, Витали Быҭәба, Закан Маршьан, Кәасҭа Герхелиа иашьа иԥа Аслан Ԧьопуа... Абарҭ ауаа, ииашоуп, рыԥсадгьыл рхы ақәырҵеит, аха еиқәырхатәыз, аибашьра амца иацәыхьчатәыз ракәын, избанзар, урҭ еиҳа иахьаҭахыз ыҟан, уи аԥсуа ҭцаарадырра ԥхьаҟа ахьҙ ҭызгоз ракәхон. Урҭ рҭахара хьааигон, ирлахьынҵахаз игәы иалан иҳәон.

Саб игәы ԥшқан, дуаԥ татан ԥсабарала, аха агәкаҳара издырҙомызт, илаҙара ыҟан, ачҳара иман, доуҳала дыгәгәан, еснагь дышьхауаԥны ихы иԥхьаҙон. Аҽаԥауаа рыгәгьы ҕәгәоуп, ршьамхгьы ҵаруп, игәымшәақәоуп иҳәон дырхыҽхәауа, саргьы убарҭ сыркьарзуп,

сырҟәырҷахоуп ҳәа нацҵаны. Ус шакәыз иԥшәмаԥҳәыс Наталиеи, иԥҳа Гәындеи, иԥа Беслани иаадыруан аханатә, аха иԥсымҭазы еиҳагьы иатҵшьны иаҳирбеит агәра аагартә еиԥш. Аҧынтә раан исыз аинфаркт ауп иԥсҭазаара ҷахызҵәаз. Иԥсҭазаара даналҵуаз аҽены уа ҳаихагылан иҵаацәа зегьы. Ибжьы еилгаҙа, хәанчарак аламкәа, ҷааиҵит. Наталиа илаԥш ԥсадақәа налыкәкны: – Бнеины счамгәыр сзааг иҳәеит – нас бҧасыхан сыргыл, – иҳәеит, сшыкәиоу сыԥсыр сҭахым – иҳәеит, – сышгылоу сыԥсыроуп – иҳәеит, иажәақәа ԥыҵәҵәа-ԥыҵәҵәо. – Ачамгәыр уажәшьҭа иасырҳәо сзыҟалом. Шәара шәыҽшәыргәгәа. Аира зшаз аԥсрагьы ишеит. Ишԥасҭахыз Ҭырқәтәылантәи ииаз аԥсуа зҕабцәа апоема рзыскырц, аха... иҳәан даагылт ацәажәара илымшо. Нас даалҵын ицқьаҙа иҳәеит абарҭ ажәақәа: «Аҕа хәымга уизышьаҟьом Аԥсынра! Уи зхы уқәызҵо уҵеицәа гәымшәақәа ируам!».

Абарҭ ажәақәа рышьҭахь уаҳа акгьы изымҳәакәа дынхьашьшьит, аха ихдырра шимац иман аҵыхәтәантәи аминуҭқәа рҟынҙа. Ҳара ҳалаҕырҙқәа ишицәаҳҵәахуазгьы ҳаҙгқәа ирхьыкәкәа ацара иаҷын, иаабон уи аҟамзаара адунеиахь иҽырҭынчны, дымгәаҟҙакәа ацара дшаҷыз. Саргьы, сашьагьы ҳзын ари зегь реиҳа ихьанҭаз, ҳаԥсҭазаара иацны ҳаҟанаҵы иаҳхамышҭуа иаанхоз мшын. Иахьагьы сыбла ихгылоуп усҟантәи ихымҩаԥгашьа – шәаҙыҙарак иламкәа, хатҵатҵас иԥсадгьыл Аԥсны ԥшҙа абзиабара игәы иҵахәхәа аԥсра дшаԥылаз». – Абас иаахлыркәшеит Гәында Герхелиаԥҳа лаб изкыз аҳәамҭа.

АҨА ИҲӘАМҬА

Уажәы, аԥхьаҩ ухатҵкы, ҳхы азышьҭны ҳаззыҙырҩыз аԥҳа лҳәамҭақәа рышьҭахь ажәа иаҳҭап аҧа Беслан, ҳазыҙырҩып уи иаб изы ииҳәо. Аха уааиҙа иара

ихаҭа инапала ииҩыз инысымҩа ҳалаҧш нахаагап. Ус аҟаҵара имыцхәым ҳәа ҳгәы иаанагоит. Абар ахаҭагьы: «Беслан Кәасҭа-иҧа Герхелиа сиит ииун хәба 1961 шықәсазы Аҟәа ақалақь. Бжьышықәса анысхыҵ, даҽеакала иуҳәозар, 1968 шықәсазы сҵалеит Н.А. Лакоба ихьӡ зху Аҟәатәи 10-тәи аҧсуа школ. Уи салгеит 1978 шықәсазы. Иара убри ашықәсан сҵалоит А.М. Горки ихьӡ зху Аҟәатәи аҳәынҭқарратә апедагогикатә институт, афилологиатә факультет аҧсуа бызшәеи алитературеи англыз бызшәеи рыҟәша. 1983 шықәсазы салгеит Аҧснытәи аҳәынҭқарратә университет. Ауниверситет саналга ашьҭахь, аусура салагеит Бабушаратәи ашколинтернат аҿы англыз бызшәазы рҵаҩыси ааӡаҩыси. Уаҟа аус зуан 1989 шықәсанӡа, аҧсуааи ақырҵәеи реидыслара ҟалаанӡа. Ашкол директорс даман О.Б. Занҭараиа. Абри аидыслара ашьҭахь, ашкол аҿы аус зуаз аҧсуаа зегьы хатәгәаҧхарала русура нрыжьит, избанзар, адиректоргьы, егьырҵ аколлектив иалахәыз ақырҵәагьы аус рыцура рҵахымхеит. Убри ашықәсан аусура салагеит Аҧснытәи аҳәынҭқарратә университет англыз бызшәа акафедра аҿы. 1991 шықәсазы сиаган М.В. Ломоносов ихьӡ зху Москватәи аҳәынҭқарратә университет акафедра «Общего сравнительно-исторического и прикладного языкознания» ахь стажиорк иаҳасабала. Убри ашьҭахь сҵалеит аспирантура абри акафедра аҿы. Напхгаҩыс дсыман академик, апрофессор, афилологиатә ҭҵаарадырракәа рдоктор И.В. Рождественски. Аибашьра ианалага Москва аҵараҿы сыҟан. Сҩызцәа Руслан Хьиббеи даҽеа ҷкәынцәақәаки срыцны ашьха схыҵны Аҧсныҟа сааит. Сашьцәеи сареи Афонтәи абаталион Гәымсҵатәи ахырхарҵаҿы иеибашьуаз ҳрылахәын. Аха нас, счымазара иахҟьаны, Москваҟа ахәышәтәырҵахь сымцар амуит. Аибашьра ашьҭахь аспирантура саналга, аусура салагеит Аҟәатәи алицеи-интернат аҿы англыз бызшәа арҵаҩыс.

Аҭаацәара салалеит 1999 шықәсазы. Сыԥшәма Лонда Гәаланʒиаԥха аус луеит Аԥснытәи аҳәынҭқарратә университет аҭоурых факультет аҿы лекторс. Аспирантура далгахьеит. Исымоуп ѡыцьа ахәыҷқәа – аҷкәын Кәасҭа, аʒгаб – Гәыранда. Аѡыцьагьы 10-тәи Ашьхарыуаа рышкол иҭоуп».

Уажәшьҭа аԥа иаб изы ииҳәо ҳазыʒырѡып:

«Аби аԥеи реизыҟазаашьа еиуеиԥшым ақәыԥшыларақәа амоуп, еиҳа ииашаны иуҳәозар, иагьакуп, иагьыѡбоуп – абас дналагеит Беслан Герхелиа иаб изкыз иажәа дмыццакʒо, дааҭгыла-ааҭгыло. Аха игәалашәарақәа шьаҭас измаз ахҭысқәа рылацәажәара зынʒагьы ишизымариамыз, ишицәыхьанҭаз убон, избанзар урҭ зегьы ииасхьоу аамҭа иатәын, хнырҳәышьа змамыз ак акәны ицахьан. Аха убас шакәызгьы, абри аԥсихологиатә ҭагылазаашьа уи имаз иарыԥсыҿуашәа збон, иаб иҭыʒшәа аниҳәоз аамҭазы ҷыдала дара наҟааҟтәи реизыҟазаашьа иазкыз, инаҭоз агәахәара. Уигьы, жәаҳәарада, агәалашәара аҟазшьа ҷыдақәаируакуп. Сара аԥа ииҳәоз ақьаад ианыстɔон, избанзар ажәак иадамхаргьы сышәҟәы афырхаҵа хада ихаҿсахьа аарԥшраҿы хәарҭара аланы сахәаԥшуеит, даҽеакала иуҳәозар, апоет иԥстɔазаара аҵабыргхаҭа иаҟәырҷахоуп.

– Иареи сареи – даҿын Беслан иажәа анагʒара, – аби аԥеи реиԥш акәымкәа, аханатә аахыс еизааигәаз аиѡызцәа реиԥш ҳаҟан. Раԥхьа уамашәа избон, аха нас сашьцылеит иара сиқәлоушәа саныхәыҷызгьы, саныхбыԥызгьы дахьсацәажәоз, избан акәзар, иаргьы ус уаѡы наʒак иеиԥш акәын дышсацәажәоз, дсыкәгәыҕуан, сыхьʒ Беслан ацынхәрас Шәарах ҳәа сеиҳәалон. Бзиа ибон абри ахьʒ. Сара акырынтә истаххеит абри аԥсуа хьʒы бзиа зигәаԥхоз еилыскаарц, аха иазҵаара сзымгәаҕьит, избан акәзар, убриаҟара иҭахны, гәаԥхарак аҵаҵаны иҳәон уи ахьʒ. Сгәанала уи ахьʒ бзиа изибоз

анахьгьы иузмырхо, арахьгьы иузмырхо, узмырбыруа пҧсыуа хьӡын азоуп ҳәа.

Саҳәшьа Гәындеи сареи ҳааӡараҷы ароль хада змаз ҳан Наталиа лакәын. Аха ҳаныхәыцыз инаркны ирҷиаратә усурала, иматцурала, дшеилахазгьы дҳазҷлымхан, аамтак шааиоулак ҳиманы адәахьы ддәылтцуан, дҳацәажәон, ажәабжьқәа ҳаиҳәон, аҩны ҳанааилак ажәеинраалақәа дҳазрыпхьон, аҧсуа поетцәа рбиографиақәа ҳзеитеиҳәон. Исгәалашәоит, Гәада ииз, иааӡаз, апоет, апрозаик Қьаазым Агәмаа иажәеинраалақәа данҳазрыпхьоз. Уи ҳқыта гәакьа Гәада иалииаз иоуп ҳәа дизгәдууа иҳәон. Иахьагьы исгәалашәоит Қьаазым Агәмаа иажәеинраала «Аҧснытәи ашьхақәа» ҷырҳәала данҳзапхьоз. Убасҟан (пшькласск рҷы стәан) ҷырҳәала дзыпхьаз игәныскылаз ацәаҳәақәа иахьагьы исгәалашәоит. Абар даргьы:

Ерцахә ашла зны иҵеырбошәа,
Аҧацәа рзыҳәа агәы былуа,
Ашьал шкәакәа ахарҧоушәа
Акьатрацә нарылга игылоуп уа*.

Ашкол ҳанҭала, еиҳагьы ҳагәцареикуан, аҭара ҳадиҧхьалон, адырра ҳаманы ҳалгар иҭахын. Заҟантә исаҳахьааз абарҭ ажәақәа: Ижәдыруазар ауп амазарақәа амалқәа зегьы адырра шреиҳау ҳәа. Саб иҭахын, сара сызлаҵкәыназ ала маха-шьахала сыгәгәазарц, алаӡара сыманы сыҟазарц. Ахаҭа данхаҭаха дыгәгәазароуп Беслан, уара Аҟәа ауп уахьиз, аха ҳашьха қыҭа пшӡа Гәада ушаҭанакуа, удац-пашә уантәи ишааув удыруаз, изысҳәо, аҷаҩа қыҭауаа ргәамч гәгәоуп, рыламыс ыҟоуп абас иҟаз ахшыҩзцарақәа иҳәон сгәынкылараҷ аҭыҧ рыман иҟаларц азын.

* Қьаазым Агәмаа. Иҩымҭақәа. Аҟәа: Аҳәынҭшәҟәтыжьырҭа, 1955. Ад. 128.

Сара аиҳабыра классқәа рҽы аҵара аныстҵоз инаркны атеатр бзиа избон, убри аҟазара азанаат алыхырц, сартистхарц, срежиссиорхарц сҭахын. Исгәаԥхон, аспектаклькәа анцоз, избон, срыхәаԥшуан артистцәа рыхәмарра, рҟазара, уимоу срыхәаԥшуан рыԥсыргылашьа, реиҽартәышьа. Еиҳа-еиҳа исымаз агәаҳәара сыԥхьон бзиа избоз азанаат ахь. Аха араҟа иҟоуп аманшәаларагьы, алахьынҵагьы.

1978 шықәсазы салгеит абжьаратә школ. Сара иалысхыз азанаат сан рацәак дазыразымхеит, 17 шықәса ракәын исхыҵуаз, Аҟәа сыҟазар, лылаԥш схызар, иахьеи-уахеи сылбозар лҭахын, аха саб сара исҳәаз – Қарҭ атеатртә институт сҭаларц исҵахыз данақәшаҳатха, дансыдгыла, сангьы даҽамԥалеит, дазааит. Насгьы лара илҟазшьан лыԥшәма иихәоз азыҙырԝра, адгылара. Урҭ аԝыцьагьы ҳҭаацәаратә ԥсҭазаараҽы рҳәоу еиқәшәон, еицнаргон, исахьаркшәа иуҳәозар, уҩак еицахон.

Сара ас Қарҭтәи атеатртә институт арежессиортә ҟәша аҭалара аныстахха, ианақәыск, саб хьыҙҳәалатәи алимит сызирхиеит. Абри аус аҽы дҳацхрааит Аԥсны аҵара министрс усҟан иҟаз Ҭамара Иван-иԥха Коҕониа. Еиҳау аҵараиурҭақәа – аинститутқәеи ауниверситетқәеи рҽы алимитқәа роура еснагь имариаҙамызт, насгьы имаҷҙаны акәын Қарҭаа ишаарышьҭуаз. Аха убри ашықәсан – 1978 шықәсазгьы – аԥсуааи ақырҵцәеи рыбжьара иҟаз (уи аныҟамыз анбыкәыз) аимак-аиҽак, аполитикатә социалтә ҟыба-ҙыба, дырԥсыҿырц, иалеиқәыргәарц рҭахызшәа Қарҭтәи еиҳау аҵараиурҭақәа рзы алимитқәа ԥасатәи ашықәсқәа раан аасҭа еиҳаны Аԥсны иарҭеит.

Саб иамихит хьыҙҳәала ииаз алимит. Симаны Қарҭка дцеит. Ҳаагылт асасааирҭа «Ачара». Саб ақырҵуа поетцәеи ашәҟәыԝԝцәеи хаҭала дыздыруаз маҷмызт, насгьы урҭ рахьтә иҟан зԝымҭақәа еиҭеигахьаз, иара убас иара иԝымҭақәагьы еиҭазгахьаз. Урҭи иареи

апатуеиқәҵара рыбжьан. Ус шакәыз сара избон урҭ анеиқәшәоз раԥсшәаҳәашьагьы, рылахҿыхшьагьы рыла.

Адырԥаҿны ҳнеит атеатртә институт адиректор Етери Гугушвили лыҟны. Ибзианы ҳлыдылкылт, ҳазнеиз аус дахаҵгылеит.

Ашьҭахь, ҳанаауаз ауп саб иансеиҳәаз аинститут адиректор аҟазараҵҵаара дыррақәа дшырдокторыз, дшыпрофессорыз, насгьы еицырдыруаз ақырҭуа ҵарауаԥ, алитературатә критик Бесо Жьҭенти иԥшәмаԥҳәыс шлакәыз, саб хаҵала ибзианы дшидыруаз, Иван Ҭарба идачаҿы ишеиқәшәахьаз. Ҳахьнеиз схаҵа издыруаз, избахьаз хаҵа ԥшҙак дтәан. Уи акинорежиссиор, афильмқәа рацәаны иҵызххьаз Г. Данелиа иакәын. Исгәалашәоит, азҵаарақәа сырҵеит, аҟазара аганахьала иацы абжьаратә школ иалгаз ҳәарада, издыруаз маҷын, аха ирасҳәеит бзиа ишызбоз, насгьы аҵара сҵар сылшоит ҳәа сгәы ишаанаго, агәыҕра шсымоу. Урҭ исҳәақәаз ргәы иахәеит, «ҟочаҷ, биҷо» иҳәеит Георги Данелиа.

Адиректор лцәажәашьеи лҭеиҵыԥши рыла иубон адырра ҵаула змаз, акультура ҳарак злаз ԥҳәыс аҳкәажәк шлакәыз. Уи саб иалхәеит иҟоу ақырҭуа сектор шакәу, аурыс сектор шыҟам, амала шықәсык араҟа ақырҭуа сектор аҿы аҵара сҵар, ҳаԥхьа Москва, ма Ленинград атеатртә институтқәа руак ахь сшиалго, сышҭалҵо. – Уаҵәынҙа алаԥшра азин ҳашәҭозар, убасҟан аҭак ҟаҳҵоит, – иҳәеит саб адиректор иҳадылгалаз азҵааразы.

Адырԥаҿны ҳнеит аинститут адиректор Еҭери Гугушвили лҿы, илеиҳәеит аԥныҟа ацара шаҳаҙбыз, избанзар қырҭшәала аҵара шсылымшоз, ишысзымдыруаз. Рацәак ишылгәамԥхаз лхы-лҿы ианыԥшуа ҿаалҵит лара: – ибзиоуп, нас шәара ишышәҳәаз акәзааит.

Ҳаргьы бзиала, иҵабуп аԥьабаа шәҳарбеит ҳәа налаҳәаны, ҳандәылҵит аинститут адиректор лкабинет. Саб ҳандәылҵуаз адиректор илеиҳәеит иҟалозар хьыҙҳәалатәи слимит Аԥсны иацәымҙырц, даҿаԥьара

ахархәара аиоурц. – Ишәҳәаз саҳаит, – лҳәеит иааркьаҷҙаны уаҳа даламлакәа.

Сара саанхар сҭахын, аха сани саби ус рҭахымхеит. Урҭ иаха телефонла еицәажәеит, аҭагылазаашьа зеиԥшраз леиҳәеит, еицҷакны ирыҙбеит Аҟәаҟа саарц. Ахәылбыҷеха адәыгба «Қарҭ – Аҟәа» ҳлақәтәан ашьжьымҭан ҳааит. Аѡны сахьааз сан деигәыргьеит ҵара дук салган сааз аҟара, избанзар 17 шықәса аарла изхыҵуаз лпа лыѡны дыҟан, лылаԥш ихын, даными, акгьы узҳәом!

Ҳан лыхшара рзы еиҳа дҷацан, ианаҭахызгьы иргәгәаны, ан лымчра лыманы дҳацәажәон. Ҳаб уи аганахь, аиаша ами иуҳәаша, дуаѡ татан, дуаѡ гәыԥшқан. Ҷыдала иареи сареи, аѡада ишысҳәахьоу еиԥш, ҳамаҙақәа еилан, ҳагәра еибагон. Саҳәшьеи сани рыҟны аасҵа иара иҷы еиҳа саартын, исҭахыз иасҳәон. Иаргьы убас акәын сара сзы дшыҟаз.

Саныхәыҷызгьы, ашәҟәыѡѡцәеи ажурналистцәеи иара дзыҷцаауаз сыдирдыруан, дара ахьымѡаԥигоз саргьы зны-зынла сигон. Убас аурыс журналист Вишневски аԥсуа нхаѡ нага Маҳҭы Ҳагба (санду лашьеиҳаб) изкыз аматериал аизгаразы саби иареи Аҷандараҟа ианцоз, саргьы сигеит. Ус еиԥш иҟаз аныҟәарақәа бзиа избон, насгьы ак збон, ак саҳауан азы акәын сабгьы сзигалоз, ашәҟәыѡѡцәа, ажурналистцәа зысирдыруаз. Иара убас апоетцәа Евгени Евтушенко, Иван Ҭарба рдачақәа рахь сигалон, урҭ рѡымҭақәа ианрыԥхьоз, ианахцәажәоз ирҳәоз слымҳа кыдҵаны сырзыҙырѡуан, урҭ рахьтә игәныскылозгьы ыҟан, насгьы ѡнуҵҟала гәадурак соуан саб дахьышәҟәыѡѡыз, атәылаҷы зыхьҙ-зыԥша нагаз дахьрылахәыз, дахьрыҷцаауаз, ҳаѡны иахьтәоз-иахьгылоз. Убарҭқәа зегьы спатриоттә цәаныррa дырҷыхон. Арҭ рѡызцәа ацәырҵракәа изызҳауа изы краҵанакуан.

Константин Симонов, Владимир Солоухин, Белла Ахмадулина, Евгени Евтушенко уҳәа Ҕәадаҟагьы игахьан,

идирбахьан. Урҭ иргәаԥхон аԥсабара аԥшʒара, аԥсуаа рчеиԥьыка, рысасдкылара иатҵаз акультура ҳаракы.

Саб ихаҷсахьа лаша сара сгәалашәараҷы бзанҵы хашҭра ақәымкәа иаанхоит. Убраҟа зегьы ирылыҳәҳәоит ѡ-факторк: Акы, уаѡытәыѡсак иаҳасабала уи ашьха ʒыхьеиԥш ицқьара азы, аԥсыцәгьара ахьиламыз. Ѡбагьы, иԥсадгьыл гәакьа Аԥсны дахьапатриот дууз, ижәлар гәакьа еиқәзырхо ак акәны амилаҭ сахьаркыратә литературеи, аҟазареи, аҭҵаарадырреи дахьрыхәаԥшуаз. Саб ҳмилаҭ ԥхьаҟатәи аҵоурыхтә лахьынҵа агәра игон. Иѡызцәеи иареи (аѡны ианааиуаз, мамзаргьы ԥсшьара ҳәа Пицунда, ма даҷеаԥьара ҳанцоз), амилаҭ адоуҳатә ԥсҭазаара – алитература, аҟазара, аҭҵаарадырра ирыҵаркуаз азҵаарақәа иан-рылацәажәоз, схаҵа заҟантә исаҳахьааз нахьхьи аахыс ижәыло аамҵеикәшара ацәқәырпақәа ҳрыҵаʒуеит, ҳраѡырхуеит ҳәа ишәаны амилаҭ аҵоурыхтә ԥеиԥш агәрагара зыцәмаӄны ицәажәоз ирҷаиргылоз аргументқәа рацәаны иԥшаауан, иаҳҳәап, Нарҵаа дуқәа репос еиԥш иҟоу, адунеи аҷаԥыцтә ҳәамҵақәа ак ашьҭахь игылам аԥызҵаз, абас еиԥш илакә ҭыпу атәыла ссир ԥсадгьылс измоу ажәлар, рдоуҳатә ԥсымчхара ҕәҕәоуп, хьаҵра рыздырʒом. Азқьышықәсақәа иргәылсны иаауа ҳҵоурых ҳара ԥхьаҟагьы ҳахьчоит. Ус шакәу агәра згоит, – иҳәон саб ихшыѡзцара зырҵабыргуа ҳҵоурых иалиѡхьоу адаҟьақәа еихыршәшәауа.

Саб иман даҷеа ҟазшьакгьы. Уи сара идызбалахьан саныхәыӄыз инаркны. Уи аѡны иаҳҵаауаз, мамзаргьы аԥсшьара данықаз иқәшәоз, иидыруаз, дышәҟәыѡѡума дҵарауаѡума, иара ус хархь уаѡума Аԥсны ажәытә аҷатә аҵоурых рзеиҵеиҳәон, еиҳарак атәым мпыҵахалаѡцәа рқәыларақәа ртәы зҳәоз, нас ихьагәгәа ишцоз. Аиашазы, дара аԥсшьацәагьы, асасцәагьы азыʒырѡуан, рхаҷы иааргон ари ашьам дгьыл аԥшәма гәҭыҕьҕьала ииҳәоз

ахҭысқәа, Аҧсны аҵеицәа дуқәа ҳмилаҭ сахьаркыратә литература шьаҭазыркыз Дырмит Гәлиа, Аҧсны ихьыҧшым ҳәынҵқарран адунеи ахсаала ианызҵаз Леон, Қьалашьбеи, Ешба, Лакоба, Арҙынба уҳәа рыҙбахәқәа. Убри алагьы Аҧсни аҧсуааи ргәыбылра диркуан.

Абарҵқәа зегьы сара лабҿаба исдырбон, исарҳәон саб иҧсадгьыл азы дышпатриот дууз, уи аполитикатә, асоциалтә, акультуратә ҧсҭазааразы ақәҿиарақәа анаиуаз иара ихатәны, иҧсҭазаараны иҧхьаҙон, даргәырҵьон арҿиаратә ус дадзыҧхьалоз агәалаҟара инаҭон. Ажәакала, ахьаа ихьаан, агәырԥа игәырԥан. Адунеи иадыруа ашәҟәыԥԥцәеи аҵарауааи рҳәахьақәа афоризмк иаԥызаз, лассы-лассы игәалаиршәон, данцәажәоз ихы иаирхәон, еиҳарак иҧеи иҧҳаи данҳалабжьоз, аҧсуа бызшәеи алитературеи ҳанадиҧхьалоз, ҳаҧсадгьыл абзиабара анҳиркуаз. «Тот, кто не любит свою страну, ничего любить не может». (Д. Байрон); «Чужбина родиной не станет» (И. Гете); «Нет счастья вне родины, каждый пускает корни в родную землю» (И. Тургенев) уҳәа абарҭ иреиҧшқәаз жәпакы. Ҳаргьы иаҳгәаҧханы ҳазыҙырԥуан, ҳмилаҭ хдырра дырҿыхон, ҳгәы еицҳауа ҳҟанаҵон.

Уажәгьы санхәыцуа, иҧсы ҭаны данықаз, длахҿыхҙа данҳалагылаз, иҭаацәа дҳаҵ-ҳаҵо анапы ҳагхар ҳәа дшәаны данҳашьҭаз, ҳаныгәцареикуаз еиҧш, сыбла даахгылоит дразҙа, дҳалалҙа. Убас даанхеит саб сара сгәалашәараҿы».

Аҧхьаԥ ишубо еиҧш, аҧа Беслан иаб изикыз ажәакәа рҿгьы ҳара иаабоит уи ихаҿсахьа Аҧсны патриотк, абык, поетк, аԥнаҭа еиҳабык, уаԥытәыԥсак иаҳасабала ихаҭара хазырҭәааua адетальқәа маҷымкәа. Урҭ зегьы, ҳәарас иаҭахузеи, Кәасҭа Герхелиа ихаҿсахьа лаша ҭызхуа, насгьы иҧсҭазаара аҵабыргхаҭа аазырҧшуа фактқәоуп, хҭысқәоуп, ҟәыцәакәоуп.

АГӘАЛАШӘАРАҚӘА

Аԥхьаҩ ухаҵкы, аҩада иаазгаз агәаларшәарақәа, мамзаргьы аматериалқәа ирышьашәалоу ҳаԥхьаҟа иҵегь иаҳԥылоит. Урҭ авторцәақәас, ус узрызҳәар ауазар, иамоуп апоет иҵахцәа, иуацәа, ибзианы дыздыруаз иҩызцәа, иқәлацәа, усҳәарҭак аҿы аус ицызуаз иколлегацәа. Урҭ рҳәамҭақәа, ргәалашәарақәа зыҩра саҿу ашәкәы афырхаҵа хада днаҙааҙаны, дгәылҭәааны иҟараҿы хәарҭара рыманы иҟоуп.

Уажәы ҳазыҙырҩып апоет иаҳәшьа Флора Герхелиа-Быҭәба лҳәамҭа: «Сасрыҟәа Герхелиа дынхон-дынҵуан, иман-ихҙын, ԥсыуа нхаҩык иаҳасабала ихы дахашшааua дыҟамызт, изанын арахә-ашәахә, иҿы икәадыр еиқәын, цәгьарак, бзиарак иахьиҵанакуаз ԥьара дагмызт, ихьҙиԥша ыҟан, иқыҭаҿы мацара акәымкәа уи анҭыҵгьы. Усҟантәи аамҭазы ауеи, аҭынхеи, ақәлеи рыбжьара аиҭанаиааира, аибабара мыцхәы ҳаҭыр ақәын. Қьабзк, традициак еиԥш аԥсҭазаара иалаҵәаны иҟан.

Аха уи изаҟаразаалак иаанагомызт анхара-анҵыра, еицырдыруа атермин ала иуҳәозар, ахандеира иаҟәыҵны, уахгьы-ҿынгьы иҿыжәымҵыкәа иахьанырҵо, иахьанырхуа ҳәа идәықәызшәа аҳәара. Ҳәарада, ус иҟазгьы, изҟазшьазгьы, имаԛны акәзаргьы, иауҟахымыз, аԥсҭазаараҿы иуԥылон, аҭыԥ рыман.

Аха Сасрыҟәа иеиԥш иҟаз, инагаз анхацәа ирдыруан иannыҟәатәызгьы иахьныҟәатәызгьы, зегьы рхатә ҳәаақәа изхымԥоз-изҵымԥоз шрымаз.

Аԥсуа жәаԥҟа иаҳәоит уҵи-сыҵи еишьҭоуп ҳәа. Абзанхаҩы иоуп асас, аҩыза дызҭааua, ԥьаргьы сасра ицо анымха-хымҵәа, анкыдыгәгәала аҙәгьы диҵахҙам.

Сара саныхәыцыз инаркы бзиа ибаны сырзыҙырҩуан ҳазхылҵыз, зҟынтә ҳааua ҳдаракәац аҭоурых, урҭ рыԥсҭазаара иазкны ҳабацәа, ҳаиҳабацәа ирҳәоз,

дара ирыдҳәалаз ажәабжьқәа, ахҭысқәа, насгьы заҟа ашықәсқәа ииасхьоу иргәылахалоу аҟара аинтерес скуан, игәцаракны сырзыʒырԝуан, лакәк еиԥш исыдыскылон сабду иаб Сасрыҟәа изы ирҳәоз, изкыз, ахҭысқәа. Сара урҭ зегьы еизыркәкәаны схатә алкаа ҟасҵон, ҳдаракәац аракәа зхылҵыз дуаԝ бзиан, дыбзанхаԝын ҳәа. Уи гәадуран сара сзын.

Абас иҟаз абзанхаԝы иԝнаҵаҷеы иит, иааʒеит ԝыцьа аишьцәа Кьамачи Мыстафи. Мыстаф (уи сара сабду иакәын) Кьамач (уи Кәасҵа иабду иакәын). Кьамач иԥшәмаԥҳәыс илыжәлан Ашба, илыхьʒын Ҳарихан. Ари ажәла змаз ҳабацәа изларҳәоз ала, рхыԥхьаʒара маҷын, насгьы амҳаԥьырра аныҟала ишҳәыԥкыз Ҭырқәтәылаҟа иагеит. Иахьа Аԥсны Ашба зыжәлоу даара имаҷуп. Аԥсуа ҭаацәараҷеы ишаԥыз еиԥш, аԥҳәыс, ан еснагь ҳаҭыр лыкәын, лажәа ԥхылдан аҵаацәаратә ԥсҭазааараҷеы. Илдыруан хаҵеи ԥҳәыси реицыҟазааараҷеы, реицынхараҷеы лроль иаҵанакуаз, ажәакала аԥсуа ԥҳәыс ан аԝнаҵа ахьʒ, ахьмыʒг, асас зегьы рҷеы илымаз аҵакԥхыкәра, иаалырԥшуаз адырра алаʒара. Ииашоуп Асовет мчра анышьақәгыла, аԥсҭазаара ҷыц иамаз атрибутқәа рҷеы иуԥылон аԥсуа ԥҳәысгьы ахақәиҵралымамкәа,аԥсҭазаара дҵакны дамазшәа. Ус иҳәаакәнаҵон акоммунисттә идеологиа. Урҭ реиԥш иҟаз аелементқәагьы, ҳәарада, иуԥылон, аҭып рыман ҳаԥсҭазааараҷеы, аха иахырҟьаны иҳәаз рацәан, ҷыдала аԥсуа ԥҳәыс лыԝнытә ԥсҭазаара атәы угозар. Аԥсуа хаҵа иԥҳәыс еснагь (адәахьы ицәырганы иуимырбозаргьы) ҳаҭыр лыкәиҵон, дзыԥсаз идыруан. Баша иҳәомызт абарҭ аԝажәак еицны: «схәычқәа ран». Ус аҳәара акыр аҵанакуан, аԥҳәыс ҳаҭыр лыкәҵара ауп иаанаго.

Адунеи зегьы аҟны еиԥш, аԥсуа ҳәсақәа руалԥшьа хадақәа ируакуп аҭаацәара бзиа раԥҵара, иҵоуроу ахшара рааʒара. Уи еиҳау даҽеа маҵурак, уимоу, насыԥк ыҟамзар ҟалап аԥҳәыс, ан лзы.

Абас иҟаз аԥсуа ҳәсақәа дырхаҭарнак иашан Кьамач иԥҳәыс Ҳарихан Ашбагьы. Уи лԥацәа ан лгәыбылра ҟәымшәышә рыдҭаны илааҙеит, усҟантәи аамҭа излашьашәалаз акгьы рыгымкәа, насгьы аԥсуара аханатә излеибарку атрибутқәа, еиҳа ирԥсышәаны иуҳәозар, акәамаҭамарақәа зегьы рыбзиабара дыркны. Ас иҟаз Ҳарихан Ашба лымацара аулакәхыз. Ус еиԥш аҟазаара аԥсуа ҳәсақәа, анацәа ирҟазшьа ҷыдаран, руалԥшьақәа ирхадараз ак акәын аԥсуа ҭаацәаратә ԥсҭазаараҿы. Издыруада уи Сатәанеи Гәашьа лдоуҳа илҟәырҷаханы аԥсуа ҳәсақәа, анацәа ирзынлыжьыз акы акәзар!

Аҩада ишысҳәаз еиԥш, Флора Герхелиа-Быҭәба, лажәа инагҙаны ҳазыҙырҩып: Кьамач иман ҩыцьа ахшара иԥа Маԥьгәыр иԥҳа Тытышә. Маԥьгәыр иԥацәа ҩыцьа – Кәасҭеи Рушьнии шыхәыҷқәаз раб иԥсҭазаара далҵит. Ран Гәлидиа Жьиԥҳа зынҙа дқәыԥшын аҟнытә ԥьара хьыҙ ҷыдак лхымларц (аԥҳәысеиба лтәы цәгьоуп, арбаҕьҵәҟьа леиҿырбоит рҳәоит) азын, аҩныҟа бца, дад, ҳәа ларҳәеит, лабхәараа, амала рхәыҷқәа лырымҭеит, арҭ ара ирызҳароуп, араҟа ауп рԥьынҷь ахьыҟоу, даҿеаҙәы дарбанзаалакгьы ихәаша иадыԥшылар ҳҭахым, иаԥсыуарам рҳәеит. Урҭ ҳәарада иахьиашаз рацәан, усҟан лара еибахаз аԥҳәыс зынҙа дқәыԥшын, аԥсҭазаара иара атәы ҟанаҵоит. Лара ҩаԥхьа аҭаацәара далалеит, ахшара лоуит. Амала, Кәасҭа дышхәыҷызгьы, иан хаҵа лцара гәнигон, имҕьаҙоз хьааны ицрыхон, лара ангьы игәнылгон. Лхәыҷқәеи лареи аибабара рыман, еиҿцаауан. Жьи напхи еиҟәызыҵхахьада! Аԥсҭазаара уҳәеит ҳәа…

Кәасҭа иашьа, изаамҭанымкәа зыԥсҭазаара иалҵыз Рушьни, Тамшь Занҭариаа ирымаз саб иаҳәшьа Мараса ԥас дҟалҵеит, длааҙеит. 10-ҩык ахшара иман. Иԥшәмаԥҳәыс Нели Ҷьалаҕониаԥҳа Кәтолтәуп. Рушьнии Нелии рмоҭацәа ҩыцьа Дауҭи Рушьнии урҭ ран Шьазина

Сангәлиаԥҳаи Лаҭатәи аверталиот иҭаблит. Иԥкәынцәа ѡыцьа Вахтии Даурии рдунеи рыԥсаххьеит, аха узеигәырґьаша урҭ рхылҵ рҭынхеит. Егьырҭ – бжьѡык иԥҳацәеи иԥкәын Адлери анцәа ишиҳәара еиҵаѡѡы иќоуп.

Кәасҵа аԥсҭазаараҽы дҵоураны иԥсадгьыли ижәлари рзы дхәарҭаны ишьақәгыараҽы, дарґьажәѡаны дивагылан иаб иаҳәшьа Тытышә Герхелиа лԥа Аԥсны анҵытцгьы еицырдыруаз апоет, апрозаик, аҳәынҵқарратә, ауаажәларратә усзуѡы Иван Ҭарба. Ус иќаз ауаѡы нага игәцаракра краҵанакуан изызҳауаз збаѡхатәра ацәыртцра иаҽыз изын.

Иван Ҭарба ианшьцәа ҷыдала ҳаҭыр ду рықәиҵон, бзиа ибон, илшоз аказы ихы деигӡомызт. Иара усгьы аԥсуа ԥсҭазаараҽы аншьцәа рроль кырӡа аҵанакуеит аеҳәшьаԥҳацәеи аиаҳәшьаԥацәеи рзын, иалкаау аҭыԥ амоуп. Иван Ҭарбеи Кәасҵа Герхелиеи аешьцәа гәакьақәа реиԥш акәын ишеибабоз, реизыќазаашьа шыќаз.

Сара саб Кьамсыс иԥсҭазаара далҵит 1966 шықәсазы. Ҳарҵ, фѡык ахшара ишырҳәо еиԥш, маќаҽамҳәараа ҳакәны ҳаилахеит. Еиҳа аб инапы, иԥхара анаҳҭахыз дҳаԥхеит. Аќәатәи ашкол-интернат ҷыц анаадырт, Кәасҵа сашьцәа Иллариони, Валериани, сареи ҳааганы хҭеитцеит. Ҳалгеит аинтернат. Ашьҭахь сара Аќәатәи аҳәынҵқарратә арҵаѡратә институт сҭалеит, иара Кәасҵа ицхыраарала, сагьалгеит. Сашьцәа алимитқәа рызирхиеит Илларион Харковтәи аполитехникатә институт аҽы, Валериан Қарҵтәи аполитехникатә институт аҽы. Аѡыцьагьы ибзианы иалгеит. Ажәакала, Кәасҵа аҵара ҳирцеит, ҳиааӡеит, ирылшоз акы ҳагырмыжьит иԥшәма Наталиеи иареи. Иԥсы ҭанатцгьы дкәалкәало дҳашьҭан. Ҳаргьы ҳахьынеихьыԥшыз хәыҷгьы дугьы абаагәареиԥш ҳиқәгәыґуан, бзиа даабон, ҳихӡыӡауан акы ихьыр ҳәа ҳшәаны, еиҳаракгьы агәамбзиара ҵиго даналага на-

хыс. Данҳаԥха, дзыԥсаз еиҳагьы иаҳнырит, иҟамзаара иахьагьы ихьаагоит, игәырɯаны иҳацрыхоит. «Абраҟа ауп ҳдаракәац ахьалагаз, ҳабацәа урҭ рабацәа рыԥсы ахьыԥәу, бзиа ижәбала ҳԥыҵа гәакьа Ԍәада, зегьы ҳзыɯнииаз ҳаɯнаҵа ду», – абас ҳаиҳәон Кәасҵа, ҳаɯнаҵа ду иатҵанакуа хәыҷи дуи ҳанеизалак, ҳанеиԥәшәалак. Урҭ ажәаԥәа ҳара ҳзы иахьагьы, иара дшыҟамгьы, рыԥсы ҭоуп, ҳдаракәац ҳадзыԥхьалоу доуҳатә мчык рымоуп.

Аԥхьаɯ ухатҵкы, аɯада зҳәамҭақәа аазгаз ауаа, апоет зынʒа изааигәаʒоу ҭаацәак иатәу роуп. Урҭ иҵегьы ыҟоуп, насгьы ҳаԥхьаҟагьы иаҳԥылоит рҳәатәы рыманы, аха уажәазы ҳарзыʒырɯып ҳɯымҭа афырхаҵа хада ибзианы дыздыруаз, изааигәаз, ашәҟәыɯɯцәа, аҵаруаа рҳәамҭақәа, ихазырҭәааua, уаɯытәыɯсак, рҿиаɯык, ɯызак, қәлак иаҳасабала ихаҿсахьа, хазырҭәааua.

Уажәы иаагап аҭоурыхтә ҭҵаарадыррақәа рдоктор, апрофессор Валери Бигәаа ҷыдала сышәҟәы азы ииɯыз астатиа «Кәасҵа Герхелиа сара исзааигәаз уаɯын» ҳәа хыс измоу. Уаҟа ҳаԥхьоит:

«Кәасҵа Герхелиеи сареи ҳаиуацәан – ҳандуцәа (ҳанацәа ранацәа) еиҳаби-еиҵби ракәын, еиҳәшьцәан. Аха Котик иан, Гәаԥьа (ус акәын сара дшыздыруаз Жьиԥҳа Гәлидиа, лыɯныхьʒ ала), ишсызҳара исызҳаанʒа сан лаҳәшьа гәакьа лакәыз ԥьысшьон.

Гәаԥьа даниуаз лан лара дылхыԥсааит. Санду, Ԍәарзалиаԥҳа Мама – усҁан дҭыԥҳаны дыҟан, аҭаацәара ҳәа дымɯахымҵыцызт, – ахәыҷы даашьҭпааны аɯныҟа даалгеит, цәымҳала длааʒеит, аҵәыуара даналагалак, лгәыԥҳәы даҵаҵаны длыжьжьон. Ахәыҷы хәбаҟа-фбаҟа шықәса анылхыҵуаз аламҭалазы, санду сабду Воу Бирам дигеит, даныргоз ахәыҷгьы длыцыргеит. Дылхьынҳалеит, аҿшьра иақәылкит. Уа сандуи сабдуи рҿоуп дахьааʒаз, иахьлызҳаз, уимоу, хаҵа данцозгьы, уаҟоуп дахьдәылҵыз Гәаԥьа.

Котик – ԥсаҭашкәакәагьы иан лышьҭрас иибаз, аанҷасраҳәа дахьаалозгьы Брымбаќа акәын (Отаԥ иатәуп), сандуи сабдуи рахь. Аха сара саныхәыҷыз уа Котик дсымбацызт, избанзар, данаауаз иаб дыќанаҵы акәын, даныԥсынахыс иаб иашьцәа уаҳа арахь даармышьҭит. Санду уи иҙбахә лҳәалон аќароуп: «Котик иашәаҳәашьа», «Котик икәашашьа», «Ичамгәыр арҳәашьа».

Котик иани иаби уамак еидымхалеит, уи дышқәыԥшыз идунеи иԥсахит.

Шықәсқәак дыќан Котик иан ланхәеи лабхәеи рыѡнду аҷы. Нас «аԥҳәысеиба арбаҕь леиҷеырбоит» дацәшәазар акәхап сабду, Ҕәада Герхелиаа рҷы дцан, иааҙамҵа аҙҕаб диманы аѡныќа дааит. Герхелиаа рхәыҷқәа – Котик иашьеиҵыб Рушьнии иареи – ран илырымҵеит, – «илжәша аҙыхь ахы ыҵнамхыц, лынасыԥ дазцап», – рҳәеит. Иѡбахаз, сандуи сабдуи рыҕраҵша лакәмызт Гәаԥьа, иашоуп, драаҙеит, аха. Ари афакторгьы иазхәыцит урҵ, ҳәарада. Ус иагьыќалеит. Гәаԥьа хаҵа дцеит. Ԥьапуа Хәахәа дигеит, ԥшьѡык ахшара лоуит. Уинахыс Котик иашьеи иареи ран лахь ицо-иааua изыќамлеит. Герхелиаа ируамызт; илышьцылар рҵахымхеит, насгьы тәымжәлак аҷы. Реибара рзымхоушәа, аишьцәа хәыҷқәа ѡнаҵак аҷы еицрызҳартә еиԥш аамҵагьы рылахь ианымызт. Рушьни Тамшь Занҵариаа ирымаз иаҳәшьаду ԥас ааҙара дылгеит.

Котик сара дызбеит аинститут санҵала адырѡашықәсан, 1962 шықәсазы. Иара усҟан дҵаацәарахахьан – Натариеи иареи, ќәба-ќәшәо, рхәыҷқәагьы даргьы аԥошьҭа ааигәара инхон: Гәында ацәажәара лҷазылкуан, Беслан дҷыцныќаан.

Гәаԥьа, – «Котик иќны унеи, ухы ирдыр, жьык шәалҵит», – ҳәа салҳәахьан, аха имԥан сықәымлацызт, сыԥхашьон. Сназгаз Ԥьапуаԥҳа Заира лоуп – анрыла Котик иаҳәшьа, – ларгьы техникәымк аҷы аҵара лҵон, ашьҭахь аинститутгьы дҵалеит.

Натариа атәахагьы цқьа иҳамҭакәа, акҿыѡрахьы ҳналгеит – астудентра уажәы илбазма. Акранаҳфа ашьҭахь Котик иуадахь, ҳаѡнеигалеит, ишәҟәқәа ҳирбеит, – «шәрылаҧш, ишәҭаху алышәх, шәанаҧхьалак, имырʒкәа исзаажәга», – иҳәеит. Истол қьаадла иҭәын, бҕьыцкгьы абжаҟара анны иаҧхьа иқәын калам хәыцык ақәыршәны.

– «Татагьы ажәеинраалақәа иѡуеит», – лҳәеит Заира, сара даасыхәаҧшшәа (ус акәын сара аѡны ишсарҳәоз).

– «Аа афырхаҵа, иугәалашәо акы усзаҧхьароуп!», – иҳәеит Котик, сара сахь даахьаҳәын, дагьнақәыҕәҕәашәа.

Сара схы ларҟәны сгылан, сҵыкканы. Сзиҿамҧшит. Нас, изулакгьы, сыбжьы сызҭымкааула, ҿырҳәала издыруаз акы саҧхьеит.

– «Ибзиоуп. Исгәаҧхеит. Иабоуҵеи уара ажәеинраала аиҿартәышьа? Аритм уҿҭаугʒоит, урифмақәа ҧшʒоуп. Ҳаҧсуа поетцәа иреиҕьушьода?

– «Баграт Шьынқәба».

– «Баграт ддууп, Баграт иажәеинраалақәа зегьы ласуп, ихаауп, аха аидара ду иатҵоуп. Уара апоезиа агьама умоуп. Амала уѡола, уаҧхьала, умаашьан».

Котик иажәақәа сырҧырҧыруа азеиҧшнхарҭахь сыргеит, амаҷар еиҧш ихааʒа исылсит, краамҭагьы исхыҧсаауамызт. Еиҳагьы сгәы арҟәандеит сыгәгьы арҧшааит исышьклеиҳәаз: «уҧхамшьан, уааила»! Азныказы дуаѡыхьшәашәазшәа збан, аха уажәы сгәы сшажьаз еилыскаит, сыҧсасиит.

«Исгәаҧхеит, уѡола, уаҟәымҵын, ашәҟәқәа урыҧхьала!» Арҭ ажәақәа саҳахьан сара уааныʒагьы. Аа-класск рҿы сантәааз.

Аҵараус ацашьа гәарҭарц азы ҽенак Аҟәантә комиссиак ааны иҟан Ҭхьына. Сара ашкол аҿы сыҟамызт. Аѡны ҳаилахан. Сицилиа Чачхалиаҧха – сырҵаѡ-қәыҧш – акомиссиа иалаз аʒәы илырбазаап снапѡыра зныз стетрад (уааныʒа уи лара илыстахьан: «исызшәыриаш, ҳәа»). Адырѡаҽены, ашкол аҿы санааи, сырҵаѡы стетрад ыр-

гьежьны исылҭеит, лыччаԥшь хаагьы насыхьлыршеит (ԥҳәызбеиқәак лакәын лара, ԥсаҭа-лаша, аха деиқәаахаан. Изызӡари, цәгьала дысгәаԥхон, сыԥсы еиԥш бзиагьы дызбон, аха ԥьеи акы лсырдыррын). Стетрад иагәылан гәышьҭыхга-жәала иҭәыз шәҟәыбгьыцк:

«Аа абааԥсы уѽла, угәы ацәумырхьшәашәан. Уара акы злыҵуа аӡәы уоуп. Уажәеинраалақәа даара ибзиоуп. Саламла, Руслан Қапба».

Абри ашәҟәыбгьыц хәыҷы убысҟак саргәыргьеит, убысҟак сгәы шьҭнахит – адунеи самкит. Сылабжышқәагьы ааханарҟәҟәалеит…

Аԥсуа интеллигенциа иреиуоу ѽыԥьа ауаа ирҳәаз ахьеиқәшәаз даара иԥьасшьеит. Еибырҳәама, аасгәахәт.

Уи нахыс Котики Натариеи рыѽны иҿаз ашә гәакьахеит сара сзын. Снеиуан-саауан. Иажәеинраалақәа реизгагьы сиҵеит, ҳамҭак аҳасабала. Уи «Анарха» акәын.

Котики сареи даара ҳаизааигәахеит, иҳабжьагылаз ашықәсқәагьы ҳабжьыҵит аспирантура салганы санаа ашьҭахь, иаҳҳысыз ашәышықәсқәа аханѽеижәижәабатәи ашықәсқәа рынҵәамҭазы, аԥсуа институт адиректор Гьаргь Зиӡариа аҵарахьы сшишьҭыз еиԥш, сидикылт, амала, штатбжак ала. Иара убригьы цәгьала ирымпыҵикәәааит «ҳашьцәа хазынақәа» (мызқәак аатҵуаны еиԥш, егьи абжагьы сызрымихит урҵ).

Котик усҟан Аԥсуа радио редактор хадас даман, акомитет ахантәаѽгьы дихаҭыԥуаѽын.

‘Ҽнак, ҳанааиқәшәа, – Уаала са схь, ҳааицәажәалап, – иҳәан, иусурахь сигеит, аха акабинет ахь акәымкәа, ахантәаѽы (М. Ш. Хәарцкьиа) иахь сыѽнеигалеит. Сиирдырит.

– Меджит Шакирович! Абри аҷкәын сара исзааигәоу аӡәы иоуп. Аспирантура далгеит, детнографуп, алитературагьы бзианы идыруеит, инапы аус ауеит, ҳҳы даҳархәап, иауазар.

– Константин Меджгурович, уара дудыруазар, сара

мап сҳәом. Арзаҳал ирыԝ, корреспондентс даагоит, – иҳәеит ахантәаԝы.

Абасала, Котик сара дагьсзымҵааит, Аԥсуа радио аҽы аусура салаиргеит. Ииааигәара сиргылт. Араҟа аус руан сԝызцәа бзиаҟәа, Симон Адлеибеи Вова Ҳашбеи. Напхгара ҳаиҵон Артиом Амҟәаб – зус здыруаз, зыуаԝра ҳаракыз, зчеиҷьыка ҭбааз аԥсуа хаҵа.

Котики сареи лабалагьы ҳаузеиҟәымхуа ҳҟалеит: уаха жәеинраалак иԝыр, уаҵәы ашьыжь дысзаԥхьон, сасык дизаар, ихәы ирхиар, сидиртәалон. Иара убри ашыҟәс азы (1976) иҭытцит Шалуа Инал-иԥа ишәҟәы «Вопросы этнокультурной истории абхазов». Уи анҵытҵәҟьа, аҭирҵахь инаргаанҙа, автор иситеит, инапы аҵаԝны, сараҵәҟьа сҟынҙа ихы ааигартә ддун азы. Ашәҟәы сыманы Котик иҟны снеит, иахьҵытцыз сахьеигәыргьаз, ма Котик гәыргьаҽҳәаша имысхырц азы мацараз акәым, сагьалаҽхәарц азгьы.

– Ари абааухәеи уара? Аҙбахә нытцыԝ-аатцыԝны исаҳахьеит, аха исымбацт. «Дорогому Валерию от души и сердца. Инал-ипа». Уара, Инал- иԥа дуҙҙа инапы аҵаԝны ашәҟәы зиҵахьоу шамаха уаԝ дсыздырам. Дуқәгәыҕуеит, убоо… Пату ақәҵа. Уаԥсаха!

Шалуа Инал-иԥа ишәҟәы иахылҵыз аҭыҙшәа ду еицаадыруа ауп: аилыргара, ақәыҙбара, ажәлар рықәгылараҟәа…

Аԥсуаа рыҷкәынцәа Москваҟа ирышьҭыз «Аԥсуа шәҟәы» апартиа аобласттә комитет аҽы ацәа анахырхуаз, Меджит Шекирович, «аԥсуа национализм ҵәыршыла иқәблаатәуп»! – аниҳәа нахыс, арадиокомитет аҽы аусура цәгьахеит, еиҳаракгьы Лыхнытәи аизара ашьҭахь. Симони сареи, – Мцьыҭ дыкәымҵыр ҟалом! – ҳәа ҳақәгылт (бзиара ашьҭахь бзиара ыҟаҙам, нас). Ҳабжьы цәгьахеит. Икабинет ҳажәлеит. Котик ҳникылт: « П х а ш ь а р о у п , қәрала шәара дшәеиҳабуп, иага умҳәан, даԥсыуоуп,

жәларык дреиуоуп, ишәычҳа, ачҳара – хаҵароуп!» Ҳаргьы ҳҽаанаҳкылеит, ишҳарԥьаԥьацәааз аҟара еилаҳкааит. Котик игәра аагон. Аха, зегьакоуп, ашәҟәы ѡны аобком ахь иаагеит, «дҳашәмырбан!» ҳәа анҵаны.

«Уара, абри абас шԥеиҳәеи, анцәа иқәихыша?!» – иԥьеишьон Котикгьы. Аха алеи алеи еицәыԥхашьоит. Аҽҽаҳәа диҽамгылеит. Уаѡаамысташәан Котик.

Ҟазшьала Котик дҭынчын, деиқәтәа-еиқәгыла дыҟан. Иагьарааны дубаргьы, деиқәҟаца деилаҳәан. Дҽырбаѡын. «Дзыҽырбои», уҳәаратәгьы иҟамызт: иҭеиҭыԥш, идырра, иҟыбаѡ уҳәа, зегь рыла деиқәшәан, аныхачаԥа даѡызан. Аха иаартра мариан. Цаԥхас иҟаз гәыргьареишәан – агәыргьареишәа, иѡызцәеи иареи зхатәаз. Уеизгьы-уеизгьы дааилаҳаны ижәуа уаѡы димбацызт, ианакәызаалакгьы ишәага-зага идыруан. Аѡеиқәаҵәа бзиа ибон, амала ҵәыцақәак анааникылалак, икьатеиԥҵәагаз илафқәа аацәыригон. Ашәаҳәара усгьы иара итәын, уи Герхелиаа ирҟазшьаҷыдоуп. Абжьааԥны данцәажәоз, ибжьы ҭахәаҽшәа иҟан, аха ахапа анаацәыригалак, иҵархон, ихаахон, иссирхон.

Иара убысҟангьы, еиҳа игәы аналаҟазгьы, Котик ихы-иҽы ианубаалон лахьеиқәрак, хәшәы змамыз хьаак. Ҭаацәала анцәа ишиҳәара дшыҟазгьы. Уи, атса еиԥш, еидарак даҵан, дзаҵыҵуамызт, имч ақәхомызт. Ус акәын – иргәаарагьы игәыҟаҵарагьы уамак аҭахымызт. Уахьихәаԥшуаз, алым еиԥш, деихаҒәҒәа-еиҵаҒәҒәа дыҟан, аха игәы ԥшқан Котик.

«Сара, исымам-исыхʒым, шысҳәоз исызҳаит. Сара исыгхаз зегьы схәыцқәа ирыцлар сҭахуп. Аха, ишубо еиԥш, зегьы шәшыҟоу саргьы сыҟоуп, уамак аагарҭагьы сымам, суалафахәы – суалафахәоуп, снанагʒом, сгонорарқәа роуп, еиҳарак, ҵаргәас исымоу, ҽыҒәҒәала сзырцәажәо. Урҭгьы заҟароу удыруеит». Иахьа акәушәа исаҳауеит Котик иажәақәа, иқәыԥсычҳарақәа. Котик гәҭыҒьҒьаала дсацәажәон сара, ианакәызаалак. Уи сара

ибзианы деилыскааyан. Разҟыла кыр ҳаиԥшын азы. Иаргьы идыруан уи.

Котик ақалақь агәаҽы дынхон. Убри иахҟьаны, Натариа лассы-лассы аԥьабаа лҳарбон. Иаҳтәарҭан-иаҳгыларҭан, иҳакрыфарҭан-иҳакрыжәырҭан, иҳаицәажәарҭан уи лыгҽаҩра. Амала ҳанцәажәоз, ҳазлацәажәоз атемақәа рацәаҙамызт: аԥсуаа зегьы ргәы итҵхоз амилаҭтә политика, алитература, аҟазара. «Ҳанеицәажәоз», сҳәеит, аха ианакәызаалак ажәа ахы зкуаз иара иакәын, ҳәарада. Даара иаԥхьахьаз аҙәы иакәын Котик. Уи зыртҵабыргуаз акы акәын икаламгьы. Иара ихаан, иара иеиԥш аԥсышәалагьы аурысшәалагьы акалам зкуаз маҷын аинтеллигенциа рыҩнытҵҟа.

Адырра – дырран, аха Анцәа илеиҵаз еиҳагьы еиҳан Котик. Иахьа хәлаанҙа апоезиа далацәажәозаргьы, ииҳәаша иоуан. Ирацәаҩын зажәеинраалақәа ҿырҳәала иҳәоз апоетцәа: Пушкини Блоки инадыркны, Ахмадулинеи Евтушенкои рҟынҙа. Аха аҿа поезиак иалаирҩашьомызт Баграт Шьынқәба ипоезиа. «Баграт ипоезиаҿ ашәа иузанымҵо жәеинраалак ыҟам, закәытә баҩхатәроузеи, уара, абри Анцәа илеиҵаз»?! – иԥьеишьон еиҵаԥьеишьон уи, ҿыцбарах дибазшәа. «Ахрашәа» аԥхьара игәы ахшәомызт, ҿырҳәала идыруазар ҟаларын ахы инаркны аҵыхәанҙа. «Аҿатә-уаа» акәзаргьы – убас. Амала, ҽнак «Амҳаԥьыркәа ргарашәа» аԥхьара дналаган, дзамыԥхьеит... игәыԥшаара ииааит, илаҕырҙ ихәлаҵәеит. Дагьаацәыԥхашьеит. «Хаҵара ҳәа акгьы сылам сара», – иҳәеит, днахьаҳәын, ичабра ааиҿшьуа.

– «Шаԥсыҕ инхоз Зосҳан Ачба, дуаҩдун иаамҭала, – иҳәеит Иуа. Шаԥсыҕ абаҟоу, ҳара ҳабаҟоу»? – днасҿаԥшит Котик хәылбыҽхак, агаҿа ҳаваланы ҳашнеиуаз, сара дсызҵаазу, ихы дазҵаазу сзымдыруа.

– Аҭоурых ишаҳәо ала, ажәаатәи ашәышықәсанҙа, Абыхәаа (аубыхқәа) амшын аԥшаҳәахьы илбаанҙа,

Шәача акәша-мыкәша ркаанʒа, аԥсуа хылҵшьҭрақәа Азовынʒа инаʒон. Аха нас, Абыхәаа урҭ асал еиԥш иан-рыбжьала, мраҭашәарахь иаанхаз адыгақәахеит. Урҭ ракәын ашаԥсыԧқәа.

– Ус анакәха, Иуа дызлацәажәо ахҭыс ѡышә-хышә шықәса зхыҵуа хҭысуп». Сажәа аахиркәшеит Котик. Хымԥада, сара исымҳәаргьы, иаргьы идыруан уи, сара сыла ишьақәирԧәԧәар цәгьа ибомызт акәымзар. Избан-зар, уи иаҳарц иитахқәаз иреиуан.

Ари зхысҳәаауа уи ауп: Кәасҵа Герхелиа дпоетын, алитература инапы алакын, аха аԥсуара иадҳәалоу, иар-бан ҵарадырразаалакгьы, дазҿлымҳан, «дазҿлымҳан» акәым, ибзианы идыруан, аҭоурыхи, аетнографиеи, афольклори зегь раԥхьа инаргыланы. Ус дыҟазароуп, нас арҿиаѡы. Акада акгьы изымдыруазар, иага абаѡхатәра имазаргьы, ииуа-ииҳәо ԥыдахоит, рҳәаақәа ҭшәахоит.

Ҳәарас иаҭахузеи, Кәасҵа Герхелиа ибаѡхатәра алацәажәара мариам. Еиҳагьы ицәгьоуп иуаѡышьа атәы аҳәара. Иара ихатәы дунеи имоуп ауаѡы. Иагьа дудыруазаргьы, инагʒаҵәҟьаны узигәылаԥшуам. Уи сар-гьы сҿазыскуам. Изҳәаша-изуша ҟалап. Дызгәалашәо маҷѡым макьана. Аамҵа цацыԥхьаʒа еиҳагьы дырбарҭахоит уи, еиҳаракгьы алитературатә критикцәа.

Кәасҵа Герхелиа поетк иаҳасабала, имаз абаѡхатәра еиԥшын аҵыхәтәаны сызхыԥшылаз иблагәыразқәагьы. Урҭ ҵаулан, иҵаулаʒан – ирҳәоз еиҳан, еилызкаауаз еиҵан.

– Саб аинфаркт ихьит, ареанимациаҿы дышьҭоуп, ҳәа Гәында адырра ансылҵа, алеи-аԥси рыбжьара ахәшәтәырҭаҿ снеит, акыр сихәоушәа, аҳақьымцәа ишырымуаз. Иаԥхьа стәан кыраамҵа, инапы кны. Акгьы иҳәомызт, ус дысҿаԥшуан. Саргьы ҿысҵуамызт. Блала ҳаицәажәон:

– Иҟоу убоит.

– Избоит.

– Схәыҷқәа урхылаԥшла.
– Хьаас иҟаумҭан.
– Сухоумыршҭын.
– Ԥсраҽенынӡа.

Аҭарауаѡ Валери Бигәаа Кәасҭа Герхелиа изкны, аѡада ишысҳәахьоуеиԥш, ҷыдала 2014 шықәса нанҳәа 16 рзы ииѡыз астатиаҷы имѡашьо иаарԥшуп апоет ихаҷсахьа, ихаҭара, насгьы илаз ауаѡра, ақәла, аколлегацәа ҳаҭыр рыцәҭара, аԥсҭазаараҷы аамысҭашәала ахымѡаԥгара уҳәа убас иҭегьы.

«Константин Герхелиа Аԥсуа радио напхгара анаиҭоз аамҭазы уа аусура далагеит ҷыц ауниверситет иалган ииаз, усҟан акыр иқәыԥшыз ажурналист, ашьҭахь иҭарауаѡхаз, ипрофессорхаз, акыр шықәса инеиԥынкылан Аԥсуа радиои ателехәаԥшреи рҟны аус зухьоу ажурналист Екатерина Гьаргь-иԥҳа Бебиа. Уи Константин Герхелиа изы лгәалашәара абас иҟоуп.

«Сара Аҟәатәи арҭаѡратә институт аҟны аҭара санҭала инаркны (1975) есмша Аԥсуа радио аусура садыԥхьалан. Уи еиҳарак изыбзоураз, усҟантәи ашықәсқәа рзы Аԥсуа радио аԥсуа редакциа еиҳабыс иамаз Артиом Аԥыр-иԥа Амқәаби Аԥсуа радио редактор хадас иамаз Константин Маԥьгәыр-иԥа Герхелиеи ракәын. Иҳаѡсыз ашәышықәса 70-80-тәи ашықәсқәа рзы Аԥсуа радио традициа бзиан иаман аԥсуа ҷар еиуеиԥшым аҭараиурҭақәа ирҭаз, аԥсуа бызшәа бзиан издыруаз арадио аусура ҳадԥхьалара. Уи аамҭаз, Аԥсуа телехәаԥшра макьана иаадмыртыцызт азы, Аԥсуа радио имѡаԥнагоз аидиологиатә роль акырӡа иҳаракын. Аԥсуа радио аҟны снеицыԥхьаӡа сара дызбон акырӡа ихаҭа ԥшӡаз, зоура-зыҭбаара нагаз, зтәашьа-згылашьа аамсҭашәаз, заԥсшәаҳәашьа даҽеаӡәы иламѡашьоз Константин Герхелиа. Уи иаразнак игәеиҭеит сара алитера-

тура акырҙа бзиа ишызбоз, ажәеинраалақәа шызыԝуаз. Аԥсуа радио аҟны имаԛ-иду сыԛәгыларақәа рышьтахь, иусурҭа уада ахь снаиԥхьо далагеит. Уи иусурҭа уада ыҟан Аԥсуа радио аԥсуа редакциа аҽԥаԥхьа. Константин Герхелиа Аԥсуа радио аҟны аус зуаз ахредакциакгьы ирзеиԥшны хадара азызуаз редактор хадан, насгьы Аԥснытәи аҳәынҭқарратә телерадио акомитет ахантәаԝы дихаҭыԥуаԝын аҟынтә хазы ихала ауада иман. Усҟантәи аамҭазы ахантәаԝы инаԝс ус аусурҭа уада зхала измаз дыҟамызт. Редакциацыԥхьаҙа быжьԝык-ааԝык уадак аҟны аус еицаҳуан, ҳкьыԥхьыԝцәагьы уа иҳалатәан, ркьыԥхьга машьына ауада зегьы абжьы ԝныԝуа. Константин Герхелиа иусурҭа уада еизыхәхәаны иҟан, аган аҟны афонотекагьы аван. Уахьынтәи идырҵәыԝуаз амузыка абжьгьы иара иуада ианыԝныԝуаз ҟалон. Аха иара ихы шьҭымхыкәа есымша акы аԝра даҽын, мамзаргьы акы даԥхьон икалам кны, ана инаҵишьуан, ара инаҵишьуан, акы алиԝаауан. Сара снеицыԥхьаҙа дызлацәажәоз еиҳарак аԥсуа бызшәа акәын. Иара ишицәаԝаз еиԥш, дмыццакҙакәа аефир ахь ицаз аматериалқәа згәылаз амикрафонтә папка даахан сара сматериал аагәылхны иаԥхьа иныкәиҵон. Нас дналагон абас ацәажәара:

– Бматериал снапы анахызгоз бара быстиль, бԝышьа, ббызшәа омак сахьымсит, ԥьара гха дук смыриашазар. Аха уажәы ибасҳәарц сҵахуп абри аҳәоу бԝырц шахәҭаз абас шакәыз….

Абас дналаганы Константин Герхелиа иԝны иаазгаз аматериал иагыз-иабзаз саҳәара иҽыназикуан. Аха урҭ иара иҳәон сара ақәыԥш ԥьара акала сламырҟәыкәа, сыбла дхыԥшыло, ԥьара сгәы иалсуа акы ибар, иажәа еиҳагьы ирԥсыҽуа, иара алаф ахьгьы иниаго. Абас уи сҳәоу артәашьа, сажәақәа реишьҭаргылашьа, сбызшәа аҳәашьа дацклаԥшны еиҳа ишеиҕьу ҳәа игәаанагара саиҳәон. Убас еиԥш Константин Герхелиа иусурҭа уа-

дахь инеиԥхьоз, дзацәажәоз, зыгха- ԥхақәа зеиҳәоз рацәаѡын. Уи ала иубон уи шаҟа аҽар дрызҽлымҳаз, аԥсуа сахьаркыратә бызшәа ииашан ахархәара ҳалаиааҙарц шихықәкыз, литературатә бызшәала аѡра ҳалшартә, ҳхәыцртә ҳаҟатцара дшашьҭаз.

Ашьҭахь, сара сцара ажурналистика афакультет ахь ииаганы аԥхынтәи апрактика ҳәа Аԥсуа радио аҟны санаалоз, еиҳа иааигәаны дыздырит Константин Герхелиа. Сцара ашьҭахь аусура сахьалагаз Аԥсуа радиоҽы хаҵала сара стематикатә дырраҵарақәа аредакциа рзызуаз иакәын иара. Урҭ ашықәсқәа рзы (1981–1983) еиҳа избарҭахеит Константин Герхелиа ипрофессионалтә усушьа иара убас иуаѡышьа, иҟазшьа.

Константин Герхелиа редактор хадас дызлаҟаз ала, аефир ахь ицоз адырраҵарақәа зегьы инапы рхигалар акәын. Ибзиаҙаны аредакциа рзиуан аԥсышәала ицоз адырраҵарақәа. Иара убас уи инапы иҵихуан урысшәалеи қырҭшәалеи аефир ахь ицоз адырраҵарақәагьы. Ибзиан идыруан ақырҭшәа, ақырҭуа редакциа аусзуѡцәа қырҭбызшәала ирҳәоз аҵак риҵон. Дара ирҳәо саҳахьан ҳара ҳаасҵагьы ақырҭуа сахьаркыратә литература идыруеит, ҳбызшәагьы инарҵаулан иныруеит ҳәа. Убас еиԥш аредакциа азиуратәы аурыс бызшәагьы идыруан, аурыс классикцәа рѡымҵақәа ҿырҳәала иҳәалон, исахьаркны аԥхьарагьы илшон. Аха иалкаан иазгәаҵатәуп уи шаҟа иҵаулан, шаҟа игәылырҭәаан аԥсуа бызшәа идыруаз. Уи иажәақәа зегьы шәаҳәон. Акырҙа срызҽлымҳан Константин Герхелиа аефир иазирхиоз арадиокомпозициақәа. Урҭ алитература-сахьаркыратә,амузыкатә радиокомпозициақәан.Аԥсуа сахьаркыратә литература ахархәарала еиҿикаауан Аԥсны иазкыз арадиодырраҵара неиҵыхҟәа. Урҭ еиҳарак аефир ахь ианырышьҭуаз Аԥсны Асовет мчра

ашьақәгылара амш март 4 азы акәын. Сгәалашәараҽы инхеит «Аԥсны лаша сымратәыла» ҳәа захьӡыз адырраҭара. Араҟа ахархәара рыман аԥсуа поетцәа Аԥсны иазыркыз ражәеинраалақәа иреиҕьӡақәаз. Иара убас адырраҭара иалагалан урҭ ажәеинраалақәа еимаздашаз атекст хьыршәыгәқәа. Атекстқәа кьаҽын, игәылыршәан, иҵаулан, уаахнахыртә бызшәа цқьала иҩын. Ахархәара риҭон аиҽырԥшрақәа.

Аԥсны иазкны еиҽикаауаз адырраҭарақәа рҟны иахьанӡагьы исыцуп уи иҳәоук. Уи абас иҟан: «Аҭоурых абарбалқәа ирыхәлашәеит усҟан Аԥсны». Уи аҳәоу ансаҳа сара сыблаҽ иаазгеит аӡы ӡлагара иамоу абарбал ду Аԥсны шынеибаку иахәлашәаны иалагозшәа. Убас еиԥш ихы иаирхәоз аиҽырԥшрақәа, аметафорақәа, аепитетқәа рацәан.

Константин Герхелиа иаԥиҵеит имаҷымкәа арадиодырраҭарақәа аԥсуа шәҟәыҩҩцәа ирзикыз. Урҭ рҟынтә наунагӡа сыхшьыҩ аҟны инхеит Алықьса Лашәриа изкны иаԥиҵаз. Константин Герхелиа ирадиодырраҭарақәа иара иаԥхьаралагьы еиҽкааy шыҟоугьы, еиҳарак урҭ ирыԥхьоз Ҭина Қорсаиеи Алықьса Ермолови ракәын. Иахьагьы Аԥсуа радио афонд аҟны инханы иҟоуп Константин Герхелиа ирадиодырраҭарақәа. Урҭ хәы змаӡам рҽиаратә ҭынхоуп.

Константин Герхелиа редактор хадак иаҳасабала ихы алаирхәуан ах-редакциак рҟны имҩаԥыргоз «алетучкақәа» (ус рыхьӡын адырраҭарақәа реилыргара иазкыз аизара кьаҽқәа). Абраҟа Константин Герхелиа иааԥьаушьаратәы ихы аамсҭашәала имҩаԥигон. Араҟа уи зынӡаск акритика ҟаиҵаӡомызт, адырраҭарақәа зегьы рыбзырӡы акәын иихәоз, ажурналистцәа ирыцәҽиаз цәыригон, ирымаирҿхәон, иреиҕьыз рҳәоуқәа аликааyан. Аха аизара анынҵәалак ашьҭахь, аӡәаӡәала иуадаҽ ҳнаган иҳаиҳәон ҳдырраҭарақәа

ирыгыз. Аха уигьы иҳәон акыр ирҟәымшәышәны, аҙәгьы ҳгәы цәымҟьакәа.

Сара ажәеинраалақәа злазыѡуаз ала Константин Герхелиа бзиа ибон иҽыцны иисѡыз ажәеинраала сзаԥхьара. Убас зны дысзаԥхьеит аԥсуа ҭыԥҳацәа ирызкны иисѡыз ажәеинраала. Уаҟа иҳәон: «Аҭыԥҳацәа рыхцәы шьқьыруа...» ҳәа. Абри ажәеинраала иалкаан сыхшыѡ аҟны инхеит. Иара убас иара дазҽлымхан сара иаԥыстцоз сажәеинраалақәагьы, санизаԥхьалозгьы ыҟан, исабжьигахьазгьы рацәан, аха исаиҳәон сара сырҽиараҽ апублицистика еиҳа аԥыжәара агарц шалшоз, рыѡбагь еицаауа рыматҵ аура шзалымшоз.

Усҟантәи аамҭазы иҟан главлит ҳәа захьҙыз адырратарақәа знапы рхызгоз аилазаара. Зны арадио аефир иазсырхиеит Анхәа иалҵаз Иасон Гәымба изкыз адырратара. Уи Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Дуззаа ан анемеццәа дрытҟәахьан, нас дыбналан апартизанцәа рахь диасит, афранцызтә ҽагылара ихы алаирхәит. Убри изкны адырртара аефир ахь ианца, Аԥсуа радио ахь иааит хѡык ақыртуа милатә иреиуаз ахацәа. Константин Герхелиа иуадаҟны снаган исацәҳаит ибышьтыз адырратара Асовет мчра иаҽагылоит, иаԥсам ауаѡы дҙырыбгеит ҳәа. Сара стәала атак рыстоит ҳәа салагеит, аха Константин иблала исирбеит акы аҳәара шатахым. Ҳаицәажәара ахыркәшамҭаз Константин Герхелиа иҳәеит ас еиԥш уаҳа агха шыҟасымҵо, ирҳәаз сшазхәыцуа ала. Дара анца ашьҭахь Константин Маԥьгәыр-иԥа исаиҳәеит урҭ ирҳәаз хьаас исымкырц, маҙа-аргама иаԥсоу ауаа шҙыргалатәу, рыхьҙ аҵоурых аҟны инхартә ишыҟаҵатәу. Ас ансеиҳәа, саргьы сыԥсы ааҭалеит. Усҟантәи аамҭақәа рзы сара салагахьан 30-тәи ашықәсҟәа рзы харада ахара зыдҵаны идырҙқәаз аԥсуаа ирызкны аматериалқәа реизгара, аефир ахь рышьҭра. Уи атемагьы макьана ишаҳҭахыз аефир ахь иҳазнагомызт, аха Константин Герхелиа

иҳәеит уи азы агәкажьра шаҭахым, идырӡыз рҭынхацәа рыҿцәажәареи, иҭакны ихынҳәыз ргәалашәарақәа рантҵареи аус иацыстҵарц, аӡәы дыбԥырхагахар сара избап ҳәа. Уи нахыс еиҳа сгәы рҭынчны ари атема аус адулара иацыстҵеит. Иахьа уажәраанӡагьы ихысмыркәшаӡац. Урҭ зегьы сара сархив аҟны иҟоуп. Мышкызны шәҟәны аҭыжьра схыҟәкуп.

Аԥсуа радио аҟны аус еицаҳуанатҵы Константин Герхелиа еиҳабыс, мѡақәтҵаѡыс хаҭала сареи сыҟәлацәеи иҳамаз иакәын.

Иажәабжьгараҟәа,ихшыѡтҵакҟәа иахьа уажәраанӡагьы исыцуп, сара сеиԥш шәѡыла усҟан инеитҵагылаз Аԥсуа радиои ателехәаԥшреи русзуѡцәагьы ирыцуп.

Аха зегь раасҭа сгәалашәараҿы наунагӡа иаанхоит Аԥсны аибашьра анцоз аамҭазы Лаҭатәи атрагедиа иазкны ииѡыз ажәеинраала, уи алахьеиқәтҵаратә митинг аҟны иаԥхьашьа, игәатҵантә иаауаз игәыҭшьаагаз иажәақәа, иҿаԥшылара зеиԥшраз.

Уи ажәеинраала иацу агәынқьбжьы ҳашьхақәа ирҿыѡлоит наунагӡа.

Абраҟа иацыстҵарц стахуп Константин Герхелиа ихшареи иԥшәмаԥҳәыси рыӡбахә. Константин иԥха Гәындеи сареи аамҭаказ Аҟәатәи арҵаѡратә институт аҟны атҵара еицаҳҵон. Уи ианакәзаалакгьы ауаѡра злаз, аѡыза ихатҵгылашьа здыруаз, зхы шьҭызымхуаз, згәы ҭбааз ҭыԥҳан. Ҳаныстудентцәазгьы ҳҵаратҵашьа, ԥсуатҵасла лхымѡаԥгашьа уҳәа рыла аѡызцәа даарылукааратәы дыҟан, дыҟоуп ус иахьагьы. Ашьҭахь 30 шыҟәса инарзынаԥшуа факультетк аҟны аус еицаҳуеит. Убри аҟынтә исҳәарц сылшоит Гәында Герхелиа ибзиан дыздыруеит ҳәа. Ӡанаат иазҟазоу, арҵаѡратә, ааӡаратә баѡхатәра злоу, аиѡызара ҭаҭәа пату ақәызҵо, аԥсуара инагӡаны зцәа-зжьы иалоу, есымша ихааӡа аԥсшәа уазҳәо, иуҭаххалак аус аҟны илылшо ала иудгыло лакәны

даҳдыруеит ҳара лԥызцәа Гәында Константин-иԥҳа. Еиҳарак сара илымасырҽхәо лаб ихьыʒ акамыршәра дахьазааԥсо, дзаԥсаз еилкааны иара идырраҭарақәа афонд иазынхаз дахьазҷлымҳау, иԥымҭақәа аус рыдулан рҭыжьра дахьашьҭоу, дыздыруаз ҳгәалашәарақәа пату ахьрықәлҵо ауп. Гәында лан есымша ахаара зцыз ԥхәыс ԥшʒан. Гәында лани лареи еиҳәшьцәаҵас иҟәбаҟәшәо ацәгьа абзиа рҷы есымша еицын, еицыршәангьы исымбацызт. Уажәы уи лдунеи ахьылыԥсаххьоу даара цәыʒ дууп аԥҳа лзы. Аха Гәында лыԥҳа Аманда сынтәа қәҷиарала ҳуниверситет иҵалаз, лан лзанааҭ англыз бызшәа алызхыз, Гәында лзы дыԥҳаны, насгьы диаҳәшьаны лывагылара даҷуп. Уи ҳара, Гәында дыздыруа, пату лықәызҵо зегьы ҳаигәыргьоит. Иагьаҳҳәоит Гәында инагʒаны лыбзиара ббааит быԥҳа ҳәа. Баб Константин Герхелиа ихьыʒ рыцзаауеит есииуа, уи иԥсы ҭоуп ирҷиамҭақәа, ипублицистикатә ԥҵамҭақәа, иуаԥышьа, иаԥсуара рыла».

Ухаҷы иааиуеит ашьҭамҭагьы еилфаҷа иннажьуеит, еиҳа ииашаны иуҳәозар изызку ауаԥы ихаҭаратә ҟазшьақәа алыркаауеит уи иԥызцәа, иколлегацәа, иуа игәыцхәы ргәалашәарақәа. Урҭ рыхә еиҳагьы иҳаракуп иара Кәасҵа Герхелиа ихаҭа иԥсы ҭаны данҳалагылам аамҭазы иахьԥу, иахьаԥҵоу. Сара исҳәарц сыхәҭоуп сышәҟәы афырхаҵа хада изкны шәгәааанагарақәа бгьыцк иадамхаргьы, исзыжәԥыр ст҃ахуп ҳәа назасҳәалак зегьы гәахәарак рхы-рҷы иқәлон, ишазыразыз иаразнак иубон.

Кәасҵа Герхелиа изы иага ҳԥырагьы даԥсоуп, ихәҭоуп ҳәа акәын исарҳәоз. Арҭ ирҳәоз рыхшыԥзцарақәа исырҭаз, ҷыдала сышәҟәы азын исзырԥыз ргәалашәарақәа идырҵабыргуеит. Ус шакәу аԥхьаԥ ухаҵкы иубоит.

Ԥаԥхьа ирыцаҳҵап Кәасҵа Герхелиа изку агәалашәарақәа. Уажәы ҳалзыʒырԥып афилологиатә ҵҵаара-

дыррақәа рдоктор, апрофессор, Аԥсны аҭцаарадыррақәа Ракадемиа алахәыла-корреспондент Лили Ҳагба. Абар уи илҳәауа:

«Уԥсҭазааратә мҩаҷы иуԥылар ҟалоит ҷыдала ҟазшьак ала иудыруа зегьы ирылукааyа ауаа. Иҟалалоит иара убас ауаҩы дызлаухамышҭуа аҟазшьа аҷыдарақәа рацәаны еицимазар, убрахь иҭеиҭыԥшгьы нацҭаны. Сара схәыцра аахыс, иԥшрагьы бзианы, маха-шьахала деинааланы, ицәажәашьагьы ԥшʒаны, дҟәышны, дҳалалны хҭынхацәа ааигәақәа рыгәҭа игылаз иакәны схаҷысгәаҷы дынхеит Кәасҭа Герхелиа.

Сара Аҧандара ашкол санҭаз аамҭеи (1969 шықәса рзы абыжьбатәи ашкол салгеит) уажәи еидыскылар, дунеик аҟнытә даҷеа дунеик аҟны саанаганы сыҟоушәа сгәы иабоит. Избан акәзар, уиаахыс ууанʒа избаци ишызбац иаанхаз шмаҷымгьы, еиҳа еиҳахеит ҷыцбарахк иҟалаз – иаҳтәым-иҳамам.

Усҟан амобилтә еимадара ауҟахыз... Асас ииаира еснагь иазыԥшын, усҟан акәцәҟьан уи ицыз «ибыжьнасыԥк рыҟнытә руакы аԥшәма иҷы ианынижьуаз...». 120 шықәса инарзынаԥшуа иныззҭыз сабду Ҳаг Маҳҭи, 104 шықәса дшырҭагылази зыԥсҭазаара иалҵыз санду Гәынԥҳа Зыркәии рысас гәашә уахгьы-ҿынгьы иаартын. Ҳаиашьара, ҳауа-хҭынха, хгәылацәа, ҳақәлацәа зегьы ибзиаʒаны еицырдыруеит абри атәы.

«Миназ лымаҳә дааит!» – хгәашә иҭалоз ауаа данрылибаалак, ихы-иҷы ихалашон сабду. Дышьҭыпрааны дааиуазшәа убон Котикгьы сабду иахь иҷанааихоз. Миназ захьʒыз, сабду иаҳәшьеиҵбы – Котик иԥшәма Гәлариаԥҳа Наталиа лан лакәын, Минази Шьрыни рыхшара ԥшьҩык – рыхыҩ ԥацәа Толик, Вова, Ваниа, рыԥҳазаҵә уамакала раншьа игәараҭа ргәы азыбылуа ирааʒеит. Сара схәыцын, аха ибзиаʒаны исгәалашәоит сабдугьы аҩнра имцакәа иԥсыз иаҳәшьа

Минакагьы уамашәа ишыгәцараркуаз Миназ лыхшара. Ианакәызаалак хәыцырҭас ирыман урҭ рыԥҳазаҵә разҟы бзиак лоундаз ҳәа. Наталиа илынасыԥхаз Котик Герхелиа ҳгәараҧа иҵиааз аʒә иеиԥш дрыԥхьаʒартәы ихы дирбеит аханатәгьы. Нхарҭалагьы ҳаизааигәоуп Аҧандара, иабхәараа рҟны ҭаацәала инеины, урҭ баны, ҳара ҳҧгьы иааиуан. Исгәалашәоит, Котик, аԥсыуаҵас дыԥхашьаны, даду дцәажәонаҵ, дгылан, ԥытрак ус акәын, аха нас зны сабду ус иҳәеит: «Дад, абра ууаины уаасыдтәалар, сызхара суацәажәоит, уара угыланы, сара гәатабҕата стәаны, аамҭа ганы сцәажәо салагар, сгәы ҭынчʒам, ууаи, утәа, дад!» Котик, уаҳа акгьы мҳәаʒакәа, дааԥышәрыччон, днеины арымала днаидтәалон. Ԥытк иансызҳа, даду сиазҵааит: «Абри Котик дааицыԥхьаʒа ҭыԥк аҧы дтәоит, иҵыԥ иԥсахʒом, уаргьы уҭыԥ уԥсахʒом, уи еилкааун, уара аҭаацәа уҳаиҳабуп (сабду астол аханы дтәан еснагь), аха Котик ус зыҟаиҵои?» – ҳәа. «Уи даԥсыуоуп, дахьтәаша, дыштәаша ибзианы идыруеит, «иани иаби идырҵеит ианаамҭаз, уи саргьы саҳаҭыр ибоит, ихгьы пату ақәиҵоит», – иҳәеит. Аҵх акыр инеихьазаргьы, сабду ацәа дакʒомызт Котик даниацәажәоз. Котикгьы длахҧыхʒа дизыʒырѡуа, игәы дамыргакәа, дмырццакыкәа еилфаҷа азҵаарақәа ииҭон, ииҭаху аҭакҟәагьы иаҳауан. Сыбла ихгылоуп иеиқәлацәоу, еибаҭаху ѡыцьа анзеидымҵуа еиԥш дара анзеидымҵлоз. Мызкы инахыҳәҳәар, – Котик дмааижьҭеи акыр ҵуеит, ҭаацәала иаандаз, ҳаибамбози, – иҳәон. Убриаҟара уи игәы дақәшәон.

Абзиа иатәума, ацәгьа иатәума, Котик дықәгыланы дцәажәозар, ицәажәашьала, иѡызцәа дрылукааун. Алафҳәараҧгьы ихәы ҭаирхомызт.

... Даара ирацәоуп Котик дызласгәалашәо ахҵысҟәа. Аха акы еиԥшым Ҳцьыԥьтәылатә еибашьраан ҳаҕацәа Лаҭа иҭадырхаз аҳиарплан иҵаблыз рыбаѡқәа Гәдоуҭа

анышә ианамардоз, иара урҭ ирзикыз, ԥсеивгарак ала ииԝыз ажәеинраала данаԥхьоз аминуҭқәа…

Саргьы убра ишьҭахь сгылан…

Апоет илаҕырӡ игәы кылнаҵәон, ажәацыԥхьаӡа дгәынқьуан, ибжьы ҵысуан… Убысҟан убра иеилагылаз, ԝынԝықәра наҳҵыргьы ҳабла ихымҵуа ахлымӡаах хаҵа иалаԥшуаз зегьы, Кәасҵа Герхелиа ибжьы зны ҳаԥсы ҭнахуан, даҽазныхгьы ҳаԥсы ҭанаҵон – ашьоурахьы, аиааирахь иҳаԥхьон…

Абар даҽа гәалашәаракгьы. Уи авторс дамоуп СССР-и, Урыстәылеи, Аԥсни ажурналистцәа Реидгылақәа рлахәыла Владимир Саҭбеи-иԥа Аҳашба.

«Сымԝашьозар уи Аԥсуа радио редактор хадас днашьҭын 70-тәи ашықәсқәа рҽанааиԝыршоз. Усҟан ҳрадио атехникатә амчхара ахылаԥшра заҟа иагыз иааԥьоушьарын. Апартиа аидеологиатә хәышҭаара иауакыз, уи адҵеи ахылаԥшреи аус азызуаз иагыз, иабзаз рымбо иҟаларымызт. Аха ахылаԥшыԝцәа Қырҭтәылан, дара Аԥсуа радио техника еиқәшәала аусура бзиа аиҿкаара – аԥсуа милаҭ доуҳатә хәышҭаараны иҟалар рҵахымызт.

Абас иҟан иааркьаҷны иуҳәозар Константин Маԥьгәыр-иԥа аусура даннеиз ҳрадио аҵагылазаашьа. Иара, апартиа обком аноменклатуратә усуԝ изгьы уи иԥьашьатәын – абасҵәҟьа игәыгәҭажьуп ҳәа сыҟамызт – иҳәон далашьцылаанӡа. Аха уеизгьы Аԥсуа радио аԥсы ҭан, аус ауан. Иара ирласны аколлектив дырзааигәахеит, иуадаԝыз русура иҷынаԥишьит идырраҵарагьы арадиозыӡырԝцәагь ираҳаит. Снапхгаԝуп – ҳәа адҵа ҟаҵара мацара ицәаԝамызт, аус еицызуа, еизааигәаз, еилибакаауаз аицнагаԝцәа днарывагылт.

Аусура ашьҭахь ҳааидтәалар илаф-самарҟәыл иазымӡырԝуаз, ашәа ацәыргара ма апианино днадтәалар иаацимырғызыр ҟалозма. Ицныҟәара гәыԥҵәагамызт,

иажәа-иашәа, ҽырҳәала ирацәаҙаны иидыруаз ажәеинраалақәа дзыԥхьоз еицыз рымԝа аркьаҽуан.

Бзиа ишԥаибоз иқыҵа. Иара ахьҙ – Ҕәада аниҳәоз хаара-гәыблырак инагҙаны изымҳәоз аҵубаауан, иара изы ԥсеивгара-гәалашәаран.

Исгәалашәоит ҽенак Ҕәада ҳаиццеит, ақыҵан еизарак ыҟан, араион анапхгара, алархәны. Сара сцара мыцхәуп – анысҳәа – аԝызара сзууп... сқыҵахь... – даахыхәмарит. Саргьы «ала аапкыр иахьцо».. ҳәа инацыстеит. Уи ус рҳәо уажәада имаҳацызшәа – ус зырҳәоз ҳәа аиҵаҳәара дналагеит амԝан. Ҕәада ҳаналала ацәажәара даақәыҵын дхәыцуа ашьхарахь дыԥшуан, нас – знымзар-зны ԝаԥхьа уахь сызхалару – иҳәеит, даақәыԥсычҳан. Амашьына ҳанаатыц аусҳәарҭа аԥхьа еилагылаз Ҕәадаа – Котик дааит!.. – аарылаԝит. Уи инаркны аҽены акыр аамҵа иареи сареи ҳаицәажәартә ҳҟамлеит. Ҳанааизынха сиазҵааит – иуарҳәоз унаԥхьо-ууаԥхьо, гәып-гәыԥла ургәылакны ҳәа.

Даасыхәаԥшын ус иҳәеит: – аутәы, аҳәатәы маҷума... урҭ ргәы иҵхо ихы гәыбҕан аҭо, – сара уиаҟара сылшо ԥьыршьагәышьоит...

Уи аҽены сара агәра згеит Константин Маԥьгәыр-иԥа иқыҵауаа ҳаҭыр шиқәырҵоз.

Апоезиатә ԥшқарахратә доуҳала деибаркны дызкыз иуаԝытәыԝсара хазырҭәаауаз хҵыск. 70-80-тәи ашықәсҟәа Аԥсны амилаҭ-хақәиҵратә ҵысра иамыҽеханакны иҟан. Ажәлар реизарақәа, аҿагыларатә акциақәа мԝаԥысуан, урҭ зегь аҭакзыԥхықәыз апартиа аусзуԝцәа ақәыҙбон. Абас апартиа Аҟәатәи ақалақь комитет абиуро аҟны еицырдыруа ашәҟәы 130-ԝык знапы аҵазԝыз рахьтә амузеии Аԥсуа радио аусзуԝцәеи уи аилатәараҿы ирықәҙбон. Аа-сааҭк ицоз абиуро аилатәара ашьҭахь аҵх цахьан, Константин Маԥьгәыр-иԥеи сареи ҳкарауараха, ҳаԥсы ҳаманы ҽымҭ ҳнеиуан. Афилормониа ҳаннаԝс

иара маҷк ишьаҽа иаагирхеит, санаахьаԥш Дырмит ибаҟа аԥхьа инапқәа игәыҵаԥса дгылоуп. Сааиԥеиԥшит, аха са сахь иҽанааиха, ишҟа сҽынасхеит. Санынаидгыла илабжышқәа иҽыкәкәон, иԥштәхәы аауцәымҭхартә иҟан, игәабзиара шыуашәшәыраз анаасгәалашәа ашьшьыҳәа, ижәѡахыр снапы нықәыстҵан, уаала сҳәан, иѡнынӡа днаскьазгеит, иахьагьы, уажәгьы абри анаасгәалашәо, усҟан игәы еиқәызҳәалашаз ажәа ахьсызиамҳәаз сгәы иалоуп...»

Аԥхьаѡ, ухатҵкы, игәоуҭозар акәхап Кәасҵа Герхелиа иѡызцәа, иколлегацәа, изааигәаз ауаа абраҟа згәалашәарақәеи зҳәамҭақәеи аазго уи имаз аҟазшьа ҷыда бзиақәа гәцаракны ԥьара акы рцәыбжьахар ҳәа ишәаны ишихцәажәо, насгьы иатҵшьны ишазгәарҭо, аԥсабара уи инаҭаз ибаѡхатәра шхәыдамыз. Аԥсҭазаара еснагь иацу еиуеиԥшым аҟыба-ӡыбарақәа шаԥықәсылозгьы аԥыжәара шагоз. Урҭқәа зегьы жәаҳәарада ихыҵхырҭан ицқьаз, иҵоураз, иҟәыҷаз, алаӡара змаз индивидтә хаҭара.

Убарҭ иреиуоуп аладагьы иаҳарбо Кәасҵа изку агәалашәарақәа. Уажәы ажәа иаҳҭап апоет, апрозаик ауаажәларратә усзуѡы Терент Михаил-иԥа Ҷаниа. Абар уи ииҳәауа:

«Сара раԥхьаӡа акәны Константин Герхелиа дызбеит иаҳхысыз ашәышықәса 50-тәи ашықәсқәа рызбжазы. Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба инапхгарала, Аԥсны ашәҟәыѡѡцәа реидгылаҷ имѡаԥысуан аѡра иалагаз алитературатә ҷар рсеминар. Ари асеминар азы ақыҵақәеи араионқәеи рҟнытә иааԥхьан ақыҵа школқәа рҵаѡцәа – ажәеинраалақәа зыѡуаз. Урҭ рсеминар аиҷкаара, амѡаԥгара, аѡра иалагаз аҷарацәа рхырҵыхәа иазкыз аинформациақәа ҟарҵон зырҷиамҭақәа рыла Аԥсны еицырдыруаз апоетцәа Алықьса Лашәриеи Кәымф Ломиеи. Асеминар ианалага, еиҳа инеиҵыхыз

уадак аҽы хыԥхьаҳара рацәала аҽар еизеит. Ҳара ҳаиҳабацәа ари ахәылԥаз алитературатә ныҳәа аасҭагь ахә ҳаракны иршьон, избан акәзар, Асовет Еидгылаҽы арҭ ашықәсқәа раан иҟалаз, ауаҩы агәыԥра изҭоз аиҭакрақәа апсуа жәлар ркультуратә бзазара лашара хәыҷык ақәнарԥхон. А. Аԥьынԥьал, Ш. Ҷкадуа, Н. Ҭарԥҳа, Пл. Бебиа, Вл. Анқәаб, Ԥь. Тапаҳәуа, Б. Ҭыжәба уҳәа аҳәырҩы араҟа – А.М. Горки ихьӡ зху Аҟәатәи арҵаҩратә институт аҟны аҵара рҵон. Убри аҟнытә А. Лашәриеи К. Ломиеи еиҳарак изызҿлымҳаз ақыҭантә иаарыԥхьаз – С. Ҭаркьыл, Ан. Кәыҵниа, П. Логәуа, В. Чуаз уҳәа реиԥш иҟаз ракәын. Алитературатә хәылԥазы иалахәыз зегьы ари аныҳәаҿ ажәеинраалак-ажәеинраалак иаԥхьар акәын. Абраҟа даақәгылеит ҷкәына ԥшӡак, иаура-иҵбаара наӡааӡаӡа, деинаалан, ихахәы мацарагьы уаҵашьыцыртә иԥшӡаӡа. Ари Аҟәатәи арҵаҩратә училишьче аҵаҩы Константин Герхелиа иакәын. Иара дзыԥхьаз ажәеинраала сара исгәалашәаӡом, аха аԥьынԥьтәылатә еибашьра дуӡӡа еилгеижьҭеи оумак ахьымҵуаз азы, аҭынчразы ақәпара шаҵахыз угәаланаршәон. Кәасҵа иажәеинраала даԥхьеит, ҳара ҳаиԥш дқыцьқыцьуа акәымкәа, дҭышәынтәаланы, иахьаҵахыз ибжьы шьҭыхны, иахьаҵахыз иларҟәны. Уи ажәеинраала злеибыҭаз ажәақәа алитература иатәын, исахьаркын, аха убри аамҭазы ажәлар рбызшәагьы иазааигәан. Итәаз зегьы – еиҳабгьы-еиҵыбгьы еилыркааит акы: Константин Герхелиа дқәыԥшуп умҳәозар, алитература агьама зоухьоу, асахьаркыратә хархәагақәа рыԥшаара иазҟазоу, зпоезиатә ҟазара ҳараку поетны дшыҟоу. Заҟа техникала еиқәшәозеи, заҟа ажәлар ргәалаҟара аадырԥшуеи, заҟа аоптимизм аҵоузеи, заҟа сахьа ԥшӡа ҭырхуазеи заҟа ажәлар ргәы иҵҳәааузеи иажәеинраалақәа руак ацәаҳәақәа:

«Уаридада, Уаридада,
Уаридада мақәа.

Уа дызҳәада, уа дызгада,
Пҳәыс дызгада, хатҵа ицада?
Аус злоу убри акәым, –
Ирҳәалааит иԥымҵәакәа,
Уаридада мақәа!»

Зны, 1959 шықәсазы ҳинститут афилологиатә факультет еиҷнакааит арҿиаратә студентцәеи Џьгьарда ақыҵан инхо ауаажәлари реиԥылара. Астудентцәа ҳаԥхьа игылан Г. Гәыблиа, Ҭ. Шьаҟрыл, П. Аҳынба, Ан. Зыхәба уҳәа егьырҵгьы. Ақыҵаурааи ашколхәыцқәеи ашәҵқәа кны иаҳԥылеит. Ахәылԥаз аҿы ажәеинраалақәа ирыԥхьон, ашәа рҳәон ашколхәыцқәа, аамҵеи усҟантәи уи аҷыдарақәеи рыҳбахә рҳәон ҳарҵацԝцәа... Араҟа, изласгәалашәо ала, ҿыц иицԝыз ажәеинраала «Уаридада» даԥхьеит Кәасҵа Герхелиа. Даԥхьеит ҿырҳәала, ԥсабарала имаз агәалаҟара аарԥшны, аҵаацәара, ачара, аҵацаагара, уи иацу алафи, аҟәыҷареи, ажәа аԥшҳареи ихы-иԥсы рылаҵаны... нас итәаз зегьы кыраамҵа изеинырҟьон.

Асасцәа рыхьҳала идырхиаз аишәаҿы иааԥшит, – еиҳа еиҷуп еиҵах агәра ҳиргеит ҳәа ҲҲәар, – Константин Герхелиа даҽа баԝхатәраКгьы шимаз: уи ҟазарыла дыхәмаруан аԥсуа жәлар рмузыкатә инструментқәа, еиҳаракгьы ачамгәыр аҟны. Ари ауха маҷк астол днаԥырҵны, инапаҿы идыркыз ачамгәыр арахәыцқәа аархианы, аԥшандага аиԥш инапы ԥшҳақәа арахәыцқәа инарҿышьуа иҳәеит аԥсуа жәлар рашәақәа акымкәаԝбамкәа. Уи иажәақәеи имузыкеи ракәын излыхыз абзиабара иазкыз ашәа хаакгьы. Рыцҳарас иҟалаз, сара ари ашәа уаҳа исмаҳаҳеит: иара џьаргьы ианимҵаҳеит, ҳара – ҳгәалашәараҿ инымхаҳеит.

Ҳәарада, Константин Герхелиа абаԝхатәра змаз ԥсыуа поетын, ианаԥиҵаз аахыс акыр шықәса шца-

хьоугьы, иахьатәи амшқәа рзы иаԥҵоушәа иҟоуп уи иажәеинраала ссирқәа: «Дкәашоит Ан», «Адунеи убас ишоуп», иԥҳа Гәында илыхьзынѡылоу «Ақьиара», «Ашьа» уҳәа егьырҭгьы.

Константин Герхелиа алитературатә, ашәатә ҟазара уҳәа ирҷыданы аиҷкааратә баѡхатәрагьы иман. Уи Аԥсны аиҳабыра ирҭаз адҵала иреиҳазоу апартиатә школ далгеит, Апартиа Аԥснытәи Аобласттә Комитет аҷы аус иуан, Аԥсуа Радио напхгара аиҭон Аԥсназы зегь реиҳа ихьанҭаз аамҭақәа рзы – Аԥсны ахьыԥшымразы ашьа анкаҭәоз. Уи иажәеинраалақәеи ипублицистикатә қәгыларақәеи ҳара ҳаибашьцәа, Аԥсны аиқәырхаѡцәа абаѡ ҷыда рыланатҵон. Ҳәарада, аполитикатә ууажәларратә усура аамҭа рацәаны имнахуан, иҟан апоезиа аниханаршҭуазгьы. Аха инижьыз дуззоуп, иҳарҳәо рацәоуп. Урҭ дара ртәы рҳәоит, ҳара ҳакәзар – ҳаргьы иаҳҳамышҭроуп ари аѡыза апоет дшыҟаз. Ипоетны иҟаз – дпоетны дынхароуп ҳара ҳгәаҷы, ҳлитературатә бзазараҷгьы».

Терент Михаил-иԥа Ҷаниа инаишьҭарххны, аԥхьаѡ ухаҵкы, иудызгалоит СССР-и Аԥсни, Урыстәылеи ашәҟәыѡѡцәа Реидгылақәа рлахәыла, Аԥсны акультура зҷеаԥсазтәыз аусзуѡы, аорден «Ахьз-аԥша III аѡазара» занашьоу Владимир Константин-иԥа Басариа Кәасҭа Герхелиа изикыз игәаларшәара.

«Константин Герхелиеи сареи ҳаибадырит Аҟәатәи арҵаѡратә ҵараиурҭаҟны 1954 шықәсазы. Сара а-3-тәи акурс аҟны стәан. Ари аҵараиурҭа акомҷареидгыла амазаныҟәгаѡыс сызлаҟаз ала, хазы уада хәыҷык сыман, акомҷарратә усурақәа ахьымѡаԥызгашаз. Убраҟа сантәааз и-Кәтолтәиу сѡыза, аҵараиурҭа ахор ианапхгаѡыз, аҵарагьы сыцызҵоз Алықьса Ҷалуанзиа дааѡналаны даатәеит.

– Ажәабжь ҷыц, – иҳәеит иара даасыхәаԥшын.

Сааизыҙырԝит.

– Ҳкурс аҟны аҙәы даҳзацлеит.

– Уи ишԥа? – сизҵааит.

– Ахԥатәи акурс аҟны дыштәаз арра ицаз, хышықәса аррамаҵзура ихганы даан, иҵара иациҵарц хҵараиурҭаҷы дааны дыҟоуп.

– Акомҷареидгыла далоума? – сҵаахт сара.

– Сыздыруам, – иҳәан, дындәылҵит Алықьса.

Дук мырҵыкәаны, ашә днас-насны дааԝналеит арԥыс наҙаҙак, атариал даԝызаха, ԥшреи-сахьеи зғымыз, деихаччо. Зҷааирхаз инапы сгыланы иааныскылан, дахьтәашаз наисырбеит.

– Герхелиак даҳзааит ҳәа зыҙбахә сарҳәаз уоуп ҳәа ауп сгәы иаанаго, хышықәса ар рҟны иухугеит ҳәа ауп исаҳазгьы, – сҟәардә сааханы, сизааигәаны саатәеит.

– Ааи, – иҳәеит, – акомҷаррагьы салоуп, – нациҵеит.

Уи еиҳагьы гәахәас иҟасҵеит.

– Арра сцаанҙагьы ажәеинраалақәа зыԝуан, – иҳәеит, – уи зысҳәо, уара уажәабжьк агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» ианутҵахьеит ҳәа сарҳәеит азоуп.

Иареи сареи лаԥшыла ҳахьеихәаԥшуаз, ҳаибадыруеижьҭеи акыр ҵуазшәа ҳаизааигәахеит. Уи нахыс еиҳаеиҳа ҳаизааигәахо мацара ҳаиԝызцәахеит.

Сара актәи акурс аҟны сантәаз напхгара зыстоз алитературатә хеилак, аԝбатәи акурс аҟны сантәаз акомҷареидгыла амаҙаныҟәгаԝыс саналырх, ахеилак, анапхгаԝыс иҟаз Мушьни Лашәриеи иареи еибадырит. Алитхеилак аилатәарақәа активла ихы рылаирхәуан Котик. Уаҟа ицәажәарақәа ирныԥшуан алитература шаҟа иҵауланы дазыҟаз. Иара ихатә жәеинраалақәагьы уаҟа дҳазрыԥхьон. Ҳара иааԝуазгьы акыр дрызҷелымҳан.

Константин ашәаҳәареи акәашареи ибзианы идыруан. Ашәа аниҳәоз аҟарматцыс абжьы ихалон. Арҵаԝратә ҵараиурҭаҷы иеиҷкааз ахор иара иалалара, ахор аусура акыр иҵнагеит.

Сара аԥшьбатәи акурс аҟны сыштәаз аррамаҭурахь сцеит. Константин уи ашықәсан арҭаѡратә ҭараиурҭа далганы Аҟәатәи арҭаѡратә институт дҭалеит. Сара шықәсыки ѡымзи рыда снымхакәаны сааны арҭаѡратә ҭараиурҭа салганы аинститут санҭалаз, иара аѡбатәи акурс аҟны дтәан.

Аинститут ҳаналгагьы, иареи сареи ҳаиѡызара еиҳагьы аҿарыгәгәоит. Аус еицаауан агазет «Аԥсны ҟаԥшь» аҟны. Иара апоезиа инапы алакын, сара – апроза. Иара, насгьы, алафҳәарақәа бзиа ибон. Илафқәа руак абра исҳәарц сҭахуп. Иԥҳәыс Наталиа Гәлариаԥҳа Гәдоуҭа араион аҟынтәин. Иабхәаарахь иеиццалон иареи лареи. «Сабхәараарҟны ҳнеицыԥхьаӡа», – иҳәеит, зны дыхәмаруа, – агәылацәа аҷкәынцәа аапҳьаны ачеиԥьыкаҟны исыддыртәалоит. Сныҳәаҿа аашьҭырхцыԥхьаӡа, ражәа иалагоит «иухәҭоу аадырааит» ҳәа. Уажә ааигәа ҳаныҟаз «иухәҭоу аадырааит» анырҳәа, сразҵааит, иҳәеит «исыхәҭоу анбажәдыруеи» ҳәа.

Иаргьы ҳаргьы ҳаччон.

Константин ажәеинраала бзиақәеи апоема бзиақәеи иѡуан. Гәахәарыла урҭ ҳрыԥхьон. Апоет бзиа ҳәа ихьӡ наѡхьан. Аха иԥсҭазаара ҿахҵәеит иаамҭаӡамкәаны. Иахьагьы данааҳгәалашәо «уажәраанӡа дыҟазҭгьы шаҟаѡы аԥхьаѡцәа иргәыргьаларыз» ҲҲәоит ҳаизыгәдуны.

Ааскьаӡа иҳаԥхаз абаѡхатәра еицамк змаз апоет Рауль Зыкәр-иԥа Лашәриа Кәасҭа Герхелиа изкны иисыз агәалашәарақәа ансиҭаз деибга-дызѡыда, аԥсҭазаара агәаҳәара иман уиеигәыргьартә акәын дшыҟаз. Аха... уажәгьы схаҿы аагара уадаѡуп абри ауаѡы цқьа аҟамзаара адунеиахь дианагеит ҳәа. Аха, аԥсҭазаара уҳәеитҳәа, иԥьашьатәыми. Изхысҳәааua, Рауль Лашәриа, ԥьанаҭ гыларҭас изауша, иԥсы анҭаз исиҭаз, аѡада зыӡбахә сҳәаз аматериал, уажәы саԥхьа икәу, зынӡа (ажәакгьы шацҵамгьы, ишыԥсахымгьы) еиԥшӡамкәа ауп ишысныруа даҿа цәак ахызбаауеит, уаҳа бзанҵы

дшымыѽуа хьаагауа. Ихьанҭоуп, игәырѽоуп, гәыкала иузыҟоу аѽыза, насгьы зыжәлар рзын иҵоуроу ицәыӡра, наӡаӡа иҟамзаара, аха иҟоуҵарызеи, ҳазшаз ари адунеиаҷы ишьақәиргылаз аԥсабара аԥҟарақәа азәгьы изыԥсахуам, дагьрызиааиуам. Уцәа иҵаугӡалароуп Анцәа иузааиго зегьы.

Уажәы ҳазыӡырѽып апоет Рауль Зыкәыр-иԥа Лашәриа апоет Кәасҵа Мыԥьгәыр-иԥа изы ииҳәаз:

«Ирҳәоит, ақалақь ахаҵа иагьа иԥшӡазаргьы, изырԥшӡаҵәҟьо ауаа роуп ҳәа. Аԥсны ахыи-аҵыхәеи зегьыԥьара ишақәашьыз еиԥш, Аҟәа ақалақь азы еснагь ишаны иҟан ауаа ԥшӡақәа, ауаа нырҳақәа, ауаа нагақәа. Урҭ еилаҳәа-еилаца, икахәхәа-кахәхәа, иҷеырба-ҷеырбо, рхы анааудырбалак, аӡмыжь ҵаула аԥашәқәа ззымчҳакәа, аӡиас иаҵәахь ихәыҵҵәрылоз, згәышҵақәа амрахь изырлацәҟәысуаз акалмаҳақәа угәаладыршәон.

Абас зҭеиҭыԥш блахкыгаз, қыҭеи қалақьи рҳәаа еиԥшьырҵа еицыззеиԥшыз, урҭ рзышәаҳәара иахгәаҟуаз дыруаӡәкын Кәасҵа Герхелиа. Уи аԥсуа литератураҷы даандажакьамызт, ихаҵа игәарԥханы ашәа аниҳәоз аиԥшҵәҟьа, ипоезиа абжьы ҵарыхәҵәаӡа ҳлымҳа иҵаѽуеит, – ихааӡа, иҟәымшәышәӡа, ҳарамраки шьыцраки, рнумбаало.

Кәасҵа Герхелиа илитературатә дунеиқәыԥшылара амҷехак ҭбаан, дзыԥхьахьаз рацәан, аха атәым хшыѽ даҵаҷеырбо иаԥхьаѽцәа рҷаԥхьа дцәырҵуамызт, имилаҵҭа цәаѽа ҷыда ҟазшьақәа рыла деибаркын, урҭ дрыхӡыӡон. Ажәакала, зцәеижьҭаӡараҷы зҷееиҷкааны зхы мѽаԥызгоз аӡә иакәын.

Аԥсуа литература абиԥарақәа зегьы урызхәыцуа уҷааухар, лахьынҵа мариак, лахьынҵа ҷеырбагак аӡәгьы имамызт. Уи иқәашьымхеит Кәасҵа Герхелиагьы. Дыҟамзар ҟалап даҷеа поетк Кәасҵа Герхелиа иаамҷыдарахаз Карл Маркс и-«Капитал» ԥшь-бгьыцк

иреиҳаны ирыԥхьахьоу. Аха Кәасҭа даԥхьеит, избанзар, Бақәатәи иреиҳау апартиатә школ аҟны аҵара иҵон. Аԥышәарақәа раан дҽагәаҽасуа дықәхар, убриала аԥсуаа ирԥхашьар ҳәа дшәон. Уаха шаанӡа дмыцәаӡакәа философиатә хәыцрала иҭәыз адаҟьақәа дыриааины ажәеинраала хазынақәа раԥҵара дахьӡон.

Кәасҭа Герхелиа илитературатә уалԥшьақәа ламысла инаигӡон. 1978 шықәса рзы Аԥсуа телехәаԥшра анаадыртуаз уи аиҽкаацәа дрывагылан, Аԥсуа радио аредактор хадас дыҟан. Имч-илшара дамеигӡакәа аԥсуа доуҳатә ԥсҭазаара далахәын. Егьырҭ амилаҭтә литературақәа рҟынтәи аԥсшәахь иҟаиҵаз аиҭагамҭақәа адоуҳатә еигәныҩразы иҽырԥшыганы иаанхоит».

Аԥсны зҽаԥсазтәыз арҵаҩы, аметодист нага, арҵаҩы еиҳабы, акымкәа, иҩбамкәа аметодикатә цхыраагӡатә шәҟәқәа зыҩхьоу, иаҳҳәап: «Аматематикеи, ақәырҷабра, хәмаррақәеи», «иаарту азыҟаҵарақәа ақәырҷабрақәа рҽы», автобиографиатә ҟазшьа змоу, иаҳҳысыз 37-тәи ашықәсхьанҭақәа ртәы зҳәо «Аамҭеи ауаҩи» ҳәа зыхьӡу ашәҟәқәа равтор Арда Лакоба, абар ҳмонографиа афырхаҵа хада изкны илыҩуа:

«1953 шықәсазы акәын Гәдоуҭатәи 1-тәи ашкол сҭан. 9 рҽы стәан. Ҳакласс аҽы итааз зегьы ҳаԥсыуаан.

Ҽнак, ажәабжьны иааҳалаҩит Аҟәантәи шәҟәыҩҩцәақәак шаҳзаауаз атәы.

Аҩбатәи аурок ахь аҵәҵәа аныҟала, зегьы ҳҽааиҽкааны ҳаатәеит. Ус иааҩнашылеит дук зхымҵуаз ҩыцьа ахацәа, иԥшӡа-ԥшӡаӡа. Аԥсшәа наҳаҳәаны иаатәеит, лаԥшыхаала иааҳалаԥшын иааркьаҽны иаҳзеиҭарҳәеит, Аҟәа ишаатыз арҵаҩратә училишьче, адкыларақәа шцо, ирҵаҩхарц зҭаху шәнапы шәҩаха ҳәагьы нацырҵеит. Ҳакласс аҽы 36 ҩык рҟынӡа ҳтәан. Ари заҳаз, сареи Оҭыр-ԥҳаки ҳнапы ҳҩахеит. Ашәҟәгьы ҳнанырҵеит. Нас излеилаҳкааз ала арҭ Џьонуа Алықьсеии Ҕаблиа Жореи

ракәын. Ҳашәҟәыɯɯцәа иааркьаҽны иаҳзеиҭарҳәеит уи аучилишьче ахьгылаз, уаҟа адкыларақәа шцо, уи аҭаларазы иаҭахқәоу аршаҳаҭгақәа жәпакы шнагатәу. Оҭрыԥҳаи сареи адырɯаҷеныҵәҟьа ҳдәықәлеит Аҟәаҟа. Ҳақәшәеит ари аҵараиурҭа. Ирыдыркылеит ҳаршаҳаҭгақәа. Аԥышәарақәа рҽгьы ҳхы цәгьамкәан иааҳарԥшит. Ҳҭалеит аучилишьче. Араҟа усҟан директорс дыҟан ауаɯы аамыста шәа, маҷк зықәрахь инеихьаз – Шершериа Қьаамын Хыгә-иԥа.

Араҟа Аҵара ҳдырҵон арҵаɯцәа дуқәа: Аʒынба Павел Ҳаԥьараҭ-иԥа, Татиана Еснаҭ-иԥҳа Конԥьариа, Лили Баграт-иԥҳа Кациа, Кьылба Клара Харитон-иԥҳа, Надежда Дробышевскаиа уҳәа уб.иҵ.

Ари ашықәсан, раԥхьа акәны аучилишьче иалгон актәи аԥсуа аушьҭымҭацәа. Урҭ рахьынтә исгәалашәоит: Сангәлиа Авдениа, Котик Герхелиа, Ашәԥҳа Венера, Ашәԥҳа Вениа. Шамахамзар арҭ зегьы арҵара-ааʒараҽы аус руан ианалга.

Ҳарҵаɯратә училишьче иҵнажьуан аҭʒы газеҭ «Ԥхьаҟа» захьʒыз. Араҟа ианылон еиуеиԥшым астатиақәа. Ҳастудентцәа-ашәҟәыɯɯцәа ҽарацәа ражәеинраалақәа. Урҭ иреиуоуп М. Лашәриа (курск аҽы ҳаицтәан) Котик Герхелиа, Н. Кәыҵниа, А. Кәыҵниа, Владимир Басариа уҳәа егьырҭгьы.

Иара убас ҳучилишьче аҽы еиҽкаан ахор, уи напхгара аиҭон Б. Багаҭелиа. Акәашара ҳирҵон Аԥсны зҽаԥсазтәыз акәашаɯ ду Ачба Фазылбеи. Ахораҽы иаҳдырҳәоз ашәақәа рхапақәа аҳәара ҳақәшәон Котики сареи. Котик ашәа бзианы иҳәон, убас ачамгәыр аирҳәон. Ҳхор аныҳәақәа раан, Аҟәа аɯныҵҟа ақәгыларақәа хақәшәон. Ашәак ɯынтә хынтә, ианаҳдырҳәоз ыҟан.

Шықәсык Қарҭтәи адекадахьы ҳцахьан. Зехьынԥьара ақәҽиарақәа ҳаманы ҳаауан. Ҳарҵаɯратә училишьче аҽы еиҽкаан алитературатә хеидкыла. Араҟа аҽар

рҽаладырхәуан неиҩымсрада. Иааҳаԥхьон ашәҟәыҩҩцәа. Зны аапҳьара иаҳҭеит ҳпоет ду Алықьса Лашәриа.

Азал рҭәны Алықьса Лашәриа ҳаизыԥшын ҳгәы хыҵхыҵуа. Ус Павел Ҳаԥьарат-иԥеи иареи ааҩналт. Ҳнапеинҟьара еихсыҕьуамызт. Сара уажәада дсымбацызт ҳ-Алықьса Лашәриа. Ари ауаҩ ихы-иҧы ихаччо, длашалашон. Дҳазрыԥхьеит ажәеинраалақәа, инапы длахаҩахо дычча-ччо.

Аҵыхәтәаны дзыԥхьаз иажәеинраала абас инҵәон «Аҽада аҵкьыс еицәоуп аҽадара» ҳәа. Абри схаҧы иаанхеит.

Ари аилатәараҧы рхатә жәеинраалақәа ирыԥхьеит ашәҟәыҩҩцәа ҧарацәа.

Аилатәара мҩаԥигон Кәасҭа Герхелиа.

Котик иаҳзынижьит ахшара бзиақәа. Иԥҳа Гәында иреиҳау аҵараиурҭа далгахьеит, Аҟәатәи Аҳәынҭқарратә университет аҧы хьӡи-ԥшеи лыманы аус луеит. (Гәында 10-тәи ашкол аҧы аус анызуаз аиҵбыратә классқәа рҧы сҵаҩы лакәын).

Иҷкәын дҭаацәароуп, ҩыԥьа ахшара драбуп.

Котик абарҵқәа ибар акәын аха… Заа дҳацәцеит. Ипланқәа рацәан, дырхьымӡеит. Ҳаԥсҭазаара ыҟанаҵы ҳгәы дҭынҵәашам ҳ-Котик нага».

Аԥхьаҩ ухаҵкы, угәы иаанагар ауеит избан ифырхаҵа хада изку аматериалқәа, еиҳа ииашаны иуҳәар, агәаларшәарақәеи аҳәамҭақәеи иналаршә-ҩаларшәны акәымкәа, еишьҭаргыланы издәықәиҵазеи инеивга-ааивганы иагәылаиҵар еиҳа еиҕьымызт ҳәа. Ганкахьала иугозар, азҵаара ԥсабаратәуп, иԥьашьатәӡам. Аха иҟоуп узызхәыцша даҽеакгьы. Уи убри ауп, акы, араҟа иаазго апоет изку аматериалқәа – еиуеиԥшым авторцәас измоу – рыҟны иуԥылоит апоет инысымҩа хазырҭәааua, ихаҭара ҳзырбо адеталькәа, ахҭысқәа. Ҩбагьы, еишьҭагыланы, ахроникатә ҟазшьа рыманы ианцәырҵуа,

ианааԥшуа аԥхьаҩ еиҳа изааигәахоит уи иԥсҭазаара иаҩыз аҵабыргхаҭа шьаҭас измоу адаҟьақәеи ихы-иԥсы иалихыз ирҿиамҭақәеи: Ирыцаҳҵоит ҳфырхаҵа изку агәалашәарақәа.

Уажәы ажәа иаҳҭап Аԥсны зҽаԥсазтәыз артист, Адыга республика зҽаԥсазтәыз артист, Аԥсны жәлар рартист, аорден «Ахьӡ-аԥша» занашьоу, Аԥсуа ҳәынҭқарратә драматә театр актиор, алитературатә ҟәша еиҳабы, СССР-и, Урыстәылеи, Аԥсни ашәҟәыҩҩцәа Реидгылақәа рлахәыла, апоет, апрозаик, адраматург Рушьни Џьопуа. Абар уи ииҳәо:

«Ауаҩы изааигәо иҩыза бзиа, иқәла, ауаҩы цқьа, абаҩхатәра еицамк змаз данивыԥсаалак, дшымгәыгӡо даниԥхалак, ҳәарас иаҭахузеи, даара ихьаа дуны ихаҿы, игәаҿы инхоит, кыр аамҭаӡа ихымԥсаауа. Сара убри аҩыза ахьаа ду сзаанижьит Кәасҵа Герхелиа иԥсҭазаара далҵижьҭеи.

Анцәа ду адунеи иқәу ауаатәыҩса риҭеит, ишеижьҭеи, досу ҟазшьак-ҟазшьак излеиԥшым алагьы рхаҿсахьақәагьы хазы-хазы иналкааны. Уигьы аҟазара дуқәа иреиҳау акы акәны иҟоуп аԥсҭазаара ҳазҭаз ибзоураны.

Изхысҳәааууа, дәык аҿы ажәлар ааизганы, рыгәҭа Кәасҵа Герхелиа днаургылар, дрылыҷҷааууа аӡәы диламҩашьо дрылукаартә еиԥш дубарҵахоит, избан акәзар, уи убриаҟара иԥшра, исахьа, иҭеиҭыԥш еиҿкаашьа уҳәа зегьы рыла деинаалан, деиқәшәан, ажәакала Анцәа дишаны дыҟан. Дыззымдыруаз, дзымбацыз ауаҩы днигәыдыԥшылар имҳәарц залшомызт, «Ҳаи, шьири абри ауаҩ акала дсуандаз» ҳәа. Избан акәзар, убас ҭеиҭыԥшла далаҟан, ишырҳәо еиԥш, аԥсабара иагәарԥханы иашаз дреиуан. Иҿцәажәа акәзар ихаан, аҟәыҷара инубаалон, илакҭақәа агәыкра рыҵубаауан, иччаԥшь еиҳагьы дарԥшӡон, изыӡырҩра угәадырԥхон.

Кәасҵеи сареи даара ҳаизааигәан ҳаибаҭахын ҳаиҩызцәан, лассы-лассы ҳаиқәшәалон, ана-ара ҳрыла-

цәажәон еилашәа-еилыҵуа ҳаԥсҭазаара уадаҩ иқәнаргылоз азҵаарақәа, еиҳарак, ҳсахьаркыратә литературеи, ҳҟазареи, ҳаҭҵаарадырреи, зҵоурыхтә лахьынҵеи ирхьысуаз апроблемақәа уҳәа жәпакы.

Аизааигәара атәы анысҳәах, Кәасҭа Герхелиа сара схала сымацара сакәҙам дыззааигәаз, уи дырзааигәан зыжәлар рхьаа зхьаау, згәыргьара згәыргьароу аԥсуа интеллегенциа зегьы. Нас ишԥа, зыжәлар гәакьа ирзааигәам ауаҩы – ҟалашьа, шәышьа змам аҳа кәампҵа даҩызамхои.

Кәасҭа Герхелиа Аԥсны аҵеицәа нагақәа дырхаҭарнак иашан, дпатриот дуун ишырҳәо еиԥш, уи азы дбылбылуан. Иара убас уи иман ҟазшьа бзиак, иаҳҳәап, улахь еиқәны Кәасҭа дарауԥылар, аԥсҭҳәа еилачқәа ашьхақәа ианырхыҵуа еиԥш, улахь еиқәра, угәалаҟамзаара иахьца-иахьаа умбо инаухыҵуан, избан акәзар, уи дуаҩы лашан, уаргьы уирлашон улахь еиқәра, угәалаҟамзаара наҟ инаҵаҙыртә еиԥш. Ус аҟаҵара зегьы ирылшом. Уигьы, сара сызлахәаԥшуала, ауаҩра ахаҭашьатә ҟазшьа бзиақәа рымазаара иазҳәоуп.

Кәасҭа Герхелиа ипоетра аԥхьагьы иаҵшьны иазгәасҭарц сҭахуп аҟазара ссир шилаз. Уи, жәаҳәарада, иабацәа рҟынтә кәалеимадарала иарауан, абшьҭрала иарауаз баҩхатәран. Кәасҭа иҟазара дуны илан ашәаҳәара, ачамгәыр, агитара арҳәара, акәашара. Ибжьы хаан, игәыкын, амелодиа лоунатә иуныруан. Иара убасҵәкьа Кәасҭа Герхелиа илафгьы ҵыхәаԥҵәара амамызт, иагараангьы иуаҳаларгьы рзыҙырҩра угәы ақәҷыгьҙомызт, ибзиоу сахьаркыратә ҩымҭак еиԥш иуныруан, уаднаԥхьалон.

Алаф аҙбахә анысҳәах, исҭахуп Кәасҭа илафҳәашьа аметод, ус узазҳәар ауазар, мачк аҟара иалыскаарц. Аԥсуаа рҷы алафҳәара ибзианы излоу, аҳәашьа иақәшәо рацәаҩуп. Уигьы, сара сгәанала, ҳажәлар рҷаԥыцтә ҳәамҭақәа рдунеи ҭбаа-ҭыцә иаҵанакуеит, иатәуп. Ама-

ла, еилкаауп алаф ҳәашьақәа зегьы шеиԥшым, иаҳҳәап аҙәы илаф иага ибзиазаргьы, уарччозаргьы, уарлахҿыхуазаргьы зегьы акоуп ихжәацәоуп. Егьи илаф шҳамуп, ахԥатәи илаф бзамыӷәцәоуп. Кәасҭа Герхелиа илаф атәы ҳҳәозар уи ԥсҭазаара лафын, уи убас иԥшҙаны, аамысҭашәара аҵаҵаны, аиумор зѡыда агәылыжжуа, аччаԥшь бзиа аҿықәны акәын ишыӷаз. «Ҳаи, шьири, иҳәаландаз иҵегьы» иҳәарын изыҙырѡуаз дарбанзаалакгьы. Еиҳарак уи алаф ибзианы иҳәон иқәлацәа, иѡызцәа икәша-мыкәша иӷаз данрывагылаз данрыцыз зҳәаз еиԥш. Кәасҭа алаф иихәаз аҵакы бзиан, избан акәзар, идгылаз, изыҙырѡуаз ауаа ишеилыркааша акәын дышцәажәоз, ишиҳәоз. Иара дышуаѡыԥшҙаз еиԥш акәын егьырҭ аԥшҙарақәа рыԥшҙара пату шақәиҵоз. Кәасҭа аҳәса, аԥсуа ԥсҭазаараҿы аханатә аахыс ишаԥу еиԥш, пату рықәиҵон, ҳаҭырла дрыхцәажәон, аҳәса ԥшҙақәа ибар длашалашон, дреигәыргьон. Иҵахын аԥсуа ҳәсахәыҷқәа мыцхәы иԥшҙазарц, ҳмилаҭ зырҿиаша анасыԥ лаша рымазарц. Уи афоризмк аҳасаблаа, лассылассы иҳәалон, ихы иаирхәон абарҭ ажәақәа: Аԥшҙара аԥшҙара ахылҵуеит ҳәа, ауаѡы ԥшҙа аԥшҙа дихылҵуеит ҳәа аанагауа.

Аиашазы, дара аҳәсақәагьы Кәасҭа дыргәаԥхон, иӷазшьала, ихымѡаԥгашьала ҳаҭыр иқәын, дуаѡы аамысҭашәаан дрыԥхьаҙон. Абарҭ аѡада еиқәысыԥхьаҙаз идивизтә ӷазшьақәа рышьақәгылареи рыӷазаареи рҿы аԥсабара инаҭаз иҭеиҭыԥшгьы иабзоуроу мачҙам. Аҭеиҭыԥш бзиа ауаѡы дзырызго феноминуп, уи аӷәышра анацу хәызмаҙам малуп.

Кәасҭа Герхелиеи сареи ҳанеибадыр, нас иҵегьы ҳанеизааигәаха, ҳаицныӷәарақәа раан сара знымзарзны исмаҳацызт ауаѡы дларӷәны, мамзаргьы дӷәыншьаны дихцәажәо. Сара излаздыруа ала, сабацәа ирҳәоны изласаҳахьоу ала, аԥсуаа ирӷазшьамызт,

рҟазшьаҽы иҟамызт ауаѡы дларҟәны, дызлаҟоу аҵкыс деиҵатәны ихцәажәара. Убарҭ ижәытәҙатәу аҟазшьақәа зегьы еилымшәаҙакәа, имыззакәа иаауаз Кәасҵа иҽы ибзианы иҟан, илан иаанхеит. Аҧсуаа ирымҳәои зхы пату ақәҵара зылшо иоуп даҽеаҙәгьы пату иқәҵара зылшо ҳәа. Кәасҵа Герхелиа ихы пату ақәиҵон азоуп ҳарҭ зегьы пату ҳақәҵаны, ҳаҳаҭыр баны дызҳацәажәоз. Иара ибзианы дыздыруаз иѡызцәа гәакьақәа ҳаҧсы ҭанаҵы дагьзаҳхамышҭуа.

Уажәшьҭа Кәасҵа ихәыҷразы ажәақәак сҳәарц сҭахуп. Уи дшыхәыҷҙаз еиҭымла ааҙара зықәшәаз уаѡуп. Аха уи аиҭымра иҽеаҵамырхакәа аҵарахьы ихы ирхеит. Ҳәарада дзаҵәымызт, иҟан иарґьажәѡаны ивагылаз ауаа, иҵахцәа, игәакьақәа. Урҭ иааҙараҽы идырбалаз аԥьабаа имырҙит, даҧсахеит, аҵыхәтәан аҧсабара инаҭаз абаѡхатәра еицамк иабзоураны Кәасҵа Маԥьгәыр-иԥа Герхелиа иага уадаѡ мѡа данысзаргьы, аханҭаѡынҭарақәа ихҭынхьаазаргьы, ихигазаргьы ижәлар гәакьа рыгәҭа дааины даагылеит еицырдыруа поетны, уаажәларратә усзуѡны.

Иҟамызт ҽенак, иареи сареи ҳаиқәымшәо, ҳмеицәажәо. С.И. Ҷанба ихьҙ зху Аҧсуа ҳәынҭқарратә драматә театр аҽы алитературатә ҟәша еиҳабы итәарҭаҽ сахьтәаз днеиуан, ауха иимѡыз, инапы иҵыҵыз ажәеинраала дысзаҧхьон сгәаанагарагьы иаҳар иҵахны. Иаазгоит ҽырԥшыгас аҧсуа поезиаҽы аклассикатә жәеинраалақәа иреиуоу «Уаридада». Уаҳа аҭахымкәа исгәаԥхеит, идысныҳәалеит иқәҽиақәаз аѡымҭақәа ишреиуоу азгәаҭаны. Аѡымҭазы исҳәаз аҽехәаԥхьыҙ акгьы ахимҳәааит – иҵабуп уахьысзыҙырѡыз ада. Уи иага уадаѡ мѡа данысзаргьы, аханҭаѡынҭара ихҭынхьаазаргьы, ихигазаргьы иѡымҭақәа рзы иҟазшьаны иман ааҧсарак изымдырҙо аус рыдулара, ргәылыршәара, насгьы имаурҽхәар аҵкыс арҽеира зҭаху згәаҭақәак узиаҳәар

хараҙа еиҧьишьон, ажәеинраала ахаҭабзиара аиҧьтәра иацхрааүеит ҳәа дахәаԥшуан.

Аҟазара ду злаз ҳартист ду Еҭери Кәаҕәаниаԥҳа Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәа бзиа илбон, ҷырҳәала дрыԥхьон «Уаридада» уҳәа убас иҵегьы, насгьы исахьаркны дрыԥхьо заҟантә схаҭа исаҳахьааз. Ааи, аѡымҭа бзиа, аѡымҭа гәылшәа асахьаркыратә жәа азҟаза данаԥхьо еиҳагьы игәылшәоит, ишаҳәшаҳәуа угәаҵа иҭалоит уи иахылҵуа аԥхарра!

Еҭери Кәаҕәаниаԥҳа лыԥшәма Иван Ҭарбеи Кәасҭа Герхелиеи аншьеи еиҳәшьаԥеи ракәын. Аѡада ԥьара исҳәахьеит, Кәасҭа аиҧымра анилахьынҵаха, ицхрааз, ивагылаз аҭахцәа гәакьақәа раԥхьа дгылан Иван Ҭарба. Уи поетк, уаажәларратә усзуѡык, патриотк иаҳасабала ишьақәгылараҷы Иван Ҭарба иҟаиҵаз, илиршаз кыр ыҟоуп. Урҭ аѡыԥьагьы анык илхылҵыз аишьцәа реиԥш еибаҭахын, абаѡхатәра еицамк ду змаз ракәын, Аԥсны иаҵеицәа дуқәан.

Ажәеинраалақәа аниѡлак, ишысҳәахьоу еиԥш, лассы-лассы акәымзаргьы дысзаԥхьон, акыр аҳәаҙама ҳәа дсазҵаауан, иугәамԥхо, угәы еихьызшьуа ыҟазаргьы исцәумҙан ҳәа нацҵаны. Саргьы схатә жәеинраалақәа срыԥхьарц садицалон. Аха сара акы, иара иеиԥш сахьпоетым, ѡбагьы, ибзианы сахьзамыԥхьоз азыҳәан сицәыԥхашьон. Аха ус шакәызгьы сизаԥхьеит инеиҵыху сажәеинраала «Пхыҙла». Убри ажәеинраала убас игәаԥхеит, адырѡаҷены иара ихаҭа сара дысзаԥхьеит. Уи нахыс адәахьы ҳаиқәшәацыԥхьаҙа аԥхьатәи ацәаҳәақәа ҷырҳәала иааигәалаиршәон дысзаԥхьон: «Пхыҙ избеит сыԥсны акәыба сҵоушәа, Сан амыткәма ҳәо дысхатәоушәа, Сабгьы дӷьабошәа хҵырԥала ихы-иҷы ҭаҳәҳәа, Ҳашҭа зегь жны икарыжьызшәа аҳәа».

Ажәеинраала «Пхыҙла» Кәасҭа Герхелиа имариамыз ихәыцратә шыкәсқәа, хаха акәымзаргьы, рыкәҷыҙуа,

игәалазыршәо аелементқәа иагәылоу ракәхап изааигәазтәыз, иаразнак ҽырҳәала изырҵаз, игәы зырҧшааз.

Ааи, ажәа сахьарк амагиатә мчы ус иаҡазшьоуп, иҧсабаратәны иҡоуп.

Кәасҭа Герхелиа даара игәырԝацәгьан, иҧьамыҷәан ихигеит ақырҵуа фашистцәа иаҳзааргаз аибашьра хлымӡаах. Усҡан иаргьы саргьы Гәдоуҭа ҳаицыҡан. Иаахәлаанӡа ажәлар ргәаҡра ахьеилашуаз иаргьы далагылан. Ианаахәлалак инықәыршәны, шьапыла дцон Аҧандараҡа иабхәаарахь. Ианаацәылашоз Гәдоуҭаҡа амԝа дықәлон. Сара саннеилак, иара Гәдоуҭа ашҭаҧы дышгылаз збон. Арԝаш ахра ианаҧыкьасоз еиҧш, илаҷырӡ иҧыкьасон ҳҵеицәа ҭахеит ҳәа аниаҳалак. Иахьа иззымдыруада Ҡабардатәи аҧкәынцәа иҭахаз анынаскьаргоз Гитлери Шевардназеи еидкыланы дзыҧхьаз ажәеинраала!

Ҽнак Гәдоуҭа ашҭаҧы ҳаилакь ҳашгылаз ажәлар ааилаԝԝит, ҳаҧшызар, 17-18 шықәса еиҳамыз аҵгабцәа ҧшьԝык Ҭырқәтәылантәи еибашьра ииаз ирыцны ашҭа иаақәлеит. Урҭ рҭаацәа ирамҳәаӡакәа, ирцәыбналаны еибашьра – Аҧсны ҳаҭахуп ҳәа ииаз ҭыҧҳацәан. Кәасҭа Герхелиа ари аниба илаҷырӡқәа изаанымкылеит, иҧыкьаса ицон. Убасҡан инапқәа сыжәԝахыр иныкәиҵан, даасҽаҧшын иҳәеит: «Иубома, Рушьни, аӡы ахьышьҭрахь игьежьуеит ҳәа ирҳәаз шиашахаз». Сара ус иасҳәоит: «Мап, Кәасҭа, ашьа ахьышьҭрахь игьежьуеит!»

Аибашьра анеилга, рацәак мҵыкәа, Кәасҭа Герхелиа убарҭ аӡгабцәа, Ҭырқәтәылантәи ииаз ирызкны иԝит ухәы-ужьы қақаӡа изыргылоу, апатриотизм пафос мцаҧшь згәылҡьо ажәеинраала. Уи хиркәшоит абас еиҧш иҡоу ацәаҳәақәа рыла. «Ахьышьҭрахь игьежьит ашьа, уара уиашан, Рушьни сашьа!» ҳәа.

Сԝыза гәакьа, сашьа Кәасҭа Герхелиа изку сажәа хсыркәшар сҭахуп абас: «Кәасҭа, сашьа, аҧсра хьшәашәа хара зааӡа уаҳцәагазаргьы, уара зыуаажәлар рышҡа

зхьышьҭра аагоу уаѡуп. Ус аҟазара злахьынҵахаз уи аԥсы ихьӡӡам».

Абар ҳмонография афырхаҵа хада Кәасҭа Герхелиа изы ҳашәҟәыѡѡы ду Алықьса Ноча-иԥа Гогәуа ииҳәо:

«Раԥхьаӡа исҳәо убри ауп, А.М. Горки ихьӡ зхыз Аҟәатәи аҳәынҭқарратә педагогтә институт санҵала, ҳаибадырит Кәасҭа Герхелиеи сареи. Усҟан иара Аҟәатәи аҳәынҭқарратә апедагогтә ҵараиурҭа дҭан, сара сеиҳа ақалақь идыруан, ақалақь ԥсҭазаара дашьцылахьан. Иара ԥсабаратә цәаѡала длахҿыхын, ауаѡы инаалашьа дақәшәон, агәаԥхара иҵан. Жәаҳәарада, абаѡхатәра змаз аԥсыуа ҧкәынан, алаф, асамарҟәыл иҳәон аиумор аҵаҵаны, насгьы ихы-игәы азышьҭны ажәеинраалақәа иѡуан, имилаҭ литература бзиа ибон. Уи ауп зегьы раԥхьаӡагьы ҳаизааигәазтәыз ҳаиѡызцәа бзиақәаны, ҳиаѡызцәа гәакьақәаны хҟазҵаз, ҳажәлар ргәыргьа, рхьаа ҳныруа аҟынӡа.

Кәасҭа Герхелиа дышхәыҧыз иаб диԥхеит, иангьы усҟан зынӡа дқәыԥшын ѡаԥхьа аҭаацәара далалт. Абас аԥсҭазаара аҭышәнымтәалара Кәасҭа лоунытә ихьааигаратә аҟынӡа иныРит, дарбалыбаҭеит, аха иуацәеи, иҭахцәеи, игәырҵҟәыл бзиеи ирылшеит иҵоуроу ҵеины ауаа рахь акылсра, ихьӡи ижәлеи аԥсуаа рдоуҳатә культураҿ ианхалартә еиԥш.

Кәасҭа Герхелиа иабацәа Кьамач ихшаз, идаракәац иаҵанакуаз уаа бзиақәан, ашьха қыҭа ииаӡаз, уи аҵас, ақьабз ныҟәызгоз аԥсыуа нхацәа нагақәан, шҭа ҭбааҭыцәк иҭанхон, рнеи-ааи ыҟан, аԥсыуала иуҳәозар, аказы иашшуа иҟамызт, ауеибаҳәа инхон.

Аԥсны аинтеллегенциа Аҟәа инхоз, ҧыдала Кәасҭа Герхелиа иабиԥара иаҵанакуа аӡәырѡы реиԥш, аамҭа иацыз ауадаѡрақәеи рҟыбаӡыбарақәеи жәпакы иқәыгәгәон, даргәамҵуан, аха ихы аҵаирхомызт, еилашуаз аԥсҭазаара агәҭа далагылан. Уи ажәеинраалақәа

рыѡраҽы адагьы аҟыбаѡ иман ашәаҳәараҽгьы, акәашараҽгьы, алафҳәараҽгьы хәарҭаԥшь имамызт.

Кәасҭа Герхелиа аҭаацәара далалеит дшыҷкәыназ. Усҟан Аҟәа анхарҭа уадаҟәа роура уадаѡҙан, еиҳарак аԥсуаа рзы. Ақырҭцәа рполитика убранҙа аԥсуаа Аҟәа ақалақь аҽы рҭаѡра, иаԥырхаган, иаԥықәслон, Сталини Бериеи адунеи ишаныҙаахьазгьы, ианрысакьаҳәымҭазтәи аинерциала иаауан. Аха зегьы ҽҳәарак-ҽҳәарак рымоуп, инаунагҙоу акгьы ыҟаҙам.

Кәасҭа Герхелиа аҭаацәара даналала, нхарҭала рацәак дшеиқәшәамызгьы, иабацәа ианрааз еиԥш, ауа-аҭахы иԥҳәыс лганахьалагьы иара иганахьалагьы иҽцаауаз рацәан, излаилшалоз ала гәаартыла идикылон. Иԥсабаратәуп, ауаѡы дахьаабуа ауп дахьнеиуа.

Аранҙа еиҳарак исҳәаз ихаҭашьатә ҟазшьақәа ртәы ауп. Егьирахь, иазгәасҭарц исҭаху убри ауп, Кәасҭа поетк иаҳасабала аԥсҭазааратә ҟыбаҙыбақәеи ахныҟәгаразы иусурақәеи ицәыргаз аамҭа арҿиара аус иазкыҙтгьы, жәаҳәарада, иҵегьы ҟаиҵон ҳмилаҭ литературазы. Ас зысхәо, иҟаиҵаз ҟәнысшьоит, ма имаҷуп ҳәа акәым. Сажәақәа рыхшыѡзцара иаанаго убриоуп, зегьы даарҟәыхны дышьҭызар, аѡра мацара даҽыҙтгьы, хыԥхьаҙаралагьы хаҭабзиаралагьы иааиҵубаартә иҵегьы ҟаиҵон аха…

Уи ҳмилаҭ литература есымша ихы-иԥсы азышьҭны дыҟан, ихымпадатәины иԥхьаҙон аԥсуа шәҟәыѡѡцәа раԥҵамҭақәа рыԥхьара, рдырра, урҭ ихәычы иду доуҳатә мазараны дахәаԥшуан. Изыхҟьоз сыздырам, аха аԥсҭазаараҽы изыразымызгьы ыҟан. Иван Ҭарба ихҟьозаргьы ауеит. Урҭ аншьеи еҳәшьаԥеи ракәын. Уи, ҳәарада, иԥшра, исахьа имаҵура, ирҿиаратә қәҿиарақәа уҳәа ирыҵашьыцуазгьы ыҟан. Аҵашьыцра мыжда ауаѡы иԥсыҿрақәа ируакуп. Уи акәхарын ирыцрасуаз Иван Ҭарба изыразымыз ауаагьы. Кәасҭагьы ҷьара-

цьара уи иаҳәшьа ду лҧа (иаб иаҳәшьа лҧа) ишәшьыра дацанакуазар акәхарын.

Кәасҭа Герхелиа аҭыхәтәантәи ишәҟәы «Ахәыцрақәа ррыҧхра», Аҟәа 1982 шықәсазы иҭыҵыз, иԥԥхьаз иреиҕьын. Ҷыҭрак днеизҭгьы еиҕьыз аҧитцон, аха аҧсцәаҳа мыжда иаԥьал иркьаҷит, иҷахәы нагҙаны иимырҳәеит. Кәасҭа Герхелиа ашьха қыҭа ҧшҙа Ҕәада дышиз, дшааҙаз мԥашьо аҧсшәа ицқьаны идыруан, ихшыԥ, илогика ҵаулан. Ихьааугартә иҟоуп абаԥхатәра змаз апоет иҷыцу акы аныҟаиҵашаз дыҧсит, игәы дагеит. Ицқьаны идыруан аурысшәа, ақырҭшәа. Кәасҭа дуаԥаамысҭашәан, ахамаҧагьареи атәамбареи реиҧш иҟаз ацәаԥа баапсҟәа имҧан иҟамызт, малдук шимамызгьы, ичеиԥьыка ыҟан, игәы аартын, Аҧсны дапатриот дуун.

Аҵыхәтәан исҳәоит Кәасҭа Герхелиа илитературатә ҭынха иажәабжьқәа, ипиеса кьаҷқәа, илитературатә статиақәа еизакны хаз шәҟәны иҭыжьтәуп ҳәа избанзар, урҭ аҧсуа литература аҭоурых иахьадаҟьақәоу рнаԥсангьы, иахьатәигьы ушьҭан уи ишьҭаланы иааиуа аҧхьаԥ иарҳәо рацәоуп, апоет дызхааныз аамҭеи хаҵала ихҭынхьааз аҧсҭазаара уадаԥи реилкааразы».

Уажәы ҳаизыҙырԥып еицырдыруа хҵарауаԥ, ҳлексикограф ду Владимир Арушьан-иҧа Касланҙиа: «Кәасҭа Герхелиа, уаазеилаҳаша абаԥхатәрагьы аҭеиҭыҧшгьы иманы Анцәа дишеит. Амала, уи дызлаҟаз дацаҷеырбомызт, далаҷехәомызт. Ашәаҳәара акәашара илан, ибжьы хаан, ашәа аниҳәоз уизыҙырԥуазар, даҟәымҵындаз, иҵегьы исаҳандаз шьири уҳәарын. Дкәашозаргьы, ахьшьыцбеиҧш дласҙа дықәпрааны акәын дшышьацәхыртәуаз.

Аҟәатәи апедагогикатә ҵараиурҭаҷы ҳаицҭан, аҵарагьы ибзианы иҵон. Иԥызцәа астудентцәа иаадыруан уи ажәеинраалақәа шиԥуаз, аха ҳаишьцылаанҙа даҳзаҧхьомызт, астуденттә ҧсҭазаареи аҵареи ҳанеизааигәартә ашьҭахь, ҷыц ииԥуаз ажәеинраалақәа

дҳазрыԥхьон, насгьы иагу-иабзоу ижәбази ҳәа дҳазҭааруан. Иҩызцәа рҽаԥхьа иаҳаҭыр шьҭытцит, ҽыц аҩра иалагаз аҳәы иаҳасабала иажәеинраалакәа агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» адаҟьакәа рҽы иркьыԥхьуа ианалага нахыс. Уи, ҳәарада, иаргьы агәалаҟара инаҭон, инапы злеикыз аус – аҩра еиҳа-еиҳа даднаԥхьалон.

Аҩызаразы дыбзиан, ақәлацәа ҳаҭыр иқәырҵон, ихҳәыцуан. Ашәҟәқәа рыԥхьара бзиа ибон, иҩызцәагьы, еиҳарак икурс аҽы аҵара ицызҵоз адиԥхьалон.

Аԥсуара иԥсы ҭыгьгьа дашьҭан, ақырҵцәа Аԥсны имҩаԥыргоз азакәандарақәа аҵәымг еиԥш илакьакьон, дрықәыʒбон. Аха илшооз, мацара, игәынамʒара ааирыԥшуан, ипатриотизм мцаԥшь еиҳа-еиҳа аҽарҕәҕәон, аҽарҵаулон. Уи ахыԥша иҽаратә шықәсқәа раан иаԥиҵаз илирикатә жәеинраалакәагьы ирныԥшуеит.

Кәасҭа Герхелиа Бақәатәи иреиҳаʒоу апартиатә школ даналга, еиуеиԥшым аҭакԥхықәра змаз апартиа асистема иатәыз аҭыԥқәа рҽы аус иуит. Уи, ҳәарада, ирҽиаратә усура атемп хьысҳанатәит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, асахьаркыратә литература иақәирʒшаз аамҭа рацәа ицәагеит. Сара агәра згоит уи арҽиара ус инеиԥынкыланы даҽызҵгьы, иҵегьы шыҟаиҵоз, аха уигьы амаҵ утәын. Иара аханатә ицәаҩан иҟаиҵоз цкьазарц, иҵоуразарц, ираԥа-ҽаԥамзарц. Аха уи ала исҳәарц сҭахым иаҳзынижьыз илитературатә ҭынха маҷуп, насгьы рыҩаʒарагьы лаҟәуп ҳәа. Мап. Уи иҵынхаз аԥхьаҩ ибартә иҟоуп, ҳлитературазы кыр иаԥсоуп илирикатә ԥҵамҭақәа, насгьы рхатә индивидтә бжьы рханы иалыҩуеит аԥсуа поезиа аҭаацәара ду аҽы.

Кәасҭа Герхелиеи сареи ҷыдала ҳаизааигәаазтәуаз даҽеакгьы ыҟан. Уи иаргьы саргьы ҳашхәыцқәаз ҳабацәа ҳаԥхеит, ҳаиҵымхеит. Уи, ҳәарас иаҭахузеи, ҳхәыцратә шықәсқәа рымацара ракәымкәа, ҳаԥсҭазаара зегьы ианымпҵшыр ауамызт.

Кәасҭа дуаѡы ԥшӡан, дуаѡы цқьан. Иҭынхаз исахьаркыратә ѡымҭақәагьы иара убасҭаҟьа, иԥшӡара, ицқьара рхубаауеит».

Абар СССР-и Урыстәылеи, Аԥсни ажурналистцәа Реидгыла алахәыла, Аԥсны зҽаԥсазтәыз ажурналист Симон Михаил-иԥа Адлеиба санижцәажәоз Кәасҭа Герхелиа иҵыхәала исеиҳәаз: «Кәасҭа Герхелиа, Нур Ҭнариа, Шьыма Криа 1957 шықәсазы Аҟәатәи аҳәынҭқарратә педагогикатә институт афилологиатә факультет аҿы ҳаицҭалеит. Урҭ ауаа, ҳара ҿыц апарта иахыҵны ииаз ашколхәыцқәа ҳаасҭа, аԥышәагьы, адыррагьы рыман, ихатәрахахьан, даҽеакала иуҳәозар, арратә ԥсҭазаара иаӡржәхьан. Ҳаргьы, аиашазы, ишҳаиҳабацәаз еилкааны, ҳаҵкыс аԥсҭазаара ишагәылаԥшхьаз дырны, ҳаҭыр рыкәаҳҵон, ҳарзыӡырѡуан, рҳәатәы хаҳҵон. Даргьы, иҵабыргыцәҟьаны, ус еиԥш ҳхымѡаԥгашьа пату рзақәын, ҳагәцаракны ҳрыман.

Нацәақәкыла Кәасҭа Герхлиа итәы уҳәозар, акурс аҿы зегьы дыргәаԥхон, инаалашьа бзиан, аҵарагьы бзианы иҵон. Еиҳарак уи егьырҭ иѡызцәа дызларылукааша даҽеа ҷыдарақәакгьы иман – иѡуан ажәеинраалақәа, акьыԥхь аҿгьы дцәыртхьан, ҳаргьы иѡызцәа поетк иеиԥш ҳихәаԥшуан, лассы-лассы акәымзаргьы, жәеинраала ҿыцк аниѡлак, насгьы иалҵит ҳәа аниԥхьаӡалак, иѡызцәа даҳзаԥхьон, ҳгәааанагарақәагьы дрызцәауан, ишаҳгәаԥхаз аниаҳҳәалак игәы иахәон.

Ҳазҭаз аинститут ҳалгеит. Досу ҳлахьынҵа ишаныз, ишаҳәоз еиԥш, ҳамѡақәа ҳрықәлеит. Аҟыба-ӡыба згымыз аԥсҭазаара идәаӡаха ҳаԥхьа ишьҭан. Ҳара уи аилашыра ҳналалеит.

Сара ѡызак, қәлак аинститут аҿы аҵара сыцызцоз аӡәы иаҳсабала, сеигәырҕьон Кәасҭа Герхелиа ирҿиартә қәҿиарақәа, даҽеакала иуҳәозар, иѡымҭақәа хазы шәыҟәны иахьҭытцуаз, егьырҭ абызшәақәа рахьгьы иа-

хьеиҭаргоз. Урҭ сара гәахәас иҟаҵаны срыԥхьон, ҳмилаҭ литература иатәышьҭраны исыԥхьаӡон.

Ашьҭахь, акыр анҵы, Кәасҭа Герхелиеи сареи ҳаиқәшәеит Аԥсуа радио аредакциаҿы. Иара аԥсуа радио редактор хадас обком аҟнытә даарышьҭит. Усҟан уаҟа редакторс аус иуан Аԥсны зҽаԥсазтәыз ажурналист Владимир Саҭбеи-иԥа Аҳашба. Ҷыц иаҳзаарышьҭыз аредактор хада аус ицура, мамзаргьы инапаҵаҟа аусура даарӡа ибзиан, зегьы рыла уирманшәалон, иутәыз, иҳәатәыз, иҟаҵатәыз идыруан. Знапы иану зус здыруа данухагылоу уаргьы уусура угәы аҳәауа уҟалоит, алыҵшәагьы бзиахоит.

Аԥсшәа бзиаӡаны идыруан. Иҭырҳәыцааны дрыԥхьон аефирахь ицоз аматериалқәа. Гхак ицәцараны ишԥазыҟалоз. Аколлектив дрықәгәамҵуа сымбацызт, џьара гхак ҳцәыҟаларгьы хаала арҽеишьа дақәшәон, иҳахтынҟьомызт. Убри аҟнытә еиҳагьы ҳаицәыԥхашьон, еиҳагьы ҳизхәыцуан, қарҵаа икылаԥш-кылӡырԝуа ишҳашьҭазгьы, алитературатә дыррақарақәа аефирахь амԝа риҭон, иқәиргылон апоетцәа, аҵарауаа. Урҭ зегьы Аԥсуа радио аусура арлахҿыхуан, азыӡырԝцәа рзы аинтерес аҵаны иҟарҵон.

Кәасҭа Герхелиа аԥсуаа рҭоурых – ржәытә, рҿатә иаҵанакуаз азҵаарақәа рҿы уи есымша агәаҕьра ааирԥшуан, хыхьынтә Қарҵаа рмаҵуарқәа, ҳрадио комитет усҟантәи аиҳабы Ҭамара Ҭодуа лԝызцәа лахәлахәы ишишьклаԥшуазгьы, иара иитахымыз, аԥсуара иатәым ҳәа ииԥхьаӡоз аматериалқәа ишьҭуамызт, ес иҟаиҵалакгьы ҷарԥак ԥшааны иааникылон, иқәигон. Иара убасҵәкьа иаҵахны, изаамҵанытәу акы акәны иибоз амԝа аиҭон. Ус шакәу зырҵабыргуа фактк аазгоит ҷырԥштәык аҳасабала.

Қарҵаа ирҵахын Бзып ацҳа инаркны Риҵаҟа ицоз амԝаду – 35 километр аура змоу, аинрал Леселиа-

ʒе ихьʒ ахыртцарц, аха Бзыпҵаа рыҷкәынцәа ирымухататцәҟьаны, еизеит Бзыпҵта ацҳаҽы. Убасҟан 100 шыкәса зхытцуаз, Кьараз иалахәыз, зиарҵа иамаз Кәына Гыцба дсырцәажәеит, Леселиʒе араҟа ус шимам, ахьʒ ахцатәызар Кьаразаа ишраѡгатәым, ишҳакӯ дара рыхьʒ ахызар ҳәа. Ари аматериал усҟантәи аамҵазы ашьҭра – аинрал Леселиʒе иҽагылара, мап ицәкра гәаҕьыуацәан. Иҵазѡыз абжьы дазыʒырѡит аредактор хада Кәасҵа Герхелиа: «Ҳагозаргьы аефир ахь иҳашьҭуеит» – иҳәеит аҵакс. Иҵабыргытцәҟьаны, ахәылбыҷеха уи аефир ахь ицеит, ашьыжьымҵантәи адыррақараҽы уи аматериал дақәбаԥны иаанылкылеит ҳаиҳабы Ҭамара Ҭодуа ақырҵуа меншевикцәа ыҟаʒамызт ҳәа ҽытцгас иҟатцаны. Уи азы Кәасҵа Герхелиа лахь ирҵеит, саргьы смаҵура – скорреспондентра ааныжьны Псҳәыҟа сдәықәҵара иацхрааит ари ахҵыс.

Кәасҵа Герхелиа дпатриотын, ижәлари иԥсадгьыли гәык-ԥсыкала иҵахын, илшоз ала рыматц иуан иԥсы ѡытшәааназа. Ус шакәу амҳәои аибашьраан ижәлар рхьаа рыцеиѡшо рыгәҵа дахьгылаз. Усҟан ҳпоетцәа иаԥырҵаз ажәеинраалақәа иреиҕьу ируакуп Лаҵа иҵадырхаз ирызкыз игәыҭшьаагоу ажәеинраала. Уи аѡымҵа Гәдоуҵа амитинг аҽы данаԥхьоз, ажәлар еилақьызқьызуа акәын ишҵәыуоз. Зегьы ҳарҟәаҵыргьы уи амацарагьы иаҳнарбоит Кәасҵа Герхелиа абаѡхатәра еицамк змаз, зыжәлар гәыкала изҵахыз, рхьаа зхьааз, ргәырҕьара згәырҕьараз поетны. Ус иҟоу ауаа аԥсадгьыл бзанҵы иахашҵзом».

Аԥсны аҳәынҵқарра-ууажәларратә усзуѡы иахьа тәанчара иҟоу Владимир Ардашьыл-иԥа Ашәхәаҵаа саниҷцәажәоз абар исеиҳәаз: «Герхелиаа Ҕәада иашьагәыҵу жәлоуп. Уи иабацәа, дзыѡниааз аѡнаҵа аханатәгьы пату зқәыз ҳәа иԥхьаʒан, зхаҟынтә зшьапаҟынʒа аԥсуара злаз ракәын, зыламыс, зчеиҷьыка

ыҟаз ракәын, уаа хаақәан, аҙәы иԥырхагаз (ирылшоз ала ирмыхәозар) ракәымызт. Излаз ақыҭагьы ҳаҭыр рыцәырҵон, изыԥсаз рдыруан, ашьха ҙыхьеиԥш ицқьоу, згәы разу уаауп ҳәа акәын ишырзырҳәоз. Аԥсуарахь ишаԥу еиԥш, ацәгьа-абзиа аҽы аихаҵгылара рылан, ацхыраара рдыруан, аԥсыуала иаҳҳәозар –узеилаҳаша нхацәа бзиан. Ауаɯы раԥхьа илаԥш иҵашәо аҭеиҭыԥш атәы ҳҳәозаргьы, аныха-чаԥа иаɯызан, ишышьхауааy мɯашьо, икала-калаҙа иҟан. Дара хыԥхьаҙарала ирацәамызт, хԥаҟа-ԥшьбаҟа ҭзы ракәын ҒӘада ақыҭан инхоз, аха иааԥьоушьартә аҟынҙа иахьынеибаркыз абаɯхатәра рыман, ашәаҳәареи акәашареи рыҟны, абжьы хаа зхоу ҳәа акәын излатәаз ишырзырҳәоз.

Сара Кәасҵа Герхелиа иаб Маԥьгәыр сихааным, аха иҙбахә рҳәон дуаɯ бзиан ҳәа. Иԥсҭазаара заақа далҵит, иԥшәмагьы дқәыԥшын ишԥалурыз, ɯаԥхьа аҭаацәара далалт. Абри аиҭымра – иаб иԥсра, иан лхаҵацара Кәасҵа иԥсҭазаара ианымпшыр залшомызт, аха акгьы ихы аҵаимырхеит аԥсабара инаҭаз абаɯхатәра иабзоураны. Ииашоуп, ауацәа, аҭахцәа дгәыгәҭармыжьит, рнапы игырмыжьит. Аԥсны апоет ду Иван Ҭарба иакәзар, илаԥш дыҵакын есымша.

Кәасҵа Герхелиа абаɯхатәра злоу поетк иаҳасабала, иқәла зықәлаз аԥсуа поетцәа аҙәы ишьҭахь дгыламызт, амала аԥсҭазааратә хынҵаɯынҵарақәеи, еиуеиԥшым апартиа иднаҵоз амаҵурақәеи еилаланы арҿиараҽы аамҭа азымхара иԥышькласуан, еиԥнаҟьон, зны-зынла инамыцхәцәаны. «Смаҵурақәа сырҿиара аус иаԥырхагоуп» ҳәа иҳәо заҟантә схаҭа исаҳаҳьаз, исеиҳәаҳьаз, еиҳарак аҭакԥхықәра змаз даҽеа маҵурак ахь даниаргоз!

Сара сатҵкыс ɯышыкәса деиҳабын, аха уи ҳаиɯызара иаԥырхагамызт, қыҭак ҳалҵит, аишьцәа реиԥш бзиа ҳаибабон. Уи аиɯызара идыруан, ҳаҭыр изақәын, дахҙыҙон.

Сара дсыздыруам Ҕәада аҭоурых здыруаз, бзиа избоз Кәасҭа иеиԥш даҽеаҙәы. Уи иқыҭа гәакьа аҭоурых идыруан, уи атҵеицәа дрызыгәдууан. Заҟантә ҽырҳәала дсызрыԥхьахьаз Қьаазым Агәмаа иажәеинраалақәа. Ҽнак Аҟәа агаҽа ҳаваланы, ашьшьыҳәа ҳаицәажәо ҳашнеиуаз, дааҭгылан ҽырҳәала дрыԥхьеит абарҭ ацәаҳәақәа:

Агәил иагәылшәан ԥшьаала, ԥшьаала,
Аԥша иагәылала, игьежь-гьежьуа,
Ашәҭыбҕьыцқәа, сиршәа еишьҭала,
Ашьацра инылашәон ашьыжь уа.

Арҩаш гәрымуа ибылгьа илеиуан,
Ахаҳә дуқәа атазҳәа ирысуа,
Қәсыԥа иԥон, нас ишнеиуа,
Хагәха атыша уаҟа иҭасуан.*

Арҭ ацәаҳәақәа зтәыда, авторс ирымада ҳәа сазҵааха имҭакәа снаиԥыҩлан Кәасҭа, ари уара ҷыдала бзиа иубо, ҳқыҭа гәакьа Ҕәада атҵеи гәлымҵәах Қьаазым Агәмаа иԥсы ҭаны иахьанҙа дааҙазҵгьы, аибашьра ду инаҭаз ахәра абас иаԥьал амыркьаҽызҵгьы, ҳмилаҭ литература аамҭа иазымфо, заҟа ҩымҭа хьыршәыгәқәа алаигаларыз, аха, – сҳәан, иҭак сазыԥшны снаиҽаԥшит, сааҭгыланы.

– Владимир Ардашьыл-иԥа сара аԥсуа поетцәа (урҭ зегьы баҩхатәрала ишеиҟарамгьы) бзиа избоит, рҩымҭақәа срыԥхьоит доуҳатә малк еиԥш иԥхьаҙаны. Ари, сара схаҭа ажәеинраалақәа ахьызыҩуазы исҳәом, ус иҟоуп, атҵабыргхаҭа, амала, ахарԥ егьырҭ амаҭәақәа раасҭа еиҳа ацәа иазааигәоуп ҳәа шырҳәо еиԥш, Қьаазым Агәмаа ибаҩхатәра анаҩсангьы дахьҕәадатәу ҷыдала бзиа дызбоит, сизгәдууп, насгьы иара изкны

* Қьаазым Агәмаа. Иҩымҭақәа. Аҟәа: Аҳәынҭшәҟәтыжьырҭа, 1955. Ад. 98.

сахьаркыратә ҩымҭак поемоуп ҳәа ззуҳәаша акы саҽуп иаҟәманшәалахар, – иҳәан иажәа ааҽахиҵәауеит.

– Иуҳәо саҳаит, Кәасҭа, саргьы убасҵәкьа ауп сшизыкоу, сышихәаҧшуа ҕәадаа ҳҵеи, – сҳәан, сажәа ааҽахысҵәеит, Қьаазым Агәмаа изы уаҳа саламлакәа.

Ҳнеиуан агаҽа иаваршәны Аҟәатәи абаа ашҟа ҳхы рханы. Ус, ҳнаҧшызар, харантә Хәыта (Рафаел) Аршба ҳаҧхьаҟа днеиуеит амҩаду ианыршәланы – Кәасҭа, абни ицо ауаҩы дзакәи? – ҳәа сизҵааит, иҟаиҵо аҭак еилыскаарц.

– Иныкәашьа злаҟоу ала даара зхы иақәгәыҕуа аҙәы иоуп. Ус шакәу ишьапы аргылашьа, инапкьашьа уҳәа рыла дудыруеит. Хәыта Аршба Аҟәа ақалақь иааҙаз заҧсуарагьы, зхаҭарагьы, иҳаракны изкыз, абла ҷыцеиҧш ирыҧхьоз аҧсыуа хатҵан. Ашьҭахь убригь ҳара днаҳацлан ҳҿынаҳхеит. Иччаҧшь хаа, иҵеиҭыҧш, апатриотизмра илаз, уҳәа ари аҧсуа спортсмен Аҟәа акәым Аҧсны дыззымдыруадаз! Аҩызцәа, адырцәа ирацәаҙаны иман.

Сара Аҧснытәи аҳәынҭқарратә план аҿы еиҳабыс аус анызуаз, Кәасҭа уахь усура дназгеит, акраамҭагьы аус иуан, аҧсшәа анаҩсангьы ицқьаны идыруан, иҳәон аурысшәа, ақырҭшәа акцент имаҙамкәа. Игәынкылара бзианы, иурбаз иаразнак ишьҭикаауан уамашәа иубартә аҟынҙа. Ҳахьҕәадатәқәаз мыцхәы ҳаҭыр еиқәаҳҵон, бзиа ҳаибабон. Ҩнак Аҟәа ҳаҟаны, ҳаибамбар ҟаломызт, ҳзеиқәымшәар ҭелла хымпада ҳаицәажәон, ҳаигәыҩуан. Насгьы ҳанеиқәшәалакгьы уамашәа иубартә еиҧш, еснагь иеибаҳҳәаша «аматериал» ҿыц ҳауан, иааҳакәыршаны иҟаз аҧсҭазаара иаҳнатоз иабзоураны. Аҧснытәи обком аҿы аус анаауазгьы ҳаицрымшәо ҳаицын.

«Арҿыцра», «аҿеиҵакра» ҳәа М. Горбачов ицәыригаз, СССР еилазыжьраны, изрыбгараны иҟаз аполитика, хылагәыла еиланаҵеит Қырҭтәыла, уи аҧацәа, ашовинистцәа Аҧсны рыхәларгаларц, илбаардарц иалагеит. Уи арга-

маду ирбон ҳажәлар, иагьаҿагылт ҷыдала агәыртԥҟәыл змаз апатриот интеллигенциа. Убартҳ рыгәҭа аӡәы ҳәа дгылан Кәасҵа Герхелиа. Аԥсны Иреиҳаӡоу Асовет адепутатра ашҟа абжьыҭирақәа анцозгьы аибарххара ҭәҭәа ыҟан – аарла аԥсуаа иргеит 27 ҭыԥ, ақыртцәа – 26, егьыртҳ зегьы – 11 ѡык. Абраҟагьы Кәасҵа Герхелиа аԥсуаа рзинқәа рзы иқәԥоз аинтеллигенциа рыгәҭа дгылан, инапы ианыз аҭакԥхықәрақәа змаз имаҵурақәа рыгәхьаа мкыкәа Аԥсны апатриот иаша иакәны. Уи сара еиҳагьы саргәыргьон, еиҳагьы бзиа дыснарбон».

Абар даҿеакгьы:

«Аҟәатәи аҳәынқарратә рҵаѡратә ҵараиурҭаҿы Кәасҵа Герхелиеи сареи ҳаицҭан. Иара ѡбаҟа курс аԥхьаҟа дыҟан, курск аҿы еидтәалаз сашьеиҳаб Нурии иареи ракәын, курсла еитҵбацәаз ҳҿгьы аиѡызара иман, зегьы дырнаалон, дуаѡылахҿыхын, ахаҭашьатә ҟазшьа бзиақәа иман. Убри аҟнытә астудентцәа рыѡнутҵҟа ҳаҭыр иқәын, зегьы дырдыруан, ихатәы жәеинраалақәагьы акык-ѡбак раҟарагьы агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аҟынгьы икьыԥхьхьан. Уигьы иѡызцәа рыгәҭаны ихьӡ шьҭнахуан, поетк иаҳасабала ихәаԥшуан.

Апедагогтә ҵараиурҭа ҳанҭаз, Мықә, Аҿегәара уҳәа чаихыхра ҳаргалон. Усҟан ақыртцәа «ҳара ҳауп ара иҟоу» ҳәа ирысакьаҳәымҭаны ианырԥхьаӡоз, ҳаиҵагылара анырзымычҳауаз, рыхлахатҵ анаргьежьуаз акәын. Дара абаагәареиԥш изықәгәыҕуаз Сталин дыԥсит, уи ашьҭахь рацәак мҵыкәа егьи ргәыҕырҭа ду Бериагьы ажәлар раҕа ҳәа дыԥхьаӡаны даԥырырхит. Абас шакәызгьы, ақыртцәа рыҿедыргәгәон, Аԥсны рнапы аларԥаны иркын, ирыцәцар ҳәа ишәаны.

Убри аҟнытә, ҳара Аҟәа атҵара зҵоз астудентцәеи рхы рымакәачраха Аҟәа иалаз дара рҿари ҳабжьара изныкымкәа, иѡынтәымкәа аидысларақәа, даҿеакала иуҳәозар, аибадыкрақәа ҟалахьан.

Исгәалашәоит, ноиабр 7 аныҳәа ҳанаԥылоз фатәқәак, рыжәтәқәак аагақәеит ҳастудент џьыбақәа излырылаҙоз ала. Ҳанхон Гориискаиа амҩаду аҿы иҟаз азеиԥшынхарҭаҿ. Ҳҩызак, уажәы еицырдыруа ҭарауаҩуп, иҙбахә сҳәар сҭахым (исҳәаҙаргьы иԥхоушьоуҳәа акгьы ыҟам), ачаагара дахьцаз амҩан дрыпҟеит, иҟазҭазгьы Аҟәатәи аиндустриалтә ҭараиурҭа иҭаз ақырҭуа студентцәа ракәын. Ани ус иҳачҳауазма, аныҳәа збода, аҷкәынцәа ҳҿээаибыҭаны ҳрышьҭалт. Иҳаԥшааит, ҳшьа ҭаҳмыжьит, ҳҩыза дзыпҟаз астудентцәа аҩыџьагьы уаҳа аҭахымкәа иаҳбақит. Даргьы ԥыҭҩык ыҟан, аха уаҳа рҿеаларымгалт ишеицәахоз дырны, рҿеааныркылеит ҳаиҭоуп ҳәа иԥхьаҙаны. Амилициагьы дҳахҭыгәлеит, уигьы дагыруан, иԥаҵақәа гәымжьаҵәҙа ҳара ҳус ҳхала ицәгьамкәа ишаҳаҙбаз аниба, имырҷыгкт, наҟ шәца шәеимпы – иҳәан днаҳԥырҵит. Илшон даҿеакала дҳазныҟәар, аха иҟалаз шыҟалаз аниаҳҳәа ахара дара ақырҭуа студентцәа ишырхараз анеиликаа, ҳус мырҳарҳаркәа ҳауишьҭит, игәы иаанагоз ҳаздыруам, аха ихымҩаԥгашьа хымԥада ауаҩра иазҳәан.

Сыззаaиуа, абри «ашьоура» – ҳҩыза иаахаз аҭаҷкәымқәа рҭак аҟаҵара – ҳахьцоз Кәасҭа Герхелиагьы ҳаԥхьа дгылеит, шәаала ари чҳашьа амам, аҭак ҟаҳамҵар уаҵәгьы еицәоу ҳзыруеит ҳәа. Аисра, аиқәԥара азын акәҙам ҳҭаацәа арахь ҳзаарышьҭыз. Ҳаарышьҭит аҵаразы. Аха ухы иқәтәаҙо иалагар, аҭак анузыҟамҵа, ухы анузымыхьча, нас ԥхьаҟагьы аҭагылазаашьа еиҳагьы еицәахоит.

Иҵабыргхаҭаҵәҟьаны аҵыхәтәантәи аамҭазы дареи ҳареи ҳаидысларақәа еиҳа-еиҳа имаҷхо иалагеит. Ус анакәха, ҳҭакҟәа аус руит, аԥсуа студентцәа ус рызныҟәара шамуаз, ишалымҵуаз рбеит, насгьы Аҟәа ҳҿар рыԝнутҟа амчқәагьы шыҟаз ааԥшит агәра ргартә еиԥш.

Ари афакт араҟа изаазгаз, ҳәарас иаҭахузеи, Кәасҭа Герхелиа даныстудентыз деисҩын ҳәа акәҙам иа-

анаго. Убригьы иаҳнарбоит уи иԥызцәа, иқәлацәа аҵара ицызҵоз ирыхҵьаауаз, заамурала изықәшәоз аиакәымраҟәа рганахь дымгылаʒакәа хаха ихы шрылаирхәуаз, дышрыдгылаԥыз. Абри ацәаԥа уи иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи амшқәа рҟынʒа иалаҕьаны акәын ишыҟаз. Ус шакәу арҵабыргуеит иаҳхаагаз аибашьара хлымʒаахгьы.

Кәасҭа Герхелиа дахьпоет бзиаз анаԥсангьы, сара уи ҳаҭыр иқәыстҵон иԥсадгьыл дахьапатриотыз, дахьуаԥыцқьаз, дахьаԥсыуа хаҵаз азы. Аԥсны иаҵагылалааит Кәасҭа Герхелиа иԥызцәа аҵеицәа. Абас иԥуеит еицырдыруа аԥсуа ҵарауаԥ, Д.И. Гәлиа ихьʒ зху Аԥсуаҭҵааратә институт археологиа аҟәша аиҳабы Игор Иван-иԥа Аҵнариа. Араҟагьы иаабоит Кәасҭа Герхелиа ԥызак, қәлак, аԥсыуа патриотк иаҳасабала ихаҷра хазырҭәааруа аҟазшьа бзиақәа.

«–Ҳара, Гәлариаа, Кәасҭа Герхелиа данҳаланагала, ҳаҳәшьа Наталиеи иареи рынасыԥ анеиларҵа нахыс иашьак иеиԥш акәын дшаабоз, дшаҳҭахыз. Иҵабыргытҵәҟьаны, аԥсыуала амаҳә иабхәараа ҳаҭырла рбара, пату рықәҵара иаҵанакуаз акәаматҵамарақәа зегьы инҭрыччааны идыруан, ишахәҭаз еиԥш аматҵ иуан, иаԥуп ҳәа акәымкәа гәык-ԥсык ала иҵахны. Уи ҳацәгьа, ҳабзиа иахьабалак дҳавагылан, дымԥашьо дҳалубаауан. Иара ҳаргьы иабхәараа уи имаз ахаҵашьатә ҟазшьақәа ҳазгәамҭо ҳаҟамызт, ҳилаҿхәон ҳизгәдууа. Араҟа, ҳәарас иаҵахузеи, иҷыцу уаԥы изымдыруа ҳәа акгьы сҳәом, мацара, аԥсуа ԥсҭазааразҷ амаҳәи абхәарааи рыбжьара аханатә иаԥу аҵасҟәа, ақьабзқәа роуп зыʒбахә сымоу.

Ҳара иабхәараа, саргьы убрахь агәҵа снаргыланы, ҷыдала ҳаҭыр ҳазиқәын, бзиа даабон ҳамаҳә, иашьак иеиԥш иаабоз ауаԥы ҳмилаҭ шьаҭамырʒгас иамоу ҳсахьаркыратә литература зырҷиауа ҳашәҟәыԥԥцәа рхаҵарнак иашан дахьыҟаз. Уигьы иаҳәоз кыр ыҟан

ҳара ҳзы. Илитературатә қәгыларақәа, исахьаркыратә ԝымҭақәа ҳрызҽлымҳан, ҳрыԥхьон бзиа ибаны». Абас иҳәоит Кәасҵа иабхәында Вова Гәлариа.

Вова Гәлариа акыр шықәса аус иухьан Апартиа Тҟәарчалтәи ақалақьтә комитет ааглыхреи атранспорти рыҟәша еиҳабыс, адоломит аҵхырҵа анаплакы еиҳабыс нас Аԥсны Аԥьыԥьтәылатә еибашьра ашықәсқәа раан Тҟәарчал абыргцәа рхеилак ахантәаԝы ихаҭыԥуаԝыс, иахьа, Аԥсны абыргцәа рхеилак алахәыла.

Котик Герхелиа ақырҵуа фашистцәа ҳазларыжьыз аибашьраҽгьы деибаркны дызмаз ипотриотизмра ааԥшит иккаҙа, аҕа дшаҵахоз, аиааира шаагоз аханатә агәра игон. Ус шакәу дырҵабыргуеит ҳаԥсадгьыл ахьчаԝцәа рҽаԥхьа иқәгыларақәа, аҕа хәымга дҽаԥызҽуаз ҳҵеицәа гәымшәақәа рфырхаҵара аазрыԥшуаз амцабз згәылҟьоз, иаҭахыз апублицистикатә бжьы ҿаца зхаз иажәеинраалақәа. Урҭ ажәеинраалақәа ҳажәлар ргәы архаҵон, аҕа хәымга иҽагыланы ақәпарахь ирыԥхьон.

Убри ахыхьгьы ихьаан ицрыхон, игәы дырԥшқон, зыԥсы ҭаз дак илыршьаауан ҳаҷкәынцәа анҵахоз ршәаԥь аниаҳауаз. Усҟан Кәасҵа Герхелиа еиҳагьы игәыԥжәара иацлон, иԥсахы еибадыркуан, доуҳала мчы ҿыцк иларҵон.

Зны апозициаҽы ҳшыҟаз днеит Котик, сгәы сыхьуазаргьы абԥьар скуеит ҳәа. «Уара иуку абԥьар – укалам – ҳара иаҳку аҵкыс еиҵам», – рҳәеит аибашьцәа аҭакс.

«Абааԥсы аҕа даҵашәырхарц азыҳәан, зегьы раԥхьаҙагьы шәыхгьы шәыхьчароуп, арҭ ауаԝра зынҙа изцәыҙыз ахәымгақәа иҟарҵо жәбоит, аха ижәдыруаз, ҳариааиуеит, шәара шәԝызцәа аҵеицәа гәымшәақәа змоу рҽаԥхьа акгьы рылшом амала, абааԥсы, еиҵасҳәоит, шәхы шәыхьчароуп!» – иҳәон уаҟа апозициаҽы дыҟанаҵ.

Уи ашьҭахьгьы даҽеаԥьара ҳанеиқәшәалак ҳаибашьцәа дразҵаауан, дрыхҙыҙааua иҳәон: «Абааԥсы, иа-

хьынʒа залшо шәхы шәыхьчала, аҕа ихымца хаха шәҽаҽашәмыжьлан! Убригь аиааира ааигәазтәуа акоуп! – Нас дсазҵаауан – ҳаҷкәынцәа ргәалаҡара шҧаҡоу, рлаʒара зеиҧшроузеи, рычҳара абанʒаҡоу?» ҳәа.

Сара исҳәон, изаҡаразаалак урҭ рхьысҳарак аазырҧшуа гәкаҳарак шрымам, ашәарҭара аҽаҧхьаҵәҡьагьы ишфырхацәоу, игәымшәаҟәоу. Иара, сажәаҟәа игәы иахәааны аҭак ҡаиҵон абас: «Нарҭаа дуқәа ргәашьамхи рфырхаҵареи рылами зхаҵкы сцаша ҳаҷкәынцәа!»

Апозициаҽы зкалам бҧьарра зуаз ҳашәҡәыѽѽцәа, ҳҵарауаа, ҳжурналистцәа аннеилак, аиаша ами уаѽы ииҳәаша, аибашьцәа зегьы мыч ҽыцк ҳауан, ҳгәалаҡазара шьҭыҵуан абыржәыцәҡьа ихыш-хыҵәауа инеиуаз Гәымсҵа аʒиас ҳныреибаҳәаны ҳцандаз ҳҳәартә еиҧш. Избан акәзар, амагиатә мчы змоу апоет, ашәҡәыѽѽы иажәа анырра ду ҳнаҭон Аҧсадгьыл зегьы ишрыцку ҳанаҳәон.

Иахьа дыҡагәышьам, дҳаҧхеит маҳәык иеиҧш акәымкәа, абык иеиҧш иаҳаҧхьаʒоз, иаҳҭахыз Котик Герхелиа. Аҧсҭазаара наԥьнатә иамымʒаауа иацу ауадаѽрақәеи, аҡыбаʒыбақәеи, иаҳхаагаз аибашьра хлымʒаахи иаԥьал дырццакит, иуахҵа еиқәнаҳәалеит. Ҳаб иаҳәшьа Наталиа лакәзаргьы ларҕьажәѽа лѽыза гәакьа (иҡәбаҡәшәо, еицәнымхо еицынхоз) идунеи аниҧсах ашьҭахь, лыхшара ргәы камҳарц азын лҽыргәҕәашәа ҧытраамҭак днеизаргьы, аҵыхәтәан лыҧшәма Котик Герхелиа иабацәа рҳаҭгәын аҽы дахьамадоу ивараҽы наʒаʒа дыҡазарц луахҵа днанагеит. Ари, жәаҳәарада, дызҭахыз зегьы ҳзын зхашҭра мариам цәыʒ дууп. Аха иҡоуп насыҧны иуԥхьаʒаша, ҳгәы збаауа. Уи убри ауп: урҭ рыхшара еиҵаѽѽы уреигәырҕьартә иҡоуп. Егьырахь, поетк иаҳасабала уахәаҧшуазаргьы, Кәасҵа Герхелиа илитературатә ҭынха (уи сара ахәшьара асҵом, иазҭаша ыҡоуп) атәы ҳҳәозар, уи ҳмилаҭ сахьаркыратә литератураҽы ахатә хаҽра аманы, аҧсыҧха аланы ес-

нагь иҟазаауеит» иԥуеит апоет иабхәында иԥа Д.И. Гәлиа ихьӡ зху Аԥсуаҭцааратә институт аҟны аус зуа, аҵарауаԥ Џьон Гәлариа».

Аҳәынҭқарра-уааҽәлларратә усзуԥы, аҵарауаԥ Владимир Сократ-иԥа Воуба абар Кәасҵа Герхелиа иҵыхәала, ҳаниҿцәажәоз иихәоз: «Кәасҵа Герхелиеи сареи ҳаиԥызцәан, даараӡа ҳаизааигәан ҳаныҷкәынцәаз, 1956 шықәса инаркны аҵыхәтәантәи иԥсҭазаара амшқәа рҟынӡа. Аԥада иасырбаз ашықәс азы сҭалеит Аҟәатәи аҳәынҭқарратә педагогтә ҵараиурҭа. Уи директорс даман Аԥсны жәлар рҵара ус акырӡа иазааԥсахьаз, Ареспубликаҿы зҽаԥсазтәыз арҵаԥы Леила Николаиԥха Ачба. Аиашазы, аԥсуаа рҿар аҵара рҵар, иуаахар, аԥсадгьыл азы иҵоураны иҟалар зҭахыз лара леиԥш даҽаӡәы иԥшаара уадаԥын, усҟантәи аамҭазы акәым иара уажәгьы. Уи астудентцәа зегьы неилых ҟамҵакәа аҵараҿы аума, ахымԥаԥгашьаҿы аума лылаԥшхаа ҳхын, ҳагәцаракны ҳлыман, аԥны анҵыҵ ахымԥаԥгашьазы акультура ҳалалааӡон, аԥсуа қьабзқәа ирауаршәааны.

Сара сызлацәажәо аамҭазы ари апедагогикатә ҵараиурҭаҿы аҵара рҵон заԥхьаҟа имилаҭ шәҟәыԥԥцәа дуқәан иҟаларц иҟаз М. Лашәриа, Н. Кәыҵниа, Џь. Аҳәба, Кә. Герхелиа. Еицыз арҭ рплеада аҵараҿы даара агәырҵҟәыл бзиа змаз, еиҳарак асахьаркыратә литература ирацәааны зҽадцаланы ирыԥхьоз ракәын. Избанзар, рхаҭақәа ашәҟәыԥԥра рҽазыркхьан, иаҿын, рыҽԥыршәон. Убри азын мацарагьы ҳаҭыр ҳазрықәын, ҳрылаҽхәон, иахьатәи рыԥаӡара аҟынӡа ишнеиуаз зынӡагьы ишаҳзымдыруазгьы, ҳхаҿы ишымаауазгьы.

Араҟа еиҿкааз аԥсуа литературатә хеилак ибзиангьы активлаҵәкьа аус ауан. Ҳлитературатә хеилак иаҭаауан ҳашәҟәыԥԥцәа дуқәа, иаҳҳәап: Иван Ҷарба, Алықьса Џьонуа, Ҷыҷыкәа Џьонуа. Урҭ рықәгыларақәа раан, исгәалашәоит, заҟа аамыҫташәала рԥьабаа пату ақәҵаны

иахцәажәоз авторцәа ҷарацәа ражәеинраалақәа, урҭ анеилдыргоз ирыгызгьы имӡакәа ирарҳәон, иддырбон нацәаҟәкыла ргәы цәымҟьакәа, аха идыриашартә еиԥш. Аԥышәа змаз, зыхьӡ-зыԥша ыҟаз апоетцәа рабжьгаракәа, разгәаҭақәа аѡымҵа ахаҭабзиара иазкны иҟарҵоз акритика, ҳәарас иаҭахузеи аѡѡцәа ҷарацәа рзын кыр иаԥсан, цхыраара дуун.

Сыззаааиуа, абри алитературатә хеилак аҷы Кәасҵа Герхелиа активла ихы алаирхәуан, уи аусура ирцыхцыхуан, даҽеакала иуҳәозар, авторцәа ҷарацәа ражәеинраалақәа еилдыргон, ирыгыз-ирыбзаз азгәарҵон. Ари, жәаҳәарада аҷарацәа ажәеинраалақәа зыѡуаз ирыхәон. Рхы аус адулашьа дирҵон, арҷиара аус бзиа иднарбон, иаднаԥхьалон. Саргьы, студентк, аԥсуа литература бзиа избоз аӡәы иаҳасабала, схы аласырхәуан, сырзыӡырѡуан изыԥхьоз ражәеинраалақәа, нас акритика ирзеибауаз. Абраҟа Кәасҵа Герхелиа иажәеинраалақәа изныкымкәаиѡынтәымкәа еилдыргахьан. Усҟан игәасҭеит уи акритика заҟа дазыӡырѡуаз, игха идырбар, дацрамлакәа ишидикылоз, угха уазҳәо, иуриашарц нацәаҟәкыла иузырбо узҵаху иоуп ҳәа иҳәон иара.

Сара аѡада зыӡбахә сҳәаз апоетцәа ҷарацәа сара саԥхьа ҳазҵаз атҵараиурҵа иалгеит, еиҳау атҵараиурҵақәа рахь рхы дырхеит, иалгаанӡа арра иргазгьы убап. Сара 1960 шықәсазы апедагогикатә ҵараиурҵа салгеит. Иара убри ашықәсан сҵалеит Аҟәатәи аҳәынҵқарратә педагогикатә институт афилологиатә факультет аԥсуа сектор. Абраҟагьы аԥсуа литературатә хеилак еиҷкаан. Уи еиҳа амҽехак ҵбаан арҵаѡратә училишьче аҟны аасҵа. Избан акәзар, аинститут аҷы афилологиатә факультет аԥсуа сектор анаадырты (1954) нахыс аԥсуа студентцәа изыѡуаз рхыԥхьаӡара иацло иалагеит, уи мчы ҷыцын Аҟәатәи апедагогикатә институт азы. Насгьы, араҟа атҵара рҵон, иалгахьан ҳаԥсуа сахьаркыратә

литературеи аԥсуаҭҵаарадырреи русхкы аҟны еицырдыруа иҟалаз, ихьӡырҳәаганы иаҵагылаз Алықьса Гогәуа, Борис Ҭыжәба, Анатоли Возба, Нели Тарԥҳа, Анатоли Аԥьынԥьал, Шоҭа Чкадуа, Шоҭа Салаҟаиа, Кәасҭа Герхелиа, Сергеи Зыхәба, Платон Бебиа, Владимир Дарсалиа, Шьурбеи Царгәыш, Владимир Агрба, Нели Аӡынба, Владимир Анқәаб, Руслан Қапба, Кәасҭа Думаа, Олег Дамениа, Ҷыҷыкәа Коҕониа уҳәа еиҭа аӡәык ѡыԥак.

Аинститут саналга, еиуеиԥшым аҭыԥқәа рҿы аус зуит, иаҳҳәап: Ҭхьынатәи абжьаратә школ, уантәи арра сыргеит, сыҟан Балтика, сымшынуаѡын, шықәсык ашьҭахь сааит, ѡаԥхьа ашкол аҿы аус зуан, нас Совпроф аҟны инструкторс сыҟан. Абраҟа Кәасҭа лассы-лассы акәымзаргьы, дымѡахыҵуан, ҳаицәажәон, еиҳарак ажәеинраала ҿыцқәа аниѡлак дауан, дыссаԥхьон. «Жәаха исцәаблагәит, макьана ишыстахуи сыздәылмыршәац, угәы еихьышьуа сцәумҵәахын» ҳәа, – нацитцон, дысзаԥхьарц данаатәалак. Саргьы, аиаша ами ауаѡы иихәаша, сгәы иахәон алитература иҕәҕәаны еилызкааура аӡәы иеиԥш сыԥхьаӡаны, сгәаанагарагьы иҵахны иѡымҭақәа дахьсызрыԥхьоз.

– Иҵабуп, Кәасҭа, сгәаанагарақәа рыгәра ахьугоу, сара уааӡа сшыҟамгьы еилыскааурит, аха абзиа збар издыруеит сацәымѡашьо – сҳәон саргьы сизыӡырѡырц санидтәалоз. Сара урҭ ажәеинраалақәа дзыԥхьоз сгәаԥхон, избанзар, акы, дара еихышәшәа ицон ԥықәсларак, ҭаҟәаҭаҿарак зыӡа ирнымԥшӡауа, апоезиатә цәа хаа рыҟәнышьшьы. Ҩбагьы, иара автор ихаҭа иаԥиҵаз иѡымҭақәа данрыԥхьо аԥхьаѡ мыцхәы изааигәазтәуа даҽа цәак рхалоит, ԥхаррак рыҵалоит. Убри аҟнытә, сара аханатә сыстуденттә шықәсқәа раахыс алитературатә хәылԥазқәа бзиа избоит рылатәара, аҽалархәра, избанзар, издыруеит уа, еисымшаҵәҟьа акәымзаргьы, авторцәа рхаҭақәа шықәгылауа,

рҽымҭақәа ишрыҧхьауа. Ас иҟоу аҧхьаҽцәа, алитература абзиабаҽцәа сгәы иаанагоит схала сакәым ирацәаҽуп ҳәа.

Кәасҭа Герхелиа аҧсҭазаара иамоу аҟыба-ҙыбарақәа жәпакы ишихҭынхьааузгьы, дышдыргәамҭуазгьы, ҧсабарала длахҿыхын, длафҳәаҽын. Уи дуқәшәаны умырччакәа, лаф бзиак мҳәакәа, анекдотқәак рыцымҭакәа баша дуҧырҭны деиқәыхьшәашәа дцаҙомызт. Уи ишәҟәыҽҽра аҟны еиҧш ашәаҳәараҿгьы, акәашараҿгьы, ачамгәыр арҳәараҿгьы абаҽхатәра иман, абжьы хаа ихан.

Кәасҭа Герхелиа иман ауаҽышьара бзиа иазҳәо даҿеа ҟазшьакгьы. Уи изаҟаразаалакгьы, ахҙыргара иламызт. Сара дыстудентны данызба инаркны уи ауаҽ аҭакҧхықәра змаз аҭыпқәа рҿы амаҵ аниуазгьы, ихатәроу поетны даныҟалагьы, иҿеимҧсахҙеит, ҳаныҷкәынцәаз ҳанеибабаз еиҧш Кәасҭа Герхелиа иакәны, дшыҟаз даанхеит. Ари ауаҽы дзырҧшҙо, дызлоу ауаа рҿы иаҳаҭыр шьҭызхуа аҟазшьа бзиақәа ируакуп. Араҟа исгәаласыршәарц сҭахуп англыз шәҟәыҽҽы Д. Аддисон иҳәахьа: «Скромность это не только орнамент, но и страж добродетеля» ҳәа.

Хышә шықәса инареиҳаны изхыҵуа ари аҳәахьа, Кәасҭа Герхелиа иеиҧш иҟоу ауаа ахҙырымгаҽцәа заҟа ирнаалоузеи, рхаҭара аанарҧшуазеи!

Иаҳхаагаз аибашьра хлымҙаах аан Кәасҭа Герхелиа иҧазаҵә Беслан абџьар икын, иҽызцәа дрывагыланы деибашьуан. Иара ҳашәҟәыҽҽцәа аҙәырҽы реиҧш иҽыга калам бџьарра ауан, даҿакала иуҳәозар, аҕа хәымга игыгшәыгра ҿаҧырҿуан усҟан иаҧиҵоз иажәеинраалақәа. Зегьы ҳарҟәаҵыргьы, Лаҭатәи атрагедиа иазикыз ажәеинраала амацара заҟа ҳанаҳәозеи, апоет иажәа сахьарк заҟа ажәлар рылабжыш аанагаз, ргәы еиланаршыз, аҕа хәымга ицәымҕра днаркыз. Нас-

гьы, уи иажәеинраалақәа артистк диеиҭамкәа акәын исахьаркны дышрыԥхьоз.

Кәасҭа Герхелиа аѡызара ҳаҭыр ду изақәын. Иѡыза абзиара дақәшәар деигәыргьон, ацәгьара даниар ицеиѡишон, дидгылон. Ихы инаркны ишьапаҟынӡа даԥсыуа патриотын. Диуамзаргьы, уимоу, иааигәаны дизымдыруазаргьы аԥсуа интеллигенциа рҭаацәара ҭеик дрылшәар, иԥсҭазаара ҿахҭәар игәы инархьуан, ихьааигон.

Апоет гәлымҭәах Алықьса Лашәриа иԥсра хатә хьаак, хатә гәырѡак еиԥш ихигеит. Ҳанеиқәшәалоз, ицәырганы иҳәалон иқәрахьымӡахаз ҳпоетцәа: Иуа Коҕониа, Самсон Ҷанба, Қьаазым Агәмаа, Леуарса Кәыҵниа, Владимир Агрба, Алықьса Лашәриа уҳәа егьырҭгьы рыӡбахә. Урҭ рҿахәы нагӡаны аҳәара рлахьыҥҭахазҭгьы, иахьа ҳмилаҭ сахьаркыратә литература ахаҿра заҟа игәылҭәаарыз, заҟа ѡымҭа ссирқәа рыла иҿырбарыз, аха амч еиқәаҵәақәеи аԥсцәаҳаи урҭ руахҭа дыркьаҿӡеит, раԥьал ааскьаргеит.

Абарҭ амилаҭ адоуҳатә цәыӡқәа Кәасҭа Герхелиа игәаларшәаны рыӡбахә аниҳәоз, ихаҿы ианубаалон лахьеиқәҵарак узырбоз ихьааны ишицрыхоз, лоунытә ишиныруаз. Абри амацарагьы иаҳнарбон уи ипатриотизмра заҟа иҵаулан адац-ԥашә амаз. Схаҭа насыԥс исыԥхьаӡон, иахьагьы исыԥхьаӡоит абри еиԥш иҟаз апоети сареи ҳахьеиѡызцәаз, ҳахьеизааигәаз».

Ҳәарас иаҭахузеи, Кәасҭа Герхелиа ибзианы дыздыруаз, изааигәаз, иѡымҭақәа гәахәарыла ирыԥхьоз, аус ицызуаз уҳәа ирацәаѡуп. Аха урҭ зегьы аҳәы дагмыжькәа иара изы ргәаанагарақәа раагара хыкәкыс исымам, избанзар акы, дара рацәаѡуп, ѡбагьы, сара сзыҿцәажәаз, мамзаргьы агәалашәаратә ҟазшьа змоу аҳәамҭақәа змысхыз, еиҳа изааигәаз (араҟа иуацәагьы, иҵахцәагьы алоуп), ирҿиамҭақәа здыруа, доуҳатә мазараны изыԥхьаӡо роуп, насгьы дара урҭгьы апоет ихаҭашьатә ҟазшьақәа ирымаз

аҧыдарақәеи иԥсҭазаара иаҳыз инысымҳеи рҿы иубоит, аӡәы иихәаз егьи еиҭахәо акәымкәа, иҿыцу адаҟьақәа аепизодқәа, адеталькәа – иаазырԥшуа Кәасҭа Герхелиа уаҳытәыҳсак, аԥсуа рҿиаҳык, уаажәларратә усзуҳык иаҳасабала, ихаҿсахьатә хаҭара.

Сгәы иаанагоит ҳпоет изку урҭ аҳәамҭақәа, агәалашәарақәа аԥхьаҳ ухаҭагьы угәы рыцәымҿыцьуа иугәаԥхоит ҳәа. Ус анакәха, иҟоуп ирыцаҳҵаша аҳәамҭақәа. Уажәы ҳалзыӡырҳып Аԥсны зҿаԥсазтәыз ажурналист, «Ахьӡ-аԥша» аорден ахпатәи аҳаӡара занашьоу, Аԥсуа радио аредактор еиҳабы Елеонора Константиниҧха Барцыц: «Кәасҭа Маԥьгәыр-иԥа Герхелиа иаҳәшьа Флореи сареи Кондрат Фиодор-иԥа Ӡиӡариа ихьӡ зху Аҟәатәи ашкол-интернат, нас Аҟәатәи амузыкатә ҵараиурҭаҿгьы аҵара еицаҳҵон. Флора лаб иԥсҭазаара даналҵ, амузыкатә ҵареиурҭа аҿы аҵара аанлыжьит, бзиа ишылбозгьы, ишлыцааиуазгьы, агәырҳеи ашәаҳәареи лзеиламыгӡеит.

Кәасҭа Герхелиа сара раԥхьа дызбеит Аҟәатәи амузыкатә ҵараиурҭа аҭаларазы Флореи сареи аԥышәара анаҳҭиуаз. Аҟәатәи ашкол-интернат ҳанҭаз аахыс ҳара ҳаиҳызцәан, бзиа ҳаибабон. Убри аҿны длыцны днеит агәыкра зҵаз ҷкәына ԥшӡакы. Саб иашьа иоуп, Котик ихьӡуп лҳәеит Флора. Убри аахыс уии сареи ҳаибадыруан, аԥсшәа ҳзеилан, акьыԥхь збоз иажәеинраалақәагьы срыԥхьон, исгәаԥхон. Ақәла-азла дырнаалон, иҟазшьа бзиан.

Арадио аҟны редактор хадас обкомаа данынарышьҭ, сара еиҳагьы сеигәыргьеит избанзар, ҳаибадыруан. Ҽнак аусураҿы сиазҵааит. – Аҟәатәи амузыкатә ҵараиурҭа ҳанҭалоз ҳкажьны узцеи – ҳәа. Аҭакс дааччеит ауп, уаҳа акгьы имҳәеит.

Иаҳәшьа Флореи сареи, аҳада ишысҳәахьоу еиԥш, ҳаиҳызцәан аҟнытә иҭаацәарагьы здыруан. Аусураҿы

данааи аҽныҵәҟьа аԥсуа, аурыс, ақырҵуа аҟәшақәа рколлектив зегьы дҳалсны ҳаибеит. Сара аԥсуа, ақырҵуа, аурыс амузыкатә ҟәша сеиҳабны, иахьагьы уа аус зуеит. Кәасҵа арадиодырраҭарақәа злацоз ахбызшәакгьы аԥсуа, ақырҵуа, аурыс – ибзианы идыруан. Уи, жәаҳәарада, ҳусура ахаҭабзиара ианымйшит, иацхрааит. Еиҳаракгьы, иҽыцны акәымзаргьы, лассы-лассы аефирахь ицалартә еиԥш арадиоинсценировкақәа, алитературатә ҟазшьа змаз еиҽикаауан, амҩа риҵон.

Кәасҵа Герхелиа аԥсуа жәлар рмузыкатә фольклор бзиа ибон, идыруан, дазҟазан. Уи ихаҭагьы Аҟәатәи амузыкатә ҵараиурҭаҽгьы шықәсқәак аҵара иҵон. Уигьы акыр аҳәон инапы ианымйз аус аҽы. Уи амузыка злеиликааузаз ала, саргьы сусура иацхрааша абжьгарақәа маӷымкәа иситҵон. Дубап напхгаҩык уара узҽу аус зынӡа изымдырӡо, уи ааигәара дыҟаӡамкәа, иҟаҵатәу ануирбо.

Кәасҵа инапы ианымйз аус еиликаауан, еиҵарсшәа иуҳәозар, аԥсы ахьҵаз идыруан. Убри азын акәын аус ицура аколлектив изырзымариаз, изырзыманшәалаз.

Кәасҵа Маӷьгәыр-иԥа Герхелиа аԥсуа музыка анаҩсангьы, Нхыҵ Кавказтәи ажәларқәа рмузыка бзиа ибон, идыруан. Уимоу, зны-зынлагьы, аха аниоулак, данҵаҵәлак сара смузыкатә редакциаҽы дааины урҭ нхыҵтәи ҳашьцәа рашәақәа данырзыӡырҩуазаи данрыцкәашози ыҟан. Уи убас дкәашон ҭеиҵыԥшла заҟа деинаалаз аҟара убриаҟарагьы аԥшӡара аҵан, ԥагьарак аҵамкәа амузыка даласоушәа дыҟан, ибжьы акәзар ихааӡа угәаҵаҽ инеиртә игон. Зны-зынла ашәақәа дырзыӡырҩны, дрыцкәашаны икабинет ахь данцоз, алафи аҵабырги рҳәаақәа еилаҵаны абас иҳәон: «Елеонора, сара есымша сыԥсы ҭаӡам, бара сара саасҵа бҽами, амузыкатә программақәа анеиҽыбкаауа, ианымйкабҵо, абарҵ бзиа избо, абра сааны сыззыӡырҩуа ашәақәа аларгылала, акы, салабгәалашәалоит, ҩбагьы, уахьгьы исаҳауеит» –

ҳәа. Усҟан исаҳаз ажәақәа рҭак ҳәа акгьы ҟасымҵеит, аха убриаахыс иахьауажәраанӡагьы амузыкатә программақәа анеиҿыскааua, ишиҳәаз еиԥш, иара бзиа иибоз ашәақәа, амелодиақәа аналасыргыло сыбла даахгылоит иԥсы ҭоушәа, ианиааз дшыҟаз еиԥш дыԥшӡаӡа, дразӡа.

Кәасҵа Герхелиа игәалашәара иазкны, иасимволны, имшира (22 жәабран) аҿены, иажәеинраалақәа рыла иаԥҵоу ашәақәеи бзиа иибоз амелодиақәеи рыла еиҿыскаауеит агәалашәаратә концерт. Аромантикатә цәа зхаз, алаф дазҟазан. Уи ашьыжь аусураҿы данааилак аколлектив зегьы дҳалсны ҳаибон, ҳгәалаҟарақәа шьҭыхны, аусура ҳгәы азыҳәо ҳҟаҵаны икабинет ахь дцон. Даҕьуа, дгәамҵуа, напхгаҩцәақәак рымчра удырбарц ишыҟарҵало еиԥш акәымкәа, абжьгаратә ҟазашьа форма аҭаны, иҳагу иҳабзоу ҳаиҳәон, аефир ахь ицоз аматериалқәа, атекстқәа ишҳариашаша аметод ҳирбон, ҳаргьы даҿеаӡәы диеиԥшымкәа ҳаҭыр иқәаҳҵон, ҳагьицәыԥхашьон иуаҩышьара бзиазы.

1992-1993 шықәсқәа раантәи ҳажәлар аибашьра хлымӡаах игәы аҵаҕара ҕәҕәалаӡа ианырит. Ус шакәу аҳәоит агыгшәыгтә хҭыс – Лаҭатәи атрагедиа декабр 14 аҿены иҟалаз иазкны иифыз ажәеинраала амацарагьы. Ари ажәеинраала апоет даԥхьеит урҭ агәаҟқәа рыԥсыбаҩ Гәдоуҭа ақалақь апарк аҿы анышә иана-мардоз аҿены. Усҟан уи иқәгылара иазыӡырфуаз амца аԥырқьхәа изнамыркыз, аҕа хәымга ицәымҕра еилана-мыршыз аӡәы дыҟоуп ҳәа сгәы иаанагом. Апоет даԥхьон ифымҭа, илаҕырӡ иҿыкьаса ицон. Азыӡырфцәа аҵкыс еицәан. Апоет ари иажәеинраала ҭыхәтәантәин, уинахыс дзыԥхьаз ҳәа акгьы ҭафны иҳамам. Ари реликвиак аҳасабала, ҳархив аҿы иҵәахуп.

Аибашьра ҳаԥсадгьыл ианнаҵаз ахәрақәа ҕәҕәала инырит Кәасҵа. Урҭ иаԥьал дырццакит. Аха уи дыԥсым, иҟоуп, еизакны иҭыжьымзаргьы, илитературатә ҭынха,

ҳмилатҭ литература иадаҟьаҟәаны. Ҳара аус ицызуаз ҳакәзар, ҳаҟанатҭ ҳгәалашәараҽы даанхоит зыԥсы ҭоу аҳәы иеиԥш.

Ҳмузыкатә фонд аҽы иҟоуп Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалаҟәа ирылхны ҳкомпозиторцәа иаԥыртҵаз ашәаҟәа ҭаѡны. Убарҭ иреиуоуп: «Аԥсадгьыл азы агимн», «Аҟәатәи аапын», Мариа Адлеиба илызку ашәа, «Сқыҵа Ҕәада», «Лаҵа».

Иара убас, ҳфонд аҽы иҵаѡуп 1986 шықәсазы Қьаазым Агәмаа 70 шықәса ихыҵра аназгәарҭоз Кәасҭа Герхелиа дзыԥхьаз ажәеинраала «Ахәрашәа»; Кәасҭа Герхелиа иѡымҵа «Рҽазыҟарҵеит» арадиоинсценировка зызу. Уи нарыгҳоит Нели Лакобеи Алықьса Ермолови.

Кәасҭа Герхелиа иԥсҭазаараҽы еиуеиԥшым аҭакԥхықәра змаз амаҵурақәа жәпакы ибеит. Аха уи дахьнеилак ишьҭа ҷаҽаҳа иубартә инижьуан ибаѡхатәреи, идырреи, иуаѡаамысҭашәареи ирыбзоураны».

Аԥсны анацәа рхеилак ахантәаѡы Гули Михаилиԥҳа Кьычба ҳанлыҷцәажәоз абар илҳәаз: «Сара аиҵбыратә классқәа рҽы аҵара аныстҵоз инаркны аԥсуа шәҟәқәа рыԥхьара абзиабара скхьан. Нас исыман даҷеа гәаҳәаракгьы – сзыԥхьоз аѡымҵақәа зѡыз авторцәа рбиографиақәа рдырра, уимоу, рхаҭақәагьы збар сҭахын. Ииашоуп, аиҳабыратә классқәа рҽы саннеи, аԥсуа литература ахрестоматиа апрограмма ала ҳазхысуаз аѡымҵақәа равторцәа рбиографиақәагьы ааркьаҷҳаны ианыз исырҵозгьы ыҟан. Иара убас схала испыхьашәаны сзыԥхьозгьы убарын. Убарҭ иреиуоуп аԥсуа литература аклассикцәа: Қьаазым Агәмаа, Леуарса Кәыҵниа, Оҭар Демерҷьиԥа, Владимир Агрба, Леонти Лабахәуа, Сҭепан Қәычбериа, Алықьса Лашәриа. Урҭ рырҽиаратә биографиақәа рышәҟәқәа ирыцыз исарҳәон рыпсҭазаара атәы, иснардыруан ашкол аҽы иаҳҵаз аиҳа. Амала, егьырҭ абжьаратә абиԥара иатәу

ашәҟәыԝԝцәа рԝымҭақәа, рышәҟәқәа хазы иҧытцыз санрыпҳьоз Алықьса Џьонуа, Гьаргь Гәыблиа, Нели Ҭарпҳа, Алықьса Гогәуа, Шьалодиа Аҧьынџьал, Владимир Анқәаб, Платон Бебиа, Витали Амаршьан, Анатоли Аҧьынџьал, Никәала Кәытниа, Мушьни Миқаиа… заҟа исҭахыз дара рзы аилкаа узҭо, апҳьаԝцәа идзырдыруаз астатиа кьаҷқәа рыцзар. Ас еипш аҟаҵара, сгәанала, акы, апҳьаԝи ашәҟәыԝԝи еизааигәаз тәуа акоуп. Ԝбагьы, апҳьаԝ қәыпш имилаҭ литература абзиабара иланаҵоит, ҭоурыхтәла дазхәыцуа далагоит.

Убри аҟнытә, зыпсы ҭаз ашәҟәыԝԝы лабҷаба ибара, идырра, иқәгылара, изыҙырԝра сара агәалаҟара бзиа снаҭон, смилаҭ хдырра арҷыхон. Ажәа сахьарк азҟаза, ашәҟәыԝԝы сара нцәак иеипш сихәапшуан абжьаратә школ санҭаз инаркны. Иахьатәи ҳҷар ари азҵаара ишазхәыцуа, ишахәапшуа атәы сызҳәом, уи дара роуп издыруа. Уажәы урҭ инцәартәқәо рацәоуп атехникатә прогресс иарҷиаз аинтернет система адунеи аҟнытә. Амала, сара сабиҧара иаҵанакуаз аҷар, шамахаҙак акәымзар, ҳлитературеи уи зырҷиауа ашәҟәыԝԝцәеи милаҭ гәадуран ирыхәапшуан, ишшьаҭамырҙгоу дырны бзиа ирбон, ирбоит иахьагьы.

Зегьы зхысҳәааua, изаамҭанымкәа, зҷахәы нагҙаны аҳәаха змаҙакәа иҳапхаз апоет, апублицист, ауаажәларратә, аҳәынҭқарратә усзуԝы Кәасҵа Маҧьгәыр-иҧа Герхелиа иоуп. Уи раҧхьаҙа иԝымҭақәа рыла дыздыруан. Аԝада ишазгәасҵаз еиҧш, сышколтә шықәсқәа инадыркны аҧсуа шәҟәыԝԝцәа иаарԝуаз исымҧыхьашәоз, ҳәарада, срыҧхьон, сзамыҧхьар исцәыбжьахар иҧхассшьон, срыҧхьон башамаша акәымкәа, бзиа ибаны, исҵахны, аҧсуаа ҳдоуҳа иамазароуп, иатәышьҭроуп ҳәа иҧхьаҙаны.

Сара Дырмит Гәлиа Иԝны амузеи анаат (1972), уа аусура салагеит. Уа лассы-лассы избо салагеит санҵаԝыз

инаркны сыззыхьуаз ашәҟәыɯɯцәа. Араҟа аԥсуа шәҟәыɯɯцәа рыдагьы егьырҭ амилаҭ шәҟәыɯɯцәеи аҵарауааи нанагон, аха сара сзы ҳлитература аклассикцәеи ҳҵарауаа дуқәеи: Баграт Шьынқәба, Иван Папасқьыр, Мушьни Аҳашба, Алықьса Џьонуа, Ҷыҷыкәа Џьонуа, Шалуа Инал-иԥа, Хәыхәыт Бҕажәба, Гьаргь Зиҳариа, Константин Шьаҟрыл зегьы ирыцкын. Урҭ сара сдоуҳа иазааигәан.

Сыззааиуа, абраҟа дызбеит Кәасҭа Герхелиа. Усҟан уи еицырдыруа поетны ихьӡ Аԥсны анҭыҵгьы инаɯхьан. Уи иаразнак улаԥш идҳалартә дыԥшҳан, дгәыкын, дуаɯнаалан. Уи Дырмит Гулиа имузеиаҿ лассы-лассы днеиуан, акультура иахәышҭаараны иԥхьаҳон. Усҟан аҭаацәара салалахьан, атеатр аҟынгьы Асҭыԥҳа лроль-гьы сыхәмархьан, уи иабзоураны сыздыруаз актиорк иаҳасабала иҟан. Исыздыруам актиорк иаҳасабала исылҵрыз, сҟазара аɯаҳара лахьынҵас иаиоуаз, аха иахьагьы сгәы иалоуп атеатртә ԥсҭазаара – аԥсуа сцена ахьаансыжьыз. Кәасҭа Герхелиа амузеиаҿ даннеиуаз, изныкымкәа-иɯынтәымкәа исаҿԥниҳәахьан: « Гули, иныбмыжьыр акәын аԥсуа театр, уи аԥсабара баҵанакуан, батәын» ҳәа. Сара ҭакс исҳәоз акызаҵәык акәын: – «Аҭаацәаратә ԥсҭазаареи атеатртә ҟазареи сзеиламыгӡеит», ҳәа.

Есааира аҕыҕра иаҿыз ақырҵцәеи ҳареи ҳаизыҟазаашьа саатла иалацәажәон араҟа еиқәшәоз ҳаинтеллигенциа Кәасҭа Герхелиа дызлахәыз. Алафи ашәеи уи дахьнеилак ицын. Иҳәаландаз ҳәа угәы иаанамгарц залшомызт, знык иадамхаргьы уизыҳырɯыр. Ицәажәашьа аума, иныҟәашьа аума, ихымɯаԥгашьа аума, иахьабалак уааиҵашьыцыртә аҟынӡа дуаɯеиҿкаан, дуаɯаамысташәан, еицырдыруа атермин ала иуҳәозар, динтеллигентын.

Аԥшӡареи, абаɯхатәареи, ауаɯаамысташәареи зегьы еизышәаганы аҳәгьы иоуӡом. Аԥсабара араҟа акаҷбеира

адыруеит, аҽыннакылоит. Аха изиҭазгьы, иитаҵәҟьоит еиҟараны. Абас излахьынҵахаз дреиуоуп Кәасҭа Герхелиа».

Аҧхьаԝ ухаҵкы, маҷк аҟара стема хада сацәхьаҵуазаргьы саҭаумҵан; Гули Кьычба илызку фактк атәы сҳәарц сҭахуп, имыцхәымҳәагьы сгәы иаанагоит. Избанзар, иаҳхаагаз аибашьра хлымӡаах ашәеиқәаҵәа зышәнаҵаз анацәа зегьы ирыдҳәалоуп, ирхьысуеит.

Уажәы ҳазыӡырԝып абаԝхатәра змоу апоет Инна Аҳашҧха Гули Кьычбеи лажәеинраалеи рзы илҳәо: «Исцәыцәгьан... Исцәыцәгьан усҟан еиҧш уажәгьы, ан – ашәеиқәаҵәала иҭалаҳау лыҷцәажәара. Алаҕырӡ иалызбааун урҭ ахаҷқәа, ақәыҧшқәа – зыблақәа ччоз, аха аччаха змаӡаз, зымра ҭашәахьаз, аха ҳара ҳҟынӡа иааӡоз ашәахәақәа рыҧхара нзыжьыз. Усҟан еиҧш уажәгьы исаҳауан ахысыбжьқәа, усҟан еиҧш уажәгьы игон амыткәма, усҟан еиҧш еихых-еиҵых саҧхьа иқәуп урҭ арҧарцәа усҟан збара сылымшаз, исзымычҳауаз урҭ асахьақәа иахьа сыбла еиҭаахгылон. Еимгеимцарак иалагӡаны схынҳәуан ишыстахымызгьы уи аамҭа хлымӡаах ахь. Истахзам, истахым сҳәон урҭ ахҵысқәа рылацәажәара, аха исыкәшәон, исыкәшәон, избанзар ирацәоуп анацәа ашәеиқәаҵәа зшәу, иахьагьы зыцкәынцәа рыбаԝҵәҟьа змам, «гәыҕрала зымшқәа нзыртцәо».

Саҧхьон, саҧхьон уи ажәеинраала, алаҕырӡ зқәыпсаз, ақьаад ианылаз, цәаҳәак зымԝыцыз, зыгәгьы иҭамыз ан – иҷыблааз лгәы аццышә иалхыз урҭ ацәаҳәақәа сгәаҵанӡа инеиуан, сыбла даахгылон уи аҧхәыс-ҧшӡа аибашьра ҟалаанӡа сахьынхоз амшын аҧшаҳәала лыцкәыни лареи еишьеи-еҳәшьеи реиҧш еиваҽырбо лассы-лассы хәылпазыла ианымԝаслоз. Ишырҳәо еиҧш, алаҧш-цәгьа ибла рцәиҵәахуан. Урҭ Арзамеҭ Ҭарбеи иан Гули Кьычҧхаи ракәын. Илыпсахит Гули лыпшра, иахьа

уажәраанӡа зхабар ыҟам лыҷкәын Арзамеҭ иԥшӡара, игәыкра угәалазыршәо ашәы-кас ихнаѡеит урҭқәа зегьы.

Саԥхьон уи ажәеинраала, саԥхьар лҭахын ан, избанзар, уи маҷк лыԥсы алеиѡылгон, лыҷкәын игәхьаагара убри ала ихылҿуан, лыҷкәыни лареи еицәажәошәа лбон, уажәакәын уи еиҳа данеилылкаауаз иҟәымшәышәны иааӡаз лыҷкәын амалахазгьы лгәы иаанагомызт абас гәымшәарыла аҕа диҽагыланы, афырхаҵара ду ааирыԥшуеит ҳәа. Илҳәон уи – ааи, дысзымдыруазаарын зегь реиҳа исзааигәаз схәыҷы. Илцәыцәгьан ан ацәажәара, иаҳцәыцәгьан ҳаргьы, хашҭшьа змам урҭ амш еиқәаҵәақәа рахь ҳхынҳәуан зегьы. Саԥхьа иқәын «Псра зқәым» ҳәа ааигәа иҭыҵыз ашәҟәы ианыз Арзамеҭ исахьа, зыхьӡ аԥсра адкылара узымгәыҕуаз, исаҳауан иара дцәажәошәа: «Сан, бымҵәыуан, афырхаҵа дырҵәыуаӡом».

Даԥхьон ан ажәеинраала урысшәала, илҭахын уи аԥсышәала ицәажәарц, лыҷкәыни лареи зны аԥсышәала еицәажәар шылҭахыз еиԥш.

Ажәеинраала иахьӡуп «Ани аҧеи реицәажәара» (урысшәала «Зов матери») Абар иаргьы:

Сыбла заҵә, сыҷкәын, сушьҭоуп сузгәаҟуа,
Удлаԥса иудыруеит дахәаӡом уан.
Улымкаа избозеи, иубоит уан сышгәаҟуа,
Удгьыл ахьаа еиҳазаап, нас, уан.

Аԥсаатә еиԥш уахьхыԥрааз уқалақь Аҟәа
Уалган уахьыҟаз, ухьаақәа реиҳан.
Тәамбашақә иқәтәаз дааины ҳа ҳҟәаҟәа,
Далцатәын Аҟәа, уи аԥсуа ихәҭан.

Сыҷкәын, иудыруан, еибгала умцаргьы,
Ахаҵа ишиаҭәоу, нас, идгьыл ихьчарц.

Сыбла заҵә, сыҷкәын, уаҳа усымбаргьы,
Ԥхыʒла усзааила, уан дуќажарц.

Аамҵала сангәыргьоз сеиԥшхап ашәымҵак,
Арзик, сызҽуҵып – ара сыќоуп, сан.
Ҳҵеира ирзынсыжьит, сан, сара сымҵак,
Сыдгьыл хьчатәымзи, бҵәыуо бымтәан. –

Сылаґырʒ касҵәом, Арзик, нас, уаҳа,
Анацәа ирасҳәап – ишәхышәх ҳәа шәкасы.
Ҳаҷкәынцәа ирыдшәымҵан, ирымаʒам гәнаҳа,
Ҳадгьыл ҳазҽырхит, иахҵныртцон рыԥсы.

Ԥхыʒла, ма ԥхыʒла, сыҷкәын, устаа,
Удлаԥса иудыруеит дахәаʒом уан.
– Аиааира амш иалоуп, сан, са сыхәҵаа,
Сыдгьыл хьчатәымзи, бҵәыуо бымтәан»*.

Араќа иаагаз ажәеинраалеи апоетесса Инна Аҳашԥҳа уи иаԥылҵаз аԥхьажәа хәыҷи ирҳәоит митәеиқәаҵәа зцәа иҵаʒаз, аибашьра хлымʒаах зԥа даҽаҵахәхаз ан лгәырԥа заќа иҵаулоу, заќа лгәы ҭнаблааua иќамзаара, аха иубоит лдоуҳа шыґәґәоу, избанзар уи лыҷкәын иԥсадгьыл ихы ақәиҵеит, уи ифырхаҵара дазыгәдууеит, иԥсы ҭоуп ҳәа ауп дшахәаԥшуа, ан илдыруеит Арзик иԥызцәа афырхацәа ԥсра шрықәым. Урҵ рыԥсадгьыл ҽырхит ахақәиҵра азааргеит рхы-рыԥсы ақәҵаны. Ан – Гули Кьычба лгәырԥа лоунытә ишьаҭаркугьы амцеиԥш ишуцралогьы ажәеинраала «Ани аԥеи реицәажәара» иаҵубаауеит ҳаԥсадгьыл аиааира азаазгаз афырхацәа ранацәа аибашьраан, уи ашьҭахьгьы иаадрыԥшуаз доуҳала рыґәґәара. Уи иабзоуроуп ахааназ зышьҭа мыʒуа агәырԥа хьанҵа аҽамҵара, избанзар рҵеицәа гәлымҵәахқәа ԥсра шрықәым рдыруеит.

* Агазеҭ «Аԥсны», сентиабр 28, 1995.

Анацәа ргәырԥа шхьанҭоу ауп иаҳәо Инна Аҳашԥха аԥымҭа иацылҵаз аԥхьажәа хәыҷгьы. Ари ажәеинраала аурыс текст ашәа алылхит Анжела Хьынҭба. Аԥсуа текст – ҳкомпозитор ду Оҭар Хәынҵариа. Аԥбагьы – аԥсышәалагьы урысшәалагьы ашәа налыгӡоит, Аԥсны зҽаԥсазтәыз артист Лиуда Гәымба, уи лырҿиаратә репертуар иалоуп. Ари игәыҿкаагоуп зԥацәа ҭахаз анацәа рзы мацара акәымкәа, аибашьра хлымӡаах зхызгаз, уи абла цымцым иҭаԥшыз зегьы рзы. Насгьы ажәеинраала аԥызҵаз Гули Кьычба – лхаҿсахьагьы ҳнарбоит захаҭара ҭәҭәоу, здоуҳа ҵаулоу, зыԥсадгьыл иаҿгәыҳәаауа, итрадициатәу ан гәеиҵамха лакәны. Ус шакәу акомпозитор Оҭар Хәынцариа ииԥыз ашәагьы ибзиаӡаны ианыԥшит азыӡырԥцәа рылаҭырӡ шаанагоугьы, имыткәманы акәымкәа, ахаҵареи аԥсадгьыл абзиабареи ирашәаны.

Кәасҵа Герхелиа изку абар даҽеа ҳәамҭакгьы. Уи салҳәеит акатегориа ҳарак змоу аблаҳақьым Еҭери Рафаил-иԥҳа Сниада: «Кәасҵа Герхелиа иҭаацәеи ҳареи Аҟәа ҳахьынхо ҳаигәылацәоуп, ҳаизааигәоуп, ҳаиҿцаауеит. Аха Кәасҵа Герхелиеи сареи ҳаибадыруеижьҭеи акыр ҵуеит нхарҭала ҳаигәылацәахаанӡагьы аԥсуа поетк иаҳасабала, ҳаҭыр еиқәаҳҵон. Аха ԥнык аҿы ҳанықала еиҳагьы ҳаизааигәахеит, ҳаибаҭаххеит, агәыла агәы даԥызоуп ҳәа аԥсуа жәаԥҟа баша ирымҳәазаап. Агәыла бзиа ироль, ус узазҳәар ауазар аигәылараҿы аума аҵанакуеит. Уи сара агәра згеит Кәасҵа иҭаацәареи ҳареи ҳаизыҟазаашьала.

Саргьы уажәшьҭа саухәыҷыху, ауаа сымбацкәа сауҟаху, аха Кәасҵа Герхелиа уаԥык иаҳасабала, иара иаҟара згәы разыз, згәы ԥшқаз дсымбацызт. Саргьы иашьак иеиԥш акәын бзиа дшызбоз. Ҳаныхәыҷыз инаркны дыздыруан. Данхәыҷызгьы иблақәа ҭыҧхааua дыԥшӡан, дандухагьы еиҳагьы дгәылҭәааит, аԥшӡара иҿықәыз

агәыкра аҵалеит. Дануаҷәажәоз абжьыхаа шихаз убон. Убри ибжьы хаа еиҳагьы амҽехак аманы аҽцәырнагеит ашәаҳәараҿы. Ашәа аҭыӡшәа анысҳәах, урҭ Герхелиаа ашәаҳәара шьҭрала ирылан, абиԥарала еихаҳауа иааргон. Иабаҷәагьы ус акәын ишыҟаз. Уимоу, Кәасҵа Герхелиа иаб Маԥьгәыр ашәа мацара акәӡамызт дзызҟазаз, абызшәакәагьы дрымаран, ирҳәон бжь-бызшәак ибзианы идыруан ҳәа. Ари афактгьы иаҳәоит уи ԥсабарала абаҩхатәра змаз аӡәы шиакәыз. Иара Кәасҵа ихаҭагьы абызшәакәа рҵара, рышьҭкаара изымариан. Уи сара избеит Ҕәада ашкол класск аҿы аҵара анаҳҵоз. Ҕәада сара зегьы реиҳа исзааигәо, бзиа избо аԥсыуа қыҵоуп. Избанзар, сан Пашьа Аслан-иԥҳа Ашәба аброуп апоетцәа ишырҳәо еиԥш, «лыԥсадгьыл хәыҷы». Абра саншьцәа рҿы сааӡеит саргьы. Лара Аԥсны зҽаԥсазтәыз арҵаҩы ҳәа аҳаҭыртә хьӡы лыхҵан.

Ҕәадатәи ашкол (уажәы апоет Қьаазым Агәмаа ихьӡ ахуп) аҿы ауп Кәасҵеи ҳареи ҳахьеибадырыз, ииашоуп ҳаиқәлацәамызт ԥыҵк, шықәсқәак деиҳабын, аха уи ҳаиҩызара иаԥырхагамызт. Уи даныхәыҷыз инаркны деилыҷҷа дыҟан, аҵараҿы агәырҵҟәыл шимаз ааирԥшхьан, ажәеинраалақәа ҿырҳәала рҳәара бзиа ибон урысшәалагьы аԥсышәалагьы.

Сара ҩызак, насгьы ақыҭа ԥшӡа Ҕәада сызладҳәалази рыла, Кәасҵа Герхелиа алитератураҿы поетк иаҳасабала данцәырҵ, данышьақәгыла саргәыргьон, салаҽхәон. Иҩымҭақәа агазеҭи ажурнали рҿы ианызбалак сгәы иахәаны срыԥхьон. Сыбла иаахгылон рацәак агәыргьара зҵамыз аҟәыҷара зныԥшуаз, ахәыцрақәа иргәылаз ихәыҷратә шықәсқәа. Иахьынтәаауаз сыздыруамызт, аха иаасгәалашәон аиба икәакәар былуам ҳәа ирҳәоз аԥсуа жәаԥҟагьы.

Кәасҵа Герхелиа иҟазшьан изааигәаз, ибзианы иидыруаз ауаҩы, иқәра ифахьазаргьы, дҿазаргьы

иԥсҭазаара даналҭлак ихьааигон. Дыҟан ауаԥы! Дыҟам ауаԥы! Арҭ аԥфилософиак рыԥсабарала имааибуа, еиҷагылауа категориақәаны ауп ишыҟоу, аха аԥсабара узақәԥом ҳәа иҳәоны заҟантә исаҳахьааз. Изхысҳәаауа, иаҳхаагаз аибашьра иаҳнаҭаз аԥхасҭа ду, уааԥсыралагьы, материаллагьы Кәасҭа Герхелиа цәгьа ихьааигон, хатәы хәраны ихҭынхьаауан, ҳҷар, ҳаҧкәынцәа анҭахоз. Сара агәра згоит ҳаҕацәа хәымгақәа иаҳзааргаз, убри аибашьра шакәу Кәасҭа Герхелиа иуахҭа аазгаз, иаԥьал зыркьаҷыз. Уи аибашьра ашьҭахь ҳанеиқәшәоз, ҳанеицәажәоз, дымқәыԥсычҳакәа илаҕырҙ аахамыжжылакәа рыҙбахә иҳәомызт ахақәиҭра ҳзаазгаз, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз ҳҵеицәа хазынақәа. Урҭ рыҟамзаара, иаҳзааргаз ахақәиҭра шнаунагҙоугьы, ҳаԥсадгьыл ианымпшырц залшом ҳәа азгәеиҭон иара. Усҟан игәалаиршәон аҵарауаа Мушьни Хәарцкиа, Закан Маршьан, Адгәыр Инал-иԥа, Витали Быҭәба, Маврик Наҧкьебиа, аԥсуа театртә сцена аҳкәажә Еҭери Коҕониа уҳәа убас заҟаԥы. Еиҳагьы игәы ҷнакаауа рыҙбахә иҳәон аԥшҙара еталонс иамаз, – изызҳауаз абиԥара ҷа гәлымҵәахқәа: Адгәыр Инал-иԥа, Беслан Амаршьан, Арзамеҭ Ҭарба, Абзагә Гәыргәлиа, Баҭал Аргәын, Беслан Касланҙиа уҳәа убас ирацәаҙаны. Ари ахьаа хыҵхырҵас иамаз иԥсадгьыли ижәлари рыбзиабара акәын. Аԥсны аҵеи ду Владислав Арҙынба инапхгарала ҳажәлар иргаз аиааира наунагҙоуп, насгьы иашьашәалоу ҟамлац ҳҭоурых ԥсҭазааращы. Уи, изыласымхаргьы, ахәрақәа аргьоит, – иҳәон иара, Аԥсны ԥхьаҟа аҧеиԥшхә бзиа шамоу агәра узырго шәахәацк аԥхара илакҭақәа ирыҵубааua.

Кәасҭа Герхелиа сара сгәалашәарацы абас ауп дшаанхауа» – лажәа аахлыркәшеит Сниада Еҭери Рафаилиԥҳа санлыҷцәажәоз.

***

Аԥхьаҩ, ухатқы, ишубо еиԥш, арааҧа уаргьы саргьы ҳалаԥш иҵаагеит инагҙа-аагҙаны акәымзаргьы, Кәасҭа Герхелиа имариамыз, аха ҵакыла ибеиаз, идеиала иҵ-ҭәааз иԥсҭазаара еивҵаԥсаны иаҩыз аҟнытә еиҳа уаҩы илаԥш иҵашәаша ихаҭаразы иҟазшьарбагоу даҟьаҟәак. Урҭ аԥсҭазаара еиуеиԥшым ашықәсҟәа раан иаҩыз апоет инысмҩа, аԥхьаҩ ихахьы иааигартә, игәникылартә, аҟатҵараҷы схы иасырхәеит сышәҟәы афырхатҵа хада изкны иуа, иҵахы, исзааигәаҙаз ауаа, аус ицызуаз иҩызцәа, ашәҟәыҩҩцәа, атҵарауаа срыҷцәажәаны ирымысхыз аҳәамҭақәа, даҿакала иуҳәозар, «адәы иқәысхыз», ақьаад ианыстҵаз аматериалқәа. Жәаҳәарада, урҭ еизызгаз аҩада зыҙбахә сҳәаз аматериалқәа Кәасҭа Герхелиа инапала ииҩыз ибиографиа, инысымҩа ашьҭра иқәланы иҵаршәны ицоит уҳәартә еиԥш еизааигәоуп, хроникалагьы еиқәҷырҭуеит. Уи ус иузырбо ажәа, аҳәамҭақәа зыххәааy обиектс иҟоу аҙәы иоуп. Ари алитературатә ԥсҭазааратҷы иԥсабаратәуп, араҟа иԥьоушьо ҳәа иҷыцу акгьы ыҟаҙам.

Дырҩегьых иҳәатәуп сыхшыҩзцара хазырҭәааyа даҿакгьы. Уи убриоуп – Кәасҭа Герхелиа изкны срыҷцәажәан еизызгаз, «адәы иқәысхыз» аматериалқәа, атекстқәа арааҧа схы иасырхәаз рнаҩсгьы, иҩымҭақәа ахьҭыстҵааyа ахархәара роуеит иара ирҷиамҭақәа ирызкны аҙәымкәа, ҩыԥьамкәа ашҟәыҩҩцәеи аҵарауааи, иаԥсыуаамгьы убрахь инарылаҵаны, рлитературатә қәгыларақәа, ркритикатә статиақәа избанзар, акы, урҭқәа зегьы апоет ирҷиаратә хаҷра хадырҭәааyеит, сара исцәыбжьахазгьы убрахь инархыԥхьаҙаланы. Ҩбагьы, ари афакт иунарбоит Кәасҭа Герхелиа ипоезиа алитератураҵҵааҩцәеи, акритикцәеи, ашәҟәыҩҩцәеи зҷлымҳара шазыруаз, ибаҩхатәра ахә ҳаракны ишыршьоз.

Аԥхьаҩ, ухатҵкы, абраанҙа Кәасҭа Герхелиа иԥсҭазааратә нысымҩазы иааҳгахьоу аматериалқәа азырханы уажәшьҭа ҳаиасып ирҿиамҭақәа рыҵҵаарахьы. Уаҟа ауп аус ахьыҟоу, избанзар, аԥсуа литератураҿы Кәасҭа Герхелиа иҭып ылызхыз дҭаҳҵаартә дҟазҵаз исахьаркыратә ԥҵамҭақәа роуп. Баша иауиҳәах аурыс шәҟәыҩҩ ду Л. Н. Толстои абарҭ реиԥш иҟоу ажәақәа: «Не будь наук и искусств, не было бы человека и человеческой жизни».

Уажәы апоет ипоезиатә рҿиамҭақәеи, иажәабжьқәеи, ипиеса кьаҿқәеи, илитературатә статиақәеи, иеиҭагақәеи рыҵҵаарахь ҳаиасаанҙа, хроникала инеишьҭаргыланы досу ахьҭытҵыз ианҭытҵыз ҳзырбо «апаспорт» рыцаҳҵап. Уи жәаҳәарада, ҳазҿу аус анагҙараҿы еиҳа ҳарманшәалоит. Абар даргьы: Кәасҭа Герхелиа ажәеинраалақәа реизга «Аԥсҭазаара абжьы», Аԥснытәи аҳәынҭқарратә шәҟәтыжьыртә, Аҟәа, 1959, аредактор: апоет, апрозаик, ауаажәларратә, аҳәынҭқарратә усзуҩы А. Ԧьонуа; Ажәеинраалақәа реизга «Анарха», Аԥснытәи АССР агазеҵтә-журналтә ҭыжьыртә Ашәҟәтыжьыртатә сектор. Аҟәа – 1963, аредактор Н.З. Ҭарԥҳа; ажәеинраалақәеи апоемеи реизга «Наҳар», ашәҟәтыжьыртә «Алашара», Аҟәа – 1971; «Ацәлаа анышәҭуа» ажәеинраалақәеи апоемақәеи, Ашәҟәтыжьыртә «Алашара», Аҟәа, 1980, арецензиаҟатцаҩы В. Б. Агрба, аредактор Р. Қапба; «Ахәыцрақәа ррыԥхра», ашәҟәтыжьыртә «Алашара», Аҟәа – 1982, аредактор Р. Қапба, урысшәала «Когда цветет иглица», («Ацәлаа анышәҭуа») стихи и поэмы, Сухуми – «Алашара» – 1987, редактор О.В. Винокурова, қыртшәала «Леҟсеби», «Ажәеинраалақәа», «Мерани», Тбилиси, 1971, аредактор И. Лежьава; Евг. Евтушенко. «Амшын», ажәеинраалақәа, ашәҟәтыжьыртә «Алашара», Аҟәа – 1985, аредактор В. Басариа ари аизга иану ажәеинраалақәа еиҭаргеит: И. Ҭарба, П. Бебиа, Н. Кәыҵниа, Кә. Герхелиа; «Акомедиақәа» Аҟәа 1957, аре-

дактор Ш. Аҟәсба, (ари ашәҟәы иануп: Шә. Ԥачалиа, Ал. Лашәриа, Ш. Ҷкадуа, В. Ҷиҷериа, Ал. Хәаҭланҳиа, Кә. Герхелиа, Р. Ԥьопуа ркомедиақәа); аизга қтык змоу апиесақәа «Аччареи агәырҕьареи», Ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара», Аҟәа – 1983. Ашәҟәы ԥшьҩык авторцәас иамоуп: Шоҭа Ҷкадуа, Алықьса Аргәын, Рушьни Ԥьопуа, Кәасҭа Герхелиа, аредактор, апоетесса И. Аҳашԥҳа. Москва аҳәынҭқарратә шәҟәҭыжьырҭа «Художественная Литература» аҟны 1958 шықәсазы иҭыҵит «Антология абхазской поэзии» «Аԥсуа поезиа антологиа»). Уи еиқәдыршәеит Аԥсны ашәҟәыҩцәа Реидгылеи Д.И. Гәлиа ихьӡ зху аԥсуа абызшәеи алитературеи аҭоурыхи ринститут. 1938 шықәсазы Москва ашәҟәҭыжьырҭа «Советский писатель» аҟны иҭыҵыз аизга хәыҷы «Поэты Абхазии» аӡбахә ҳамҳәозар, ас еиԥш аҿыгҳара аманы иҟоу аԥсуа поетцәа (аҿарацәагьы убрахь иналаҵаны) ражәеинраалақәа аурыс бызшәахьы еиҭаганы хазы шәҟәны ууанӡа иҭымҵыцызт. Ари афакт амацарагьы иаҳәон аԥсуа литература аҿиарамҩа ишану, насгьы ихадароу, уи еихазҳаша, ԥхьаҟа изгаша аҿар шәҟәыҩцәагьы шаҵагылаз. Абарҭқәа зегьы инарҭбааны иаарԥшуп аҵарауаа Хә. Бҕажәба, К. Зелински ԥхьажәак аҳасабала иацырҵаз астатиаҿы.

Сыззааиуа, абри ашәҟәаҿы ианып Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәа ҩба «Сухум» (Аҟәа), «Думы на поле битвы». (Ахәыцра аибашьра ахьыҟаз аҭыԥаҿ) аурыс поет И. Вронски иеиҭагамҭаны. «Краткие сведения об авторах» ашәҟәаҿы иаҳәоит Кәасҭа Герхелиа Очамчыра араион Ҕәада ақытан 1932 шықәсазы дышиз, А.М. Горки ихьӡ зху Аҟәатәи аҳәынҭқарратә педагогикатә институт аҿы аҵара шиҵо, ажәеинраалақәа ркьыԥхьра 1951 шықәсазы дшалагаз.

Иара убас, 2009 шықәсазы апоет, академик Мушьни Лашәриа еиқәыршәаны, аҭҵаарадырратә статиа

неиҵых зыцҵаны иԥынтәны иҵижьыз «Аԥсуа поезиа Антологиа» аҽы икьыԥхьуп Кәасҭа Герхелиа илирикатә жәеинраалақәа маҷымкәа.

Иҟоуп иара убас апериодикатә кьыԥхь (агазеҵқәеи ажурналқәеи) рҟны адунеи збаз ажәеинраалақәа, ажәабжь кьаҽқәа, аскетчқәа.

Уажәы, зегьыҵәҟьа ракәымзаргьы, еиқәаҳаԥхьаҳап ашәҟәқәа ирнымлац, аха агазеҵқәеи ажурналқәеи рҽы акьыԥхь збахьоу, ирҽиаратә хаҵара хазырҵәаауа истатиақәа. Убарҵ ирыцаҳҵар акәхоит Кәасҭа Герхелиа поетк иаҳасабала, ихаҽсахьа хазырҵәаауа аҵарауааи ашәҟәыѡѡцәеи уи изыркыз рыстатиақәагьы, избанзар, урҵ иара имѡызаргьы ирҽиамҵақәа ирызкуп, узрывсуам. Абар иара истатиақәа: «Ашәа ихьаа хҿыган», «Ажәеи ашәеи», «Зымѡа ҭбааy ашәҟәыѡѡы», «Сарион Ҭаркьыл» уҳәа еиҵа акык-ѡбак. Арҵ астатиақәа кьыԥхьын агазеҵ «Аԥсни» ажурнал «Алашареи» рдаҟьақәа рҽы.

Иара изку астатиақәагьы абар иахьыҟоу: «Игалааит иԥымҵәакәа», – Шьоҭа Салаҟаиа; «Уаридада, уаридада, уаридада – мақәа» – Валери Бигәаа; «Уаридада» азышәаҳәаѡ – Терент Ҷаниа; «Еицакра зқәым апоезиатә ҭынха», – Сергеи Зыхәба; «Поэзии тернистый путь» – Шоҭа Салаҟаиа; «Аҭынч бзазара азышәаҳәаѡ» – Владимир Занҭариа; «Жизнеутверждающее слово поэта» – Владимир Занҭариа. «Апоет лирик» – Мушьни Миқаа; «Арҽиаѡы» – Никәала Ҳашыг; «Зҽахәы аҳәара иахгәаҟуаз апоет» – Сергеи Зыхәба; «Апоети уи иаамҵеи» – Никәала Ҳашыг...

Араҟа еиқәысыԥхьаҳаз астатиақәагьы кьыԥхьуп агазеҵқәа: «Аԥсны», «Еҵәаԥьаа», «Республика Абхазия», ажурнал «Алашара» рдаҟьақәа рҽы. Урҵ маҷк иадамхаргьы, ҳарзаатгылоит ҳаԥхьаҟа иахьырҭыԥу ҳаннеилак. Уажәы, аԥхьаѡ гәыраз, ҳаиасып апоет исахьаркыратә ҭынха аҵцаарахьы, уаҟоуп иахьыҟоу ҳус хада. Аха

убраанҙагьы иҫтахуп, хьаҵрак аҳасабала сазааҵгыларц, апоет асовет аамҵазы арратә маҵура анихигоз, иаҳәшьаду лԥа Иван Ҭарба иахь Калининградтәи аобласҭ,ақалақь Чусев, в/ч (ар хәҭа) 113666 аҟнытә 6. IX 1953 шықәсазы иицыз асалам шәҟәы. Уи сгәанала иҳанаҳәо кыр ыҟоуп апоет инысымҩеи ифилософиатә хәыцреи инагҙа-аагҙаны ҳхаҷы аагараҷы. Ҳаԥхьап иара:

«Мшыбзиа, Ваниа![*]

Ушԥаҟоу угәабзиара, насгьы ишԥаухыугои аамҵа, Ваниа? Иҫтахуп иумазарцы инагҙоу, ицқьакәакәароу агәабзиара, иара убас атворчествата[**] (арҷиаратә) қәҷиарақәа, ухатә ԥсҭазаараҷи аусураҷи аихьҙарақәа!

Ваниа! Ԥыҵк натцуеит уажәеинраалақәа срыԥхьеит «Алит. газеҵ» аҷы. Даара исгәаԥхеит. Аԥсышәала сырмыԥхьац,аха минуҵк уаҩы еиликаауеит урҵ аԥсшәахьынтә ишеиҭагоу автор дубаанҙагьы. Аиҭагаҩы Козловски Максимов иаҵкыс аоригинал давамлакәа еиҭеигеит ҳәа сгәы иаанагоит. Урҵ уанрыԥхьо урысшәала ажәа шьҭыбжьқәа рхылҵуазаргьы аԥсуара-цәа рыҟәнубаалоит. Еиҳарак урҵ бзиарас ирымоу уиак акәҙам. Ажәеинраала «Хәылпҭазыказ» аԥсуа ԥхьаҩ иеиҳа аурыс ԥхьаҩы игәаԥхоит ҳәа сгәы иаанагоит. Акы, уи заанаҵ ибоит акырынтә зыҙбахә иаҳахьоу Аԥсны аԥсабара аԥшҙара ахәылпҭазтәи сахьақәак. Усҟан игәы инаҭоит: «Шьири избашәа сыҟандаз знык. (Ари абара аԥсуа ԥхьаҩы изы усгьы иҷыцым). Ус даацәыртцуеит аԥҳәызба. Автор иҭихуам уи дзеиԥшроу, лоура, лыҵбаара, лыԥшҙашьа (уи аҭахын ҳәа акәым исҳәо), аха аԥхьаҩ уи илиҭоит иара ихы иҭҳәааy асахьа; асахьа мацара акәым лныҟәашьа, лыласышьа, нас лыччашьа. Урҵ аԥхьаҩ изхоит.

«Незнакомка улыбнулась,
В дом вошла, затем вернулась».

---

[*] Ԥасатәи ақыртуа алфавит ала иҩуп. – *Р. К.*

[**] Асалам шәҟәы автор ишиҩыз иныжьуп. – *Р. К.*

Еиҳарак аурыс ԥхьаԝы игәаҷы инхоит аԥҳәызба ҳәааа змаʒамкәа иаарту, уи леиҷамсра, лгәыҳалалра. Абеиара рылыжжуа ицоит автор иажәақәа, урҭ зегьы зхылҵыз, ҳәара аҭахума, икәша-мыкәша иибо роуп. Урҭ ирыхҟьаны иара иԝнуҵҟатәи иԥхакәакәароу игәаԥхаратә ҭагылазаашьа аԥҳәызба иаразнак игәалҭоит. Апоет иҟаиҵо дақәшәом: «аҵәыуашьа ззымдырыз ихы ԥиҷеит» ҳәа «игәаҕ» аҷеы иахҭнигоит. Аха убрагьы иауам. Аҵла иалҟьаз ихьыз ҟалеит. Аҵәца имҟәыҵшәан иԥҷеит. Араҟа аԥҳәызба леиҷамсреи гәыла апоет, аԥҳәызбеи реибадырреи деиқәнархоит, иманшәалам аҭагылазаашьа аҟнытә. Автор уи иҷаԥха-ҷаччо ачанах (аҵәца) аԥҷера анасыԥ ацушәа иҳәоит. Ариала апоет зынʒа агәра игоит аԥҳәызба ишеилылкааз иара иԝныҵҟатәи амаʒақәа. Уи инақәырццакны ажәақәа: «Заходите, если пить вы захотите».

Автор дшанханы иҟалаз ахҭысҟәа дрылаханы дшыҟоу, арҭ ажәақәа ацәа далырхызшәа ихы ԝышьҭыхны аԥҳәызба дналыхәаԥшуеит цқьа агәра изымгауа, илақәа, хәыҷы-хәыҷы ирчча-рҭбааua. Араҟа автор иҷахиҵәоит, аха аԥхьаԝ изы макьана инхеит даҷеа зыпсы ҭоу сахьак: аԥҳәызба днагьежьны дҷаԥха-ҷаччо аԝны дныԝнашәкәеит. Апоет ԥыҵрак дшанханы дышгылац дгылан. Уи ус ауп. Аха араҟа аус злоу уи акәым. Араҟа аҵыхәтәаны автор иҵабуп ҳәа зызиаҳәатәу убриоуп: аԥсуа ԥҳәызба аурыс ԥхьаԝ ихаҷы дтәымны днымхеит. Уи игәы ааицҳаит арҭ ажәақәа данрыԥхьа:

«Говорит мне:

Заходите,

Если пить вы захотите».

Арҭ ажәақәа Кама лсахьа змоу Татиана илҳәаазшәа ауп игәы ишинарбаз. Аха уеизгьы арҭ ажәақәа Кама ишылҳәамҭаз иаанхеит. Аԥхьаԝ Куролиатников дсазҵааит: «Костиа, уара убызшәа аҷынтәи

ажәеинраалақәа срыԥхьоит, избан шәара шәҿы аԥхәызба ауқәын имԥан дықәлом зырҳәо. Араҟа Ҭарба ииҳәо змаанои? Уи аҭак иасҳәеит.

Аԥхьаҵ алеитинант еиҳабы Надемианов дсазҵааит: Ҭабыргыҵәҟьаны, аҳы ацымхәрас аҵы урҭома шәара шәҿы? Убригь издыруаз, иахәҵоуп зласгәахәуаз ала аҭак исҵеит.

Иара убас егьырҭ ажәеинраалақәагьы. Урҭ зегьы срылалом, ажәакала, сымацара сакәу ԥьыумшьан, асолдаҭ аԥхьаҵцәа гәык-ԥсыкала ирыдыркылоит. Уи ауп руак ас захысҳәаауа. Ус сымамкәа акәу ԥьыумшьан. Исҵахуп ԥхьаҟа иҵегьы иҿиарц упоезиа, иҵегьы ихааны зегьы рыбжьы иақәшәаларцы. Сырзыԥшуп уҵымҭақәа иҵегьы. Иуанасшьоит аихьӡарақәа! Ваниа! Ломиеи Лашәриеи иҟарҵозеи? Иҿыцу акгьы ықәрымгалаци? Алексеи Ԥьонуа дышԥаҟоу? Дызҿузи? Ваниа! Ал. Гогәуа Москваҟа ацара иара иҵаххазар уицхраа. Уи иҟәыбԥоу, иҵауланы ихәыцуа дреиуоуп, егьырҭ ишакәхалак акы ҳѡындаз ҳәа иҟоу дреиԥшӡам. Ваниа! Иҟоузеи уаҳа ҷыцс? Аусҁәа шԥацои? Сгәы иаанагоит ииуль 9 раахыс аԥсшәагьы алирика ишанаалауа еилыркаап ҳәа.

Сара усазҵаауазар, сгәы бзиоуп. Аус зуеит абиблиотекаҿы. Аха ансымоу саԥхьоит. Угәхьаазгоит, Ваниа, аԥсышәала иуҳәозар, аха Тиоркин иҳәан еиԥш, арра аҟазаара уи: «Исаҳауеит», «ест» уиоуп. Уи еилашуа ԥсҵазаароуп. Уахгьы-ҽынгьы еибарххоу, арезина иану ԥсҵазаароуп. Даара исгәаԥхоит. Акызаҵәык хьаас исымоу усгьы иудыруеит – аҵара ахьысымҵо ауп. Уи егьаурым, схы шлаанӡа исышьҭуам.

Ваниа! Фениа дышԥаҟоу лгәабзиара? Асалам иагымкәа исызлыҭ. Иара убас Едик уҳәа зегьы! Аҭак ѡы аха анумоу.

Еснагь иузгәыку Котик.

6.09.53

Аԥхьаҩ, ишубо еиԥш Кәасҭа Герхелиа исалам шәҟәы, Иван Ҭарба ихьӡала иифыз, ахцәажәара «ацыфа» ацҵара аҭахым. Уи аҿахәы иара иаҳәоит, мацара иацыстцо убри ауп, Кәасҭа Герхелиа дахьыҟазаалакгьы, Аԥсны дыҟоума, анҵытҵ дыҟоума, арратә маҵура ихигоума, имыцәо ицран имилаҭ литературеи уи зырҿиоз ашәҟәыҩҩцәеи рыбзиабара, гәадурас иман. Ус шакәу амҳәаӡои «Литературная газета» ианыз Иван Ҭарба иажәеинраалақәа ирхиҳәааз ажәа, дышрызҿлымҳаз ашәҟәыҩҩцәа рлахьынҵақәа, уи ишҟа иифыз асалам шәҟәы 1953 шықәсазы Аԥсны Сталини Бериеи ррежим хьанҭа иахылҵыз аполитикатә уеиа бааԥсы макьаназ еиқәымтәацызт, анырра аманы иаауан, амала аԥсгарамҩа анылара иаҿын, КПСС Ацентр Комитети Асовет Еидгыла аиҳабыреи Аԥсны ҭәҭәала аҭыԥ змаз Ленинтә милаҭ политика аилахәара иҟаз аҵыхәала 1953 шықәсазы иҟарҵаз аҭоурыхтә қәҵара иабзоураны.

Изхысҳәааua, убри ахыҵша, аԥсадгьыл асолдаҭ Кәасҭа Герхелиа иаҳәшьа ду лԥа ҳпоет ду Иван Ҭарба ишҟа иифыз асалам шәҟәаҿы ицәырҟьацәырасуа акәзаргьы иубоит, избанзар, атәыла ду аҿы иаалырҟьаны иҟалаз аполитикатә – соицалтә еиҭакраҟәа – Сталин иԥсра, Бериа хәымга иқәгара, амчраҿы зны Маленков, Ворошилов, нас Хрушьиов рнеира – аԥсуа жәлар рҭоурыхтә лахьынҵазы, ргәыҕра рмеижьеит, уи аиҭаҿиара периодк ирзаҩызан ирзыҟалеит. Ус шакәу агәра ҳнаргоит убринахыс ҳдоуҳатә культураҿы еиҵагылаз абиԥара ҳхаҿы иаагар, ҭоурыхтәла анализ азуны ҳазхәыцыр. Аҩада зыӡбахә сымоу, еиҵагылеит ҳәа сызҿу абиԥара дырхаҭарнакуп Кәасҭа Герхелиа.

АҚӘЫԤШРЕИ АПОЕЗИЕИ

Кәасҭа Герхелиа, ибиографиаҿы ишазгәаҭоу еиԥш, раԥхьаӡа иажәеинраала акьыԥхь абеит 1951 шықәсазы

агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» (уажәы «Аԥсны») адаҟьақәа рҿы. Нас ихашхәашашәа иҭыҵуаз Алитературатә альманахгьы ианыло иалагеит апоет қәыԥш иажәеинраалақәа. Урҭ, жәаҳәарада, акьыԥхь збаз иԥымҭақәа акы, инапы злаикыз аԥра аус аҿы агәаҳәара ирҭон, ԥбагьы, ихадараз, аԥсабара инаҭаз ибаԥхатәра агәрагара иланаҵон, дарлахҿыхуан, арҿиара иатәышьҭроу мчык алакҭа дҭанарԥшуан. Аха апериодикатә кьыԥхь (агазеҭ) илитературатәыз органмызт, иаҳҳәап, иага рыла аредактор игәаԥхаргьы, есымша ажәеинраалақәеи ажәабжьқәеи ажәакала, асахьаркыратә жанр иатәу аԥымҭақәа ауизанҵахуаз, ус алшара рызҭодаз агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь», мамзаргьы «Советская Абхазия», ма апартиа аорган иатәу даҿа газеҭк аредакторцәа. Уи аҭагылазаашьа, литературатә органк аҟамзаара, ҳәарас иаҭахузеи, аԥсуа шәҟәыԥԥцәа рырҿиаратә усура ианымпҵырц залшомызт «аалыҵ» аашьҭраҿы. Ари еиҳагьы иаԥықәслон, уимоу, арҿиаратә ус – ҿыц зшьапы зкуаз аҿар ргәы ацәыхьшәашәаны иҟанаҵон алитературатә органк усҟантәи аамҭазы аҟамзаара. Ҳашәҟәы афырхаҵа хада, иԥызцәа ашәҟәыԥԥцәа ҿарацәа зегь реиԥш игәыҕра аԥсы ҭан, ҳлитература иахәаша бзиахәк дазыԥшын ҳашәҟәыԥԥцәагьы, урҭ рыҵагылара иаҿыз аҿаргьы.

Иааит уи амшгьы. Ус, исахьаркшәа иуҳәозар, ҳлитературатә жәԥан аҿы (1955) инаҵаҷҷеит ажурнал «Алашара» иахылҵуаз ашәахәақәа. Уи насыԥ дуны иҟалеит ишьаҭамырҳгоу ҳмилаҭ сахьаркыратә литературазы. Иахьеиԥш исгәалашәоит, ажурнал «Алашара» аҭыҵра ианалага, А. М. Горки ихьӡ зхыу Аҟәатәи аҳәынҭқарратә педагогикатә институт афилологиатә, аҭоурыхтә факультетқәа рҿы аҵара зҵоз аԥсуаа, ҷыдала ашәҟәыԥԥра зхы азызышьҭхьаз астудентцәа заҟа иаргәырҕьаз, шкультуратә хҭысу дырны ишрыдыркылаз.

Ҷыц аҭыҵра иалагаз ажурнал «Алашара» адаҟьақәа рҿы лассы-лассы акьыԥхь рбо иалагеит Кәасҭа Гер-

хелиа иабиԥара иатԥанакуа апоетцәа ҽарацәа реиԥш иажәеинраалакәагьы. Урҭ аҩымҭакәа аԥхьаҩцәа еиҳәеиҳа дыднардыруан абаҩхатәра зманы аԥсуа литератураҿы ицәырҵыз, узыкәгәыҕша аҙә иакәны. Абри аԥхьаҩцәеи иареи реибадырра аус иацхрааруан агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь», ажурналқәа «Алашареи» «Амцабзи» рҿы иикьыԥхьуаз ажәеинраалакәа рнаҩсангьы, ҳинститут аҟны еиҿкааз алитературатә хеилаки алитературатә хәылԥазкәеи рҿы иқәгыларақәагьы. Аха апоет қәыԥш иҩымҭакәа еидызкылауа раԥхьатәи ашәҟәы аҭытцра дарбан поетзаалакгьы изы хашҭра зқәым, агәырҕьара ду зхылҵуа хҭысуп, насгьы ԥышәароуп аԥхьаҩцәа рҿаԥхьагьы.

Убри аҩыза аԥсихологиатә ҭагылазаашьа акәын ихҭынхьаауаз Кәасҵа Герхелиагьы иажәеинраалакәа реизга раԥхьаҙатәи ишәҟәы «Аԥсҭазаара абжьы»* адунеи анаба. Уи редакторс дамоуп еицырдыруа аԥсуа поет, апрозаик, ауаажәларратә-ҳәынҵқарратә усзуҩы Алықьса Џьонуа. Ас абаҩхатәреи аԥышәеи змаз, насгьы зыхьӡ нагаз апоет редакторс Кәасҵа Герхелиа раԥхьатәи ишәҟәы дахьаиуз насыԥс иԥхьаҙон, ипоезиатә рҿиамҭақәа ирыгу ирыбзоу рырбараҿи ргәылҭәараҿи ицхрааруаз, амҩа иаша дыкәызҵоз, ак акәны дахәаԥшуан, дагьазгәдууан, дагьалаҽхәон Алықьса Џьонуа иеиԥш иҟаз апоет уи раԥхьатәи ишәҟәы редакторс дахьамаз.

Ашәҟәы «Аԥсҭазаара абжьы» ианур 26 жәеинраалеи ҩ-поемаки. Урҭ автор жәашықәса (1950–1959) рыҩнутҵкала иаԥиҵаз иреиҕьу ирылҟәшәааy роуп. Насгьы, ҩымҭацыԥхьаҙа иарбоуп нацәақәкыла дара аниҩыз ашықәс. Убригь машәыршәа иҟаимҵеит апоет, избанзар, уи автор иеизҳазыгьареи рҿиаҩык иаҳасабала ишьақәгылареи аазырԥшуа ак акәны иҟоуп арҿиаратә процесс аҿы. Џабыргуп, ари «аԥҟара» иқәымныкәогьы

* Кәасҵа Герхелиа. Аԥсҭазаара абжьы. Аҟәа, 1959.

апоетцәагьы убап, еиҳарак, рпоезиатә цәаҳәақәа ирхыбааны рҭыԥ армаҷыр ҳәа ишәаны ражәеинраалақәа «аниз», адунеи «ианықәлаз» адырбаӡом, аха, сгәанала, ус аҟатцара иашам, аѡымҭа ихәыҷы-иду автор ианаԥиҵаз ашықәс хымԥада иарбалатәуп, избанзар, уи иара «аметрика» ауп, лахьынҵала акәымзаргьы, ауаѡы иахьиеиԥшу ыҟоуп.

Иарбан шәҟәызаалакгьы иацзароуп автор, ма аредактор иҟнытә ԥхьажәа хәыҷык – ашәҟәи уи автори ртәы зҳәо дыррақарақәак. Уи еиҳаракгьы иҵахуп зышәҟәы раԥхьаӡа акәны адунеи або апоет, апрозаик. Егьырҭ алитературақәа абри азҵааразы ишыҟоу атәы салалом, аха аԥсуа литератураҽы иаҳҳысыз ХХ ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа рҟынӡа иҭыҵуаз аԥсуа шәҟәқәа, шамахаӡак акәымзар, нотациак иаѡызаз ԥхьажәа хәыҷык рыцӡамкәа иҭыҵуаз еиҳан. Ус шакәу аҽырԥштәқәа араҟа раагара ҳалагарым.

Кәасҭа Герхелиа раԥхьатәи ишәҟәы «Аԥсҭазаара абжьы» акәзаргьы, ус еиҵарсшәа иуҳәозар, «ҽыхтыгак» ԥхьажәа хәыҷык ацӡамкәа иҭыҵит. Избанзар, усҟантәи аамҭазы иубилеик, рыцхәк ирыдҳәаламыз асахьаркыратә шәҟәқәа, ус акәын аԥхьаѡцәа рдунеи ишыкәнагалоз, аха нас ари аҭагылазаашьа зынӡа аҿаԥсахит, анотациақәа рыцны ашәҟәқәа рҭыжьра закәанк еиԥш амч аманы иҟалеит. Ус иаауеит иахьагьы наҟ-наҟгьы ус ицозар акәхап.

Иҵабыргуп, Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәа реизга «Аԥсҭазаара абжьы» аѡада зыӡбахә сҳәаз реиԥш, иҟоу мамзаргьы, ирышьашәалоу «ҽыхтыгак» ацым, аха уи злаатуа ажәеинраала «Сгәеисра» убарҭ рроль иақәшәаны инанагӡоит, даҿакала иуҳәозар, ашәҟәы иагәылоу, излеибарку ажәеинраалақәа, апоемақәагьы убрахь инарылаҵаны, аидеиатә ҵакы арахәыц ҟаԥшь еиԥш иагәылсны ицоит, ѡымҭацыԥхьаӡа афилософиатә

хшыѡзцараҟәа шьаҟәыргәгәауа. Насгьы, апоет қәыпҵш зынʒагьы изымариам аԥхьаѡ иҽаԥхьа ацәыртҵра, избанзар, раԥхьатәи ишәҟәы ашәаʒыʒара зцу аҭакԥхыҟәра шаҳараку иныруеит, рҽиаратә процесск еиԥш ихҭынхьаауеит. Уи, дышқәыпшызгьы, ибзианы еиликаауан ауаатәыѡса рыԥстазаараҽы ашәҟәы иатҵанакуа. Баша иауиҳәах аурыс педагог, аҵарауаѡ ду В. А. Сухомлински абарҭ реиԥш иҟоу ажәақәа: «Одной из истин моей педагогической веры является безграничная вера в воспитательную силу книги. Школа – это прежде всего книга. Воспитание – прежде всего слова, книга, – живые человеческие отношения. Книга – это могучее оружие. Умная, вдохновенная книга нередко решает судьбу человека».

Ажәеинраала «Агәеисра» автор иѡит 1959 шықәсазы. Ус анакәха иуҳәар алшоит ишәҟәы «Аԥстазаара абжьы» азы ԥхьажәак аҳасабала иҟаитҵеит ҳәа. Уаҳа аҭахымкәангьы ианаалоит. Апоет, ишаабо еиԥш, ишәҟәы аԥхьаѡ ишҟа амѡа иқәитҵеит, аԥышәа ду змаз апоет бзиахә редакторс дазкашәеит. Уигьы абаагәара еиԥш диқәгәыҷуан илаԥш ҵры итҵигон ҳәа. Насгьы, иара апоет қәыпҵш ихаҭагьы абар уажәшьҭа хазы шәҟәык аԥхьаѡ инапы иаимыркыцзаргьы дырдыруеит, иѡымҭақәа апериодикатә кьыԥхь аҽы, лассы-лассы акәымзаргьы, ирԥылоит ирыхцәажәақәогьы ыҟоуп. Арҭқәа, ҳәарас иаҭахузеи, апоет игәы дыргәгәоит, ихы дақәгәыҷуа дҟарҵоит. Аха, иага умҳәан, раԥхьатәи ишәҟәы ауп, игәы ҭынчым, иалахьынҵахо даргәаҭеиуеит. Деимырхха дызмоу абри аԥсихологиатә ҭагылазаашьа ауп ажәеинраала (ашәҟәы аԥхьажәа азаҳҳәаргьы алшоит) «Сгәеисра» иаанарԥшуа, изхылҵыз.

Апоети аҵхи еимадоуп уҳәар ауеит, аха урҭ зынʒа еиԥшым: аҵх ҭынчуп, еиқәышьшьы ацара иаҽуп. Апоет атык-атыкҳәа игәы абжьы илымҳа иҭаѡуа дахьтәоу абар хьаас имоу:

Ҭаха сымҭо сеимырхха,
Сыркыуп, сыркыуп хәыцрашәк,
Сҟалозаргьы сааԥсаха,
Сара схәыцра аҟәыҵра.
Мап, изалшом, уи иауам,
Иацлоит, иацлоит сгәеисра.
Иныҟәысцоит скалам,
Ашьҭа амырӡырц сгәы аисра.

Дарбанзаалакгьы арҿиаратә процесс зыхҭынхьааy апоет, ашәҟәыɯɯы иԥсихологиатә ҭагылазаашьа уадаɯӡоуп, уи ибаɯхатәра иахылҵыз ицәанырра шәалҟьамроушәа ицәырҟьа-цәырасуам, уаха иҵааны уаҵәы иныкәха ицом, иԥсҭазаара иацуп, апоет академик Баграт Шьынқәба исахьаркны ишиҳәаз еиԥш, дырԥеиԥеиуа дамоуп. Ари аԥсихологиатә ҭагылазаашьа еиҳагьы иуадаɯны, ихьанҵаны инируеит апоет қәыԥш, насгьы раԥхьаӡа акәны ишәҟәы анҵыҵуа аамҭазы. Избанзар, ишәҟәы алахьынҵа идыҕәҕәалоит, хәыцрашәк издырҵысуеит. Кәасҭа Герхелиагьы убас ауп дшыҟоу. Уи аргама иарҵабыргуеит иɯымҭа «Сгәеисра» злахиркәшо аҵыхәтәантәи ацәаҳәақәагьы:

О, исҭахыми нас сара,
Сгәеисра иахылҵуа сɯымҭа
Маҷӡак иалан хәарҭара,
Сыжәлар ироурц исымҭан!

Апоет иҵахуп ишәҟәы «Аԥсҭазаара абжьы» иану аɯымҭақәагьы, маҷӡак иадамхаргьы, аԥхьаɯцәа рзы хәарҭара аланы иҟаларц. Ус ианыҟала насыԥ дууп апоет қәыԥш изы. Усҟан баша игәы еисуам, хәыцрашәк деимырхха дыркым, апоезиа анцәахәы дизылԥхеит ауп иаанаго.

Ишдыру еиԥш, Кәасҭа Герхелиагьы дызхааныз, дызлиааз асовет аамҭа дақәан, уи амаҵ иуан. Ус шакәу ихыркьыкьны акәымзаргьы, ипоезиатә рҽиамҭақәагьы ирныԥшуеит уи «амҳәыр» мҩашьарада ишраархоу убартә еиԥш, даҽакалагьы ҟалашьа амаҳамызт. Асовет Еидгыла аҧсы злаҭаз акоммунисттә партиа аидеологиа иҳәаақәнаҵон, еснагь иҵарыз алаԥш ахын, асовет шәҟәыҩцәа рырҽиаратә методологиа асоциалисттә реализм ҳәа изышьҭаз ахышәара-ҵышәара иҭагҳаны. Ҵабыргуп, убасҟангьы милаҭрацәаала еилаз асовет сахьаркыратә литература ахаҭарнакцәақәак уи иахымхәыцуазгьы ыҟан, аха урҭ рырҽиаратә процессгьы даргьы рыԥсадгьыл аҟны аҟазаара рлахьынҵамхеит, аҳәааныркәа иқәнагалт. Уаҟа иҭыҵуан асовет ԥсҭазаара аҵабыргхаҭа иамаабуаз рҩымҭақәа. Уажәы Асовет Еидгыла ҳшақәымгәыҕоз ианеилаҳа, уи амчхарақәеи аидеиақәеи анхәашхәаша, урҭ зыԥсадгьыл нзыжьыз, иқәҵыз, «аемигрант шәҟәыҩцәа» ҳәа изышьҭаз иахьа иклассикцәаханы ицәырҵит абиԥара ҿа ирыҵанакуа аԥхьаҩцәа рҽаԥхьа. Уимоу, алитература иазку ахрестоматиақәеи арҵага шәҟәқәеи рҽы М. Горкии, А. Фадееви, В. Маиковскии уҳәа адунеи зыхьҕ адыруа ашәҟәыҩцәа аҕәырҩы иаарымаркуа акәым, ирыҵадырҕыргьы цәгьа ирымбо иаақәгылт. Аха зыԥсадгьыл кажьны, аҳәааныркәа ицоз, насгьы уаҟа атәым хәышҭаара иҽҳәатәаны зыԥсадгьыл азы аҩымҭақәа аԥызҵоз, иара иахьагьы иаԥызҵо ашәҟәыҩцәа (аамҭеиҭасра иклассикцәахан иҟанаҵаз ашәҟәыҩцәа реиқәыԥхьаҕара араҟа салагом, иагьаҭахым. Урҭ иазыҟаҵоу, аурыс литература аҽиара иазҽлымхау идыруеит. Амала, иазгәасҭоит араҟа зыҕбахә сымоу Октиабртәи ареволиуциа ашьҭахь иқәҵыз ашәҟәыҩцәа ракәым, Асовет аамҭази уи анеилабга ашьҭахь ицази роуп) ишырҳәо еиԥш, ажәҩан аеҵәа кыдырԥааузаргьы, сара сыхәҭаахь, ԥхьаҩык иаҳасабала,

изаҟаразаалак гәаԥхарак сызрыҵам, итәымуааушәа ауп ишызбо, «даара иҟаиматуа маҵуроуп ууаѡытәыѡсаны адгьыл аҽы аҟазаара» ҳәа зҳәаз аурыс шәҟәыѡѡы ду М. Горки исызиваргылом, избанзар уи иԥсадгьыл аҽы дыҟан, уа ишьапгьы ҕәҕәала дықәгылан, ҽыхәышәтәра Италиаҟа данцоз аӡбахә ҳамҳәозар, иаҳгәалаҳмыршәозар. Аха аамҵеикәшара иаанагаз иахьатәи адемократцәа урызхәыцыр, ирыѡуа, иҵрыжьуа адоуҳатә аалыҵ уахәаԥшыр, зыԥсадгьыли зыжәлари ааныжьны «ԥьанаҭ-тәылаҟа» ицаз ашәҟәыѡѡцәа ракәзаап аурыс литература аклассикцәа. Аха аԥсҭазаара аҵабыргхаҵа асаркьа ус иаҳнарбом, ажәлар рыԥсҭазаара, ицәгьаз, ибзиаз иахьеилашуа иалагылоу, изыхҵынхьааува роуп инагӡаны еилызкааува, урҭ рыдгьыл ршьапы ықәгылоуп, уи ауп еиқәзырхо. Аурыс лирик дуӡӡа Сергеи Есенин баша иауиҳәах абарҭ апоезиатә цәаҳәа ссирқәа:

Если крикнет рать святая:
«Кинь ты Русь, живи в раю!»
Я скажу: «Не надо рая,
Дайте Родину мою».

Иаҳгәалаҳаршәап амиф цәа зхоу, ижәытәҙатәиу, насгьы ауаѡи ихатәы дгьыли реимадашьа атәы игәылыршәаны изҳәо ҿырԥштәык:

«Антей в греч. мифологии великан, властитель Ливии, сын бога Посейдона и богини Земли Геи. Был непобедим, пока соприкасался с матерью-землей. Задушен Гераклом, оторвавшим его от земли»*.

Ареалтә ԥсҭазаара аҵабыргхаҵа иацәыхарам арҭ амиф фырхацәа рхаҿсахьақәа, иахьагьы иҳарҳәо рацәоуп, ҳаԥсадгьыли ҳажәлари ҭоурыхтәла инарҵауланы хрызхәыцыртә еиԥш.

* Советский Энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1980. С. 62.

Аԥсуа совет шәҟәыҩԥцәа рыԥнутԥҟа аҳәааныркәа ицаны, атәым хәышҭаара иҿеҳәатәаны арҽиаратә процесс иаҽыз, атәыла ду аполитикатә, асоциалтә, акультуратә ԥсҭазаара акритика азызуаз аҳәгьы дыҟам. Егьырахь, асовет ԥсҭазаара аҵабыргхаҵа есааира иаҵиаауаз анегативтә цәыргьрақәеи ақырҭуа нацистцәа Аԥсны имԥаԥыргоз – Қырҭтәыла алаҳԥара аполитикеи иҽаԥызҿуаз, иаахтыҵәҟьаны акәымзаргьы (ус еиԥш усҟан ишрылымшоз еилкааруп), аллегориатә ҟазшьа аҵаны, еиҵарсны иҳәоу ахшыԥзцарақәа рыла ҳара иаабоит иаҳҳысыз ХХ ашәышықәса 60-шықәса инадыркны аԥсуа сахьаркыратә литература иаланагалаз апоезиатә, апрозатә, адраматургиатә, апублицистикатә ԥҵамҭақәа рҽы. Амала, имариам ари азҵаара, насгьы зымҿхак ҭбааз ҷыдала иҭҵаатәу проблеманы иҟоуижьҭеи крааҵуеит аԥсуа литературатә критикаҽы. Усҟан ибылгьны иааԥшуеит иҟаҵәҟьаз, даҿеакала иуҳәозар, аԥсуа шәҟәыҩԥцәа 70 шықәса рыԥнутԥҟа аҳра зуаз амчра анапаҵаҟа иҟаз аԥсҭазаара аганқәа зегьы инеибеиԥшны иштаташьмыз, ишыҟаз арыцҳарақәеи, агәнаҳарақәеи, азаамурақәеи. Урҭ, зегьыҵәҟьа акәымзаргьы ҳмилаҭ литература ианымԥшыр ауамызт, избанзар уи аҭоурых процессуп, иалагеит Дырмит Гәлиеи Самсон Ҷанбеи рԥымҭақәа инадыркны. Аҽырԥштәқәа срылалом, уи хара сагоит, акы заҵәык исҳәо убри ауп, аҩада зыҳбахә цәырызгаз азҵаара 70 шықәса зыԥсы ҭаз асовет аамҭазтәи аԥсҭазаара аҵабыргхаҵа иаҵиаауаз, иаразы иԥсабаратәымыз ашьцылара баапсқәеи, анегативтә цәыргьрақәеи, ахатәымчра иахылҽиаауаз азаамурақәеи арыцҳарақәеи – аԥсуа литература аҽиара апроцесс ишаныԥшуаз, уаԥҵас хронологиала еишьҭаргыланы иҭҵаазар, усҟан имԥашьо иаабоит абиԥарақәа зегьы ирыҵанакуа ҳашәҟәыҩԥцәа ишырҳәо еиԥш, ршьапқәа еиқәыршә иштәамыз, изхааныз аамҭа иамаз абзиарақәа реиԥш, аԥсҭазаара змыргьацоз, иаԥышьклаҳауаз ацәыргьрақәагьы шыҟаз.

Аԥсуа шәҟәыѽцәа зегь реиԥш, Кәасҭа Герхелиа заатәи илирикаҿгьы иналукааша аҭыԥ амоуп иԥсадгьыл гәакьа Аԥсны атематика. Апоет инасыԥны иԥхьаӡоит Асовет Еидгыла иԥсадгьыл ԥшӡа ихьӡырҳәагаха иахьалоу, ахьӡ-аԥша хараӡа иахьнеѽхьоу. Абри аѽыза ахшыѽзцара аанарԥшуеит Кәасҭа Герхелиа 1951 шықәсазы ииѽыз раԥхьатәи иажәеинраалақәа ируаку «Аԥсны». Автор қәыԥш дазгәдууеит, разҟыс ишьоит абас еиԥш иблахкыгоу, иԥшӡоу, ибеиоу атәыла ссир иԥсадгьыл ахьаку. Ақәыԥш цәа зхоу уи илирикаҿ, цәанырра ҭауларала асахьа ҭихуеит иԥсаѽҭкаареиԥш бзиа иибо, дзыҿҳәароу иԥсадгьыл гәакьа Аԥсны аԥшӡара. Абар уи:

Наҟ аѽада ашьха дуқәа,
Сыла иҵаҳәҳәоу зычхынгалоу,
Алада акәзар Амшын еиқәа
Ҟәандашьшьыра зкалҭ ианҵәало

Аԥсны аԥсабара аԥшӡара мацара акәым апоет иибо, зсахьа ҭихуа. Уи илаԥш иҵшәом излаҟоу абеиарақәагьы:

Саналаԥшуа уа убаҳчара,
Зынгьы-ԥхынгьы ашәҭ зҿало:
Сышԥеигәыргьои удгьыл чашәра,
Аҿаѽра беиа ахьҵаргало!

Автор дыззыгәдыууа факторуп иԥсадгьыл гәакьа ахьӡ-аԥша хара иахьнеѽхьоу, адунеи иахьадыруа, насгьы иааиԥмырҟьаӡакәа асасцәа рацәаѽӡаны иахьаҵааua, иахьамоу, ашьхақәаҵәҟьа ауаа рзыҳәа иахьыԥсшьарҵоу ҭыԥхаз. Баша иауиҳәахуа: «Са сыԥсадгьыл Аԥсынтәыла, ашәа гәыккәа ушԥарнаало!» ҳәа.

Аԥсны доуҳала аҿиара, економикала аизҳазыгьара (ажәеинраалаҿ зыӡбахә ҳәоу зегьы) апоет қәыԥш Асовет мчра иабзоураны иԥхьаӡон.

Избанзар, сыԥсадгьыл Аԥсынтәыла,
Иухыуп ҳпартиа алаԥш хаара.
Ушәҭы, ушәҭы, убас уеинҭәылан,
Сан-сыԥсадгьыл, са сгәазҳара!

Кәасҵа Герхелиа, егьырҭ аԥсуа поетцәа зегь реиԥш, атәыла дуӡӡа – Асовет Еидгыла – амазгәыҭ хада – апартиа агәра игон, дақәгәыҕуан азоуп «иухуп ҳпартиа алаԥш хаара» ҳәа иалкааны Аԥсны иазкыз ипатриоттә жәеинраалаҷы, иштема хадамызгьы, метафоратә формала изиҳәазгьы. Усҟан ахаҷы аагара гәаҕьыуацәан апартиазы икьаҳәыз хшыѽзцарак. Ус анакәха, апоет қәыԥш Асовет Еидгылеи Акоммунист партиеи рзы имаз агәрагара ду аԥсҵазааратә цаҵгәы аман. Уи ауп ҳзыхцәажәаз ажәеинраала «Аԥсны» зхылҵыз.

Ишдыру еиԥш, Адунеизегьтәи Аѽбатәи аибашьра ду еилгеит, Гитлертә фашизм ҟәыбаса иқәцахеит. Асовет Еидгыла иабзоураны афашизм ауҕа хьанҵа зҟәаҟәа иқәыз Европатәи ажәларқәа жәпаѽык ахақәитра роуит, асоциалисттә ууажәларра аргылара иалагеит, амѽа ҷыц ианылеит. Ари, ҳәарас иаҵахузеи, ҭоурыхтә хҭыс дуны иҟалеит иаҳҳысыз ХХ ашәышықәса аҽанааѽнашоз аамҵазы. Асовет Еидгыла акәзар, атәылақәа рҷаԥхьа аҳаҵыр шьҭытцит, урҭ рахьтә изҵахыз еигәырҕьо, изҵахым ацәшәо аҟынӡа. Аха абас шакәызгьы, аимпериалисттә (акапиталисттә) ҳәынҭқаррақәа афашизм иаҷагыланы аибашьраҷы иҳадгылаз, США, Англиа, Франциа асоциалисттә лагер азы рполитика аадырҳәит, аибашьра ҷыц ѽаԥхьа арцыхцыхра иалагеит, еиҳарак США, насгьы ауаатәыѽса рныртцәага атомтә бомба Иапониатәи ақалақьқәа (Хиросима, Нагасаки) ианрыланажь нахыс. Уи аамҵазы Иапониа ицоз аибашьраҷы ишаҵахаз ала рнапы иѽахахьан, аха США иаҵахын акы, рҵарауаа ирхәыцыз, иҟарҵаз рабџьар ҷыц ԥыршәарц, амч-алша

гәарҭарц. Ԛбагьы, уи аҧышәаратә ҧжәара ала аиааира згаз Асовет Еидгыла аладыршәарц, иҳамоу жәбоит ҳәа рҳәарц. США-тәи амилитаристцәа – аибашьра арцыхцыхыԛцәа цәгьа ирбомызт асовет жәлар ирхыргаз аибашьра ду иаркареит, аҳәынҭқарра амч кәадоуп ҳәа иҧхьаҙаны, насгьы Гитлертә фашизм иаҿагыланы ишҳацеибашьуазгьы рхадршҭырц. Усҟан урҭ аимпериалист ҳәынҭқаррақәа СССР изадгылаз иацәнымхо акәҙамызт. Ус зыҟарҭаз аилкааразы логика дук аҭахҙам. Гитлер Асовет Еидгылагьы аҵкыс диааир, даргьы аҧеиҧшхә цәгьа шроуаз рдыруан, иҳақәаргьы, аха уи рзымгәаҧьит илақәырк-ԛақәыркзаргьы, избанзар ирдыруан Асовет Еидгыла амчхара, насгьы рацәак мҵыцкәа дара злаҿхәоз атехника аганахьала, аҧыжәара ҳамоуп ҳәа дзырҳәаз ратомтә бомба ахаҭаҧсаҭа асовет ҵарауаа, (академик Курчатов дызхадаз) рлабораториаҿы иит адауши аҧсымчхареи еиҳагьы еиҳаны.

Асовет Еидгыла бзанҵык ампыҵахалара хықәкыс измаз аибашьра аҭахымызт. Асовет жәлар анхара, анҵыра нацәаҟәкыла иуҳәозар, асоциалисттә ууажәларра аргылара, акоммунизм лашазы ақәпара акәын изҿыз. Аха рыҧсадгьыл аншәарҭаха, иаҳҳәап, ампыҵахалаԛ – Гитлер иеиҧш иҟаз данақәла, хацәнамырха игылон уи ахьчараз. 1941–1945 шықәсқәа рызтәи Аџьынџьтәылатә еибашьра Дуҙҙа аан еиҧш. Ари рдыруан Асовет Еидгыла аҕацәа.

Абри аамҭазы асовет литератураҿы иактуалны, изаамҭанызтәи ак акәны иҟан аҭынчра ахьчара атематика. Асовет шәҟәыԛԛцәа (апоетцәа, апрозаикцәа адраматургцәа, апублицистцәа) ркалам ҵары рықәкны иҿаҧнаҿуан аибашьра арцыхцыхцәа, бжьы ҭгала ашәа азырҳәон аҭынчра ахьчара, ҳажәлар зынҙак аибашьра шырҭахым, аха аҧсадгьыл аныхьчатәха шьаҿак иадамхаргьы хьаҵра шырзымдыруа, ирықәлаз аҕа хәымга Гитлер иеиҧш дызҭыҵыз иҵыԛраҿы дышҵаҟәаҟәахо уҳәа убас иҵегьы.

Милаҭрацәаала еилаз асовет литература зыҙбахә ҳамоу аамҭазы (XX ашәышықәса 40-тәи, 50-тәи, 60-тәи ашықәсқәа) иаԥнаҵеит асахьаркыратә литература ажанр хадақәа зегьы рҿы асовет жәлар аҭынчра шырҭаху, уи ишазыкәԥо аазырԥшуа адунеи зыхьҙ адыруа иҟалаз аҩымҭақәа. Урҭ ирхан ажәлар рыбжьы, ирыҵан рдоуҳа аԥсымчхара. Урҭ рахьтә аҙәырҩгьы ираҭәашьан (ирасакьаҳәымҭан ианыҟаз) Сталинтә, Ленинтә премиақәа. Уимоу, асовет шәкәыҩцәа рыдагьы адунеи иаҳартә аҭынчра ахьчаразы иқәԥоз**,** зыбжьы ҿацаҙа изыргоз ипрогрессивтәыз аҳәааныркәтәи апоетцәа, ашәкәыҩцәа, аҟазара аусзуҩцәа, асахьаҭыхыҩцәа, ашәаҳәацәа ираҭәашьахеит адунеижәларбжьаратә Сталинтә, Ленинтә премиа алауреатра, иаагап аиспан сахьаҭыхҩы ду Пабло Пикасо (1962); Чилитәи апоет, ауааҩәларратә усзуҩы Жорж Амаду (1953); Бразилиатәи ашәкәыҩҩы Пабло Неруда (1951), Америкатәи ашәаҳәаҩы, актиор ауааҩәларратә усзуҩы Поль Робсон (1952) уҳәа убас егьырҭгьы.

Нацәаҟәкыла аԥсуа литература атәы ҳҳәозар, хыхь иаазгаз ашықәсқәа раан Аԥсны азы ақырҭуа еиҳабыра рхатәымчра, Сталини Бериеи хаҵарҭас, мамзаргьы бҕас измаз иахҟьаны акыр ауадаҩракәеи азалымдаракәеи ишырҭагылаз, асовет литература, еиҵарсшәа ухаҷы иааугозар аҭынчразы ирҳәоз ашәа еихыргоз ашьаҷа рҿаԥыршәаны асахьаркыратә ҩымҭақәа аԥырҵон. Еиҳарак уи убарҭан апоезиаҷы, насгьы Дырмит Гәлиа инаиркны аиҵагылара иаҷыз абиԥаракәа рҟынҙа, ажәакала, аԥсуа поезиа иагәылыҩуан ицаҳәцаҳәо аԥхьаҩ иныруаз аҭынчра иазкыз ажәеинраалакәа. Урҭ зегьы араҟа ҳазрыхцәажәарым, хазы азҵаара зҵаху темоуп ҳлитератураҷы. Ус иахьагьы, раԥхьаҙа санрыԥхьаз аахыс, ҿырҳәала исгәалашәо ажәеинраалакәа рҟынтә акык-ҩбак аазгоит, имыцхәым ҳәа сгәы иаанагауа. Урҭ

аԥҵан хыхь зыҙбахә сҳәаз ашықәсқәа раан, асовет литература҆ы атынчра ахьчара атематика зегь реиҳа ианактуалыз аамҭазы. Ҳаԥсуа поетцәагьы араҟа еицҿакны рыбжьы дыргеит ҳажәлар ираҳартә, ирнырыртә, насгьы ари иактуалыз атематика рывсны, мамзаргьы иавсны ишымцоз, ишыгәцараркыз убартә еиԥш.

Абар ҳахшыѡзцара зырҵабыргуа ҿырԥштәқәак. Ажәеинраалақәа «Черчиль иуарҩан», «Мистер Смит» – Баграт Шьынқәба «Урҭ рымаҙа» – Қьаазым Агәмаа; «Атынчразы ақәԥара» – Алықьса Џьонуа ... уҳәа итҵегьы.

Адунеиаҿ уаҳа аибашьра аҟамлареи атынчра ахьчареи ирызкыз ашәҟәыѡѡцәа, аҟазарауаа, атцарауаа аҳәынҭқарра-ууажәларратә усзуѡцәа рыцәгыларақәа активра аман, ҷыдала имѡаԥысуан аѡада иазгәасҭаз ашықәсқәа раан СССР аҟны, аха, иазгәаҭатәуп абри ацәқәырԥа – атынчра ахьчаразы ицоз ақәԥара рыҿшаԥыршьуаз, ҿазҵәылхрала рыҿазазыршәоз ипрогрессивтәыз аҳәааныркәтәи (Америка, Англиа, Испаниа, Франциа...) ашәҟәыѡѡцәа иреиҕьыз рхаҭарнакцәа. Ус шакәу рҳәоит хыхь иааҳгаз афактқәагьы.

Абри атема асовет литература аҟны еиԥш, анаѡстәи ашықәсқәа раангьы еиԥхьбаны иҟаҙамызт, игәцаракын, аԥсуа литература ҿыц иатцагылоз рсахьаркыратә рҿиамҭақәа рҿы, еиҳарак уи аҭыԥ аман апоезиаҿы. Ус шакәу аҳәоит Кәасҭа Герхелиеи уи иабиԥара иатцанакуа аԥсуа поетцәеи рпоезиа аалыҵ улаԥш нахугар, итуҵаар. Урҭ аѡада иаазгаз ҳпоетцәа дуқәа атынчра ахьчаразы ирҳәоз ражәа иацырҕызны иацырҵоит иҿацаҙа ицәажәо аѡымҭақәа. Убарҭ иреиуоуп уажәы итахҵааua, обиект хадас иҳамоу Кәасҭа Герхелиа данқәыԥшҙаз, даҽеакала иуҳәозар, 1951 шықәсазы ииѡыз ажәеинаала «Атынчра аиааира агоит». Уи кьыԥхьын агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» (уажәы «Аԥсны») аҿы. Ҳәарас иатахузеи, усҟангьы ари атема еиҳагьы иактуалтәын, аԥсуа ԥхьаѡы иитахыз акәын.

Ажәеинраала алагоит, инаркәараҵо-ааркәараҵо акәымкәа, жәабжьеиҭаҳәарак еиԥш ахы иаҟәиҭны, насгьы ииҳәо ихшыҩзцара, дзыхцәажәо, зыӡбахә имоу обиект – аҭынчра ахьчара – жәлар рыԥсҭазаараҿы аҵак ду шамоу, авторгьы аԥхьаҩгьы еиҟараны ирныруа иҟаҵоуп, убри иаҷыданы игәылҭәааy апоезиатә цәаҳәаҟәа ирыҵубаауеит аамҭа ахаҭа агәеисыбжь, усҟантәи аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа азааигәара, уи аҿала ацәажәара.

Аҩымҭа ахаҭа 48 цәаҳәа ыҟоуп, даҿакала иуҳәозар, ажәеинраала дууп, насгьы поемак иазхаша асиужетра зуа «аматериал» ыҟоуп, аха аԥхьаҩ уи дуцәацәаны, амцхәра аманы ибом, избанзар, иадгалоу зегьы иара иаҭаху роуп, насгьы апоет игәҭакы аарԥшраҿы ииашаны ахархәара риҵеит. Уамырхәыцыр залшом зҧышәа зынӡа имаҷыз автор қәыԥш абас азеиԥш тема, насгьы апоетцәа аӡәырҩы акырӡа «игҿарцалахьаз», «идырҳәацәахьаз» «обиект» оригиналра аҵубаартә аҟынӡа аҟаҵара ахьилшаз. Иҵабыргыцәкьаны, апоет қәыԥш ауаажәларратә ҵакы змаз ажәеинраала аԥҵара иҟәманшәалахеит, аԥхьаҩ игәаҿы инеиртә иҟаиҵеит, еиҭасҳәоит, еибархаз, аҭынчреи аибашьреи рҳәааҿы игылаз, ҟыба-ҙыбала иҭәыз адунеи агәеисра анубаалартә еиԥш. Иара убас автор ҳзыхцәажәо иажәеинраала ахаҭабзиара ҳаразкыз афакторқәа ируакуп асовет жәлар ирхыргаз, аибашьра ду иҟанаҵаз аԥхасҵа, ақыҭақәеи ақалақьқәеи, азауадқәеи, афабрикақәеи, ацҳақәеи, амҩақәеи иархәашаз реиҭашьақәыргыларазы ицоз хаҳәырҵәилатәи аусурагьы ахьырныԥшыз, ажәакала, иубоит асовет жәлар пафос ҳаракыла атәыла ду ианылаз ахәрақәа рырґьара ишаҿыз. Ажәеинраалаҿ ҳаԥхьоит:

Аҭынчра еиґьу жәаҟоуп зҳәада?
Аҭынчра, аҭынчра зегь рыцкы!

Иқәԥоит, еидгылт уи азын гәырԥада,
Аԥьажәлар, игәырҕьо инхарцы.
Нас дарбан, уи иахьа измаҳада?
Бԥьарла ажәлар зхәаҿерацы
Згәы иҭоу дарбан, дызхыҵҟьада
Ижьышуа, изҿыҵуа ишҳамха ажәҙы?

Апоет иаахтны иҳәоит акапиталисттә тәылақәа, ҷыдала Америкеи, Англиеи, Франциеи, Германиеи Асовет Еидгыла иаҕацәа бааԥсҟәаны ишықәгылаз. Уимоу, Гитлертә фашизм иаҿагыланы еибашьуаз ҳтәыла ду СССР ианадгылазгьы зынҙа ирхашҭит. Америка ииз, иапониатәи ақалақьқәа (урҭ аԥада рыхьҙ сҳәахьеит) ԥба зырхәашаз атомтә бомба иатцаҿырбоит, иақәгәыҕуеит рыгәҭакы – Асовет Еидгыла архәашара нанагҙап ҳәа. Абар уи атәы апоет заҟа ииашаны ареалра аманы ишааирԥшуа:

Атом, атом рҿакыхыуп,
Аихаҷа-маҷа еизыҟәшәо.
Дара ртәала «даҿакыхыуп
Иалаҳҳуа» ҳәа рыжәлар жьо.
Абомба ахьҙ рзыцьанаҭуп,
Ирыхчнуп, ирыҵоуп, ма иахьтәоу,
Иалацәажәар ргәы раҳаҭуп,
Убри ҭынчрас иԥхьаҙо.

Аԥымҭаҿ иаабо анаԥсантәи асахьақәа, ахҭысҟәа рҿы автор иатцшьны иазгәеиҭоит апублицистикатә цәаԥа змоу, апоезиатә мцаԥшь згәылҟьо бызшәала Асовет тәыла аҕацәа ргәы ишажьо, насгьы ишрызгәамҭо иҟоуҵәҟьа – асовет уаа зҿу – абри аилкаара шырҭахым уҳәа итцегьгьы.

«Нас Волгеи Дони еибагәҙрын, Кәибышевгьы афымца натҟьашт, Аму-Дариа иарԥсаап Ҟара-Кум», – иԥуеит апоет итәыла ду аҿы ицо аргылара дуқәа дрызгәдууа, дрылаҿхәоит. Ԥбагьы, иҳақәмақаруа, ҳзыршәарц

иашьҭоу, ҳсоциалисттә система змаабуа, зхы зыхнахуа аҽаԥа рҽанаҵартә еиԥш рқьышә иныкәикуеит.

Абарҭкәа зегьы ҳәаақәызҵо ажәлар нхартә-инҵыртә, риндустриа ҽиартә, рқыҭанхамҩа шьҭыҵыртә аҭагылазаашьа бзиа ҟазҵо аҭынчра ауп. Уи аҳра ахьа-уа аԥсҭазаара еилашуеит, ажәлар рыбзазара бзиахарц, рразҟымҩа маншәалахарц. Баша ихиркәшом автор иажәеинраала «Аҭынчра аиааира агоит» абас еиԥш иҟоу – асовет уаа рыԥсҭазааразаоптимизмра, агәалаҟара ҟаиматҵҵоу апоезиатә цәаҳәақәа рыла:

Абрантә иҵҟьоит ашәа хиаала,
Жәҩан ихалоит иҵарʒа,
Аԥша архәмаруа аҳауа иала,
Иаанҽасуам, ицоит хараʒа;

Аҭынчра зҭаху ргәаҵа иҵалан,
Рцәа-ржьы иалсуеит ихааʒа;
Абриоуп аҭынчра зхылҵуа ҭәҭәала,
Аҭынчра иаша агәы разʒа!

Асовет поетцәа (аԥсуаагьы убрахь инарылаҵаны) аҭынчра ахьчара, аибашьра аҟамлара иазыркуаз рса-хьаркыратә рҽиамҭақәа зегьы абри азҵаараҽы рыжәлар ргәазыҳәара, гәык-ԥсыкала ирҭахыз ракәын иаадырԥшуаз, урҭ рҭахрақәа ракәын иззышәаҳәоз. Аԥсуа поетцәагьы атәыла ду азеиԥш бираҟ, азеиԥш «ҭарчеи» иаҵагыланы акәын рсахьаркыратә ҩымҭақәа шаԥырҵоз. Ари азҵаараҽы, аҩада ишазгәасҭахьоу еиԥш, акоммунисттә партиа аидеологиа акәын хадара зуаз, уи иҳәаақәнаҵон, ахырхарҭа анаҭон алитература аҽиара апроцесс. Уимоу, инамыцхәцәангьы аконтроль ҟанаҵон, алаԥш ҵары аҩнаршәомызт, даҽеакала иуҳәозар, ацензура ҷьбаран. Ари ганкахьала, исахьаркшәа иуҳәозар,

ашәҟәыɯɯцәа ражәа раҙаны, иаԥшны ицәажәон. Уажәеиԥш ирбалак рыɯуа, ирбалак рҳәауа иҟамызт. Ҳаамҭазтәи адемократцәа ажәɯан иалатцан идырҿехәо апоет Иосиф Бродски (абаɯхатәра имам ҳәа сҳәом) ишәҟәык аҿы срыԥхьеит абас иҟоу ацәаҳәаҟәа: «Та самая Мадонна, не давала без гондона». Уи нахыс ари апоет нага абаɯхатәра ду имазаргьы, сара сзы дыԥсын, уаҳа иɯымҭаҟәа сызрыԥхьом. Ауаɯы иҿы иҵыҵуа ажәа цқьазароуп. Иаҳгәалаҳаршәапи аԥсуа жәаԥҟа: «аҿы бзиа ажәа бзиа ҭыҵуеит» ҳәа ирҳәо. Заҟа иҵаулоузеи ари ажәаԥҟа аҵакы.

Акоммунисттә идеологиа ахаан аɯада иаазгаз ихәымгаушьаша, узцәыԥхашьо, насгьы иаахтҙаны ицәажәо ажәаҟәа ркьыԥхьра, асахьаркыратә ɯымҭаҟәа рҿы рхархәара ҟалашьа амазма! Асовет литература абри аганахьгьы ицқьан, аестетикатә гьама иамаз ҳаракын, аа҃заратә ҟазшьагьы шьаҿацыԥхьаҙа ианыԥшуан.

Апоет қәыԥш иажәеинраалаз («Аҭынчра аиааира агоит») исҳәарц сҵахуп даҿа хшыɯзцаракгьы. Уи убри оуп: автор ажәеинраала аниɯуаз ашықәс азы Сталин ихаҭара культи аконфликтдара «атеориеи» ирасакьаҳәымҭаны, ирааны иҟан. Сталин аиугослав жәлар рвожд Иосиф Броз Тито ишизиҳәаз еиԥш, инацәкьысцәҟьа аҙәы иқәкны иаатцысыр, иаамақарыр, ҳаҕеиҵа, ицәа дҵанарҙыҙон, убри аҟара ихаҭара культ амчра амҿехакын. Ус анакәха, уи ауаɯ дызхагылаз аҳәынҵқарраҿы ажәлар рыԥсҭазаара бзиаҙан ҳәа иԥхьаҙан, ашәҟәыɯɯцәагьы асовет ԥсҭазаара аҵабыргхаҵа «иртаташьны» иаадырԥшлар акәын. Ас иҟаз адунеихәаԥшышьа асовет литератураҵцаɯцәеи атеоретикцәеи иаԥырҵаз акыр шықәса ԥықәсларада амчра аманы иаауан Сталин идунеи иԥсахаанҙеи ихаҭара культ иақәыҙбаанҙеи. Уи нахыс зҵагылазаашьа еиҕьыз, асахьаркыратә литературазы хаҳара злаз даҿа қәыԥшыларак аанахәеит, уи амчра аауан Асовет Еидгыла еилабгаанҙа.

Сыззааиуа, Кәасҭа Герхелиа 1951 шықәсазы иицыз ажәеинраала «Аҭынчра аиааира агоит» ауп. Уаҟа иааԥьоушьартә аҟынӡа иацәхьаҵуп, усҟан, асовет литератураҿы инеиужьны аҳра азызуаз ахаҭара культ азышәаҳәара, анцәатәра. Ари афакт лабҿаба иаҳнарбоит апоет қәыԥш хара инаԥшра. Аха иага убас шакәызгьы, зашхәа уҭоу иашәа умҳәар шамуа еиԥш, Кәасҭа Герхелиа асовет литература ахадаратә тематика – акоммунизм аргылаццәеи уи ԥсҟыс иамаз апартиеи рзышәаҳәара иазку ажәеинраалақәа акымкәа, ҩбамкәа иагәылаҳбаауеит заатәи илирикаҿгьы.

Уи азы иахьатәи аԥхьаҩ гәыбԥан ҟаиҵар диашам. Избанзар, усҟан аурыс поет ду А. Твардовски ипоема «Ахара аҟнытә ахарахь» («За далью даль») аҟны ишиҳәаз еиԥш, усҟан ус иҟан иагьузацҵом, иагьузагырхом. Убас иҟоу жәеинраалақәоуп «Сара сгәыргьара», «Амч дуӡӡа», «Ҳар, иҭабуп», «Ҩажәижәаа» уҳәа еиҭа акык-ҩбак. Арҭ ажәеинраалақәа рҿы апоет ашәа азиҳәоит асовет жәлар рыԥсҭазаара шыбзиоу, аҿиара амҩа ишану, изыхьчоу, кәылӡра рзызуа ар шрымоу, насгьы ус еиԥш аҟалара зыбзоуроу Октиабр ду ирзаанагаз асоциалисттә революциа шакәу уҳәа убас иҵегьы. Араҟа, уеизгьы-уеизгьы, узҿаԥоу, ҳаԥсҭазааираҿы иҟамыз, ихыҵҳәаау, мамзаргьы ҳабзазара иацәтәыму ҳәа акгьы ыҟаӡам. Насгьы апоет иҵихуа асахьақәа аарԥшуп иара автор исубиективтә дунеи иҟанаҵо аныррa ала, даҽакала иуҳәозар, аҟаларақәеи аиҭакрақәеи иҽрымаданы, амала ижәлар гәакьа рымацара хазы ирылкааны (ус ҟаиҵаргьы ауеит) акәымкәа асовет жәлар аҵанакуа, зеиԥшла еизырҵәо, хаҿсахьаны иаанарԥшуеит ҳҭәыла ду СССР ҳәа изышьҭаз аекономикеи акультуреи рҿы иамоу алшарақәеи ақәҿиарақәеи ирымаданы. Абри аҭагылазаашьа ауп апоет абарҭ ицәаҳәақәагьы игәаҵантә иаазгаз:

Еиқәтәара змам агәырҕьара
Ҭоуп сара сгәаҷы.
Сара салииаит аԥсҭазаара,
Ишәҭуа есҽны.

Избан акәзар, апоет ибоит аиааира згаз ажәлар аԥсҭазаара бзиа шырчаԥо, ԥхьаҟа ишцо, насгьы дара зегьы (асовет жәлар) еишьарала мѳа ҭбаак (акоммунизм) разҟы дула иҭәу ишану. Автор уи апартиа иабзоуроуп ҳәа иԥхьаҙоит. Абар иажәеинраала шыхиркәшо:

Сеигәырҕьоит ҳпартиа дуӡӡа,
Ҳа ҳразҟы зчаԥаз.
О, сеигәырҕьоит наҙаҙа,
Сгәырҕьо са сҟазҭаз.

Сгәырҕьарақәа неицылауа,
Ҷыстуеит сара:
– Иҭабуп, ҳпартиа дуӡӡа,
Иҳазҭо напхгара!

Аѳада ҳзыхцәажәаз ажәеинраала «жьрацәарала», идеиала ақәҷнаҭуеит, аѳымҭа «Амч дуӡӡа». Автор иаԥиҵеит 1955 шықәсазы, ишаабо еиԥш уи «Сара сгәырҕьара» аасҭа ԥшьышықәса рыла еиҵбуп. Уи аамҭазы Сталингьы дыԥсхьан... Аха Ленин иаԥиҵаз акоммунисттә партиа аԥсы ҭан, агәы еисуан, атәыла ду СССР хшыѳси ԥсҟыси иаман. Уи ауп Кәасҭа Герхелиагьы аметафоратә ҟазшьа аҵубаауа амч дуӡӡа ҳәа иҭәы-иԥха иќоу апоезиатә цәаҳәа ссирқәа зазикыз. Ажәеинраала «Амч дуӡӡа» имариоу асиужет амоуп, насгьы уаҟа зсахьа ҭихыз ухы, угәаҷы инхоит, иугәаланаршәоит аибашьра аан ҳтәыла иахнагаз ауадаѳрақәа, уажәы аҭынчра аныќоу аамҭазы иахҭынхьааua, аиҭашьақәыргыларатәи апроцесс ицәырнаго асахьақәа.

Убас шакәугьы, ажәеинраалаҿы ифигура хадақәаны рсахьа ҭыхуп Ленини уи иаԥиҵаз апартиеи. Урҭ аѽфеноменк ирыбзоураны ажәларԥәа рыешьара ѽада ишьҭытцит, рыхьӡ-рыԥша адунеи иахыҵәеит, ирыкәлаз аҕа дыкәацахеит, дыцҟьа дыргеит, рыѽнкәа рыгыдра ѽаԥхьа ихалеит, асовет уаа рыԥсҭазаара марымажахеит, аҭынчра абираҟ рхашәыршәыруеит. «Ленин дуӡӡа жәлар ирхылҵыз, Аԥсҭара амѽа ирзихәыцыз, Жәлары ирымчуп нас ишԥа!» – иѽуеит апоет. Авожд аҳәынҵԥарра ҿыц ашьақәыргылараҿы ироль ду алкаауа, насгьы иара ишьҭахь иаԥиҵаз апартиа ажәлар агәра шырго, еиҵахара шамыхьуа атәоуп ажәеинраала еиԥәызҳәалоу ацәаҳәаԥәагьы ирҳәо:

Амч дуӡӡа, амч дуӡӡа,
Ҳусԥәа еиҵамхарц, бзанҵы имыӡӡарц,
Мѽас иҳамоу, иаҳхадоу,
Иҳауазар ақәҿиара ҿыцӡа
Ҳтәыла ахьыӡ ѽада ишьҭытцзар,
Ҳпартиа ауми изыбзоуроу!

Ҳәарас иаҭахузеи, Ленини Октиабр дуи ирызку автор қәыԥш ипоезиатә цәаҳәаԥәа иԥсабаратәуп, итцегьы уазааигәаны иуҳәозар, агәаҵантә иаауан, цәа ҷыдак рхарԥамызт, ѽысҭаарак рыҵамызт, избанзар, апоет дызлииаз аамҭа, дзааӡаз аидеологиа агәра игон, ажәлар злаҟаз ирымаз амшхәыбзазара, асоциалтә хьчара уҳәа Асовет Еидгыла иабзоураны иԥхьаӡон, ус дахәаԥшуан. Ас иҟаз, ихәыцуаз, аамҭа зныруаз, еиҭасҳәахуеит, Кәасҭа Герхелиа ихала ауиакәхыз. Џьара кьаҳә-маҳәқәак, акосмополитцәақәак (урҭ рѽызцәагьы, жәаҳәарада, асовет уаажәларраҿы иуԥылон, ана ара амилаҭқәа ирылаԥсан) ракәымзар, асовет жәлар Ленини Октиабри ирзааргаз аԥсҭазаара ҿыц агәра ргон, амаҵгьы руан рхы-рыԥсы ақәҵаны Аԥсадгьыл дуӡӡа ахьӡала.

Убри аҟнытә, Кәасҭа Герхелиа, егьырҭ асовет поетцәа зегь реиԥш, моралла азин иман хьаҳәхьачарада Ленини, апартиеи, Октиабри ирызкны ажәеинраалақәа раԥцара, рзышәаҳәара.

Ус анакәха, иара иахьагьы рцакы зынза имыззеит, акыр рҽеиҭаркзаргьы, аԥсҭазаара аҵабыргхаҵа ишахылҵыз ала ршьагәыҭ аанхеит абарҭ реиԥш иҟоу ацәаҳәақәа: «Сара салииаит аԥсҭазаара, ишәҵуа есҽены», «Сеигәырҕьеит ҳпартиа дузза, Ҳа ҳразҟы зчаԥаз»; «Иҵабуп ҳпартиа дузза, Иҳазҵо напхгара!» (ажәеинраала «Сара сгәырҕьара»). «Ленин дузза жәлар ирхылҵыз, Ақәпара амҩа ирзихәыцыз, Жәлары ирымчуп нас ишԥа!». «Ажәлар зыгәра рго, изыцныҟәо Ҳпартиа, иалшом еиҵахарц!» (ажәеинраала «Амч дузза»); «Ҳара иҳамоуп зегьы ирыцкыу ахақәиҵра, Шәышықәсала изызкарҭәахьаз ашьа, Уи ҳзаанагеит ҳ-Октиабр ду иалоу ҳнықәра, Миллионҩыла ауаа ргәаҟра ахә зшьаз» (ажәеинраала «Ҩажәижәаа») уҳәа убас иҵегьгьы.

Еиҭасҳәоит, арҭ аҩада иаазгаз ажәеинраалақәа анаԥҵаз аамҵа иадкыланы ҳахәаԥшуазар, хшыҩзцаралагьы сахьаркыралагьы мыцхәра ҳәа акгьы узрывбом, излииаз аепоха аҷалапеиԥш иазыбзиахоит, ианаалоит, акаҩҳәа иақәҷнаҵуеит. Аха интеллектла имаԓьанам, акомпиутортә система иабзоураны еиуеиԥшым адырраҭарақәа змоу, зеилкаа ыҟоу, дунеихәаԥшышьалагьы иҵаулоу иахьатәи аԥхьаҩ хыхь зыҙбахә ҳҳәаз (иаҳгәалаҳмыршәазгьы убрахь иналаҵаны) ажәеинраалақәа ирхоу аполитикатә цәаҩа, ирыҵоу афилософиатә хшыҩзцарақәа – Ленини, апартиеи, Октиабри ирзырханы иҳәоу – цәҩабжьхахьеит, аамҭеикәшара ишырҳәо еиԥш, рхәыжә канаԥсеит, изқәыз аԥсҭазааратә сцена илбаахьеит. Ари макра зҭахым СССР анеилаҳаз ашьҭахьтәи аԥсҭазаара аҵабыргхаҵа иахылҵыз фактуп, реалуп. Аха араҟа иҟоуп арҭ ажәеинраалақәеи, нас

урҭ ирышьашәалои еиқәзырхо, аамҭеикәшара иазымго иҟазҵо даҽеакгьы. Уи убри ауп. Акы, дара рсахьаркра, поезиатә бызшәацқьала реиҽартәра, ажәакала, ацәаҳәақәа еихышәшәо реихыԥхьара, ирыҵоу ахаара, аҟәымшәышәра. Иаҳҳәап абас еиԥш иҟақәо: «Еиқәтәара змам агәырғьара Ҭоуп сара сгәаҽы»; «Аҽн агыдра ҽаԥхьа ишьҭытцит, Абаҳчақәа ашәҭ ргәылҵит, Ҳамхы еиужьқәа аҽаҽра – Имарымажан еиҳа рҭытцит» уҳәа иҵегьгьы. Ҽбагьы, дара ажәеинраалақәа злииазз аамҭеикәшара амҳәыр рныԥшуеит изхаану аҭоурых иадаҟьақәаны. Ишдыру еиԥш, аҭоурыхи алитературеи рышьхәа еивҵоуп, еиҭарсшәа иуҳәозар, ауаажәларратә ԥсҭазаара амаҵ аураҽы ихьанҭоу уҩәк еицахоит. Ус анакәха, урҭ рыԥсы Ҭоуп, аԥхьаҽгьы дрымоуп.

Ашәҟәы «Аԥсҭазаара абжьы» еидызкыло аҽымҭақәа ртематика аганахьалагьы, уи автор усҟантәи иқәыԥшра аҳәаақәа ирҭагҙаны инаԥш-аапш, идырра, иинтеллект иауаршәаны иубоит ипоезиатә обиект алаԥш шҵарыз, иактуалтәыз азҵаарақәа шышьҭнахуаз иаҳҳәап, аҭынчра ахьчара, аиҽызара, аԥьа азышәаҳәара, аԥсадгьыл абзиабара уҳәа иреиԥшқәаз. Абзиабара атема акәзар, уи еснагь асахьаркыратә литературазы аԥсҭазаара ахаҭа еиԥш, имажәҙо темоуп. Кәасҭа Герхелиа ари арҿиаратә цәаҽа аамҭа цацыԥхьаҙа, поетк иаҳасабала дшәыцыԥхьаҙа, дгәылтәаацыԥхьаҙа иҟазара аҽаҙара иациҵон, ажәакала, итематика амҿхак аҿарҭбаауан, убри инамаданы исахьаркыратә ажәагьы аҿарҵаулон идеиатә ҵакылагьы напҟазарылагьы.

Аԥсуаа ражәаԥҟа иаҳәоит: «бла иабо хы иаԥсоуп» ҳәа. Уи афилософиатә ҵакы ҵаулоуп, ҳаԥсҭазаара иалагьаны иҟоуп. Аҟәеи Ҕәадеи инархысны, Аԥснытәи ақыҭақәа ртәы ҳамҳәозар, тәымԥьара (ахыцқәа ирҭакны иазгәаҳҭап асовет аамҭазы СССР иқәынхоз ажәларқәа ртәылақәа рзы тәымԥьароуп ҳәа узрызхәомызт, ажәларқәагьы асовет уаа ҳәа ирышьҭан. Асовет Еидгыла аҭаацәа ду

иатԥанакуан. Даргьы ус аҟазаара насыԥс ирыԥхьаӡон) дымцацызт ашьха қыҭа ҷкәын Кәасҭа Герхелиа. Уи атԥара акәын дызҿыз. Аха арратә матԥура ихигартә иаамҭа анааи, қәрала данатԥанак, Аԥсадгьыл асолдатԥәа аӡәы ҳәа абԥьар кны днарывагылт агәалаҟара бзиа иманы. Иара усгьы ашәҟәыӷӷра баӷхатәра злаз, згәырҵҟәыл бзиаз, згәынкылара ыҟаз Кәасҭа Герхелиа изы иахьуалԥшьаз анаӷсангьы арратә матԥура ахгара инатаз рацәан. Акы, уаӷԥсык, хатԥак иаҳасабала асолдаттә ԥсҭазаара даӡрыжәуан, дыԥнашәон, деилҟьа-еилгәыцәны, дызӷыданы дҟанатԥон. Ӷбагьы, заԥхьаҟа ипоетхараны иҟаз ауаӷы инаԥш-аапш арҭбааун, инарҭон аҭыԥ ҿыцқәа, ажәларқәа, урҭ рыԥсҭазаара, рҭоурых уҳәа убас жәпакы.

Арҭқәа зегьы, ҳәарас иатахузеи, ашәҟәыӷӷра знапы алазкыз изын ихымпадатәыз категориақәаны иҟан, насгьы иԥсадгьыл гәакьа Аԥсны зыԥсаз иеилнаркааун, еиҿырԥшуа ҭоурыхтәла ддырхәыцуан, «Мы любим свое отечество – это воздух, которым мы дышим» ҳәа аурыс шәҟәыӷӷ ду А.А. Фадеев иззиҳәаз аԥсадгьыл еиҳагьы бзиа инарбон, гәыла-ԥсыла дазааигәанатәуан, насгьы аԥсабара меижьарада инатаз абаӷхатәрагьы дырцыхцыхуан, арҿиаратә кәицқәа, исахьаркшәа иуҳәозар, аҿыԥсыԥҳәа ихәытҵҟьон игәазыҳәарақәа рҿыхауа аԥсҭазаара шьагәытс иамоу аҿара иагәашьамхны. Уи адагьы апоет қәыԥш дрызгәдууан Гитлертә фашизм аҭыӷра иҭазҟәаҟәаз СССР амацара акәымкәа, Европатәи атәылақәа жәпакы ахақәиҭра рызҭаз Асовет ар рымчхара ду. Ус шакәу аҳәоит автор цәанырра ҭаулала, насгьы мцрак аламкәа 1955 шықәсазы арратә матԥура ихганы данаа ашьҭахь ииӷыз иажәеинраала «Ҳар, иҭабуп!» Аӷымҭа алагоит ахырҭәага иҭгоушәа еилацаланы еиҿартәу ацәаҳәа гәылҭәаақәа рыла:

Сгәы ҭамгыло еисуан, еисуан аҭҳара,
Ашамҭаз адәыҕба сҭыҵын сара,

Ар срылагыла, исыхьӡны асолдаҭ,
Санналала ақалақь Калининград.

Арҭ ацәаҳәақәа иаҳдырбоит Кәасҭа Герхелиа гәахәара дус ишимоу, дшаргәырҧьо асолдаҭ ихьӡны ҳаԥсадгьыл зыхьчо Асовет Ар дахьрылагылоу, иуалԥшьа анагӡара дазыхианы. Ари афактгьы иаҳәо маҷӡам уи ҳтәыла ду патриотк иаҳасабала ихаҭара зеиԥшроу аилкааракәа.

Апоет ихазы зынӡа ииашаны иҳәоит:

Избахьазыз, сқәыԥшымзи зынӡа,
Ашкол ҟәардә саахыҵит ааигәаӡа...
Аҟәеи Ҕәадеи срыбжьан есқьынгьы,
Урҭ сырхысны сымцацызт ԥьаргьы.

Схәыцрақәа хааӡа, мҵәыжәԝада сҧыруан,
Агәырҧьара мацара уаҵәы сазыԥшуан.
Иабаздыруаз усҟан, издырқәо иахьа,
Иахьа санааӡа ҳар рҭаацәара.

Абригь аԥсадгьыл асолдаҭ иҵоураз, аромантика цәа зхаз инысымԝа акәын...

Кәасҭа Герхелиа арратә маҵура иқәыԥшра шықәсқәа раан ихигаз ҕәҕәала дшаӡрыжәыз, игәамч шарҕәҕәаз, иԥсадгьыл ду еиҳагьы бзиа ишинарбаз, иԥсҭазааратә философиа шарҵаулаз ажәеинраалаҷ ухы-угәаҷы инеиртә иааирыԥшит, насгьы иара иеиԥш арратә маҵура зхызгаз, уи иааӡаз рсахьагьы убоит, игәнукылоит. Изхызымгац ракәзар, раамҭа анааилак, рықәра ианаҵанаклак уахь руалԥшьа анагӡаразы ацара ргәаԥхартә еиԥш аԥсихологиатә ҭагылазаашьа ҟанаҵоит.

Абар ус шакәу зырҵабыргуа аԝымҭа хзыркәшо ацәаҳәақәа:

Аԥсадгьыл шәарҭоуп ҳәа игар абжьы-ҕәҕәа,
Сгәы мыҵрыскәа, аҟаԥыҳәа сыҵҟьоит сласны,

Издыруеит иахьгылоу сабԥьар хианы,
Асовет Ар дуӡӡа, аҭынчра зыхьчо,
Зыхьыӡ наӡаӡа мраны икаҷҷо,
Сыруаӡәкуп сара, срааӡеит рыгәҭаны,
Иахьа аѡныҟа сгьежьит сызҳаны.
Иаҭаххар сыԥсадгьыл, схы акәыстоит, иапуп,
Абри еиԥш ааӡараз, ҳар, иҭабуп!

Ҳзыхцәажәо аѡымҭа автор игәаҭантәи иаауеит, уаҟа иубом, игәы иҭам, ихы иҭам акгьы, зсахьа ҭихуа иѡнуҵҟатәи дунеи иҵанаҳәоз, цәала, жьыла, гәыла, ԥсыла иныры, арратә ԥсҭазаара ахаҭа инаҭаз роуп. Убри азоуп аԥхьаѡгьы абри алирикатә патриоттә жәеинраала зигәаԥхаз, иааигәаны изидикылаз, насгьы «Ҳар, иҭабуп» хаҳара злоу аҵакы амоуп арратә маҵура зхызымгац аҷар рзынгьы. Сгәанала, усҟан акәым иара иахьагьы арра имцац аҷар иранаҳәо, изызнархәыцуа маҷӡам, амала, уаѡҵас рыхшыѡ азышьҭны изаԥхьар зысҳәо. Ус ҳаазқәылаз ашәҟәқәа рыԥхьаразы даараӡа ҳмаԥьанахеит, иҳамбаӡакәа акомпиутортә система ҳҷеаҳҭаҷеит, аха…

Кәасҭа Герхелиа заатәи илирика иаҵанакуа иажәеинраалақәа рхаҭабзиара ҳаразкуа, иҵегьы уазааигәаны иуҳәозар, апоезиатә цәа аҟәнышьшьы иҟазҵо афакторқәа ируакуп асахьаркыратә мыругақәа, иаҳҳәап, аепитетқәа, аметафорақәа, асимволқәа ихшыѡзцара агәылыршәараҷы ҟазарыла ихы иахьаирхәо. Уи, ҳәарада, апоетцәа зегьы реиԥш, инаршә зырхио акы акәны иҟоуп. Уажәы ҳазҷу ажәеинраала «Ҳар, иҭабуп!» акәзар, араҟагьы иуԥылоит хыхь зыӡбахә ҳҳәаз апоетикатә мыругақәа. Насгьы араҟа иацҵатәуп апоет заатәи илирикаҷы иҟазшьаҷыдоу даҷеа хшыѡзцаракгьы. Абар иаргьы. Урҭ аиҷырԥшрақәа, аметафорақәа, аепитетқәа, даҷеакала иуҳәозар, аѡымҭа сахьазыркуа апоетикатә

цхыраагъақәа иррацәом, иԥсаҟьаны шьоукы-шьоукы ишырцәыҟало еиԥш иажәеинраалақәа ирылаԥсам, аԥхьаѡ дыхнахып ҳәа гәтакыс иҟатцаны. Ҳәарас иатахузеи, апоет қәыԥш иажәеинраалақәа рҽы урҭгьы ихы иаирхәоит, аха акы, ирыжәпацәом, ѡбагьы, обиект еиҳа иахьатаху, исахьаркны иахьаанарԥшуа атыԥқәа рҽоуп иахьубо.

Уажәы ҳахшыѡзцара зырҭабыргуа аҿырԥштәқәа аагап «Ҳар, иҭабуп» аҟнытә: «Сгәы ҭамгыло», «Еисуан аҭҳара», «Схәыцрақәа хааъа», «Мҭәыжәѡада сԥыруан», «Исчаԥон агәамч», «Схьати-ԥатиуа», «Сшыцәоу стахәхәа», «Мраны икаҷҷо»...

Абарҭ апоетикатә мыругақәа (ацхыраагъақәа уҳәаргьы ауеит) ажәеинраала «Ҳар, иҭабуп», асахьаркыреи атцакы агәылҭәаареи иацхраауеит. Ахаҭабзиара аѡаъара ҭыргоит.

Кәасҭа Герхелиа арратә матцура анихигоз (1951–1954), ҳәарас иатахузеи, иара ишиҭахыз еиԥш дахьыҟаз ареспублика аҭоурых ҭыԥқәеи, абаҟақәеи, амузеиқәеи ибартә алшара изҭодаз, дара аԥсадгьыл асолдатцәа, ахьчаѡцәа рус хада зынʒа даҽеакын. Аха убас шакәызгьы урҭ «увольнение» ҳәа ахьыʒцаны саатқәак зны-зынла ирырҭон. Усҟан рыр хәта ахьгылаз аҭып акәша-мыкәша иҟаз аҭоурыхтә баҟақәеи амузеиқәеи дырҭаар илшон, амилатқәа рҭоурых, ркультура аинтерес змаз дарбанзаалакгьы. Аԥсуа солдат Кәасҭа Герхелиа итәы ххәозар, арратә матцура анихигоз, иналаршә-ѡаларшәны иоуаз «увольнениақәа» ирхаршәаланы, дахьыҟаз Литва атцакы змаз аҭоурых ҭыԥқәа акымкәа, иѡбамкәа дырҭааит, ибеит. Уи зырҭабыргуа ажәеинраалақәагьы аԥиҵеит. Убарҭ иреиуоуп «Марите». «Ашьха ахаларазы аисараҿы», «Ахәыцра аибашьра ахьыҟаз аҭыԥаҿ», «Ақьырмытқәа рзы абаллада».

Ажәеинраала «Марите» апоет иѡит арратә матцура анихигоз, даҽеакала иуҳәозар, 1953 шықәсазы. Уи епи-

графк аҳасабла иахагылоуп абарҭ ажәакҩа: «1953 шықәса, сентиабр 13 азы сԥыза Иозаси сареи Вильниус ақалақь «Победа» ашҭаҿ Асовет Еидгыла афырхаҵа Марите Мельникаите лбаҟа ҳахәаԥшуа ҳгылан»…

Абар уи лзы «Советский Энциклопедический Словарь» («Асовет Енциклопедиатә жәар») иаҳәо: «Мельникаите Марите Юозовна (1923–1943) участница партиз. движения в Литве в Вел. отеч. войне, Герой Совествкого Союза (1944). Чл. ВЛКСМ с 1940. В 1943 секр. Зарасайского подпольного укома комсомола. Казнена фашистами»*.

Кәасҭа Герхелиа аԥсадгьыл асолдат Вильниус ақалақь «Победа» ашҭаҿы игылоу Асовет Еидгыла афырхаҵа, Литва жәлар рыԥхә гәымшәа лбаҟа ус, баша ныҟәаԥык иеиԥш блала еимданы дзаԥырымҵит. Уи изнарҵысит ҭоурыхтәла узырхәыцуа ахшыԥзцара ҵаулақәа, ииазырԥшуа лхаҿсахьа, лхаҵара аҿыдарақәа. Аԥсуа поет ихьааигоит Марите ллахьынҵа, дышқәыԥшзаз лыԥсадгьыл аҕацәа дахьырҿаҵахәхаз. Аха ара иҟоуп ихадароу даҽеакгьы. Уи иаалырԥшыз афырхаҵара, агәымшәара хәызмазам акы акәны инхоит лыжәлар гәакьа рҭоурых ԥсҭазаараҿы. Ари абиԥарақәа рзы иҿырԥшыгоу, насгьы ԥсра-зра зқәым феноменны иҟазаауеит Марите лыжәлар ргәаҿы.

Абарҭқәа ихаҿы иааганы ауп апоет Литва аԥха гәлымҵәах илызкны угәаҵанза инеиртә апатриоттә ԥымҭа аԥсышәала изирцәажәаз, лара леиԥш излахьынҵахаз ҳажәлар рҭыԥхацәа фырхацәа азәырԥы рхаҿсахьа лашақәа угәаланаршәартә еиԥш.

Автор иажәеинраала ахы икуеит Марите илҟазшьаҿыдаз, аханатә илцәаԥаз ҳзырбо адеталь ала. Ҳәарада, уи иит автор абаҟа аԥхьа дангылаз:

… Бышхәыцзаз бшьа-бда ирылст игәыҟаҵаган
Быԥсадгьыл ахьз, уи ахҭысҟәа, алахьынҵа.

* Советский Энциклопедический словарь… С. 797.

Уи еиҕьабшьоз иарбан иҟаз, ԥхьаҟацаган,
Бзиа иббон уи еснагь хеигӡарак ҟамҵа.

Марите лыԥсадгьыл Литва ашәарҭа ианҭагыла, афашизм лыԥсадгьыл ианаҕрагыла, аа уи иаалырԥшыз афырхаҵара закәу: «О, быԥсҭазаара ақәыбҵеит уи быгәлмҵәах. Быԥсадгьыл иахашҭуам быбзиабара ҵаула, бҕьеѡ қәпара ашьажәцәа ақәнаршәт ахлымӡаах!»

Аԥсадгьыл асолдаҭ Кәасҭа Герхелиа идыруеит (иаԥсуа ҵасгьы ус иҵанаҳәоит) афырхаҵара жәынгьы-ҿангьы лаҕырӡыла ишырымкәабо. Абаҟа аԥхьа дахьгылоу уи изааиуа ацәаҳәақәа акы, иԥсҭазааратәуп, ѡбагьы, афырхаҵара алаҕырӡ ақәҭәатәым. Ус шакәыз иҳәахьан асовет Еидгыла Афырхаҵа Владимир Ҳаразиа иаб Камсагә (аԥхьаѡ иугәаларшәа Аԥсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба иажәеинраала «Аб»). Вильниус ақалақь «Победа» ашҭаҿ игылоу Марите Мельникаите лбаҟа аҿаԥхьа ииз ацәаҳәақәа аа ирҳәо:

Аҵәыуара ара иахәҭазҭгьы, ԥсуа ҵасла,
Сшьамхы асырсрын бҿаԥхьа игәакьоу еишьаҵас.
Аха сымчра араҟа иаҳагьы иацлан,
Слаҕырӡышом бара бзын, исымоуп ус ҟазшьас.

Аԥсадгьыл асолдаҭ, аԥсуа поет Кәасҭа Герхелиа аҵәыуара ацынхәрас аҭоуба шьҭаҵауа иҳәоит:

Ҭоуба зуеит бҿаԥхьа сгылан, о Марите,
Абџьар иску иалахыстәхар хьымӡҕ сымгарц,
Ҳ-Аԥсадгьыл иамаӡазарц аҭынчра изѡыдоу.
Ҳаиашьареи ҳхақәиҵреи еснагь исыхьчаларц.

Апоет иҟәымшәышәҙа иныруеит, даргәыргьоит, агәалаҟара бзиа инаҭоит Асовет Еидгыла Афырхаҵа Марите лыԥсадгьыл гәакьа Литва ипхаҙа, ираҙа дахьадна-

кылоз. Ари азҵаараҿы збаԛа аҿаԥхьа дгылаз афырхаҵа лхаҵа илыбзоуроугьы шьардоуп.

Бфырхаҵара, бгәымшәара амчхара сырҵеит,
Литва саднакылт Аԥсны еиԥш ираззаҳа;
Бара имԥсуа афырхацәа брылоуп, Марите,
Башәа рҳәоит, башәа аҳәоит саргь сыԥхьарца.

Кәасҵа Герхелиа Литва аԥҳа фырхаҵа лыхьҙ баша арифмазы иауациҵах, иауаԥишьых ажәа «аԥхьарца». Уи ҳмилаҭ рҵоурых ԥсҭазаараҿы аҵакы дуҙҙоуп. Ахаҵара ҙырызго, абиԥарақәа ирымаздо, ашәақәа зларҳәо музыкатә инструментуп, насгьы Нарҵаа дуқәа рҟынтә азқьышықәсақәа иргәылсны иаауеит. Иара убас агәаҟраҿгьы, еиҳарак аибашьраҿгьы ииуаз ашәақәагьы, ажәлар ргәы арҭәҭәоит, агәырԥа рҿарымҵартә абжьы хаауп, иҿацоуп, идууп адоуҳатә ԥсымчхара. Марите леиԥш имԥсуа афырхацәа роуп аԥсуа иԥхьарцагьы ззышәаҳәо. Ус анакәха, Литва арратә маҵура зхызго апоет изгьы иҿырԥшыгоуп, ихьҙырҳәагоуп, иҵоурыхуп Марите лхаҿсахьа, лыхьҙ-лыԥша.

Абарҵқәа зегьы инырны ауп Кәасҵа Герхелиа Литва аԥҳа Асовет Еидгыла Афырхаҵа Марите лбаҟаҿы дназгаз, зеиҭьаҵам ажәеинраалагь изырԥыз. Уи, иҵабыргытцәҟьаны, афырхаҵа лбаҟаҿы ииз жәеинраалоуп, насгьы апоет заатәи илирикаҿы зегь реиҳа иалыҷҷауа акоуп. Автор ихаҵагьы арратә маҵура анихигоз аамҭазы иаԥиҵаз илирикатә жәеинраалақәа иреиҭьқәаз ируакны иԥхьаҙон, ҿырҳәалагьы лассы-лассы игәалаиршәон Литва аԥҳа лхаҿсахьа ҭызхуаз ацәаҳәақәа.

Кәасҵа Герхелиа патриотк иаҳасабала Аԥсны дыҟоума, уи анҵыҵ даҿеаԥьара дыҟоума, дахьыҟазаалакгьы игәы есымша иҵымҵәо иҵан, ихәыцрақәа ирылан иԥсадгьыл гәакьа Аԥсны. Уи злеибарку аԥшҙарақәа уамашәа

дазгәдууан,деигәырҕьон,уимоуиԥнутԥҟа ԥхьаҟа ихоз мыч ҽыцк иланатԥон, ижәлар рдоуҳатә культура иахытԥхырҭан ибон. Ус шакәу аанарԥшуеит 1954 шықәсазы ииԥыз, жәаԥа цәаҳәа иреиҳам апатриоттә жәеинраала «Ашьха ахаларазы аисараҽы». Ахцәажәара аганахь иныжьны, зны иара ахаҵа ҳаԥхьап:

Дгьыл ҳаракык абри аҷыдахаз,
Сышьхаԛәа нсыжьзар исымбацт.
Зан дызцәыӡхьан дызбаз сиԥызаха,
Сгәы ҭыԥо снеиуеит сышцац.

Сиршәа ирбоит сԥызцәа схалашьа;
– Уаагыл уаҽымзар ҳхәужәарц!..
– «Са сԥьазшьаз зынӡа шәшанхалашан
Шәарҭ Хмыч шәарыцаԥ дыжәбар»...

Абас срахәмаруа, сгәырҕьа-ԥсараха,
Саҽоушәа исызгәакьоу Ԥанаԥ,
Сгәашьамх сыҵԥраа, скара-уараха,
Раԥхьа са схалт Панериаи».

Автор иажәеинраала кьаҽ, ус узазҳәар ауазар, ацәа акыр ҭеигӡоит: акы, иара иԥсадгьыл ашҟа имаз агәхьаагара аанарԥшуеит. Ԥбагьы,дахьыҟоу Литва аԥсабара асахьагьы ҭихуеит уи ахәы ҳаракырақәа руак Панериаи ахаҽала. Ихԥахаз, асолдатцәа рҽазыҟатцара апрограмма иалоу ашьха ахаларазы аисарагьы аанарԥшуеит. Абраҟа Аԥсны ашьха ақыҵа аԥа ишьамхы шҵарыз, дшышьхауаԥыз ааирԥшуеит, даҽазшәа изгәакьоу Ԥанаԥ. Ажәакала, ашьха ахаларазы аисараҽы аиааира игеит. Урҵқәа зегьы дрылаланы иҳәом, мацара игәалаиршәо иԥсадгьыл гәакьа афырхаҵа Хмыч шәарыцаԥи Ԥанаԥ ашьхеи игәашьамх итдырԥрааит, аиааира идыргеит. Уи

алагьы апоет иаҳирбоит аԥсадгьыл абзиабара амч, уи анҭыҵ еиҳагьы ишыҕәҕәоу, еиҳагьы иҵауланы ишуныруа. Баша иауиҳәах аурыс педагог, демократ К. Д. Ушински: *«Много есть на свете, кроме нашей страны, всяких государств и земель, но одна у человека родная мать, одна у него и родина».*

Ааи, Кәасҭа Герхелиагьы дахьыԥазаалакгьы иԥсадгьыл абзиабара дҭалаҳан даман, ицрымҵуа ицын.

Апоет, аԥсадгьыл асолдаҭ, ирратә маҵура, мамзаргьы иуалԥшьа аҕьараҳәа инаигъон, иҩызцәа аҙәгьы дитҵахомызт, ишьҭахь дгыламызт, ус шакәу аҩада иаагаз алирикатә, апатриоттә жәеинраала лахҷых хәыҷгьы иаҳнарбоит. Аха убри инаваргыланы уи уахгьы-ҽынгьы игәы иҭан, дазхәыцуан ипоезиа қәыпш иҵанаҳәоз ацәаныррақәа ирылибаауаз ахаҷсахьақәа, еиҳарак аҩада ишаҳҳәахьоу еиԥш, иара дахьыԥаз аҭыԥ, конкретла иугозар, Литва аҭоурых иадҳәалоу ахҭысҟәа, насгьы аԥсуа поезиа ашәахәақәа ибаҩхатәра қәыпш аԥсымчхара иахьынҙамҽеханакуаз ала рыԥәырԥхара, аԥсуа литература алагалара. Ари хымԥада хшыҩзцара ззууша акоуп Кәасҭа Герхелиа заатәи илирика иарҷиаз ажәеинраалақәа уанрыхцәажәо аамҭазы, лымкаала арратә маҵура анихигоз ашықәсҟәа раан иаԥитҵаз. Усҟан апоет ихаҭа иеиԥш, ибаҩхатәрагьы зынҙа иҟәыԥшын, аха ахаҷра зыԥсахуаз аизҳа-зыгьара иаҷын, агәылҭәаара амҩа ианын, нас ари арҷиаратә процесс Аԥсны анҭыҵ иҟазаара еиҳагьы иацхраауан, ацәаныррапха ицәырнагоз агәалашәарақәа апоезиатә обиект ахь дхьадрыԥшуан, даҽеакала иуҳәозар, атема ҷыцқәа изцәырнагон. Исгәаласыршәар сҭахуп фактк. А.М. Горки ихьҙ зху Аҟәатәи арҵаҩратә институт саналга, ҩымзҟа агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» (уажәы «Аԥсны») аредакциаҷы корректорс аус зуан. Убри ашықәсан раԥхьаҙа акәны иҭытҵит Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәеи ипоемақәеи

еидызкылоз ашәҟәы «Аԥсҭазаара абжьы» захьӡыз. Усҟан сабиԥара иаҵанакуаз аҿар, еиҳарак аԥсуа литература бзиа избоз, аҩрагьы знапы алазкхьаз ҳзын ныҳәак иаҩызан аԥсуа шҟәы аҭыҵра, иааҳхәон, ҳрыԥхьон.

Сыззааиуа, ибзианы нахьхьи аахыс издыруа исзааигәоу сҩыза ишәҟәы сеигәыргьаны иаасхәеит, исгәарԥханы саԥхьеит. Ус, мышқәак мҵыцкәа, Аҟәа амшын агаҿаҿы ҳаиқәшәеит «Аԥсҭазаара абжьы» автори сареи. Уи иҭыҵыз ишәҟәы идныҳәалауа, иасҳәеит ишысгәаԥхаз, еиҳарак арратә маҵура Литва ианихигоз ашықәсқәа раан иаԥиҵаз «Марите» назлаз ажәеинраалақәа.

Ҳәарада, ишаасхәази сшаԥхьази ҳәа иасҳәаз игәы иахәеит, иҭабуп ахиҳәааит.

– Сышәҟәы «Аԥсҭазаара абжьы» аӡбахә ануҳәах, Руслан, иахьагьы уамашәа избоит, – сизыӡырҩырц шиҭахыз мҩашьо даасҿаԥшын иажәа инациҵеит, – Литва арратә маҵура анысхызгоз, сҩызцәа асолдаҵцәа реиԥш саргьы сеилаҳан, суалԥшьа насыгӡон, насгьы ԥьара еиҵахарак, еихьымӡарак сыхьыр сҭахымызт, усҟан Аԥсны сырԥхашьоушәа сгәы иабон. Изхысҳәааua, убасҟан еиҳа санеилахаз аамҭазы, ажәеинраалақәа злухшаз, излыҵшаз асиужетқәа лассы-лассы схаҿы иааиуан рҵаки рхатә рифмақәеи рыманы. Усҟантәи сынаԥш-аапши, сызҭаауаз аҭоурыхтә ҭыԥқәеи, ииасхьоу ахҭысқәеи ирыбзоураны. Иахьагьы сгәы иалоуп смуза исзаанагоз апоезиатә хаҿсахьақәа зегьыҵәҟьа «раалыҵ ахьсызҭамгалаз», асахьаркыратә ҩымҭақәа ахьсызрылымхыз. Руслан, уара исгәаԥхеит ҳәа узҿу ажәеинраалақәа еиҳа санеилахаз, зсиужетқәа агәазыҳәара аҵаны ииз роуп, насгьы асовет литератураҿ ажәларқәа реиашьара аидеиа иақәҿызҭуа ахшыҩҵакгьы аҵубаауеит, – ҳәа иажәа ааҿахиҵәеит Кәасҭа Герхелиа агәалаҟара бзиа иманы.

Схаҭагьы, иареи сареи ҳаиқәшәареи, ишәҟәы иазкыз ҳаицәажәареи, ҩнуҵҟала иԥхаҳа гәахәарак сырҭон, из-

банзар, аԥсуа поет қәыԥш, хаҭала издыруаз, алитературатә ԥсҭазаара далазгалаша ашьаҷа шеихигоз збон. Имшхааит раԥхьатәи ашьаҷа! – абас сгәы иҭысхәааит уи сиԥырҭны аҩныҟа санцоз.

Иҭабыргыҵәкьаны, Кәасҭа Герхелиа дышқәыԥшызгьы, ԥышәа дук шимамызгьы Литва атәылаҷы данықаз иицыз ажәеинраалақәа ридеиатә ҵакгьы рсахьаркыратә напҟазарагьы еицнарго, иҭибаго иҟоуп, иаԥхьалак ишәхьоу поетк иаԥиҵеит ҳәа имҳәарц, игәы иаанамгарц залшом, избанзар, араҟа апоет ихәыцра икәшамыкәша иҟоу аԥсҭазаареи аԥсабареи шиныруа, ааскьаҙа иаҳхаагаз аибашьра (усҟан Аԥьынԥьтәылатәи аибашьра дуззаа еилгеижьҭеи жәашықәсагьы мҵыцызт) ҳажәлар ирнатаз ахәрақәа ишымгьаҙац рхаҷера ккаҙа ублақәа иаархгылоит лоунытә уцәа-ужьы ианыруа, иухҭынхьааua.

Абри атәоуп иаҳәо Кәасҭа Герхелиа 1954 шықәсазы иицыз ажәеинраала «Ахәыцра аибашьра ахьыҟаз аҭыԥаҷы». Уи асиужет абас иҟоуп: апоет, асолдат имацара ԥсаҵлак ашьапаҷы дтәоуп, иааикәршаны ҭынчран, аха ихәыцрақәа амшын ацәқәырпақәа реиԥш ижәыло ицәырыргоит ари аҭыԥ аибашьра ианаҭаз ахәрақәа сахьақәан. «О, изылшода иҭынчза имхәыцуа абра атәара!», – иҳәоит апоет лоунытә дқәыԥсычҳауа. Анаҩсан иациҵоит: «Ҳара ҳтәыла ҳан, – ҳаԥсадгьыл ҳаҭыр ззақәыз Ара ианымԥшуеи ршьа рҩашха акаҭәара. Избоит аԥсаҵлагьы саԥхьа ианқәоу ахәра, Иҟалап уи еиқәнархазаргьы ҙәырҩы!..»

Апоет, асолдат аибашьра ду далахәызшәаҵәкьа ибла ихгылоуп араҟа аԥсреи абзареи хаҳәырҵәиа еиҷагыланы ианеиқәпозтәи асахьақәа: дызҵатәоу аҵлаҵәкьа иахашҭуам уи амҵан ауаҩы ихигаз агәаҟра, ахәра анымҵыц адгьылгьы, абар икәша-мыкәша инапы шьҭишьыр уаԥсҵәыла иҟәшәоит апатрон. Абра ианыԥшуеит афырхацәа ҕьеҩқәа хеигҙарада аҕа дшырыцкьоз.

Асолдат маҙа-маҙа ихәыцра ицәырнагон аибашьра угәалазыршәо асахьақәа. Уимоу, илымҳа иҭашуан аԥсышәала ажәеинраала. Уи ацәырҭра машәыршақә иауҧалах, абар уи хыҵхырҭас иамоу:

Издыруада абра дырхәызаргь ҳа-Ҳқьаазым?
Издыруада абра далазҭгьы амца шыра:
Издыруада абра икаҭәазар уи ишьа?
Уа уҽынтә амзи, о, Брианскҭаи абнаршәыра,
Аҧәаҧа асаламқәа ахьишуаз иԥшьа!

Апоет уажәы дахьыҟоу арҭ аҭыԥқәа ирцәыхарамызт Қьаазым Агәмаа дахьеибашьуаз, аԥсадгьыл азы ашьа ахьӄеиҭәоз. Кәасҵа Герхелиа уи дигәалаимыршәар ауазма, дизгәдууа ауп иажәеинраалаҿ иҙбахә шиҳәо. Аха уаҧагьы даагылом асолдат: ахәыцра ҿыцқәа изцәыртцуеит рҽеиқәыртоԥуа, игәалашәоит Ԥанашь ашьха ахәқәа, уа зны хыбрас изҵатәаз аԥсаҵла дуҙҙа, ахьшьцәа абыргцәа ражәабжьқәа уҳәа заҧа! Апоет ихәыцрақәа рфилософиатә ҵакы убас рыҿедырҕәҕәеит, уажәы дызҵатәоу аԥсаҵлеи ихәыцрақәа иҿаԥхьа ицәырыргаз ишьха гәакьа ахәы ҳарак иқәиааз аԥсаҵлеи рзы апоет дгәыкыҵәыкуа, цәанырра ҵаулала абар ииҳәо: «Зынҙа ишԥеиԥшу арҭ аҩбагьы хҵыслагь, ԥшралагь, Аҭахызар еиԥшымз адгьыл урҭ зықәиааз, Са сзы игәакьоуп, сеицрыхәаԥшуеит лаԥш-хаала, Ари адгьыл Аԥсны исзеиԥшуп – са сзааҙаз».

Ажәеинраала аидеиатә ҵакы гәылдырҭәаауеит уи хзыркәшо ацәаҳәақәа:

С-солдат қәыԥшуп, сара исымбац аибашьра амца,
Аха схәыцрақәа амчра сырҭоит сыҕәҕәаҙа.
Амчра сырҭоит сҩызцәа зқьҩыла – схәыцра зхәыцроу.
Ҳара иаҳкьысыз рҵыхәтәы ԥҵәоит ауп шьҭа зынҙа!

Араҟа иаабо, иҳаҳауа аиашахаҵа ауп, зыԥсадгьыл зҵаху асовет солдаҵ ихаҽсахьа ҭыхуп. Уажәы уи апоет қәыԥш, асолдаҵ иихьчоз Асовет Еидгыла ыҟам, ҳәарада, аамҭеиҵасра иахҟьаны. Аха зегьакоуп Аԥсадгьыл ыҟоуп. Уи зыхьчо асолдаҵ еснагь даҵахуп. Абри ахшыѡзцара апоет иажәеинраала ацәаҳәаҟәа анҵәамҭатәиқәа, рыбжьара иуаҳауеит. Ааи, аԥсадгьыл ҭоурыхтәла азхәыцра дарбанзаалакгьы амчра ирҵоит. Еиҵасҳәоит, убас иҟоу ажәеинраалоуп «Ахәыцра аибашьра ахьыҟаз аҭыԥаҽ».

Аибашьра атема ауп изызку Кәасҵа Герхелиа арратә маҵура анихигоз ииѡыз (1953) ажәеинраала «Ақьырмытқәа рзы абаллада». Араҟа апоет ирцәажәоит аибашьраан уамажә зхызгаз, уи амца қьоуқьад иалабылуаз ақьырмытқәа. Ари аформа, акы, ажәеинраала еидызкыло асиужет еилаҟаца иҟанаҵоит. Ԥбагьы, урҵ аибашьра изықәнаршәаз арыцҳарақәа «рҽала» ирҳәоит, аԥхьаѡгьы ихы-иԥсы азышьҭны дырзыҙырѡуеит, иреалтәу, иҟаҵәҟьаз акы шакәу дырны. Аѡымҵа алагоит абарҵ реиԥш иҟоу ажәақәа рыла:

– «Сцәа сыҵзыҙоит исгәалашәар убарҵ амшқәа! –
Ҽаанаҭит ақьырмыт аѡыза иназыԥшын
– Иԥьасшьоит ҳшеиқәхаз абомба
анышәахь зынҙа ҳамжкәа,
Иугәаламшәои, уажә ааигәанҙагь ҳхы ҭаԥеын.

Абас акыр хҵыс хьанҵақәа уи иагәаланаршәоит, иаҳҳәап: ахҵҟьа еиԥшха хыхьынтә ианҵалоз икәлааua, издыз аѡны амца қьоуқьадха ианакыз, абзарбзанқәа, абомбақәа адгьыл андырҵысуаз, икажьыз ауаа рыхәаара, аҵх цәыршәага уҳәа убас заҟа.

Егьи ақьырмыт акәзар, абар иаҳәо:

– «Наҟ уаҟәыҵ, исгәалаумыршәан агәырԥшаага,
О, уи ауха ԥьаҳанымҵәҟьа еилашуа.

Уи аҵкыс еиҕьуп иахьа иаҳҧеиҧшыз уалацәажәар. Ақьармыт иагәаланаршәоит: аҭынчра-нхареи ажәларқәа риешьара арҕәҕәаразы ицо ақәпара атәы, насгьы дара зхылҵыз шоурыс дгьылу, изырҟаҧшьыз аурыс шьа шакәу иеиқәзырхаз афырхацәа абра ишгылоу, рыхьӡ кашәара шақәым, аибашьра ирнаҭаз ахәрақәа наӡаӡа ишырҕьоу уҳәа убас иҵегьгьы.

Ақьармытқәа гәадурас ирымоуп асовет уаҩ инапаҵа иахьыҵижьыз, аҩны иргылаз ахьыҵәҵәа иахьалаирхәыз, изларсу аҭӡамц акаҩхәа иахьаныҩуа ажәларқәа еишьцәазтәуа аҭынчра ашәа.

Автор илымҳа иҵаҩуаз ақьырмытқәа рцәажәара еиқәтәеит аҵаҩцәа ргәырҕьабжь анраҳа. Абар уи асахьагьы:

Ирӡеит рҧсы са сқьырмытқәа уаҳа ҷымҭуа.
Саргьы схьаҧшын сзышьҭаз сусахь снеихеит...
Сыгәра га, аҧхьаҩ, инхеит ари бзынҵ сгәы иҭымҵуа,
Абас рҳәозшәа сахьрызхәыцуаз сгәы иабеит.

Апоет арратә маҵура анихигоз аамҭазы Гумбиннен* ақалақь аҷы иибаз аибашьра ианаҭаз ахәрақәеи ицоз аиҵашьақәыргылареи уҳәа дназлаҧшыз издырҵысыз ахәыцрақәа ажәеинраала ҟаимаҭ рхылҵит, усҟантәи асовет аамҭа ахаҷера аныҧшуа. Иҵабыргуп, иахьа уаҟагьы араҟагьы апоет дыззышәаҳәо аидеалқәа аамҭеикәшареи Асовет Еидгыла аилаҳареи ирыхҟьаны рҵакы рыҧсахит, XXI ашәышықәсазтәи аҧхьаҩ ҷыц дырцәыхьшәашәеит, иарҳәо маҷӡахеит, ҧхыӡк еиҧш иныруеит. Аха усҟантәи аамҭала уахәаҧшуазар, ажәеинраала иаҳәо иашоуп, цәаала иҩым, асолдаҭ иибаз, инырыз, икәша-мыкәша иҟаз ауп иааирҧшыз, зсахьа ҭихыз, насгьы апоезиа ацәаныррa згәылыжжуа аформа азыҧшааны исубективтә дунеи аҳәаақәа ирҭагӡаны.

* Гумбиннен – уажәы Гусев, Калининград аобласт аҟны иҟоу қалақь хьӡуп. – *Кә. Герхелиа.*

Ус анакәха, ажәеинраала иахьагьы аԥсы ҭоуп, изыххәааау, ҵатҵгәыс иамоу ареалтә ԥсҭазаара – асовет аамҭа иатәыз цазаргьы аԥхьаҩ дамоуп, избанзар, изҵазкуа ҭоурыхуп. Насгьы, араҟа иҟоуп ажәеинраала «Ақьырмытқәа рзы абаллада» еиқәзырхо даҽеа фактқгьы. Абар иаргьы: Ишдыру еиԥш, асовет Еидгыла иахабгеижьҭеи Мраҭашәаратәи Европатәи атәылақәа географиала ирзааигәоу, иргәылацәоу ԥасатәи СССР иалаз Ареспублика Еидгылақәа (Литва, Латвиа, Естониа) зынӡа рҽыркьаҳәны, «идемократцәа дуқәаханы» иаақәгылеит гитлертә фашизм иацәынзырхаз, ахақәиҭра рызҭаз ҳаԥсадгьыл ду-СССР аӡбахә раҳар рыхлахаҵ гьежьуа, ирзымычҳауа аҟынӡа. Атәым тәылақәа рахь рҽы ҳәит, ирнаҭаз абзиарақәа зегьы рхаршҭны. Ас аҟаҵара, ахымҩаԥгара ҳақдароуп иаанаго.

Зынӡа иԥьоушьо акы акәны иҟалеит Украина ицо, аԥсуаа ишырҳәо еиԥш, архышьна еиҩызцәааз аишьцәа – аурысҷәеи аукраинқәеи реибашьра. Еилкааун арҭқәа зегьы зыршо, иҟазҵо Урыстәыла аҕацәа – жәынгьы ҷангьы уи адуреи амчхареи, аԥсабаратә мали иамоу ззымчҳауа, иаҵашьыцуа, ес иҟалалакгьы иаҳзеилажьындаз (СССР еиԥш) ҳәа уахгьы ҽынгьы имтәа, имгыла ихәыцуа, ацәгьа зыршо Мраҭашәаратәи Европатәи атәылақәеи США-и роуп. Аха зегьы ргәы иажьоит. Урыстәыла ҳәынҵқарра дуны иҟан, иҟоуп, иҟалоит адунеи ахсаалаҷ.

Абриаҟара зхысҳәааз, аҩымҭа «Ақьырмытқәа рзы абаллада» ауп. Уи ианыԥшуеит, Асовет Еидгыла еиларыжьзаргьы, Урыстәыла аԥсымчхара заҟа иҕаҕәоу. Насгьы, уамашәа иумбарц залшом апоет қәыԥш, асолдаҵ, ақьырмытқәеи иареи реицәажәара иаҵеиҵаз афилософиатә хшыҩзцарақәа заҟа иҵабыргу, иахьанӡагьы имажәӡакәа иахьааз. Абригь апоет заатәи илирика аҟазшьа ҷыдарақәа ируакуп.

Кәасҭа Герхелиа дызлиааз, дзааӡаз, аҵара изыртҵаз, даҽеакала иуҳәозар, аԥсҭазаара ду ахь дкылызгаз асовет

аамҭа дазыразын, шьоукы-шьоукы реиԥш, иацәгәышуа, агәынамзара аарԥшуа, ицәыцаҟәындҟәындуа идәықәыз дреиуамызт. Уи иазкны иицуаз, иаԥицоз ажәеинраалақәа – заатәи ирҽиаратә период акәзаргьы поетк иаҳасабала даншәыстәи акәзаргьы, ииҳәоз ихшыцзцарақәа, исахьаркыратә ажәа агәаҵантә иаауан, изаҟаразаалак гәыцбарак рыламызт, ц-цәак рыла ицәажәомызт, агәыбылра рыҵан. Аха убас шакәызгьы, иубоит уи ирҽиамҭаҽы иахырҟьаны, азеиԥштә етикатә ҳәаақәа ирыҵганы, ХХ ашәышықәса 30-тәи, 40-тәи ашықәсқәа раан еиԥш акәымкәа, асоциализм азышәаҳәараҿ ҽынкылара шамоу. Насгьы уи аамҭазы (1955) еихсыгьхьан ахаҵара культи аконфликтдара атеориеи рдоуш, аҽееиҵакрақәа ҟалахьан асовет литература аметодологиа аҽгьы. Аха зегь акоуп акоммунисттә идеологиа аԥсы ҭан, арҽиара ахқәа зегьы аҽерыланархәуан, иҳәаақәнаҵон узавамло аҟынза.

Абри аҽееиҵакрақәа рхыԥша, рҳаидеи цашьарада ҳара иаабоит Кәасҭа Герхелиа 1955 шықәсазы иаԥиҵаз ажәеинраала «Цажәи жәаа» аҟынгьы. Уи азкуп Асовет Еидгыла шьақәгылеижьҭеи 38 шықәса ахыҵра арыцхә. Апоет араҟа иажәа мыррацәакәа, аха афактқәа рыла иааирыԥшуеит цажәи жәаа шықәса иалагзаны ҳажәлар ирылдыршаз иааирала иҭәу аус дуқәа, иаххәап, асоциализм ҳаргылазар, акоммунизм ахь ҳажәца еибыҭаны амца ҳақәзар, ҳаешьара еилшәара ақәымкәа иаҳчаԥазар, ҳара иҳамазар Октиабр ду иаҳзаанагаз зегьы ирыцку ахақәиҵра уҳәа убарҭ иреиԥшқәоу жәпакы. Араҟа, иҵабыргыхаҵаны, ҳаԥсҭазааразы имыцхәуп мамзаргьы ихыҵҳәааупҳәа ззуҳәаша акгьы ыҡазам, иреалтәу иҳамоу аихьзарақәа роуп иаабауа, апоет ашәа ззиҳәауа. Уи хиркәшоит ихатә гәалаҟара алызкааua, иара автор дызку, дызтәу аамҭа дшазыҡоу ҳзырбо апоезиатә цәаҳәақәа рыла:

Гәырҕарыла ҳанаԥыло ашықәсхыҵра,
Октиабр ду ахақәиҭра-ԥшьа зҭынхоу,
Сара қәыԥшгьы ари амш ныҳәа абас азхәыцра,
Исыднаҵеит исҳәарц ашәа уи ахьӡ зху!

Ҳәарас иаҵахузеи, ари ажәеинраалаҷгьы (егьырҭ иҩымҵақәа Октиабри, апартиеи, Асовет Еидгылеи ирызку рыҟны еиԥш) иуԥылоит иахьатәи адемократиа «иааӡаз» аԥхьаҩ изидымкыло, иара изы ԥсыԥха злам, идеиала иажәахьоу ахшыҩзцарақәа аазырԥшуа ацәаҳәақәа, иаҳҳәап «Акоммунизмахь ҳажәҩа еибыҵа амҩа ҳақәзар», «Амҩа иаша рзышьҭанаҵеит ҳара ҳпартиа», «Октиабр ду ахақәиҭра-ԥшьа зҭынхоу», «Уи ҳзаанагеит ҳ-Октиабр ду иалоу ҳнықәра» уҳәа еиҵа акык-ҩбак. Ииашоуп арҭ ахшыҩзцарақәа, идеиала аҩымҵа зрыҷәҷәоз, ихцәышаахеит, еиҵарсшәа иуҳәозар, рҵак еиԥш, рыԥшшәахәгьы рыԥсахит. Аха акы иаҳҳамышҭуазар ауп акоммунисттә идеалқәа шыԥсым, акоммунисттә уааҩәларра аргылара иаҷу атәылақәа шыҟоу. Зегьы ҳарҟәаҵыргьы, Китаи амацара ҳхаҷы иаагар иҳанаҳәо рацәоуп. Ҩбагьы, еиҵасҳәоит, ажәеинраала «Ҩажәи жәаа» излиааз аамҵа аантәи аԥсҭазаара ииашаны иаанарԥшуеит. Ус анакәха, апоет ихәыцра инаҵаз, ицәырнагаз Асовет Еидгыла аҵабыргхаҵа ауп. Ус акәын ишхәыцуаз, шамахаӡак акәымзар, асовет уаа зегьы. Уи дырбгоит, еиларыжьуеит ҳәа аӡәгьы игәы иаанагомызт. Ишаабо еиԥш, усҟантәи аамҵала уахәаԥшуазар, иудукылар, апоет қәыԥш ииашаны дхәыцуан, насгьы иҟаҵәҟьаз аԥсҭазаара асахьа ҭихит. Ус анакәха, уи ҭоурыхуп, иажәӡом, иахьатәи ауаҩгьы ииасхьоу ашықәсҟәа рахь дхьанарԥшуеит дызҭагылоу ауаажәларратә ԥсҭазаара инагӡаны еиликаарц, ахәшьара аиҵарц азын.

Уажәы аԥхьаҩ ухаҵкы, автортә хәыцрак аҳасабала, абраҟа иаазгарц сҭахуп, Кәасҭа Герхелиа иԥсҭазаара

аҟнытә штрихқәак, уи сзааигеит иара изкыз ашәҟәы аҩра сшаҷыз здыруаз, Илларион Герхелиа. Иахьзуп иара «Сашьа-ду» Кәасҭа иҧсҭазаара аҟнытә гәалашәарақәак».

Абар ахаҭагьы: «Аҷены мшаҧын... Амш каххаа иҟан. – Уаала Хьиба Мыҷа иҟынзаҳцап, жәабжьқәак, лафқәак ааҳаиҳәап, – иҳәан, ҳҷынаҳхеит. Сара схәыҷын, шаҟа класс рҷы стәаз цқьа исгәалашәом, иҟалап ахҧатәи акласс аҷы акәзар.

Қәынды (кәара ҷҷоуп – *Р. К.*) ҳнырын, Ашәаа ргәарабжьара ҳныбжьысын, Џьумка излагара шыҟоу ҳааихьан еиҧш даатгылеит. Нас еиқәыҧхьаҙо иҷааихеит акәарақәа: Қәынды иалалоз рыхьызқәа: Ашәаа ркәара, Ҭалашә кәара, Ажәымҩа кәара, Цәабаа ркәара. Уи нахыс наҟ ашьхара. Исгәаламшәо акры ыҟазаргь ауеит, избан акәзар, ашықәсқәа жәпакы нҭыкәкәа ицахьеит, иҳәеит.

Ашәаа ркәараҷ унаҙаанза иҟан адәҳәыҧш. Аккарагь бзиан иаман. Аџьмақәа шьыбжьон ҳәа уахь илбаауан, ааигәа ииасуаз Қәынды азы ржәырц.

Аҷаҧхьа, азы уахьнырсуа, мҩахәасҭа хәыҷык хагалан, аха даара имардаран. Ус аламала узхаломызт, иҭәи-ҭәиуан. Уахьыҩхало шьаҟьасҭаран. Аҭыҧ Бақьлар иқьаҧта ҳәа иашьҭан. Ашәыр хкы-хкыла иҟан, даргьы аума рхытҵуан.

Уи аамышьҭахь ицоз акәара Ҭалашә кәара ҳәа иашьҭан, убри аҟара илашьцан азы, ахаҭагьы иҭшәаран, ауардын зыбжьаломызт.

Анаҩс – Ажәымҩа акәара, уигь арымарахь акәын. Акәарақәа зегьы арымарахь ала илашьҭын. Ажәакала, акәара ууаҭысны, ахәы уахьыҩхало аккара ғәғәаны иаман, ашәҭлақәа рацәаҙаны еилагылан, ҩыцьа ахацәа наҙааҙақәа рнапқәа закәымшо ишәпақәан. Ахәы ушықәу ахуҳәа Азауад мҩахьы унанагон. Уа анкьа ақыдқәа зыхуаз азауад гылан. Қьаҭуанырҩеи Ачаҧара акәареи ахьеилало аладахьы.

Ажәымԥа акәара анаԥс Цәабаа ркәара ҳәа иашьҭан. Амала урҭ рыхьзқәа ахьынтәааз сыздыруам. Ахьшьцәа ирдыруазар акәхап.

– Абарҭ акәарақәа еиқәиԥхьаҙаз зегьы сылацәақәа хԥаны сырҭысуан, иҳәеит, убриаҟара срышьцылахьан, издыруеит иҳәеит. Нас аҙы ҳнырын, Цьумка иҙлагара ҳаԥсны, амԥаду ҳнанылеит.

Даҽын Кәасҭа ажәабжьқәа рҳәара.

***

Цьумка иладахьы анааракҽы акарпыжә ларҵон. Уаԥы ифартәы ианааҟалалак, иҵалан иргон, ирзышьҭымхуаз ахыԥсҭахьы идырбылгьон.

Зны ишыргоз иақәыркызаап. – Шәарбану, уа иҵоу? – ҳәа анҽырҵ, – Цьумка соуп иҳәазаап Кәасҭа. Ҳа ҳтәы иакәзаап рҳәан, ирыламкьысҙеит, ирышьҭымҵааҙеит.

***

Ҳанынаԥш арымарахь анааракҽ ацәқәа ҵакны хаҵак дцәаҕәон. Ибжьы наиқәирган аԥсшәа неиҳәеит. Иаргьы аҵак ҟаиҵеит, аха дшыцәаҕәац дцәаҕәон. Нас ацәқәа ааникылан, аԥныҟа шәымԥахыҵ, иҳәеит, аха Хьиаа рҟынҙа ҳхалар ҳҵахуп, ҳаццакуеит, – иҳәан ҳнаиԥырҵит. Ашьҭахь исеиҳәон, изеиԥшрахазеишь абри иаарыхра, амшаԥ аҽены зыдгьыл цәаҕәо, уимоу, аҽены ажәлагь казыԥсоу ҳәа.

***

Уа ҳахьнеиз аԥшәмацәа пату ҳақәырҵеит, иҳаигәыргьеит, аҽены мшаԥын усгьы, ачеиџьыка ирымаз цәырыргеит, алаф жәабжьқәакгьы ааимырдеит Хиба Мыҷеи иареи. Нас ҳгьежьын ҳаԥныҟа ҳааит. Амԥан еиҵа игәалаиршәон уи ихәычра шықәсҟәа ирызкыз ажәабжьқәа.

***

Ашкол ҳаналга ашьҭахь, сара лимитла аинститут аҭаларазы аԥышәарақәа сыман Қарҭ. Схәыҷымзи, – ихала дышԥаҳашьҭуеи иҳәан, иаргьы саргьы ицоз агәыԥ ҳрыцны Қарҭ ҳааит.

Аҿазыћатцарақәа рахь ҳаиасит. Уа иара иидырқәозгьы ыћан. Дара рбызшәала аӷҷаҳәа драцәажәон.

Ақалақь ахь ҳанцәырҵуазгьы: – «Аат, арҭ аҕәыды гызмалқәа, заћа еиҿкааны ирымоузеи рықалақь! Аԥшҙара заћа ула хнакуеи! – иҳәон.

Уи зегьы иаҳбарҭан.

Ҽнак зны ҳауак ибара ҳцеит. Амҩан ҳазҭатәаз атроллеибус убриаћара иҭәын, унацәа узавҵамҵо. Аҵара ашықәс иалагахьан, астудентцәагьы рацәаҩын. Иахьаангылатәыз цқьа иҳаздыруамызт азы, атроллеибус адәықәламҭаз, ҳара ҳҭытцра иақәшәеит. Иааулак ҳагьҭытцит, аха ҳҩыцьагьы ҳаиқәаҳаит. Инацәкьыс аду наиҵашәан ихҳәыцит. Убас ахьаа шамаз ҳанхарҭаҿ ҳанааи, амедеҳәшьа лҿы днеин, ахәшә ахьыршьит, иҿарҳәеит, аха ахьаа шамац иаман.

Ԥытрак аамҭа цеит. Нас схы сақәгәыҕуашәа аниба, иаргьы уа сааныжьны арахь Аћәаћа дааит. Аԥышәарақәа сҭиит ибзианы. Ажәакала, Кәасҭа ибзоурала Харковтәи анцьныр аргыларатә институт сҭалеит.

Адырҩашықәсан сашьа Валериан Луганск иҟоу амедицинатә институт ахь ишәћәқәа алаиҵеит. Уажәшьҭа аҿҳәара анааи, аригь ихала даҳзышьҭуам иҳәан, еиманы ицеит Луганск дәыҕбала. Амҩан станциак аҿы иахьылбаауаз, ашә цқьа иаатуамызт. Инапала ишикыз ашә анаауишьҭ, инапы ықәыкшаны, инацәкьыс ихьуаз (иҭԥаз) аҭыԥаҿ инҭатәеит.

Нас уи ажәабжьны иҳалеиҵеит: Қарҭ снацәкьыс Стиопа иҵирԥан, Кьиа Луганск ҳаныћаз аҭыԥаҿ инеигеит ҳәа.

***

Ихәыҷқәа (Гәында, Беслан) М. Ломоносов ихьӡ зху Москватәи аҳәынҭқарратә университет иҵан. Дцалон рбара, ишынхо-ишынҵуа, аҵара шырҵо аилкаара, ирыгу-ирыбзоу уҳәа агәаҭара.

Ара ауадақәа изыԥназ хәыҷ-мыҷқәак аремонт аҭахын азын, даанӡа исылшоз ала сацхрааит. Данааи иҟасҵақәаз аниба, аҳамҭақәа сиҵеит, 5-5 ҳәа изныз. «Ари иҵегь уаҧсоуп уара уԥьабаақәа рацәоуп, аха уажәы азын сара исылшаз абри ауп» – иҳәеит аразреи агәахәара инаҭази ихы-иҧы ианубаалауа. Кәасҵа иҟазшьан абзиара изызуз ауаԥы аҭак ҟамҵакәа иоумышьҭра.

***

Иара бзиа ибон иқалақь гәакьа Аҟәа дналс-ԥалсны абара, анаҧш-ааҧшра. Хәыҷык ҳауа цқьак ҳфап, амшын аҧықәахь шәсыцаала, – иҳәон, иааиқәшәаз, ма сара, ма сашьа. Еиҳараӡак иара иҵаацәа иманы дцалон. Аха дыздыруаз рацәаԥымзи, урҵи иареи ажәабжь ҳәара иналагон. Ражәабжь аанҵәааанӡа убра угылазар акәын. Маҷк унхьаҵны уцар, нас иара агәтыха, агәынамӡара изцәырнагон. Убри аҟнытә иԥызцәеи иареи ирҳәоз ахи аҵыхәеи шысзеилымкаауазгьы, убра сидгылазар акәын, схы ишьышьуан, сиргәыбзыҕуан.

Арыжәтә усгьы иара ижәӡомызт. Акаҳуажәырҵаҷ диасны дцозар, изжәқәоз дрықәшәаргьы, лафла драцәажәаны, ма уажәы саауеит ҳәа нараҳәаны днарҧырҵны дцон.

Асасцәа дахьқәа Ҕәада ианаҭаалоз, иара дрыцзар акәын. Ажәытә, аҧатә аҭоурых иҟаз иалацәажәон.

Шықәсык зны Иван Ҭарба, Кәасҵа Герхелиа аурыс шәҟәыԥԥы ду Владимир Солоухин дрыманы иааит. Усҟан дрыцын аҧсуа сцена азҟаза ду Еҵери Коҕониа-ҧҳа. Ари ашәҟәыԥԥы ииҵахыз аҧсуаа рынхашьа-рынҵышьа, рыб-

зазашьа, рԥьабзԥаа уҳәа егьырҭ иацу акәаматԥамарақәа реилкаара акәын.

Ишнеиз еиԥшҭәҟьа саб хынтәхьаа ирыԥәыз абшьтәа рзишьит, сан акәытԥаа лшьит. Агәылацәа ԥыҭѡык адырра раҳҭан иааит. Иара, ани асасдахь иԥьшьаны дахәаԥшуан астол (аишәа) андырхиа ашьҭахь, ари аҟара афатә-ажәтә зыҟарҭазеи изфода, ҳәа.

Кәасҭа иакәын астол мѡаԥызгоз, амала иара ижәуамызт, аха аҵәацақәа дрыхныҳәон, аныҳәаҷақәа аԥиҵон, егьырҭ ирзыҳалалхартә иаханы иржәуан, уи азы аҭамада ԥьабаа ҳәа акгьы ибомызт. Иара аѡгьы иумжәуа акы акәызма, ахы угәанарԥхон аҵәца иҭыԥхаауа! Араҟа акраамҭаҙа итәан. Ажәеинраалақәа ирыԥхьон, алитература иалацәажәон, еимаркуан-еиҷаркуан рзыҙырѡра аинтерес ду аман.

Нас, иангыла, астол ианахыҵ ашьҭахь, ашҭа аҟны игылаз аҳаҵлаҷы ацәҟьара кыдҵаны еихысуан. Кәасҭа ибзианы дхысуан, аԥыжәара игеит.

Кәасҭа шьхауаѡык иеиԥш ашәарыцарагьы бзиа ибон, ихымҭа кашәаҙомызт. Усҟан ардәынақәа, ахьажьқәа, ацыблыкьқәа, аҙын аҳәыҳәқәа рацәан, зегьыԥьара бнарамзи. Уажәы ус иҟагәышьам... Ихыршьаахьеит!

Ашәшь зхьыссы изқәыз аҵлақәа днарывс-аарывсуа иҵеыларҟәны, ма дышьҭаианы дыззышәарыцо дамбартә иааигәаны дазнеиуан. Нас аҵыкь анҵиргалак, ҳаѡуа ахыԥсҭа ҳҭалон иахькаҳауаз ԥшааua.

Зны ажьагьы иман даахьан алымҳақәа кьацәҙа, алақәа ҟәыс-ҟәысуа. Ҳара ҳхәыҷқәамзи, ианаҳба ҳаигәыргьеит даара. Иаргьы уи агәахәара инаҭон.

Кәасҭа ҳаныхәыҷқәаз еиԥш, ҳандухагьы еснагь илаԥш хаа ҳхын, ҳагәцаракны ҳиман, ҳхазгьы ауаа рызгьы хәарҭара ҳаланы ҳҟалар иҭахын. Иара ҳаргьы иҟазшьеи иуаѡгәыҭбаареи рзы ҷыдала бзиа даабон. Дахьпоетыз акәзар, уи ҳара ҳзы ихьҙын, игәадуран. Кәасҭа иҟамзаара иахьагьы ихьаагоит, иахьагьы иаҳныԥшуеит».

Кәасҭа Герхелиа раԥхьатәи ишәҟәы «Аԥсҭазаара абжьы» ианылаз заатәи илирикатә жәеинраалақәа рыҷгьы иубоит иналукаартә аҭып шрымоу иԥсадгьыл гәакьа Аԥсны аԥсабара ԥшʒа, уи зԥьыԥьу ижәлар рҭоурых, ржәытә, рҷатә, ԥхьаҟатәи рлахьынҵа азхәыцра, иахьысуа азҵаарақәа. Урҭ ажәеинраалақәа апоет имилаҭ гәадура лоунытә ицәа-ижьы ианыруа, ихала иакәымкәа аԥхьаѡгьы ицеиѡишо, далаирхәуа аҟынʒа рсахьа ҭихуеит еиуеиԥшым апоезиатә шәыга маҭәахәқәа рыла. Насгьы, иазгәаҭатәуп Кәасҭа Герхелиа заатәи илирикатә жәеинраалақәа аниѡуаз аамҭазы ишаабо еиԥш, Асовет Еидгыла адунеи фыԥьара ишаны хәҭак иара иакын. Уи атәыла ду адоумыжьхара иахылҵуаз адоушгьы аԥсуа поет қәыԥш ҷыдала иԥсадгьыл гәакьеи, ижәлари, урҭ рҭоурыхи ирзикыз ажәеинраалақәа рҷы, ишиашоу акәымзаргьы, ишырныԥшыз убоит. Уи аныԥшра алирикатә жәеинраалақәа рхаҭабзиара изаҟаразаалакгьы иаԥырхагамхеит, наҟ иамыцхраазар. Ус шакәу дара ажәеинраалақәа анаԥицоз ирылалаз аԥсыԥха иахьанʒагьы еиқәханы (ԥьара-ԥьара ибыргәым еиҭасрақәак, рыхҭынхьаазаргьы) иахьааиз афакт ахаҭагьы иарҵабыргуеит.

Аҭоурых ахь узырԥшуа патриоттә жәеинраалақәоуп «Аҟәа», «Аботаникатә баҳча», «Хәылбыҷеха ашьхаҷе», «Избоит», «Аҭаацәара ҷыц» уҳәа убас иҵегьы.

Амилаҭ поетцәа жәытәнатә аахыс ирҟазшьа ҷыдоуп рыԥсадгьыл аҭоурых ҭыԥқәа, раҳҭны қалақь аԥхьа инаргыланы, рзышәаҳәара, иҵегьы уазааигәаны иуҳәозар, изԥьыԥьу ажәлар бзиа ирбартә еиԥш поезиатә хаҷсахьаны аҟаҵара. Уи иарбан литературазаалак аҟны еиԥш, иқьабзхахьоу ак акәны ҳара ҳашәҟәыѡѡцәа рырҷиаратә ԥсҭазааратҷы ишьақәгылахьеит. Уи хациркит ҳ-Дырмит ду. Урҭ аҷырԥштәқәа рыла реиқәыԥхьаʒара салагом, аԥхьаѡ иудыруеит. Ажәлар раҳҭнықалақь

рҭоурыхтә ԥсҭазаараҿы аҵакы дуӡӡоуп, иуҳәар ауеит милаҭк аҳасабала рыҟазаара иасимволуп ҳәа. Машәыршақә акәмызт В.Г. Белински Москва азы абас зиишуаз: «Из всех российских городов Москва есть истинный русский город, сохранивший свою национальную физиономию, богатый историческими воспоминаниями, ознаменованый печатию священной древности и за то нигде сердце русское не бьется так сильно, так радостно, как в Москве»*.

Ус анакәха, дарбан иҵоуроу ԥсыуазаалакгьы Аҟәа Аԥсны ишагәаҵәоу идыруеит, насгьы ус еизадарыла акәымкәа гәыла-ԥсыла иныруеит, дазыгәдууеит иҵаулоу иҵоурых адаҟьақәа агәыҵаҳәҳәааны иахьамоу анашсангьы, адунеиаҿы ижәытәӡатәиу ақалақьқәа қәрала иахьраҟароу, ахатә хаҿра аманы иахьрывагылоу.

Аҟәа ахаҿсахьа зынӡагьы ирацәамзаргьы ҳлитератураҿы, ҷыдала апоезиаҿы иҵыхуп, иаарԥшуп еиуеиԥшым абиԥарақәа иаԥырҵахьоу рҽымҭақәа рҿы. Урҭ араҟа ҳрылаларым. Сыззааиуа, Кәасҭа Герхелиа илирикатәпатриоттә жәеинраала «Аҟәа» ауп. Апоет иара иҟынӡа Аҟәа иазку ажәеинраала ссирқәа (зегьы ҳарҟәаҵны мацара иаҳҵәалаҳаршәап Аԥсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба иажәеинраала «Сықалақь») рдоуҳатә ныррa ирҵазаргьы ицәаныррa поезиатә шәахәацк имцаԥшьха иацрадырсзаргьы, егьирахь атема ахы ахьаку ада изаҟаразаалакгьы хьыԥшрак амамкәа, аоригиналра аҵаны, апоет қәыԥш ихаҵа ишыныруа, уи абзиабара лоунытә ишилоу, гәадурас ишимоу атәы ааирыԥшуеит игәылҵәааy, иԥхоу, апоезиатә цәаҳәа ҟаиматқәа рыла.

Апоет идыруеит иқалақь гәакьа иазкны иҿыцу аҙәы иимҳәац, иимҽыц ашәа аҧҵара, ажәеинраала аҽра шымариам, избанзар:

* В. Г. Белинский. Собрание сочинений. Т. 9. Письма. М.: Художественная литература, 1982. С. 13.

Ашәа узызҳәарц зҭахымда, сымш Аҟәа,
Изыԥхьарцада уа уашәа зымҳәац?
Саргьы сҭаршәуп убзиабара акәа,
Сгәы сартәом, иауам ак сымҳәар…

Мамзар, аа ихҭынхьааua:

Убзиабара маӡа са сгәы иҭатцәах,
Лаԥшыла мацара уеиԥхьышьшьааua стәар,
Абзиабара ҷымҭуа иҭашу згәатца,
Аԥҳәызба леиԥш иҟалап сцыкәкәар.

Автор дыԥшаауеит, ишәоит, изоит Аҟәа иазку иашәа ианаалаша даҽеакы излаламѡашьаша бжьы гәыкыс иахаитцара, ҷыдала аԥшӡара аазырԥшуа, харантә иаҭааз асасгьы гәыблыла дшаԥырҭцуа, акраамҭа ишихамышҭуа уҳәа убас итцегьы. Кәасҭа Герхелиа иблақәа дыргәыргьоит Аҟәа аизҳа-зыгьара иахьаҷу, иахьышәҭуа асовет ԥсҭазаара аҽеауаршәаны. Уи иқалақь анҭытц данықазгьы иара акәын дзызхәыцуаз, иибоз:

Сгәалашәара убраҟагь ухьыӡ ацын,
Угәхьаагара сгәаҷы итцәахын,
Ҳаԥсадгьыл ҕьеѡла ахьчара сцарцын
Саныҟаз усахьа сыбла ихын.

Аѡымҭа «Аҟәа» ахшыѡзцара арҭарреи асахьаркреи рҷы автор иметафоратә лыпшаахқәа инарыгӡо ароль мачӡам, иаагап абарҭ реиԥш иҟақәоу: «Саргьы сҭаршәуп убзиабара акәа», «Амра шәахәа умымҭәаӡо иуҭаан, Шәҭы какаҷла ухы-уҷы ҭаҳәҳәоуп», «Ацха ԥсата ӡаӡан иуҷаҳәуп», «Лаԥшыла мацара уеиԥхьышьшьааua стәар» уҳәа еиҭа акык-ѡбак.

Нас даҽеакгьы азгәаумҭар ауам. Апоет иажәеинраала «Аҟәа» дызлалагаз актәи акуплет ала ѡаԥхьа реф-

рен ҳасабла ихиркәшоит. Уи баша иҟаимҭеит автор иқалақь гәакьаз имоу абзиабара ду, ацәанырра ҭаула шьақәнарҕәҕәоит, иханарҭәаауеит, насгьы аԥхьаѡ ихаҭагьы ихҭынхьааua аҟынӡа.

Аѡада ҳзыхцәажәаз апатриоттә жәеинраала «Аҟәа» иажьрацәароуп, дунеик иатәуп: «Аботаникатә баҳча», «Хәылбыҷеха ашьхаҷ», «Избоит». Аѡымҭа «Аботаникатә баҳча» акәзар, уаҟа автор исахьарку ажәақәа, ацәаҳәақәа рыла иаҳзеиҭеиҳәоит, мамзаргьы, аԥхьаѡ иирбоит Аҟәатәи аботаникатә баҳча убла хызкуа иамоу аԥшӡара. Аԥсны ԥшӡа аԥсабара агәы ҭбаара агәашә аартны, дҭалазшәа ауп уи даннеиуа ихы шиԥхьаӡо, уи адагьы иԥьаишьоит: «Уара уҷ иҟам иарбан ҭиааy, Заҟа рыхьыӡ уҳәари?» ҳәа. Араҟа иҟоуп агатә, ашьхатә, ихаҳә қәиааy, иқашә-қашәо ашьац-цәа зҭиааy, аҭла кахәхәа ҭыԥҳа-ӡара, аԥсаа рашәа иҵыѡуа уҳәа аботаникатә баҳча зырԥшӡо, иаҭааua иргәазырԥхо афакторқәа жәпакы. Апоет «Аботаникатә баҳча» хиркәшоит:

Аботаникатә баҳча
ԥшӡара,
Аҵла кахәхәа
ҭыԥҳа-ӡара
Ԥшала иахьзазо,
Сара аусакәху
сымацара,
Иузгәыкуа рхыԥхьаӡара
иацлоит,
инҭәаӡом!

Сара сахьахәаԥшуала, ҳзыхцәажәо ажәеинраала, еиҳагьы аԥхьаѡ игәаԥхо иҟанаҵон цәаҳәақәак ирыдамхаргьы уи аҭоурых атәгьы маҷк аҟара иҳәазҭгьы. Еилкаауп автор араҟа Аҟәатәи аботаникатә баҳча аҭоурых аарԥшра акәӡам темас имаз, аха иага ус акәзаргьы,

аҭоурых иахьысуа атема иара атәык ыҟазар бзиоуп, акы, аҩымҭа арлахҿыхуеит, ҩбагьы, аԥхьаҩ иԥсадгьыл абзиабара еиҳагьы инаркуеит, ажәакала ҭоурыхтәла дархәыцуеит.

Аҟәатәи аботаникатә баҳча аҭоурых аҳбахә араҟа ианцәырызгах, ҩбаҟа ажәа иара азы исҳәарц сҭахуп, аԥхьаҩ изы имыцхәым ҳәа сгәы иаанагауа. «Путеводитель. Сухумский ботанический сад» аҿы ҳаԥхьоит: «Сухумский ботанический сад берет свое начало из глубины позапрошлого века, а именно с его середины, как было заведено тогда по всей России, да и Европе в целом, с маленького аптекарского огорода, заложенного лекарем Сухумского военного гарнизона, ссыльным польским революционером, студентом медицинского факультета Виленского университета Владимиром Багриновским.

На прекрасно ухоженный сад-город (лекарственных, диковинных растений и цветов) обратил внимание начальник Черноморской линии укреплений, сын прославленного героя Отечественной войны 1812 года, друга великого русского поэта А.С. Пушкина – Н. Н. Раевский. При его настойчивом содействии сад-город в 1840 году переходит на попечение казны в военное ведомство под названием «Сухумкальский военно-ботанический сад,» и В. Багриновский становится его первым заведующим. Основной целью ботанического сада уже тогда была «доставление растений к крепостям, раскинутым вдоль берега Черного моря». С этого периода начинается отчет времени истории одного из древнейших ботанических учреждений Европы и Кавказа – Сухумского ботанического сада»*.

Аҟәа зҭоурых мбатәы иҵаулоу, ижәытәҙатәиу, адунеи иадыруа 2500 шықәса инареиҳаны ақәра змоу қалақьуп. Уи аԥсуа жәлар рдаракәац азқьышықәсақәа иргәылсны ишааува шаҳаҭра зуа феноменуп. Убри азоуп абри ақалақь

* Сухумский Ботанический сад, г. Сухум, 2011, с. 12-13.

зцьыиҧьу ажәлар нахьхьыиҳа аахыс ргәы азҭаны рыпсы ирзалымхуа бзиа изырбо еснагь изахҳыҳаауа. Ҳҵарауаѡ ду Ш.Д. Инал-иԥа ишазгәеиҭахьоу еиԥш, Аҧсны иага уари ҷани ықәнагалахьазаргьы, импыҵахалацәаны амаҵа реиԥш иқәҳазаргьы, акымкәа ѡбамкәа атәым хьыҳқәа ахыртцазаргьы, иаҳҳәап Диоскуриа, Себастополис, Цхум, Сухум-кале, аха иара аҧсуаа зегьы раԥхьаҳа иахыртцаз ахьҳ Аҟәа бзанҵы ирхадмыршҭит, зқьышықәсала рқьышә иқәкын, ирҳәон рыпсадгьыл гәакьа ишагәаҵәаз дырны.

Исгәалашәоит хҭыск. 1952 шыкәсазы акәын. Усҟан Д.И. Гәлиа ихьҳ зхыз Тамшьтәи абжьаратә школ аҿы аҵара сцон. Ақырҵуара убраанҳа ишҳамха ижәылон аҧсуара ахәдацәа ҵкааны иашьыр моу амамкәа. Аҟәа ахьҳгьы аҧсышәала «Сохуми» ҳәа ирыѡуа иалагеит, еиҳарак ашәҟәқәа иҵытҵуаз рҿы.

Сыззааиуа, ҽенак сабшак азы, акласс аҿы ҳҵатәхәқәа ҳанрылга, Аҟәаҟа саарц азыҳәан ҳашкол аҿаԥхьа инагоу Аҟәеи Очамчыреи еимаздо амѡаду аҿы сааины саагылеит, имѡасуа еидарамѡангагак сыкәшәар сышԥашьҭнамхри ҳәа сгәы иҵакны. Автобусқәа усҟан, акы, иуарла-шәарлан, ѡбагьы, рыхә сымч ақәымхар ҳәа сшәон. Ус, сыԥшызар, амашьына ачарҵ уаа гәарҭак ақәгыланы ишаауаз збеит, ианааигәаха снапы сѡахеит, агьежьқәа аҵаҷыжьуа иаагылт иҧыцҳа.

Арԥыс уабацои? – дсазҵааит, аҧсҟы зкыз амашьына ныҟәцаѡ аҧсышәала. Ишсыхь сыздыруам, иахьагьы исзеилкааузам, иҟалап убри аламҭалазы агазеҭ «Аҧсны ҟаԥшь» ианыз ҳпоетцәа хатәрақәа руаҳәк иажәеинраала санаԥхьа схаҿы исгәамԥхакәа инхаз абарҵ ацәаҳәақәа:

«Салам усҵоит абрантәи,
Гәыкала усҵахыми!
Ашәа узысҳәоит, сгәы узаатит,
Сықалақь Сохәыми!»

Анырра исырҭаз акәзар изхҟьаз, исзырҳәаз. Сажәа аҭак мҳәаҙакәа, аха хаарак иҵаҙамкәа ихы наирҵысит, уаҟәла ҳәа аанаго. Саргьы сѡахьынҧашалан ачарҭахь сыѡхалеит.

Сзыкәтәаз аидарамѡангага амашьына турбаза иана-аи, иианыскылан, сналбааит, сымѡа ахәгьы имазеины еиларҟәыҷы искыз жәамаатк наидызгалт исымихырц.

– Уҵаѡызар акәхап, арҧыс, уҧарақәа уахь уара иумаз, амала, ҳҿар, абааҧсы ишәхашәмыршҭын ҳаҳҭныкалакь Аҟәа шахьҙу, атәымуаа ишырҳәо уи шәара иазыжәуазеи, ҳара ҳабацәа, урҭ рабацәа, урҭ рабдуцәа иахьҙырҵаз Аҟәа ауп, уи шәхашәмыршҭын. Ари ас сгәы иалсны исзырҳәаз, сзырцәажәаз, Аҟәа ахьҙ зхашҭыз Сохәыми ҳәа зҳәақәо аҧсуаа рахьтә амѡаду аҿы испылоит иахьалагаз ауп – иҳәан иажәа ааҿахиҵәеит, имашьына атормоз инаҿаиршәан иҿынеихеит.

Сара Тамшь исамхаҳәаз ахьҙ «Сохәым» сацәыҧхашьо, сылахь аҧхҙы аауа сгылан ҳамҭак саазгаз амѡаду ианыланы инеиуаз амашьына сашьклаҧшуа. Иахьагьы дсыздыруам уи ауаѡ, ихьҙ-ижәла еилкаам, аҟамзаара адунеи ахь дцахьеит, иҧсаҭа бзиахааит, аха иахьагьы схаҿы дынхеит даҧсыуа бзианы (ҵара дук шимамызгьы, изаанаҭ амашьынаныҟәцара шакәызгьы), иҧсадгьыл дапатриотны, усҟан аҧсуаа ҳҭагылазаашьа зныруаз, зхы-згәы знархьуаз аҙә иакәны. Ус акәымзар, сажәа ҟьала аҧша исҿанагалашәа исҳәаз, сҿаирхьҙомызт ус имаҳазшәа ҟаиҵон. Аха, еиҭасҳәоит, даҧсыуа хаҵан, маҵура дук инапы ианымызт, дмашьынаныҟәцаѡын, аха гәыла-ҧсыла, Аҧсны ахьаакәа шиныруаз убон...

Абыржәгьы, уи аахыс ашықәсқәа арымҙаа шцахьоугьы, ихаҿсахьа лашаҙа, илакҭақәа ҧшқаҙа дысгәалашәоит саҧхьа дгылоушәа, заҧсуара иахҙыҙаауа аҙәы иакәны.

Зегьы зхысҳәаауа, Кәасҵа Герхелиа ипатриоттә жәеинраала Аҟәа иазку «Хәылбыҷеха ашьхаҿы» ауп. Ав-

тор аԥсыуак, поетк иаҳасабала дазгәдууеит, ишырҳәо еиԥш, иаҟара ицнатԥоит, ѡадантә арахь агаҟа иааԥшуа ашьхаԥәа ираҟарахарц аҭахушәа Аҟәа иахаҿырбо адунеи ршаз аахыс иахагылоу Самахәа* ахәы ҳарак дыԥәгыланы иԥалаԥь гәакьа Аҟәа дахьалаԥшуа. Уи усҟан изцәыртцуа ажәытәи аҿатәи еиҿызбаауа ахәыцраԥәа ирылибаауеит еиуеиԥшым ԥсабаратә шәыгала иԥҭо, иреалтәу асахьаԥәа. Автор иҳәоит «О, урҭԥәа са исырҭоит еилымшәаӡо агәамчра, Уи ауп ацәашь сгәатцаҿ Икахха иазыркы».

Аԥсабара иҭихуа акәзар, аа изеиԥшроу: «Избоит еивҵарыԥх аԥсара еилагылоуп, Арирахь лбааҟа илакьҭауеит Басла»... Аха аԥсабара ссир ахала иауҟаху уи дагәылибаауеит аԥшәымас иамоу ауаѡы. Уи иоуп зегь зыԥсхаку. Урыстәыла дуӡӡа ахьӡ зху аҕба лбаа амшын ихгылоу, иҭытцыз ауаа ааиуеит иԥәырҭәаа асԥьала. Заҟаѡ ргәы еилатцәа еиԥылауада? Заҟаѡ уажәада сыԥалаԥь зымбац, рыгәԥәа хытҳытуа ажәаҳәарада иахәаԥшуазеи иблахкыгоу абас».

Апоет иажәеинраалаҿ иатцшьны иазгәеиҭоит, уи аниѡуаз аамҭазы, Асовет Еидгыла аҕьараҳәа излаҟаз ала, ҳажәларԥәа реизыҟазаашьа, реиашьара иамаз аныр-ра, амч. Уи ааиртуеит Урыстәыла дуӡӡа ахьӡ зху аҕба иҭытцуаз, Аҟәаҟа, Аԥсныҟа ииаз асасцәеи аԥшәмацәеи реибабашьала, реиҿцаашьала.

Поезиатә хаҿсахьала иаарԥшу, иҭыху абри афактгьы имыцхәу ҳәа акгьы амам, аԥсҭазаараҿ иҟаз акәын.

Ажәеинраала аконтекст иатцубаауеит ажәытәәи аԥсҭазаара угәалазыршәо, автор ихәыцраԥәа, ҷыдала Аҟәа иамоу аҭоурых штцаулоу уҳәа жәпакы. «Аха уи аамҭа уажәшьҭа иабаҟоу, уи уажә са сашәа ианаа-

* ХХ ашәышықәса аҿанеиѡнашоз Аԥсны археологиатә ԥшаарақәа мѡаԥызгоз аурыс ҵарауаѡ В.И. Черниавски ишьха ҳәагьы иашьҭан. Уажәы Аҟәатәи ашьха ахьӡуп.

лауам» – иҳәоит апоет. Аха уи зынӡаскгьы ааанагом аҭоурых иахьатәи иашәа иаабуам ҳәа мап ацәкра. Ауаатәыԥса рыԥсҭазаараҿы аҭоурых еснагь инҵкааны, насгьы ганрацәала адырра зҭаху акоуп. Амала апоет уи араҟа дагәыламлеит аҭоурых даҟьақәа еихыршәшәо афактқәа ртытуа. Избанзар уи ихәыцрақәа иртәыртәӡан иргәылоуп иахьатәи зыгәра иго, дзықәгәыӷуа асоветтә ууажәларратә ԥсҭазаара иаша, «уи нызкыло мчыҟам, иазҳауеит, ԥхьаҟа ицоит!» ҳәа дызҿу.

Ашәҵатәқәа рахьтә зегь реиҳа ахарԥ – ацәа ишазааигәоу еиԥш, лымкаала ҳтәыла ду иалибаауеит иԥсадгьыл гәакьа Аԥсны-ԥшӡа насыԥ аманы.

Ажәеинраала хыркәшоуп пафос ҳаракыла автор игәалаҟара аазырԥшуа, аԥхьаԥгьы ицәанырра зырҿыхо поезиатә цәаҳәа ҟәымшәышәқәа рыла:

Хәылбыҽехоуп,
сеихаччо
сықәгылоуп акәаԥра,
Избоит игәырӷьагоу
асахьақәа
зықь рыхкы.
О, урҭ зегь
са исырҭоит
еилымшәаӡо
агәамчра;
Уи ауп сгәаҵаҿ
алашара
каххаа
иазыркы!

Иахьатәи аԥхьаԥи апоет уажә ҳзыхцәажәо иажәеинраала «Хәылбыҽеха ашьхаҿ» анаԥиҵазтәи (1955) аԥхьаԥи зынӡак еиԥшым, еиҟәызыҵхо, уимоу, имааибуа

иҟазҵо аамҭеиҭасра иаанагаз, амчра знаҭаз еицәтәыму адунеихәаԥшышьақәа рыбжьалт уаѡытәыѡсатә факторны, ахьшәашәара ду аҵаны. Уажәтәи аԥхьаѡ изы ихаҷы изаамго, мамзаргьы рацәак (аҭоурыхтә аамҭа иадкыланы дахәаԥшуазар) изымҭо, насгьы агәыѡбара изцәырызго цәаҳәақәоуп абарҭгьы: «Аҟәа акоммунизм амѡа иангылоуп, Уи нызкыло мчыҟам, иазҳауеит, ԥхьаҟа ицоит!»

Ааи, апоет қәыԥш имацара иакәым, уи аамҭазы асовет уаа зегьы ус ихәыцуан, акоммунизм ҳаргылоит ҳәа иқәпон, ихандеиуан хшыѡла, махәҷала. Аха нас апаркь ззыҟамҵаз аҟанҵ еиԥш, ихьырѡѡны икаҳаит. Аха уи азы автор гәыбҕан узиҭом, избанзар, асовет ԥсҭазаара аҵабыргхаҭа ашәа азиҳәеит ишыҟаз ала иаарԥшны, насгьы исахьаркны. Иахьатәи аԥсҭазаара излаҳнарбо ала, усҟан ҳсахьаркыратә литература иаланагалаз афилософиатә категориа иаҵанакуа аелементқәа – даҷеакала иуҳәозар, асовет аамҭа азышәаҳәара ҷыц блала рыхәаԥшра аҭахҳам, аҭоурых иаднакылоит излаҟоу ала, насгьы иара иатәу акеиԥш иԥхьаҳаны.

Кәасҭа Герхелиа егьи ипатриоттә жәеинраала «Избоит» аѡада зыҳбахә ҳамаз «Хәылбыҷеха ашьхаҷ» иахаршалоуп, иақәҷнатуеит идеиатә ҵакыла. Уи агәалаҟара бзиаҳа иманы ауп дшалаԥшуа иқалақь гәакьа Аҟәа. Уантәи иибоз, илаԥшҳәаа иаҵанакуаз роуп ихәыцрақәа цәырызгаз асахьаркыратә ѡымҭа рылҵыртә еиԥш. Ажәеинраала «Избоит» акәзар, апоет иҵегьы дҳаракны дгылоуп, агәалаҟара бзиа имоуп, илаԥшҳәаа амҷехак дууп. Ҳарзыҳырѡып автор ицәаҳәақәа:

Ерцахә акьышә-кьышәра схалан,
Сахьықәгылоу са избоит.
Избоит еишьылҳа сыбла адхалан,
Лбаа Амшын еиқәа газгоит.

Арҭ асахьақәа рҽы даагылом апоет, ипоезиа иҵегьы алаԥшҽаԥш ҵархоит, Ерцахә акьышә-кьышәра аҟнытә иибо Аԥсны зырԥшʒо аԥсабара аелементқәа зегьы шьҭнакаартә еиԥш. Абар урҭ рахьтә ҟәыҵәак:

Уи аасҳҟа ԥьара каршәроуп,
Ԥьара кәаԥроуп, ԥьара шьхоуп,
Ԥьара арҳаш ацԥхьқәа иаршәуа,
Раʒын шәахшәа еилыххоуп.

Кәасҵа Герхелиа абас дҳаракны дахьгылоу Аԥсны аԥсабара аԥшʒара мацара акәʒам иибо, зсахьа ҭихуа. Уи ибылгьны ибоит, ижәлар гәакьа ирымоу аԥсҭазаара бзиа, аԥсуа иҳнаҭаҷы иахьа ишгәыргьа-ччароу, аԥсышәала ашыкьбжьы шго, аҷеазны еиԥшымкәа ишышәаҳәо, абжьы хааʒа ишырхыҳуа ҳа ҳабдуцәа рыԥхьарца. Урҭ зегьы Асовет тәыла ишаҟәырҷахоу, еишьцәахаз ажәларқәа ирылагыланы ԥхьаҟа ишцо уҳәа иҵегьы.

Апоет дзеигәыргьо абарҭ амышхәыбзазарақәа зегьы еиқәыԥхьаʒауа, мамзаргьы еихшьалауа иҷаԥхьа иқәиргылоит, аԥхьаҳгьы далархәны, абас еиԥш иҟоу азҵаара:

Сан сыԥсадгьыл Аԥсынтәыла,
Жәеинраалакаҷ иҵаркʒа,
Изласҳәари сшыҟоу гәыла,
Саназхәыцуа улахьынҵа!

Ерцахә акьышә-кьышәра ихалаз апоет ибла ихгылоит, ддыргәыргьоит Қьаазым Агәмаа дыззышәаҳәоз ахәқәа, Иуа Коҭониа ихрақәа ирҷалан ашәарахқәа ахьыхәмаруа. Урҭ зегьы Аԥсны аразҟы бзиа шамоу асимволра зуа фактқәоуп, хаҷесахьақәоуп. Ари ахшыҳзцара еиҳагьы иартцабыргуеит ажәеинраала «Избоит» еиқәызҳәало акуплетгьы:

Зымцахара барақьаҭхаз,
Иазҳаит ужәлар рҭаацәара.
О, сызкәыхшоу иҟаиматҳаз,
Ҳа ҳ-Дырмит ихәышҭаара!

Аҩымҭа «Избоит» аҟынгьы, ианыԥшуеит (иалаԥсоу амотивқәа рыла) апоет қәыԥш ҳтәыла ду – СССР, амилаҭ рацәа еишьцәазтәыз, гәыкала дшазыҟоу, дшазгәдууа. Уи баша иауиҳәах: «Уашьцәа ғьеҩқәа урылагыла, Ԥхьаҟа унеиуеит уԥшʒаха», «Амратәыла – Аԥсынтәыла, Асовет тәыла – ахьҟәырҷаха» ҳәа.

Ажәеинраалаҷ ирацәамзаргьы иҟоуп иара сахьазыркуа, ахшыҩҵак гәылзыршәо, асимволтә ҵакы змоу аметафоратә цәаҩа иазааигәо ажәақәа, ацәаҳәақәа, иаҳҳәап абас еиԥш иҟоу: «Арҩаш ацԥхьқәа иаршәуа, Раʒын шәахшәа еилыххоуп»; «Асовет тәыла ахьҟәырҷаха»; «Иуа ихрақәа ирҷалан, Ашәарахқәа хәмаруеит уа».

Абри аиҷырԥшра, афилологиатә ҭҵаарадыррақәа рдоктор апоет Владимир Занҭариа иажәала иуҳәозар, ҷыдала апоезиатә рҷиамҭақәа раԥҵараҷы метафоратәла ахәыцра,ишаабо еиԥш,Кәасҵа Герхелиа заатәи илирикатә период ааныжьны иҭәымҭахь днаскьацыԥхьаʒа еиҳа-еиҳа игәылҭәааузан, еиҳа-еиҳа еиҕьны ирнубаало иалагеит иажәеинраалақәеи ипоемақәеи рҷы. Ари зызҳәаз уи акәын, апоет ибаҩхатәра аизҳа-зыҕьара иаҷын, аҿарҭбааузан. Уи атәы, жәаҳәарада, иахьаҭыԥу ҳаннеилак нацәақәкыла ҳазааҭгылоит.

Апоетцәа зегьы ишырцәаҩоу еиԥш,Кәасҵа Герхелиагьы иҟазшьан иааикәыршаны иҟаз, дызлагылаз аԥсҭазаараҷ иҷыцу, ԥьара уаҩ дзыргәырҕьо хҭыск аныҟалалак, иани-балак, хаҭала дахьаргәырҕьо анаҩсангьы изнарҵысуаз ацәанырра ажәеинраала аназикуаз ианахиҳәаауаз ыҟан, аԥсҭазаара инаҭоз аматериал иалхны.

Абас адунеи збаз акоуп алирикатә жәеинраала шьахә «Аҭаацәара ҷыц». Уи уанаԥхьалак, иунаҭо агәалаҟара анаҽсангьы, имҽашьо иубоит автор ибзианы иидыруаз иаԥырҭаз аҭаацәара ҷыц рыԥсҭазааратә фактк ишалху. Апоет гәык-ԥсыкала даргәырґьеит ари ахҭыс. Избанзар, ауаажәларратә ԥсҭазаараҷы аҭаацәа ҷыц иит. Ҭоуп, урҭ зынасыԥ еилазҭаз аҷар, еихбаала инхом, аҽын дуаа ирҷымҭит, уахьынтә амал аарымгеит, аҳәгьы еихреимҭеит ԥарала, шьарала, аха уи азын имгәамҭхамҭит, излабеиоу урҭ анаалт. Аха зегьы ирыцку дара алаҟоуп:

Иҽнылашоит дара руада,
Уи хәыҷызаргь иҭшәаҳам.
Иҟәба-ҟәшәауа, гәата-бґата
Иҽноуп рынасыԥ рызшан.

Зынасыԥ еилазҭаз аҭаацәара ҷыц ргәырґьара рҽызцәагьы ирыцеиҽыршоит, даргьы насыԥ дула рымҽа шҽычоу рыбла гәыккәа ирҳәоит, избан акәзар;

Еиднакылоит урҭ амч дуҳҳа,
Еиқәылт имыцәо ахәышҭаара,
Ишьақәгылт зегьрыла иҷыцҳа,
Игәырґьахәу аҭаацәара.

Ажәеинраала аидеиатә ҭакы еилкаауп. Уи аҭаацәа ҷыц раԥҭара ҳажәлар рыԥсҭазаараҷы шьардаҳа шаҵанакуа ауп иаҳәо. Ииашоуп, араҟа автор нацәақәкыла, мамзаргьы иаахтны иҳәом аҭаацәа ҷыц аԥызҭаз милаҭла изусҭцәоу, аха агәырґьара зҭааз асовет ҭаацәара шракәу убоит. Сгәанала, абраҟа даҷеа хшыҽзцаракгьы узцәырнагоит ажәеинраала. Уи убри ауп: апоет асовет ҭаацәара дырзышәаҳәозаргьы, ацә иақәкны ажә ҳәа ажәаԥҟа ишаҳәо еиԥш, уи дзыргәырґьаз, ашәа зхиҳәааз

нацәаҟәкыла иидыруаз аԥсуа хәышҭаарак аҿы амца ахьеиҟәылаз, ҭаацәарак ахьышьақәгылаз ауп. Аҩымҭа ацәаҳәаҟәа рыбжьара ибжьубаауеит ҳдемографиа азҵаарагьы, уаҟа заҟа ҳхьысҳау, ҳмаԥьаноу. Уи ус аҭагылазаашьа ҟазҵаз, изыхҟьаз азҵаарақәа рҭоурых далалом, аха уи аҩымҭа апоет изырҩыз афакт аԥсуа ҭаацәара ҿыцқәа рышьақәгылара – заҟа даргәырҕьаз, цәанырра ԥхала дазышәаҳәааз амацарагьы иаҳнарбоит адемографиа апроблема ҳаԥсҭазаараҿы ҳамш иазҵаараны ишыҟоу. Абарҭқәа зегьы, еиҭасҳәоит, иаахтны акәымзаргьы, алирикатә жәеинраала иаҵоу апафос, инықәрыԥшны акәзаргьы иҳанаҳәоит аԥсуа ҭаацәара ҿыцқәа шаԥҵатәу, амалқәа зегьы ауаҩԥсы дышреиҳау, уҳәа убас иҵегьы ахшыҩҵакқәа.

Ажәеинраала «Аҭаацәара ҿыц» исыҵанаҳәоит даҽеакгьы. Уи убри ауп. Изааҙарызеи, ҳаԥсҭазаараҿы, асовет аамҭазы иара иахьагьы, ҳмилаҭ агенофонд ҳәа ҳзықәгәыҕуа ҳҿар аҭаацәара ҿыцқәа насыԥла реиҿкаараҿы активра аадырԥшуам, ишьшьылаҳацәоит, уи зыхьҟо амзызқәа зегь раԥхьаҙа аматериалтә ҭагылазаашьа иакәыртҵоит, иҳамам, иҳахҙым ҳәа. Аригьы, ҳәарада, ииашам узҳәом аҕәыцәхәы уқәтәан аҭаацәара узаԥҵом, аха бзиабарала еилаҵоу анасып ауадаҩракәа зегьы ириааиуеит, бзиабаралеи ҳәоуеиқәшәаралеи аицынхара аныҟала. Угәы унархьуеит ҳмилаҭ зырҿиараны иҟоу ҳҿар рацәаҩзаны аҭаацәара иахьалам. Ари, изеицәааҙарызеи, ишәарҭоуп ҳмилаҭ аҵоурых ԥсҭазаараҿы. Иаҳхамышҭыроуп ахыԥхьаҙара амч ду шамоу. Сара агәра згоит Аԥсны иқәырҭәаа абжьаратәи ашәышықәсақәа раан еиԥш аԥсуаа нхозҵгьы, ақырҵцәа, уарҭ даҽеаҙәгьы бзанҵы ишырзымгәыҕуаз ҳабашьра.

Абар даҽеакгьы. Абзиабара ԥсабаратә цәырҵроуп, амилаҭ еилнахҙом. Уи ианыцәқәырԥо аҿагылара уадаҩуп, бзиа еибабаз арԥызбеи аԥҳәызбеи еибамгар

руам. Аха, иаҳҳәап, ҳазҭабцәа ѡагылацыԥхьаҙа атәым милаҭ рыҷкәынцәа ирыццо иалагар, ҳабакылсуеи, жәларык раҳасабала ҳанҵыкәкәап.

Сыззаауа, абарҭкәа зегьы дырзымхәыцуа дыќамызт Кәасҵа Герхелиа иажәеинраала «Аҭаацәа ҷыц» анаԥиҵоз аамҭазы. Убри азоуп аԥсуа ҭаацәара ҷыц аԥызҵаз арԥызбеи аԥҳәызбеи дреигәырґьаны пафос ҳаракыла, насгьы аҷар аҭаацәа алаларазы агәаҳәара рнаҭартә еиԥш, гимнк иаѡызаз ажәеинраала зиѡыз. Усҟангьы, (1957) ари ҳазлацәажәо апроблема – адемографиа аганахьала – уажәы еиҵамкәа ҳаԥсҭазаара ианыруа иќан. Избанзар, шәиѡажәа шыќәса зхыҵуаз Аѡзы Кадыр ишиҳәаз еиԥш, ақырҵцәеи, агырцәеи, ашәанцәеи иахьынхоз аҙы рыҵалазшәа, Аԥсныќа маҙа-аргама иаауан нхара, ҳадгьыл чашәрақәа рҷеыќәрыԥсон аматҵа реиԥш. Ҳара аѡада ишысҳәахьоу еиԥш, аҷиара ҳацәмаҷын, аобиективтә мзызкәа рнаѡсангьы ҳаршьаҳауан, иаҳԥырхагахон асубиективтәкәагьы.

Кәасҵа Герхелиа заатәи илирика атематика алаԥшҷаԥшы бзиан, даҷеакала иуҳәозар, иҵарын. Ҳтәыла ду аҷы иќалоз, ианылоз акультуратә хҵысҟәа аҵҵаарадырратә аартрақәа аѡнаршәомызт, рықәҷнаҭуан. Уи иаанагон Асовет Еидгылаҷ аҵҵаарадырратә атехникатә прогресс иќанаҵоз аҷыц аартрақәа, асовет поетцәа зегь реиԥш, дазгәдууан, ашәа азиҳәон, избанзар, идыруан урҵ зегьы ҳажәлар рымацараз акәымкәа ауаатәыѡса рҵоурыхтә ԥсҭазаараҷы кырҙа зҵазкуа ак акәны ишыќаз.

Сыззаауа, убарҵ ҳтәыла дуҙҙа аќны ицоз аҵҵаарадырратә техникатә прогресс иќанаҵоз аартрақәа апоет илирикаҷы, ирацәамзаргьы, ашьҭамҵа убоит. Ари ахшыѡҵак арҵабыргуеит ихырку бызшәа цқьала иѡу, апублицистикатә цәаѡа зхыубааua иажәеинраала «Алакә лабҷаба».

Иҵабыргытцәкъаны, раԥхьаҙа акәны амѡанызаѡ акосмос иалазҵаз асовет ҵарауаа роуп. Ари аартра дуун

ауаатәыҩса рҭцаарадырра аҭоурых аҿы. Уи ахҭыс апоет алакә лабҿаба ҳәа дзышьҭоу деигәырҕьан аҩымҭа шьахә аԥиҵеит иԥхаҙа аԥхьаҩ игәаҿы инеиртә еиԥш. Араҟа автор игәалаиршәоит Абрыскьыл изы ажәлар рҳәамҭа – ирашь дақәтәаны ажәҩан дышхылоз, аха уи аамҭала акәын, нас ҩаԥхьа дылбааны ҵаҟа дгылан. «Иахьа ажәлар ирбо лакәым, Лабҿабоуп иарҿиаз ҳа ҳтәыла. Абрыскьыл ирашь акәым, Адгьыл иаԥхныҩлаз жәҩангәыла», – иҩуеит апоет.

Ари аҩыза алакә лабҿаба – амҩанызаҩ рыҵԥраа иахьрыҵоу – аеҵәақәаҵәкьа аршанхоит. Ирбоит ауаҩы ихшыҩ аԥсабара амаҙақәа аҵыздырааура шарҿиаз, аԥхьаҟагьы еиҳагьы аартракәа шыҟанаҵо.

Апоет, ҳаԥсадгьыл ду патриотк иаҳасабала, асовет ҭцараадырра иагаз аиааира зыбзоуроу дырзыгәдууа иҳәоит:

Ас зылшодаз ҳажәлар рыда,
Ҳара ҳ-партиа ду зарҕьажәҩоу,
Дырра ҕәҕәала иара еибыҵан,
Амҩанызаҩ хызҵаз ажәҩан!

Уи гәрагарала иазгәеиҵоит ҳаԥхьаҟагьы ҳаҭцаарадырра еиҳау ақәҿиарақәа, алакә лабҿаба ҳхазыршҭуа аартра ҿыцқәа шыҟанаҵо. Абри ахшыҩзцара шьақәнарҕәҕәоит ажәеинраала аҵыхәтәантәи акуплетгьы:

Иахьа ҳшьапы акыртә ҳнаҙазар
Амзеи адгьыли рыбжьара,
Уаҵә убрантәи ҳақәсны ҳапар,
Амзаҟны ҳнатәашт ԥсшьара!

Диашахеит апоет! Ауаҩы амзаҿы днаҙеит, уимоу, уантәи аҟәырҷахагьы ааигеит. Ари, жәаҳәарада

аҭцаарадырра иҟанаҵаз аартра дуӡӡоуп ауаатәыѡса зегьы рзы.

Кәасҵа Герхелиа аҭцаарадырраҽы абарҭ аиааираҟәеи аартра дуқәеи ҳара ҳпартиа ду иабзоураны иԥхьаӡон, избанзар, Асовет Еидгыла аҟны ицоз аусҟәа зегьы иара ргьажәѡара рызнауан, иҳәаақәнаҵон. Убри азоуп апоет хәкуплетк иреиҳам иѡымҭаҽгьы апартиа ароль зихаимыршҭыз. Иахьатәи аԥхьаѡ даҽа блакала дахәаԥшуазаргьы, идиаметралтәу агәаанагарала дазнеиуазаргьы, усҟантәи асоциалтә-политикатә шьақәгылашьала аҵабыргхаҭа ашәага-загала ухаҽы иааугозар, изаҟаразаалак апоет ҽыԥныхҳәа дук иуҭартә еиԥш имыцхәу, мамзаргьы имцу ҳәа акгьы ыҟаӡам, мацара уи дзааӡаз, аҵара изыртҵаз атәылагьы, дызлаз апартиагьы рыгәра игон, иѡызцәа апоетцәа аӡәырѡы реиԥш. Насгьы, араҟа иҟоуп игәоуҭаша даҽеакгьы. Уи убриоуп, автор иѡымҭа хәыҷ аҽы апартиа ароль имырҳауҳаукәа, ирмариаӡаны иалаисоит иахьатәи аамҭагь иачҳаратә еиԥш. Аригь ҳәарас иаҭахузеи, автор инапҟазара аанарԥшуеит.

Афранцыз шәҟәыѡѡы, афилософ Ж.Ж. Руссо иѡуан: «Любовь – самая сильная из всех страстей, потому что она одновременно завладевает головою, сердцем и телом». Иҵабаргыҵәҟьаны, ауаѡы иԥсҭазаараҽы абзиабара еиҳау, уи иацнанагартә еиԥш иаваургылаша даҽа цәаныррак аӡбахә аҳәара уадаѡуп, насгьы уи зҭаауа, мамзаргьы изыхҭынхьааува аҽар рымацара ауракәху. Аурыс поет дуӡӡа А.С. Пушкин ишиҳәаз еиԥш, абзиабара ауаѡы иқәрақәа зегьы рҽы амч амоуп, хьаҵра аздырӡом. Насгьы, алитература адунеи иқәлаз аахыс абри ацәаныррa ссир афеномен иазымшәаҳәац, ажәа сахьарк азызымкыц поетк дыҟамзар ҟалап, избанзар, уи ауаѡы дҭызҵааува, иѡныҵҟатәи идунеии адәаахьтәи иҵеиҭыԥши инаӡа-ааӡаны ажәала асахьа ҭызхуа,

иаазырԥшуа атема хадаҟәа ируакуп. «Любовь соединяет в себе все добрые качества человека» ҳәа, француыз шәҟәыѽѽы ду О. Бальзак зыӡбахә имаз, Кәасҭа Герхелиагьы заатәи илирикаҷы иааубартә ицәырҭхьан аԥсҭазаара агәалаҟара аманы, аҷара ацәа хаа ахьыкәкәа. Аха араҟа иубоит имѽашьо абзиабара иазку илирикатә жәеинраалақәа ирымаз ҷыдарак. Уи убри ауп – урҭ ажәеинраалақәа (амала ирацәамызт дара рхыԥхьаӡара) ѽганк рыла аԥхьаѽ дхьадырԥшуан, еиҳа ииашаны иуҳәозар, игәылҭәааy ѽ-хшыѽҭакык аадрыԥшуеит, акы, ацәанырра цқьа иахылҭыз алирикатә фырхаҵа иинтимтә бзиабара. Ѽбагьы, убри инаваргыланы иаабоит уи ихыиԥсы зқәиҭо, бзиа иибо, ԥсҭазаарас имоу изаанаҭны ибаѽхатәра иалоу акы, иаҳҳәап, ашәҟәыѽѽра, мамзаргьы даҷеа ус хкык. Автор урҭ аѽбагьы еиҟараны иныруеит, аԥсҭазаараҷы хәарҭара рыланы рыматҷ аура дазыхиоуп, насгьы ибоит имч рықәхартә еиԥш агәазыҳәара шимоу.

Абри сыхшыѽзцара арҭабыргразы иаазгоит ҷырԥштәқәак. Абар даргьы:

Ага савоуп снеи-ааиуа уаха,
Слахҷыхыуп, сыҟоуп мыцхәы сеилыхха.
Сгәы ҭгәыргьоит, ицоит иҭыԥрааны,
Аҳауа лбааздоит, мыцхәы ихааны.

Арҭ ацәаҳәақәа рҷы иаабоит алирикатә фырхаҵа (уи апоет ихаҵа иакәзаргьы ауеит, даара еизааигәоуп) аҷара иахылҭуа (иаартыҵәҟьаны имҳәозаргьы) абзиабара иҵааны дшыҟоу, дԥырԥыруа дшамоу. Уи бзиоуп, уаѽы дзеигәыргьо акоуп. Аха араҟа ицәырҭуеит ихадароуп ҳәа иуԥхьаӡаша даҷеакгьы. Уи ауп алирикатә фырхаҵа мҭәыжәѽада дԥыруа агаҷа дзавоу. Ҳаизыӡырѽып ихаҵа, еиҕьны аҳәара уадаѽуп:

Слахҽыхуп, сыҟоуп мыцхәы сеилыхха,
Избанзар салгеит иԥны хәылбыеха,
Сажәеинраала сыгәҭыха зҳәаз,
Ариабжьарак скыдҟьо сызмаз.

Ишаабо еиԥш, апоет, мамзаргьы алирикатә фырхаҵа аа-цәаҳәак рыла илшеит дзыргәаҭеиуаз ԥ-цәаныррак игәылҭәааны, насгьы, ипоезиатә хаҽсахьаны аарԥшра, даҽеакала иуҳәозар, автор илирикатә фырхаҵа иԥнуҵ-ҟатәи дунеи иахылҵыз ацәаныррақәа (акы – абзиабара, ԥба – арҿиара) дызҭадыргылаз, ихҭынхьааз аԥхьаԥ игәаҽы инеиртә асахьа аҭыхра.

Ажәеинраала «Ибымкҙан уи гәԥарас» акәзар, уаҟагьы иаабоит уи ԥ-сахьак мамзаргьы ԥ-хшыԥҵакык рыла ишышьақәгылоу. Акы, апоет амуза ааины иҵоуп, дгәаҭеиуа далоуп аҵх, даҽуп ажәеинраала аԥҵара. Абар апоет уи асахьа шҭихуа:

Зныхгьы сԥагылан снеиааиуеит,
Сқәыԥсычҳауеит, сқьышәқәа ҟаҟо.
Сзышьҭаз ажәагьы ус иааиуеит,
Инасыргылоит ак хьыԥнаҟо.

Аха алирикатә фырхаҵа ажәеинраала аԥҵара инаҭо ихатә гәамҵра, иуалыуашара иацнаҵоит, гәыҵхас иа-уеит даҽеакгьы, аԥхьатәи еиҵамкәа. Иҟалаз уи ауп, (иԥшәмаԥҳәыс шлакәу нацәақәкыла лыҙбахә имҳәа-заргьы, лара шлакәу агәра угартә еиԥш атекст ахаҭа иуҵанаҳәоит):

Баргьы бгәы ҭынчым бахьышьҭоу,
Бқәыԥсычҳауеит иныҵак маҙа.
Бхәыцрақәа еихьыс-еиԥысуа исышьҭоуп,
Быцәагьы ҟьалеит зынҙа.

Уигьы уеизгьы-уеизгьы гәыбҕан дук узлыҭом, лгәы ҭынчымзаргьы иԥсабаратәым ҳәа акгьы ыҟам. Лыԥшәма дылҭахуп, дахьгәаҟуа, дахьгәаҭеиуа дрыцҳалшьоит, ихҭынхьаауа ицеиҩылшарц лҭахуп аҟнытә ацәа лҿылзаҭом. Аха араҟа даҿеакгьы ыҟазар ауеит, дыԥҳәысми, иага умҳәан, ахыбаара лызцәырҭызар дамырцәозар амуеи? Ус еиԥш агәааанагара лоургьы даҭоумҭаргьы алшоит, избанзар аиталиантә драматург Карло Гольдони ишиҳәаз еиԥш: «Ревность – это источник мук для влюбленного и обид для любимой». Убри азоуп аҵхыбжьон амуза ззааиз апоет абас еиԥш иҟоу ацәаҳәаҟәагьы изырҳәаз:

Издыруада игәныбгозар ҷымҭуа,
Сгәаҭеира иабҭозар ҿа-мзызк?
Сажәеинраала, уаха сызмырҭынчуа,
Иԥьыбшьозар ҿаӡәы илзыск?

Анаҩсантәи апоезиатә цәаҳәаҟәа (ажәеинраала хзыркәшо) еиҳагьы еилыхха аиашаҵабырг амцаԥшь рыҵаны иаҳдырбоит апоет қәыԥш, мамзаргьы алирикатә фырхаҵа дзыргәаҭеиуа, ицәа зырҟьалаз:

О, мап, ибымкӡан уи гәҩарас,
Бзыԥсахуа дшыҟам хаҵа.
Ҳаԥсадгьыл ауми ҳахаара,
Сзызхәыцуа лацәааихьшь ҟамҵа.

Исҵахуп уи иаҟәнаго ашәа,
Сгәаҵа иааҭыхны исҳәарцы,
Ашәа, сыжәлар иргәаԥхаша,
Урҭ рыбжьы иаҟәшәан игарцы.

Ажәакала, аҩымҵа «Ибымкӡан уи гәҩарас» аҟны апоет даҳирбеит абзиабараҷы иҵоуроу, зцәанырра ҵаулоу,

аҭаацәаратә насыԥ аҟаҵара зылшо, зыԥсадгьыл гәыкала иазыҟоу, арҽиара знапы алаку ахаҵа нага ихаҽсахьа. Ари апоет иԥсҭазаараҽ девизс хыԥәкы хадас имоуп акы, иҭаацәаратә ԥсҭазаара ԥсахрада, наѡагьарак аламкәа ламысла азыҟазаара. Ѡбагьы, рҽиаѡык иаҳасабала, иԥсадгьыли ижәлари ирыԥәнагахаша ашәа апҵара иара изы зегьы иреиҳау насыԥны иԥхьаʒоит.

Апоет иажәеинраала кьаҽԥәа рҽы иҟаиҵо, ицәыриго афилософиатә хәыцраԥәа иаҳдырбоит уи заҟа иҵауланы ауаѡы идгьылтә ԥсҭазаара дахәаԥшуа, дагәылаԥшуа. Ауаѡы дануаѡха, мчыла даҽеаʒәы дирцыхцыхуа, мамзаргьы ацәа далихуа акәымкәа, ихала игәы еицҳауа, аусура, анхара-анҵыра игәы аҳәо дыҟазароуп, ашьа илоу, иʒыхьшәашәамкәа, еилашуазароуп. Убасҟан ауп ауаѡы иԥсҭазаара амч аманы, ахаара аҵаны ианыҟалауа. Убас иҟоу жәеинраалоуп:

Аʒы хьшәашәа зҭоу ақәаб ауп,
Амца зҵаҵан идыршуа,
Мцада-мҽыда деилашларцоуп
Ауаѡытәыѡса дзиуа.

Ашьа иулоу ʒыхьшәашәамкәа,
Нас иарбан изеиԥшхауа,
Аʒәы мчыла уимырцых-цыхкәа,
Уанзыҟамла угәы еицҳауа.

Кәасҭа Герхелиа заатәи илирика адунеи аҟны ахәынгасҭақәа бзианы иубартә еиԥш наҟ-наҟгьы ирҽиарамѡаҽы иҭәҭәаʒа иааҵагылартә ицәырҵхьан алирикатә ѡымҭақәа злеибарку атематика, иаҳҳәап, аинтимтә бзиабара, апатриотизмра, иԥсадгьыл гәакьа аԥсабара аԥшʒара, аԥсуа жәлар рҵоурых, рбызшәа уаҵәтәи алахьынҵа азхәыцра, гәыҵхас амазаара, аиѡызара, ауаѡы ибзиабара азышәаҳәара, ауаѡы иԥьынԥь-

тәыла аԥсахара, ажәамаанакәа уҳәа иреиԥшқәо жәпакы, еиҭасҳәоит, заатәи илирикаҽгьы рҭыԥ ылыркхьан хара ицартә еиԥш.

Уажәы иаагап хыхь исҳәааз ахшыҩцак арҭабыргразы ҽырԥштәқәак. Убарҭ ирхыԥхьаӡалоуп ажәеинраала «Сҩыза». Уи ихьӡынҩылоуп апоет иҩыза гәакьа, ԥсҭазааратә лахьынҵалагьы кыр изааигәаз, аԥсуа ҷкәын нага, аинтеллигент арҵаҩы Шьыма Қриа.

Апоет қәыԥш иҩымҭа гәыцә хадас иаиҭоит, идеиас иаҵаиҵоит зегьы ирыцку ауаҩра. Уи ауп аԥсҭазаараҽы аиҩызарагьы зырԥшӡо, изырҕәҕәо, анархагьы азҭо. Автор баша иауиҳәахуа «Уасхырсгьы иаҵоу уаҩроуп».

Егьирахь, ажәеинраалаҽ иумбарц залшом апоетгьы уи иҩыза гәакьагьы еизааигәазтәуа ихадароу даҽеа факторкгьы. Уи убри ауп, урҭ аҩыцьагьы аԥсҭазаараҽы ирлахьынҵахоит аиҭымра. Абар уи атәы асахьа шҭыху:

Уаҩыла дгәаҟааит иҳақәшәира,
Урыниеит ушқәыԥшыз жәпакы:
Аԥсра, агәырҩа, аиҭымра...
Аха мап, уазԥымҽеит акы.

Уи лахьынҵала изааигәаз иҩыза гәакьа игәы рхаҵауа, насгьы иԥсабаратә цәаҩа ианаалауа иҳәоит:

Унеила Шьыма, уеиҵамхакәа,
Ҳаԥсадгьыл иҳазнауеит анра,
Ҳазықәԥап еибыҭа ҳажәҩақәа,
Ҳаԥсадгьыл дуӡӡа аԥсахара!

Кәасҭа Герхелиа ари ажәеинраала аниҩуаз иҩыза Шьыма Қриагьы иаргьы студентцәан, аҵара рҵон рҽеақәырԥсны, Аԥсны аҵеира иаԥсахарц. Ус иагьыҟалеит, даҽеакала иуҳәозар, ибылгьхеит апоет қәыԥш иҳәахьа,

иҩыза ду дырҵаҩхеит, аҽар рааʒараҽы акыр илиршеит, иџьабаа анаԥшҩы ибартә еиԥш. Автор ихаҭа иакәзар, Аԥсны анҭытҵгьы еицырдыруа поетхеит, ажәакала, анра рзызуаз Аԥсадгьыл – Асовет Еидгыла иабзоураны ауаа рахь икылсит, рлахьынҵа ирзаанагаз аиҭымра рҽаҵамырхакәа.

Ажәеинраала «Аԥсуа шәақәа рзы» атәы ҳҳәозар араҟа автор иааирԥшуеит ашәақәа аԥсуа идоуҳатә культураҽы шьардаʒа шрыҵанакуа, насгьы хаҭала иара заҟа изааигәаны, игәы-иԥсы иаланы ихьысуаз, иныруаз, рыԥсымчхара инарҵауланы, шәаҳәаҩык, ҟазак иаҳасабала ишеиликаауаз, изыԥсаз шидыруаз.

Сара иахьынʒаздыруа, аԥсуа жәлар рашәақәа ирызкны абас инеиҵыху, насгьы поезиатә хаҽсахьала иҟаҵоу, иаԥҵоу даҽа жәеинраалак ҳлитератураҽы испымлац, исымбац. Ари аҩымҭа, акы, атема ҽыцуп, ирымҳәац ауп. Ԥбагьы, инарҵауланы удырхәыцуеит, аԥсуа жәлар рашәақәа рҭоурых ахь ухьадырԥшуеит. Ихԥахаз, автор исубиективтә дунеи иаласны аханатә дшырзыҟоу ааирыԥшуеит.

Апоет дышьхауаҩуп. Уи дазгәдууеит иара. Баша иауиҳәахуа:

Сылацәа анхыст избеит ашьхақәа,
Ашьхақәа рҽы сгәырґьо исызҳаит.
Раԥхьаʒа сыжәлар рашәақәа
Ахрақәа ирныҩны исаҳаит.

Апоет ибиографиаҽ иазгәаҳҭахьеит, аха араҟагьы иаҳгәалаҳаршәап, Герхелиаа ашәаҳәара, акәашара, алафҳәара уҳәа баҩхатәраны ишрылоу. Уи аҟазара аракәа Кәасҭа иҽгьы ииаʒеит. Уи машәыршақә акәʒам илирикатә жәеинраалаҽы иабду (ихьʒгьы иҳәар ауан) ихаҽсахьа загәылаигалаз, лирикатә фырхаҵаны дзыҟаи-

ҵаз. Избанзар, уи ибзоураны амаҭа гәеилыӷӷа аԥсуа жәлар рашәақәа ирыҵаз ахаара, ирымаз адоуҳатә ԥсымчхара ихы-игәаҽы инхеит, рыбзиабара ицәа-ижьы ипланы иалалт наунагӡа дарԥхалартә еиԥш.

Ажәеинраала «Аԥсуа шәақәа рзы» идеиала еибыҵаз, сахьаркырала игәылзыршәаз, аестетикатә гьама аманы иҟазҵаз афакторқәа ируакуп абду ихаҽсахьа автор игәалашәарала, ахархәара ахьаиауз. Иҵабыргыҵәҟьаны, араҟа Кәасҭа Герхелиа иааирԥшит ибаѽхатәра иамоу алшарақәа, насгьы уи аԥхьаҟагьы арҽиаратә ԥеиԥшхә бзиа шазыԥшу, даҽеакала иуҳәозар, ипоетикатә напҟазара аизҳа-зыгьара мѽа ишану.

Абду ҟазара дула иԥхьарца арҳәашьа, нас уи иахылҵуаз иссирыз абжьы алакьҭашьа – зны ихало, зны илбаауа – амоҭа дзытҟәаз, автор ҟаиматла илшеит аѽымҭаҽы иаабо, ҳзыԥхьо ахҵысқәа раарԥшра, ҳлымҳа иҭаѽуашәа аҟаҵара. Дӡырѽуеит амоҭа илымҳа кыдҵаны, дибоит иабду дтәаны, иԥхьарца ишьамхы ибжьакны, иҭатынжәга иаԥхьа иқәҵаны, ашәа аниҳәоз. Абар урҵ асахьақәа: «Иԥхьарца абжьы амца иатәҳәозшәа, Ихәажжаӡа еиқәын ҳхәышҭаара». «Азә иӡбахә иман Гәдиса ҳәа, Ахрақәа рыӡбахә даҽын. Са саман иашәа сагәыҵаҳәҳәа, Илакәшьо, сзыгәӡа сыԥшын. Абжьы нҵәеит шуҳәо, иаалҟьаны Ахы ақәшәазшәа иҵәаауан аԥхьарца. Сабдугьы ибжьы нҭигон иалкааны, Нас ԥшьала илаҟәуан иҭааӡа. Ахыц иаҽишьуаз сабжьазшәа, Иахьцоз сагон, саанагон. Иԥхьарца саргьы сабжазшәа, Иахьыҵысуаз сыгәгьы қәацқәацон».

Абарҵқәа зегьы – абду иашәақәа – амоҭа дыртәыртәуан, ижәлар иаԥырҵоз ашәақәа бзиа идырбон, драаӡон, дпатриотны, ҭоурыхтәла ддырхәыцуан.

Заҟа ацәаныррa ԥха рыҵоузеи, заҟа уарҳәоузеи апоет иахьатәи игәҭахәыцрақәагьы:

Ицеит уи аахыс ашықәсҟәа,
Сабдугьы иԥсахт адунеи,
Аха уи ииҳәоз ашәақәа
Иахьа ишсаҳац исмаҳауеи.

Иахьа сара еилыскаауеит,
Сзытҟәаз сабду иԥхьарца.
Сабду ибжьы рхыскаауеит
Исаҳауа ашәақәа, ихааҙа.

Апоет идыруеит аԥсуа шәақәа аҭоурых ду ирымоу, ҳабдураа, рабдураа абиԥарала еимдо ишаарго, ашәышықәсҟәа ирылҵәраа ишгац ишго еихсыҕьрада, насгьы еиҳа-еиҳа аҿатә-цәа рхалауа. Адунеи иақәло аԥсуа шәақәа иахьагьы ажәлар рыгәҭыха гәыбызшәала ирҳәоит еилыкка. «Избанзар, ииашоуп, иҿыхоуп, аҵабырг рҳәоит урҭ акка...»

Апоет иажәеинраала хдыркәшоит абарҭ ацәаҳәақәа:

Иахьа ахьҙ ҳараркуеит ҳиаша ду,
Ҳаиашьара ԥхьаҟа иргоит.
Изхылҵуа рыбжьы сакәыхшоуп,
Адунеи ишақәлахо агәра згоит!

Ааи, аԥсуа шәақәа адунеи ишақәлахо апоет иеиԥшҵәҟьа аԥхьаѡгьы агәра игоит, избанзар, урҭ ашәақәа ажәлар ирхылҵит, ажәлар рыгәҭыхақәа аҳәоит, имԥсуа адоуҳа иабаҟақәоуп.

Ажәамаана аҟыбаѡ ҷыда зҭаху литературатә жанруп, избанзар уи ус еизадоу жәеинраалак еиԥш аԥҵара мариам, иаҭахуп еиҭарсны иҳәоу афилософиатә хшыѡҵакқәа. Ажәамаанақәа жәытәҙа аахыс иуԥылоит амилаҭ литературақәа рпоезиатә, рпрозатә рҿиамҭақәа рҿы. Аԥсуа литература атәы ҳҳәозар, араҟагьы рҭыԥ ылырх-

хьеит еиҳарак апоезиатә рҽиамҭақәа рҽы. Уи хациркит Дырмит Гәлиа.

Абри имариам алитературатә хкы аныҧшит Кәасҭа Герхелиа заатәи илирикаҽгьы. Хыҧхьаҙарала ирацәамзаргьы иаҧитцеит ихатәроу, ауаажәларратә ҭакы змоу ажәамаанақәа. Убарҭ иреиуоуп 1955 шықәсазы ииҩыз ажәамаана «Ақәыцьмеи ахьчалеи». Ари мҽехакылагьы ихәычҙам, игәылтәааy 87 цәаҳәа рыла ишьақәгылоит еиҭауҳәаша ахҭыс сиужет аманы, уимоу, ажәамаанаҽ иҟалараны иҟоу алакә-цәа зхоу ахҭыс аиҽкаашьа, аҽиашьа, ақәыцьма гызмал хаҭала изыргәамҭуа, аҭыхәтәан ахаҧсыраз иаҙбаз уҳәа, еиҽарҧшны урыхәаҧшуазар, ипоемоуп ҳәа азуҳәаргьы ауеит. Араҟа, уеизгьы-уеизгьы, апоемара акәым хра злоу, ихадароу, асахьаркыра згым, афилософиатә ҭакы змоу, аҧхьаҩ дзырхәыцуа аҩымҭа аҧҭоуп.

«Аиашаз, ақәыцьма даара имлашьуан, Ахашьа иаҧхьон, ажәҙы аҽыҵ ицауан», – абас ажәамаана ахы икуеит автор. Иҟалаз уи ауп, уи амыжда арахә рҭыҧахь изымнеит, ахьчала иауамызт. Ақәыцьма амла иаганы иҧсҙо ианалага, иара зыцәшәаз ахьчала ахы ҭкьаны хәыҧҳас иҟанаҭеит, аҧшәмагьы даҧсахит, арахә рыҭрахьы ақәыцьмақәа аманы иааит... Абар аҭыхәтәан иҟалаз: «...Ашьшьыга инахыҧеит ала, Уи акәхеит, арахә рҳаит уа митәла, Агәырқьҳәа ишзахәоз аҭыҧахь еихеит, Ахьшьцәа гылт, абжьқәа цәгьахеит, Иҳәҳәеит, акәастҙа дыршәит, иҟьеит. Убри аамҭаз ашәақьгьы аҭықь ҳәа иҭкьеит, Ахшьырахь аддыҳәа игеит абжьқәа...» «Ахьча игәы еибакны, ишәақь агәҭа быжьҳәа, Икаҳан, зшьапы зкьоз ала дыҩны днахаххит, Даашанхан ҿааиҭит»: – Ҳиҭ,

Иуҭыҧхааит цьаҳаным, аҧхамшьа уара,
Иарбан узырҩашьаз, изушьыз ауаса!
Ари ахш ами уара уанласбаз узааҙаз –
Ала ашьапы ианкны иҭеиҭеит ахшьыра ҭаҟа,
Акы иакьымскәа илбааит илҭакәкәа.

Ақәыцьма рыҽхәарыла зхы ҭнаҟьаз ахьчала абар иалахьынҵахаз: «Ашамҭаз еибафоз ақәыцьмақәа рыбжьы ҭаҟыҟҳа иҟан ирҿыцыжж алажьы». Ажәамаанаҿы иаабоит еиҵарсны иҳәоу ахшыѡзцарақәа ақәыцьмеи ахьчалеи персонажкәаны измоу. Урҭ реиуара (ақәыцьма гызмал иахәыцыз) алахьча хәыԥҳас аҟаҵара – иахылҵыз арыцҳара. Аха аԥхьаѡ уи ирмаананы иҳәоу ахҭыс ишидикыло ауаа рахь ирханы ауп, урҭ роуп хаха изызку. Ари, ацәаѡа, ҳәарас иаҵахузеи, ажәамаана аханатә аахыс ацәаѡа ҷыдақәаируакуп. Егьирахь, «Ақәыцьмеи ахьчалеи» рфилософиатә хшыѡҵак гәылыршәаны иаадырԥшуеит аѡымҵа аҵыхәтәантәи ацәаҳәақәа:

Иаалырҟьаны ашәареи аԥсыцәгьареи
ирыхҟьаны,
Ауаѡ ԥшра мацара зманы згәы ашҳам
ҭыкәкәо,
Еишьцәас иҟаҵаны, изыԥсахыз дзааҙаз
неибаркны,
Идырааит ихаҵаҵәҟьа ахра дышҵакәкәо!

Аԥсахреи ачарҳәареи иреицәоу иҿаасҵоу, ицәыршәагоу ауаѡытәыѡса иԥсҭазаараҿы акгьы ыҟаҙам. Убри азоуп аурыс шәҟәыѡѡы ду М. Горки абас зиҳәазгьы: «Сравнить предателя не с кем и не с чем. Я думаю, что даже тифозную вошь сравнение с предателем оскорбило бы!..»

АԤСҬАЗААРА АБЖЬЫ

Кәасҵа Герхелиа заатәи илирикаҿы иаабоит абзиабара иазку, аѡада сзыхцәажәаз ажәеинраалақәа рнаѡсангьы, «Аԥсҭазаара абжьы» ҳәа захьӡу, цәанырра

ҭаулала иԥу аепикатә ԥымҭагьы. Иҵабыргхаҭатҵәҟьаны, ари апоема аԥсҭазаара жәынгьы ҷангьы лоунытә изырхыц-хыцуа, ҷыгәгәала изырцәажәо цәаныррa дук зыхҭынхьааз, иԥнашәаз, уимоу, ихы дазымииаир ҳәа дшәо аҟынӡа инанагаз, зҷара шыкәсҟәа цкьа ирҭымсыц арԥызбоуп алирикатә поема фырхаҵа хадас иамоу. Заанаҵгьы исҳәоит, аԥымҭа ушаԥхьалак иаразнак ухаҷы иаауеит иалоу автобиографиатә елементкәа, насгьы ишхыҵҳәаам, даҽакала иуҳәозар, алирикатә фырхаҵеи автори аӡә роума уҳәартә еиԥш ишеизааигәо. Аха ари изаҟаразаалак апоема сахьаркыратә ҧҵамҭак аҳасабала, ахаҭабзиара иаԥыкәсло ҳәа иҟам, наҟ иамыцхрааузар. Алирикатә фырхаҵа деилаԥах дызҳәынҷаз ацәаныррa ҵаула аԥсабара шыҟаз еиԥш аарԥшра зылшаз автор, жәаҳәарада, зыӡбахә имоу абзиабара ихаҭагьы ицәа-ижьы ишанырхьаз, абҷеиԥш ишихигахьаз убоит имԥашьо. Ари афактгьы апоема «Аԥсҭазаара абжьы» аԥхьаԥ бзиа ибартә еиԥш, игәаҷы анеира иацхрааит. Насгьы, иҟоуп араҟа иазгәоуҭаша даҽакгьы. Ҳзыхцәажәо аԥымҭа иаанарԥшит абри алитературатә жанр аҷгьы апоет қәыԥш апоемақәа раҧҵара дшамароу, ишицаауа.

«Аԥсҭазаара абжьы» аиҷартәышьа, акомпозициа, асиужет уҳәа егьырҭ аклассикатә поемақәа рыҟны еиԥш, ахырхарҵа рацәа змоу аԥсҭазааратә зҵаарақәа шьҭыхӡам, ицәыргаӡам, еиуеиԥшым «полиуск» иатәым, еиҷагылоу, имааибуа афырхацәа, аперсонажкәа. Араҟа иҟоу, иаабо алирикатә фырхаҵа (аԥада ишысҳәахьоу еиԥш, уи автор иакәзаргьы ауеит) заҵәык иоуп. Аха уи убас даарԥшуп, исахьа ҭыхуп, иааикәыршаны ауаарацәа дрылоушәа, афырхацәеи аперсонажцәеи жәԥахырла еигәо аԥымҭаҷ ицәырҵуашәа. Ас еиԥш иҟоу агәааанагара аԥхьаԥ изҭо автор илирикатә фырхаҵа акы, абзиабара ҙыбларак еиԥш дызҭашәаз иамоу амч заҟа иҩгәоу, ԥсҭазааратәла ирҵабыргу иаарԥшу ауп. Ԥбагьы, зегь

реиҳагьы ихадароу, алирикатә фырхаҵа ицымныҟәаз, наҟ даҟәыҵханы ҙибнаҟа дзыршәыз, еижьаз, абзиабара иҿаҵамырхакәа, фырхаҵарыла даҽагыланы дахьаиааиз ауп.

Абарҵ аҩхшыҩзцарак хра злоу мотивқәаны апоема арахәыц ҟаԥшь еиԥш, иагәылгоуп аидеиатә ҵакгьы, асахьаркыратә напҟазарагьы иацхрааua аҟынҙа.

Хыхь, ишазгәасҵахьоу еиԥш, аҩымҵа асиужет аганахьала имарианы, ус узазҳәар ауазар, еиҽартәуп, аха иаҵоу апафос, аҽара иахылҵуа амцаԥшь аԥырқьҳәа еибакыз еихсыгьрада раԥхьатәи аԥсымчхара шамоу еиҵашәарак, хьысҳарак, узаҵамбааua аҵыхәтәантәи акәаԥ аҟынҙа инаҙоит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, еиқәҳәалахоит алирикатә фырхаҵа ихҵынхьааз абзиабара қәыԥш иахылҵыз, иарҽиаз автор ҟазарала зсахьа ҭихыз ииаирԥшыз зегьы.

Ишдыру еиԥш, шамахаҙак акәымзар, алирикатә ԥҵамҵақәа, еиҳарак апоемақәа, иҟало ахҵысқәа жәабжьк еиԥш, реиҵаҳәара ауам аперсонажққәа шалоугьы. Ари ас закәу ҳәа иԥьашьатәҙам, избанзар, алирикатә ҩымҵақәа, еиҵасҳәоит, иажәеинраалаз, ипоемаз, уимоу, ибалладаз, автор иҩнуҵҟатәи игәҵахәыцрақәа, ифилософиатә дунеихәаԥшышьа, ишьҭихыз атема, аобиект игәы-иԥсы ишаднакылаз, дызлацәажәо азҵаара, апроблема шинырыз, дшазыҟоу уҳәа зегьы исахьаркны аарԥшра анаҩсангьы, иара аԥхьаҩгьы хатәык еиԥш ииаигәаны иахьидикылауа, иахьихҵынхьааua ауп. Ари, аҷыдара алирикатә ԥҵамҵақәа рдунеи иатәышьҭроуп, иԥсабаратәуп. Ус анакәха, араҟа иҽыцу аартра дук ыҟаҙам, алитературазы ибжьааԥнытәу акоуп. Амала, автор изы ихадароу алирикатә ҩымҵа иажәеинраалаз, ипоемаз иара ажанр шьҭрала иаҵанакуа «атәы-амаа» сахьаркырала иахьынҙахәҵоу аҩаҙара аҟынҙа ихагаланы аарԥшра ауп.

Абри аганахьала «Аԥсҭазаара абжьы» автор даа-

ра иааимауырҽхәартә иқәманшәалахеит раԥхьаҙатәи илирикатә поема. Араҟа иацҳамҵар ҳиашахом абри еиԥш иҟоу хшыԝзцарак. Апоет қәыԥш иԥсабаратә ҟыбаԝ (уи иамоу ароль ду еилкааун) анаԝсангьы, иарҕьажәԝаны ишивагылаз аԥсҭазаара аҵабыргхаҵа, еиҳа уазааигәаны иуҳәозар, иҟалаз ахҭыс факт шьаҵас, хыҵхырҵас амазаара. Уи зыхҭынхьааз апоема илирикатә фырхаҵеи автори шракәу аԥхьаԝгьы лабҽаба ибоит, имырхьааҙакәа еиликаауеит.

«Аԥсҭазаара абжьы» аҟны персонажққәан ицәырҵуа алирикатә фырхаҵеи, нас уи иҵазкыз, мамзаргьы инасыԥымхаз аԥҳәызбеи (лыхьҙгьы лыжәлагьы иҳәом, дахьлызгәааҙаз акәхап) рыда уаҳа даҽеаҙәы даланы убом. Аха апоема уаԥхьаны уаналгалак иагәылубаауеит, ухаҽы иааиуеит, жәларык аперсонажққәа алирикатә фырхаҵа ихьаа рхьааны иҟоушәа. Сгәанала, ус иҟазҵаз апоет иқәиргылаз – ифырхаҵа ихҭынхьааз, раԥхьаҙатәи абзиабара дшаблыз акы, исахьаркны, ԝбагьы, ԥсихологиатә факторла ирҵабыргны аԥхьаԝгьы инарҵауланы дархәыцыртә, насгьы ихаҵагьы ус еиԥш абылра далашәахьазаргьы агәаларшәара мацара акәымкәа, дрыцҳашьаны дзықәшәаз ицеиԝыушартә иахьыҟоу ауп.

Кәасҵа Герхелиа раԥхьатәи ипоема аԝышьа аформа атәы акәзаргьы, иалихит аханатә аахыс аепикатә ԝымҭақәа раԥҵараҽы иԥышәоу, атрадициа ду змоу аклассикатә форма, уи ахыхьгьы, ихыҵәҵәа-ԥыҵәҵәа акәымкәа, Аԥсны жәлар рпоет, академик Мушьни Лашәриа истатиак аҽы исахьаркны ишиҳәаз еиԥш, игәылҭәааy апоезиатә цәаҳәа шшәырқәа рыла ишьақәиргылт истрофақәа. Ари апоет қәыԥш изы, ҳәарас иаҵахузеи, иқәҽиаран, рҽиаратә ииааиран.

Апоема «Аԥсҭазаара абжьы» алирикатә фырхаҵа дцәырҵуеит актәи адаҟьа инаркны, ишьара дықәҟьаны, дзеиуа изымдыруа, ихшыԝ дахыҵуа амԝаду ианибаҳәа

иану амашьынақәатцәҟьа рыбжьы имаҳауа, арныҟәаҩцәа иргәааyа аҟынӡа. Арахь атцх акәзар, икыдцәаӡаны иаҿуп ақәаура, зыжьк далаҳазшәа дбааӡоуп, дцоит ҳаҕеиҵа алашәага дрылашәазшәа дырҳаны, иуадахь деиханы. Ихьзи, итцалази, абастцәҟьа деилазыршәазеи ҳәа, апхьаҩ иаразнак изцәыртцуеит азтцаарақәа. Арпыс дзықәшәаз арыцхара (рыцхарамкәа нас закәи дырпашашо дызмаз, абаагәареипш дзықәгәыҕуаз, иҿара мцапшь иахылтцыз, анасып лаша снаҵап ҳәа дыззыпшыз абзиабара зынӡа дшақәымгәыҕуаз инаимпытцпрааны ицазар, импытцышшазар?) анеилкааха, иуадаҿы данааи ауп. Уи асахьа автор ашьыжь иҩнутцҟатәи гәҵахәыцрала, мамзаргьы монологла иааирыпшуеит: иуада дгәырҕьатцәа ддәылтцит, игәы ҭгәырҕьааyа, ишьамхы итцпрааyа. Аха изхәарҵоузеи, ипхастахеит зегьы, дзықәгәыҕуаз ихаара мап ицәылкит. Деилашәаны лпатреҵ пижәарц ишикыз (уигьы изыгәыҕьуам, хатцара дук шалам ауизымдырхуа!) имҩашьо игәы иқәыҩуеит иахьа лара лҟынтә иаҳаз ажәақәа:

– «Акымзарак сызуаҳәом, уҵахызаргьы сшьы.
Сара изысурҳәозеи, изпужәозеи сгәы,
Ухала иумдыруеи уара узакәу?»

Арҵ ажәа хьанҵыцькәа, арпыс имцаха исыз, «абзиабара уапсоума уара?!» ҳәа акәын иаанагоз, ианаҳәоз. Азнык азы уи зынӡа деиланагеит, ихшыҩ дыхнахуа аҟынӡа ишьара дықәнаҟьеит, аа дахьуазыруа ииҳәауа:

Мап, исзеилкааyам араҟа акгьы...
Аха исхароуп, исхароуп саргьы,
Ибҵаху азуы ҳәа изаасырти сгәы?..
Мшәан бзиа дызбонеи, исҳәо закәи?!
Измаанои лажәақәа: «Исалҳәт зыгәра зго,

Уаҳа усмацәажәан!» О, сеилагоит,
Закә џьнышроузеи дымѡахҟьа дызгаз,
Абзиабара аҵкыс ас зыгәра лгаз?!

Абас дҟәынд-ҟәындуа дҳәацәо, игәы ԥжәаны, икаруаҭ дныкәтәеит, дҭыгга, дгьазкны. Аха ашьхыц реиԥш хәыцрашәк ихапапаз, еиуеиԥшым сахьа гәарҭак рыманы ицәырҵуеит. Автор абри аан афырхаҵа иуалыуашара, игәаҭеира иаҳаз анымшәара, адымкылара цәаныррала иҧәҧәаны аԥсҭазааратә гәрагара аманы иааирԥшуеит. Ари адраматизм зҵоу апроцесс аиқәыртәара – аҽеаанкылара, аҽеыҟажара ус аламала имариам, избанзар, ѡнуҵҟала еибархханы аиқәԥара ду цоит агәи ахшыѡи рыбжьара. Агәы ацәанырра цқьа иахылҵыз абзиабаразы аҽашьуеит, изыкәшәаз, иазыруыз цәгьала ихьааганы иамоуп, макьана ижәылоит. Ахшыѡ акәзар, даҽакала иахәаԥшуеит, арԥыс идрама. Абри ақәԥараҷ, аиаша аиааира агарц аҭахуп. Араҟа ахшыѡ иашоуп, избанзар, ацәанырра иага иҧәҧәазаргьы, еснагь (иарбан ситуациазаалак аҷгьы) аԥыжәара амазароуп ахшыѡ аҟәыҧара.

Еиҭасҳәоит, агәи ахшыѡи рхәыцрақәа алирикатә фырхаҵа изцәырҵыз ахьаа (хьаак еиҵоума абзиабара анымараҳәхалак, ианымаҷҟәикхалак!) аҵыхәтәан, агәы, автор ишиҳәо еиԥш, амитә ахнагазаргьы, ахшыѡ аҟәыҧара иазхәыцыр акәхеит. Урҭ – агәи ахшыѡи ааибагаанҙатәи гәаартылатәи рдиалог аҟны ауп апоема афилософиатә ҵакы ахьааԥшуа, насгьы автор абри азҵаараҷы ипозициа исахьаркны ишьақәзырҧәҧәо. Амала, уи апроцесс – агәи ахшыѡи реиҷыхара ус имарианы еиқәымтәеит, абзиабара иаргәаҭеиуаз арԥыс дуазыруа аа ииҳәо: «Сгәы иамуит, иамуит, иҵамгылт аҭра, Уи «уцә» ҳәа амҳәеит, исзамҵеит хәарҭа, Сықәнартәоит сиарҭа, сықәнариоит ѡаԥхьа. Сацныҟәар акәхеит иарак аҳәахьа».

Аха, насыԥны ахшыɯ агәы инақәыҕәҕәаны иҟанаҵоит адҵа: «Уҽаарыҕәҕәа шьҭа!» – узыԥәшәаз адрама уҵәа иҭагҙа, агәырɯа зынҙа уҽаумҭан, изыхҟьазаалакгьы иаиааитәуп ҳәа аанаго.

Иаагап ахшыɯ аҟәыҕара ҳзырбо ҿырԥштәыс ҭыԥқәак:

– Иашоуп, суқәшаҳаҵуп, – абжьы раҙаны
Иналагеит сыхшыɯ сгәашҟа ахы рханы:
– Угәра згон, иудыруаз уара есқьынгьы,
Угәра згоит, иудыруаз иара абыржәгьы!
Уеилыскаауеит аҵанҙа, сгәырɯоит уара уеиԥш,
Убри азоуп асҟаамҭа ичҳаны сзуԥеиԥш.
Аха сԥышәа маҷзаап, исоуит агха,
Уиашарагь зны уажыр ҟалозаап хагәха.

Иҟалаз арыцҳара зхароу ҳәа ахшыɯ иаԥхьаҙо абар:

О, абз шҳам ауп зегьы-зегь зыхҟьаз,
Гәыла-ԥсыла иаҳшьышьуаз, ҳзыхҙыҙоз, ицқьаз
Ҳабзиабара гәымбылрала изыцҟьаз.
О, абз шҳам иахымҟьац иҟоузеи адунеи,
Уи зхьысыз ашкәакәа еиқәаҵәоушәа имбеи!..

Апоет ифырхаҵа ихшыɯ акырҙа ирҵаулоит аԥсҭазаара аганқәа жәпакы ирхьысыртә, ауаɯы изы ақәнамга ҟазҵо даԥхьнаҟәҟәартә еиԥш. Арҭ ацәаҳәақәа алада иааго зықәку даҽеаҙәуп:

Шаҟа рыцҳара ахҟьахьоузеи, шаҟа,
Иҳаракҙоу заҟа иланарҟәхьоузеи ҵаҟа?
Шаҟаɯ башаҙа иаркьаҷхьоузеи рыԥсынҵры,
Изыхәҭам икарҭәахьои шаҟа лаҕырҙы?!
О, дышәизааит зыбз ҭыхны маҭҵас иҳәазо,
Шьоук ррыцҳарала згәыхәтәы назыгҙо!

Ааи, абри абз шҳам ауп «ҳабзиабара иаиааиуа мчыӄам ԥьаргьы» зхәоз аԥҳәызбагьы деикәазыршәаз, дыԥсахыѡны (даҽеакала ҳәашьас иамоузеи зажәа еижьаз лзы!) дӄазцаз.

Араӄа агәы мацара акәым ахшыѡгьы ахы гәыбԥан анаҭоит «уаԥәра уоусышьҭ амца-шоура уанҵашәа» ҳәа. «Уи са сланарӄәит, сеиԥшнатәит кьынтыжәк» – аҳәоит хара ихәыцуа ахшыѡ.

Апоет илирикатә фырхаҵа азнык азы абзиабара аҵыблара далашәаазаргьы, лахьынҵала иеиԥәымшәара иага даргәаҭеизаргьы, ихы-игәы маԥҵаны дӄанаҵазаргьы, ихшыѡ аӄәыԥара иабзоураны дызлаҳаз аҭлаѡа далызгаша, ԥхьаӄа дызгаша аԥсҭазаара абжьы иҽыцҵа иаҳаит:

Уанԥшыл ҳазнысхьоу амѡа заӄароу:
Аиаҭымра, агәырѡа, агәырԥьара, аҵара,
Нас Аԥснытәи иахьхароу
Ҳаԥсадгьыл ахьчашьа, аҵарахь ацара,
Ауадаѡрақәа аԥша-цәгьа, ахьҵа, аҵаа,
Автомат, апост, атревога,
О, ирымоума урҭ зегьы аҳәаа!

Аԥхьаѡгьы, ҳәарас иаҭахузеи, автор иеиԥшҵәӄьа игәы иахәоит алирикатә фырхаҵа инаӄәылашьцаха ихажьыз агәкаҳара даиааиртә, аԥсҭазаара агәаҳәара иманы арыԥьарахь дгьежьыртә алшара ахьиоуз. Уи ами иҳарҳәо арҭ апоезиатә цәаҳәақәагьы:

Ахәыцрақәа, ахәыцрақәа, ауаѡытәыѡса
изы агәыблра,
Ҳәаа амамкәа аԥсҭазаара бзиа абара,
Апоезиа азхәыцра, ашәа ҽыцқәа рира,
Ауаа хәымгақәа рахьырхәра азгәышьра.

Ахшыѡ иаҳәо абжьарақәа афырхаҵа иԥсҭазараҽы (игәазы) аҵак ду шамоу, абзиабара ԥьара сеиқәымшәеит

ҳәа ишатцаҟьатәым, амҩа иашахь дышкылнаго агәра ҳдыргоит гәтыгьгьала, насгьы итцабыргыхатаны ихәо абартҵ ацәаҳәаҟәагьы: «Абзиабареи аԥсҭазаареи еицызароуп, еицы, Аԥсҭазаара ахьыҟоу, ихатца есҟьынгьы Ишзалымшо абзиабара абжьы амыргарцы! Ҳабзиабара аԥашәқәа ԥытцәтцәаз иахьазы, Иуадаҩыз, ицәгьаз, аҭаххар ҳа ҳзы – Иалшоит иахылтцыр уи аҟата, Избанзар ицкьами агәыцә ахаҭа! Уара аԥсҭазаара абжьы уаҳала, Аԥсҭазаара амҩа уанылан уцала!»

Ааи, автор илирикатә фырхатца аԥсҭазаареи абзиабареи ҭәҭәалаҙа данԥыршәа игәы камҳакәа, ишырҳәо еиԥш арыгьарахь дгьежьит, иԥсы злаз арҿиаратә ус игәы аҳәо дҟалеит. Ари аҭыԥ апоет еиҳагьы дацԥыҳәаны аоптимизмра атцатцаны асахьа ҭихуеит:

Ацәаара аҙон иац исхаз ашәшьы,
Имҩашьо исыԥхьон аԥсҭазаара абжьы;
Аҟәа ԥшҙаҙан иахьак оумашәа,
Мчык сыхон ԥхьаҟа уԥры аҳәарашәа.

Алирикатә фырхатца иԥсабаратәны итааз абзиабара цкьа изаанагаз, дзыкәшәаз арыцҳарақәа, амыкәмабарақәа макьанагьы ашьҭамҭа ыҟан. Избанзар абриаҟара дзыркараз, ихы-игәы ахшәартә еиԥш дҟәыбаса дызгаз, ус имарианы ицәа-ижьы иалтцуамызт. Убри азоуп автор ипоемагьы аҩада исҳәаз ахшыҩзцара иакәҿнаҭуа изыхиркәшаз: «Сыбзиабара ахԥша схан итааҙа, Схәыцуа снеиуан, схәыцрақәа цон хараҙа!»

«Аԥсҭазаара абжьы» хыхь ишазгәасҭахьоу еиԥш, ԥсабарала аклассикатә поемақәа рдунеи ҭбааҭыцә иатцанакуеит, урҭ рҭаацәара ду иаднакылартә иҟатцоуп. Ари, жәаҳәарада, апоет изы, насгьы иепикатә ҩымҭа раԥхьатәи злакәу ала, имариамызт, аха насыԥны даиааит, иқәҿиеит аԥцара. Абраҟа, сгәанала ицхрааит ҩ-факторк:

акы – апоет қәыпҧш аепикатә поемақәа рҭоурых ибзианы идыруан, еиҳа ииашаны иуҳәозар, урҭ аҧсуа литература аҟны еиҧш, егьырҭ амилаҭ поетцәа дуқәа аҳәырҩы рҩымҭақәагьы дрыҧхьахьан, рестетикатә гьамеи рнапҟазареи иныркьан. Ҩбагьы – хыхь ишысҳәахьоу еиҧш апоема «Аҧсҭазаара абжьы» автобиографиатә елементқәа рацәаны иалоуп, даҽеакала иуҳәозар, автор хаҭала ихҭынхьааз, ҭәҭәала инырыз ибылгьоу фактк, иҟалаҵәҟьаз хҭыск ҵаҵҭәыс иамоуп. Ус иахьыҟоу аҩымҭа иацхрааит автор ихҭынхьааз, ицәа-ижьы ианырыз сахьаркырала агәылыршәара, еиҳа изымариахеит, насгьы аҿар раҧхьаҳа акәны абзиабара мцаҧшь зҭаауа, иҧнамшәо ирыҵанаҳәогьы ыҟоуп, ацәаныррa иахылҵыз абзиабара иага иҭәҭәазаргьы ахшыҩ аҟәыҭара амҩа шаҭатәу, ишхадароу днардыруеит. Абри аганахьала уахәаҧшуазаргьы, апоема ааҳаратә ҟазшьа змоу ауаажәларратә ҵакы амоуп, хәарҭара алоуп. Баша иауиҳәах аурыс критик, афилософ Д.И. Писарев абзиабареи аҟәыҭареи реизыҟазаашьа иазку абраҟа иаагоу ажәақәагьы: «Любовь становится незаконной тогда, когда ее не одобряет рассудок: заглушить голос рассудка – значит давать волю страсти, животному инстинкту».

«Аҧсҭазаара абжьы» аҟны алирикатә фырхаҵа ихҭынхьаауа зегьы инаҳа-ааҳаны аарҧшраҿы автор заманала ихы иаирхәоит асимволика аҧсабаратә цәыртцракәа ицырхырааны. Иаагап ҳахшыҩзцара шаҳаҭра азызуа аҿырпштәқәа. Згәы-зхы алаҟамкәа аҵх баапсы иалыхәхәа инеиуа арҧыс иҧсихологиатә ҭагылазаашьа иақәҿнаҭуеит аҧсабара ацәырҵра «икыдҵәаҳаны иаҿуп ақәаура, Зыжьк сынҭаҳазшәа сбааҳоуп сара», – иҳәоит апоет иҩымҭа дахьналагаҵәҟьоу. Нас амҩа дахьықәу иццакра, амашьынақәа рырацәара, аҩар ицо уҳәа афырхаҵа ихәарҭаҳам, иааиҵаҭәгәо, реиҳарак дшақәшәаз ҳзырбо акоуп аҵх аҭагылазаашьа, иара

ихымԥаԥгашьа, ибалыбаҭара. Ари аметод мамзаргьы апоетикатә мыруга алитератураҽы иҽыцым, еицырдыруеит, иара ахаҵкы ажәа сахьарк ршаз аахыс.

Апоема «Аԥсҭазаара абжьы» ишны ианеиқәтәо аҵыхәтәан агәи ахшыԥи еиқәышаҳаҭхо акаҽы ианааибага, алирикатә фырхаҵа (ахшыԥ иабзоураны) аԥсҭазаара абжьы иҽыцʒа иаҳаз даназыʒырԥ ашьҭахь (иԥнутҵкатәи еибарыххара еиқәзыртәаз, арԍьарахь дзыргьежьыз) иԥсихологиатә факторны иҭагылазаашьа аанарԥшуеит аҵабыргхаҭара аланы апоет ҟазарыла иҭихыз аԥсабара асахьа. Абар уи аҟнытә цәаҳәақәак:

Ажәԥан кеикеиуа амш еилгахьан,
Амрагьы аацәырҵит ашьха ахәахьы,
Зықь хьышәахәа ҵаҟа инканаԥсан,
Аԥсабара, изқәыӷӷоз шьыжьтәи ашәахәа,
Сгәанала иаасгәʒит исгәыҵаҳәҳәа, ирԍәԍәа.
Аҟәатәи ашьха ʒырԥуа иԥшын,
Лбааҟа иҭынчʒа иҵамҵамуан амшын
Зегьыԥьара гәырԍьаран, иҷырҷыруан аҵар,
Аулицахь аԥьԥьа рхылгон аҽар.
Ацәаара аʒон иац исхаз ашәшьы,
Имԥашьо исыԥхьон аԥсҭазаара абжьы;
Аҟәа ԥшʒаʒан иахьак оумашәа,
Мчык сыхон ԥхьаҟа уԥры аҳәарашәа.

Кәасҵа Герхелиа ипоезиатә ԥымҵақәа рҽы иҷыдаҟазшьаны иубоит аиҽырԥшрақәа, аепитетқәа, аметафорақәа, ахшыԥҵары згәылоу ажәеицааирақәа имыррацәакәа дара аԥҵамҵақәа рымԕехаки рдоуҳатә ԥсымчхареи ирымаданы еиҳа иалкаатәу аҵыпқәа рҽы ахархәара шрымоу. Абри арҽиаратә метод (ацәаԥа уҳәаргьы ианаалоит) ҳара иаабоит Кәасҵа Герхелиа заатәи илирикаҽы, нацәақәкыла иуҳәозар ипоема

«Аԥсҭазаара абжьаԥы». Ус шакәу ҳзырбо ҳаламлацәакәа иаагап ҿырԥштәқәак. Абар даргьы: «Икыдҵәаҙаны иаҿуп ақәоура»; Зыжьк сынҭаҳазшәа сбааҙоуп сара»; «Ауада ацаԥха аасыртын ачара»; «Ижәжәаны изықәылҵеи, сгәы зыхлырҟьоит»; «Ашьхыҵә реиԥш хәыцрашәак ҭапапеит схы»; «Инҭыԥап сҳәартәы сгәы иамшуп дыԥдыԥ», «Тоннак иааиуашәа ихьанҭахеит сыԥсыԥ»; «Са сҟәиҵҙа сааҙырԋит еимарԥахә слакҵа»; «Ашырҳәа сиарҵа снылпеит. Еишьҭарххы»; Сылаґырҙқәа аттаҳәа инахьҳәазеит сыҙгы»; «Адәахьы ақәа кыдҵәон – ахаҷа, Сгәырԋа агәырԋазшәа иууан аԥша»; «Аҟәатәи ашьха ҙырԋуа иԥшын»; Лбааҟа иҭынчҙа иҵамҵамуан амшын»; «Иҷырҷыруан аҵар» уҳәа убас иҵегьы.

Араҟа ҿырԥштәык аҳасабала сналас-ԋаласны иаазгаз ацәаҳәақәа, досу рҭыԥқәа рҿы зеиґьаҭам ала игәылыршәаны иаадырԥшуеит автор игәҭакы асахьаркыратә цәа-хаа рҟәынҵаны. Апоема злаԋу абызшәа атәы ҳҳәозаргьы ашьха ҙыхь еиԥш ицқьоуп, еихышәшәоит уанаԥхьо агәынкылара марианы.

«Аԥсҭазаара абжьы» автор қәыԥш сахьаркыратә ԋымҵак аҳасабала иқәҿиаз лирикатә поеманы иаҳхысыз ХХ ашәышықәса аԋбатәи азыбжазы аԥсуа литература иаланагалт. Уи иаҵоу афилософиатә хшыԋзцара – ацәаныррa аҵкыс ахшыԋ аԥыжәара шаҭатәу иахьа еилашәа-еилыҵуа аамҵа ҳазну аан еиҳагьы актуалра аманы иҟоуп. Абри аидеиа аԥсҭазаара ахәажәцәа ахаларaҳа бзанҵы иажәҙом, алитератураҿгьы иобиект хаданы иҟазаауеит есымша арҿиаратә процесс еилашуанаҵы.

***

Апоет раԥхьатәи ишәҟәы «Аԥсҭазаара абжьы» ианып «Наҳар» ҳәа захьҙу даҷа поемакгьы. Уигьы аҿар ишрызкугьы, тематикала аԋада зыҙбахә ҳҳәаз аепикатә ԋымҵа еиԥшым, ҷыдала ирыххәаауп ашкол аҿы аҵара зҵо

аҵаԝцәа. Иара аԥсабара злаҟоу ала, аизгаҿ ишазгәаҭамгьы, иазуҳәар ауеит хәыҷтәы поемоуп ҳәа. Асовет аамҵазы автор ишьҭихыз атема иактуалин ауаажәларратә ԥсҭазараҿы иаҭахыз ак акәны иҟан. Урҭ ақыҵаҿы инхоума ақалақь аҿы инхоума иахьыҟазаалак аҵаԝцәа, астудентцәа, иара ус аҿар аромантикатә цәа зхаз ргәазыҳәарақәа аазырԥшуаз ахаҿсахьақәа раԥҵара ираан, ирысакьаҳәымҵан асовет литература зегь азы. Ус шакәу аҳәоит иаҳхысыз XX ашәышықәса 70-тәи ашықәсҟәа раан Москва ашәҟаҭыжьырҵа «Наука» аҟны иҵытцыз асовет царауаа, алитература ҵцааԝцәа ф-томкны иҟоу рколлективтә усумҵа ду. «История советской многонациональной литературы». Уи асоциалисттә реализм аметодологиа иацәаԝаны, иатәышьҭраны ирыԥхьаӡон. Уажәы Асовет Еидгыла еилаҳаз аахыс, ауаажәларратә ԥсҭазаара аҿиара апроцесс иаԥыԝлан, насгьы иахырҟьоу ахыҵҳәаақәа рыла акоммунизм лаша аргылара иахәоит, хымԥада иаҭахуп ҳәа иԥхьаӡаны алитературатә хаҿсахьақәа аԥырҵом, зынӡа иҿыцымзаргьы, даҽа дунеи қәыԥшыларак иатәу хсаалақәак ирықәныҟәоит иахьатәи абиԥара иатәу – аамҭеиҭасра иалиааз ашәҟәыԝԝцәа. Ажәытәаиқәа – асовет ԥсҭазаара аҵабыргхаҵа иалиааз, иазышәаҳәоз ашәҟәыԝԝцәа рахьтә аӡәырԝы уамашәа иубартә аҟынӡа аамҭеиҭасра иҟанаҵаз ауаажәларра-политикатә, асоциалтә еиҭакрақәа хьаак, гәыцхак рнамҭаӡакәа ишцәалаз рцәа иналашьшьы ицеит, уимоу, ууанӡа ршьапԥынҵа иқәгыланы ашәа ззырҳәоз, зсахьа жәалыԥшаахла иҵырхуаз асовет ԥсҭазаара аҵабыргхаҵа зынӡак излаҟамыз ала «атәыԝақәа ахагыланы» ирбо, идырԥьо иалагеит, иацәхасны ахырԥсҭа иҵарҵар цәгьа ирымбо аҟынӡа. Ари, сара сахьахәаԥшуала, хамелеонроуп иаанаго, уаҳа даҽеакы узазҳәом.

Егьырахь, даҽеакуп, аханатә Асовет еидгылеи КПСС имԝаԥнагоз аполитикеи, ирыцәгәышуаз, ирзыразы-

мыз, абнарахь зҽы хаз, маҙала зԥымҭақәа аҳәааныркәа (США, Англиа, Франциа, Германиа) иҭзыжьуаз асовет шәҟәыԥԥцәа ртәы. Сара сахьахәаԥшуала, урҭ (инагҙаны акәымзаргьы) рыламыс еиҳа ицқьоуп,ирҭахым шырҭахым аадырԥшуан рԥымҭақәеи рхымԥаԥгашьақәеи рыла.

Ҳәарада, сыхшыԥзцара зырҵабыргуа афактқәа иаазгаша рацәоуп, аха иаҭахны избом. Мацара, иаазгоит телехәаԥшрала избаз, слымҳа иаҳаз, Асовет аамҭазтәи ачынуаа дуззаа – КПСС Ацентр комитет амаҙаныҟәгаԥ, академик А.Н. Иаковлев иқәгылара аҟнытә фактк. Уи ауаԥ, жәашықәсала марксисттә-ленинтә ҵара дамҵахырхәон, нцәахәыс иԥхьаҙон, ауаа ирылаирҵәон иаргьы аполитикатә иерархиахь есааира дханагалон, атәыла зегьы аҿы иажәа ԥхылданы дҟанаҵон, ажәакала, апсҭазаара ишиҭахыз қьаф алиуаартә еиԥш дышьҭыхны дакын. Аха уамашәа иубаша, Асовет Еидгыла шеилаҳазҵәҟьа дыԥхамшьаҙакәа 360 градус дыкәгьежьны иахьа уажәраанҙа агха ду сыман ҳәа мап ацәикит дзааҙаз, дзыхьчаз, академикра аԥаҙара аҟынҙа дназгаз, марксист-ленинтә ҵара шьаҭас измаз асовет мчра. Ари асовет аамҭазтәи ачынуаԥ ду ихамелеонра иугәаланаршәоит аԥсуа жәаԥҟа «ахьаԥарч зхылҵыз иахыччон» ҳәа ирҳәо.

Ариаҟара сзырҳәаз, аҵоурых ахь схьазырԥшыз Кәасҭа Герхелиа ипоема «Наҳар» ауп, избанзар, уи уанаԥхьо, амҿхак шдуумгьы, уҿаԥхьа иаацәырҵуеит асовет шықәсқәа раантәи апсҭазаара аҵабыргхаҭа, конкретла иугозар, изызҳауаз, ашкол аҿы аҵара зҵоз ахәыҷқәа агәыргьареи алахҿыхреи згымыз ииашаз ахықәкы змаз, аромантикатә цәа зхаз рхаҿсахьақәа. Урҭ Наҳар, Ҭемыр, Ражьден – апоемаҿы автор зсахьа ҭихуа – маҷк аҟара ирыцҵаны иҟаҵазаргьы, ихыҵҳәаам, усҟантәи аамҭа иаԥацәан. Ишҵаԥцәазгьы дара рзы ихадараз аҵара анаԥсангьы, рыхшыԥ азцон иаарыкәыршаны иҟаз апсҭазаара рны-

руан, имаҷымызт уи иқәнаргылоз апроблемақәа еилыркааузгьы. Араҟа изаҟаразаалак, иахырҟьо, мамзаргьы имцу ҳәа акгьы ыҟазам, Наҳари уи иҩызцәеи рхаҷсахьақәа рҷы. Урҭ, еиҭасҳәоит, асовет аамҭазтәи ашколхәыҷқәа ирҟазшьаз, излаҟаз акәын, избан акәзар, рҭаратә процесс иацны ирылараазон, итрадициан иҟалахьан. Абри аус ԥшьаҷы – ахьыбҷар аԥсабареи аԥьеи рыбзиабара рылааҙараҷы асовет хәыҷтәы литература иалнаршаз рацәаҙоуп. Уацәымшәакәа иуҳәар алшоит ашколқәранҙеи уи ашьҭахьи ахәыҷқәа рзы аха-аназгьы имажәуа, хаҳара злоу асахьаркыратә ҩымҭақәа аԥырҭеит ҳәа.

Жәаҳәарада, аԥсуа литература (Асовет Еидгыла аԥсы анҭазтәи ашықәсқәа раан иаԥҭахаз ахәыҷтәы ҩымҭақәа роуп араҟа зыҙбахә сымоу) абри азеиԥш процесс ахырхарҭа ахаҷы иаанамгар залшомызт. Апоема «Наҳар» акәзаргьы, асовет хәыҷтәы литература иацәаҩаз уи адунеи аҟнытә иаауеит, даҽеакала иуҳәозар, Наҳар, Ражден, Ҭемыр уҳәа егьырҭгьы ирымаз аҟазшьақәа, иаҳҳәап аԥьеи аԥсабареи рыбзиабара, аколлектив аҽеалархәра, апатриотизм цәанырра амазаара, аиҩызараҷы аҳәоуеиқәшәара, аихатҭылара уҳәа убас иҭегьы.

Апоет иҩымҭа «Наҳар» аҟны иаабоит абри аҩыза асахьа: Апионерцәа рыҩны иқәышәтраа ицарашәа игылоуп иԥшҙаҙа ирхианы. Уаҟа ашколхәыҷқәа аҕьгьаҳәа ргәыргьабжьы ҩныҩуеит, ишәаҳәоит, икәашоит, ихәмаруеит ахьыбҷар. Ара иҟоуп ақыҭа школқәа рахьтә ииаз аҷар баҩхатәра аазырԥшуа. Ажәакала еиҭарсшәа иуҳәозар, аҷара аҳра ауеит. Абра дрылоуп апоема афырхаҵа хада, ашьхарыуа ҷкәын Наҳар. Автор уи исахьа ҭихуеит иаразнак улаԥш дыҵашәартә, бзиа дубартә еиԥш.

Акәымжәы ишәуп дкалаҙа,
Ишьапԥынҵақәа кәырҙа,

Ишьоуп уи ишьацәхыртәыга,
Ижәԝахыр ԥԥаԥа игәышԥы ҭыга,
Иҟама хәыҷ, имаҟа.
Заҟа деиқәшәоузеи уи заҟа!

Абас даацәырҵуеит аԥхьаԝ иҽаԥхьа Наҳар. Аха уи ихала дауҟаху, иԝызцәа Ражьденгьы Ҭемыргьы иара иеиԥш аҷалапеиԥш еилаҳәаны ивагылоуп асцена иқәпрааура иблахкыгаха. Егьырҭ зегь еиҳа ихәыҷқәоуп, урҭ дрыцуп рхада рырҵаԝы Џьаҭ-иԥа Кәҷыр. Асцена аԥарда аатит. Игәы ҭгәырґьааура абар уаҟа даақәгылеит Наҳар, инапқәа шьҭыхуа ирххашәа, далагеит иара ажәеинраала аҳәара, хәыҷ-хәыҷы иԝызцәа икәшеит еилачы, агәырґьара рҽаҳәҳәы, нас Наҳар аффа дшьацәхыртәуа асцена даақәлеит. Абар автор ари асцена асахьа шҭихуа:

Уи ишьҭархны икәашауа,
Иаақәлеит гәыԥԝык ҷкәыни ӡґаби...
Наҟ-ааҟ рыҽшаны еицлабит,
Адгьыл ржуашәа зны иҟарҵоит,
Акы рҽахуеит, ак ларҵоит,
Нас еилырхуашәа аӡахәа,
Рнапқәа шьҭыхуа еицырхәхәа
Рҽеиқәыршәаӡан икәашоит,
Наҳар ииӡбаз акәашашьа –
«Абаҳча ааӡаԝцәа рыкәашашьа».
Ахәаԥшыԝцәа уи згәаԥхаз,
Рнапқәа еинырҟьоит дыдраҵас.

Абас ашәаҳәарақәеи акәашарақәеи ирымҽхазкыз агәырґьара ду ицо апионерцәа рыԝнаҷы автор иааирԥшуеит пафос ҳаракыла усҟантәи аҷар ирҟазшьаҷыдаз аромантикатә цәа ахаҵаны. Иҟалап иахьатәи аҵаԝы иара ажәа «апионер» ахаҵагьы акгьы ианамҳәозар,

зынӡа иатҵанакуа мамзаргьы дара апионерцәа зустцәоу изымдырӡозар ауеит, аилкаара ицәыуадаҩхар алшоит. Избан акәзар, уи аҿар иахьатәи рыпҫтазааратҿы аҭыпҵьы атҵакгьы амаӡам. Аха усҟан апоет ипоема аниҩуаз аамҭазы, еиҭарсшәа иуҳәозар, акомҿар, акоммунист хытцхырҭаси, лагарҭаси ирымаз апионерра акәын. Уаантәы иалагон зегьы. Убри азын мацарагьы, даҽеак аӡбахә ҳамҳәаӡаргьы, ахьӡ ду аман, аҳаҭыр акәын. Ус шакәу имырхьааӡакәа иамырҵабыргуеи ЦК ВЛКСМ аорган иатәыз 1925 шықәса инаркны Москва иҭытцуаз агазеҭ «Пионерская правда».

Ари ахаҭагьы аинтерес зламоу ала аҭоурых ҳгәалаҳаршәап. Абар уи азы «Советский энциклопедический словарь», 1970 шықәсазы Москва ашәыҟәҭыжьырҵа «Советская энциклопедия» аҟны иҭытцыз, иаҳәауа: «Пионер (от франц. pionnier – первопроходец, зачинатель) 1) Человек, первым проникший в неисследованную область, прокладывающий новые пути в к-л сфере деятельности. 2) Член Всес. пионерской орг-ции им. В.И. Ленина и ряда дет. демократических оргаций в др.странах. В СССР в 1977 – 25 мил. П.».

Изхысҳәааua, усҟантәи ауаажәларратә политикатә ҭагылазаашьа ашәага-загала уахәаԥшуазар, апоет зсахьа ҭихуа апионер ҷкәын Наҳари уи иҩызцәеи акала иҟәнушьо иҟаӡам, ишқәыԥшӡакәазгьы рышколтә пҫтазааратҿы ицоз аусҷәа рыҿырыладырхәуан. Ус анакәха, азин рыман асахьаркыратә литературатҿгьы ацәырҵра, иперсонажққәаны аҟалара. Кәасҭа Герхелиа машәырны иауаԥитца мамзаргьы ихы иауҭиҳәаах, иауихәыцх. Наҳаргьы уи иҩызцәагьы аԥсҭаззааратҿы иҟан азоуп алитературатә пҫтазаара аиоура изаԥсахаз.

Апоема аҩбатәи ахатҿы (зынӡа уи х-хык рыла ишьақәгылоуп) иҟалараны иҟоу ахҭыс аҽартлоит, уимоу, угәы зырхытхытуа адраматизмқәа атцубааua аҟынӡа. Иҟалаз уи ауп, атцаҩцәа апионер ѽнатҿы рыхәмарратә,

рашәаҳәаратә, рыкәашаратә еицлабрақәа анхдыркәша, рырҵаԥы азин риҭеит Наҳар иԥызцәеи иареи апарк аҿы иаанеиԥеирц, урҭгьы убра арадио иаҳәоны ираҳаит шарпазы аҵаа бжь-градуск иреиҳаны иҟалоит ҳәа. Абар уи асахьагьы:

Адәахьы ихьҭан оумала,
Уздәылҵшамызт ала-мала,
Иҿыхьанҭаҙа исуан аԥша,
Аҵаа иарҕьеԥуан аҿыкша.

Ари ажәабжь зегьы реиҳа Наҳар ихьааигеит. Иԥызцәа Ҭемыри Ражьдени уиаҟара иацрамлеит, абаҳча аҵаа ацәыхьчаразы уаҵәтәи аус ахь идырхеит. Аха Наҳар ауыха аԥьабаа ибазаргьы, иԥызцәа ныжьны дымцар имуит, избанзар, уи даныхәыҷыз инаркны аҵиаақәа бзиа ибон, рааҙара, рыхьчара илшоз ала еснагь дазыхиан. Уи аҭыпҕьы аԥымҭаҿы нап адкыланы, агәыбылра аҵаҵаны иаарԥшуп, ипоезиатә хаҿсахьоуп уҳәартә еиԥш. «Ддухан знык ашкол данҭала, Бзиа ибеит иара лымкаала Аусура иазкыз аурок», – иҳәоит апоет. Аха абзиабара мацараҿы дмаагылт, иаԥшьаралеи иусуралеи иааирԥшит аҟазшьа бзиа, уи дшазыҟаз, дара рышкол иатәыз адгьыл иԥызцәеи иареи напы адыркылт, иаҳа ииашаны иуҳәозар, абаҳча ааҙара иалагеит рырҵаԥы дрыцырхырааны. Автор ишиҳәо еиԥш, «дара ртәала аҧсабара Амаҙақәа урҭ ирҵон, Аԥьабаа баны даара Аԥышәақәа кыр ҟарҵон. Мичуринаа қәыԥшқәа ракәны Иҟалеит дара лассы, Адуцәагьы иршьеит лакәны Ԥышықәса рыла аҵәа зҿассы, Урҭ илырхыз анашԥа».

Анаԥсан иаабоит Наҳар ихьӡ заҟа пату ақәлаз, ишьҭытцыз аҵара ахьиҵо ашколаҿ.

Ҳазыӡырԥып автор уи иитo ахәшьара зеиԥшроу:

Наҳар иакәын, нас ишԥа,
Ираԥшьызгаз уи зегь раԥхьа,
Урҭ изырҳәон: – «Ҳагроном».
Дԥагьамызт иҩызцәа рҽаԥхьа,
Иҟазшьа зегьы иргәаԥхон.
Уажә абар, уи фба рҽы дтәоуп,
Ҭаҩы бзиас дыԥхьаҙоуп.

Ас иҟаз аҵаҩ гәеилыҷҷа аҵаа ҕәҕәа ҟалоит ҳәа арадио ианаҳәа рышкол баҳча игәаламшәар ауазма, аҩада ишысҳәаахьоу еиԥш, уахь деихеит. Амала, амашьына Наҳар дызгоз иқытахь акәҙамызт иахьцоз аҟнытә 15 километра шьапыла ацара иқәшәеит, арахь лашьцоуп, ишырҳәо еиԥш, ула аҵәыршы ҭакызар иумбауа. Амҩа дықәлеит деиханы, ашәара захьӡу зынҙагьы ихаҷы иааигом (дшәаргьы гәыбҕан узиҭом, макьана ф-класск рҽы ауп дахьтәоу), дзызхәыцуа ииааҙаз абаҳча аҵаа ацәыхьчароуп. Ари аҭыԥгьы автор ибзианы асахьа ҭихуеит (џьара-џьара ахҭыс маҷк аҟара иазырҳаны, мамзаргьы ахыҵҳәаа аԥыжәара аманы иахьҳәоу ыҟазаргьы) Наҳар ихаҷсахьа ҳнарбартә, насгьы иаҳгәаԥхартә еиԥш. Аиашаз амҩа шәарҭоуп, ҷкьарсҭоуп, бнатоуроуп гыгшәыгҭроуп, аха акгьы агәхьаа икым, абаҳча еиқәирхароуп. Абар уи асахьагьы:

Мап, Наҳар дшәаҙом зынҙаскгьы,
Дшәо еихимгац уи шьаҷакгьы,
Иҟама хәыч ахы икуп,
Ҩызас имоуп, уа иҟәнуп.
Ашьхақәа рахь уи дыԥшуеит,
Аарла ишкәакәаҙа ибауеит,
Дрызгәыкуп. Игәы ҟарҵоит,
Урҭ дрыхьчошәа иԥхьаҙоит...

Аҵыхәтәан иныҟәараҽы ауадаҩраҟәа иҧгылоит, аха зегьы дыриааины, ашамҭазы иқыҵа дналалеит дааҧсадкараха. Аха ассир ибауеит, заа адырра роухьазаарын дара, абаҳчара амандаринақәа, апатырқалқәа – еиқәдырхеит, аҵаа ҧхьарцеит мцала.

Аҵхыбжьон амҩа иқәлаз Наҳар, акы ихьыр ҳәа дшәаны ирҵаҩы дишьҭалан даазап. Уи алагьы ихыркәшахоит апоемагьы:

Наҳар даҽуп ихәыцра алҵра,
Иҟақәоу зегь уи шьҭа ибоит:
Адырра роухьазаап дара,
Амандаринақәа еиқәдырхоит.
– Уф-гәышьа, – иҳәан иара.
Ииулакгьы дааҧса дқьыпа,
Уаҟа ахҵысҵа данынахыпа,
Ирҵаҩы дахьгылоу абар!
Иаразнак идырт Наҳар
Дишьҭаланы дшааз иара,
Дыҧхашьан, уи дахьцара
Изымдыруа, ҧытҟ дынхеит,
Иʒгы цәышхеит, иҟаҧшьхеит.
Нас дшәа-гәыргьо игәы ҧшааны,
Ишҟа иҽынеихеит игәаҕьны.

Апоема анҵәамҭаҽ иаабоит Наҳар игәҭакы – амандаринақәа реиқәырхара шынаʒаз иара хаҵала иҽалаирхәаанʒа. Абри абас шакәугьы автор ихаимыршҭит ихадараз деталькгьы. Уи убри ауп, аҩымҭа афырхаҵа ирҵаҩы иамҳәаʒакәа, насгьы хаҧышәала, аҵх лашьца далыхәхәа ицара шиашам, дшадымгыло. Ус шакәу аҳәоит уи дыҧхашьа-ҧхаҵо, иʒгы зны ицәышхо, зны иҟаҧшьхо ирҵаҩ иахь ацәырҵра зицәыуадаҩхаз. Аха игәаҕьит, избанзар, дыццакцәазаргьы, агха ҟаиҵазаргьы агәҭакы бзиа иазҳәан, иқәлацәагьы урҭ иреиҳаугьы изҽыҧшыша

акы акәын – атҳ лашьцеи, абнатоуреи, агыгшәыгқәеи акгьы рыгәхьаа мкыкәа уаѡынаʒак иеипҵш иааирпҵшыз афырхатҵара. Убри азоуп аҧхьаѡ атҵаѡы ҷкәын Наҳар бзиа дзибаз, иҟаитҵаз агхагьы уиаҟара хырѡ зазиуа.

Кәасҵа Герхелиа иаҳҳысыз ХХ-ашәышықәса аѡбатәи азыбжазы аҧсуа хәыҷтәы литература иалаигалеит аромантикатә цәа хаа зыҟәнышьшьы иҟоу апоема ҟаимаҭ «Наҳар». Уи Наҳар ихаҷсахьала иаҳирбеит усҟантәи асовет хәыҷқәа рыпҵстазаара атҵабыргхаҭа, иаҳҳәап, рхәыцшьақәа, ргәазыҳәарақәа, рдунеихәаҧшышьақәа, иаарыкәыршаны иҟоу аҧсабара ишахәаҧшуа, ишахʒыʒааua, ацхыраара ахьаҭаху ишазыхиоу уҳәа убас итҵегьы. Насгьы иазгәаҭатәуп даҷеакгьы. Ашьхарыуа ҷкәын Наҳар, дызлиааз аамҭа адоуш цахьеит, усҟантәи апионергьы дабаҟагәышьоу, аамҭеиҭасра дагахьеит иҳаидеи ыҟамкәа. Ари еилкаауп, аҧсҭазаара адиалектика ус адыруеит, иԥьашьатәʒам, имеиҭасуа, идунеитәу ҳәа акгьы ыҟаʒам. Иаҳҳәап, ажәа аҟнытә апоет ифырхацәа Наҳари уи иѡызцәеи рыпсы ҭаны иҟаʒазаргьы мыч рымаʒамкәа иажәны ихырқәақәо итәазар акәхап. Акызатҵәык ирылшо убри ауп, изыхшаз, изааʒаз, зыматҵ руаз абаагәареипҵш изықәгәыҕуаз (Горбачови, Ельцини, Шеварднаʒеи, Иаковлеви уҳәа иреипҵшыз ачарҳәаѡцәа еилаҟәыбаса иргаз) Асовет Еидгыла агәхьаагара ауп. Аха уи амацара апатриотизмра ишацырҟьоугьы, ахьаа ада уаҳа иунаҭозеи?

Абри абас шакәугьы, Кәасҵа Герхелиа ипоема «Наҳар» 1958 шықәсазы ииѡыз иахьатәи аҧхьаѡ хәыҷ изы иажәʒам, уаҟа ицәыргоу азҵаарақәа, атҵара зҵо ахьыбҷар иранаҳәо, нацәаҟәкыла иднарбо рацәоуп иаҳҳәап, ауаѡы иԥсҭазаараҷы аԥьа, аусура атҵакы шдуу, уи ада дышхәарҭам, аҧсабара бзиа ишбатәу, абна шыхьчатәу, абаҳча шааʒатәу, иаалырҟьаны иҟало аҭагылазаашьа хьанҭақәа раан агәымшәареи аҟәыҕареи шаарԥштәу, ишеидгылатәу уҳәа убас итҵегьы.

Аԥада исҳәаз ахшыԥзцарақәа рнаԥсангьы, апоема абзиарақәа ируакуп ахы инаркны аҵыхәанӡа илыпҭшааху ажәала иахьеиҷартәу, насгьы ахҵысқәеи ахаҷсахьақәеи ргәынкылара аԥхьаԥцәа хәыцқәа рзы имарианы, рҷаҷы иаaиуа, еихышәшәа иахьцо. Ираҿоуп аԥымҵа «Наҳар» иамоу абзиарақәа ирхуҳәааша. Аха иаҳҳәаз азҳархап. Акызаҵәык, аамҵеикәшара иахьацәынхаз, аԥымҵа ҷыцҳҳараӡа иахьатәи аҵаԥцәа рҟынӡа иахьааӡаз, ахәажәцәа ахьахамлаз, афакт амацарагьы маҷ аҳәоума? Ааи, аамҵеикәшара аҷаԥхьа асахьаркыратә ԥымҵа бзанҵы иҵаслымхаӡом, анапы иԥахаӡом, аԥсы шҵоу иаанхоит.

Убас иќоу акоуп Кәасҵа Герхелиа иҵаратә шықәсқәа раан иаԥиҵаз ипоема «Наҳар».

АНАРХА

Акомпиутертә технологиа аҕра иҵшааз аинтернети, аквафони, амобаили ианрысакьаҳәымҵоу аамҵазы, анапылаԥыратә асалам шәыќәқәа зҵахы, зԥызцәа, зықәлацәа рахь изыԥуа рхыԥхьаӡара есааира агхара иаҷуп. Ишнеи-шнеиуа зынӡа ирхашҵыргьы ауеит. Избан акузар, иахьа уахьыќазаалак адунеи аҵыхәа угылазаргьы, хыхь зыӡбахә сҳәаз атехнологиатә еимадарақәа рыла иахьуҵаху уцәажәоит, иуҵахугьы ҷьабаада иуҳәоит. Ари, ҳәарас иаҵахузеи, атехникатә прогресс иќанаҵаз, хәарҵара злоу аартра дуқәа ируакуп, насгьы уи аҷы мацара иауаагылахуа, ҳаԥхьаќагьы аҵцаарадырратә ҵакы змоу аҷыц аартрақәа, уажә зынӡа ҳахшыԥ ззымцо акыр ќанаҵашт. Ари апроцесс ишдыру еиԥш, атехникатә процесс аҷиара ԥхьаќа ацара иадиалектикоуп, ауаатәыԥса рцивилизациа асферақ иќоу зегьы реизҳа-зыҕьара, – иахьа аҵкыс уаҵәы реиҕьхара – иатәышьҭроуп, иазҳәоуп.

Уи апроцесс хышхытцәа дарбанызаалакгьы апынгылара, аанкылара аҳәгьы илшом, атцарауаа дуқәа, ахшыѡтрақәа исахьаркшәа иуҳәозар, аҕәра ақәыршәны амѡа арҧахьеит. Уи, жәаҳәарада, ԥхьаӄа иахьцо бзиоуп, апсҭазаара анархa амазаара иасимволуп. Аха абри убас шакәугьы, ара иӄоуп узыцәшәаша, ухаҷы иааугаша атехникатә процесс иадҳәалоу жәпакы. Убарҧ иреиуоуп, амра асистемаҷы иӄоу ҳапланета ахаҵа аӄазаара ашәарҧара иҵазыргыло еиҵацоу атомтә, аҳритә уҳәа иреиԥшқәоу абомба хлымҳаахқәа. Анцәа иумҳәан, урҧ рыӄажара, иапызцаз ауаѡы имчи ихшыѡи анрықәымха, ҳаҕеиҵа, акәты ашьыга ашьацәхып иҵнахит ҳәа рымҳәои…

Аҧцаарадырра иӄанаҵо атехникатә революциа аалыҵ ацәгьеи абзиеи ртәы уаҳа саламлакәа (уи зусу занаатла иазыӄацоу, зыпсҭазаарагьы аханатә уи иадҳәалоу атцарауаа роуп), иазгәасҭоит амобилтә телефонқәеи иахьатәи ауаѡи реизыӄазаашьа иахьысуа зцаарак. Уи, азнык азы аҳә игәы иаанагар ауеит, уиаӄара атцанамкуашәа, аха инарцауланы уазхәыцыр, аусқәа зынҳа даҷеакала ишыӄоу убоит.

Ишдыру еиԥш, ауаѡы (аханатәгьы ус иааиуеит)доуҳала дбеианы, ауа, аҵахы, аѡыза, акәла рзы дразны, дгәыбылѡны, арыцҳашьара иланы дзааҳо, иԥсадгьыли иуаажәлари рҭоурых идыруа, дпатриотны дӄазцо афактор хадақәа ируакуп ашәӄәы, иҵегь инарҧбааны ухаҷы иааугозар, асахьаркыратә литература. Ари ауаатәыѡса рыпсҭазаара атцабыргхаҵаҷ аксиомак иаѡызоуп. Амала абраӄа иумҳәар ауам ашәӄәы апхьаѡцәа рхыпхьаҳара армаҷра аус аӄны ацхыраара ду шыӄарцо аҧцаарадырра атехникатә революциа раалыҵ – аинтернети, акомпиутери, амобилтә телефонқәеи. Урҧ хыхь зыҳбахә ҳҳәаз атехникатә мыругақәа ирымоу алшарақәа ирыбзоураны апхьаѡ деиқәпах дыркуп, рнапаҷы дҵаслымхан дыӄоуп. Еиҳарак ас ахьыубо иахьатәи аҷар рымацара рҷы

акәзам, уи ааԥшуеит аинтернет-компиутертә система атәы шьахәла изҵаз аиҳабыратә абиԥарақәа рҽгьы.

Иахьа уахьнеилак, иарбан ѡнатҭазаалак аҽгьы, ажәытә еиԥш, уаѡҵас иудтәаланы иуацәажәазом, (ателевизоргьы дара рзы кәрыжәаа ирыԥәлахеит, иажәит), досу анҭ аѡада еиԥәысыԥхьазаз атехникатә маҭәахәқәа кны итәоуп, уаха рымам. Амѡан акәзар – аҵкыс еицәазоуп, ацәажәара мацара акәзар, уи ухы иԥәукрын, иааҟәымҵзакәа идырыхәмаруеит ателефон хымпыҽкақәа. Гәмырҽыҷгас ирымоуп. Нас абарҭ роума ауаѡы дзазо, дҵоураны дҟазҵо, ашәҟәы бзиа избо, иаԥхьо? Мап, урҭи ашәҟәи ирзеилоу маҷуп. Ари апроцесс ас ԥынгылак амоукәа иандәыԥәла, ҳәарада, ҳаԥхьаҟа иҵегьы еицәахоит, арҽеишьа уадаѡзахо аҟынза.

Дубап ԥхьаѡыкгьы згәы иаанаго арҭ ацәаҳәақәа равтор игәы каҳацәан, мамзаргьы аамҭа рацәа зфо ателефон хымпыҽкақәа дрыцәшәацәеит ҳәа. Араҟа агха сыхьуазар бзиоуп, аха аҭагылазаашьақәа ус иҟамзар ҟалап. Сыхшыѡзцарақәа рырҵабыргразы аҭыԥантәи аҽырԥштәқәа раагара салагом, уи хара сагоит. Акызаҵәык, асахьаркыратә литература аҵакы заҟа идуу, амҽхак ҭбаау, насгьы гәымбылџьбарала ижәылоу атехникатә революциатә аалыҵқәа рыдагьы анырра бааԥсҟәа ҟазҵо иҵегьы шыҟоу ҳзырбо фактк аазгоит «Российская газета»* иаҧыз «При жизни Васили Шукшин считался «почвенником». Но его творчество было значительно шире этого направления» захьзу астатиа аҟнытә. Аурыс шәҟәыѡѡ ду Васили Макар-иԥа Шукшин иѡыза гәакьа Иван Попов ишҟа ииѡуаз асалам шәыҟәқәа руак аҽы абар дызлацәажәо азҵаара закәу: «Много думаю о нашем деле и прихожу к выводу: никому кроме искусства, до человека нет дела. Государству нужны солдаты, рабочие, служащие…и т. д. И чтобы был порядок. И все. А ведь люди должны быть добрыми. Кто же научит их это-

* «Российская газета», 30 июля, 2015 г. № 167.

му, кроме искусства. Кто расскажет, что простой добрый человек гораздо интереснее и лучше, чем какой-нибудь дубина-генерал или высокостоящий чиновник. И это, к сожалению, действительно так. У государства во все времена свои приоритеты, и человек с его духовными потребностями увы, находится не на первом плане».

Абра иаагаз асалам шәҟәы ацыԥҵәаха амацарагьы иаҳәоит зыԥсҭазаара иалҵхьоу амилаҭ шәҟәыѡѡцәа дуқәа (Васили Шукшин иеиԥш иҟаз) рсахьаркыратә литература ԥхьаҟатәи аԥеиԥш заҟа иахҙыҙаауаз, хәызмаҙам доуҳатә мазараны, ауаѡы дзааҙоз, дҵоураны дҟазҵоз факторны ишахәаԥшуаз, насгьы аҳәынҵқарра аҟнытә иҵегьы игәцараку алаԥш ахазарц шырҭахыз.

Араҟа иаазгаз Васили Шукшин афоризмк иаѡызоу иажәақәа ѡын Асовет Еидгыла аԥсы анҭаз, адунеи анархыцхыцуаз аамҭазы. Аха урҭ иахьа аҭҵаарадырратә-техникатә прогресс ианасакьаҳәымҭо аамҭазы еиҳагьы рҵакы ҭәҭәоуп, даҽеакала иуҳәозар, иҳарҳәо, ҳзыздырхәыцуа рацәоуп ашәҟәы, мамзаргьы ауаѡы дзааҙо асахьаркыратә литература зыԥсоу аилкаараҽы.

Избан акәзар, иахьа атехника убраанҙа амҽхак (аҭҵаарадырра асферақәа зегьы рҽы) ырҭбааua аҽиара иаҽуп агәыҳалалра аҵанарҙыртә, уимоу, ихжәаны иуҳәозар, иахәлабгартә аҟынҙа.

Асахьаркыратә литература «хылҵшьҭрала» иакьарзу аепистолиартә жанр акәзар, ишдыру еиԥш иаҵанакуеит зегь раԥхьаҙагьы асалам шәҟәқәа, амшынҵақәа, хәҭакахьала амемуартә ѡымҭақәа. Алитератураҽы ицәырҵхьан антикатә епоха инаркны. Араҟа аҭагылазаашьа еиҳагьы еицәоуп, избан акәзар, амобилтә телефон хымпыҽкақәа иаркы-ирцә ҳәа ианыҟо аамҭазы дмаҷзар ҟалап ашәҟәыѡѡцәеи, аҵарауааи, аҟазара аусзуѡцәеи зѡызцәеи, зколлегацәеи рахь асалам шәҟәқәа зыѡуа, уи аамҭа акәзырҙуа? Из-

бан акәзар, иахьыуҭаху азы сыхиоуп ҳәа еиқәхаҧс рԥьыбақәа ирҭоуп, мамзаргьы рыстол иқәуп ҳаамҭазтәи аҧсабара аԥьашьахәқәа ирхыуԥхьаҙалаша амобилтә телефонқәа. Дымцәажәоит, ииҭаху имҳәоит, иԥырхагада! Ари, еиҭасҳәоит, ауаҩы ихшыҩ иарҿиаз аԥьшьахәқәа ируакуп, адунеи ахы аҵыхәа ажәа агоит иаанагоит ԥықәсларак амаҙамкәа. Аха абри абзиахә-амобилтә телефон хымпыҷкақәа иҟарҵо аимадарақәа инарывргыланы – ауаҩы идоуҳатә культура иацәдырҙуагьы акыр ыҟоуп. Иара убри азы ашәҟәыҩцәа, аҵарауаа, аҟазара аусзуҩцәа досу дара рнапы злаку рзанаат аума, ус рхатә ԥсҭазаара иахьыcуа аума, асоциалтә политикатә зҵаарақәа ирызкума уҳәа ргәаанагарақәа, рдунеихәаԥшышьақәа ртәы зҳәо асалам шәҟәқәа рыла анкьа еиԥш аҽеимадарақәа зыҟам, ма измаҷха, аҩра апроцесс шамахаҙак акәымзар, еиқәтәеит уҳәар алшоит! Избанзар, зегьы зымчу амобилтә телефон хымпыҷкақәа аус руеит, асалам шәҟәқәа рҩыха аҙәгьы ирҭом. Ари аҩыза аҭагылазаашьа ҳара ҳдоуҳатә ԥсҭазааражәы (зыҙбахә сымоу аҧсуа шәҟәыҩцәеи аҵарауааи роуп) аҭыԥ иаҳагьы иамоуп, уимоу, уаанҙагьы амобилтә телефон хымпыҷкақәа цәырҵаанҙагьы здунеи зыԥсаххьоу ашәҟәыҩцәа аҵарауаа репистолиартә ҭынха (рысалам шәҟәқәа, ргәалашәарақәа, рымшынҵақәа...) урҭ рырҿиареи рыҵҵаамҭеи ишырҟәырҷахо, насгьы ишеиқәырхатәу ҳазхәыцҙом, изеицәааҙарызеи, абраанҙа ҳшааихьогьы, традицианы, егьырҭ амилаҭқәа рҽы ишыҟоу еиԥш изышьақәымгылац. Ус шакәу сара агәра сдыргеит аҧсуа шәҟәыҩцәеи аҵарауааи зыԥсҭазаареи зырҿиамҭақәеи ирзыскыз сусумҭақәа. Убраҟагьы испылон ашәҟәыҩцәеи аҵарауааи рҭынха иахьынҙахәҭаз ахылаԥшреи агәцаракреи шамамыз, атәымуаа ракәым, дара ирзааигәаз, рдаракәац иатәыз рыҟнытә. Еиҳарак асалам шәыҟәқәа пату рыцәҙам, акы иаԥсоуп ҳәа иахәаԥшуам. Аиашаҵәҟьа уҭахызар, асалам

шəыҟəқəа рҽы ауп жəынгьы-ҽангьы гəаартыла, насгьи имшəа, имырҳа ацəажəара ахьыҟоу, агəааанагарақəа ахьеибырҳəо. Урҭ авторс иамоу ашəҟəыԝԝцəа, аҵарауаа рыԥсҭазаара иадаҟьақəоуп, аԥхьаԝ иҟынʒа изымнеиц маʒақəоуп. Баша иауиҳəах аурыс критик ду В.Г. Белински абарҭ ажəақəа: «Вся жизнь моя в письмах» ҳəа.

Аепистолиартə ҭынха ашəҟəыԝԝи аҵарауаԝи рхаҽсахьа инагʒаны аилкаараҽы иаҵанакуа рацəоуп.

Убри аҟнытə ҳлитературеи, ҳаҭцаарадырреи, ҳҟазареи (ҳҳəынҭқарратə уаажəларратə усзурагьы убрахь инарылаҵаны) зԥьабаа ыҟоу ауаа репистолиартə ҭынхагьы ихадароу раԥҵамҭақəа реиԥшҵəҟьа ихьчалатəуп, еиқəырхалатəуп. Иара усгьы дара аԝада ишазгəаҳҭаз еиԥш, ҳаԥсуа шəҟəыԝԝцəеи ҳҵарауааи, ҳҟазара аусзуԝцəеи рыбжьара асалам шəыҟəқəа рыла аимадара зынʒа имаҷʒоуп. Иара убас абри аус аҽы иҽеим, хаҳара злам анырра ҟанаҵеит Аԥсны аҳəынҭқарра аԝнуҵҟа аԥошьҭа аус ахьамуагьы. Ԥошьҭала аимадара аус ахьеиҽкаам азын аԥсуа кьыԥхь аалыҵ ҳажəлар, еиҳарак ақыҭақəа рҽы инхо, рнапаҽы ирауам, иаҳҳəап ажурналқəеи («Амцабз», «Алашара», «Аҟазара») агазеҵқəеи («Аамҭа», «Еҵəаԥьаа», «Бзыԥ», «Ерцахə» «Аԥсны», «Республика Абхазиа»). Абригь, ателефон хымпыҽкақəа рнаԝсангьы, аепистолиартə литература аҽиара иаԥырхагақəоу иреиуоуп.

Зегьы сзырҳəаз, мамзаргьы схьаҵны сзырцəажəаз, Кəасҭа Герхелиа исалам шəҟəқəа роуп. Урҭ снапаҽы иҟоу рацəаам, имаҷʒоуп, аха иҟоугьы срывсны сцар сҭахым, избанзар, акы, дара рхаҭақəа еиқənархоит, ԝбагьы, иара поетк, патриотк, хʒырымгаԝык иаҳасабала ихаҽсахьа хадырҭəаауеит, насгьы уи ҭырқəтəыла иҟоу ҳашьцəеи ҳареи ҳаибадырреи ҳаиҵанаиааиреи рхы аныркуаз атəы ҳнарбоит.

Уажəы ҳазыʒырԝып Кəасҭа Герхелиа исалам шəҟəы ахаҭа. Уи алагоит абас:

«Уа мшыбзиа, мшын-нырцә иҟоу ҳашьа, Ҳаираҭҭын!

Ааигәа ҳашәҟәыѡѡы Нели Ҭарԥҳа исзаалгеит агәырҕьаҿҳәаша – сашьа ду усахьа. Ари лакәуп аиашазы. Ԥхыз иаабар ихаҳамҵашаз аамҵа ҳахаанхеит аллаҳ имчала. Нарцәыҳәа акрыҟазар, ҳазхылҵыз ҳабдуцәа, ҳабацәа рыԥсы иадырзар акәхап, рыбаѡқәа адгьыл иахьыҵоу иқәацозар акәхап. Ҭаацәаныла зегьы ҳаилагәырҕьеит. Дааҥа умнеиааит, саб рыцҳа акырҙа уиеиԥшуп ҳәа зегьы иазырыԥхьаҙеит. Уи 1937 шықәсазы аамҵа бааԥсы далаҙгәышьеит. Сашьа еиҵби сареи ҳаб иашьцәа ҳрааҙеит.

Саб ихьҙын Маԥьгәыр, сабду ихьҙын Кьамач, сабду иашьа ихьҙын Мыстаф, урҵ раб ихьҙын Сасрыҟәа. Мыстаф иԥацәа роуп ҳара ҳзааҙаз. Саныхәыҷыз сабду иашьа иҳәо саҳахьан, саб иашьцәа зегьы ахыҵны мҳаԥьырра ицеит, сара сымала саанхеит ҳәа дгәамҵуа. Аха урҵ изусҭқәаз хьыҙхәала исгәалашәом. Ирҳәоит, ҳара ҳажәла хѡык аишьцәа: Гьадлач, Ажьгьери, Кылкәыры ирхылҵит ҳәа. Ҳара ҳабиԥарак еиуаз ҳаанхеит, егьырҵ зегьыамҳаԥьырра иагеит рҳәеит. Ҭаҟәмач: ишьҭрала, Басиаҭи Гьадлачи ирхылҵыз рахьынтә сара сырхаанны издыруан Шьаҳан, Ԥьгәатан, Маҳаид, Ҳабыҷь, Кадыр, Чагә уҳәа Герхелиаа. Урҵ зегьы ԥсхьеит, ирхылҵыз хԥаҟа ҭзы нханы иҟоу, нхоит Ҭәада, Тамшь, Арасаҙыхь ақыҵақәа рҟны. Сасрыҟәа ихылҵыз ҳара ҳашьҭра ахьынтә иҟан Мыстафи Кьамачи рԥацәа – Кьамсыс, Ҭаҵластан, Маԥьгәыр. Урҵгьы иахьа иҟам. Убарҵ ирхылҵыз ҳауп ҳара. Ҳанхоит Ҭәада, Тамшь ақыҵақәа рҿы. Сашьа еиҵбы имоуп жәаѡык ахшара, Иара хәышықәса рышьҭахь 47 шықәса шихыҵуаз иаалырҟьаны дыԥсит. Сара исымоуп аԥеи аԥҳаи. Рѡыԥьагьы аҵара дуқәа рымоуп, Аԥсуа университет аҟны англыз бызшәа ддырҵоит

Иҟоуп Кьамсыс иԥацәа хѡык. Ѡыԥьа нԥынырцәоуп, Аҟәа инхоит, реиҵбы дынхоит Ҭәада. Иҵаацәароуп, рхырыхшара ыҟоуп. Ҳаб иаҳәшьцәа рахьтә ѡыԥьа рыԥсы

ҭоуп, егьырҭ ԥсхьеит. Иҳамоуп аиаҳәшьаԥацәа, Шьоуааа, Ҭараа, Быҭәаа, Бигәаа, Чачхалиаа, Адлеиаа. Еицырдыруа ашәҟәыѡѡы ду Иуана Аҭарба иан саб иаҳәшьа лакәын.

Сара амаҵурақәа срыман апартиа аганахьала, арадиои ателехәаԥшреи рганахьала, апарламент аганахьала.

1984 шықәсазы, сеиҵбы даныԥсы, иаалырҟьаны сгәы сыхьит, ғәғәала сычмазаѡхан, смаҵура акыраамҭа ишьҭасҵар акәхеит.

Уажәы ааигәа хар сымамшәа сҟалан, аҳақьымцәа азин сырҭеит аус зыуларц, аиҳабыра аҿы исылшо ус хәычык саҿуп. Ашәҟәыѡѡраҿгьы рацәак сыҿсызҟьом, иналаршә-ааларшәны, сгәабзиара излауала, акы насҷышә-аасҷышәуеит.

Аҳақьымцәа азин сырҭар, даараҙа исҭахуп шәышҟа анеира. Аллаҳ иҳәозар, убри сахьымҙакәа сыԥсрым. Даараҙа ҳгәы хыҵ-хыҵуа ҳазыԥшуп шәара шәааирагьы. Иаҳдыруазар ҳҭахуп, уаҟа бзазашьас ишәымоу, шаҟаѡык шәыҟоу. Уажәшьҭа абри еиԥш аамҭа анцәа ианҳаҭәеишьа аиҭанаиааира, аибабара ҳабжьаҳамҵар, ҳабацәа иҳанарыжьрым.

Иаҳауеи абрахь шәабацәа рыдгьыл ахь шәаартә еиԥш изыҟалондаз! Сгәы ишаанаго ала, ҳарҭ шьак-дак ирхылҵыз ҳауп, ус анакәха, иаҳуалуп аҭоурых ацәқәырпҵа иҳацәнарҙыз аргьежьразы ақәпара, ҳҿар аҕьацареи аҿиареи рымѡа изланаҳҵаша ҳазхәыцыр. Ааигәа Уарҳан Шамба исеиҳәон Бенаут ақытан дынхоит ҳәа Таиб зыхьҙу Герхелиа быргбзиак. Убри аԥхьа днаргыланы ҳашьцәа уа иҟоу зегьы асалам сызрыҵ, сҭаацәа: Гәында, Беслан, урҭ ран Агәлариаԥҳа, сымаҳә Разанбеи рыхьҙала! Абзиаразы ҳаибабалааит! Шәгәыдыскылоит зегьы! Абра инасҭиуеит сышәҟәы хәычы, шәзаԥхьар сеигәырҕьоит даараҙа!»

Уашьа Кәасҭа*

* Ашәҟәы анѡу ашықәс арбаҙам, аха сгәы иаанагоит 1985 шықәса иахгам ҳәа.

Ари асалам шәҟәы ахцәажәара аҭахҳам, аҽахәы иара иаҳәоит, амала ауаԥы иапҳьаз имбар залшом апоет Кәасҭа Герхелиа аԥсуа жәлар зегь реиԥш, амҳаԥьырра иагаз ҳашьцәа рҭоурыхтә лахьынтца заҟа ихьааны ицрыхоз, даргәаҭеиуаз. Насгьы уаҟа иубоит иаҳҳысыз аԥажәатәи ашәышықәса анҵәамҭахьшәа Урыстәылеи Ҭырқәтәылеи рыбжьара аполитикатә ԥсҭазааразҽы ирыбжьалаз аҟәандарақәеи Горбачов иепоха ицәырнагаз аҽырҽыцрақәеи (уи Асовет Еидгыла аилажьра акәын хыԥакыла изызҳәаз) ирыбзоураны, мшын-нырцә иҟаз ҳцьынҵьуааи ҳареи ҳаимадарақәа еиҳа аиҕьхара ишаҽыз. Усҟан Ҭырқәтәылаҟа ацара-аарақәа ргәашә зынʒа имаатызаргьы, аԥсгарҭақәа еиҳа иаиуит, даҽакала иуҳәозар, анахьгьы-арахьгьы ицәывҵрааз агәашәқәа ҳашьцәеи ҳареи ҳаиҭанаиааира аус маҷʒак иазеиҕьхеит, еицәыʒыз ҳашьцәеи ҳареи ҳаигәыԥуа, ҳаибабо ҳалагеит. Ари зегьы ҳгәы зырхыҵхыҵуаз, шықәсырацәала ҳмилаҭ блақәа ҭраа иззыԥшыз, насгьы даараʒа ҳзеигәырҕьоз ак акәны иҟалеит ҳҭоурыхтә ԥсҭазааразҽы. Амшын нырцә иҟоу ҳашьцәеи ҳареи аиҭанаиааирақәеи асалам шәҟәыла аҽеимадарақәеи аус аҽы, уажәы Асовет Еидгыла еилабгеижьҭеи ақырҵуа мпыҵахалаԥцәа Ҳаԥсадгьыл иалаҳцеижьҭеи, ҳхатә милаҭ демократиатә ҳәынҭқарра ашьақәыргылара (ишымариамгьы, ԥынгыла шәкы шыҟоугьы) ҳанаҽу аамҭазы, ҳәарас иаҭахузеи, аҭагылазаашьа акырʒа еиҕьхеит. Уи зегь раԥхьаʒагьы иабзоуроуп Урыстәылеи Ҭырқәтәылеи еигәылацәоу ҳәынҭқаррақәак реиԥш реимабзиара, рыгәреибагара. Аха Кәасҭа Герхелиа иашьа ду иахь асалам шәҟәы аниԥуаз аамҭа еиҳа иуадаԥын, игәы ишаҭахыҵәҟьаз аҩра мариамызт, акылԥш-кылʒырԥцәа рацәан, еиҳаракгьы ҳгәылацәа бзиахәқәа рахьтә. Иага убас шакәызгьы, апоет исалам шәҟәаҽы иубартә иаҵшьны иазгәеиҭоит аԥсуаа иахьыҟазаалакгьы рҭоурых ԥсадгьыл Аԥсны шакәу, насгьы зегьы ҷьарак рԥьынҵь аҽы рыҟазаара

шакәу еиқәзырхо. Ари ахшыѡзцара ааирԥшуеит иабацәа рдаракәац ала.

Изхысҳәааua Кәасҭа Герхелиа иеиԥш апартиа иалаз, зҭакԥхыԥәра ҳаракыз аматҷурақәа ныҟәызгоз, знапы ианыз ауаѡы изын зынʒагьы имариаз ак акәмызт ас еиԥш иҟаз асалам шәҟәқәа рыѡра. Аха уи иԥсҭазааразҽы ижәлари иԥсадгьыли, идаракәааци рҭоурыхтә лахьынҵа аԥхьа иргылон. Уаѡы ихьааигартә иҟоуп Кәасҭа Герхелиа дзызгәышьуаз, Ҭырқәтәыла инхоз ҳашьцәа рыбзазашьа хаҵала далаԥшны абара ахьилахьынҵамхаз. Араҟа аԥсцәаҳа игәыхәтәы дахьимыгʒеит. Убас дқәашьдахеит Миха Лакрбагьы. Уи асовет аамҭазы СССР ашәҟәыѡѡцәа Реидгыла ала ааʒабла Ҭырқәтәылаҟа арҿиаратә командировкала ацара азин анылих, цас иауазшәа, игәҭакы анагʒаха дахьымʒакәа, рацәак мҵыкәа иԥсҭазаара далҵит ҳашәҟәыѡѡ ду*.

Асалам шәыҟәқәа рыʒбахә анысҳәах, абраҟа иаазгоит даҽеакгьы, аха уи Кәасҭа Герхелиа иѡымҭам абарҭ ацәаҳәақәа равтор иоуп изтәу, амала изҵанакуа, изырхоу иара иоуп. Уажәы зны, аԥхьаѡ, ахаҵа аазгоит, нас аҵыхәтәажәа ацыстоит:

«Кәасҭа! Зыʒбахә уасҳәалоз азы уаҳа ашәҟәы бгьыц зыѡуам. Изыѡхьоу уа уархив аҿы ԥьара иагәыларшәызар акәхап, иуҭахызар имааибыр ҳәа умшәан, ари абгьыцгьы уахь иацҵа, ргәы еибарҿыгьуам! Ахәмарра Анцәа иҳагумырхан, сара уара уҟнытә ихымпадатәны исҭаху абарҭ роуп:

1) Убиографиа, ааскьа зыѡра ҳалагаз атермин ала иуҳәозар, унысымѡа инарҭбааны, еиҳарак уабацәа рдаракәац иадҳәаланы, мамзаргьы ишьҭнахыртә еиԥш ирҳәоу-ԥшьоуны, ажәакала, урҭ рыʒбахә ала иуаҳахьоу ухы удыруа уаныҟала инаркны игәнукылаз уҳәа акы аабжьамыжькәа исызѡы, суҳәоит, Кәасҭа, умаашьан.

* Уахәаԥш: Руслан Қапба. Миха Лакрба. Аҟәа: Алашара, 1980. Ад., 91–95.

2) Уара, Кәасҭа Герхелиа иузкны ашәҟәыԥҵцәа, аҵарауаа ирыԥхьоу, акьыԥхь збахьоу, изымбацгьы налаҵаны, ԥажәак ракәзаргьы акы аганахь инмыжькәа иҷыгәҙа еизганы апапка инагәылаҵаны, Кәасҭа Герхелиа изку аматериалқәа ҳәа нақәыԥны иурхиоит. Аԥсышәалеи, урысшәалеи, қырҧшәалеи агазеҭқәеи, ажурналқәеи рҽы акьыԥхь збаз астатиақәа акы бжьаумыжьын. Ас зысҳәо, уара узлеиқәҷабу ала, иҵәахны иумазар ауп урҭ уара иузку зегьы. Убасгьы, ас адҵа зусҭо сара рыԥшаара сацәаашьаны акәым, аха иаҳҳаагаз аибашьра ашьҭахь архивтә материалқәа рԥыхьашәара уадаԥҙахеит, избанзар, ақырҭуа фашистцәа ҳархивқәа еиқәыҷыҷы ирыблит, иргеит.

3) Исҭахуп иҵытҳьоу ушәҟәқәеи апериодикатә кьыԥхь збахьоу уԥымҭақәеи зегьы. Сара исымоу, уара унапы ақәҵаны исуҭахьоу ашәҟәқәагьы убрахь инархыԥхьаҙаланы.

4) Устатиақәа, ууочеркқәа, улитературатә қәгыларақәа, уанчынуаԥыз иаҵанакуа аматериалқәагьы мап рцәыскуам (амала иуцәызҙом арҽиараз зегьы ирыцку аамҭа ахьуцәагаз, убаԥхатәра иахьаҧыкәслаз агәаҕ сымоуп) исҭахуп.

Ашәҟәыԥҵы иԥсҭазаареи ирҽиамҭақәеи ҭызҵааua ауаԥы изы хыхь еиқәысыԥхьаҙаз аматериалқәа хәы шрымам, сҳәара уҭахҙам, иудыруеит.

Кәасҭа, сара 15 мартынҙа (1996) сҵакуп, уи нахыс схы сақәиҭуп, сызҽу ууанҙа салгап ҳәа сгәы иаанагоит. Ԥшҙала ҳнеиааит, 15 март аҿны хыхь зыҙбахә сҳәаз аматериалқәа рзы уа субап «сҿи скәадыри» еиқәҵаны. Агәра згоит ууанҙа урҭ ашәҟәы «К.Г.» азы исҳәаз аматериалқәа еизугап ҳәа».

Еснагь гәыкала иузыҟоу Руслан Қапба.

15,11, 96, Аҟәа.

P.S. Абри ауп Кәасҭа изыѡуа, Анцәа ду исаҭәеишьозар, 1996 шықәса март 15 инаркны уара суҭоуп, даҽеакала иуҳәозар, ашәҟәы «К.Г.» аѡра салагоит.

Егьырҭ ауаа дуқәа, ауаа дуқәа ирзырыѡлааит, мап ҳәа зҳәода. Ҳара рангла имаҷу ауаагьы ҳлитературатә пҫтазараҿы ҳкәыкәыцыкәуа акы ҳаҿуп. Аха ҳарҭ зегьы, ихәыҷугьы идуугьы аамҭа ҳапнашәоит ҳхәыжә арԥыҵуа аҟынӡа. Аха ѡажәак нхаргьы, иаҳҷышәхьоу аҟынтәи уигьы ҳдоуҳатә мазаразы кыр иаԥсоуп ҳәа сахәаԥшуеит.

Амала, Кәасҭа, акызаҵәык суҳәоит, сызлагарц сызҿу аӡбахә ҷьаргьы иумҳәан, исзыҟаҵар, исызҵыжьыр аԥхьаѡцәа ирбап. Згәы иахәо рхаҵкы сцеит, згәы иамыхәо ҳахызбаауа дҟаларгьы уи иламыс иамазааит, сара исылшо ахәыҷала (Дырмит ду ида, абаа аӡәгьы ихимжәац), сгәы сыԥсы иаҭахны, мал дук снаҭоит ҳәа акәымкәа, ҳмилаҭ литература амаҵ зуеит.

Исхашҵхьан, аа исгәалашәааз, «страдиция» сзеилагом. Ҕәада сцаны, снаԥшы-ааԥшны ибаны саароуп. Ииашоуп, уқыҭа гәакьа уажәы исымбеит, снеихьеит, сааихьеит, стәахьеит, сгылахьеит, аха урҭ уара иуҵанакуамызт, даҽеа зҵаарақәан уахь сназгоз. Уажәы салагарц сызҿу аус уара ианузкха, уа ухьӡала, ҷыдала сцар акәхоит. Ҷабыргуп, уа уқыҭаҿ саннеилак «Кәасҭа Герхелиа» изку амонографиа аӡәгьы иѡны исиркӡом. Аха еиҭасҳәоит, ухы ларха уахьиз, уахьааӡаз, ударакәац ахьыҟоу, зкыкахш уфаз уқыҭа гәакьа ахьыҟоу уадымбалакәа цәаҳәакгьы зѡырцгьы сҭахым, иагьысзыѡуам. Ус сашьцылеит, ус сауеит аханатә. Аѡада «страдиция» ҳәа сызҿыз ахьхацсыркыз абри уара уқыҭа иалиааз, ухаҭагьы лымкаала иуҭахыз, ҳаҭыр зқәуҵоз, аҧсуа поет гәлымҵәах Қаазым Агәмаа иԥсҭазаареи ирҿиаратә мѡеи анҵыстаауаз ауп.

Сгәы иаанагоит сеилукаауеит ҳәа. Угәы ԥымҵәазар еиҭа даҽеакгьы.Аѡны уаннеилак,ари сыбгьыц уанаԥхьалак аҭел усзас (2-73-51) иусҭаз «адҵақәа» урыҟәшаҳаҭу,

урыҟәшаҳаҭму. Уи ԥажәак роуп иаҭаху: «ааи, мамзаргьы «мап».

Ари абгьыц сара изԥит Аԥсны ашәҟәыԥԥцәа Реидгыла аҟны имԥаԥысуаз еизарак аҿы сантәаз. Ҳандәылҭуаз Кәасҭа инеисыркит, аԥны уаннеилак уаԥхьа ҳәа нацҭаны. – Саԥхьап ма самыԥхьап, уи сара исусуп, – иҳәан, алаф алхуа иаасымихит.

Сара иҭел абжьы сазыԥшын. Ус аҭел абжьы геит, иаашьҭысхит Кәасҭа шиакәыз дырны. Иахьагьы слымҳа иҭыԥуашәа исаҳауеит агәалаҟара апафос зҭаз сԥыза гәакьа иажәақәа: «Руслан, убгьыц ԥаса исзыуԥыз аҟны иҟасҭеит, иҙуам, уаҷәымшәан» ҳәа, – еиҭа даахлафаеит. Нас инаиҭеит: «ишызбо Руслан, усыцрыҵуам, усгьы суԥьабаамхар ууам, исаҳаит иуҳәаз, иуҭаху аматериалқәа реиқәыршәара салагоит уаҵәыҵәҟьа инаркны», – нас ԥаԥхьа даахлафны, иажәақәа инарыциҭеит, «– Руслан, ани хыхь иқәтәоу, зылԥха ҳаура дысԥырхагамхар, иуҳәаз аҿы сыҟоуп, уажәшьҭа уаҳа исыргәагәом, угәҭакы анагҙараҿы урҭ зыҙбахә уҳәаз аматериалқәа сырхиоит уара иԥыуҵәаз аҿҳәаранҙа» иҳәан, – ибжьы зҭыԥны иааиуаз атрубка нықәиҭеит.

Сара урҭ иажәақәа сгәы иахәеит, уимоу, сызлагаз, сызҿу ашәҟәы «Герхелиа Кәасҭа» ԥны инасиркызшәа аҟара саргәыргьеит, избанзар, исгәаԥханы изԥырц исҭахыз ашәҟәы мап ацәикуан. Ҵоуп, сара иара иситоз аматериалқәа рыдагьы, иԥымҭақәа рыла акы сыԥқәар сылшон, аха Анцәа иҟнытә, ихаҭа дыгәгәаҙа данықоу, данҳалагылоу, ихы-иҵыхәа, идаракәац, дзынҟьаздзынԥаз уҳәа, иара иуиҭо аматериалқәа кырҙа рыҵанакуеит иԥсҭазаареи ирҿиамҭақәеи рыҭҵаараҿы, насгьы урҭ иара иаҟара издыруада, хәызмаҙам малуп аҭҵаараҿы.

Аха, рыцҳарас иҟалаз, Кәасҭа Герхелиа ихатә материалқәа шеизигоз ала ажәа ансиҭагьы иамуит, игәабзиара

есааира иуашәшәырахон. Ус иааидгылеит 1996 шықәса, маи 17 – иуахҭа амш.

Уи аахыс 20-ҟа шықәса нҭыкәкәа ицеит. Баша ирҳәом мышкы иахыпо шәымш иахыпоит ҳәа. Иҧсаҭа шкәакәаахааит, абас аҿармаҷҟәикзаргьы, аҿарлакьҭазаргьы, ашықәсқәа рацәаны ибжьалазаргьы, Кәасҭа Герхелиа изы изѡырц сызҿыз аидеиа касмыжьит, ҭцааратә обиектны, маҭәарны садтәалоуп. Анцәа ду исаҭәеишьозар… Зегьы уи илаҧш ҳхуп, ҳаибарҭоуп.

Аѡада ишазгәасҭахьоу еиҧш, Кәасҭа Герхелиа иѡымҭақәа шәҟәны рҭыжьра дахыццакуамызт, уи изаҟаразаалак ицәаѡамызт ҟрыҵәрыла арҿиаратә ус ахәаҧшра. Ихадараны иипхьаҙоз афактор хадақәа ируакын дара аҧцамҭақәа аҧсаны, рҿахәы рҳәо, аҭыжьра ада уаҳа ус рымамкәа, автор инапы рыцыцра акәын. Ус шакәу ҳзырбо аҿырҧштәқәа рахь иуҧхьаҙар алшоит адунеи збоз иѡымҭақәа (ажәеинраалақәа, апоемақәа, аизгақәа) ирыбжьоу аинтервал, ашықәсқәа реизыхарара. Иаҳҳәап, апоет раҧхьатәи ишәҟәы ҭытцит 1959 шықәсазы; аѡбатәи – 1963 шықәсазы, убас егьырҭгьы.

Ҭабыргуп, ари азцаараҿы ухаҿы иааумгарц залшом ѡ-ҭагылазаашьак. Акы, Кәасҭа Герхелиа асовет аамҭа иалиааз, иааҙаз, аҵара знарҵаз чынуаѡын. Ус анакәха, уи инапы ианнаҵоз аусқәа наигҙалар акәын, ажәакала, амаҵ иулар акәын. Ари аамҭа рацәа ицәагон, ирҿиаратә усура апроцесс атемп иагнархон, дҳәалаханы дакуан. Схаҭа заҟантә иҳәо саҳахьааз, – «Руслан, уѡыга стол ухы цқьаны, угәы ҭынчны уанахатәоу ауп арҿиаразы агәаҳәара ануоуа. Агәаҳәара цаҳәцаҳә ауп асахьаркыратә ѡымҭагьы зхылҵуа» ҳәа.

Ари иҵабыргыхаҭоу акоуп. Ѡбагьы, усҟан хыхь зыҙбахә сҳәаз ашықәсқәа рзы аҧсуа шәҟәыѡѡцәа, еиҳарак ҿыц аѡра знапы азыркыз, ирыѡлак, ишаарыѡлак аҭыжьра ауамызт, иуадаѡын, насгьы заа иҟарҵоз атемпланқәа

урыԛәныҟәар акәын, уи амч ала акәын ашәыҟәԛәа шҭытԥуаз.

Изхысҳәаауа, апоет Кәасҭа Герхелиа, аѡбатәи ишәҟәы «Анархa» ауп. Уи ҭытԥит Аҟәа 1963 шыԛәсазы, убри аамҭаз «Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьыртә» аханатә иамаз ахьӡ ахыхны Аԥснытәи АССР агазеҭтә – журналтә ҭыжьыртә Ашәҟәҭыжьыртатә сектор ҳәа ахԥан. Ари Н. С. Хрушьчиов аорганизациаԛәеи, анаплакԛәеи, араионԛәеи анеидитԥоз, ианишоз, атәыла аекономика алашьҭихырц рхыԥхьаӡара анирмаҷуаз аамҭа иаԥанакуеит. Аха иара иматԥзура ду – Асовет Еидгыла Акоммунист партиа Ацентртә комитет амаӡаныҟәгаѡ хада – аҟнытә ихы данаԛәиҭыртә, даҽеакала иуҳәозар, данылбаарга, ѡаԥхьа анкьа ишыҟаз еиԥш ишьаԛәдыргылеит, ажәакала иуҳәозар, иара иниициативала, насгьы ихаан еидырхыз анаплакԛәа еидырԥеит, еидыргәагәалаз еидырхит, анкьатәи рҭыԥқәа рҿы инеит. Ииашоуп, ҳашәҟәҭыжьыртә ԥасатәи ахьӡ амауит, уи ацынхәрас «Алашара» ҳәа ахырԥеит. Ари ахьӡ акыр шыԛәса иаман. Насгьы уи акала иҟәнушьо ишыҟамгьы, ишаԥсыуа хьӡугьы раԥхьатәи ахьӡ азыргьежьтәын, избан акәзар, акы, «Алашара» ҳәа захьӡу (ажурнал, ахәыҷбаҳчаԛәа...) рацәахеит, ѡбагьы, аҭоурыхгьы аҳаҭыр азы иазыргьежьтәын раԥхьаӡатәи ахьӡ «Аԥҳәынҭшәҟәыҭыжьыртә». Абри аҳәак ус наигӡеит апоет, апрозаик, аиҭагаѡ, ауааӡәларратә усзыуѡы Платон Хәампа-иԥа Бебиа ҳмилаҭ шәҟәҭыжьыртә директорс данықаз аамҭазы.

Аԥхьаѡ ухаԥкы, уажәшьҭа ҳгьежьып апоет Кәасҭа Герхелиа аѡбатәи ишәҟәы «Анархa» аилыргарахьы. Уи редакторс дамоуп раԥхьатәи аԥсуа поетесса Нели Ҭарԥҳа. Ибжьаршәны исҳәар сҭахуп Кәасҭа Герхелиа аханатә абаѡхатәра змаз, ҳмилаҭ литература ибзианы издыруаз аредакторцәа шиԛәашьыз, иззымдыруада апоет изы аԥышәа ду змоу аредактор бзиа дзыԥсоу.

«Апоет Кәасҭа Герхелиа ишәҟәы «Анарха» ианып аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ииѡыз ажәеинраалақәеи апоемеи. Иажәеинраалақәа абжеиҳарак рҿы уи дырзышәаҳәоит иқыҵа гәакьа аԥсабара, уи абзанхара, дырзышәаҳәоит дзааҙаз, дызлыҵыз иуаажәлар. Иқыҵоуп изызку абзиабара ду зҵоу абарҭ ацәаҳәақәа:

Ихәыҷуп ҳәа уи азы изҳәада,
Сқыҵа тәылоуп сара сзы.
Сыԥсы зларсу сқыҵа Ҭәада,
Иаргьы аларсуп са сыԥсы.

Ианып араҟа, иара убас ажәеинраалақәа аԥхьаѡ игәы иахәаша. Урҭ иреиуоуп: «Дкәашоит ан», «Уаридада», «Абаарыԥхра», жәлар рфырхаҵа Х. Мхоньиа изку ацикл. Иуԥылоит ицҳафыруа аҟазшьа хәымгақәа хьыҙзыртәуа асатиратә жәеинраалақәа. Ашәҟәы ахы еиқәиҳәалоит ахәыҷқәа рзы иѡу апоема хәыҷы «Аиѡызцәа» ала». – ҳаԥхьоит ашәҟәы «Анарха» аредактор Н. Ҭарԥҳа иацылҵаз анотациаҿы.

Арҭ ажәақәа, ҳәарас иаҵахузеи, аԥхьаѡ изырхоуп, иааркьаҿҙаны инардыруеит аизга иану, иагәылоу аѡымҵақәа «гәыцәс» ирымоу, рыԥсыԥ лазга-ѡазго, апоет итематика уҳәа иҵегьгьы.

Иазыҟаҵо аԥхьаѡ иакәым (араҟа зыҙбахә сымоу иззаанаҭу алитераторцәеи, ашәҟәыѡѡцәеи, аҵарауааи роуп) абжьаратәгьы дацәымѡашьо ибоит арҭ аѡшәҟәык («Аԥсҭазаара абжьы», «Анарха») еиҿырԥшны ирыԥхьалак асахьаркыратә напҟазареи, атематикеи, астили рганахьала актәи ашәҟәы аасҭа, аѡбатәи аѡаҙара шыҳараку, даҽеакала иуҳәозар, апоет заатәи илирика ашәагаа дышҭытҵыз, зхатә хаҿра змоу поетк иаҳасабала арҿиаратә мѡаду дшанылаз, насгьы еиҳа-еиҳа агәылҭәаара дшаҽу, иҵегьы уазааигәаны

иуҳәозар, иааикәыршаны иҟоу аԥсҭазаара ишьҭнахуа азҵаарақәа бла ҵарыла дышрыхәаԥшуа, афилософиатә дунеихәаԥшышьала ишидикыло, дышрызнеиуа, насгьы ауаҩы агәалаҟазаара изҭоз аҧара иамаз амчи, аенергиеи, агәаҳәареи рхыԥша, мамзаргьы рыԥсымчхара цәаныррапҳала ишиныруа уҳәа иҵегьы.

Ашәҟәы «Анарха» аԥхьаҩ иаҵибаауеит ихадароуп ҳәа ззуҳәаша даҽа хшыҩзцарак. Уи убри ауп: аизга еиднакыло аҩымҭақәа аҧара агәамч шрыдубалоугьы, ишырныԥшуагьы, дара рхаҭақәа аҧара ашықәс иҵысхьеит, ршәымҭахь имҩахыҵхьеит, насгьы алитературатә ԥсҭазаараҧы анарха шроуа агәра удыргоит. Автор ишәҟәы «Анарха» ҳәа баша ахьӡ аимҭеит, уи уа иану аҩымҭақәа дрықәгәыӷны, наҟ-наҟгьы анарха шроуа агәра игон азоуп ус еиԥш иҟаз ахьӡ зазиԥшааз.

Кәасҭа Герхелиа аҭоурых змоу ашьха қыҭа ԥшӡа Ҕәада ииз, иааӡаз, ихы идыруа данықала инаркны иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи акәап (амшқәа) аҟынӡа уи абзиабара ицәа-ижьы иалан имцаха, еснагь иқәнарԥхон гәыблыла дызшьышьуаз ашәахәа хаақәа. Уи злеибаркыз аԥсабара ссир дыргәытәуа, агәалаҟара бзиа иҭауа ибла ихгылан дахьыҟазаалак, иаҳҳәап: Урыстәыла ахахьы арра маҵзура ихигозма, ма Бақәа апартиатә иреиҳаз аҵара данҭаз аума, уимоу, иԥсадгьыл гәакьа аҳҵнықалақь аҧы дыҟазма, апоет гәыхәԥыхшла дзааӡаз иқыҭа гәакьа абзиабара ицын, дырԥеиԥеиуа даман. Абри ауаҩытәыҩсатә цәаныррa ҵаула иԥсыԥ алагаҩагара иалаз, ҳара иаабоит апоет иреиӷьу илирикатә жәеинраалақәа еиҳарак иҭәымҭахь даннеи иаԥиҵаз рҧы.

Ҳәарас иаҭахузеи, апоет иқыҭа аԥсабара аԥшӡара мацара дыхнахӡом, амацара дазышәаҳәаӡом. Уи лабҧаба ибоит, лоунытә иныруеит иқыҭа аԥшӡара ацызҵо, уи жәытә-натә аахыс изцьыньцьны иқәынхо, зылҩаҵә ҩеиуа иуаажәлар шракәу. Урҭ роуп ақыҭа блас иамоу, ԥсыс

иахоу. Апоет дрықәгәыҕуеит зҭоурых ҵаулоу иқыҭауаа, рынхашьа-рынҵышьа, дазҽлымхҳауп рыбзазашьа, насгьы иҭихуеит,аԥхьаҩ ихаҽы инхартә еиԥш поезиатә хаҽсахьақәаны.

Абас иҟоу ахшыҩзцарақәа ртәы зҳәо ҳара иаабоит, мамзаргьы иаарԥшуп аизга «Анарха» иану алирикатә – патриоттә жеинраалақәа рҽы. Убарҭ иреиуоуп: «Аапын сқыҭаҽы», «Сқыҭа мҩала», «Абаарыԥхра», «Сышкол аԥхьа». «Аапын сқыҭаҽы» акәзар, апоет дазышәаҳәоит иқыҭа гәакьа ҒәадаҒ аҧсабараҽы зегьы рҽеандырҽыцуа, аҽара ацәа анырхалоу, аԥшʒара аҳра анауа, уаха-саха ҳәа анхара адаушбжьы анықәыҩуа,илымҳа аҷыт аҩшәом Кәасҭа Герхелиа, иаҳауеит аҧсабара абжьеилаҧса, ибоит уи аапын аҿшеиҭанакуа, аҿшарлахҽыхуа, насгьы ихадароу, уаҟа ауаҩы дшаԥшәымоу. «Адгьыл шәаҳәоит. Уахьыԥшлакгьы – амра, амра... Салоушәа збоит Ажәҩан ʒыжь ду аҵамҵамра», – иҳәоит апоет.

Арҭ асахьақәагьы маҷ ҳарҳәома, ухаҽы иааумго роума, избанзар, ииашаны иҭыхуп, даҿеакала иуҳәозар, аҧсабараҽы ацәыртҩра шыҟаҵәҟьаз абжьы уаҳауеит:

Абна еилаҩуит:
Ҷыррыт, шәыррыт, –
Гәырҕьа шәала.
Аҧсата каҳәҳәит,
Ахәы ԥшʒара ршәит иаҵәала.

– Кырр-кырр, каҩ-каҩ, –
Абжьы ҭыҟьҟьоит амшзырҳага.
– Кырр-кырр, каҩ-каҩ, –
Абна арҽыхоит амшзырҳага.

Арҭ ацәаҳәақәа уанрыԥхьо аҽыхара иаҽу аҧсабара ссир агәҭа уалагылоуп, ухы-угәы дырҭәуа. Ажәеинраалаҽ

аметафоратә хшыԥзцарақәа рыла иаарԥшу, иҭыху асахьақәа иҳарҳәоит анхацәа – ақыҭауаа рҽи-рнапи еиқәцаны иштәам, ахандеира ишаҽу, рыԥсҭазаара шеилашуа. «Аҳәсҭақәа Ргәы аарҳәны амра ицәиаалоит. Ацәҳәысҭақәа Ашьшьы-шьшьыҳәа еималоит. Анхаԥы инапқәа Ишаҳәшаҳәуа амца рытҟьоит. Ацәеихақәа, Ррашны хаԥыц ҟәашза идрыцқьоит».

Апоет иқыҭауаа абзанхара мԥа иахьану, анхараанҵыра иахьаҽу даргәыргьоит, дрызгәдууеит, избанзар, идыруеит анкьаза зны ажәамаанақәа зыԥуаз абырзен поет Езоп ишиҳәаз еиԥш, «Истинное сокровище для людей умение трудиться» – ақыҭатә ԥсҭазаараҽы иаҵанакуаз.

Аџьа аҕбахә иадҳәаланы абраҟа ишәгәаласыршәар сҭахуп америкатәи ауаажәларратә усзуԥы Б.Т. Вашингтон иҳәахьа: «Никакая нация не может достичь процветания, пока она не осознает, что пахать поле – такое же достойное занятие, как и писать поэму».

Абарҭ изрыцумҵарызеи америкатәи аполитикатә усзуԥы, аҵарауаԥ Б. Франклин иажәақәагьы: «Землепашец, стоящий на своих ногах, гораздо выше джентльмена стоящего на коленях».

Ааи, аџьа аус еснагь милаҭ еилых амамкәа ҳаҭыр ақәуп, избан акәзар, уи ада ажәлар рмышхәыбзазара зыҟалом. Уи апроцесс ԥҵәара ахьамам ауаԥы дҭәы-дыԥха дыҟоуп. Аԥсуа поетгьы ажәԥан ҙыжь ду аҵамҵамра далоушәа ибоит иқыҭа уаа агәацԥыҳәара рыманы инхо-инҵуа, игәыргьаха ааԥынтәи рыԥсҭазаара ахьеилашуа. Ашәа изырхәогьы убри ауп.

Жәаҳәарада, асовет аамҭазы ииз, иаԥҵаз егьырҭ ажәеинраалақәа жәпакы реиԥш, абри аԥымҭагьы ианыԥшуеит агәазыҳәара зҵаз асоциалисттә ууажәларратә пафос, даҽеакала иуҳәозар, аԥсҭазаараҽ агәалаҟазаара. Автор баша иаҵшьны иҳәом «зегьы шәаҳәоит» ҳәа. Ари

усҟан азыҳәан, асовет уаа рыԥсҭазаара аҵабыргхаҵа акәын.

Асовет аамҭа 70 шықәса инеиԥшьны иамаз аҳра шцахьоугьы, уи еибаркны измаз аидеологиа шеилаҳахьоугьы, ианаазтәи адоуш ашьҭамҭа умбо, иумаҳауа иԥсит узҳәом, избан акәзар, уи иамоу аҭоурыхтә ҵакы ус гәрыӡ, шашәаӡ ибжьаӡуам, уажәтәи абиԥарақәа ракәым, наҟ-наҟтәи абиԥарақәа рзгьы ахы днардыруа иаанхоит Октиабртәи ареволиуциа дуӡӡа иаанагаз, ишьақәнаргылаз СССР ҳәа изышьҭаз, асоциалисттә уааҩәларра шьаҭас, ҵаҵгәыс измаз аҳәынҵқарра.

Абраҟа иаазгоит аҩада исҳәаз сыхшыҩзцара иаҟәҷызҭуа иҷыцу фактк. «Российская газета» август 22 (2015) аҽены иҵыҵыз аномер иануп акорреспондентцәа Елена Иаковлева, Игор Вирабов Урыстәылатәи Афедерациа акультура министр, арратә-ҭоурыхтә уааҩәларра ахантәаҩы Владимир Медински имырхыз аинтервиу. Уаҟа ҳаԥхьоит: «Вопрос: Осталось два года до столетия Великой Октябрьской революции. Это забота только для компартии?

Ответ: Это огромное событие. По-моему, нет события в мировой истории последних двух тысячелетий, которое оказало бы большее воздействие на судьбы мира, чем 1917 год нашей эры. Хотя это, конечно, событие из разных вселенных.

Думаю, правильно было бы организовать работу по образцу оргкомитета по 100-летию Первой мировой войны. Благодаря работе этого оргкомитета (также под руководством С.Е. Нарышкина) и вниманию к этой теме лично президента, событие, казалось навсегда вычеркнутое из памяти, сегодня снова сознается как полноценная часть нашей неразрывной истории. Но для этого конечно требуется политическое решение»*.

* Российская газета, 22 августа 2015 г.

Ҳгьежьып ажәеинраала «Ҳареи аамҭеи» ашҟа. Уаҟа апоет асовет аамҭа атәы иҵегьы инарҭбааны мҽхакылагьы фактлагьы иааирԥшуеит апублицистикатә цәаҩа зхоу, аграждантә лирика иатәышьҭроу ажәеинраала «Ҳареи аамҭеи» аҟны. Автор ауааи аамҭеи еицрымшәо хаҿсахьаҟәаны дрыхәаԥшуеит, даҽеакала иуҳәозар, алакә аҟны зыгәра узымгаша ахҭысҟәа еицыҟарҵоит, еицырхҭынхьаауеит, уимоу «Иахьа, иннатҷаанӡа аамҭа минуҭқәак, Шәышықәса ирылкәраа ицоит ауаҩ имч, Минуҭказ иҟалоит убыс еиԥш хҭысҟәак, Аԥьшьаратҷәҟьа уадаҩны, узазымхәыцуа ҭынч». Ари зегьы Асовет Еидгыла абԥа знаҭаз, асовет ҵарауаа ирыбзоуроуп ҳәа дахәаԥшуеит апоет: «Жәаҷ акәын ассир анилшаз Гагарин, Иацакәын аиҵаҳәатә анилшаз Титов; уажә сажәеинраала зҩаанӡа, егьараан, Адгьыл иахыкәшап уи ззыскырц сгәы иҵоу. Акосмос зыҩнеиԥш изызҭынчроу ахацәа, Ҳпартиа атҷеицәа иаԥызгаз афы, Николаев, Попович жәҩан афырхацәа, Амзеи аетҷәеи ирныҩыз зыбжьы», – иҩуеит Кәасҵа Герхелиа, асовет наука, акосмос аҳәынҷараҷы иамоу ақәҷиарақәеи аартрақәеи дреигәырґьо.

Арҭ рҩызцәа ахҭысҟәа имҩаԥысуаз асовет уаа зегьы аргәырґьон. Акоммунизм аргылараҷы агәалаҟара бзиа рнаҭон. Кәасҵа Герхелиагьы асовет поетцәа зегь реиԥш, иреиґьыз ипоезиатә цәаҳәақәа, иажәеинраалақәа рзикуан ҳаԥсадгьыл ду аҷы ицоз аҭоурыхтә хҭысҟәа. Зынӡа ииашаны иҳәоуп акосмос ҭҵаарадыррала изҳәынҷо атҷарауааи акосмонавтцәеи ирықәку абарҭ ацәаҳәаҟәагьы:

Адгьыл зегь еиқәхарцоуп
урҭ ажәҩан изхоу.
Урҭ ажәҩан ихоуп
ауаҩы игарц аиааира.
Ауаҩшьыга абԥьар
царц еиҷышәшәа.

Ишәҭларцын адгьыл,
ишәҭырцын есааира,
Ауаҩы дынхозарц,
дмырҳа-дымшәа.

Абарҭ зегьы апоет изыбзоуроу ҳәа агәра ганы иԥхьаӡоит:

Ҳ-Партиа Ауаҩ имчи
ихшыҩи ирымҩақәҵагоуп,
Ҳ-Партиоуп жәлар рԥеиԥшаз
еснагь икаҷҷо!

Ажәеинраала «Ҳареи аамҭеи» аҧы асовет ҵарауаа иаҳҳысыз 20-тәи ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа раан ирымаз ақәҧиарақәа актуалра аман, ҷыдала асовет поезиа аҭаацәара ду аҧы. Абраҟагьы аԥсуа поетцәа рыбжьы алыҩуан, итцегьы уазааигәаны иуҳәозар, иапыртцон акосмос афырхацәа ирызкыз апатриоттә цәанырра зцаз, асовет ҭцаарадырра иамаз алшарақәа пафос ҳаракыла иаазырԥшуаз ажәеинраалақәа. Убас иҟоу иреиуоуп аҩада ҳаззаатгылаз Кәасҵа Герхелиа иажәеинраала шьахә «Ҳареи аамҭеи».

Ииашоуп, дубап ԥхьаҩыкгьы еиҳараӡак акомпиутори аинтернети, амобилтә телефонқәеи зхы дыршаҟәахьоу, аҭоурых адаҟьақәа изырмыԥхьо, уи ииасхьоу аамҭа илҭаҳәахаа иагеит ҳәа иахәаԥшуа, иҳәар илшоит Асовет Еидгылеи акоммунисттә партиеи инцәатәны ирзышәаҳәоз ҩымҭоуп, насгьы ахәажәцәа аҟәнылахьеит ҳәа. Жәаҳәарада, ажәа ишалоу еиԥш, ажәлар рҧы узкуам, аҩымҭақәа рзы аханатәӡа аахыс иҟоуп еиуеиԥшым, хаха еиҧагылоу агәааанагарақәа, ахшыҩзцарақәа. Уи еилкааун, аха араҟа иаԥшаауеит иҧаҧаӡа даҽеакы. Уи убри ауп: иарбан ҩымҭазаалакгьы излииаз аамҭа аҵабыргхаҭеи аҭоурыхи инарықәыршәаны ауп ахә

шшьатәу, ишахәаԥштәу. Уи аганахьала ҳахәаԥшуазар, апоет иажәеинраала «Ҳареи аамҭеи», еиҭасҳәоит, ХХ ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа раантәи аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа ахсаала иақәшәо, иаанарԥшуа иҵыхуп апоезиатә хаҷсахьала еилфаҷа иубартә, иунырыртә еиԥш. Нас ишԥа, аурыс шәҟәыɯɯы, афилософ Н.Г. Чернышевски ишиҳәахьоу еиԥш, дарбан шәҟәыɯɯзаалакгьы иара дзыхшаз ашәышықәса даԥоуп. Ус анакәха, уи аҷахәы ауп иɯырц, зсахьа ҭихырц ихәҭоу. Ажәеинраала «Ҳареи аамҭеи» усҟантәи асовет ҭҵаарадырра иамаз аиааира дуқәа апатриотизмра аҵаҵаны иахьаанарԥшуа анаɯсангьы, иахьатәи аԥхьаɯгьы ианаҳәо рацәоуп аамҭеи ауааи наҟ-ааҟтәи реизыҟазаашьа ухаҷы иааганы уахәаԥшуазар.

Кәасҭа Герхелиа иқыҵа гәакьа ҒәадантӘ ашьха, ага, акаршәарақәа, аԥсҭақәа, арɯаш ҭрысқәа уҳәа иҵегьы ибла иссирха иабауа дырзыгәдууеит, агәырҕьара ду дамҷеханакуеит, уимоу, ипоезиатә хаҷсахьақәаны илаԥш ихгылоуп. Аԥхьаɯгьы уи иɯнытҵкатәи гәалаҟарак инырыртә, мамзаргьы ицеиɯыршартә еиԥш цәаныррала еибарку, ԥсихологиатә ҭагылазаашьан изцәырыргоит, датәнатәуеит, избанзар, акы, исахьаркԥсараха иҵыхуп аԥсабара излаҟоу иуарлашәаратәу аҷыдарақәа аныԥшуа. Ɯбагьы, иара автор (аԥхьаɯгьы убри диеиҵамкәа) иԥсадгьыл абзиабара ицәа-ижьы имцаха иалоу ҒәҒәала ианыԥшуа, уи шакәу хадаратәла дзыршәаҳәо. Арҭ рɯызцәа ахшыɯзцарақәа зырҵабыргуа аҷырԥштәқәа аизга «Анарха» аҟны ирацәоуп, аха зегьы сырҟәаҵны иаазгоит ажәеинраала «Ахәыцра иагазшәа, ашьхақәа» аҟнытә сахьақәак. Уаҟа иаабоит апоет иажәеинраала заҟа исахьаиркыз, ажәа аҟны ишырҳәо еиԥш, аԥсы ахеиҵаз иԥсадгьыл аԥсабара. «Ахәыцра иагазшәа, ашьхақәа Иҟьашʒа икаԥсоуп рхахәы». Аҷеарҳақәа реиԥш игылоу ашьха еɯыцәқәа ари еиҕьны ажәала рсахьа аҭыхра

уадаҩуп. Убла иаахгылоит ашьха цәҳәырақәа рикақәа цырцыруа, икаԥсазшәа рхахәы. Уаҟагьы даагылом апоет «Иреиԥшха адаш ду ашьҭақәа, Арҩашқәа алдоуп ргәахы». Араҟагьы иаабоит ахрақәа ирылхәраа, аҩхаақәа ирҭыкьаса, иԥхеибаҵо илеиуа арҩашқәа рыԥсабаратә ҭагылазаашьа зеиԥшроу, ирсахьоу. «Зынгьы, ианрықәчу аԥҵақәа, Алада иҵарлашьцо аԥсҭа, Ишԥеиԥшу абырг иԥьымшьқәа Аимарԥахә, иангәааy илакҵа», абарҵқәа ашьха иссиру асахьа адагьы ацәаҩагьы аадырԥшуеит аҿшеиҭанакуа иақәыршәаны. Ари аметафоратә сахьа, хадырҵәааyеит, уи иацнеиуа ацәаҳәақәагьы: «Ҽазных ианрықәшу амра ца, Бырлашшәа урҭ еилыԥьԥьоит, Угәазхара рбаха уамраʒа, амра гылоит, иҵашәоит»…

Апоет игәазхара избом иԥсадгьыл гәакьа ашьха аԥсабара. Уи лассы-лассы цәырҵрак еиԥш аҿыԥсахра цәаҩас иамоугьы, иҷыдоу имилаҭ дунеи иатәу гәыбылрак изацнаҵоит, агәалаҟара шьахә изцәырнагоит. Аҩымҵа аидеиатә ҵакы, мамзаргьы автор ииҳәарц ииҵаху заманала иаадырԥшуеит уи злахиркәшо аҵыхәтәантәи ацәаҳәақәа:

Ицыҩцыҩуа иахьгылоу ахрақәа,
Доуҳа мчык рымоушәа збауеит.
Хаҳәык наҷшәаргьы, ахара
Ашәеиԥш ианыҩны игауеит.

Са исбарҵоуп урҭ рыԥсҭазара,
Слымҳаҷ ирхылгоит агәгәа,
Исаҳауеит ргәеисра, рцәажәара,
Еидушәа даргьы саргь ҳагәқәа.

Кәасҵа Герхелиа дыззышәаҳәо ашьхақәа реибаркыра рҳауа цқьа лбаадо, акаҵәарақәа дырхыҵуа, ахәқәа дырхало, дылбааyа даҷам, даабом. Урҭи иареи ҽенак ныҟәа

рыбжьоуп, ажәакала, географиатә шәага-загала иуҳәозар, уахәаԥшуазар, маԛк еицәыхароуп, аха гәыла-ԥсыла изааигәоуп дара рышҟа имоу абзиабара иабзоураны. Иара убри абзиабара ауп иабацәа рыштантә илаԥшҳәаа иахьынӡатɕанакуа иааԥшуа рпонорама ипоезиатә хаҷсахьан аҟатɕара илзыршаз. Итɕабыргытɕәҟьаны, Ҕәада ақыта ахышәара-атɕышәара (акәакьқәа) зегьы рҟнытә, аԥтақәа анырхачым, иккаӡа иубартоуп Аԥснытәи ашьхақәа реибаркыра иатәу аԥстақәа, ахрақәа, арԥаш хыҷҷеақәа... Абартқәа роуп апоет ипоезиа зыргәытәыз, хаҷсахьа ссирқәан изырҟатɕаз. Жәаҳәарада, урт зегьы апоет иԥсадгьыл хәыч Ҕәадеи, иабацәа рхәыштәареи, рызқәатыԥи рышҟа имаз абзиабара ала ирыԥхоуп, уи ауп хытɕхыртас ирымаз. Иара убри абиԥарала иааua, амилат гәадура зцу абзиабара ду ауп изхылтɕуа апоет ипоезиатә системаҷы, ҭоурыхтәла ихәыцрақәагьы. Кәастә Герхелиа иԥсадгьыл хәыҷы Ҕәада аԥсабара аԥшӡара иага дыхнахны, датәнатәны, илаԥш изаҟәымго дыҟазаргьы, еимгеимцарак акәзаргьы, ихашҭуам идаракәац ахьынтәааua, изрыҕәгәо, наҟ-наҟгьы иҳәаакәызтɕо уи иамоу аҭоурых тɕоула. Ааи, ҷыҕәгәала изырцәажәо аҭоурых амоуп апоет иқыта гәакьа Ҕәадагьы. Уи аԥсабара ԥшӡа иалибаауеит лоунытә уаԥ дзырхәыцуа, абри адгьыл зԥьынԥьны жәытә-натә аахыс иқәынхо ажәлар шәышықәсала иԥызшәахьо ахтысқәа. Убас иҟоу, ҭоурыхтәла узырхәыцуа жәеинраалоуп «Абаарыԥхра». Аԥымта (34 цәаҳәа ишреиҳамгьы) автор илшеит акыр аҭоурыхтә хтысқәа Аԥсны иҟалахьоу, иахнагахьоу ҳагәыларпшра, ҳажәлар лассы-лассы изташәоз амаҟәмабарақәа, изыкәшәоз азалымдыррақәа зхараз ақәылацәа, аимтɕәаԥцәа ргәаг ҳакны ҳаго, ҳаԥсы еиҟәнарччо аҟынӡа рцәымгра ҳаркра. Автор Абаарыԥхра ҳәа дызҷу Кьалашәыртәи абаагәара ду ҳаԥсадгьыл ахрыҕәгәартақәа ируакыз иатɕаруп. Аԥсны аҭоурых аҷы ари иуникалтәу абаагәаратә хырҕәгәарта

иҳанаҳәоит аԥсуаа аҳәынҭқарра ду анрымаз аамҭазы ишдыргылаз, хыхьчагас ишрымаз. Уи ахы акуеит аӡиас Кьалашәыр амшын иахьалало ахықә инаркны. Апоет лымкаала дазгәдууп иԥсадгьыл ахь имоу абзиабара иххаӡа ашәахәацқәа ақәнарԥхоит абри иуарлашәарлоу аԥсуа ҭыӡбааш аибаркыра иқыҭа агәҭа иахьагәылсуа. Абар уи азы ииҳәо:

Еиқәҵо, еиларҭәо, ихагалан,
Идыргылаз ибаашха аҭӡы.
Ари абаагәара хырҩәҩәарҭа
Агәылсуеит са сқыҭа агәҭа.

Кәасҭа Герхелиа ицәанырра ԥсабаратәуп, аегоизмра иатәым иԥсадгьыл хәыҷы – иқыҭа гәакьа ҒӘада абзиабара дахьазгәдууа азоуп ас изырҳәо. Уи идыруеит абаагәара хырҩәҩәарҭа аҵоурых, аҩа ара ишимоуаз хгарҭа, алакҭа дышҭанамырԥшуаз, еибашьреи пылҳаҵи ирацәаӡаны ишахнагахьаз. Рыцхәда, зеиԥшлашәа иазгәеиҵоит ус шакәу зырҵабыргуа ахҵысқәа Аԥсны аҵоурых иадҳәаланы.

Абар, ари адгьыл шаҳаҵуп,
Абырзен, аҭырқәа, аԥьам,
Рыбаѡқәа абраҟа ишамоу,
Ихьымӡҩха инханы...

Аха апоет иқыҭан игылоу абаагәара хырҩәҩәарҭа аҟны иҟалахьоу, иахьагьы ажәабжьны ирҳәо ахҵысқәа игәалаиршәоит: амшмыхәла Аԥсны иантцысы, Ғәадаа гылт рҽеизганы, амҳаԥьырра иацәыргарц рыԥсы. Урҭ аибашьра ҩҩәаҵәҟьа ҭарҵеит уаѡыжәлак дырмыхәо. Ақырҵуа меншевикцәа рхаангьы иара убасҵәҟьа рхы аадырԥшит Ғәадаа. Урҭ хацәнымырха рыжәлар ирыва-

гыланы ахақәитҧраз рхы-рыԥсы иамеигʒо иқәԥон. Апоет, ҳәарас иатҳахузеи, иқыҵа гәакьа иаѡыз аҭоурых адаҟьақәа (дызныԥшылоу), аамҵа акыр шцахьоугьы, иарҳәо рацәоуп, насгьы милаҭ гәадуран дахәаԥшуеит. Абри аԥсихологиатә ҭагылазаашьа ауп аԥхьаѡгьы аѡымҵа цәаныррас изнарҧысуа, избан акәзар, ажәеинраалаҷы иҟоуп ҭоурыхлатәи узырхәыцуа анотақәа. Апоет, жәаҳәарада, ихьааигоит абри адиалектика ишақьабзугьы, абаагәара аамҵа ахьаиаааиуа, ахәажәцәа ахьахалауа. Убри атәы инаҧышьны иаазырԥшуа ацәаҳәақәа рыла ихиркәшоит иѡымҵагьы:

Иахьа игылоуп, ус, ишанха,
Иеиԥшны зыҿзырҧынчхьоу адауы:
Ианиааз имшәаʒоз шамаха,
Уажә иҟоу зажәра зыхьʒаны.

Абас шакәугьы, Кәасҵа Герхелиа иажәеинраала «Абаарыԥхра» пафос ҳаракыла ианыԥшуеит ажәларқәа рыԥсҭазааразы аҭоурых иамоу аҧакы, насгьы ԥхьаҟатәи алахьынҧазы узҿыԥшыша афакторқәа ишыруаку. Машәыршакә акәʒам апоет иқыҵа Ҕәада иагәылсуа абаарыԥхра иахьатәи аԥхьаѡ уи ашҟа дхьаԥшыртә (Ҕәадаа рымацара рзы акәымкәа), ҭоурыхтәла дархәыцыртә апатриоттә жәеинраала шьахә зазикыз.

Ҳажәлар рҧоурых ахь ухьазырԥшуа ѡымҵоуп «Рдашьхәа анырхырц аԥсабара». Ажәеинраала шәагаала ихәыҷуп жәаѡа цәаҳәа роуп иҟоу, аха изҧо аидара хьанҭоуп, еиҳа ииашаны иуҳәозар, нахьхьынʒа аахыс иахнагахьоуи ԥхьаҟатәи аҧеиԥшхә лашеи рызҧаарақәа ирхьысуеит автор ихшыѡзцарақәа, аԥхьаѡ игәаҧанʒа инеиуа. Ҳмилаҭ рдашьхәа аԥсабара ианырхырц ʒәырыѡгьы қәпахьан, аха ирмыхәеит, избанзар:

Сара сыжәлар рхыԥхьаʒара,
Даарак ирацәам аха,
Ирылоуп рыдгьыл амч-алшара,
Ирымоуп адгьыл анарха.

Аԥсуаа рыԥсадгьыл ишазыӄоу, уи ада ишхәарҭам атәы ауп апоет иажәеинраала кьаҿ философиатә ҵакыс иамоу, идеиа хадас иагәылсуа. Аха абри ибылгьны иааԥшуа ахшыɷзцара инаваргыланы Кәасҭа Герхелиа ҳаӄәирԥшуеит иара изгьы, иаԥхьаɷ изгьы ихадоу даҽеакгьы. Абар ахаҭагьы:

Сашәа, сашәа – сгәыхәтәыхьʒара,
Зегьы ирхыкны умԥрын аха,
Иулаз сыжәлар ргәы аԥхара,
Иумаз сыжәлар рынарха!

Ари еиԥш иӄоу азхьра, ҳәарас иаҭахузеи,иԥсабаратәу акоуп, насгьы арҿиаɷцәа зегьы – дпоетыз, дыпрозаикыз ргәазыҳәара ауп. Кәасҭа Герхелиагьы, ишымариам шидыруагьы, рҿиаɷык иаҳасабала, иҵахуп иɷымҵакәа, ихәыцыз, идууз, ижәлар ргәы аԥхара рылазарц, рынарха рымазарц. Убасҟан ауп арҿиаɷы насыԥ имоуп ҳәа ихы аниԥхьаʒо.

Кәасҭа Герхелиа заатәи ипоезиа аҟынгьы иубон, иҵәымҵахь данықәла еиҳагьы иааԥшит, ишицааиуаз аɷымҵа амҽехак шәагаала имаԛны, арахь ахшыɷзцара ҵаулақәа шьҭырхыртә аиҿкаара, аҟаҵара. Ус шакәу арҵабыргуеит аɷада ҳзыхцәажәаз ажәеинраала ахаҭагьы. Абригь апоет ибаɷхатәра иамоу аԥсымчхара ҳзырбо афакторқәа ируакуп.

Апоет патриотк иаҳасабала, иқыҵа гәакьа изнарҵысуа хкы рацәала еилаԥсоу, еилоу, ахәыцрақәа изцәырызго агәалашәарақәа, асахьақәа заҟа иҵаулоу, насгьы

иԥсҭазааратәу, ҳара иаабоит цәанырра ҭаулала иҩыз ажәеинраала «Сышкол аԥхьа» аҟны. Уи иаԥхьо, автор иабиԥара еиуоу дарбанзаалакгьы имбарц залшом иара изааигәо, ибиографиа иахьысуа, еиҳарак ишколқәра иатҵанакуа хҭысқәак, избан акәзар, аҩымҭа ахаҭа автобиографиатә ҟазшьа шамоугьы азеиԥштәра алоуп. Иаахҭәаны иуҳәозар, зегь ҳтәык хәыҷык-хәыҷык убраҟа иадырҷаблоуп, иаласоуп.

Ҳәарада, урҭ зегьы зхылҵуа еилкааун, шьаҭас, ҭаҵгәыс ирымоуп апоет иқыҭа агәҭа игылоу, раԥхьаӡа аҵаразы ҳәа ишьапы ахьеихигаз ашкол ашҟа имоу абзиабара ду ауп. Уантәи иаатуеит апанорама ҭбаа, иаҳзырбо, ҳалазырԥшуа автор лоунытә изааua ицәалашәарақәа рсахьа ҭызхуа агәалашәарақәа. Баша иауиҳәахуа «Сгәалашәара иалсуеит сахьан» ҳәа.

Кәасҭа Герхелиа ихаҭа ишиҳәо еиԥш, иқыҭаҷы данааилак, ишкол гәакьа алакҭа дҭамыԥшыкәа, игәы ҭыԥсааua, ихәы-ижьы қақаӡа еиламыргылакәа, аԥхьа дмаагылакәа, абаҳча зегь еимымдакәа, нас аҩнытҵҟа дыҩнамлакәа дцом, избанзар, усҟан урҭ «иныкәарақәа» изцәырырго ахәыцрақәа аԥшқа иԥхыӡеиԥш ихаауп. Избанзар, ибароуп уи исахьаркны ишиҳәаз еиԥш: «Ан» – ажәала сыбз ԥысҽеит», даҽакала ухаҷы иааугозар, ихатәы бызшәа агәыбылра ахьикыз, изыԥсоу еиликааua дахьыкалаз. Ашықәсқәа иага царгьы, апоет ишкол хашҭшьа имаӡам, дышдухахьоугьы, ашықәсқәа жәпакы еишьҭаланы ишцахьоугьы дазгәдуua иҳәоит: «Сыҵакуп сышкол амҵәыжәҩа» ҳәа. Иара убасҵәкьа иазгәеиҭоит иҩызцәа рыжәҩа аҽшинардыруа, дахьыҟазаалакгьы урҭ рыԥхара шиныруа, аԥсҭазаара игәалаҟаны дшыкарҵо.

Кәасҭа Герхелиа ишкол гәакьеи иареи еиԥырҵижьҭеи кырӡа ҵуеит. Усҟантәи аҵаҩы хәыҷы дабаҟоу. Уажәы еицырдыруа поетуп, уаажәларратә усзуҩуп. Ихьӡ-иԥша иԥсадгьыл анҭыҵгьы ирдыруеит. Аха иара изын уи зе-

гьы ирыцкны иԥхьаҙоит, дазгәдуеит, ихы-иԥсы изалымхуа иалоуп. Ус шакәу дырҭабыргуеит агәаҭантә иааӡа, хьыршәыгәк иаҩызоу аҩымҭа хзыркәшо абарҭ апоезиатә цәаҳәақәагьы:

Сышкол сыцын сахьцалакгьы,
Сангәырҕьозгьы, сангәырҩозгьы.
Кыр сшьацәхныслазаргь, изулакгьы,
Ԥхьаѣка ҳәа акәын са сышцозгьы.

…Лҳақ сызшәошь ҳәа зан лҷаԥхьа,
Илак-ҩакуа игылоу сиеиԥшны,
Сгылоуп сара сышкол аԥхьа
Иаҳәарызеишь ҳәа саԥеиԥшны…

Аҩада ҳзыхцәажәаз ажәеинраала «Сышкол аԥхьа» тематикала иазааигәоуп, еиқәҷырҭуеит (ашәѣәаҷгьы еишьҭаргылан иануп), жәлар рҭара аус иаҭанакуеит аҩымҭа «Арҭаҩы иблақәа». Абригьы, «Сышкол аԥхьа» аѣны еиԥш, аконкрет тема иалхуп, аобиект лабҷаба иубарҭоуп. Абраҭәѣьа, аконкреттә тема аҙбахә анысҳәах, хара сцаанҙа иазгәасҭоит, асахьаркыратә ҩымҭақәа (апрозаҷгьы, апоезиаҷгьы, адраматургиаҷгьы) рзы ишѣазшьарбаго аконкреттә темақәа, мамзаргьы аобиектқәа, избан акәзар, араѣка автор еиҳа дазааигәоуп аԥсҭазаараҷы иѣаҭәѣьаз, еиҳа еилыхха ибарҭоуп исахьаркыратә гәҭакы ихаҷсахьаны азеиԥштәра аҭаны аарԥшра, насгьы аҭакԥхықәрагьы еиҳа иныруеит, избанзар, иѣаҭәѣьаз (ахаҭара, аобиект), ауаа ирдыруаз, ирдыруа ихаҷсахьаны аѣаҭараҷ иамаабуа, иацәтәыму адетальқәа (арҷиаратә фантазиа ус еиԥш аѣаҭара зинқәак унаҭозаргьы) узадгылом – аԥсҭазаара аҭабыргхаҭа иацәтәымхоит.

Изхысҳәааӡа, абри азҭаараҷы Кәасҭа Герхелиа, еиҭарсшәа иуҳәозар, ирҷиаратә наршә хиан, дама-

ран аконкреттә темақәа ралхра. Убри афакт ахаҭагьы иаҳәоит хыҵхырҵас ишамаз уи иааикәыршаны иҟаз аԥсҭазаара инагәылаланы адырра, инаԥш-ааԥшра шыҟаз, идырра шҵаулаз, зегь раԥхьаӡагь ижәлар гәакьа рҭоурых ржәытә-рҽатә шидыруаз, ҷыдала итҵааны ишимаз. Аԥсны аҵеицәа хазынақәа рыԥсҭазаара, изҽыз русҳәысқәа уҳәа жәпакы. Ҳәарас иаҭахузеи, урҭ зегьы апоет иинтеллект арҵаулон, икультура аҩаӡара аанарԥшуан.

Хыхь иаагаз ахшыҩзцарақәа шаҳаҭра рызнауеит ажәеинраала «Арҵаҩы иблақәа». Уи изкуп аԥсуа жәлар рхәычқәа аҵара дырҵара аус аҽы аԥьа ду збахьаз, Аԥсны зҽаԥсазтәыз арҵаҩы, ашәҟәыҩҩы, аиҭагаҩ Платон Семион-иԥа Шьаҟрыл. Ари ауаҩ лаша ихьӡ Аԥсны иззымдыруа, измаҳац дыҟоуп ҳәы сгәы иаанагом, избанзар уи ҳажәлар рҵареи, ркультуреи арҽиараҽы дырккаҩ дуун. Ус машәыршақә акәӡам Лыхны ақыҭантәи абжьаратә школ П. С. Шьаҟрыл ихьӡ заху. Апоет Кәасҭа Герхелиа итәы ҳҳәозар, уи изкны ажәеинраала аҩра илшон ижәлар рдоуҳатә ԥсҭазаара азы илиршахьоу ихаҽы иааганы, дазыԥшны. Аха араҟа иҟоуп узвысны уцар амуа даҽеакгьы. Уи убри ауп, Кәасҭа Герхелиа асахьаркыратә ҩымҭа («Арҵаҩ иблақәа») зхиҳәааз ауаҩԥсы Аҟәатәи апедагогикатә ҵараиурҭаҽы аҵара аниҵоз рҵаҩыс диман, хаҭала ибзины дидыруан. Убри иабзоуроу рацәоуп, ажәеинраала гәылыршәаны аҟаҵара – абла разқәа, абла ҟәышқәа, ауаҩы дызтәызтәуа, излаҟаз ала аарԥшраҽ.

Ажәеинраала, хыхь ишазгәаҳҭаз еиԥш, конкретла Платон Семион-иԥа Шьаҟрыл изкуп, иаанарԥшуеит уи ижәлар рҵара аус аҽаԥхьа иибахьоу аԥьабаа. Араҟа сахьаркыратә маҭәахәык еиԥш ихы иаирхәоит еиҽырԥшратәла метафоратә хәыцрала аблақәа. Урҭ аблақәа рылоуп апоет ихаҽсахьа шҵихуа, дзакәу злааирԥшуа. Автор дызхыԥшыло аблақәа баша-машак ракәӡам. Иаабац, абжьааԥнытәи аблақәа иреиԥшӡам,

зынʒа иузрыдкылом. Абар рхаҭашьара зеиԥшроу: урҭ аблақәа зегьраԥхьаʒагьы иразуп, нас аԥсҭазаара еиԥш иҵаулоуп, ацәгьара хҿаҵас рҿаԥыраркуеит, абзазара амѡақәа дырлашоит. Урҭ рыԥхарра бзанҵы иҿыцәааʒом, игәанаҭоит шәыблак рымаʒа. Ааԥсареи агәҿыгьреи рымаʒам.

Ааи, абас иҟаз аблақәа зхаз, аҿар зааʒоз, аҵара дзырҵоз, рыԥсадгьыл азы иаԥсаны иҟалартә еиԥш рҵаѡын ажәеинраала зыххәааy П. С. Шьаҟрыл. Ииашоуп, аѡымҭа атекст аҿы уи ихьʒ нацәақәкыла иарбаʒам, иҳәаʒам, аха ажәеинраала зегьы зызку иара ихаҿсахьа шакәу аԥхьаѡ изаҟаразаалак агәыѡбара иоуʒом, имѡашьо ибоит.

Апоет ирҵаѡ ду адәахьы ихьʒ цәырымгакәа, аха усгьы ихы иқәкны иҟазара, иԥьабаа алыҵшәа хаҳара аланы ишаанхо, ҳдоуҳатә ԥсҭазаараҿы ишҿырԥшыгоу ипоезиатә хаҿсахьаны иаҳирбоит. Уи акәʒами ирҳәо арҭ ацәаҳәақәа:

Аблақәа, иҿыхааy зҿабызшәа.
Аблақәа, ицәажәо ԥсышәала.
Абарҭ зегьы шәара шәрабызшәа,
Шәҵаѡцәа цәажәоит ҿыкала.

Зыԥхара бзанҵы иҿымцәаʒо,
Еицгәазҭо шәы-блак рымаʒа
Ааԥсареи гәҿыгьреи ззымдырʒо,
Аблақәа хашҭра рымаʒам.

Арҵаѡы иусура, иибо аԥьабаа ааʒареи аҵареи русхкы аҿы бзанҵы еицакра шақәым, насгьы абиԥарацыԥхьаʒа ишаҭаху атәоуп ирҳәо аѡымҭа еиқәызҳәало абарҭ аԥшьцәаҳәакгьы:

Уажәы нас, урҭ еиқәыԥсазаргьы,
Ахәыцраҟәа ирыҭоуп еидараха, –
Акласс индәылҭны ицазаргьы,
Арҭаѡы дныҟәиеит ауп дкарахан!

Апоет иажәеинраалаҷ зсахьа ҭихырц иитахыз арҭаѡ ду дааирԥшит ауаа гәыкала ирыхәаԥшуаз, инаӡааӡаны иҭызҵаауаз, иблақәа сахьаркыратә маругак еиԥш ахархәара азуны. Аѡымҭа сахьаркуп ахшыѡҵак ҵаулоуп, идеиала еилфаҷа иҟоуп. Изызку ҳарҭаѡ ду Платон Семион-иԥа ихаҷсахьа аанарԥшыртә, иԥсы анҭаз ирҳаз ахьӡ-аԥша, ибзиабара иахьагьы иаҳнырыртә еиԥш.

Сара сахьахәаԥшуала, ажәеинраала «Арҭаѡы иблақәа» излаугәаԥхаша, ҷыдала инанагӡо афункциа хада – П. С. Шьаҟрыл ихаҷсахьа рҵаѡык иаҳасабала аарԥшра, анаѡсангьы, иамоуп аиндивидтә хаҭара инахыԥшны иаабо, азеиԥштәрахь ухьазырԥшуа аҵакгьы. Ари ахшыѡзцара, иҵегьы игәылыршәаны иуҳәозар, апоет ихаҷсахьаны иҟаиҵо арҭаѡы иблақәа, арҭаѡ нагацәа зегьы ирзукыр ауеит. Избан акәзар, ирзеиԥшу, ахаҭашьатә ҟазшьақәа рыҟәнубаалоит. Иара убри акәзаргьы ҟалап апоет иѡымҭа атекст аҷы хыхь иахаиргылаз (П.С. Шьаҟрыл) изкуп ада уаҳа ҷьаргьы изуԥымло. Аха ари акы изаҟаразаалак иазыланарҟәуам, арҭаѡ ду, ашәҟәыѡѡы, аиҭагаѡ, аԥсуаа ҳдоуҳатә ԥсҭазаараҷы иааникыло ароль. Ѡбагьы, ажәеинраала иаԥхьалак имбарц залшом уи зыххәаау Платон Семион-иԥа Шьаҟрыл шиакәу. Ус анакәха, Кәасҵа Герхелиа иѡымҭа «Арҭаѡы иблақәа» имырхьааӡакәа инанагӡоит ѡ-функциак: акы, конкретла изызку арҭаѡы ихаҷсахьа аанарԥшуеит, ѡбагьы, уи азеиԥш хаҷсахьахь иурхар шалшо, ажәакала, азеиԥштәра шалоу. Амала, заҟа ибзиааз, ажәеинраала еиҳагьы игәылҭәааны иҟанаҵон, арҭаѡы иблақәа, Платон Семион-иԥа Шьаҟрыл ианизкха, уи илитературатә-

рҽиаратә усхкы аҽгьы анҭ аблақәа маҷк аҟара инархьысызҭгьы. Избанзар, абраҟагьы абри ауаԝ лаша иԥьабаа ыҟоуп иоригиналтәу аԝымҭақәеи аиҭагақәеи рыла. Зегьы ҳарҟәаҵыргьы, Н.В. Гоголь ԥсра зқәым иԝымҭа аԥсышәала изырцәажәаз «Аревизор» амацара заҟа аҳәоузеи? Аха даҽеа ганкахьала уахәаԥшуазар, гәыбԍан узиҭом апоет итема, мамзаргьы иааирԥшырц ииҭахыз П. С. Шьаҟрыл ирҵаԝратә, ирккаратә хаҽсахьа акәын. Уи ҟаиҵеит ибзианы, иахьатәи аԥхьаԝ иҟынӡа аԥсы ԥха аланы иааӡартә еиԥш.

Аурыс шәҟәыԝԝы ду М. Горки истатиак аҽы иԝуан: «Во все тяжелые моменты жизни, во все трудные минуты мое сердце пело всегда один гимн: «Да здравствует человек!» Ааи, диашоуп ари ажәақәа равтор. Адунеитә ԥсҭазаараҽы ауаԝы иаԥызго, еиҳау акгьы ыҟаӡам, хәзмаӡам дырхыԥхьаӡалоуп. Убри азоуп жәынгьы-ҽангьы ашәҟәыԝԝра ҟалаз аахыс (ууанӡагьы жәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа рыҽгьы ицәырҵхьан) ауаԝы изышәаҳәара, дзакәу сахьаркыратәла аарԥшра ашәҟәыԝԝцәа рырҽиаратә тематикаҽы, иарбан ҭагылазаашьазаалак аҟны иобиект хаданы изыҟоу. Араҟа иҽыцу ҳәа хшыԝзцарак атәы ҳәам, зегьы рзы еицырдыруа ауп. Аха ашәҟәыԝԝы иобиект хада – ауаԝы зынӡа даҽеакала ауп дышихәаԥшуа, абжьааԥнытәиқәа реиԥш акәымкәа, ҷыдала диҭахуп, бзиа дибоит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ибзиа деигәыргьоит, ицәгьа гәнигоит, ихьааигоит, излаирҽеиша дашьҭоуп. Ԛаԥхьа иаазгарц сҭахуп афоризмк еиԥш ҳахдырраҽы иаанхаз М. Горки иҳәахьак: «Я не знаю ни одной книжной истины, которая для меня была бы дороже человека. Человек есть вселенная и да здравствует вовеки он, носящий в себе весь мир».

Сыззааиуа, Кәасҭа Герхелиа итәы ҳҳәозар, уи заатәи ипоезиа анԝыҵхаха инаркны игәцаракны иман ауаԝи иааикәыршаны иҟоу аԥсҭазаареи рзышәаҳәара,

хаҽсахьақәан раарԥшра. Араҟа апоет еснагь дашьҭан аԥсҭазаара аҵабыргхаҵа реалла ишыҟаз, ашәыга мыцхәқәа адымгалакәа, имыртаташькәа (изҵшьу ажәа, раԥхьаӡа ҳлитературатә критикаҽы иаларгалеит ҳҵарауаа дуқәа Хәыхәыт Бҕажәбеи Шьалуа Инал-иԥеи) аҭыхра. Ус аҟаҵара иаҳнарбоит асахьаркыратә литературеи аԥсҭазаареи реизааигәара адагьы рхеибарҭәааарагьы.

Ажәеинраала «Дкәашоит ан» автор иҩит иаҳхысыз ХХ-тәи ашәышықәа 60-тәи ашықәсқәса актәи азыбжазы ҳәа ҳгәы иаанагоит, изну ашәҟәы «Анарха» анҵыҵыз арыцхә иаҽырԥшны иаҳҳәозар.

Кәасҭа Герхелиа иҩымҵа «Дкәашоит ан» аҟны аԥхәыс, аԥсҭазаараҽы акыр зхызгахьоу, иԥнашәахьоу, насгьы атипра злоу аӡә лоуп. Уи адагьы, ажәеинраала асиужет злаҟоу ала, автор зыӡбахә имоу ан конкретла иидыруаз, прототипра ззиуша аӡәы ишлыххәааау, ишлызку мҩашьо иубоит. Иара усгьы, апоет иҩымҵа анаԥиҵоз аамҵеи Аԥьынԥьтәылатәи аибашьра дуӡӡа еилгежьҭеи 15-ҟа шықәса рацәак иреиҳамызт. Анацәеи, абацәеи, аешьцәеи, аеҳәшьцәеи аибашьра ирнаҵаз ахәрақәа макьанагь иҽыцын, аҕьара рцәыуадаҩны иҟан. «Дкәашоит ан» аҽы иаабо ан лҩызцәа усҟан ирацәан ҳаԥсҭазаараҽы. Убарҭ дырхаҵарнакуп Кәасҭа Герхелиа исахьаркыратә жәа (ашәа уҳәаргьы ауеит) ззикыз ан. Уи лхаҽсахьа автор иааирԥшит лнысымҩа ианаҵаз аԥсҭазааратә материал беиа ахархәарала. Ажәеинраала иагәылоу аԥсҭазааратә хҭысқәа – ан данықәашо аамҵазы илызцәырҵуа лхәыцрақәеи лгәалашәарақәеи убриаҟара сахьа цәырыргоит, ипоемоуп уҳәаргьы уацәыԥхамшьо, иҟәныумшьо аҟынӡа сиужетла еибаркуп. Абригьы аҩымҵа ахаҵабзиара ҳаразкуеи, аԥхьаҩ изааигәазтәуеи, автор ибаҩхатәра алызкаауеи ируакуп. Ажәеинраала «Дкәашоит ан» алагоит абас:

Дкәашоит ан, аха дықәыпҵрааны,
Лҽаҭахьа еилалгеит уахала,
Ицоит лшьамхы лытҵрааны,
Дкәашоит ан, дкәашоит лхала.

Аҧхьаԝ, жәаҳәарада, аинтерес икуеит ан абас дықәпраааны дзыркәашо, дзыргәыргьо, мзызс иамоу закәызеи ҳәа. Нас ауп ианеилкаахо, уи лыкәашара апроцесс аан днышьҭааны, (илхылгахьоу) лышьҭа ихгыланы зҽаазхаз лгәалашәарақәеи лхәыцрақәеи шракәу. Урҭ ахәыцрақәа илгәаладыршәаз лнысмԝа акырʒа иауп, ихьанҭоуп, насгьы иккаʒа ҳагәыланарҧшуеит лыпҵҭазааратә мԝа. Илхылымгаз иҟоузеи уи ан насыпла иҭәыз аҧсҭазаара хымш заҵәык қәрас измаз. Аибашьра ду шыҟалаҵәҟьаз лхаҵа, лпазаҵә иаб уахь дагеит, иԝызцәа аʒәырԝы реиҧш иҧсадгьыл ихы ақәиҵеит. Лара ан лҭагылазаашьа уадаԝхеит, агәырԝеи, аҕарреи, амамзаареи деиқәпах дыркит. Араҟа апоет акгьы мʒакәа, давамгылакәа аҧсҭазаараҿы ишыҟаҵәҟьаз иааирҧшуеит асовет идеологиа урҭ рԝызцәа «асахьаҵыхрақәа» рацәак ишагәамҧхозгьы. Зегь акоуп, аҧхәыс ҿа «Лымшқәа мԝасуан гәыҕрала… Лышқәсқәа мԝасуан гәыҕрала… Игәыҕуан лʒамԝа ҟәымшәышәқәа», – иҳәоит апоет ифырҧхәыс дрыцхашьауа, ллахьынҵа хьаагауа. Иахьсахьарку анаԝсангьы, ҧсихологиатә фактла, згәаҿы имнеиуа дарбану абарҭ агәырҧшаага цәаҳәақәа:

Цәашьны ибылуазшәа лыблақәа,
Ицәаакын есыуаха лʒамԝа,
Шаҟантә уаԝ ибла рыхьмырсʒакәа,
Лыхчқәа цәылҵеи маʒа амра.

Апоет ахаҵа инапы зғу аԝнаҭа, анхамԝа иҿаҿаʒа убла иаахиргылоит:

Аччиа иԥатҵеиԥш еимиианы,
Ицәаҕәамкәа лутра инхози,
Ахыбра, ашыцламшә зқәиааны,
Ицәѡажьʒа ақәа зылкәкәози,

Ахчныза, бжеиҳан аарлаҳәа
Зыԥхара азназгоз ашара.
Атʒамцқәа, аԥшадаас иарлаҳәуаз,
Ажәмыжәла ирхиагәышьаз агара,

Лысаби, ʒқашьла илааʒоз,
Лысаби, лгәыҕра зыдҳәалаз...
О, зегьы зҳәода илылаʒаз,
Уаѡы имырдыркәа лхала...

Арт агәаҟрақәа аибашьра иннажьыз, изыххәааау аамта уадаѡ иахаҷсахьоуп, насгьы иҟазшьарбаган усҟантәи ҳажәлар рыԥстазааараз. Апоет иажәеинраалаҷы иаҳирбо ан лымацара лакәмызт, агәаҟрақәа заа идыршлаз, аҕарра, имшаʒоз атҳ лашәны иззыҟаз, урт рацәаѡʒан, аха ргәы камыжькәа иқәԥон аԥстазааразы. Апоет ифырԥхәысгьы лѡызцәа реиԥш лхы атҵамырхакәа, лгәы камыжькәа, лгәыҕрақәа зегьы лпазатҵа идҳәаланы длааʒон. Амала, автор иатҵшьны ишазгәеитo еиԥш, «Лгәатҵаҷ лгәыҕра ацыԥхьқәа, Маҷ-маҷ ихьшәашәон, иҷыцәон», аха уи иаанагом лхатҵа ишҟа илымаз абзиабара цаҳә-цаҳә ҷыцәаауан, лцәа-лжьы иалабон ҳәа. Мап, уи еиҳагьы иҕәҕәахон. Ан лыԥсы зегьы лыҷкәын иқәылтҵеит, иаб ихьʒала дгыларц иқытан.

Апоет абраҟа ан ҷа лхаҷсахьа итҵегьы ахартәааразы иалеигалоит усҟантәи атагылазаашьаз иҟазшьарбагаз детальк. Абар уи атәы имырҳауҳаукәа, атҵәы иахамҵакәа, ишыԥстазааратә цәыртҵроу дахәаԥшны, идырны апоет ишааирыԥшуа:

Аԥсҭазаара шами ссиршәаӷәа, –
Џьоукгьы ҟәарҿаруа илызҿыжәҵит,
Лажәа аахылҵәан, иахмырҟьакәа,
Ашьшьыхҳәа, ишааз еиԥш индәылҵит.

Ари афакт иаанарԥшуеит, аԥсуа ҳәсахәыцқәа еиуеиԥшым амзызқәа (аибашьра, амашәыр, ичмазаѡханы аԥсра…) ирыхҟьаны рыхшара анбыдахалак, дара анеибахалак, аԥсҭазааратә уадаѡрақәа рцәа иҵагʒаны, рыхшара ирхаҟәыҟәны, рхацәа рыбзиабара абла ҷыцеиԥш ихьчауа ирааʒоит, изыѡналаз аѡнаҵа ахәышҭаарамца мыцәартә, идырҿиартә еиԥш. Ҳәарада, аԥсуа аҳәсахәыцқәа зегьыҵәҟьа ас аҟаҵара рылымшазаргьы, рыбжеиҳараѡык ирҟазшьарбагоуп, қьабзк еиԥш иҟоуп. Ус шакәу дырҵабыргуеит иаҳхаагаз аибашьрақәа ѡба (Аԥьынҵьтәылатәи аибашьра Дуʒʒеи (1941–1945), ақырҵуа фашистцәа рхамыждараз иаҳзааргаз аибашьреи (1992–1993). Ииашоуп, ари амилаҵҟазшьа, ацәаѡа, адемографиа аганахьала иамоуп ҳаҿиара иаԥырхагоу маҷымкәа, аха зыԥсҭазаара еилазҵаз хаҵеи ԥҳәыси рыбзиабара аҵаацәара аԥызҵо, иԥшьоу ак акәны уахәаԥшуазар, доуҳала ицқьоу, ҳажәлар зқьышықәсала иааргоз иҳаракʒоу ақьабзқәа ируакуп, насгьы уи шамахаʒак акәымзар, егьырҵ амилаҵқәа усҟак ирылаҵәам. Абригь апоет иажәеинраалаҿ ишазгәеиҵаз еиԥш, аԥсуа ҳәсахәыцқәа рхаҿра аазырԥшуа, иʒырызго ҟазшьарбагақәоуп.

Абри азҵаара инамаданы исҳәарц сҵахуп иԥсҭазааратәу фактк атәы. Амала, аԥхьаѡ саҭоумҵан, урҵ рыхьʒ, рыжәла зусҵцәо нацәақәкыла исызуаҳәом, избан акәзар, акы, исазҳәаз дсыҳәеит рхаҵақәа смыраргамарц, аԥхьаѡ иахь ицәырсымгарц. Ѡбагьы, рыԥсаҵа шкәакәахааит, рдунеи рыԥсаххьеижьҭеи акыр ҵуеит. Сара араҟа уи заазго, изысгәаласыршәо аԥсуа ҳәсахәыцқәа аханатәʒа аахыс

аҭаацәа аԥырҭарц рыԥсҭазаара знапы ианырҭоз, рхырыԥсы ԥсахрада измардоз рхацәа заҟа ирыхʒыʒаауаз, урҭ рышҟа ирымаз абзиабара еицакрада нцәахәык еиԥш ишахәаԥшуаз, рынарцәымҩа ишҭаргалоз атәы инаҭшьны иазгәасҭарц ауп.

Зҩымҭақәа рыла иахьагьы наҟ-наҟгьы ҳмилаҭ литература ҽырбо, аԥсыуа поетк, прозаикк, драматургк иԥсҭазаареи ирҿиамҭақәеи ирызкны усумҭак, ишаанагара иҟоу шәҟәык сзыҩуазар ҳәа сгәы иҭакны аматериалқәа реизгара салагеит. Усҟан, саргьы ԥышәа дук змаз сакәмызт, ҽыц алитературатә критикахь зшьапы еихызгаз среиуан, аха ҭҵааратә обиектк ҳасабла, иалысхыз ашәҟәыҩҩы иҩымҭақәа рахь аханатә исымаз абзиабара иснаргәаҧит. Амала, сус ашьапы скаанʒа сшацәыԥхашьозгьы, иасҳәеит Хәыхәыт Бҕажәба. Уи ҳамҭак ҽымҭкәа иҽааникылан, нас даасҿаԥшын, ҽааиҭит, гәаҳәарак ихы-иҿы ишықәубаауаз удырыртә аҟара длахҿыхʒа.

– Руслан, иуҳәаз саҳаит, ибзиоуп угәҭакы, атема иугаз акәзар, зынʒа ииашаны уақәшәеит, избанзар, зыʒбахә уҳәаз, апоет иҩызцәеи иареи (еиқәиԥхьаʒоит ԥшьҩыуаак) ҳмилаҭ литература ахыҵхырҵаҿы игылан (усҟан урҭ рыԥсҭазаара иалҵхьан), дара ирызкны ҳакритикагьы акымкәа, иҩбамкәа астатиақәа акьыԥхьхьеит, рҩымҭақәагьы еизганы, зегьыҵәкьа рԥыхьамшәазаргьы, хаз шәҟәқәаны иҭрыжьхьеит. Аха, иаҳҳәар ами аиаша, ишрыхәҭоу иҭҵаам рбиографиақәа, инарҭбааны монографиатәла ирыхцәажәам рҩымҭақәа.

Абри аганахьала, исоуҳәаз ажәабжь уаҩы игәы иахәаша акоуп, амала, умыццакыкәа зны аматериалқәа еизга, архивқәеи (усҟан ҳархивқәа еибган, ақырҭуа нацистцәа ирымблыцызт) хаҭала иара дыздыруази, аус ицызуази рҟынтә, нас урҭ еизугаз аматериалқәа унарыдтәаланы иҭҵаа, исахьаркыратә ҩымҭақәа реи-

лыргарахь уиасаанӡа! – Абас иажәа ааҧахиҵәеит, иҵегь иҳәарц шиҭахыз удырыртә. Сара сӡыгәӡа сизыӡырԝуа стәан сашьа, ҳҵарауаԝ ду илакҭаԥшӡа разқәа сырҭаԥшуа.

– Иҟоу удыруоу, Руслан, – ҳамҭактәи иҧымҭра ашьҭахь, Хәыхәыт Бҕажәба ууанӡатәи иажәа инациҵеит: – Хымԥада, унеироуп, уи иԥшәмаԥҳәыс лҧы, ара Аҟәа дынхоит, иара изку кыр нханы иҟазар, лара илымоуп, насгьы даара еиҧкаау, адырра змоу асахьаркыратә литература бзиа избо аԥсыуа ԥҳәыс аҳкәажәуп, хылҵашьҭралагьы даамыстоуп, лаб Бедиатәын, ахьӡ-аԥша змаз абас лыбзырӡы ҳәааны, нас уаԝ наган, – лҭыӡҭыԥгьы нацҵаны, иажәа ааҧахиҵәеит, сызлагаз аус аҧы аманшәалара сзеиҕьашьауа.

Сара Хәыхәыт иҟнытә аԝныҟа саааанӡа акраамҭа сазхәыцуан, акыр згәаҕьит ҳәа. Избанзар, акы, алитературатә критикаҧы уаԝы иибаша, макьана акгьы ҟасымҵацызт, статиақәак сыԝхьазаргьы, искьыԥхьхьазаргьы. Ԝбагьы, ииашоуп, ԝнаҭак ҳааӡазаргьы, ҳаишьцәаазаргьы, Хәыхәыт Бҕажәба дҵарауаԝ дуун, ҳлитературатә критика ашьаҭаркԝы иакәын. Сара, ишырҳәо еиԥш, иацы иԝагылаз, ихатәроу аԥсуа поет, апрозаик, адраматург изкны ашәҟәы зԝырц сгәы иҵоуп, аматериалқәа реизгара саҧуп ҳәа игәаҕьны иахьиасҳәаз уамашәа избон, избанзар, нас исзыҟамҵар сыԥхамшьауеи ҳәа сахәаԥшны. Аха насыԥны, сыгәтакы смеижьеит. Уи атәы уаҳа салацәажәом, акыр сылшазар, уи аԥхьаԝ ибоит*. Хәыхәыт Бҕажәбеи сареи ҳанеицәажәа ашьҭахь, адырԝаҷены снеит апоет иԥшәма ԥҳәыс лҧы. Хәыхәыт Бҕажәба ишиҳәаз еиԥш даҳқәажәҵәҟьан, лара лҧцәажәахаа, лҭеиҭыԥш уҳәа шьҭра бзиак дшалҵыз ԝашьомызт. Сызнеиз, исҵахыз анласҳәа, раԥхьаӡа гәахәарак лхы-лҧы иаақәлеит, аха нас уи аҵанарӡуа аҟынӡа лахьеиқәрак дамҷеханакын хәыцрак

* Уахәаԥш Руслан Қапба. Хәыхәыт Бҕажәба. Аҟәа: Алашара, 2005.

дынҭанагалан даагылт дымҭысҙо, азалҭшәа аҭҙамц икыдыз апортреҭ лылаԥш адхало. Саргьы ҳамҭак ҷымҭҙакәа астол сахатәан исалҳәоз ақьаад ианыстцарц сҷеырхианы. Убасҟан уи лхы-лҷы ианубаалартә иҟан лыԥшәма иԥсҭазаара далҭижьҭеи жәашықәса еиҳаны ишцахьазгьы, иара иҵыхәала снеира ахьаа зцыз агәалашәарақәа илызцәырҵыз, деилаԥах дшакыз. Аха нас, урҭ «илҭааз» агәалашәарақәа даарылҵын, егьи ауадахь дныѡналт. Дымнеиҙац шысҳәоз ахәажәцәа зхылахьаз сахҭан портфелк лыман даадәылҵт. иаалган сызхатәаз астол инықәылҵеит.

– Абра инханы иҳамоу иара иархив ауп. Урҭ зегьы араҟа утәаны узрыхәаԥшрым, аѡныҟа иганы ҭынч иҭуҵаап. Амала, абааԥсы, акы уцәырмыхьааит, уи иара, насыԥ шәкәакәа, рыбжеиҳарак инапала еизигаз роуп, дрыхҙыҙаауан, аибашьра ицәалаҙыз инапылаѡырақәа хьаа дус иман. Саргьы ҳаѡны иѡноу зегьы ирыцкны срыхәаԥшуеит абарҭ архивтә материалқәа, – лҳәан лажәа аахлыркәшеит. Сара, аиашазы аѡныҟа ргара азин ахьсылҵаз даараҙа сеигәыргьеит, аха даҽеаганкахьала, иаасцәымыҕхеит, акы сыцәрыхьыр ҳәа шәарак аасызцәырҵит, избанзар, избон урҭ апоет иԥсҭынха аматериалқәа иԥшәмаԥҳәыс заҟа дрыхҙыҙаауаз. Сара ҳаԥсуа шәҟәыѡѡцәа ѡажәаѡык инареиҳаны рыԥсҭазаареи рырҷиамҭақәеи ирызкны амонографиақәа зѡит, рархив сагәылаԥшит, зыԥсы ҭаз рыԥшәмацәагьы срыҷцәажәеит, аха аҙәгьы игәы иалымсааит, абри зыхьҙ сымҳәо аԥҳәас, абаѡхатәра змаз апоет, апрозаик Ҷыҷыкәа Михаил-иԥа Ҷьонуа иԥшәмаԥҳәыс Цабу Киутԥҳа лыда, леиԥш зхаҵа илитературатә ҭынха ҳаҭыр ззақәыз, абла ҷыцеиԥш изыхьчоз сара дсымбеит. Уи иугәалалыршәоит аурыс поет ду Н. Некрасов ипоема «Русские женщины» («Аурыс ҳәсақәа») иалоу афырхацәа ркультура аѡаҙара.

Апоет иԥҳәыс усҟан санлыҷцәажәоз исалҳәаз, исылҭаз аматериалкәа, ҳәарада, сышәҟәаҷы ахархәара рызуп, уи аԥхьаѡгьы иудыруеит. Сара абраҟа уажәы иаазго афакт усҟан апоет иԥшәмаԥҳәыс иуѡуа ашәҟәаҷы иаумырбан ҳәа ззылҳәаз ауп. Аха ахаҭа аинтерес зҭо акы злакәу, насгьы, аԥсуа ҳәсахәыҷкәа изларҟазшьарбагои рыла, уи издыруазарц лҭаххеит. Еилкааупҳәаҳьа насыгӡеит, даҷеакала иуҳәозар, апоет изыскыз ашәҟәаҷы ус исалҳәаз афакт асмырбеит, савсит. Амала, акыр шыкәса раахыс зыѡра саҷу сымшынҵаҷы сшааиз ианыстцеит ишылҳәаз еиԥш, ажәак ацымҵакәа, ажәак агмырхакәа изусҭцәазгьы арбаны. Уажәы Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Дкәашоит ан» аҟны аԥҳәыс лхаҷсахьа заҟа аԥсуа ԥсҭазаараҷы итабыргхаҭоу аабарц азын, ҷырԥштәык аҳасабала иаазгоит.

Абар ахаҭагьы «– Ҽнак, мҷеышак азы, схәыҷкәа сышрыдтәалаз, атыгә-тыгә ҳәа ашә аҙәы дасит. Дызусҭхарыдашь иаҳҵааз ҳәа сгәы иаанагауа сѡагылан ашә аасыртит, – абас дналагеит уи лажәабжь, ҳамҵак ҭынчрак лхалан даанхеит, нас лоунытә даақәыԥсычҳан инацылҵеит лажәа, – санынаиҷаԥшы дыздырит, зыхьӡзыԥша ыҟаз ҳҵарауаа дреиуан, аха уамашәа избеит, мшәан сышҟа даазгазеи, иитахузеи ҳәа саахәыцит. – Бзиала шәаабеит, шәыѡнал аѡныҟа, – сҳәеит иааира зынӡаск сшазыԥшымыз сыбжьы ианыԥшуа аҟынӡа. Иаргьы – Бзиа жәбааит, абзиарақәа шәыгымзааит, – иҳәан, дныѡнашылеит аѡныҵҟа. Ҳамҵак дтәан ҷымҵкәа. Сара сгылан даазгазишь ҳәа схәыцуа, иазҵаарагьы сацәыԥхашьауа, избанзар, аԥсыуалагьы ус иақәнагамызт. Аха сцәа ак алашәан сгәы сааҭӡыӡааит. Иара иакәзаргьы, избон дыззааиз аҳәара ицәыуадаѡны дыштәаз. Аха нас, дмыццакӡо, дызааз аус аацәыригеит: – Абзиаҵәҟьа бҭахызар, – сыхьӡ мҳәакәа, ихы насықәкны, – ҳѡыԥьагьы ҳшыҟаз – ҳанасыԥ кьыс амамкәа, – ҳаибгаӡа ҳаҟазар

акәын, аха ус изыԥамлагәышьеит, ҳазшаз даҽеакала иҙбеит, ҳрыцҳаимшьеит, уаԥа ҳара мчы ҳамамызт, харагьы ҳадмызт, – даҿын абас иажәа анагҙара дацәыԥхашьома уҳәо аԥынҙа. Сара сахьгылаз аҵаа еиԥш ашәра салагеит, сарыхьҵшьит, избеит иажәаԛәа рхы ахьхаз, дыззааз еилкаахеит, аха дахьсеиҳабыз, насгьы ҳаҵыр зԛәу аҙәы злаиакәу ала, иажәаԛәа сырԥымыѡлакәа, иҳәатәы далгаанҙа ичҳаны сизыҙырѡуан. Избон сысас ацәажәара шизымариамыз, аха ҿымҵҙакәа, сҙыҷәҙа сшизыҙырѡуаз ангәеиҵа, уааиҙа даанызкылоз еиҳа доунашьҵит, иснитɕо ажәа сазыразхоит ҳәа игәы иааиагазар акәхап. Аҵыхәтәан иажәа хиркәшеит ауадаҿ ихәмаруаз схәыҷқәа инапы нарыԛәкны: – Абарҵ амаалыԛьцәа абра рзызуртә еиԥш бгәы иацәымҷымзар, азин сыҵ, иԥалозар – ҳәа. Сара исҳәо сҿамшәо сдысҙа сгылан ҳамҵак. Аҵакс ааигьы сзымҳәо, мапгьы сзымҳәо. Иара иасҳәарызеишь ҳәа дсыхәаԥшуан. Нас ашырҳәа схәыҷқәеи сареи ҳахьиоз егьи ауадахь сныѡналан, уаԥа ҳавараҿы аҵзы икыдыкнаҳалаз, сыԥшәмеи сареи ҳанасыԥ анеилаҳҵаз ҳаидгыланы иҵаҳҳыз апатреҵ аакыдысхын, иааганы дызхатәаз астол иныԛәсыргылт, снапԛәа ҵыстɕысуа. Афырҳәа дѡагылт, иааицәымыҷханы, иаԥхьа иԛәсыргылаз апатреҵ минутк аԥара ибла адхаланы дахәаԥшуан. Иԥастɕаз иаанагоз, ҵакыс иамаз, уи апатреҵ ианаҳәеит, – зыхьҙ сху бзанҵык уи дшысымԥсахуа, даҽеа ҵаацәарак сшаламло, иага ауадаѡрақәа срыԛәшәаргьы.

– Ирҳәоит ауаѡы шыԛәсык ахь знык ѡынтә раԥара ишьара дыԛәзырԥьо иаҵәам, иамхаҳәар, иамхаԥаҵар ауеит ҳәа. Убри аҵагылазаашьа иахьа схы ҵасыргылазшәа збоит, саҵабымҵан, бхаҵкы сцеит, иахьа нахыс еиҳәшьак леиԥш бызбоит, – иҳәан, схы днагәзит.

Сара уи данцагьы, акраамҵа сгылан исҳәо изуа ҳәа акгьы сақәымшәо. Апатреҵ акәзар, аблақәа хааҙа исыхәаԥшуан, иԥастɕаз агәы иахәаны. Аха нас имшынха

ахәыцрақәа сызцәыртцит ак атцкыс акы лоунытә аҿыртцауланы. Зны ҭәҭәала саргәааит минуҵқәак раԥхьа идәылтцны ицаз, еицырдыруа хҵарауаѡ (ма сыԥшәма дизымдыруандаз) ишԥасыдигалеи ҳаԥсҭазаара еилахҵап ҳәа ажәа. Ишԥеизымдри сара знык зыѡнаҭа сыѡнанагалаз сыԥшәма, ихәыцқәеи сареи дҳаԥхагәышьазаргьы, бзанцык дшысмыԥсахуаз, сара сыԥсҭазааразҿы уи иԥсы ҭаны дшаанхоз. Избан ус игәы изаанагеи схәыцқәа раб, ҳаԥсуаразҿы аҙәы ишьҭахь имгылоз, ишәшьыра итцамхоз, ишҟа нцәахәык еиԥш исымаз, исымоу абзиабара имарианы ахә зишьеи ҳәа. Аха нас сгәы аахьаԥссеит, минуҵқәак раԥхьа исҭаз гәыбҕан маҷк атцанарҙыртә еиԥш. Избанзар, дҭаацәаран, ахәыцқәа ааҙатәны дрылатәан, аѡны аԥҳәыс даҭахын. Иԥшәма лдунеи лыԥсахижьҭеи хәбаҟа шықәса цахьан. Саргьы сыԥҳәысеибахеижьҭеи ицқьаны убриаҟара аамҭа цахьан. Ажәакала, зыҕәҭәамҭа итагылаз аԥсҭазаара ахаҭа азин инаҭон ѡаԥхьа аҭаацәара алалара.

Абас еиԥхьыҟәҟәа иаауаз схәыцрақәа уи ауаѡ ддыриашон, иԥсабаратәымыз акгьы имҳәеит. Амала, уамашәа избоит, уи ахатца ажәа снызҵаз, уаҳа ҷьаргьы, сара сымышьҭа цәгьазшәа, ибжьы имыргеит, ус даанхеит дшеибаз. Ақалақь аҿы ҳанеиқәшәоз аԥсшәа сеиҳәон дхаацқәакәараҙа, сара схы ларҟәны сыԥхашьаны аарла аҭак ҟастцон, мап ахьицәыскыз хара дук сыдызшәа».

Аԥьынҵьтәылатәи аибашьра Дууҙа атематика иазку ажәеинраалақәа Кәасҭа Герхелиа ипоезиаҿы имацҳам, аха араҟа ахыԥхьаҙара акәҙам аус злоу, дара иаԥитцаз аѡымҭақәа сахьаркырала рхаҭабзиара, рыѡаҙара ахьынҙаҟоу ауп. Уи аганахь, аиашаз, апоет иҟазара ааԥшуеит, зсахьа ҭихуа иарбан обиектзаалакгьы, иаагап дуаѡума, ма хҵысума, мамзаргьы зынҙа даҿакума, иара ихаҭа иѡныцҟатәи адунеи аҟнытә иаауа ихәыцрақәеи ицәаныррақәеи ргәеибафара иагәылганы, иагәылсны, насгьы исубиективтәны ихҵынхьаауа иубоит. Ҳәарас

иаҭахузеи, ус аҟаҵараз еиҭасҳәоит, апоет ихаҭа дбылуазар, захаҽсахьа ҭихуа, ма иааирԥшуа ахҭыс, аҟалара уаҩытәыҩсак иаҳасабала ихьааганы, мамзаргьы бзиа ибаны ихатәык еиԥш дазнеиуазар ауп, идикылозар ауп. Ус акәымкәа, ажәаҿ ишырҳәо еиԥш, аобиект, ахҭыс наԥшыхақә ааҵраҿы дгыланы напыла еиԥхьымшьшьааҙакәа, гәыла, ԥсыла имрыԥхаҙакәа исахьарку аҩымҭа зызку иарбан темазаалакгьы, изиҙом, иаҳҳәап, ииҙаргьы, адунеи абаргьы (урҭ рҩызцәагьы ҟалалоит, алитературатә ԥсҭазаара иацәтәымым) хаҳара дук рымам, аԥхьаҩгьы даргьы акгьы рзеилыхуам.

Абраҟа иҳәатәуп Кәасҵа Герхелиа ибаҩхатәра иацхрааз даҽеакгьы. Уи ԥасатәи Аԥьынԥьтәылатә еибашьра иазкыз иажәеинраалақәа рхаҭабзиара ҳаразкыз, мамзаргьы, ирԥсҭазааратәны иҟаҵаз афакторқәа ируакуп, ихаҭа уи аибашьра анцоз, дхәыҷызаргьы игәалашәоит, дахаануп. Усҟантәи ихәыҷтәы шықәсҟәа амхылдыз еиԥш иаднакылон иааикәыршаны иҟаз аԥсҭазаара анаҩсангьы, рыҩнаҭаҿтәигьы. Уи уадаҩын, уи хашҭшьа ақәымкәа инхаз, ашьҭахь кыр анҵы, апоет илирикаҿы зеиҧьаҭам поезиатә хаҿсахьақәан иҟалеит. Убас иҟоу жәеинраалоуп «Ахԥыԥ». Апоет араҟа иаҳирбо аибашьра анцозтәи аԥсҭазаара ауп. Аха уи ааирыԥшуеит ашыцламшә зыхәдацәа ҭнакаахьоу, ибажәахьоу ахԥыԥ «ахаҿала». Уи ауп араҟа автор ицәыриго ахҭысҟәа зыдҳәалоу аԥсҭазаара уадаҩ инаҭаз, дызланаргылаз. Ажәеинраала анаԥҵази уаҟа зсахьа ҭыху аԥсҭазаареи интервалла ашықәсҟәа шрыбжьоугьы, автор илшеит ихәыҷратә дунеи иалибааз агәынкылара, усҟан ишыҟаз, идунеи ишабоз хаҿсахьақәаны рыҟаҵара, рышьақәыргылара. Баша иҳәом «Сыбла ихгылоуп урҭ амшқәа, еиқәыхьшәашәа». Иара ихԥыԥ акәзаргьы, аа изеиԥшроу: «Сахьахәаԥшуа ибажәхаз ахԥыԥ; – Ишеибакәу аҽакәнаршан ашыцламшәа, Алаҿ цахьеит, иқәҟьахьеит ахәыԥ...»

Апоет, мамзаргьы ажәеинраала алирикатә фырхаҵа угәалашәо аибашьраантәи аԥсҭазаара асахьақәа, иахьа иҟалазшәа убла ихгылоит уцәа-ужьы ианыруа, уеилшьааua: Иаагап метафорра зуа, икылкааны зыгәҭакы аазырԥшуа аҿырԥштәқәа.

«Асыҭәхәа ауан иҵааршәха». Аҙынра зеиԥшраз арҭ ахажәак иаадырԥшит. «Амамиқәара ахатәан ҳа ҳаѡны». Ари ацәаҳәагьы аѡнаҭа заҟа агәалаҟара бааԥсыз, изҭагылоз еиґьны аҳәара уадаѡуп. Ажәак «амамиқәара» зегьы аҙбеит. Иара убасҵәҟьа ауп ишсахьарку ахәышҭаара амца, ашҭа-агәара ртәы зҳәоу абарҭ ацәаҳәақәагьы: «Ҳхәышҭаара амцагь ҳзыԥшуан ишәаны», «Рхы ѡнапыкала иркын ҳашҭа атәәѡанқәагьы, Алаґырҙ ашьашьалқәа ирҿыкәкәон». Аха арҭ рѡызцәа аԥсҭазаара ахаҿсахьақәа, усҟан, ҳтәыла зегьы аҿы иуԥылон имҟәылха. Убри азоуп апоет иатҵшьны изазгәаиҭо «Амамиқәара ахатәан ҳан ҳ-Аԥсадгьылгьы, Волга ахықәан ашьарѡаш кьасон» ҳәа.

Кәасҭа Герхелиа аконкреттә тема иалхны ииѡыз ажәеинраала «Ахҵыц» аҟны иааирԥшит, ихәычратә шыкәсқәа изынрыжьыз агәалашәарақәа рматериал ала, Аҵьыԥьтәылатәи аибашьра Дуҙҙа анцоз аамҭазтәи аԥсуа қыҭа зҭагылаз аԥсҭазаара уадаѡ аҟнытә иҟазшьарбагоу сахьақәак, еиҭасҳәоит, автор исубиективтә дунеибара алаԥшҳәаа иҵганы. Аѡымҭа уанаԥхьо имѡашьо иубоит автор даныхәыҷыз ибла иабаз, ицәа-ижьы ианырыз рыҟнытә игәникылаз аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа ҵаҵгәыс измоу аепизодқәа поезиатә хаҿсахьақәан. Убри азоуп ари ажәеинраала иахьагьы иацы акәушәа ианиѡыз, аԥхьаѡ изааигәоу ак акәны изыҟоу, иамоу аԥхара еихсыґьрада изиныруа.

Аибашьра атематика иатҵанакуеит алирикатә-патриоттә жәеинраала «Аґбаҿы». Уи азкуп зыԥсадгьыл аҿаԥхьа зуалԥшьа анагҙарааи иҭахаз аматрос Хиба Се-

риожа игәалашәара. Абраҟагьы иаабоит аԥсуа мшынуаҩ ихаҷсахьа. Уи апоет иҩыза гәакьа иакәын. Дахьҭахаз аҭыԥаҷ даннанага (арратә маҵура анихигоз акәу, ус екскурсиак аҳасабала днанагоу уи атәы нацәаҟәкыла ажәеинраалаҷ акгьы иҳәом, иаҭахны имԥхьаҙазар акәхап, дигәалашәоит Хиба Сериожа. Автор ажәеинраала абас далагоит:

Инеиуеит «Абхазиа» хыхәхәала,
Иҭынчуп, иҭынчуп амшын.
Апалуба сыҟәгылоуп схала,
Скароуп, ахәыцра саршын.

Снаҩс ԥьоук гәырґьоит, ихәмаруеит,
Ауаа зегь гәыла еиԥшым;
Уи сҳәаргьы, атәымуаа ирхароуи,
Са сгәы азынхазар амшын.

Апоет дзыркараз, ахәыцра дзаршыз, иҩыза, иқыҵа ҒӘада иалҵыз абраҟа иҙхыланы инеиуа амшын аҵаҟа наҙаҙа дахьыҵәаху ауп. Уи ихаҷсахьа ибла ихымҵуа ихгылоуп: «Иԥьымшь ҟьаҟьақәа еиқәырхәа, Амшынаҷ иччаԥшь збоит». Уимоу, игәырґьа-хәмаруа аҷба иҭоу ахьибо, иҩыза илахьынҵа хьааигоит, аха дара иабардыруеи апоет дзыргәаҭеиуа мзызс иамоу. Убри аҟнытә иахьгәырґьо, иахьыччо ҽыԥныҳәа изыҟаҵом. Иара дызныҙбо, гәыбҒан зиҭо абар иахьыҟоу:

Ехҳ, аԥьал, аԥьал, уԥьнышха
Ушԥарызхьуеи аԥсреи агәырҩеи...
О, аибашьра, аибашьра ушҳам,
Ианбыкәу ианықәҵуа адунеи?!

Ааи, аибашьра ашҳам акәгәышьоуп Хиба Сериожа иеиԥш, миллионҩыла ауаа зыхәлабгауа. Аха аԥсад-

гьыл шьакаҭәарада, ԥсыҭбарада изыхьчахьада? Апоет ихәыцраԛәа еиԥхьбарак рымам, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз ицуп. Урҭ ахәыцра ҵаулаԛәа роуп аԥсадгьыл зхы ақәызҵаз асолдаҭ ихаҷсахьа ҳзырбо, ажәеинраала зхылҵызгьы. Цәаныррала агәаҵантә иаауа ацәаҳәаԛәа рыла ихыркәшоуп аѽымҭагьы:

Севастополь иаваршәны ҳнеиуеит,
Иҭынчуп, иҭынчуп амшын.
Апалубаҷ схала снеи-ѽеиуеит,
Скароуп, ахәыцра саршын.

Ажәеинраала «Аԥсуеи аԥсуареи» зымҩахак маҷу поемоуп ҳәа азуҳәар ауеит аҵаки акомпазициеи рганахьала уахәаԥшуазар. Автор уи римтәи ацифраԛәа рыла хәхык аиҵеит ѽнуҵҟала еибаркны измоу, лирикатә хьаҵроуп ҳәа ззуҳәаша асиужет дахәаԥшны.

Аѽымҭа ҟазарыла иахьсахьарку анаѽсангьы, аԥхьаѽ изааигәаазтәуа даҩеакгьы ыҟоуп. Уи убри ауп – изкуп Аԥьынҵьтәылатәи аибашьра Дуззаа (1941-1945) аан агәымшәареи афырхаҵареи аазырԥшыз, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз Аҧандара ақыҭан ииз, иааҙаз, Апсны аҵеи иаша Хынтрыгә Мхонҵьиа. Ари аԥсуа хаҵа ҕәгәа аибашьраан аҕа иҭыѽраҷы иааирԥшыз агәыҕьреи агәымшәареи ртәы иҳаздыруамызт, иуҳәар ауазар, архив саба ихѽаны иаман. Уи гитлертә фашизм иаҷагылан ицоз аибашьраҷ иԥсадгьыл ихы ақәҵаны иааирԥшыз афырхаҵара, ҳара ианаадыр, аҭоурых рҵаѽы, адраматург Михаил Чамагәуа уи афырхаҵа изкны адраматә ѽымҭа анаԥиҵа, нас атеатртә ԥсҭазаара анаиоу ашьҭахь ауп. Зыҙбахә ҳамоу зусҭцәоу ибзианы еилаҳкааразы абраҟа иаазгоит аҟазара аҭҵаарадыррақәа рдоктор, апрофессор Алықьса Аргәын иҳәахьа: «М. Чамагуа, возвращаясь с действительной военной службы, на несколько часов остановился в горо-

де-герое Бресте. Посетив развалины-памятники войны, он стал свидетелем разговора двух женщин. Одна из них вдруг сказала: «А вот на этом месте Иван абхаз угнал у немцев бронемашину». Нечего и говорить, что на женщину обрушился град вопросов. М. Чамагуа смог узнать у нее только одно: на территории Западной Белоруссии и Западной Украины в годы войны действовал отважный партизан, которого все звали Иваном-абхазом. Кто он? Действительно ли абхаз по национальности? Каково его истинное имя?

М.Чамагуа решил узнать о нем все, что возможно. Он опубликовал в брестской областной газете письмо с просьбой к людям, знавшим Ивана-абхаза, откликнуться, рассказать о герое. В течение нескольких лет собирал Чамагуа материалы о подвигах легендарного земляка, трижды ездил на Украину, в Белоруссию и Латвию по многочисленным адресам бывших партизан, отозвавшихся на его просьбу. Было установлено подлинное имя Ивана-абхаза. Им оказался Хинтруг Мхонджиа из села Ачандара – земляк Михаила Чамагуа. Затем последовал долгий, кропотливый литературный труд…

На основе подлинных документов М. Чамагуа написал героическую драму о бесстрашном человеке, который, владея немецким языком проник во вражеский тыл и усыпив бдительность врага, выведал пароль и обезоружил командира. Затем он убил геибитскомиссара округа и забрав 2 мл. рублей отдал их в фонд обороны родины. Освобождение им схваченных фашистами советских людей, заставило не на шутку встревожиться немецкое военное командование в Западной Белоруссии и за голову Ивана-абхаза было назначено 15 тыс. марок. В жестоком бою партизанский отряд, где находится раненый в ногу Иван-абхаз, попадает в окружение. Партизаны пытаются спасти его и переносят в крестьянский

дом, но немцы настигают их и там. Не сдавшись живым, Иван-абхаз последней гранатой взрывает себя и немецких солдат карательного отряда. В этом спектакле было много массовых сцен и каждая из них показывала несгибаемость и бесстрашие многонационального советского народа. В роли Иван-абхаза выступил А. Ермолов. Как писал критик В. Чантурия: «Это способный актер, обладающий и внешними данными, и экспрессией – тем, что необходимо для воплощения образа Ивана-абхаза – дерзкого смельчака, мужественного обликом и духом воина… Свободолюбие – в его крови. Достоинство советского гражданина в нем никогда не примирится с тем, что землю родной страны топчет вражеский сапог. Когда немецкий комендант Генрих Риффер, узнав о новой диверсии, восклицает: «Опять Иван-абхаз! Может, так зовут себя все партизаны?» – невольно возникает чувство гордости за нашу многонациональную родину, нерушимую дружбу советских народов, как одна боевая семья сражавшихся с презренными захватчиками. Еще большую значимость в связи с этим приобретают в устах фашиста такие слова: «А мы хвастались, что русских на колени поставим… Какой-то Иван-абхаз такие чудеса творит».

Режиссер Н. Эшба заняла весь творческий коллектив театра, в котором были такие выдающиеся актеры абхазского театра, как например Л. Касландзиа (Борис), Р. Агрба (дед Алексей), А. Аргун-Коношок (Мальчук), А. Агрба (Генрих), а также актеры младшего поколения А. Таниа (Аниашвили), В. Дбар (Валя), Ш. Гицба (Улибло), Ч. Джения (Майор), Н. Камкиа (Ганс), создавшие захватывающие своей жизненной достоверностью образы. Спектакль оканчивался трагической гибелью солдат, пробуждая у зрителей чувство вечной благодарности сынам своей Родины, павшим на полях сражений»*.

* Алексей Аргун. История абхазского театра. Сухуми: Алашара, 1978. С. 327–329.

Аԥхьаҩ ухатқы, иаазгаз атқарауаҩ ицитата мачқ исроуцәазаргьы, мдыршақә иҟасымҭеит избан акәзар, акы, ари алегендартә фырхатқеи автори ирызку аматериалқәа зынӡа имачуп, иахьатәи ҳаԥхьаҩ рыӡбахә издыруам ҳҳәар агха ҳахьуам. Хынтрыгә Мхонҧьиа иеиԥш ҳаԥсадгьыл ду зхы ақәызтқаз ҳҭеицәа хазынақәа рыӡбахә еснагь иаҳҳәаларуп, хашҭра рықәымзароуп ҳажәлар рыԥсҭазааразы. Урҭ ҷырԥшыганы иаанхоит ҳҭоурыхтә ԥсҭазаараҷы. Ҩбагьы, иаабоит адраматург М. Чамагәуа заҟа дрызҷлымҳаны, хаԥсыра баны адокументқәа еизигаз, иҭитқааз, иаԥитқаз ҳаԥсадгьыл ду асолдат иааирԥшыз афырхатқара иазку атеатртә ԥсҭазаара зауз адраматә ҩымҭа ҟаимат. Уи имариаз усӡамызт. Ари ауаҩ Мхонҧьиа Хынтрыгә изку идрама атәы ҳҳәозар, иаҳхысыз ХХ ашәышықәсҟәа 70-тәи ашықәсҟәа раан ҳмилат драматургиа иаланагалаз, нас иаарласны асценатә ԥсҭазаара зауз, иреиҧьу аԥҭамҭақәа ируакуп. Иреиҧьу ҳәа баша ажәа схы иасмырхәеит, рыԥшӡагас исымҳәеит, избан акәзар, Аԥьынҧьтәылатәи аибашьраан аԥсуа жәлар рҭеицәа гәымшәақәа рхы ақәҭаны иаадрыԥшыз афырхатқара атәы зҳәо асценахь икылугаша аҩымҭақәа ҳамаӡам, СССР жәлар рартист адраматург Шәарах Ҧачалиа Асовет Еидгыла афырхатқа Владимир Ҳаразиа изикыз, аҩымҭа аӡбахә ҳамҳәозар. Уи афильмгьы алырхит, асценатә ԥсҭазаарагьы аиоуит С. Ҷанба ихьӡ зху Аҟәатәи Аҳәынҭқарратә драматә театр аҷы. Ихԥахаз, ҳҭарауаҩ ду Алықьса Аргәын ифундаменталтә усумҭа ду «Аԥсуа театр аҭоурых» Аҟәа 1978 шықәсазы урысшәала иҭытқыз аҟны ирыхцәажәоуп адраматә ҩымҭа иалхыз аспектакль «Иван-абхазец» уи автори, насгьы ахәшьара бзиа рыҭаны, рҭоурыхтә ҭакы азгәаҭаны.

Алықьса Аргәын иӡбахә анысҳәах, абраҟа инабжьагаланы исымҳәар сгәы иауам хшыҩзцарақәак, иаҭы-

ԥымшәа избо дыҟазаргьы. Иахьа уажәраанӡа ажәҵыс аҵыхәеиԥш ибжькаҵәаӡа иаанхоит хҵарауаѽ ду Алықьса Аргәын, аҟазараҵҵаараҽы мацара акәымкәа, ҳдоуҳатә культура зегьы аҽы иааникылоз аҭыԥ. Уи иҟамзаара ҭәҭәала ианыԥшит аҟазараҵҵаара асфераҽы. Иахьа, изаҳамҳәарызеи, насгьы аӡәгьы игәы изалсрызеи, ҳаамҭазтәи ҳҟазара – (араҟа иаҵанакуеит атеатртә ԥсҭазаара, асахьаҭыхыѽцәа, ахореографцәа, ашәаҳәаѽцәа, уҳәа убас иҵегьы) азаанаҭуаа ирызку аҭҵааратә монографиақәа ракәым, иара ус ишаанагара иҟоу аусумҭақәеи астатиақәеи акьыԥхь аҽы рцәыртҵра уарлашәарлаӡахеит, иҟам, иаабом. Абри проблеманы ухаҽы ианааугалак ауп, Алықьса Аргәын иҟамзаара аԥсуаҭҵаарадырраҽы иҵегьы ианаҳныруа. Убри аҟнытә уи иҭҵаарадырратә ҭынха – аԥсуаа рдоуҳатә культура аҭҵаара иазкыз архивтә саба иаргатәым, иҭыжьтәуп. Урҭ, сацәымѽашьо исҳәар сылшоит, ҳҟазара аҭоурых даҟьақәоуп ҳәа.

Аԥхьаѽ, еиҭасҳәоит, ажәеинраала «Аԥсуеи аԥсуареи» маҷк сацәхьаҵзаргьы, уажәшьҭа иара ашҟа ҳгьежьып, уи ауп ҳобиект хада. Зегьы раԥхьаӡа исҳәарц сҭахуп адрама «Иван-абхазец» цәырҵаанӡа, мамзаргьы М. Чамагәуа иѽаанӡа, нас асценатә ԥсҭазаара аиоуаанӡа уи ихьӡ, иҟаиҵаз афырхаҵара Аԥсны аӡәгьы издыруамызт, уажәеиԥш ирылаҵәаны иҟамызт, мацара ирдыруаз, афронт аҽы дышҭахаз, иара уигьы издыруаз изааигәаз – иуа-иҭахы, иҭаацәа ракәын. Еиҭасҳәоит, М. Чамагәуа ибзоуроуп абри агәымшәа аҕа итылаҷ иааирԥшыз афырхаҵара зегьы ирбартә, ираҳартә, насгьы асценатә ԥсҭазаара аиуртә аҟаҵара, ихьӡ-иԥша ашьҭыхра. Абри амацаразгьы – фырхаҵак Аԥсны дахьахаирҳаз, дахьцәыригаз азы, ҷыдала ҳаҭыр ақәҵатәуп, иҭыжьтәуп М. Чамагәуа ирҽиаратә ҭынха. Аха ҳара ас еиԥш иҟоу аусҷәа рҽы ашьшьылаҳара ҳцәыласуеит. Исыздыруам

уи зыхҟьо, мзызс иамоу. Иҟалап агәцаракра ҳзымхозар. Ақырҭцәа фашистцәа иаҳзааргаз аибашьраҿ ҳанырииаи, ахақәиҭра анҳау, аҧсуа театр ҳәа кыр ыҟазар, избан ѡаҧхьа изықәыдмыргылара М. Чамагәуа иѡымҭа «Иван-абхаз» иалхыз аспектакль. Уи ҳаҧсадгьыл ду СССР ҳәа ҳзышьҭаз ахақәиҭразы ихы-иҧсы иҭиит фырхаҵарыла. Уи ақырҭуа мпыҵахалаѡцәа ириааины ҳаҧсадгьыл иқәызцаз ауаѡы ианаҳәо маҷума? Иахьеиқәҿырҭуа ыҟаҳами арҭ аѳеибашьрак?

Сыззааиуа, Кәасҭа Герхелиа апатриоттә жәеинраала цаҳәцаҳә аниѡуаз аамҭазы жәаҳәарада, М. Чамагәуа иѡымҭа иҵанаҳәаз ыҟоуп ҳәа ҳҳәаргьы агха ҳауам, избанзар, схаҭагьы ибзианы исгәалашәоит. Хынтрыгә Мхонҷьиа изкыз аѡымҭа раҧхьа агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» аҿы акьыҧхь анаба, нас асценатә ҧсҭазаара анаиоу ҳауаажәлар, ҷыдала сабиҧара иаҵанакуа аҿар заҟа агәахәара рнаҭаз, избан акәзар, ақырҭуа нацистцәаҵарауааи (зегьыҵәҟьа ракәымзаргьы) шәҟәыѡѡцәақәаки Аҧсны Қырҭтәыла иахәҭакуп, аҧсуаагьы қырҭцәоуп ҳәа иҟам-ианым алакә аҿы зыгәра умгаша, ахыҵҳәаақәа анырыѡуаз аамҭазы, Аԥьынҷьтәылатәи аибашьра Дуӡӡа анцоз ашықәсқәа раан ҳаҧсадгьыл ду аиааира агарц азы анемец фашистцәа ирҿагыланы еибашьуаз, зыхгьы ақәызҵаз, ууанӡа зыӡбахә ҳмаҳацыз Хынтрыгә Мхонҷьиа, ҳшақәымгәыгӡоз ихьӡ хаҵарашәак еиҧш иҳалаѡит. Ари ҳаргәыргьеит, даҽеа аҧсыуа фырхаҵак даацәырҵит дыхьӡырҳәагаха! Ҳәарада, адраматург, аҭоурых рҵаѡы М. Чамагәуа ибзоураны.

Абри ахҭыс, мамзаргьы ажәабжь бзиа ауп Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Аҧсуеи аҧсуареи» хыҵхырҭас иамоу, изырѡыз. Аѡымҭаҿ актәи ахаҿы ицәырҵуеит иаразнак амхылдыз еиҧш уадзыҧхьало, насгьы аҧсуа иҧсҭазаараҿы зегь реиҳа ихадароу аелементқәа ҷыдала иалкааны, акцентра рзуны: «Аҧсуа игәы злеисуа ҧсыуароуп. Иара ахы ахьакуа, иоуроу, иаҭбаароу, Шаҟа

иҵаулоу, шаҟа иахыҵуа, Уи здыруа Аԥсуа иԥсҭазааароуп, Зышьҭа абри адгьыл иану ианпыҟҟа», – иҳәоит апоет ҭоурыхтәла уаархәыцыртә еиԥш.

Ари ахшыѡзцара иҵегьы ирҵаулоуп анаѡстәи ацәаҳәаҟәа рыла:

Абри адгьыл рыцҳамхоз
Аԥсуа идлаԥса,
Абарҭ ахрақәа рҿы уи
ибжьы ҵар мгар,
Аԥсуа дҟалозма
абри адгьыл адлаԥса; –
Иабаиуаз арѡашқәа,
ашьхақәа ҟамлар!

Аѡымҭа епикатә ԥҵамҭак еиԥш, еиҳа-еиҳа уагәылаанахалоит аԥсуа жәлар рҭоурыхтә ԥсҭазаараҿы ирхыргахьоу хыԥхьаҙара змам ауаҿеимшхарақәа. Урҭ ақәшәахьеит абылра, иалашәахьеит аҙыблара, аха иқәпеит иацәымзырц, ирцәымзырц Аԥсны.

Ҳаизыҙырѡып апоет:

Аԥсуа дгылоит
Аԥсуараз ақәпараз,
Уи шәарҭоуп ҳәа иаҳар,
дахьыкәугь дыԥсны.
«Шәнеибац, шәнеибац,
аԥсуаа рыҷкәынцәа!», –
Убри азоуп раҿа дзарҙызоз
рыбжьы;

Аԥьынԥьтәылатәи аибашьра Дуззаа аан аԥсуаа рхаҵара апоет дазыгәдууан: «Ҳтәыла дуззаа шьала

ианыʒысоз, Аԥсуаа рыҷкәынцәагьы рхымҭақәа кшон», Шьаҽацыԥхьаʒа ргәы иҭаз, изыхʒыʒаауаз Раԥсуара, рҽаԥхьа цәымзан илашон», – иҳәоит апоет.

Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалаҿ машәыршақә акәʒам аҭоурых аҵахь дылбааны аԥсуеи аԥсуареи еимаздо апроблемақәа заҳгәалаиршәо, даҽеакала иуҳәозар, апролог ҟазшьа аҭаны. Избан акәзар, автор зсахьа ҭихуа, иааирԥшуа афырхаҵа аԥсреи абзареи дрыбжьагыланы ԥасатәи ҳаԥсадгьыл ду азы, хацәнамырха данеибашьуаз аамҭазгьы, иаԥсуара цәымзан илашон, нцәахәыкны изыҟан. Ус шакәу нбан дула иамҳәои ишьҭыхыз ахьʒгьы «Иван-абхаз». Апоет абри аҭыԥ (ахԥатәи ахы анҵәамҭаҿы) ухәы-ужьы қақаʒа иахьаргылауа анаѡсангьы, милаҭ гәадурак цаҳә-цаҳәо, ухы инаркны ушьапаҟынʒа уааимнадартә иуныруеит, насгьы дзымбац иакәзаргьы иаԥхьа даагылоит ддоуаԥшьха.

Алым иаѡызаз,
Амхонҷьиа ҷкәын,
Уа Хынтрыгә ахаҵа.
Ҳашьхақәа рҵеи,
Убриоуп аԥсуара
ахьыʒ зиныкәыз,
Бҷьармцак змыхәоз
иаҳәа зцеицеи!
Уи игәы иахьҭаз
абаѡ ҷыда илалон,
О, инаҭон ишьха
аԥагьақәа ргәамч...
Зынгьы ихәычра мшқәа
ибла ихгылалон,
Иԥсы злаз и-Ҷандарагьы
усҟан иааигәан...

Апоет ҟазарыла илшеит аҕа хәымга имца иалагылаз Аԥсадгьыл асолдатқ иҩнутцҟатәи игәеибафара – цәанырра цаулала изцәыртцуаз игәтахәыцрақәа раарԥшра, зегьы иаабартә, иаҳнырыртә аҟатцара. Араҟа зегь раԥхьаʒагьы иаабоит афырхатца иқыта гәакьа Ацандара – «Аԥҳәызба қәыԥш лʒамҩеиԥш иԥшқоу, ицқьоу Мидара»! Нас игәалашәарақәа ԥытланы рҽынархоит: дыҩуа данықәыз уи ашта, аркьыл анымцаирсуаз, данасуаз акьаброу, раԥхьатәи анбан, раԥхьатәи амаʒа игәатца иташыз, «О, суҳәоит, Мидара, уԥсатца итцәахыз!» уҳәа убас апоет рыԥсы ҭеитцоит, иҽыцхаҳараʒа ҳаԥхьа ицәыригоит Аԥсадгьыл ашьауҩы игәалашәарақәа лаԥштцашәаран мацара акәымкәа ихаҽсахьақәаны.

Убарҭқәа рышьтахь ауп (ихьшәаʒаны Аԥсны иааҩыз ҳажәлар зегьы ирылаҩыз) Хынтрыгә Мхонԥьиа аҕа иҽагылан ақәпараҽ иааирԥшыз афырхатцара атәы иатцшьны ианазгәеиҭо ифырхатцара аʒы ишамгаз, ишазымблыз амца. Апоет иҩуеит: «Уи дахьнеилакгьы ицын и-Аԥсуара, Аԥсуа ихьʒала абеларусқәа еиқәирхон, Ахац ианакызгьы иара иԥсҭазаара, Ишьҭақәа рҽы Аԥсуа ихьʒ нирхон...»

Хынтрыгә Мхонԥьиа иааирыԥшыз ифырхатцараз ашәақәа рыбжьы ԥымцәауа атцаргьы ирҳәоит.

Апоет, аҩадагьы ԥьара ишазгәасҭахьоу еиԥш, ирҽиамҭақәа жәпакы рҽы ахархәара шрымоу убоит апсуа жәлар рҽаԥыцтә поезиа аформақәа, мамзаргьы аҟазшьатә ҷыдарақәа, еиҳарак акалам зықәку обиект азы автортә хшыҩзцарақәа ихаҽсахьақәаны алкаараҽы. Убри алагьы апоет ашәа зхиҳәаауа ифырхатца днаʒаʒаны даабартә, насгьы логикала аԥсҭазаара атцабыргхаҭа шьақәнарҕәҕәартә еиԥш.

Абри абас шаку, уаҳагьы (аҳәатәы шыҟоугьы) аҩымҭа ахцәажәара саламгакәа мацара, иаазгоит атцыхәтәантәи ахы аҟнытә уи хзыркәшо абырг иԥхьарца иаҳәо ацәаҳәақәа. Уаҟа зегь ааԥшуеит иккаʒа:

«Уа рада, рыуа
ририр мыхәа! – иҳәеит,
Заҕацәа нзыртҵәоз,
ирымҭо ԥсыхәа! – иҳәеит,
Уа зыԥсадгьыл зан лашәа
избоз – иҳәеит,
Зыжәлар ршьагьы
кәапеила изтоз – иҳәеит,
Уа уахынла
зызҿынлаз – иҳәеит,
Зхалагьы арык
зытҟәауаз – иҳәеит,
Алемс ҳәсақәа
еибаны
изыртәаз – иҳәеит,
Бԥьармцалагьы
ахьʒ зырҭәаз – иҳәеит,
Уа рада, рыуа,
Хынтрыгә хаҵа! – иҳәеит,
Ухьʒ ҭымшәаʒо иҭами
ҳгәаҵа – иҳәеит.
Дад, шәышықәса
са сырҭоуп – иҳәеит,
Аха исыбарги,
иахьа сҽоуп – иҳәеит,
Дад, ҳаихышәашәа,
ҳҷандар – иҳәеит,
Дад, уқәақәра ҳгеит
ачандараа – иҳәеит.
Уа абасгьы сшамкәа
са сызшаз – иҳәеит,
Сазʒатәуп адгьыл,
уа узыхшаз – иҳәеит.
Уа рада, рыуа,
Хынтрыгә хаҵа! – иҳәеит,

Нарҭаа урхаҳшьалоит
ҳагәлымҵәаах – иҳәеит.
Аԥсуа,
Аԥсны,
Аԥсуара! – иҳәеит.
Ари ламысуп,
хаҵароуп, – иҳәеит,
Уи иақәым гәҷыгьрак,
ааԥсарак – иҳәеит,
Уи аншәарҭоу
аԥсуа изын –
хақәҵароуп – иҳәеит.

Сара сахьахәаԥшуала, автор ииашаны иҟаиҵеит ажәеинраалаҷ персонажк иеиԥш ицәырго абырг иԥхьарца иаҳәо ашәала Хынтрыгә ифырхаҵара иаҵшьны иахьааирԥшуа. Избан акәзар, аибашьраҷ Аԥсны аҵеи гәымшәа иҟаиҵаз афырхаҵара аԥсуа епостә ҳәамҭақәа рперсонаж хадақәа ԥсабарала ирзааигәоуп ирхуԥхьаʒалартә еиԥш. Насгьы, ас иҟоу афырхацәа доумыжьхақәа рыхьʒ абиԥарақәа рзы иҷырԥшыганы инхарц азы аԥхьарца иантҵаны рашәахә рҳәон. Аԥхьарца, ишдыру еиԥш, жәытәʒа аахыс ианылоу ашәақәа роуп зегь раҵкыс ажәлар ргәаҵаҷ инеиуа, анарха змоу, уи аабоит нарҭаа дуқәа инадыркны. Абри ахшыԥзцара арҵабыргуеит Аԥсны аҵеи гәымшәа ифырхаҵара атәы зҳәо абырг иԥхьарца абжьала ҳгәаҵаҷ инеиртә, насгьы ҳмилаҭ гәадура арҷыхартә, уи адагьы аԥсуа жәлар рпоезиа аформа иагәыцхәны иақәҷнаҭыртә изаҳирҳаз, ус изеиҷаиртәыз.

Иара убас ажәеинраала аиҷартәышьазгьы иуҳәар алшоит, уи аклассикатә форма «аҵыруа» маҷк дҭысзаргьы, аҳәаа дахысзаргьы, зынʒа шьоукы-шьоукы апоетцәа, еиҳарак аҷарацәа зны-зынла ишыҟарҵало, мамзаргьы

ианырцәыҟалоу еиԥш, иԥсаҟьаҙаны акәымкәа, иҭҭәаа-ҭҭәааны ацәаҳәаҟәа шьақәиргылоит, апоезиатә цәаахаа рыҟәнышьшьы. Абраҟа уи, хыхь ишазгәасҵаз еиԥш, ҳажәлар рҽаԥыцтә поезиа иамоу аҷыдараҟәа ихы иахьаирхәаз акыр дарманшәалеит, аѡымҭа ахаҭабзиара ҳаранакит. Насгьы аѡымҭа дызлалагаз ацәаҳәаҟәа ѡынтәҟа, хынтәҟа рефрен ҳасабла, дышьтраҟәлан ииҳәаазгьы, жәаҳәарада, аԥцамҭа аидеиатә ҵакы арҭәҭәареи асахьаркреи рҽы имѡашьо иубоит иалкаау аҭып шрымоу. Абарҭқәа зегьы ажәеинраала «Аԥсуеи аԥсуареи» аԥхьаѡ изааигәазтәуа афакторқәа иреиуоуп. Аха абри абас шакәугьы, ибылгьны ишаабогьы, иҳәатәуп ихымԥадатәиу извыстәым даҽакгьы. Уи аѡымҭа аԥхьаѡ дадзыԥхьалоу, асахьаркыратә напҟазара аганахьала игәылыршәаны иахьыҟаҵоу анаѡсангьы, иара Аԥсны ахьҙ ҭызгаз аԥсуа ҵеи гәымшәа Хынтрыгә Мхонҷьиа обиектс дахьамоу ауп. Уи афырхаҵа ихьҙ-иԥша иабзоураны ажәеинраала аԥхьаѡ иҽаԥхьа аҳаҭыр шьҭытцит, лымкаала бзиа ибеит, изааигәахеит. Ари ажәеинраала Аԥсны жәлар рҷьынҷьтәылатә, еибашьраан еиҳагьы аҵак ҽыц аанахәеит, ҳхьыбҽар зыԥсадгьыл азы зхы-зыԥсы иамеигҙоз, рмилаҭ хдырра еиҳагьы иарҿыхон, избанзар, аибашьраантәи аԥсҭазаара ахаҭа иднарбеит Хынтрыгә Мхонҷьиа иѡызцәа аҵеицәа гәымшәаҟәа Аԥсны еснагь ишыҟоу, ишалиааауа. «Мужественным называется тот, кто безбоязненно идет навстречу прекрасной смерти» – ҳәа Аристотель иззиҳәаз ауаа дырхаҭарнакуп, ԥасатәи ҳаԥсадгьыл ду Асовет Еидгыла зхы ақәызҵаз, Нарҵаа дуқәа рҟынтәи нахьхьынҙа аахыс иааауа афырхаҵара зда-зшьа иалаз аԥсуа хаҵа Хынтрыгә Мхонҷьиа. Ааи, уи иѡызцәа рыхьҙ кашәара ақәҙам – Аԥсадгьыли ахақәиҭреи ирсимволны иаанхоит.

Азеижәтәи ашәышықәсазтәи америкатәи ашәҟәыѡѡы Генри Торо иѡуан: «Самые нежные растения прокладывают себе путь через самую жесткую землю, через тре-

щины скал так и любовь. Какой клин, какой молот, какой таран может сравниваться с силой любви? Ничто не может противостоять ей».

Иҵабыргыҵәҟьаны, ауаҩы иԥсҭазаараҿы абзиабара аҟара амагиатә мчы змоу даҽеакы аҙбахә аҳәара уадаҩуп. Дыҟамзар ҟалап уи аҵәанырра ссир ашәа ахызымхҳәааҵ, зажәа азызымкыц шәҟәыҩӡык, философк. Иара убасҵәҟьа аԥсҭазаараҿы иуадаҩуп уи изыхҵынхьааy амца шоура акәа иҵанамыршәыц ауаҩы иԥшаара. Аха усгьы урҵ рҩызцәагьы абзиабара злымшо – иԥнамшәо, ҳәарада, иҟоуп азоуп англыз драматург ду Б. Шоу абас зиҳәо: «Испорченные люди – это те, у которых нет любви»: Ари азҵааразы XI ашәышықәсазтәи атадҷьыкь поет Кабус иакәзар абар иаахҵәаны ишиҳәаз: «Нечеловек тот, кто не влюбляется».

Аԥсҭазаараҿы аԥсымчхара ду аманы аҳра зуа абри абзиабара атема гәцаракуп Кәасҵа Герхелиа илирикаҿы. Уи аԥхьаҩ илаԥш иҵашәартә аихьҙара аманы ахы акуеит, аҩада ишазгәасҭахьоу еиԥш, заатәи ипоезиаҿы. Аха иҵәымҵахь днеиуа даналага, мамзаргьы, даннеи, ари абзиабара атема еиҳагьы игәцареикит. Игәцареикит ҳәа зысҳәо уи иазку ажәеинраалакәа ирацәаны иҩит ҳәа акәым иаанаго. Иаԥиҵаз аҩымҵакәа игәылыршәаны, исахьаркны, насгьы аҵабыргхаҵа иагәылҩааны, ҵаҵгәыс иаманы иҟаҵоуп ҳәа ауп исҳәо. Ааи, иарбанзаалак аҿгьы идыруп ахыԥхьаҙара иаҵанакуа, иамоу амч. Аха убас шакәугьы ахаҵабзиара еиҳа акапануеит. Уи асахьаркыратә ҩымҵакәа рҿы еиҳагьы иубарҵоуп, лымкаала ианыԥшуеит зегьы шракәу, ишрылыхәхәо.

Кәасҵа Герхелиа аҩбатәи ишәҟәы «Анархa» иану абзиабаратә-лирикатә жәеинраалакәа («Уаридада», «Ҷылҵуам ԥсылшьуам», «Сзыхбырҟьазеи, сыгәлымҵәах?!», «Минуҵк иадамхаргьы», «Аҿаҳа») идырҵабыргуеит ипоезиа зегьы аҟны еиԥш, нацәаҟәкыла абри

атемаҽгьы иубартә уи инапҟазара ишазҳаз, ишгәылҭәааз аҩышьа афармеи аидеиатә ҭаки рганахьалагьы, ихьысҳамкәа еицнаргартә, насгьы ауаҩы илогика ҭаҵгәра рызнауртә цәанырра ԥхала ирҟәымшәышәны, абзиабара цкьа ишахылҭыз мҩашьо, еиҭарсшәа иуҳәозар, уи «ажьрацәара» ишатәу аԥхьаҩгьы, аҩымҭа аперсонажгьы, авторгьы ишеилахәу агәра угартә еиԥш ирԥсҭазаараны. Абарҭ арҽиара иатәышьҭроу ацәаҩақәа, ажәа ишалоу еиԥш, хҭак ианеицҭадыршәуа аамҭазы ауп ашьха ʒыхьеиԥш ицкьоу абзиабара аазырԥшуа алирикатә жәеинраала аниуа, аԥшаара иаҽу апоет инаршә аныхиахауа, ажәа сахьарк данабчараҳхауа. Амала, уи азы зегь раԥхьаʒагьы иаҭахуп ахы аус адулара, даҽакала иуҳәозар, аԥьа аус аҵагылара. Аурыс совет шәҟәыҩҩы ду А.Н. Толстои баша иауиҳәах: «Труд будит в человеке творческие силы» – ҳәа.

Убри арҽиаратә мчы ахьыҟоу, аԥшәмара ахьауа ауп ашәҟәыҩҩы (уи идагьы дарбанзаалакгьы иҵанакуеит ари ахшыҩҵак) аԥхьаҩгьы иаргьы зыргәыргьо ақәҽиарақәа анықало. Уи аабоит Кәасҵа Герхелиа иҭәымҭахь даннеиз иаԥиҵаз, инапы иҵыҵыз абзиабаратә лирикатә жәеинраалақәа рҽеы.

Аԥхьаҩ ухаҵкы, араҟа иҟаҳҵаз аекскурс азырханы уажәшьҭа ҳаиасып хыхь еиқәаҳаԥхьаʒаз ажәеинраалақәа реилыргарахь, усҟан, жәаҳәарада еиҳа иаҳбарҭахоит ҳахшыҩзцарақәа заҟа иреалтәу, иҵабыргхаҭоу.

Уажәнатәгьы, агәрагара сыманы исҳәоит Кәасҵа Герхелиа илирикатә (уи, аграждантәгьы иаҵанакуеит адемографиа азҵаарагь излахьысуа ала) жәеинраала «Уаридада» иаҳхысыз ХХ ашәышықәса 60-тәи ашықәсқәа раан ҳпоезиа иаланагалаз иреиҕьқәоу ишыруаку. Зегьы ҳарҟәаҵып, иара ажәа «Уаридада» ахалаҵәҟьа заҟа ҳанаҳәозеи, заҟа ҳарлахҽыхуазеи, иахьеи-уахеи еилашуа ҳаԥсҭазаара заҟа иазааигәоузеи! Апоет иеиԥш

аԥхьаҩгьы даргәырҕьоит, азҽлымҳарагьы инаҭоит аҵых ҵәцара ҵыхәаԥҵәара амамкәа иалыҩуа «уаридада мақәа». Избанзар, уи абзиабара ԥсыс изхоу амилаҭ аизҳареи аҽиареи иртәуп. Ус анакәха, гәырҕьара дууп. Абри ауп аҩымҭа иаанарԥшуа, идеиас иаҵоу. Аха ихадароу убри аԥсҭазааратә факт апоет заѣа исахьаркны ажәала аԥсы ахаҵаны ишаҳирбо ауп. Араѣа уи, иҵабыргыҵәѣьаны аѣазара ааирԥшит. Жәлар рҳәамҭа аѣны нахьхьынʒа аахыс иаауа ҩажәак «уаридада мақәа» рхархәарала апоет иажәеинраала апоезиа ацәаахаа аѣәнышьшьы, аԥхьара угәаԥхо, еихышәшәо ацәаҳәа гәылҭәаақәа шәага-загала еиқәшәо, ажәаҽ ишырҳәо еиԥш, ҽык еиҵаҵәажәо иѣаиҵеит. Насгьы имҩашьо ирыҵубаауеит агәырҕьара иатәышьҭроу, еиҳарак ахаҵацареи аԥҳәысаагареи ирыдҳәалоу, аҽар ргәы зырхыҵхыҵуа илахҽыху, изҩыдоу аиуморгьы. Уи адеталь, уимоу, аҩымҭа еиҳагьы иарҭәҭәоит, исахьанаркуеит.

Уаҳа ахцәажәара ҳаламлакәа, аԥхьаҩ ухаҵкы, ууаи аҩымҭа ахы инаркны аҵыхәанʒа ҳаицаԥхьап. Усѣан еиҳагьы иаабарҭахоит иамоу абзиарақәа зегьы, избанзар уи аҽахәы зегь ҳаҵкыс еиҕьны иара иаҳәоит. Ус анакәха, ажәа аҳҵап «Уаридада»:

Аҵых ҵәцара, аҵых ҵәцара,
Иушо злахьынҵада?
Абар иқәлоит уажәшьҭа ашара,
Аха иамам ҵыхәаԥҵәара,
Иааҩуеит Уаридада.

Уа дызҳәада, уа дызгада,
Уаҩы имаҳаʒакәа,
Уаха ҳқыҵан «еимырҵәада»,
Иззырҳәода, дызҭыԥҳада,
Уаридада мақәа?

Аҳәсахәыҷқәа рыцәа ҟьалан,
Игәжәажәо иқәзырхада?
Урҭ амалагьы ргәы акалан,
Ааԥын ԥша-хаа рхы иҵалан,
Иҟамзи «ҭынхада!».

Дышԥаѡысҭаау урҭ рѡыза,
Шәыԥшишь, имҳәаʒакәа,
Илҵәахит, лыԥсы иахмырʒа,
Бзиа ишылбауаз дахʒыʒа,
Уаридада мақәа!

Иагәылахәхәа аҵых каххаа,
Ашәа гоит аккаҳәа.
Иаҟәымҵуандаз, шьыри, уаҳа, –
Аԥенџьырқәа ргәы ҭырхаха,
Иқәыԥсычҳауеит ахәхәаҳәа.

Уаридада, Уаридада,
Дрыма ицоит аҵаца,
Уаридада ахыѡуеит Ҕәада,
Анаџьалбеит, ԥҳәыс дызгада,
Мана, ицада хаҵа?

Мақа лоума, Шьақа лоума, –
Ԥҳәыс дигазар Қәақәа?
Ҳаи, џьушьҵ, асеиԥш жәбахьоума,
Аус злоу убри аума, –
Ирҳәалааит иԥымҵәакәа,
Уаридада мақәа!

Мшәан, ицәгьоузеи ара, мана
Иҟалазеи ихәарҵам?
Маʒа игәырҕьоит аби ани,

Ирдыруеит, о, зҕаби ҷкәыни,
Уаридада шшәарҭам.

Уаридада, Уаридада,
Уаридада мақәа,
Уа дызҳәада, уа дызгада,
Пҳәыс дызгада, хаҵа ицада?
Аус злоу убри акәым, –
Ирҳәалааит иԥымҵәакәа
Уаридада мақәа!

Кәасҵа Герхелиа абзиабара иазку иажәеинраалақәа (азеиԥш тема ишатәугьы, насгьы адунеитәи литература аклассикцәа абиԥарацыԥхьаҙа хкы рацәала еилаԥсоу ашәа шазырҳәахьоугьы, иара иахьагьы еихсыҕьра амамкәа ртема хадақәа ишыруакугьы) рҿы иумбарц залшом ихатәы бжьы, ихатә стиль – абзиабара атема азнеишьа, алхшьа абзиабара зҵааз, абҷеиԥш изыкәнаԥсаз аԥҳәызба лоума, арԥызба иоума рԥсихологиатә ҭагылазаашьа, ажәакала, дара ишрылыжжыз, аҵәахра шрылымшаз уҳәа убас иҵегьы. Ихатәы бжьы анысҳәах, иазгәасҵоит даҽеакгьы. Уи убри ауп, апоет абзиабара иазку иажәеинраалақәа – заатәи илирикаҿы акәыз, иҵәымҵазтәи акәыз – еиқәҿырҧуа еизааигәарак рыман (абзиабара ахаҵа ада) ишыҟам, урҵ ишхаз-хазу еиԥш, руаɷытәыɷсатә цәалашәарақәа ирызцәырҵуазгьы хазуп, рхатәы «дгьыл» иқәгылоуп. Ари ацәаɷа, аманера апоет илирикаҿы аԥсымчхара аманы иубоит. Ҳәарас иаҵахузеи, уи аҷыдара аԥхьаɷ ажәеинраалақәа мыцхәы игәанарԥхоит, иоригиналтәу ихатә бжьы шимоу агәра иханарҵоит. Уи адагьы, дара ажәеинраалақәа убранҙа иԥсҭазааратәуп аԥхьаɷгьы абзиабара аганахьала иара иитәу, изааигәоу ма дызҵагылоу, ма ихигахьоу акы аԥхара «ахылɷа-ԥсылɷа» ахылҵуа имбарц залшом ицәа-ижьы ианыруа аҟынҙа.

Хыхь иазгәасҭаз аҟазшьарбагақәа зырҵабыргуа акоуп абзиабара иазку ажәеинраала «Ҽылҭуам, ԥсылшьуам, дҭынчʒа дыҟоуп».

Араҟа автор зсахьа ҭихуа аԥҳәызба дҭынчуп, ахʒыргара дашьҭам, иахырҟьаны иҟоу аҽеырбарақәа лара илҵасхәым, илҟазшьам, аха зегьы ирыцкуп лара лзы аԥсабара ахаҭа илнаҭаз, ѡнуҵҟала лдоуҳа зырбеиои дзырыԥшʒои абарҭ ахазынақәа:

Шаҟа жәахаа, шаҟа ԥшқара,
Ҭаҵәахузеи арахь лгәаҵан.
Шаҟа цәаныррa, гәкыра хаара
Лыԥсы иҭакыузеи, иʒырымгакәан?!

Апоет абас иҟоу аԥҳәызба дгәазымҭо арԥарцәа авба риҭоит, ацәа иалихырц иҭахуп, избанзар, аԥсабара ахаҭагьы иаҭахуп ауаѡы анасыԥ имазарц, ираздкы зырлашо иеҵәахә кыдзарц, ихаԥхозарц.

Абар автор иажәеинраала шхиркәшо.

Еҳ, ҳарԥарцәа, имаҷуп шәдырра,
Абри аԥҳәызба дгәашәҭаруазеи,
Зразҟ иаҽыгәҳәааy лыбла гәкыра,
Жәа гәыбзыԥла ишәырччаруазеи?!

Ари ажәеинраала аԥҳәызба гәылҭәаа, хʒырымга цәаѡала, хымѡаԥгашьала иҭаҟьа-ҭасым илызку абзиабара цқьа – анасыԥ лаша ҟазҵо – ишазышәаҳәақәогьы, араҟа, сара сгәы излаанаго ала, уи иаҵаҵәахуп (апоет иаартны имҳәазаргьы) абас еиԥш иактуалтәу ахшыѡҵакқәа: Акы, дарбан ԥҳәызбазаалакгьы аханатә аахыс ҳаԥсуара ишаҵасхәу еиԥш, ҳаҭырла, ламысла ахымѡаԥгара ҳабацәа урҭ рабацәа аԥҳәызбеи аҵәцеи ҳәа ирҳәоз аморальтә ԥҟара аҽеаҳгәаланаршәоит. Ѡбагьы, ари

ажәеинраала аподтекст аҽы имѡашьо иубоит адемографиа азҵаарагьы апоет гәыҵхас ишимоу, дшазҽлымҳау. Нас ишҧа, ахаҵацара ҟамлар, аҧҳәысаагара ҟамлар, аҽиара зыҟалоума, ихьысҳамхои, иара усгьы ихьысҳауп ҳдемографиа. Машәыршақә акәҙам апоет гәынамҙарыла абасгьы зиҳәо: «Еҳ, ҳарҧарцәа, имаҷуп шәдырра» ҳәа.

Ари алирикатә жәеинраала, ҧшь-куплетк иреиҳам апоет проблемара злоу ѡба-хҧа зҵаара еилеигҙеит, даҽеакала иуҳәозар, аҧхьаѡ иҽаҧхьа ицәыригеит дархәыцыртә еиҧш…

Абри ажәеинраала азин зласнаҵо ала, иара иамадаҩы исҵахуп абраҟа исҳәарц хшыѡзцарақәак. Иахьатәи иуадаѡу ҳаҧсҵазааразҽы имаҷхо иалагеит аҵаацәара алалара – ахаҵацара, аҧхәысаагара. Уи амилаҵ змыргьацо, аҽиара ҟазымҵо ак акәны иҟоуп. Ачарақәа рахь ааҧхьарақәа анҳауа, зны-зынла ирацәоушәа аабоит, аха хаҵа имцац, ҧхәыс даазымгац иаадыруа рымацарагьы, ҳхаҽы иаагозар, ҳмаԥьаноуп. Иҧшҙа-ҧшҙаҙа, игәылҵәаагәылҵәааны рыблақәа ҭыҧхо апоет ишиҳәаз еиҧш, зразҟы иаҽгәыҳәааау зыблақәа агәкра рху ҳаҙгабцәа заҟаѡ насыҧда итәада? Аҷкәынцәагьы аҵаацәара иаламлац (изаламлаҙакәа анахь, арахь ишынаҧш-ааҧшуаз заҟаѡ леимгәажә ицада?) заҟаѡ ыҟада. Ари зегьы ҳмилаҵ демографиала изырцыркьуа, иҷарызтәуа акәны иҟоуп. Абри азҵаара дарбан аҧсыуазаалак дазхәыцроуп, ихаҽы иааигароуп ҳҵоурыхтә ҧсҵазааразҽы ихымпадатәиу акакәны ишыҟоу. Сара, стәала (даҽеаҙәгьы итәы сыздыруам) Анцәа иҟнытә, игәы бзиа, ихы бзиа аҷкәын иаииаамҵоу аҵаацәара иаламлаз иҧсадгьыли ижәлари ҳаҭыр рыҷәиҵом, рлахьынҵа ихьаам, игәҵыхам ҳәа ауп иаанаго. Абас аҧхәыс даарымгаҙакәа, аҵаацәара иаламлаҙакәа ихабжьаҟьаланы атәым «хкаарақәа» ирҵаҧшуа идәыҷәу – шәызҽуи ҳәа уразҵаар хҽыхгас амзызқәа рыҧшаауеит ҳалаҟам, иҳамам, иҳахʒым ҳәа.

Ус ацәажәара аҙәгьы дазҿыхуам. Анцәа иҟнытә иахьа унхар-унҵыр, арахә-ашәахә ууаҙар аҙәгьы уахибауам, азин умоуп. Ақалақь аҿы акәзаргьы, иугәаԥхар аусурҭа – ухи-уҭаацәеи зланыҟәугаша уԥшаауеит. Иааугаз уԥҳәыс днауваргыланы ухатә ԥьабаала ухандеир, агьама змоу, насыԥла иҭәу аҧсҭазаара ҟауҵоит. Ахәыҷқәа аԥьԥьаҳәа уанрылатәа, аҳәынҵқаррагьы ԥьара ацхыраара ҟанаҵап, усҵәҟьа умбакәа угәыгәҭанажьрым.

Сыззааиуа, абри аганахьала уахәаԥшуазаргьы Кәасҭа Герхелиа абраҟа ҳзыхцәажәаз (алада ҳаззаатгылараны иҟоугьы убрахь инарылаҵаны) иажәеинраала иактуалтәу ак акәны иҟоуп, ажәаҿы ишырҳәо еиԥш, ѡ-жьак акуеит: акы, ашьха ҙыхьеиԥш ицқьоу абзиабара иазышәаҳәоит, ѡбагьы, амҳаԥьырра ҟалаз аахыс ихьааны иҳамоу ҳдемографиатә проблемагьы ҳхаҿы иааугартә иарцыхцыхуеит, иарҿыхоит.

Ажәеинраала «Сзыхбырҟьазеи, сыгәлымҵәах?!» атәы ҳҳәозаргьы зеиҕьаҵам ала иаарԥшуп абзиабара иабылуа арԥыс ихаҿсахьа. Уи азы хашҭра зқәым мышны изыҟалеит ихаара лыблақәа ирхыз абзиабара цаҳәцаҳә данаԥхьа, ианырхибаала. Убасҟан иҙбеит лакѡакрада иԥсҭазаара аԥсҟы игәлымҵәах наҙаҙа илымеидарц. Аха, аҿара иахылҵуа абзиабара ус имариам, аҙиас ҭынч еиԥш иауцахуа, иауҿиахуа. Уи зны иҟәымшәышәуп, зны иԥьбароуп, уимоу мшынҵас ианыцәқәырԥогьы ауҟахым. Апоет зыҙбахә имоу, зсахьа ҭихуа, арԥыс, ииашоуп, иара игәлымҵәах бзиа дибеит иԥсы лылаханы, баша адәыԥсшәазы ихы иауаирхәах ажәа «сыгәлымҵәах», нас уи хазырҭәаауа гәаартыла ииҳәо сыԥсҭазаара аԥсҟы бымыздоит ҳәа. Уи иаанагоит сыԥсҭазаара, схы-сыԥсы бнапы ианыслоит ҳәа.

Аха алирикатә фырхаҵа илниҵаз ажәа аҵак еилганы, дақәгәыҕыртә еиԥш иаҳауам. Уи аҧҳәызба макьана «ааи» лымҳәацзаргьы лгәы дыԥнамҟо, дылгәамԥхо

дауҟаху, аха алакѡакра даҽуп, илзыгәаҕьуам аҽа аҳәара. Уи илҽынҵәааua арԥыс ишьара дыԛәнаҟьоит, даргәаҵеиуеит, амца ицранаҵоит даарыцҳаушьартә аҟынӡа. Ари ԥьашьатәӡам, абзиабара ус иаҟазшьоуп, ус иацәаѡоуп. М.В. Ломоносов дуӡӡагьы зны имҳәахьаз: «Любовь сильна, как молния, но без грома проникает и самые сильные ее удары приятны» – ҳәа. Кәасҵа Герхелиа илирикатә фырхаҵагьы иҵагылазаашьаҽ иҟоу зегь реиԥш дҟьо дамоуп иара аҳаракыра ахаҵкы абзиабара! Абар уи инарҳәо:

Нас сзыхбырҟьазеи, сыгәлымҵәах,
Былакѡакра сгәы афеит, иҵнахт.
Бацәымшәан, бажәа гәаҕьы,
Сныбмыжьын зынӡаск адәахьы.

Аҽа иалҳәар насыԥс дизыҟалар, рыԥсҵазаара еилартцар, аа дшылзыҟало, лгәы бзанҵы ишнимырхо:

Уи бажәа сгәаҵан исҵәахып,
Сдақәа рыла иҵаӡны исӡахып,
О, ибысҵап бҳамҵа ацымхәрас,
Сыбзиабара, измоуӡо хәашьра.

Арҵ ажәақәа гәыѡбарак рыҵамкәа гәаартыла иҳәоуп. Убри азы аԥхьаѡгьы рыгәра игоит избанзар, ари арԥыс – апоет илирикатә фырхаҵа – абзиабара иаша ауп абас ҽыҕәҕәала, ихы дақәгәыҕыртә дзырцәажәо, игәлымҵәах гәык-ԥсыкала деилылкаарц зиҵаху.

Абзиабара аԥсабара еиуеиԥшым аҟазшьақәа амоуп, ԥьара ахы узнымкыло аҟынӡа иԥьбароуп, еицыбылуеит еибаҵаххаз агәқәа. Даҽеаԥьара, еиҵарсшәа иуҳәозар, ганкы мацара ауп иахьыбылуа, ацәанырра ахьжәылауа. Егьи аган зны еиҳа ишьшьылаҳауп, ицца-

куам, аԥсҭазааратә ҭагылазаашьақәа ирԥеиԥшуеит еиҳа «афеида» ахьыҟоу ихьынаауеит. Араҟа, уеизгьы-уеизгьы иԥьоушьаша ҳәа акгьы ыҟам, аханатә аҷара аҳәаа иҭазо аԥсҭазаара иатәышьҭроу акоуп. Изхысҳәааua, абри ацәаҩа адетальқәак рыла Кәасҭа Герхелиа ибзиабаратә лирикаҷы иубоит ахатә бжьы аханы. Абзиабара убас еиԥш иҟоу акоуп, уи зҭааua дарбанзаалакгьы, дҷоума, иҩәҩаамҭа дҭагылоума, иуаҩыбжара дахысхьоума зегьы иара анапаҷы иаанагоит. Уимоу, зхәыжәла цәгьоугьы дарҭаслымуеит.

Аҩада иаҳҳәақәаз ахшыҩзцарақәа арҵабыргуеит ажәеинраала ҟаимаҭ «Минуҵк иадамхаргьы». Араҟа даабоит абзиабара ус аламала акәымкәа, имцаны изжәылаз, иаҳәынҷаз аԥҳәызба. Уи лыԥсы злахаз, лгәы зызцаз, нцәас илшьоз арԥыс ибла аҭаԥшра лара лзы жәҩангәашәԥхьаран.

Ажәакала, «Илалҵоз уаҩ длымаʒамызт, Дцәымзан, деҵәан». Аха рыцҳарас иҟалаз «Иара лаха имаʒамызт, Иусҟәа рацәан». Абар апоет уи исахьа шҭихуа: «Лара ҵаҟа дныҟәагәышьон, Иара дықәтәан хыхь, Зегь гәырҩада иҟаз ԥьишьон, Имыхьʒацызт хыхьк». Аха «ишԥалуаз бзиа дылбагәышьон, Дбылуан, амца лкын. Ԥсыхәа змамыз гәырҩагәышьан, Лгәаҵаҷ иҵәахын».

Аԥҳәызба лыбзиабара цқьа ззеилымкааз, ҳаҵыр ззақәымҵаз (змаҵура ихагалан иамаз) ахаҵа гәаҵәажәпа иҷынҵәаауаз лыԥсы ҭацгьы дшыҟамыз, иааԥьоушьартә иаалырҟьаны иҷееиҵеикит, уимоу, илаҕырʒқәа бзанҵы икамшәоз иʒамҩа инахьыкәкәеит. Иҟалаз уи ауп, дҳаракны (ус иара игәы иабон) дызкыз имаҵура дамырхит, ихы имагәыхьха данаанха, ибла аҭаԥшра иаҷынҵәаауаз лахь дгьежьит. Ари лара бзиа дызбоз аԥҳәызба лзы насыԥын. Абар уи атәы автор ишиҳәо:

Минуҵ заҵәык иадамхаргьы,
Илоуит аразҟы;

Минуҭ заҵәык иадамхаргьы,
Дылбеит дааигәаны.

Лыԥсы зыҕроу, лыԥс амаӡа,
Дылбеит дуаѡны.
Аԥсҭазаара лызгьамаӡан,
Дгылоуп дыѡшьны.

Лыԥсыԥ еивылгоит даара-даара,
Ԥшьаала ираӡаны,
Лаԥхьа иаку ацәымза ҭаара
Арцәар ҳәа дшәаны.

Апоет иааирԥшуа, абзиабара иаҳәынҷаз аԥҳәызба лцәаныррa ицқьоуп, иҟәымшәышәуп, иаамҭалатәу ак акәымкәа, анасыԥ лаша зхылҵыр зылшо акәны иубоит. Дҵоуроуп ари алирикатә фырԥҳәызба. Уи дызҿынҵәааua, лгәы иалнахыз арԥыс итәы ҳҳәозар, зынӡа даҽеаӡәуп, ѡбашәа даарԥшуп, инагӡаны игәрагара уадаѡны. Избан акәзар, амаҵураҿы данықаз, ацәаҭачра иатәышьҭроу ахамаԥагьара ииааины, гәыкԥсыкала бзиа дызбоз аԥҳәызба заҵа длыхәамԥшрыз, длаѡсуан ӡибнаҟа дыԥшны. Уи, ҳәарада, иаанагоз дыҟәнишьон, диаҭәаишьомызт акәын, избанзар, «Лара ҵаҟа дныҟәагәышьон, Иара дыԛәтәан хыхь». Аха нас, хыхьынтәи данылбаарга, лара лҿы днанагеит. Уи лара аԥҳәызба лзы инасыԥ дуны иҟалеит, избан акәзар, бзиа дылбаҵәҟьеит. Ари адеталь апоет ииашаны иазгәеиҭеит. Аха иара дазҿыхуама ихаҭара уашәшәырак амаӡамкәа дҟанаҵоума? Уи аилкаара уадаѡуп, ауаѡы игәы аҵанӡа инаган иҭаҵәаху аҵдыраара, аарԥшра зымч ақәахьада! Издыруада, уи данатәеимбозгьы, хара-хара данлывсуазгьы, бзиа димбозаргьы лара гәыкала дшылҭахыз еиликаауазҭгьы, ицәа-ижьы ианыруазҭгьы? Сгәы иа-

анагоит, абри адеталь акәзар ҟалап уи арԥыс ԥагьа данҭынхадаха дызҭахыз лышҟа дназгаз, дхьазырԥшыз. Насгьы абзиабара иамоу амагиатә мчы игәаҵәа анеилыс дҽарбаҩьа дакызар, даҳәынҷазар? Баша имҳәазар акәхап афранцыз шәҟәыԥҽы, афилософ Д. Дидро: « Любовь часто отнимает разум у того, кто его имеет, и дает тем, у кого его нет»! Ус анакәха, Кәасҵа Герхелиа илирикатә жәеинраала аперсонажгьы ишырҳәо еиԥш, аҵыхәтәан абзиабара ихшыԥ ҭанартәазар акәхап, даргьежьуеит иаииааз, ус узазҳәар ауазар, амаҵура даналаз (ариаҟара дзырԥагьоз уи зынӡагьы имаҷымзар акәхарын), рацәак иатәеимбоз аԥҳәызба лышҟа! Ааи, абзиабара амч дууп, избанзар, аԥсҭазаара еибаркны иакуп, иамоуп иҳәаакәызҵо амыругақәа зегьы. Убри ауп нахьхьиӡа инаркны апоетцәеи, апрозаикцәеи, афилософцәеи, аԥсихологцәеи раԥҵамҭақәеи рыҵҵаамҭақәеи рҿы иҷыдоу аҭыԥ зааннакылогьы.

Кәасҵа Герхелиа ипоезиаҿы,ирацәамзаргьы,иуԥылоит ҵакылагьы сахьаркылагьы аԥхьаԥ игәаҿы инеихьоу асиужет змоу абаллада алирикатә жанр иаҵанакуа, уи адунеи иатәу ажәеинраалақәа. Уи цәырҵит абжьаратәи ашәышықәсҟәа рзы. Абар уи иазкны аурыс ҵарауаԥ, алитература атеоретик А. Квиатковски ишәҟәы «Поэтический словарь» иаҳәо: «Баллада (пров. balada, от hallar – пясть) – лирический жанр, возникший в середине века в поэзии романских стран. На протяжении многовековой истории своего существования этот жанр претерпел коренные изменения тематического и структурного характера. Первоначально Б. была лирической хороводной песней (например, провансальская Б.). Классическая французская Б. 14–15 вв. – это лирическое стихотворение без сюжета или с ослабленным сюжетом. Во французской Б. – три восьмистрочных строфы, и, кроме того, заключительная четырехстрочная строфа, называе-

мая «посылкой», где автор обращается к определенному лицу, которому посвящена данная Б. Таким образом, классическая французская Б. состоит из 28 строк. Рифмы для всех трех строф однозвучные, располагаются они в строфе по схеме abaddchc; в «посылке» рифмы такие, как во второй полустрофе т.е. bebe. Последняя строка каждый строфы, а также «посылки» является как бы рефреном, она повторяется дословно. Стихотворный метр Б. – пятистопный или четырехстопный ямб. Таковы Б. классиков французской поэзии – Дешана, К. Маро, Ф. Вийона, П. Ронсара и др.

Ари абаллада ажанр атрадициа дуи ақәра дуи змоу, иаҳҳәап аиталиатә анемецтә, англызтә, аурыстә литературақәа рҽы, ирзеиԥшу шмаҷымгьы досу рхатә ҷыдарақәеи аҭоурыхи рымоуп. Урҭ ирхҭынхьааз аиҭакрақәа маҷым. Иахьагьы алитературатә ԥсҭазаараҽы инарыгзо рфункциақәа еиԥхьбара рымазам, абиԥара цыԥхьаза рырҽиамҭақәа рҽы рышьҭамҭа анылауа иаауеит, даҽеакала иуҳәозар, ажанр абаллада аԥсы ҭоуп, иҽиоит ауаажәларраҽы, иҟалауа аамҭеиҭасрақәа иара иаԥырхагамкәа, уимоу ианақәҽнаҭуагьы убап.

Аԥсуа поезиаҽгьы жанрк аҳасабала, абаллада аҭыԥ ылнаххьеит. Уи ахы акит ҳлитература апатриарх Дырмит Гәлиа ипоезиаҽы, иаҳҳәап (абаллада «Азыхь») егьырҭ еиҭагылаз апоетцәа Қьаазым Агәмаа (ибаллада «Аҽарпын») Аԥсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба ибаллада («Гәында ԥшза», «Риҵа», «Аҽарпын» уҳәа ааскьатәи абиԥара рпоезиатә рҽиамҭақәа рыҽгьы еиԥхьбарада иубоит абаллада жанрк аҳасабала, аҽиара ишаҽу, ашьҭамҭа шыҟоу. Аха ҳара уажәы уи аҭцаара ҳзалагарым, избанзар хазы аҭцаара зҭаху темоуп, насгьы макьаназыҳәан кьыс змам ҭцааратә обиектны ишьҭоуп ҳлитератураҭцаакцәа рҽаԥхьа. Сара мацара исгәаласыршәеит Кәасҭа Герхе-

лиа ибаллада «Аҽаҳа» сахьахцәажәо иадҳәаланы. Амала, зеиԥшлашәа акәзаргьы, исҳәоит аԥсуа поезиаҿы абаллада ажанр ахатә хаҿра аманы, амилаҭ цәа аханы, егьырҭ алитературақәа рыҟны еиԥш, аԥсуа баллада аҭоурых ҭауламзаргьы, шәышықәса рацәак иреиҳамзаргьы ҳлитература иаланагалаз абалладақәа ҟәнушьо, удырԥхашьо иҟам. Зегьы ҳарҟәаҵып ус шакәу ҳарымҳәаҙои Қьаазым Агәмааи Баграт Шьынқәбеи рбалладақәа. Ааскьатәи абиԥара ртәы ҳҳәозар Кәасҭа Герхелиа ибаллада «Аҽаҳа» ахалагьы заҟа ҳанаҳәозеи аԥсуа поезиаҿы абаллада ажанр шхьысҳам, ақәҿиара шамоу ҳдырырц азын. Иҵабыргыҵәҟьаны, апоет иқәҿиаз, аԥхьаѡ игәаԥхаз акоуп «Аҽаҳа». Уа зхаҿсахьа агәыбылра ду аҵаҵаны иаарԥшу, аԥсҭазаараҿы иҟаз, автор ибзианы иидыруаз аҙә иакәзар ҟалап ҳәа, аԥхьаѡ агәааанагара изцәыртцуеит, избан акәзар, убраанҙа ирԥсҭазааратәны иҟаҵоуп, даҿакала иуҳәозар, хәыц-хәыц дыҵҵааны димоуп. Амч, агәыразра, ауаѡы ирыцҳашьара, ицхыраара зегьы иара илоуп, арахь изхәарҭоузеи дызлоу дырзеилкаауам ҳаҵыр иқәым. Уимоу, ахәычқәаҵәҟьагьы амшә ашьҭа рбазшәа ишьҭақәа ирхыԥшылон асы аҿы. Длакәыршьон иахьизҿымҭуаз, дахьымцәажәоз акәхап, игәхьаа аҙәгьы икҙамызт. Дызбалак иоура-иҵбаара ддаууп игәахәрын шьҭрала. Аха уамашәа иубаша, атыѡарѡар аҵарақәа ақәпапан ишыркуа еиԥш, дыхҭаркуан, ицәымҭра рыман. Аа уи асахьа автор ишҭихуа:

Агәарабжьара данбжьалалакь,
Аѡ ҳаҵалон ахәычқәа.
Дҳавсны наҟ данҭалалакь,
Ишьклаҳҵон ахаҳә, алапҟьақәа.

Аха ахәычқәа иҟарҵоз ацынхәрас иара ихы аа ишымѡаԥигоз:

Иара икʒамызт ҳагәхьаагьы,
Аҭәырқь-ҭәырқьхәа дцон дбыжьҟьа.
Дагьҳақәмыцәҟьацызт ахаангьы,
Сыздыруам ҳзагоз агәыҵҟьа.

Апоет илирикатә фырхаҵа ихаҭашьатә ҟазшьақәа акы аанмыжькәа иҳаиҳәоит, «Цәгьак-бзиакаҷ иаҟара Аџьабаа ибомызт аʒәгьы. Дашьҭан ауаа ргәы иахәара, Ихазын – акымзар-акгьы». Зных, абна дылан дныгәнысуа, Аʒлагараҷ аҵхқәа иршалон; Ақәахь-ҷыхь зны иааихәдхасуа, Џьоук рырахә каицон, иааицон».

Абас дахьыҟаз џьоукгьы изырҳәауан: «Ҳҳабла ҿы» ҳәа. Ажәакала, «Ҳаиуанс дшьагәышьан, дҵаҳәан».

Ас тәамбарыла иахьихәаԥшуаз, дахьырзеилымкаауаз, мамзаргьы, иахьашьҭамыз апоет игәы иалоуп (уи игәала аԥхьаѡгьы ицеиѡишоит), ишыуаѡрам ибоит азоуп изиѡуа:

Уаѡ дырҭамԥшыцызт иблақәа,
Урҭ иџьымшь бардқәа ирҵәахуан;
Ҷаҳак иеиԥш дыҟан ҿымҭʒакәа,
Игәеилгара бжьыда иқьуан.

Аҷаҳа агәабзиараз ашәарах деиԥшын, усс имкʒакәа дыцәон аҵаа хьшәашәараҷ. Амч ду иара илан иахьигара изымдыруа аҟынʒа. Аха, шьыжьык, џьоук раанда дадгылан аѡнду ашәахь дшыԥшуаз, иԥсҭазаара далҵит адауы иѡызаз аҷаҳа.

Абалладаҷ апоет иааирыԥшырц, иҳаиҳәарц иитахыз ахшыѡҵак аҵыхәтәантәи аѡстрофак ирҳәоит:

Ажәабжь иаразнак, хысбыжьҵас,
Ақыҵа еимырҟьо инахьʒеит.
Уи аума, ассир иҟалаз, –
Зегь ирҳәо рҷамшәо иннархеит.

Иааҭыргеит иҵырҟьа ҷьыбаҽы
Абра инхоз аԥҳәызба лпатреҭ...
Игылан зегь рхы рыкәаҽы,
Уи аԥҳәызба иаха хаҵа дцеит.

Ишаабо еиԥш, ари абаллада ауаҩы аҧсабара инаҭо абзиабара цкьа иахҳәаауп. Алирикатә фырхаҵа дҽаҳазаргьы, ҿимҭуазаргьы дызлоу ауаа рҽы иара ихарамкәа дҳаҭырдазаргьы, ауаҩы еибага абзиабара зылшо игәы изҭоуп. Иара убри абзиабара ауп иуахҭа аазгазгьы. Бзиа иибоз (маӡала игәаҵаҿ иҵәахны, ацәыргашьа уадаҩны имаз) аԥҳәызба хаҵа данца, дахыҧсааит, ус имыхьыр акәын аҽаҳа дызлахаҵаҷәгәааз ала, аха усгьы аҧсҭазаараҽы иҟалалоит, абзиабара иахыҧсаауа ауҟахым. Насгьы иаҳхаҳмыршҭып ари сахьаркыратә ҩымҭоуп, гиперболала ахархәара амазар ауеит. Уеизгьы-уеизгьы уи акәым араҟа ихадароу. Ихадароу убри ауп, адаауы иаҩызаз аҽаҳа дыззеилымкааз автор дрыкәыӡбоит, гәыбҕан риҭоит, убарҭ рҩызцәа аҽабырҳацәрақәа аҧсҭазаараҽы, еиҳарак зхы ӡырмгакәа идәықәу, ауаҩы изы згәы разу, иааԥсоу аатҵраҽы дмыргылакәа ҳалаԥш ихызарц ҳахәҭоуп зегьы ҳәа, аҳәоит абаллада аидеиа. Араҟа, еиҭасҳәоит, агәаԥхашьара акәымкәа, абзиабара иашаҵәҟьа ишазышәаҳәогьы, уи ихадоу штемоугьы, иаваргыланы инаҵшьны иаарԥшуп ауаҩы ҳаҭыр иқәҵара, дзыҧсоу аилкаара ауаҩ иҵакԥхыцәрақәа ишыруаку, еснагь хшыҩзышьҭра шазутәу. Ус шакәу ҳанаҳәоит Кәасҵа Герхелиа ибалладаҿ иаабо аҽаҳа ихаҿсахьа.

ҴЫСХӘЫЖӘРАА

Асовет аамҭазы, шамахаӡак акәымзар, милаҭрацәала еилаз асовет поетцәа, ашәҟәыҩҩцәа зегьы неиҩымсрада

иазҽлымҳан асоциалисттә ууажәларраҽы узҽыԥшышаз, хаҳара злаз, еицырдыруа атермин ала иуҳәозар иҵоураз аҳаҽсахьақәа згәылубааузаз аҩымҭақәа раԥҵара. Урҭ, ҳәарас иаҭахузеи, СССР ҳәа изышьҭаз ҳаԥсадгьыл ду акыр шықәса изымҵахырхәоз, нцәахәык еиԥш ирыԥхьаӡоз, уаха-сахаҳәа зыргылара иаҽыз аккоммунизм аидеалқәа ирыдырҳәалон рҳәаақәа ирҭакӡан. Ари усҟан асовет литература ахырхарҭа хадақәа ируакны иҳәаақәнаҵон асоциалисттә реализм аметодологиа. Аха абас шакәызгьы, амилаҭ литература апоетцәа, ашәҟәыҩҩцәа зегьы ртематикаҿы жәаҳәарада аԥыжәара аман, игәыцәны иагәылганы иган досу рыжәлар рыԥсҭазаара ҵакырацәала аарԥшра, рзышәаҳәара. Уаҟа, ишаԥыз еиԥш, ицәыртцуан ржәытә, рҿатә ирыгыз, ирыбзаз, ргәазыҳәарақәа уҳәа сахьаҩыратәла иҵызхуаз алитература ажанрқәа зегьы зымҽхазкуаз аҩымҭақәа.

Ари асовет литератураз изеиԥш процессны иҟаз ашәҟәыҩҩцәа рҩымҭақәа рыҿгьы имҩашьо иаабоит. Избанзар, уи ахырхарҭа хада ҳәаақәызҵоз акоммунисттә идеологиа акәын, иавсны цашьа ыҟаҳамызт.

Кәасҵа Герхелиа итәы ҳҳәозар, иаргьы иҩызцәа реиԥш, абри акоммунисттә идеологиа алаԥш ҵар даҵанакуан, ихын. Ииашоуп, уи иабиԥара иаҵанакуа апоетцәа, ашәҟәыҩҩцәа анцәырҵ аамҭа акырӡа аҽаԥсаххьан, даҽеакала иуҳәозар, иаҳҳысыз ХХ ашәышықәсҟәа 20-тәи, 40-тәи ашықәсҟәа раантәи аԥьбарара еиҳа иахыԥсаахьан, иԥсыҽхахьан, зынӡа иҟәымшәышәымхацзаргьы, асовет сахьаркыратә литература атематикеи астильтә хырхарҭақәеи рҿы Сталин иаамҭа аҟамзаара аныԥшуа иҟалахьан. Аха зегьакоуп уи адоуш, ахыԥша аккоммунисттә уаажәларра напхгара азҵоз аидеологиаҿ иҟан аԥсымчра аманы, насгьы ацензура алаԥш аанханы.

Ацензура аӡбахә анысҳәах, иазгәасҵоит даҽеакгьы. Асовет Еидгыла ыҟанаҵы, уимоу, аилаҳара ишалага-

хьазгьы, ҳсоциалисттә уааҽларра аҵабыргхаҵа иалиааузаз, иатәышьҭрамкәа иаланагалоз ашьцылара бааԥсҟәа, анегативтә цәыргьраҟәа ишыҡаҵәҟьаз иаартны аҳәара, араргамара рацәак аҳәынҵқарра аполитика иагәаԥхаҙомызт, избанзар, акоммунизм лаша зыргылауа ауааҽларра рыҡны урҭ ҏыцәа хаҳара злам ацәыргьраҟәа ҡалашьа амам ҳәа иԥхьаҙан.

Убас шакәызгьы асовет шәҡәыӷӷцәа, ажәа сахьарк азҡазацәа аллегориатә мамзаргьы еиҵарсны, ирмаананы иҳәоу апоетикатә мыругақәа рхы иархәаны иаадырԥшуан, иҿаԥырҿуан, ҳаԥсҭазаара иацәтәымны иаланагалаз ашьцылара бааԥсҟәа.

Аӷада исҳәаз ахшыӷзцарақәа зырҵабыргуа аҿырԥштәқәа рацәаҙоуп асовет литератураҿы, раагара салагом. Усҡан хара сагоит, иаазгоит акы заҵәык. Аԥсуа шәҡәыӷӷы ду Алықьса Гогәуа ироман «Аҽыкәаҳа», Аҡәа 1966 шықәсазы иҵыҵуз. Араҡа ажәа сахьарк иамоу амагиатә мчы иабзоураны, автор ҡазара дула илшеит асовет аамҵазтәи аԥсҭазаара аҵабырг хаҵа ганрацәала аарԥшра. Уаҡа инаҵшьны иазаатгылоуп уи иаҵаҵәахыз, ауаӷы ихаҵара лазырҡәуаз, иԥызҿуаз, уимоу, зны-зынла дҵазырхоз азалымдаррақәеи арыцҳарақәеи жәпакы. Аха убарҭ зегьы зыбла ҵарыз асовет цензураҵәҟьа алаԥш иҵамшәартә апоетикатә мыругақәа рхархәарала иҵаҙны иҡаҵан хьынҳаларҭа амамкәа. Аԥхьаӷ иахьагьы ихьааигоит, игәы иалоуп абас иҡоу аԥсуа роман ианаамҵаз иеиҵаганы урысбызшәала адунеи ахьамбаз. Иара иахьагьы ихьшәаны иауҡаху. Сара ԥхьаӷык, литературатә критикк иаҳасабала, исҵахуп асовет аамҵа иалииаз, усҡан иапҵахаз ароман «Аҽыкәаҳа» ҳара ҳанҵыҵгьы адунеи абарц, аԥхьаӷцәа раудиториа ҭбаахь инеирц. Избанзар, сгәааанагара изласыҵанаҳәо ала, иаҳҳысыз ХХ ашәышықәса 70-тәи ашықәсҟәа раан иҵыҵуз асовет шәҡәыӷӷцәа иреиӷьу рроманқәа акы еиҵамкәа

сахьаԝыратәла иааирыԥшуеит аԥсуа ԥсҭазаара обиект хаданы, ҵаҵԍәыс иаҭаны, асовет ԥсҭазаара аҵабыргхаҭа.

Сыззааиуа, Кәасҭа Герхелиа ипоезиаҽы имаԛымкәа иуԥылоит (уи ахы акхьан заатәи илирикаҽгьы) ауаԝы идгьылтә ԥсҭазараҽы иҟаиҵо, ма ицәыҟало игхаԥхаԛәа аԥхьзырҟәҟәааua, играԛәа мʒакәа иазхәо, ацәаԝа бааԥсҷәа шҵарбгагоу изырбо, ииашаны амԝа дыԛәызҵо акритика изызуа агражданҭа жәеинраалаԛәа. Урҭ ԥсабарала аиумори асатиреи ирзааигәоуп, ацәа рхубаауеит, уимоу, ҳсатирик ду Кьыршьал Чачхалиа зсахьа ҭихыз амбакәараагьы ааугәалаиршәоит. Кәасҭа Герхелиа исатиратә жәеинраалаԛәа зегь раԥхьаʒа ирцәаԝоуп, ҷыдарас ирымоуп имырхьааʒакәа, даҽакала иуҳәозар, аҵәы аламҵакәа, ирҳауҳауны иҵәылымхыкәа аҕьреи амаԛарреи рыҵамкәа, аамыҫташәала дзыхцәажәо, обиект хадас иигаз ахаҭараԛәа рыгхаԛәа раҽԥныхәара, ишыриашатәу агәра дыргара, дара злаҟоу рхы шымԝаԥырго ауаажәларра ишрыцәтәыму, ишырнымаало, уи ишацәхьаҵтәу уҳәа убас иҵегьы. Насгьы, асатиратә жәеинраалаԛәа рҽы иубоит ридеиатә ҵакы зырҕәҕәо алкааԛәеи ахәшьараԛәеи. Урҭ ажәеинраалаԛәа зегьы конкреттәуп, аԥсҭазараҽы ихыҵҳәаамкәа иреалтәны иҟоу, зҭыԥ ылызххьоу роуп.

Апоет, еиҭасҳәоит, исатиратә ԥҵамҵаԛәа рҽы иааирԥшуа ахаҭараԛәа, ахаҽсахьаԛәа асовет епоха аантәи аԥсуа ԥсҭазаара аматериалқәа роуп излыху. Усҟантәи асоциалтә, аполитикатә ҭагылазаашьа иалахәыз ирхаҭарнакуп исатиратә хаҽсахьаԛәагьы. Урҭ злииазх раамҵа шцахьазгьы, уамашәа иумбарц залшом апоет ираҽԥниҳәо агхаԛәа, иахьатәи аамҵазы рыԥсы ҭаны, уимоу, амчи анырреи рыманы иныҟәызго ахаҭараԛәа ахьуԥыло, ҳапсҭазаара иахьалахәу. Ус анакәха, асахьаркыратә ԝымҵаҵәҟьа аамҵеикәшара иазгом, инхоит ажәа сахьарк иабзоураны. Иаазгоит

ҽырԥштәык аԥсуа поезиа аклассик, ҳсатирик ду, Кьыршьал Шамиль-иԥа Чачхалиа исатиратә персонажӷәа «Амбакәараа», «Гадраҟәараа», «Кыҷын иҳәаӷәа», – иахьагьы гәахәара дула ирыԥхьоит, дара анаԥҵахаз аамҭа цахьеит, афырхацәа ракәзаргьы ианыҵхьеит. Аха иахьатәи аԥхьаѡ истол иӷәуп урҭ «афырхацәа» зну ашәҟәӷәа. Избан акәзар, иахьатәи ҳаԥсҭазааратҽы иубоит иалагьаны, иадҵабланы ишынхаз Кьыршьал Чачхалиа, Леонти Лабахәуа, Қьаазым Агәмаа... идырҽаасҭоз, акритика ззыруаз ахаҽсахьаӷәа, насгьы дара раԥхьа иҟаз ауаа ԥаршеиӷәа изырцыркьуаз, изырмараҳәуаз рыгхаӷәеи рышьцылара бааԥсҷәеи рыманы. Ааи, ауаѡы иԥсҭазаара убас иҟоуп иага дҟәышзаргьы, нахьхьиҙа аахыс илагьаны иааруа ашьцыларакәа (ибзиаз, ицәгьаз) ркажьра, мап рыцәкра ицәыуадаѡуп. Ус анакәха, иҵоурам ауаѡы, ацәгьа баны абзиа зымуа, иҵагылазаашьа еиҳагьы иуадаѡуп, уи дзышьцылоу: ҕьычроума, қәыларроума, ҵарҵыша гароума дзаҟәыҵуам. Ус иҟоу ауаѡы аԥсадгьыл абзиабара, ахатәы бызшәа ахҙыҙаара, ижәлар рыцәгьа рыбзиа рыцеиѡшара, амилаҭ агәадура амазаара уҳәа иҵоуроу ауаѡы зда дхәарҭам акатегориаӷәа зынҙа ихаҽы иааиҙом. Хыи-ԥси ҳәа адәы дыӷәуп.

Ааи, абас иҟоу атипӷәа, насгьы хара иҳаѡсхьоу аамҭақәа раан иҟан, иара иахьагьы – асовет епоха ашьҭахьгьы – иҟоуп аԥсҭазаара иаперсонажӷәаны, иахшараны.

Кәасҭа Герхелиа амилаҭ поет патриотцәа зегь реиԥш, ижәлар гәакьа рсоциалтә, рекономикатә, рполитикатә, рдоуҳатә ԥсҭазаараҽы аманшәалареи, аҭышәынтәалареи аизҳазыгьареи анрымоу иаҟара ицнаҵоит, игәы азнарҳауеит, ирҽиарагьы ианыԥшуеит, иҵоуроу афырхацәа рхаҽсахьаӷәагьы лассы-лассы дрызхьаԥшуеит. Ус иҟоуп арҽиаѡы иԥсабара, идунеи еибаркыра аҳәаакәа ҭбаахоит. Ари ацәаѡа Кәасҭа

Герхелиа иҽгьы амч аманы, аҳра ауеит, ирҿиаратә лабораториаҿы иаԥшәымоуп. Апоет иҵоуроу ауаа руси дареи рзышәаҳәара, урҭ ирызкны апоезиатә хаҿсахьаҟәа раԥҵара, иара изы рҿиаратә гәаҳәароуп, насыԥуп. Араҟа апоетцәа зегьы рҿиаратә лабораториак иатәуп, иаҵанакуеит, еиҳа ираԥсышәаны иуҳәозар, акалам еишьцәанатәуеит. Аха аԥсҭазаара адиалектика аԥҟаԥҵәаҟәа ируакуп аԥьбарара. Зегьы таташьны акәтаҕь былгьо иауҟаху. Насгьы дара ауаа рыѽнуҵҟагьы иуԥылоит амараҳәцәа,ауааажәларраҿы иаԥуаԥсҭазааратә ԥҟаракәа ирыҟәымныҟәо, хыи-ԥси ҳәа адәы иҟәу. Урҭ, жәаҳәарада, рмилаҭ уаҵәтәи алахьынҵа агәхьаа ркым, рхатәы бызшәа ргәы азыбылуам, рмилаҭ сахьаркыратә литература иахылҵуа агәадура зцу ашәахәаҟәа бзанҵык ирыҟәымԥхац, уи аганахь ицәамԥакәоуп. Иҟоуп даҽа котегориак иатәугьы шьоукы. Урҭгьы, ҳәарас иаҭахузеи, иаԥсыуааул, аԥсуара иашьҭоуп, аха раԥсуара аѽажәара иабанҕазыҟоу? Ирызныҟәгоума аԥсуара? Кәасҭа Герхелиа ипоезиаҿы иубоит рацәак иҵоурам, хаҳара дук злам ауаа рхаҿсахьаҟәа. Урҭ автор икалам рыҟәкны дара рахь ҳхьаирԥшуеит, ирыгу, излаҟоу аахҵәаны иҳаиҳәоит акы аанмыжькәа. Избанзар, урҭ ауаа иҳаланхо, аԥсҭазаара ҳацеиѽызшо аамҭак иҳацану зусҵәоу аадыруазарц иҵахуп, ауааажәларраҿы рцәаѽа баапсҟәа анырра ҟарымҵарц.

Абраҟа иаҵшьны иазгәасҭоит даҽеакгьы. Уи убриоуп: Кәасҭа Герхелиа исатираҿы иҵоурам ауаа рхаҿсахьаҟәа ахьааирԥшуа, ацәаѽа баапсҟәа акритика ахьырзиуа еилыхха иубоит иԥхасҭахар шиҭахым, абзиарахь агьежьра шрыхәҭоу. Ари ганкахьала ауаѽы еиҭааҕаратә ҟазшьа – игхаҟәа нацәаҟәкыла ирбарала ишхымԥадатәиу аҳәоит. Уи гәцараклатәуп ауааажәларратә ԥсҭазараҿы акритика амацарагьы ауаѽы дазыбжьом, игәшәымшә зҳәогьы ак ыҟазароуп, даргәыбзыҕыртә, игха идырыртә еиԥш.

Ажәеинраала «Уи ахатҵа аԥсуара ихы ақәитҵоит» ажәала, еиҳарак аишәачара данахатәоу зхы ақәызҵо, ақьабзқәа зырызго, зажәа уаҩы дамыхәо азә иоуп, иара иеиԥш атҵәацақәа аккахәа иузҭамырцәыр анызба уаиргоит, «аԥсуара шныҟәуго абасоума» ҳәа. Аа дзакә хатҵоу апоет икалам ҭары зқәикыз:

Абас «ихақәтҵо» аԥсуара,
Уахьибо днаулахә уикуеит.
Енагь – «Ререшьоуп, шәас, уара!», –
Ҳахьз ҭигарц енагь дшьацәхыртәуеит.

Ари аԥсуа хатҵа ҭеиҭыԥшлагьы, ҽеилаҳәашьалагьы, нхашьалагьы ак узивбом. Ичеиџьыкагьы ыҟоуп, иахирҟьацәозаргьы. Аха ажәеинраала афырхатҵа (атекст излаҳнарбо ала уи автор ибзианы иидыруа, уимоу, зчеиџьыкагьы ифахьоу азәы иоуп) аԥсуаразы зыхәда адақәа ргыланы иҳәҳәо, ҳаҕеиҭа, зҽызшьуа, зегьы иреиҳау агха имоуп, итҵегьы нацәақәкыла иуҳәозар, аԥсуара зда ихәарҭам атрибутқәа иара дрылаҟазам, дрылхәдаауп. Абар апоет уи исахьа шҭихуа:

Аха дхатҵоуп, иҩны ицәыригар
Ԥсыуа шәҟәык, маатбжак иаԥсоу.
Аҩы зиржәуа апоет дзыригарц,
Иҳәозар иҩымҭа ҩ-ҳәоук.

Уимоу, издырзом ашкол аҧы,
Изҧу, ирҵашьоу ихәыцқәа.
Дыҟами аԥсуара илаҧены,
Уи иус алам, нас ишԥа?!

Апоет иҩымҭа аперсонаж ихы дҭимҳәааит, димхәыцит. Уи иҩызцәа аԥстазараҧы асовет епоха аангьы иҟан,

иара иахьагьы иҟоуп, иҳалагылоуп ажәала аԥсуаразы зҿызшьуа, насгьы кьоу-шәоуқәак ракәзам ирацәаҩуп, еиҳарак, иахьа адемократиа ианасакьаҳәымҭаха. Ишдыру еиԥш амал еиҵагьычрала арҳара (зегьыҵәҟьа рзы ус узҳәом) иана҂еу аамҭазы, адоуҳатә мазара амилаҭ рҭоурыхтә ԥсҭазараҿы изыԥсоу, иаҵанакуа захаҿы имааиуа, амал қамса ихнахыз ҟалагәышьеит, адәахьы акы иалаҟоушәа рхы ҳдырбозаргьы.

Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала зқәызбо убарҭ рҩызцәа роуп. Иаахҵәаны рыла иҵеиҳәоит: «Аҩыжәреи, «Ререшьеи» заҵәыкала, ҳаԥсуара ԥхьаҟа иҳазгом!» ҳәа.

Ажәеинраала «Ҵысхәыжә» аҿгьы автор дцәыригоит зыԥшра, зсахьа иагым, хшыҩлагьы усҵәҟьа датәаумбартә аҟара иарныгым хаҵак. Аха изхәарҭоузеи, аҵысхәыжә еиԥш дыббаза аԥсҭазаара далоуп, аԥша ахьасуа даго-даанаго дпылҳаҵха дамоуп, азәы изы хәарҭарак иламкәа. Насгьы, иҟазшьа бааԥсны имоуп: «Иахьа дир҂ехәоит иац дызхыччоз, Уи машәыршәа деиҳабхар. Иахьа дирԥьоит иац дызхы҂ехәоз Уи машәыршәа дымҩахҟьар». Апоет уаҟагьы даагылом, «Ифырхаҵа» иҵегьы дызлаҟақәо ҳирбоит ицәымґра ҳкыртә еиԥш:

Акы уимыхәос уи идырны,
Иаԥхьа укажьзаргь, уибазом.
Днауқәгылан, азы дырны,
Уара узырма ҳәа дҵааӡом.

Иԥьоушьаша уи ауп, абас агәаҵәажәпа зыґроу ауаҩы «Арахь ԥьоукы дырхагылоуп, Драбжьоит, урҭ ахшыҩ дирҵоит. Зәыр дҟаларгьы и҂агыло, Дрықәшаҳаҵхоит, ргәы ҟаиҵоит».

Автор «ифырхаҵа» иҟазшьа,мамзаргьы ицәаҩа бааԥс изыхгом. (Аԥхьаҩгьы убасҵәҟьа дизычҳауам, дилазом!). Аа уи асахьа шҭихуа:

Аҵысхәыжә деиԥшха, аԥша иалоу,
Дшыҟоу, зегьы дырбаʒом.
Сгәы хынҳәуеит дҳәазо дахьҳалоу,
Аиаша шәасҳәап, шьҭа исызʒом.

Ас хаҳара злам ажәлар ирмыхәо ауаԝ изы апоет иԥшааит уи иҵыԥ, уажә дшыҟоу аҵкыс уаҟа еиҳа дхәарҭахап ҳәа дахәаԥшны:

Ауаԝы ҳәа ахьʒ ихымкәа,
Дҵысхәыжәҵәҟьандаз шәымбауаз;
Уамак илымҵыргьы, имцымкәа,
Хчык дылҭаҳгәар, имырҭәуаз.

Ахчы иҵагәатәхаз аперсонаж ихала дауҟаху. Иԝызцәагьы игьамада-ҵәамадаха ҳаԥсҭазаара иалубаауеит. Ус анакәха, убарҭгьы ирыҡәкуп апоет исатиратә хҿа ацәҟьара ахҭа иҵаиршәыртә еиԥш.

Аԥсуа ԥсҭазаараҿы жәытә-натә аахыс аԥсы имԝаԥгара акыр зҵазкуа ритуалтә қьабзны иҟоуп. Иага далаҟамзаргьы, мамзаргьы, ихʒымзаргьы (урҭ рԝызцәа иҟан, иҟоуп иахьагьы) алыԥсаа дзауз иԥсы имарҭхә (исабшахә, имышԝынԝажәа, ишыҡәс) аҟаҵара ихымԥадатәиуак акәны иҟоуп. Уаанʒагьы иҟоуп даҿакгьы. Уи аԥсы дыкҿанаҵы, исабаԥуп ҳәа ауаа – аҵәыуацәа рыртәара, акрырҿаҵара. Уи аиныхра ҳәа иашьҭоуп. Асовет аамҭазы абри – аԥсы имыхәоз, абза дыхзырҵәоз – аиныхра иаҿагылан хаҳәырҵәиа иқәпеит, акоммунисттә идеологиа ахаҵарнакцәа. Аха зегь акоуп, азнык азы акыр ихырҿеызаргьы, иазазымииаит, рымч ақәымхеит. Ус шакәу иахьатәи ҳазхаану аамҭа иаҳнарбоит.

Ҳәарада, ажәлар гаʒамызт аԥсы имарҭхә ҟаҵатәуп, акы иқьабзуп, ԝбагьы алыԥсаа дзауз изы игәҟычгоуп, игәырԝахҿеыгоуп. Аха, иаԝырҟьаны, имыцхәны аҟа-

ҭара аҭахым, анорма амазароуп, ашәага-зага зегьы ирзеиԥшызар ауп. Абрахь иатҵанакуеит аԥсы инышәынҭра, мамзаргьы ибаҟа, уи аԥсы ихьӡ акамыршәра, ихамышҭра иазҳәоуп. Абри азҵаараҿ ажәытәӡатәи аамҭақәа раан, аԥсуаа иахьеиԥш иахәаԥшуамызт, рызнеишьақәа зынӡа аҿеакын. Аԥсы зхыҵыз ацәеижь нышәуп, анышә иатәуп ҳәа ирыԥхьаӡон. Ихыҵыз аԥсы акәын ихадараз, уи хыхь жәҩан иқәтәоу Анцәа ду иахь ицоит ҳәа иахәаԥшуан. Убри аҟнытә, шықәсык анҵлак, анышәынҭрахь анеирагь рацәак игәцараркуамызт. Аха, нас ишнеи-шнеиуаз ааскьатәи ашәышықәсақәа раан даҿеакала иазнеиуа иалагеит, ауаҩы дахьжу изқәаҭыԥ змырӡша иашьҭалеит, абаҟа рҳәеит, даҿеакы рҳәеит, ажәакала досу иԥсы дахьамадоу изгәакьоу ҭыԥхеит, еиҳа дазхьаԥшуа, даҭаауа далагеит. Аха убас шакәугьы, аԥсуаа абри ажәытәӡатәи рцәаҩа, рҟазшьа иамаз аелементқәа иахьагьы инханы иахьыҟоу убоит, даҿеакала иуҳәозар, рацәак азҿлымҳара азыруам, иахьынӡахәҭоу игәцаракым аԥсцәа рҳаҭгәынқәа, ҳнышәынҭрақәа рҧагылазаашьа убар. Усҟан агәра угоит, ахылаԥшра егьырҭ амилаҭқәа рҟны еиԥш акәымкәа ишрыгҳажьуа.

Сыззааиуа, абри атема азкуп Кәасҵа Герхелиа иажәеинраала «Ажәлар хыҵны иҟан аԥсраҿы». Араҟа автор иаҳирбоит заб дзыԥхаз ачкәынцәа еихаԥсыеитҵаԥсы дшырԥьабоз, акы ишамеигӡоз уи иԥсазы. – Анаԥьалбеит, ас иржхьоу дарбан, – ҳәа, рҳәон зегьы, уимоу, иҵашьыцуаз агәылацәагьы ҟалеит. (Аа, ашьыцра мыжда, ҳцәа-ҳжьы изалымӡаауазеи?! Абриаҟара иҳалаԥсны ҳзакузеи?!)

Апоет ишиҳәо еиԥш «Дыржит аԥсы рнапы дықәыргыла. Ажәлар еимпын рыҩныҟақәа ицеит». Аха абар иҟалаз :

Уи аахыс, акыр шықәса цеит; –
Анышәынҭраҿ агәыркьхәа иҩагылан,
Аҭыраси ажци ахаԥеит.

Иԥсы анҭагәышьаз ииаанда изҭамлоз
Аҳәақәа игәы иқәуп ицәаҕәо…
– Ас аԥацәа дрылыԥсааит уаҕоу! –
Избо зегьы рывсуеит, рашҭа иҭамла,
Раб даныржуаз иҟарҵоз ҵәаҕәо.

Ажәеинраала аҵыхәтәантәи ацәаҳәақәа илабҿабаны, насгьы иаҵшьны иаҳдырбоит апоет ииҳәарц ииҭахыз, дызқәыʒбо. Аб иԥацәа аҿраԥшраз, анаԥшцәа идырҽехәарц азыҳәан аԥсы имыхәо, абза дыхзырҵәо ашьаԥа еиҵҳәа ргыланы аиныхра ду ҟарҵеит. Уаҟа аԥсраҿы игәыҭшьаагаз амузыка абжьы шгозгьы, аҳәса шыҳәҳәозгьы, ахацәа еиҵақьы ишықьызқьызуазгьы акы агәхьаа мкʒакәа, ашьаԥа идәылҵуан рыблақәа хыхәхәо, рԥьаф инаѡцангьы ачара иахатәазшәа. Ари – уаѡ дызмыхәаʒаз аиныхра, – жәаҳәарада, автор дақәыʒбоит, дзадгылом, амала иҕьцәаны акәымкәа, иҟалаз ахҭыс – аԥсыжра апроцедура еиҳа иԥсаданы. Избан акәзар, уи ус аламала ҳаԥсҭазаараҿ ашьҭамҭа узырʒуам, алыԥсаа дзауз ак ҟамҵакәа дызтәом, аԥсы имарҵхә идирхалом, ҵасым ҳәа иԥхьаʒаны.

Апоет иажәеинраалаҿ иаҵшьны иазгәеиҭоит аԥсы изқәаҭыԥ агәцаракра шаҭаху. Уи азы асабшахә, амышѡынѡажәа, ашықәс уҳәа аиныхраҿы иақәдырʒуа аҟара агаʒом. Ауаѡы наʒаʒа дахьамадоу изқәаҭыԥ ҭоурыхк иаѡызоуп, ирʒтәым, лымкаала изааигәо ауаа ыҟанаҵ ргәалашәара дацзароуп. Абри ахшыѡзцара ауп ҳзыхцәажәо аѡымҭа иҳанаҳәо. Уи иаҳҳысыз ХХ ашәышықәса 60-тәи ашықәсҟәа раан ишѡызгьы иара иахьагьы аҿыццәа ахоуп, иактуалтәуп, ҳаԥсҭазаара иацны иаауа, зкажьра ҳцәыуадаѡхаз ашьцылара баапсқәа ишрақәпатәу, ишырҿагылатәу ҳаҵанаҳәоит, иаҳгәаланаршәоит.

Збаѡхатәра ыҟоу апоетцәа зегь реиԥш, Кәасҭа Герхелиагьы ижәлар гәакьа рыԥсҭазаара аҵабыргхаҭа бла

ҭарыла дахәаԥшуеит, уи злеибарку, ԥсымчхарас иамоу абзиахәарақәа лоунытә иныруеит. Абзиа, амилаҭ зыргьацо еснагь даргәыргьоит, илирика обиектс иамоуп, ирҽиамҭақәа ирхыҵхырҭоуп. Аха аԥсҭазаараҽы есымша апоет ишиҭаху кашыррам, иԥылоит ауаажәларраҽы хәарҭак злам, аҟыба-ʒыба зцу ахҭысқәеи ахаҭарақәеи. Убартқәагьы Кәасҭа Герхелиа ирҽиамҭақәа рҽы ианыԥшуеит, дрывсны дызцом, избан акәзар, идыруеит асахьаркыратә литература ауаҩы дзааʒо, игу-ибзоу иазҳәо шфеномену. Амала, иҵоурам ахаҭарақәа рхаҽсахьақәа сахьатәҩырала раарԥшра, раԥҵара дарбан шҟәыҩҩзаалак иеиԥш, иаргьы агәаҳәара шинамҭо, дшамыргәыргьо. Аха аԥсҭазаара адиалектика убас иҟоуп, урҭ дрывсны дызцом, баша ирҳәом ажәлар рҽы «азҩа зʒаз иан дагеит» ҳәа.

Абар аҩада зыʒбахә сҳәаз ахаҭарақәа иреиуоу, ауаҩдура змаабыз, иаԥсамхаз, Мас ҳәа зыхьʒу аʒәы апоет ипатреҭ шҵихуа: «Аԥаҵа ԥшʒақәа зҽоу аʒә даҭаххан, Мас дҩаган дҩықәдыртәеит «ахан». Ари, ҳәарас иаҭахузеи, хар змамыз, улаԥш иҵашәоз маҵуран. Уахь дызҭахыз аʒәы дхеигалазар акәхап. Авторгьы идырит баша аирониа аҵаҵаны, уарччартә аҟынʒа «дҩаган дҩқәдыртәеит «ахан» ҳәа зиҳәо. Аха ауаҩ гәаҩа, ауаҩ ҭацәы иаҭәамыз аҭыԥ аниоу, аа дзеиԥшрахаз, ихы шааирыԥшыз: «Иҟәазхеит Мас иҽаҵақәа, Иҷыжь-мыжьуа иалагеит ишьаҵақәа, Иматәаиҩыҭәа – дчит дуакаʒа». Арҭ ацәаҳәақәа ирҳәоит Мас ԥасатәи иакәʒам даҽеаʒәхеит, иҽеиԥсахит, афара, ажәра, амал ахь ихгьы иԥсгьы цеит. Ииашоуп, устҵәкьа иаахтны аҩымҭаҽы автор имҳәазаргьы «иҽаҵа ҟәазқәа», «иҷыжьмыжьуа ишьаҵақәа», «иматәа-иҩыҭәа – дчит дуакаʒа» уҳәа иреиԥшу адетальқәа имҩашьо дудырбоит: Мас акы шхәымгеимшьо, аҳәырҭмырҭра – аҵырҭышагара, аԥсымцқьара, амалырҳара – уҳәа иреиԥшқәоу шиҟәыблаам. Уарччартә, аиумор аҵаҵаны асахьа ҭыхуп

Мас иԥатԥакәа. Урҭ ашана иалаћоуп, мчык рымоуп. Зны аматԥурахьы дхаргалоит. Нас, ѡаԥхьа дара хыхьынтә дҭарҵеит. Аха, ԥсаҭала уцәажәозар, аԥатԥакәа акгьы рхарам, иара ихаҭа иаѡысҵаахә дизыцәгьахан, урҭ ауаа дрылазыргылоз иԥатԥа ԥшʒакәа дырчычеит, иԥырхагахазшәа ибон, зны иеиҳабы дрыхәаԥшны дыччозшәа ибон. Атԥыхәтәан даргәааʒан, аа иќаитԥаз:

Иахьа ак хитԥәо,
уатԥә ак ирҟәыдуа,
Убас мацара
иҕара-ԥшараʒа иќаитԥеит.
Наск, зынʒа
игәы рыхшәаʒеит.
«Ирзызуазеи, мшәан,
сԥатԥажәақәа сҽарчы,
Сеиҳабацәа среиԥшзааит саргьы» –
Иҳәан, зынʒаск дларыхан исеит.

Мас ихазы абзиа ҟасҵоит ҳәа дшаҽыз иалидырааи дзықәгылаз амахәҭа инапала ишԥиќаз. Абар уи дахькылнагаз:

Уи акәхеит, длалҟьан ҵаҟа деихеит
Даахьаԥшзар, иѡны дтәоуп
имгәацәа ҭацәны,
Аилымгажә, дшыбзаз иԥатԥа саны.

Кәасҵа Герхелиа исатиратә жәеинраала «Мас иԥатԥакәа» (ажәамаанахьгьы мачқ ихьаԥшуеит) ахшыѡтԥак иаҳәоит ауаѡы иатәам, мамзаргьы дызмарам аматԥура, аҭыԥ ишыќалазаалак уала-ҭахыла, машәырла иаииоулак, Мас иеиԥш, деилымгахоит, ԥытқ ҽыхарала днаскьаргьы, зегь акоуп алада дылбаар акәхоит. Убри аҟнытә,ауаѡы

дарбанзаалакгьы имч зқәымхо, иитәым идыруазароуп. «Пҳәыск илтәымыз ашыла лхәуан» ҳәа аԥсуа жәаԥқа ишаҳәо еиԥш акәымкәа.

Ааи, апоет диашоуп. Ауаҩы дызмароу дацәымҩашьо идыруазароуп. Аха рыцҳарас иҟалаз, абри абас шакәу ззеилымкааua иахьатәи ҳаԥстазаараҽгьы имаԛымкәа иаҳԥылоит Мас дугәалазыршәо, уимоу, иаԥызго аҭыԥқәагьы. Сгәанала, ицәгьамызт урҭ ауаа ажәеинраала «Мас иԥаҵақәа» ирыԥхьар.

Ажәеинраала «Алахьыцәгьа» аперсонаж иакәзаргьы, ҳаԥсуа ԥстазаараҽы, ирацәамзаргьы, иҟоу дреиуоуп, дхыҵхәаам. Ари ауаҩ апоет дааирԥшуеит днаӡааӡаны, насгьы ихаҽсахьала дыҩбаны дшьақәгылоит. Актәи иҟазшьа бзиоуп, дузырԥьом, дынхаҩуп. (Ибжьаршәны иазгәасҭоит автор инапҩымҭаҽ изытҵшьу ажәа «анхаҩы» ҳәа акәын ишыҟаз, аха усҟан аколнхарақәа рыԥсы злаҭаз ала «аколнхаҩы» ҳәа иԥсаххеит, ус еиҳа еиҕьны ирыԥхьаӡеит аглавлит ҳәа изышьҭаз акоммунисттә цензура). Абар уи атәы апоет заҟа аԥсы ахаҵаны иҳәо:

Ꝋнык гылоуп еихачаԥа,
Қәыц аандала ашҭа хкаауп,
Гәашәс иаҽоуп аихац чаԥа,
Ҭыԥь сапатла ахәда ҵкаауп.

Акыц ақәуп иажәракьханы,
Амардуангьы баашха иҽоуп.
Амчындыргьы ажь ақәҳаны,
Ихьыдхәауа ҵаҟа ишьҭоуп.

Ажәакала, «Анхара ҳәа уабахәарҭоу, Зегь рыла еиқәышәшәа иҟаҵоуп». Ҳәарада, ас еиԥш иҟоу анхара аҟаҵаразы, ауаҩы зда дхәарҭам иԥьа аҭахуп, иԥьабаауп, ихандеитәуп, имариам усуп. Убри аганахьала, автор

иперсонаж имаурҽхәаша ыҡоуп. Анхаԥы дхандеиуазар ауп ибзазара бзиахарц, ақьафура игымзарц. Аха изхәарҧоузеи, ари анхаԥы ила-иҧеы хтым, аҭаҳәҭеи дҭоуп, мшыбзиақәа ҳәа иашҭахь уаԥ дымԥахыҵуам, бзиала шәаабеит ҳәа аԥшәма диԥылом, аԥсуара ҳәа нахьхьиʒа аахыс икодексны иаауа, ҳмилаҭ иқьабз хазынаны иамоу иара изы иҵарбаҟа ашә-гәашә аркуп, ажәакала, ауаа рзы имаʒоуп. Ҳаизыʒырԥып апоет ихаҭа:

Игылоуп алаҧ ҭакәаҳа,
Аԥыць кыдышьшь, ус иԥшуп.
Анышәынҭреиԥш, еиқәдагәаха,
Ашәқәа ыҵашьых иаркыуп.

Уаԥы имаҳац идәылԥуа
Абра гәырҕьа бжьык, чча бжьык,
Иубом сасык иԥылауа,
Цас уахаԥаргьы мчыбжьык.

Ас иҡоу аԥнаҭа, ҳәарас иаҭахузеи, агәылацәагьы рызқәа аиадырхахьеит, амԥасыԥгьы дымԥахыҵуам, избанзар, ақьаԥҭажә еиԥш иҵынчроуп, уаԥ дахʒамшәа иҡоуп. Арахь «Иаакәыршан агәылара Инхо иаабац аԥсацәоуп. Рашҭа иҵыԥуеит агәырҕьара, Рԥьа ҕьацоит, иколнхацәоуп». (Абраҟагьы изыҵшьу ажәаҧ «анхаԥы» ҳәа акәын ишаныз).

Ажәеинраала аҵыхәтәантәи аԥкуплетк шеибгоу иаазгоит. Уаҟа зегьы еилкаахоит аԥымҭа апоет изырԥызгьы аидеиатә ҵакгьы:

Дазрыцҳахеит ачеиԥьыка,
Уи ихалеит даҽа ԥсык.
Иара итәала иҽеиҧикаан,
Иҽыҟаиҵеит дцо дхыссы.

Дқыцьқыцьуа, длахьышәышәха,
Уаѡ дызҭамло иашҭа дҭоуп,
Инхарагьы еиқәыхьшәашәа,
Анаѣ̆ә еиԥш ахала ишьҭоуп.

Ажәеинраалаҷ иақәыҙбоуп амалаз аԥсыцәгьара, избанзар, уи уҽеаноуҭа ауаѡра уцәнарҙит, уԥхасҭанатәеит ауп иаанаго. Апоет иҭахын ауеибаҳәа инхоз анхаѡы ауаѡра илазарц, иуаажәлар дҭоураны рыцәгьа, рыбзиа далахәызарц, инеи-ааи ыҟан, ҳабацәа традициала иаарго ачеицьыка имазарц. Абарҭ аѣ̆казшьа бзиақәа ҳмилаҭ ирымоу, иԥшьоу ак акәны, зқьышықәсала рнапы иқәыргыланы иаарго дрыхҙыҙаауеит, рҵакы ԥсыҽехар ҳәа дшәоит избанзар, аамҭеикәшара иалаго рацәоуп, еиҳарак ибзиоу ақьабзқәа рдунеи аѣ̆нытә. Убри азоуп апоет исахьарку ажәала аѡымҭа «Алахьыцәгьаҷы» иаабо аперсонаж играқәа зегьы арахь иаартны иѣ̆ьаѣ̆ьаҙа изаҳирбо. Ҵабыргуп, дызлаѣ̆аз абзиабарагьы, ихаиршҭуам иаҳҳәап, анхара-анҵыра илан, дыбзанхаѡын, аха, изхәарҭоузеи урҭ зегьы аҵанарҙит иабацәа абиԥарала иааргоз ачеицьыка дазрыцҳахеит, акаҷбеира ихәдацәа акит, дхәаҽены дамоуп.

Кәасҭа Герхелиа иҭәымҭаз ииѡыз исатиратә жәеинраалақәа «Ҵысхәыжә», «Ажәлар хыҵны иҟан аԥсраҷы» «Мас иԥаҵақәа», «Алахьыцәгьа, «Уи ахаҵа аԥсуара ихы ақәиҵоит» рҷы, аԥхьаѡ имѡашьо ибоит урҭ ахсаала зхихыз ауаа, алитератураҷы еицырдыруа атермин ала иуҳәозар, апрототипқәа шимаз, аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа ишагәылиѡаауаз. Убри азоуп дара ажәеинраалақәа напѣ̆азарылагьы идеиатә ҵакылагьы игәылшәаны, ихаҷсахьақәаны изыҟалаз, досу рхатә ѣ̆азшьақәа рыманы изаабо.

АИҨЫЗАРА

Иаҳҳәап, аҩымҭаҿы, аԥхьаҩцәа хәыҷқәа бзиа ирбаз хаҿсахьак, дуаҩума даҿеакы зыԥсы ҭоу иатәума, ианыԥслак, ма ианаҭаххалак ргәы арԥшаап, иахьҵәыуап ҳәа иҟаиҵом автор бзиа, уи ишхәыҷқәоу аҧсҭазаара иазнархәыцып, аиаша алхраҿы еиҳа ирыцхраап ҳәа ауп. Еицырдыруа усуп, ацәаныррақәа зегьы – абзиабарагьы агәырҧьарагьы, агәырҩарагьы, агәыҧәҧәарагьы, ашәыргәындарагьы – зегьы ршьапы, рыжәла ахьеимоу, нас иқәыҳәҳә иахьаауа, ахәыҷра аҿоуп. Уи азоуп ахәыҷқәа ирызку алитература бзиа ҳәаас иҟоу зегьы ирзааигәаны, рхатәык еиԥш изырзыҟоу.

Убас, абри ахәыҷра амхаҿы ииуа, иқәыҳәҳә иааua, зегьы ирызкуп абзиабара, агәыбылра ҳәа иԥхьаҙоит ашәҟәыҩҩы Анатоли Лагәлаа. Абзиабара – зегьы ирыбжьоу: ан, аб, ахшара, аиҩызцәа, аиҳабы, аиҵбы, аҷкәыни аҙҧаби. Аха ауаа рыбжьара мацарагьы уи зыҧҭәахом. Абзиабара ыҟазароуп ауаҩы иԥсы зхаҵоу аԥсабареи иареи рыбжьара, адгьыли, иԥсадгьыли, иареи рыбжьара, инапы иаиршьцылазар, иеидара имыздо, идгылоу, ицхраакәо аҩнатә ԥстәқәеи иареи рыбжьара, иара убас – абна илоугьы, зегьы еидызкыло, аԥсҭазаара еицалахәу иареи рыбжьара»*, – иҩуеит ҳаамҭазтәи аԥсуа шәҟәыҩҩ ду Алықьса Гогәуа Аҟәа 2015 шықәсазы иҭыҵыз абаҩхатәра иаша змоу апоет, апрозаик Анатоли Ианкәа-иԥа Лагәлаа ахәыҷқәа ирызку ажәабжьқәеи аповести еидызкыло ишәҟәы «Асас» иациҵаз аԥхьажәаҿы.

Сара Алықьса Гогәуа иҳәахьа ус машәыршақә, мамзаргьы сҳәоуқәа сырҳәоуԥшьоуп ҳәа азы акәҙам изаазгаз. Акы, ахәыҷқәа ирызку (ахбыцқәагьы убрахь инарылаҵаны) асахьаркыратә ҩымҭақәа,

* Ацитата аагоуп апоет Анатоли Лагәлаа изку астатиақәеи ақәгыларақәеи еидызкылауа ашәҟәы «Абаҩхатәра иаша ашьаҭа», Аҟәа, 2015 шықәсазы иҭыҵыз аҟнытә, ад. 9.

иажәеинраалақәоума, иажәабжьқәоума, ма даҽакума рапҵцара шымариам иалкаау аҟыбаԝ ҷыда шаҵаху ҳзырбо акәны. Ԝбагьы, дара авторцәа рнапы иҵыҵуа аԝымҵақәагьы ишьҭырхуа, излацәажәо аҧсҭазааратә зҵаарақәа ахәыҷқәа рдунеи арҿыхозароуп, ирзааигәазароуп, рықәреи, рдырреи, рыҧсихологиеи рҳәаақәа ирҵаҙозароуп. Аԝнытә (абнатәгьы анаҵанакуа ыҟоуп), ҧстәқәа ирызкума, аҧсаатәқәа, абна ашәаҧыцьаҧ ирызкума, мамзаргьы даҽеа обиект уҳәа убас иҵегьы ирызкума ирныҧшуазароуп, ауаԝи убарҵ еиқәысыҧхьаҙази рыбжьара иҟоу абзиабара, даҽакала иуҳәозар, ирыҵазароуп ацәанырра зныҧшуа ауаԝытәыԝса иҧхара, игәыбылра. Ихҧахаз, убарҵқәа зегьы еилаланы мамзаргьы, рымч еилаҵаны, иахьеи уахеи изызҳауа ахәыҷқәа еснагь ҿыцбарах ирызцәырҵуа адунеи ҭбаахь икылнагозароуп, рынаҧш-аапшра иацнаҵозароуп иаарыкәыршаны иҟоу ирхьысуа зегьы реилкаара рзымариахартә еиҧш. Дарбан хәыҷтәы шәҟәыԝԝызаалакгьы имазароуп, иныруазароуп урҵ рыбзиабара. Ишдыру еиҧш, ари иуаароу адунеиаҿ абзиабара ауп зегь еибаркны измоу. Уи аҧсҭазаара ианцәахәуп.

Аҧсуа сахьаркыратә литератураҿы ахәыҷқәа ирызку, ирыххәааау апоезиатә, апрозатә ԝымҵақәа, насгьы зхаҵабзиара ҳараку маҷзам. Инымԝатәны исҳәоит ҳҵарауаԝ Диана Сарпион-иҧха Аԥьынԥьал лмонографиа раҧхьаҙа акәны аҧсуа хәыҷтәы сахьаркыратә литература ианиз адунеи анабаз аҽены инаркны иахьатәи ҳамшқәа рҟынҙа, иаланагалахьоу апҵамҵақәа хроникала еишьҭаргыланы, дырра ҵаулала изныСыз аҭоурыхтә мԝа шҭылҵааз.

Ҳәарада уи лмонографиа аҧсуа хәыҷтәы литература аҭоурых ахьҭнаҵааз анаԝсангьы ҧхьаҟатәи аҿиараҿгьы хәарҵара злоу акы акәын иҟоуп.

Хәыҷтәы милаҭ литератураҿы злагала бзиа ыҟоу аҧсуа шәҟәыԝԝцәа дреиуоуп Кәасҵа Герхелиа. Убри

абри адоуҳатә мазараҽгьы иҙбахә ҳәаны дызлукааша хыԥхьаҙарала ирацәамзаргьы, ихатәроу аҩымҭақәа, ажәеинраалақәа, апоемақәа, иахьагьы ҳҽар гәахәарыла изыԥхьаша иҵынхеит. Убарҭ иреиуоуп апоема «Аиҩызара». Уажәнатәгьы исҳәоит, ари аҩымҭа ахәыҷы иакәым ахбыԥқәагьы, адуцәагьы иранаҳәо кыр ыҟоуп инарҭауланы иархәыцыртә еиԥш. Уи зыбзоуроу зегьы раԥхьаҙагьы жәаԥшаахла исахьаркны иахьеиҽартәу анаҩсангьы, аԥхьаҩ хәыҷ изы аҵакы аилкаареи ахҭысқәа ргәынкылареи марианы асиужет ахьеиҽкааy ауп. Ишдыру еиԥш, ахәыҷқәа ирызку аҩымҭаҽы кырҙа аҵанакуеит (еиҳарак апоемаҽ) асиужет маншәала, иныркәараҵоааркәараҵо акәымкәа, еилыкка иубартә ахҭысқәа анцәыртуа, иқәыхха ианцо. Уи, иҵабыргыҵәҟьаны, зегь еидызкыло аҩымҭа агәыцә хада ауп... Еиҭарсшәа иуҳәозар, уи аныуашәшәырам, ианыгәгәо ауп «иақәу ацәеижьгьы» еиқәҟаца ианыҟоу, уаҟа ицо ахҭысқәеи автортә хьаҵрақәеи аналаҙо, иананаалоу.

Апоема «Аиҩызара» аҟны иаарԥшуп агәыбылра ду зцу иԥсабаратәу аиҩызара. Автор иҩымҭа персонажцәас иамоуп аҷкәын хәыҷы Шьыма, уи инапы ҽаҳаҳауа иииаҙаз ала Лаҕра захьӡу. Абарҭ роуп апоемаҽы ицо, иаабо ахҭысқәа зыхҭынхьааyа. Аха автор урҭ убас зҽлымҳара аԥхьаҩ ирзиуртә еиҽибаауеит, асиужет еиҵых риҭеит аперсонажкәа ирацәаны иалоушәа, насгьы еиҭеиҳәаша иоуртә еиԥш иҟаиҵеит. Азнык азы згәы иаанаго дҟалар ауеит уеизгьы-уеизгьы Шьымеи Лаҕреи ирхиҳәаарызеишь аԥхьаҩ игәы аҟынҙа инеиртә еиԥш ҳәа. Аха уаҩҵас ихы азышьҭны, насгьы аперсонажцәа ҟәнымшьакәа, иаԥхьаз ауаҩы имбарц залшом апоемаҽ ҟазара дула ишаарԥшу, рсахьа шҭыху Шьыма хәыҷи уи иԥсы злоу Лаҕреи реизыҟазаашьақәа, ирыбжьоу «аиҩызара ду». Ари машәыршақә иҟамлеит ҳәа сгәы иаанагоит, избан акәзар, аԥсуа хәыҷтәы литератураҽ иҳамоуп аҩнытәи

аԥстәқәеи агыгшәыгқәеи ирызку зеиҕьаҭам ажәабжьқәа, апоемақәа маҷымкәа. Урҭ зегьы ҳзеиқәыԥхьаҙарым, аха иаҳгәалаҳаршәап акык-ѡбак: «Аҿеыхәа», «Ҭакар аблақәа» – А. Гогәуа; «Аҟама зҿыҵаку ала» – Пл. Бебиа; «Аҿегьы еибашьуан» – Шь. Аԥьынԥьал; «Ақәыԥьма ҟьала ахынҳәра», «Бзоу» – Ԥь. Аҳәба; «Мышәқьар рыцҳа» – В. Басариа; «Қәақәа»*, – Т. Ҷаниа...

Автор иѡымҭа ихәыҷы иду, асиужет аганахьала ишеиҿаиртәуа, ишеиҿикаауа иара инапы иакуп, ишырҳәо еиԥш иахьиҭаху амаа аиҵоит. Аха ус шакәугьы, иҟоуп детальқәак ифырхацәа дырзымҙырѡыр ахьамуагьы, избанзар, урҭ рцәырҵшьеи рҧагылазаашьеи, насгьы ихадароу ахҭысҁәа рыҿиашьеи иреиԥшқәоу рҿы ифырхацәагьы дырзыҙырѡыр акәхоит. Ари ауҿыцху, алитература аклассикцәа рҟнытә нахьхьынҙа аахыс иаауа акоуп. Сара сахьахәаԥшуала, абри арҿиара аханатә иатәышьҭроу ацәаѡа Кәасҭа Герхелиа ипоезиаҿы иаҳарак аепостә ѡымҭақәа, конкретла иугозар ипоемақәа рыҟны иубарҵоуп ифырхацәа «дшырзыҙырѡуа», даҿакала иуҳәозар, урҭ иртәышьҭрам, аԥсҭазаараҿ излаҟам рыдигалом, ус анакәха, излаҟам ала иааирԥшуам. Зегьы зхысҳәааауа, апоема «Аиѡызцәа» ауп. Абраҟа имѡашьо иубоит, ааҙара иабзоураны аиѡызара ҕәгәа зыбжьалаз Шьымеи Лаҕреи реизыҟазаашьала. Ишаабо еиԥш, аҙәы Шьыма иоуп – дуаѡуп, егьи Лаҕра ауп – лоуп, ѡнытә ԥстәуп. Аиԥшымра ҳәа заҟа рыбжьоу жәбоит. Аха автор иажәа сахьарк амчала еизааигәахеит, еибаҭаххеит, апхьаѡгьы убарҭ аѡперсонажкгьы рцәаныррa, реибаҭахра рыцеиѡишартә еиԥш. Араҟа еилкаауп ажәа сахьарк, мамзаргьы апоет ибаѡхатәра заҟа алшаз игәылҭәааны иҟанаҵаз апоема аперсонажққәа рхаҿсахьақәа. Аха уи абаѡхатәра амацарагьы уиаҟара аҿазымҟьаргьы ауан, аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа ҵаҵҕәыс

* Ашьабысҭа иахьҙуп.

иамамзар, иацәыхаразар, ихыҵхәаазар. Аҽнатә ԥстәқәа, еиҳарак ала, аҿеы знапала изааҙаз ауаҽы изааигәоуп изцәажәом акәымзар, ишьцылоит, бзиа дабоит, уимоу ашәарҭара дақәшәаргьы дыҷнахуеит, деиқәнархоит. Ари ас шакәу ауаҽы идыруеижьҭеи краатцуеит.

Абри ахшыҽзцара – аҽнатә ԥстәи ауаҽи реизааигәахара шалшо – ҳара иаабоит Кәасҭа Герхелиа ипоема «Аиҽызцәа» аперсонажққәа Шьымеи Лаҕреи рхаҷсахьақәа рыла. Апоема асиужет имарианы еиҷкаауп. Шьыма хәыҷы (уи автор иакәзаргьы ауеит) иабду ласбак ааигеит, уи амаҭа Шьыма ианиба деигәырҕьеит, аҭра ҟаиҵеит, ахьҙгьы ахиҵеит иабду иҳәахьала. Иааҙеит. Еицрымшәо еицын. Иаргьы ҿадак иаҟарахеит. Ахьҙ шьҭытцит, ԥсаатәи ԥстәи зегьы ахьчон. Уимоу, Шьыма аҵла амҵан даныцәа, амаҭ иҷаларц ишаҷыз анаба, деиқәнархеит. Аԥсы ихан, аха арыцҳара ҟалеит, Лаҕра ашьабысҭа хәыҷы акын ахәаҿера иаҷуп, Шьыма хаала иамихырц далагеит, аха иамуит, нас дазгәааны, ашьабысҭа хәыҷы арыцҳашьара еиҳа ииааины, бзиа иибоз, инапы ҷыҳаҳа ииааҙоз Лаҕра лабала дасит. Уи акәхеит, нас иааунашьҭит, аха изхәарҭазеи, игәааны, ишԥаигәыҕьи ҳәа агәы иаанагазар акәхап, ицеит ахы ахьынахаз. Абри хьаа дуны изыҟалеит Шьыма. Абри агәырҽа уи акыр дыргәаҭеиуа даман, аха насыԥны, (алагьы ауаҽы ишьа алоуп рымҳәои дазымычҳазар акәхап) лассы игьежьит. Ала ахынҳәра гәырҕьара дуны иҟалеит Шьыма изы.

Абри ауп иааркьаҷны иуҳәозар, апоемаҷ ихҭысны иҟалаз, сиужетс иамоу. Аха Шьымеи Лаҕреи рыхҭыс ус ажәеизадала, насгьы иааркьаҷҙаны ианухәо, аԥхьаҽ рацәак инаҭаҙом, ицәаныррa аҟынҙа изнеиҙом аҵакы игәы иахәаргьы. Аха зынҙа даҿакуп, исахьарку ажәала ахҭысқәа анаарԥшу, рсахьа анҵыху. Абраҟа аҟазарагьы апоезиагьы акны, ԥсык еицырханы иаабоит, ҳакритик ду Хәыхәыт Бҕажәба иажәала иуҳәозар, «ҳцәа-ҳжьы ианы-

руеит ицаҳәцаҳәо». Уажәы ҳахәаԥшып ус шакәу аҩымҭа ахаҭа.

Апоет ифырхатца хәыҷы дцәырҵаанҳа, насгьы наѣнаѣ игәалаѣара иашьашәалахаша, иацзырҕызыша, аԥсабара ацәырҵракәа ирыдҳәаланы асахьа ҭихуеит. Уи асахьа агәра унаргоит аԥхьаѣа ицәырҵраны иѣоу аперсонаж рыцҳарак дакәшәараны дшыѣоу, гәырҩа дук дшаргәамҭуа аѣара удырыртә еиԥш, асимволра аманы иѣатцоуп. Абар март ацамҭазтәи атцх автор асахьа шҭихуа:

Ишәымдыруеи, март ацамҭаз,
Хырт амшуп,
Фырт амшуп.
Иѣоу-ҵәыуа, уажә аҭҳамцаҷ,
Ԥшак насын,
Ахышә амԥҷеуп,

Зных аатцран ак хәархәарлап,
Ана ак ѣыгәлап,
Ара ак ѣыгәлап.
Акәытцараҷ рбаҕьк ѣарѣарлап,
Бгахәыҷык абахуоу
Ԥхыҳла.

Жәык хрыжь-хрыжь иқьуеит абораҷ,
Ижаҳәоит аԥьмақәа
Ахыргә-хыргәҳәа.
Абас атцх иацашьоу збода,
Аҭаацәа ыцәоуп
Ахырсырҳәа.

Атцхи аԥсабареи иҵахәхәа ицәаз аҭаацәеи апоетрсахьа ҭихит убла иаахгылартә, насгьы угәалашәараҷ инхартә еиԥш. Абри зызҳәои, иҵынчым атцх автор изаҳирбои ҳәа аԥхьаҩ дшазхәыцуа даацәырҵуеит аҩымҭа аперсонаж

хада Шьыма агәырԥа хьанҭа даманы: «Шьыма рыцхҳа уама иаԥәшәаз, Лацәааихьшьык Уаха имам». Закәызеишь ари ахәыҷы ихьыз, аҵх дуазыруа дызмыцәо далазырхаз ҳәа аԥхьаԥ ԥаԥхьа дшазхәыцуа иаатуеит уи аҭак изҭо асахьаԥәа: «Иара ихала ирʒт иԥыза, Аʒы ззимжәуаз Знык иныԥәыр. Ирʒит аха, ишԥаирʒи, Издыруада, Зынʒа ишьызар?». Иҟалаз убри ауп, иԥыза бзиа лабала данас, игәааны ицеит ахы ахьхаз. Аха макьана иҳаздыруам Шьыма дгәааны лабала бзиа иибоз, инапала ииааʒаз ала дасыртә еиԥш дҟазҵаз аҭагылазаашьа мзызс иамоу. Уи атәы нас ауп ианеилаҳкаауа, иҟалаз ахҭыс ихаҭа ишихҭынхьааз, ишихигаз автор угәаҷы инеиртә аҟынʒа ианааирԥш ашьҭахь. Уи илаҕырʒԛәа иҷыкьасауа аҵх еиԛәара далаʒырԥуа дадгылоуп ахышә. Иара аҵхгьы дрыцхҳанашьазшәа аҟәиҭра ахатәан. Аҭаацәа ракәзаргьы: «Анаҟтәирахь ираҳаҭʒа, Аҭаацәа ыцәан Ахырсырҳәа». Иара дзыцәом «Унан, Лаҕра, уара мыжда» ҳәа дуазыруа аҵх далоуп. Адәахьы ддәылҵит. Абар аҵх асахьа шҭихуа:

Аԥарда наҟ аʒә днахазшәа,
Амза жәԥанахьтә
Иаацәыҵлашеит.
Агәҭа иласны иааԥнахызшәа,
Алашьцарагьы
Ныҵабеит.

Шьыма деимдоит, абаҳча дыҵоуп дмидагәидаха. «Днеин игәеиҭеит ишьабыста, Иахьҭакыз, Ишәаԥырҳаԥуа. Аха иʒʒеит Лаҕра мыжда, Уи ахабарк Ауибахуа». Издыруада агәаара ахыԥсааны аԥныҟа игьежьызар ҳәа ауп дзеимдо, аха ус еиԥш, игәы зыжьжьо ҳәа акгьы ибом. Убасҟан:

Гәалашәарак ибла ихгылеит,
Мшаҷнеиԥш уажә
Иҷаҷаʒа,

Игәҭыхақәа маҷк иаангылеит,
Уи дазхәыцуеит
Иҽеаҭазан.

Абри нахыс иаатуеит Шьымеи Лаҕреи рҭоурых адаќьақәа иара игәалашәара шьаҭас, ҵаҵгәыс иаманы. Иҵабыргыҵәќьаны, апоемаҷы урҭ аҭыԥқәа игәцаракны ишырҳәо еиԥш, ираҙаны, ишәаны, изаны, икапанны иќаҵоуп, ажәакала иацклаԥшуп, избан акәзар, ауаҩи аԥстәи реиҩызара аарԥшра ус зынҙагьы имариаҙам, аҙәы – ауаҩы анцәа иќнытә дцәажәоит, игәҭыха иитаху иҷала иҳәоит. Аԥстәы – уи аҷы зцәажәом, уи аганахьала уахәаԥшуазар, иҷаҳауп, аха иара атәала ихәыцуеит, агәеилгара амоуп. Ус анакәха, еиҭарсшәа иуҳәозар, ажәа азќаза арҭ аҩыԥьагьы рыгәҭа дыбжьагыланы еилибакааула, рыгәҭыхақәа еибырҳәо иќаиҵароуп, иааирԥшыроуп рхаҷсахьақәа досу рыԥсабара иакәшәауа, иацәтәымымкәа. Автор убри илшеит азоуп аҩымҭа апҵахеижьҭеи кыр шықәса шҵуагьы (конкретла иуҳәозар иаҳхысыз ХХ ашәышықәса 60 шықәсқәа раан) иахьагьы апхьаҩ изигәаԥхо, иамоу апоезиатә ԥхара зиныруа.

Аҩада ԥьаргьы (асиужет сахьалацәажәоз) исҳәахьеит Шьыма иабду аласба хәыҷы анааига, иара деигәыргьаны аҭра ќаиҵеит, ахьҙгьы аиҭеит, иааҙеит. Иаргьы ааҙара бзиа анаалеит. Аласба абаќаз: «Лаҕра абаќаз, иҩардаԥҙа, Иазҳаит еишьхынгга. Рцәа иҭаҙыҙуан ашәага абнаҷ Уи ашыбжь анга. Уахынла ишуеит ахыу-хыуҳәа, Лацәеихьшь ќанаҵом. Шьымагь дќьоит аки-киҳәа, Зынҙагьы дшәаҙом; Игәы архаҵоит гәымшәа Лаҕра, Лаҕра – адомбеи! Лаҕра аницу, дажәлап ахра, Дакәшап адунеи».

Арҭ – Шьымеи Лаҕреи – еицзызҳауа реизыќазаашьа иунарбоит ишеилоу рыԥсы, ашкол ахьынтә данығьежьуаҵәќьа, иԥылоит мҩабжара, ицыршәом, дахьцалакгьы ицуп. Закә сахьа ссирқәо автор иҭихуа Шьымеи Лаҕреи

реизыҟазаашьа иазкны. Урҭ ашәеиԥш ауп рпоезиатә бжьы шкаѡуа, ишуаҳауа. Абар аҿырԥштәы:

Аҙарақәа иман аԥхын,
Абнахь данцалоз,
Иара дҭынчҙа ашәҟәы даԥхьон,
Аҙар зыхьчалоз

Лаґра акәын, ирыдтәалан
Алақәа ҭҳаца,
Иҟалозма ҙысык ҟьалан,
Иаман иԥхаҵа.

Апоемаҿы аромантикатә цәаѡа, афырхаҵара апафос аҵаҵаны иаарԥшуп Лаґреи ахьшьи реисра, Лаґра аиа-аира агара, ахьҙгьы иаразнак ақыҵа иахьҙеит. Дуаѡыз, дыԥстәыз агәымшәара аазырԥшыз еснагь рыҽхәаԥхьыҙ ыҟоуп ажәлар рыѡнуҵҟа. Уи ахаҵара иатәуп, иазҳәоуп. Лаґрагьы ус еиԥш ахы анаанарԥш, ахьҙ мамзаргьы аҽхәаԥхьыҙ изалхәдахомызт, ҳәарада, насгьы Шьыма иеиԥш аѡыза ду данамаз!

Абар уи аепизод атәгьы ахәыҷқәагьы адуқәагьы иргәаԥхартә еиԥш апоет ишааирԥшыз:

Иҳәҳәеит агәы иҵасны,
Аҟәарҭ амитә ахьт,
Кәҷышь хбыԥк мҵарсны,
Иныҵԥрааит ахьшь.

Аа, агәашә иахыууаа,
Еиԥшны ахәымпал,
Лаґра халт ишьҭыууаан...
Ахьшь иагеит ҳампал.

Рыѡбагь ҭаҟа икаҳаит,
Илкаббит ахәыжә,
Ахьшь рацәа иаҿаҳаит,
Иаҟәымʒи аԥсыжә.

Уи аамҭазы:

Шьыма дгәырґьан дыԥоит,
Иихәара иҿашәом.
Лаґрагь агәы ҭыԥоит,
Ахаҿы цәыжәжәоуп.

Арҭ ахҭысқәа зегьы аѡымҭаҿ акинолента аҟны еиԥш ицәырҭуеит, Шьыма Лаґра ицәгәааны ианца ашьҭахьтәи игәырѡакәа – дуалыуашауа атҵх еиқәара дахьалоу изаанагаз агәалашәарақәа рыла. Насгьы урҭ агәалашәарақәа, мамзаргьы ахҭысқәа аныҟалази уажәы ианҳаҳауеи аамҭа рыбжьалахьеит, аха аԥхьаѡ изы иҿыцуп, избанзар, уажәоуп иаиаҳауа, ианибо, ус анакәха, уажәы иҟалазшәа иааигәаны иныруеит.

Апоема ахәбатәи ахаҿы (уи аѡада ишысҳәахьоу еиԥш, римтәи ацифрала иарбоуп) апоет иаҳзеиҭеиҳәоит исахьарку апоезиатә цәаҳәақәа рыла Лаґра афырхаҵара иҟанаҵаз атәы зҳәо хҭыск. Уи убриоуп – Шьыма амаҭ иҿалараны иҟан (аҵла амҵан даныцәаз) деиқәнархеит. Абри аҭыԥгьы, автор илшеит ҟазарыла аарԥшра, насгьы ихыҭҳәааԥ узымҳәартә еиԥш ирыԥсҭазааратәны. Ала иадырит амаҭ шҳам Шьыма иҿы иҵаларц, ицҳарц ишҟа ишнеиуаз ишьҭаҳәазо. Усҟан иара дҭахәхәа дыцәан аҵла амҵан:

Шьыма, далоуп ԥхыʒ уамагак:
Аргамаду ишибо ила
Бнацгәык дафоит иҟәныԥсыла,
Иара, диеиԥшхан ҿаҳак, дагәак,

– Сыҳәҳәоит, – иҳәан уи иауам,
Имах-ишьах қәацауам.
Ус дышгәаҟуаз ибла аахитит,
Ҳаҕеимшхара, иибои, ди, ди!
Амаҭ ыкәтәоуп игәы ихалан,
Ихәлаларцаз иҷы иҵалан.
Иара уаҵәҟьа иҧсы акит,
Ихдырра ицәыӡит, деилакит.

Абас амитә данҵагылаз, иара Лаҕра деиқәнархеит, амаҭ ахы ахнакәыцәааит, аха ууанӡа иара ала иацҳаит. Абду Лаҕраз ашҳам ахәшә ҟаиҵеит, дадгьежьыло еиқәирхеит. Шьыма Лаҕра деиқәнархеит. Авторгьы зынӡа ииашаны иазгәеиҵеит:

Шьыма, иниҵыргьы ѡынѡыкәра,
Уаҳа иарбан иинықәра?
Ихашҭуам иҧсы ҭаны,
Дшыҟаз шҳамла дыҧсраны,
Дшеиқәхаз Лаҕра амчала…

Апоема афбатәи (аҵыхәтәантәи) ахаҷы Шьыма Лаҕра иадҳәалоу ихәыцрақәа еиҳагьы рҿыржәпаны иқәпапеит, избанзар, уаҟа ауп ашьабсҭа ӡыс иахырҟьаны (ианакы иашьыр ҳәа дшәаны) лабала ахы данас. Ари ахҭыс ҟалеит Шьыма иаби иареи уардынла мҷаагараҳәа абнахь ианца. Ари аҭыҧ аѡымҭа еиқәызҳәалоу акульминациатә кәаҧ злакәу ала, автор еиҳагьы ирҕәҕәеит, аперсонаж дзықәшәаз арыцхара (рыцхарамкәа нас закәи, Шьыма бзиа иибоз, инапала ииааӡаз Лаҕра лабала ахы данас ашьҭахь изгәааны абна илашәкәан иахьцаз, иара уи хьааганы агәаҭеира дахьаҷу ицәа ыҟамкәа итәа ыҟамкәа) иааирҧшуеит аҧхьаѡгьы уи игәырѡа ицеиѡишартә еиҧш ауаѡытәыѡсатә гәыбылра аҵаҵаны. Автор Шьыма игәала

ду (ҵоуп, иаргьы иахароуп амаалыҟь иаҩызаз ашьабысҭа ҙыс ахәаҷуан гыгшәыгк еиԥш икагәаны) еиликаауеит азоуп абасгьы зиҳәауа:

Ишԥеихигои ари Шьыма,
Инапала иҩыза ишьыма?
Акы издыруам ихы зқәикра,
Избахьадашь ас маҷҟәикра!

«Мап, сцароуп шьыжь шаанҙа,
Сгьежьуам, иара сыԥшаанҙа», –
Дҩагылон абас ҳәаны.

Аха аҵыхәтәан, ашамҭаз, адәахьынтә иааҩит ҭәиҵи бжьык, уиакәхеит, ак наишьхарԥа, афырҳәа дындәылҟьеит, ибла агәра изгом, дгачамкуеит, Лаҕра ахаҵа. Аиҩызцәа реиқәшәара атәы зҳәо аҭып ишеибгоу иаазгар сҭахуп, избанзар, акы, автор иажәа сахьарк амч ҳнарбоит, ҩбагьы, ауаҩи аҩнытә ԥстәи ааҙареи абжьареи ирыбзоураны аизааигәахара шрылшо, уи шхыҵҳәаам, ишыԥсабаратәу, аҟалара зылшо акы акәны ишыҟоу. Абар урҭ реиқәшәара апоет асахьа шҵихуа:

Ахы ақәыжь, алахь еиқәпата,
Абар Лаҕра ахаҵа,
Иахьадтәалоу уажә абра,
Ашьабысҭа ҙыс аҵра.
Иҷынеихеит ашҟа дыҩны;
Иаргьы ҩагылан игәыҩ-ҷыҩны,
Аблақәа ҭраа инеиҷаԥшит,
Иқьыԥшәыпт, ахы ихьнашьит.
Ихы ларҟәны иара дгылан.
Минауаҵра шьҭаҵауа,
Лаҕра ҟәышҵас аҷынкылан,

Егьоурым аҳәозшәа уа,
Иаагьежьын, иқьақьаʒа,
Ачалт аԥхьа инатәеит.
Ашьабсҭагь калаʒа,
Игылан уахь инаԥшуеит.
Шьыма дҭынчʒа дгылоуп, дгылоуп,
Иԥызцәа ссирқәа дрыбжьагылоуп,
Урҭ избом игәазхара,
Иаҷуп, иаҷуп игәы азҳара.

Ари, ҳәарас иаҵахузеи, гәыргьара дуун Шьыма изын, алаба зхиҟьаз, иԥсы злаз, инапала ииааʒаз ала агәаара ахыԥсааны аԥныҟа игьежьит, еиҵарсшәа иуҳәозар, даҵанамҵеит, инышәеит. Аҷы зцәажәомызт, аха ахы зламԥаԥнагоз ала ус шакәыз агәра угартә иҟан. Абри аҭыԥгьы имырҳауҳаукәа иақәшәаны иаарԥшуп аԥхьаԥ ихаҷы инхартә еиԥш.

Апоет ихаҵагьы, иара убас аԥхьаԥгьы иеигәыргьеит, Лаґра аԥныҟа иахьыхынҳәыз, аԥшәма иахь иахьыгьежьыз, избан акәзар, Шьыма хьааны, гәырԥаны изыҟалеит иԥыза ду ацара. Имариоума аиԥызцәа реицәыʒра. Уи акәхап Лаґра изаанарԥшыз аҟәышра.

Апоет ипоема хзыркәшо ацәаҳәақәагьы иаҳдырбоит аҷаратә романтикатә цәа зхоу Шьыма иԥсҭазаара иаҵубаауа агәалаҟара бзиа.

Ибаргузеи, шьҭа дԥырʒашт,
Лассы ашкол аҷгьы днаʒашт;
Егьа изҳәозаргь уа иара,
Ажәабжь имоуп изхара.

Апоема «Аиԥызцәа» аҟны автор идеиа хадас иқәиргылоит аҷар (еиҳарак ашколқәра иатәу ахьыбҷар) аԥсабареи уи иаҵанакуа зегьы, иаҳҳәап, аԥнытә абнатә

ԥстәқәеи (аԥсаатәқәагьы убрахь инарылатцаны) рыбзиабара рылааҙара шатҳаху, ишхымԥадатәиу, урҭ рыдлаԥса ауаҩы идгьылтә ԥсҭазаара инагҙаны ишзыҟамло, ишызхамҭәааууа. Абри аидеиа арахәыц ҟаԥшь еиԥш иагәылсны ицоит ҳзыхцәажәаз апоемаҿы. Уи асиужет ахәыҷқәа рзы аинтерес атцаны иахьеиҿартәу адагьы, излаҩу абызшәа амариара (аихышәшәара ҳәа ҳҳәар иаҳа ҳиашахоит), ахаҿсахьақәа рыҟатцара, рҧыхра, аԥхьаҩцәа (ахәыҷқәагьы адуқәагьы) аднаԥхьалоит, бзиа иднарбоит. Нас игәоумҭарц залшом арифма зырлахҿыхуа, идмыргәашац ажәақәа дрықәшәаны иахьалиԥшааууа. Иара убас аиҿырԥшрақәеи аепитетқәеи ракәзаргьы, урҭ рыла имаԥьанам апоет, мамзаргьы алирикатә фырхатца ихаҿсахьа аарԥшраҿы. Цабыргуп, ахәыҷқәа ирызку апоезиатә, апрозатә ҩымҭақәа рҿы аиҿырԥшрақәеи аепитетқәеи, аметафорақәеи, асимволикақәеи авторцәа еиҳа ишреиҷаҳауа убоит, иахдырҟьом, идыррацәом, избанзар, раԥхьаҩцәа хәыҷқәа рықәреи рдырреи ирыдшәаланы иахәаԥшуазар акәхап.

Уажәы ҳахшыҩзцара арҭабыргразы иаагап ҿырԥштәқәак: Рифмара ззеибауа ажәақәа: «Лаҕра», «иауубахра», «еишьхангга», «анга», «Шьыма», «хымаԥсыма», «ибҕьарҭуа», «аҟәарҭ уа», «ахьҭ», «ахьшь», «дқьыԥаха» «дқьып аха» уҳәа убас итцегьы. Арҭ ажәақәа – апоемаҿ арифма ароль назыгҙо – ихдыркәшо ацәаҳәақәа дырлахҿыхуеит, ирхылтцуа ашьтыбжь апоезиа-цәа ахартцоит, атцакы алыркаауеит, аԥхьара угәадырԥхоит.

Апоет иажәа лыԥшаахқәа рыла ихырҷо ацәаҳәақәа рахьтә акык-ҩбак ҳрыԥхьап:

Ргәы рҧынчноуп нас ишаа,
Аха уатцәы иубар, иԥшаа.
Ибаргәымызт уамак ахәра,
Иатцкәеит ауп мачҳак ахәда…

Ишҧеихигои ари Шьыма,
Инапала иҽыза ишьыма?

Ауыхаҵәҟьа ацаҵаҟа,
Иазыҟаиҵеит аҭра.
Арас ааиган инаҵаҵа,
Инаиртәеит убра.

Иҟоуп имаҷымкәа иҵегь иааугаша аҷырпштәқәа. Аха иааҳгазгьы азҳархап, урҭгьы иаҳдырбоит апоет ицәаҳәақәа заҟа ираҙаны, ишәаны, изаны иеиҷибаауа, иажәақәа игәцаракны дрыцклаҧшуа, досу ахьгылоу аҭыпқәа рҷы заҟа ианаалоу уҳәа убас иҵегьы. Избан акәзар, апоет ибзианы идыруеит изызҳауа ахьыбҷар ирызку аҽымҭа ҷыдала алаҧш ҵари ахәыҷқәа рдунеи инарҵауланы адырреи шаҭаху. Ишдыру еиҧш, арҷиаратә ус еснагь аҭакҧхықәра аҭахуп, аха ахәыҷқәа ирызку атәы ҳҳәозар, уаҟа ҽынтәгьы, хынтәгьы ҭакҧхықәрала еиҳаны иацклаҧштәуп. Избанзар, иссируп ахәыҷқәа рдунеи. Урҭ аҧсҭазаара ду ахь амҩа иануп, убри аҟнытә ирбо, ираҳауа, ирҵо зегьы иҵабыргхаҭаны иҟазароуп, ҧаршеирак аламкәа: Убасҟан ауп ааҙара иашеи адырра ҵаулеи анроуа, асахьаркыратә ҽымҭа зегь раҵкыс акапан аманы, хаҳара аланы ианыҟало. Убас иҟоу ҽымҭоуп Кәасҭа Герхелиа ихәыҷтәы поема «Аиҽызцәа».

АЦӘЛАА АНЫШӘҬУА

Кәасҭа Герхелиа поет-патриотк иаҳасабала иҧсадгьыл гәакьа Аҧсны ашҟа имаз ҳәаа змаҙамыз абзиабара еснагь агәаҳәара инаҭон уи азышәаҳәара, ажәеинраала ссирқәа азкра. Ари ацәаҩа ирҷиаратә процесс иацын иҧсабаратәу ак акәны, насгьы аҭоурыхтә рыцхәқәеи

аныҳәа мшқәеи раан акәын уи атематика еиҳа ианҽыхоз, еиҳа улаԥш-ҽаԥшы аҽы иаииуа иԥсадгьыл гәакьа ажәытә аҽатә зҳәоз, ԥхьаҟатәи аҭоурыхтә лахьынҵа бзиа агәрахаҵара шимаз ҳзырбоз аграждантә лирикатә жәеинраалақәа анаԥиҵоз. Урҭ реиԥш иҟаз аѽымҭақәа апоет, аѽада ишысҳәахьоу еиԥш, заатәи илирикаҽгьы ҟаимаҭла ихациркхьан, ршьапы икхьан иҭәымҭазтәи ипоезиаҽгьы иҵегьы игәылҭәааны иааирц азын. Арҽиаратә, аҭҵааратә процесс ԥсыс иахоу, еибаркны измоу абаѽхатәра-аԥсабара иагәарԥханы иашазоуп. Аха аԥсадгьыли, ажәлари, ахақәиҭреи ртематикала арҽиараҽы асахьаркыратә ѽымҭа анаԥиҵо аамҭазы ибаѽхатәра арлахҽыхуеит, арҽиара апроцесс аҽы аҟыбаѽ ҷыда иланаҵоит иԥсадгьыли ижәлари рышҟа имоу, иан лымгәарҭа иҭигаз, нцәахәык еиԥш изылԥхо абзиабара ду. Уи, жәаҳәарада, арҽиаѽы дҳәаақәнаҵоит, зегь раԥхьаʒагьы инаҭоит агәыҕра, ихы-иԥсы зқәиҵо имилаҭ аԥеиԥшхә бзиа уаҵәтәи амш агәрагара. Насгьы ара иҟоуп ашәҟәыѽѽ иҟазшьарбагоу даҽеакгьы. Уи убри ауп: ашәаҳәаѽ еснагь бзиа ибоит, агәаҳәара имоуп ашәаҳәара, ибжьы ауаа иахьраҳауа, иргәарԥханы иахьазыʒрѽуа анаѽсангьы ихаҭагьы урҭ иԥсы злоу ашәақәа рмелодиа хаа гәхьааигоит, ицзар ауп, иԥыршәаны иҟалом, ажәакала, аинтервал рацәаны ирыбжьалар иҭахым. Абасшәа ауп ашәҟәыѽѽгьы дшыҟоу. Уи иԥсадгьыли ижәлари урҭ рҭоурыхтә лахьынҵеи ртематика «ахкаара дҭазароуп» арҽиаратә процесс цонаҵы, аус ауанаҵы, еилашуанаҵы еснагь аконкреттә темақәа дреиѽаʒоит апоезиатә хаҽсахьақәа рапҵаразы.

Зегьы зхысҳәааua, сышәҟәы афырхаҵа хада, Кәасҭа Герхелиа иоуп. Уи арҽиаратә процесс аҽы, лассы-лассы дазхьаԥшуеит иԥсадгьыли, ижәлари, рҭоурыхтә лахьынҵеи ртематика, даҽеакала иуҳәозар урҭ ирзикуеит апоезиатә мцаԥшь згәылҟьо аграждантә лирика аду-

неи иатԥанакуа апатриоттә жәеинраалакәа, иаазырԥшуа аԥсуа жәлар ганрацәалатәи, рыԥсҭазаара аҟнытә аҭоурыхтә рыцхәқәеи, иахьатәи (араҟа ажәа иахьатәи анаҳҳәо, хымԥада ҳхаҽы иааго ажәеинраала автор ианаԥиҵазтәи асовет аамҭа ауп) рсоциалтә-политикатә ҭагылазаашьеи ирыдҳәалоу аепизодқәеи. Убас иҟоу жәеинраалоуп «Адунеи уақәлаха». Уи автор аконкреттә рыцхә (усҟан еиҳа иактуалтәыз, аха иахьагьы, наҟ-наҟгьы зҭоурыхтә ҵакы мыӡуа) – Март ԥшьба амилаҭ ныҳәа иазикуеит. Уи иаанагаз ахақәиҭреи ахьыԥшымреи дырзышәаҳәоит, избан акәзар, аԥсуаа убасҟан – Аԥсны Асовет мчра ишьақәгылаз иабзоураны 1864 шықәсазы ирцәыӡыз зқьи хәышә шықәса зхыҵуаз рҳәынҭқарра шьақәдыргылоит. Ирхабабаз ақыртуа милаҭеилыхцәа, анацистцәа ахырцеит, зхала иҟоу республиканы СССР иалалт. Сталини Бериеи 1931 шықәсазы Аԥсны автономиатә республиканы Қырҭтәыла ишаларҵазгьы, ихырҟәыдаа-иҽырҟәыдааны акәзаргьы, аҳәынҭқарратә функциақәа ыҟан, аус руан.

Апоет иѡымҭа ахы икуеит март мза ацәаѡа ҳзырбо асимволикатә ҵакы змоу асахьақәа рыла:

Март-ԥша аршәаа иасын иаша,
Даҽеакалаӡа ихәар-чарит.
Амра гылеит, амра шаша,
Аԥсабара гәырҕьа – хәмарит.
Ашьа камҭәеит усҟан баша,
Уи иахылҵит агәырҕьаҽҳәаша.
Рыбҕа еиҵырхит гәаҟи-ҕари.

Апоет Аԥсны аҭоурых ихьанҭаз адаҟьақәа ҳгәалаиршәоит, ҳабла иаахиргылоит уи иахнагахьоу амыҟәмабарақәа, ԥсгахак ҳазымҭоз ампыҵахалаѡцәа аԥьамцәа, аҭырқәцәа, абырзенцәа, аурымцәа уҳәа заҟаѡы. Заҟантә ашьа кадыршхьааз, ҳажәлар хыршьаахьааз. Урҭ

зегьы Март ԥшьба иакәаптеит, еиҩыжаа анышә ианаҭеит, иаҩнахит, аиааира рзаанагеит. Абри аҭоурыхтә хҭыс ауп апоет дзеигәырҕьо, абарҭ ацәаҳәа ссирқәа зхылҵуа:

Зыжәлар хыршьаауаз ҭыӡгәыла,
Аԥсынтәыла – сан сыԥсадгьыл,
Амра узгылеит, амра еинҭәыла,
Ахақәиҭра ашәахәа адкыл.

Апоет ижәлар иааргоз ахақәиҭра аӡбахә аниҳәо ихаиршшаӡом (ииашангьы иҟаиҵеит, ҭоурыхтәла аамҭеиҭасра иадкыланы уахәаԥшуазар) нахьхьи Урыстәыла иҭамшәаӡо игылаз Ленин имра ашәахәа иаанашьҭыз ҳажәҩан ихыз аԥҭеиқәара шаҵанарӡыз: «Иузылашеит Ленин имра. Уи унасыԥ каҷҷо иаршәҭит. С-Аԥсынтәыла, ухьыӡ шьҭыҵуеит, Иахьа инагоуп уара уажәа. Ушьха ӡышқәа уашәа рхыҩуеит», – иҳәоит апоет агәырҕьара дамҟехак дахьамоу. Уаагьы ԥсаатәгьы иазыркуа, мшынгьы жәҩангьы ирхылҵуа Аԥсны ашәа абар изеиԥшроу:

Аԥсны, Аԥсны! – аԥсуа игара,
Аԥсуа иблақәа.
Аԥсны, Аԥсны! – аԥсуа дреиԥшуп
Ухра, убахәқәа.
Уа удлаԥса изхәарҭоузеи
Аԥсуа иԥсҭазаара.
Аԥсуа идлаԥса изыԥсоузеи
Уара уҭазара.
Аԥсуа игәыҭбаа, аԥсуа иԥсы-цқьа,
Ишьарныҟәага.
Аԥсуа иашәа, аԥсуа иажәа –
Иҷырцәажәага.
Уҟан лакәушәа, уҟоуп лакәшәа,
Ҩаԥхьа улакәӡаха.

Адунеи уагәҭоуп, дунеи уақәлоуп,
Адунеи уақәлаха!»

Апоет иԥсадгьыл хыԥхьаӡара рацәала иазыркуа ашәақәеи ажәақәеи илымҳа иҭаѡуеит, игәалаҟара шьҭырхуеит, мҵәыжәѡада ддырԥыруеит. Избанзар, асовет жәлар рыгәҭа игылоуп инахәашьымкәа-иаахәашьымкәа, ахатә хаҧра аманы. Абарҭқәа зегьы уи Асовет мчра иабзоураны иҟалеит ҳәа дахәаԥшуеит, адунеи ишақәлахауа агәра гауа. Ииашоуп, игәымбылԥьбарахаз аамҭеиҭасра апоетгьы аԥхьаѡгьы кьыск аиоурым ҳәа изықәгәыҷуаз, зыгәра ргоз Асовет Еидгыла иахьа адунеитә политикатә хсаала ианӡамшәа ианыҵит адаушгьы ахыԥшагьы рышьҭамҭа ыҟамкәа. Ари аиҭакра ҭәҭәа иҟалаз, даҽакала иуҳәозар адемократцәа раира, ҳәарас иаҭахузеи, ажәеинраала «Адунеи уақәлаха» ианыԥшит, уи идеиала изықәгылаз аҳаракыра аҟнытә илбаанагеит. Аха аѡымҭа изласахьаркуи, нас изыххәааау ажәлар ахақәиҭра – рыманы рԥьынԥьдгьыл аҧы иаԥшәыманы излаҟоуи рыла иганы уахәаԥшуазар, акгьы алымшәаӡеит, еиқәхеит, иахьатәи аԥхьаѡгьы ианаҳәо кыр ыҟоуп, зегьы раԥхьаӡагьы ҭоурыхтәла дархәыцуеит. Ишдыру еԥш, ҭоурыхтәла ахәыцра амилаҭ иацәмыӡроуп бзанҵы. Уи иаанаго егьа ибзиазаргьы уаҵәтәи амшаз агәаҽанызаара аҭахуп ҳәа ауп.

Милаҭрацәала еилаз асовет литература аҧы СССР еилаҳаанӡа аҳра ауан Ленин ихаҧсахьа аарԥшра. Ашәҟәыѡѡцәа иаԥырҵон адунеи аԥьажәлар рвожд изкыз илыԥшааху аѡымҭакәа. Урҭ рацәан ҳҭәылаҧы мацара акәымкәа анҭыҵтәиқәагьы аӡәырѡгьы рѡымҭа шьахәқәа рыла изышәаҳәахьан. Уи хациркит аурыс шәҟәыѡѡ ду М.Горки. Ари қьабзк еиԥш ишьақәгылаз иацырҵеит егьырҭ аурыс шәҟәыѡѡцәа Д. Бедныи, В. Маиковски, С. Есенин, уҳәа ирацәаѡӡаны. Амилаҭ литера-

тура ахаҭарнакцәа ртәы ҳҳәозар, урҭгьы ауаҵахахуаз, иацԥыҳәаны иаадырԥшуан В.И. Ленин ихаҷсахьа. Аԥсуа шәкәыɯɯцәа ракәзар, урҭгьы, ҳәарас иаҭахузеи еиҳарак аиҳабацәа рабиԥара иатәу хшыɯзцара азыруан адунеи аԥьажәлар рвожд изкны аɯымҭақәа раԥҵареи, иара изку аурыс шәкәыɯɯцәа рɯымҭақәа еиҭаганы рҭыжьреи. Иаагап ҷырԥштәқәак раҳасабала акык-ɯбак М. Горки иочерк «В.И. Ленин» – уи аԥсшәахь иеиҭеигеит ҳашәкәыɯɯы ду А.Н. Гогәуа, хазы шәкәынгьы иҭытцит. В.В. Маиковски ипоема «Ленин», аԥсшәахь иеиҭеигеит абаɯхатәра еицамк змаз апоет Кә. Шь. Ломиа уҳәа убас итцегьы.

Итцабыргуп, В.И. Ленин иԥсҭазаара даналҵ, И.В. Сталин уи иҭыԥаҷ даннеи, ихаҭаратә культ ианамҿеханакʒа ари атема – авожд изышәаҳәара И.В. Сталин ишҟа ихьынааит, ашәкәыɯɯцәа еицлабны иаԥырҵо иалагеит ажәеинраалақәа, апоемақәа, ажәабжьқәа аповестқәа. Урҭ рахьтә Сталин ипремиа знаҭазгьы аумаҷху. Убас ақырҵуа поет академик Г. Леониʒе ииɯыз апоема «Сталин ихәыҷреи иқәыԥшреи» азы иатәашьахеит Сталинтә премиа актәи аɯаʒара. Ус заҟа ыҟоузеи иааугаша аҷырԥштәқәа. Аха аамҭеиҭасра уҳәеит ҳәа, заҟа амчузеи, заҟа ацәа иҭытцуазеи, иҭалоузеи. Сталин даныԥсы, ихаҭара культ ҭәҭәала ианақәыʒба, амавзолеи данҭырга, Кремль аҵʒамцрыԥхра аатцраҷы (амҵан) данырж ашьҭахь, заҵа асахьаркыратә ɯымҭақәа изырымкрыз (ууанʒа еицлабны ихаҷсахьа аарԥшраҷы еиуеиԥшым апоетикатә хархәагақәа рыԥшаауан) ихьʒ зхыз аҳәынҵқарратә премиагьы аҟәырхит. Уи аҵыԥан В. И. Ленин ихьʒ зху аҳәынҵқарратә премиа шьақәдыргылт. Уи ыҟан Асовет Еидгыла еилаҳаанʒа…

Ажәытә бырзен философк иҳәахьан зегьы еилзыршәшәо, израʒо аамҭеиҭасра ауп аҳра зуа ҳәа. Ленин ихьʒ зху аҳәынҵқарратә премиагьы, Сталинтә премиа еиԥш аамҭеиҭасра иаҷыцахәхеит, илахәлабга ицеит.

Сыззааиуа, Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Ленин дазыҙырԝуеит «Апассионата» ауп. Уи автор иаиԝыз ԥсаҭа шкәакәа Ленин ихьҙ, иԥша, иргылаз аҳәынҭқарра зегьы рыла иасакьаҳәымҭаны иҟан, уимоу, уажәы шьаппықәла иацәхасуагьы, нцәахәык еиԥш иамҵахырхәон, бааи ԥси зегьы ахьыԥшын. Убри аҟнытә ҳара (араҟа рыҙбахә сымам иахьатәы адемократиа иаԝырҟьаҙаны иарцәыцәыз, уи ахаара-бзаарақәа лоунытә изнырхьоу) – ахархь ԥхьаԝцәа апоет изаҟаразаалак вбак ҳазиҭом, изиԝызеи ҳәа аҿыԥныҳәа ҳзыҟаҵом, избан акәзар, акы, асовет аамҭа аидеологиа акоммунисттә партиа зхадараҿы игылаз аҳра ауан, еиҳа ииашаны иуҳәозар, акоммунизм лаша аргыларазы иқәпоз асоциалисттә уаажәларратә ԥсҭазаара асферақәа зегьы ҳәаақәнаҵон, аԥсҭы акын. Ус анакәха, адунеиаҿ зегь раԥхьаҙа акәны асоциалисттә ҳәынҭқарра шьақәзыргылаз ауаԝы изкны ҷыдала асахьаркыратә ԝымҭақәа жанрцыԥхьаҙа раԥҵара иԥсабаратәыз акы акәын. Нас ажәытәгьы асахьаркыратә литература ҟалаанҙагьы жәлар рҿаԥыцтә рҿиамҭақәа рҿы, иаиыҟалагьы ашәа ззаԥырҵоз, изхырҳәаауаз ажәларқәа рҭоурыхтә ԥсҭазаараҿы иалкаахаз афырхацәа ракәын. Ари ақьабз иахьатәи ҳаамҭазы еиҳагьы амҿхак арҭбааит. В.И. Ленингьы убас иҟаз ауаа дырхаҭарнакын. Ашәҟәыԝԝцәа ирԝыша, ирҳәаша рымамкәа иауаҿыхыз адунеи аԥьажәлар рвожд изы ахаҿсахьақәа раԥҵара. Ԝбагьы, автор иҟазара аныԥшуеит, даҿакала иуҳәозар, ас иҟоу азеиԥш тема. Насгьы аҙәырԝы еиуеиԥшым абызшәақәа рыла асахьаркыратә ԝымҭақәа ззыркхьоу ахаҿсахьа аԥхьаԝ игәаԥхартә еиҳаракгьы аҿыцра аҵаны (ирҳәахьоу еиҭарҳәахьоу акәымкәа, урҭ рԝызцәагьы ауҳԥымлахуа алитературатә ԥсҭазараҿы) аԥҵара мариам, насгьы шәагаала бжь-куплетк иреиҳам ажәеинраалаҿы. Ишдыру еиԥш, иарбан ԝымҭазаалак иапу алитературатә канонқәа ирықәшәо иансахьарк-

ха уи иагьа аамҭеиҭасра аҳыблара иалашәаргьы, иазҳаарԥәрылом, ахықәахь инеиуеит, иҳхыҵуеит. Ас еиԥш аҭагылазаашьа ыԥамызҭгьы, ашәышықәсақәа ирықәлоу аҩымҭақәа алитература иалыԥсаахьазаарын иахьатәи аԥхьаҩ реиуа-зеиуоу ҳәа акы изымдыруа. Аха насыԥны, урҭ ақәра ду змоу ажәытә ҩымҭақәа (ақәра змамгьы) рыԥсынҵры зроуз, еиқәзырхаз, иахьанҳа еибга-изҩыда рыԥхьара угәаԥхо иԥазҵаз афеноменқәа зегьы раԥхьа игылоуп апоетикатә напԥазара ахьрыгмыз, иахьсахьаркыз. Нас, ҳәарада, аҩбатәи ацәаҳәаҷы игылоуп ридеиатә, рфилософиатә хшыҩҵакқәа, ауаажәларратә ԥсҭазаараҷы иԥарҵо аныррагьы акыр аҳәоит асахьаркыратә ҩымҭақәа рыԥсынҵры ароураҷы.

Абарҭ реиԥш иҧоу акатегориатә елементқәа роуп асахьаркыратә ҩымҭақәа иклассикатәны иԥазҵо, аамҭа ҙеибафара иаламҙыртә еиқәзырхо.

Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Ленин дазыҙырҩуеит «Апассионата» иалхуп аконкреттә тема, мамзаргьы аԥсҭазаараҷы иԥаз (иахааныз изларҳәоз ала) афакт. Уи убри ауп – В. И. Ленин бзиа ибон анемец композитор ду Бетховен иаԥиҵаз ԥсра зқәым «Апассионата» азыҙырҩра, насгьы Урыстәыла анҭыҵгьы еицырдыруаз амузыкант Добровеин ианаирҳәоз. Уи асоната жәлар рвожд изын иԥсыршьаганы, ирхәыцганы, агәалаԥара бзиа изҵоз акакәны иԥан. Абри афакт Ленин иԥсҭазаараҷы аҭыԥ змаз ауп апоет иажәеинраала зхылҵыз, изырҩыз. Аҩымҭа, ишаабо еиԥш аҭоурыхтә ҵатҵәы иамоу ахаҭагьы аинтерес аҵоуп, иаҳәо маҷҳам, аха убас шакәугьы, аԥхьаҩ игәазырԥхаз афактор хадақәа ируакуп акы иатҵоу ахшыҩзцара, ҩбагьы, еихышәшәо ицо ажәа лыԥшаахқәа рыла исахьаркны иахьаарԥшу. Автор иҩымҭа ахы акуеит абас: «Аурҭ ишьҭнахын, уа гәата-бҩата, Ишьхыц шкәакәақәан иҩынтуеит асрыцқәа Ленин дазыҙырҩуеит «Апассионата». Еилыхоит

ароиаль абырлаш хаԥыцқәа». Ԥшь-цәаҳәак рҽы апоет аԥсабарагьы ароиальгьы рсахьа ҭихит ирзыʒырѡуа итәоу Ленин ду дыргәылакны. Ароиаль азырҳәо иакәзар, анаѡстәи акуплет аҽы абар дышцәырҵуа: «Илахь еизырҵәа, иԥсы зегьы наҵа, Инацәкьар иркәашоит уа Добровеин». Ленин дазыʒырѡуеит «Апассионата», Ибоит ишмыʒуа ауаатәыѡса рымшра, Ибоит ашьҭыбжьқәа иқәырҵаз асахьа, Ашьҭыбжьқәа мҵәыжәѡан дрымоуп дышьҭыхны. Иҽыцʒа даԥхьоит ҭоурых дук адаҟьа, Дтәоуп хара дхәыцуа илахь еиҵыхны».

Ажәеинраала автор ихиркәшоит уи иатҵоу аидеиа зырԍәԍәо, еиҳагьы исахьаркуа игәылзырҵәаауа ацәаҳәақәа рыла:

Абраҟагьы дхәыцуеит, ауаатәыѡса рԥеиԥшаз,
Абраҟагьы имам уи ауаѡ ԥсшьара,
Дашьҭоуп иҽыцу игәы иҵеикша, ихы иҵеикша,
Ауаѡытәыѡса иҟыбаѡ иаҵауа ԓьшьара.

Абжьы дацхынааua, иԥсы зегьы наҵа,
Инацәкьар иркәашоит уа Добровеин.
Ленин дазыʒырѡуеит «Апассионата»...
Дхәыцра еидараха дтәоуп абра Ленин.

Ажәеинраалаҽ Ленин даарԥшуп, уимоу, «Апассионата» даназыʒырѡуазҵәҟьа ԥсшьарас имоу ажәлар рызхәыцра ауп, урҭ рзы иҽыцу, ибзиоу ак анбаҟасҵари ҳәа игәы иҵоуп иҵахәхәа. Апоет ихы иҵимҳәааит, ари ауаѡ шана ус дыҟан, ус даабоит аханатә. Иԓьоушьаша ҳәа араҟа акгьы убом. Усҟан – автор иѡымҵа анаԥиҵоз – ус дыҟан, ус акәын зегьы шихәаԥшуаз. Уажәы ари ахаҽсахьа даҽакала иахәаԥшуа, еилызкааua рацәаѡхазаргьы, Ленин иага дурԓьаргьы ддуун, дышдуу даанхоит аполитикаҽгьы аҭҵаарадырраҽгьы.

Ауаатәыɯса рҭоурых адаҟьақәа ирнылаз ахаҭара дуқәа дреиуоуп. Абри азоуп апоет Кәасҭа Герхелиагьы иажәеинраала дацклаԥшны, метафоратә хәыцрала ирбеианы еиҷырԥшуа изаԥиҵаз. Иухашҭуа сахьақәоума абарҭ ацәаҳәақәагьы: «Ишьхыц шкәакәақәан иɯынтуеит ас-рыцқәа» (асы анауа ари еиҕьны аҳәара уадаɯуп); «Еилыхоит ароиаль абырлаш хаԥыцқәа» (убла иаахгылоит амузыкант ароиаль анаирҳәо апроцесс); «Зегь хаала рҿарҭеит Бетховен имчра» (ари акомпозитор ду имузыка иазыҳырɯуаз шатәнатәыз, иара адунеи ашҟа ишҭанагалаз иҷаҷаҳа иаҳнарбоит); «Аԥшатлакә рыҵоуп аклавишқәа – нышьқәан» (аҟаза инацәкьарақәа заҟа иласны аус руеи иаадырԥшуа аԥшҳареи ртәы акәҳами иаҳәо ари ацәаҳәа); «Абжьы дацхынааua, иԥсы зегьы наҵа, Инацәкьар иркәашоит уа Добровеин» (амузыкант иусура апроцесс абри аҵкыс еиҕьны агәылыршәара уадаɯуп); «Дхәыцра еидараха дтәоуп абра Ленин» (ауаɯы ахәыцра ҵаула дамҷехак данамоу аамҵазы ари еиҕьны асахьа ҭыхра мариам).

Ишаабо, абарҭқәа реиԥш иҟоу аиҷырԥшрақәа, ажәеинраала сахьаркыратә ɯымҵак аҳасабала (аамҵеиҵасра иҟалаз иахҟьаны аполитика аганахьала иавыԥсааз ҟалазаргьы) аԥсы ԥха аланы, аԥхьаɯгьы даманы иаанхеит Кәасҭа Герхелиа ипоезиаҷы мацара акәымкәа ҳлитератураҷгьы.

Аԥсуа литература ашьаҭаркɯы Дырмит Гәлиа ихаҷсахьа аарԥшра иазку асахьаркыратә ɯымҵақәеи аҭҵааратә усумҵақәеи маҷымкәа иаԥырҵеит аԥсуа шәҟәыɯɯцәеи аҵарауааи. Аха абри аус ԥшьаҷы иҟаҵо, иаԥҵоу, иҭҵааy азхом, избан акәзар, Аԥсны аҵеи ду Дырмит Гәлиа ҳдоуҳатә, ҳҭоурыхтә, ԥсҭазаараҷы инапы зкьымсыз, ихацимыркыз, зҵаарак ыҟамызт. Уи, ҳаҵәымшәо иаҳҳәар ҳалшоит, аԥсуаа милаҵк аҳасабала ҳаиқәхарц, ҳаԥсадгьыл ԥшҳа Аԥсны наҳаҳа ҳаԥшәыманы

ҳҟаларц азын Анцәа ду дҳаиҭеит ари ауаҩы ҧааимбар. Ари ас шакәу ззымдыруа аҧсыуак дыҟоуп ҳәа сгәы иаанагом. Аха аҳәынҭқарратә-ууажәларратә усзуҩы, апублицист Дырмит Аланиа «Умдыр уаҭамыз, уара алашә» ҳәа ззиҳәаз агәаҭәажәпақәа рҩызцәа кьоу-шәоуқәак нханы иҟазаргьы ауеит. Дара убарҵгьы уажәшьҭа еилыркааyеит Дырмит ду Аҧсны азы дзакәу, иҩаҙара ахьынҙаҟоу.

Аҧсуа шәҟәыҩҩцәеи аҵарауааи рымацара ракәҙам Дырмит Гәлиа изкны аҩымҭақәа, аҵцаамҭақәа, аҧызцахьоу, ажәа ҧхақәа зҳәахьоу. Милаҭрацәала еилаз асовет литература ахаҭарнакцәа аҙәырҩы ибзырҙы ҳәаны ихцәажәахьеит, акьыпхь иадырбахьеит, дзыпсоу азгәаҭаны.

Кәасҵа Герхелиа иажәеинраала «Хатцара мҩала» азкуп Дырмит Гәлиа диижьҭеи ишәышықәса аҵра иадҳәаланы Қарҵ ибаҟа иаадыртыз.

Абраҟа, ажәеинраала ахцәажәарахь сиасаанҙа, иаазгоит фактк. Ҵабыргуп, уи атәы сыстатиак аҿы иныкәырпҧшәа, саламлацәакәа исҳәеит, аха абраҟагьы имыцхәым ҳәа сгәы иаанагоит уи афакт азаатгылара, избанзар, иаҳнарбоит Дырмит Гәлиа егьырҵ амилаҭқәа рыҩнуҵқагьы ҳаҭыр шиқәыз, ишихәаҧшуаз, аҧсуаа рдоуҳатә культура дшапатриархыз.

Ақырҵцәа нацистцәа 1992 шықәса август 14 аҿены ҳазларыжьыз аибашьра хлымҙаах иаҳзаанагаз аҧсыҵбарақәеи, ҳкультуратә хәышҭаарақәеи ҳархитектуратә баҟақәеи, ҳанхарҵақәеи рырхәашарақәеи, рбылреи, алада иаагараны иҟоу афактқәа ирыдкыланы схаҿы иана-азгалак, еиҿырпҧшны санрыхәаҧшлак, уамашәа избоит, агәра сзымго сҟалоит. Урҵ ирҳәази ирҩызи Шеварднаҙеи уи имаҵуарқәеи иҟарҵаз, Аҧсны иазаарцаз еидкылашьа рымам, хәыки шьхаки рыбжьоуп. Ииашоуп, усҟан Асовет мчра ыҟан, аҳра ауан. СССР иқәынхоз амилаҭқәа зегьы, анык илхымшазаргьы, еишьцәоуп ҳәа ирыпхьаҙон, ргәыргьареи рхьааи акны иахәаҧшуан.

Сыззааиуа, уажәы зыҙбахә сҳәо афакти Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Хатҵара мѡала» еиқәҽырҭуеит, обиектк ауп изҵанакуа, ажәакала, зегьы Дырмит Гәлиа идҳәалоуп. Абар ахаҭагьы:

1974 шықәсазы акәын, Дырмит Гәлиа диижьҭеи шәышықәса атҵра, Аԥсны мацара акәымкәа, Асовет Еидгыла иқәынхо ажәларқәа алитература змоу зегьы ныҳәак еиԥш иазгәарҭон. Сара усҟан агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» (уажәы «Аԥсны») акультуреи абзазареи рыҟәшаҽы аус зуан. Аредакциа анапынҵала (ҷыдала Борис Ҭыжәба инициативала) сдәықәҵан Қарҭка,Дырмит Гәлиа ибзианы дыздыруаз (уи 1924–1925 шықәсқәа раан. Қарҭтәи аҳәынҭқарратә университет афилологиатә факультет аҽы аԥсуа бызшәа иазкны алекциақәа дрыԥхьон) ашәҟәыѡѡцәа, атҵарауаа иара изы рҳәахьақәа, ргәааанагарақәа интервиук аҳасабала ирымсхырц, исзырѡырц. Аредакциа аколлегиа иалақәаз, рахьтә (Қарҭ сцара азҵаара ианалацәажәоз) изҳәақәаз ҟалеит, ҭелла ҳарзасны астатиақәа ҽаҳҵар ауеит, уахь аҙәгьы идәықәҵара аҭахҙам ҳәа. Аредактор ихаҭагьы абри «аидеиа» дадгылон. Аха уи ихаҭыԥуаѡ, абаѡхатәра змаз ашәҟәыѡѡы, аԥсуа журналистикаҽы адунеи азна аԥьабаа збахьаз, ҷыдала аҭоурыхтә публицистика лымкаала иазааԥсахьаз Борис Ҭыжәба командировкала ауаѡы дышьҭызар еиҳа аофициалтә ҟазшьа аанахәоит арантәи ҭелла иҟаҳҵо «азаказқәа» раасҭа ҳәа аниҳәа, аредакторгьы уи дышиашаз ибан дазыразхеит*.

Аԥхьаѡ ухатцкы, уиаҟара ажәа узасыршьуазеи, мчыбжьы наҟьак – август мза 18 инаркны 25 азынҙа Қарҭ сыҟан. Сырԥылеит, срыҽцәажәеит ашәҟәыѡѡцәа атҵарауаа. Гәахәарыла ирыдыркылеит сыззнеиз азҵаара, исазҵааит аамҭа заҟа рыстә Д.И. Гәлиа изкны астатиақәа рыѡразы. Убарҭ иреиуоуп: А.С. Чиқобава, Г.Н. Ҷьиблаҙе, Д.И. Чхик-

* Уахәаԥш: Борис Ҭыжәба. Аԥсуа ҭоурыхтә публицистика. Аҟәа: Алашара, 2004.

вишвили, Г. Абашиʒе, И. Нонеишвили, С. Нориманиʒе, С.Н. Џьанашьиа, Г. Ҭевзаʒе, Қ. Ломҭатиʒе... Сара иахьагьы уамашәа избоит абарҭ сызҭааз зегьы, исзыԥшны итәазшәа, игәцаракны иахьахатцгылаз сыззнеиз аус. Урҭ зегьы ахьынеибаркыз Дырмит Гәлиа ихьʒ-иԥша, имилатҭ рзы иҟаитцаз ҳатыр дула дҳаракны ихцәажәеит амилатҭ шәҟәыѽцәа дуқәа дрываргылан. Усҟан урҭ Дырмит ду изкны ирѽыз астатиақәа ақырҭшәахьтә сара аԥсшәахь еиҭазгеит, агазет «Аԥсны ҟаԥшь» ианылеит сентиабртәи октиабртәи иҭыцыз аномерқәа рдаҟьақәа рҿы, иахьагьы урҭ еиҭазгаз астатиақәа роригиналқәа сархив аҿы инханы иҟоуп академик Георги Џьиблаʒе итәы ада. Уи сархив аҿы изнымхаз атәы алада иазгәасҭоит.

Исҳәарц исҭахуп, савсыр иҳақым, абарҭ сызҭааз ауаа досу русқәа рыла ишеилахазгьы, дарбанзаалакгьы (аʒәы дминистрын, даҽеаʒәы Қарҭтәи ауниверситет аҿы дректорын, егьи қырҭтәылатәи ашәҟәыѽцәа Реидгыла деиҳабын, даҽеаʒәык ашәҟәтыжьырҭа «Мерани» аредактор хада иакәын, академикцәа Арнольд Чиқобава, Қьеҭеван Ломҭатиʒе ракәзар, хҭацәыха рымамкәа рыҭцаарадырратә усқәа ирҿын, аха аʒәгьы изаҟаразаалакгьы ҳаилахоуп ҳәа аҿытгақәа мыԥшаакәа, гәахәарыла, еигәыргьаны ирыдыркылеит ҳәа сҳәаргьы сацәыԥхашьом, избанзар, ирыдызгалаз амиссиа ирҭахны ишрыдыркылаз рхы-рҿы ианызбаалон сахьырҿаԥшуаз. Урҭ зегьы – аѽада зыʒбахә сҳәази сареи ҳаиԥыларақәа араҟа аҳәара, фактк аҳасабала аагара сзалагом, иазсырхоит ѽыцьа ақырҭуа атцарауаа дуқәеи сареи ҳаиԥылара атәы азгәатара ала, избанзар, акы, урҭ аѽфактк, мамзаргьы аѽеиԥыларак иҳарҳәо рацәоуп, Дырмит Гәлиа ишизыҟаз атәы аазырԥшуа фактк, ҿырԥштәык аҳсабала. Ѽбагьы, егьырҭ иаанхаз атцарауааи сареи ҳаиԥыларагьы аинтерес атцоуп, ҷыдала Аԥсны атцеи ду илитературатә, иҭцааратә ҭынха ижәлар гәакьа ирзикыз хәызмаʒам

доуҳатә мазаран (духовная ценность) ишыҟоу исзырԥыз рстатиаҟәа рыҟны адагьы, ҳанеицәажәоз адуҟәа дрыдкыланы ишихцәажәоз, дҳаракны дышдыргылоз амацарагьы уззаатҭылаша заҟа ыҟоузеи, аха уи араҟа скалам зыҟәку ажәеинраала «Хатҵара мԥала» ацәа исызҭакъом, даҽеакала иуҳәозар, иацәдуцәахоит. Егьырахь, ҳазшаз исаҭәеишьозар, ҳ-Дырмит ду иԥсҭазаареи ирҿиамҭақәеи ирыдҳәаланы, мамзаргьы иахьатәи ҳаԥсуа тележурналистцәа ԥьоукы-ԥьоукы лассы-лассы (ианаҭахугьы ианаҭахымгьы) рхы иадырхәо ажәа «инамаданы» ҳәашьа формак азысыԥшаарц сҭахуп, избан акәзар, убри афактгьы Дырмит Гәлиа иԥсҭазаареи ирҿиамҭақәеи ирызкуп, ирзҭәым, акьыԥхь иазныжьтәу даҟьаҟәоуп.

Уажәы ҳалагап академик Арнольд Степан-иԥа Чиқобава ила. Қарҭ саннеи саагылеит асасааирҭа «Иверия» аҟны. Уаҟа аномер аиурагьы ус имариазамызт, аха скомандировкатә бгьыци СССР ажурналистцәа Реидгыла сшалаз атәы зҳәоз аршаҳаҭгатә документи андсырба, ажәак мҳәаҙакәа аанҿасырҭа аномер бзиа сырҭеит. Уи, ҳәарада, анхарҭала сахьеиқәшәаз сус арманшәалон. Абрантәи зегь раԥхьаҙагьы аҭел сизасит Арнольд Сҭеԥан-иԥа, иасҳәеит сызусҭоу, нас исҭахыз аҭакс ажәақәак роуп иихәаз. «Уаҵәы асаат аказы академиаҿы унеи, уаҟа сузыԥшуп, Плеханов имԥаду аномер жәаба» ҳәагьы, – нацҵаны дызласацәажәоз аҭел атрубка ныкәитцеит. Итцегьы иҳәоз ҷьысшьан, аха иажәа имроут, иҿахитцәеит, азнык аиашазы иаасцәымыгхеит, дыхьшәашәаҙа сызидикылеи ҳәа сгәы иаанагеит.

Адырԥаҽны асаат аказы снеит академиаҿы. Аԥналарҭаҿы итәаз аԥҳәызба санылба: – Қапба Руслан шәара шәоума, – ҳәа дсазҵааит. – Ааи, сара соуп, – сҳәеит аҭакс. – Дышәзыԥшуп Арнольд Сҭеԥан-иԥа, аԥбатәи аихагылаҿы шәанхалалак ижәбоит уи дахьтәоу ика-

бинет, – сызлацаша ахырхарҭа нацәаҟәкыла исырбаны лажәа ааҽахылҵәеит. Сышҧаидикыларишь ҳәа сазхәыцуа, аҧхәызба ислырбаз ахырхарҭала сҽынасхеит ашьшьыҳәа ццакрак сымаӡамшәа.

Аханатә сидыруашәа, деихаччо икабинет саныныԝнала дԝасхаҵгылеит, бзиала уаабеит, иҳәан снапы аасымихит, сахьтәашаз аҭыҧ насырбауа. Абар хаҭала иахьада исымбацыз, аха зԝымҭақәа ибзианы издыруаз, Қырҭтәыла анҵыҵгьы зыхьӡ хара инаԝхьоу, зырҵагашәҟәы ала Асовет Еидгыла еиҳау аҵараиурҭақәа рҽы акыр шықәса афилологиатә факультет астудентцәа абызшәадырра акурс иахысуаз аҵарауаԝ ду академик Арнольд Сҭеҧан-иҧа Чиқобава иаҧхьа стәоуп. Икабинет акәзар, акы, ихәыҷын, ԝбагьы шьоукы-шьоукы рҟны еиҧш ирхиам ишаанагара иҟоу столк адгылоуп, хҧаҧшьба раҟара аҟәардәқәа гылоуп. Ихахаӡа аганахьшәа амаҭәакнаҳага гылоуп. Уаҟа ихшьуп аҧшәма ишлиапа, усҟан имодаз акитаи плашь. Аҭӡамц аҽы араҟа аҳра зуа сара соуп аҳәоушәа иадгылан шәҟәыла еиҵапапа иҭәыз ашкаф.

Абарҭқәа зегьы сара иаразнак сылаҧш нархызгеит. Ауаԝы раҧхьаӡа акәны иубо, улаҧш ишьцылаанӡа, мамзаргьы уаԝҵас шәеибадыраанӡа иацәажәара узымариамхар ауеит, акы, уҽанаҳәоит, ахаҭа закәу узымдырӡо. Аха абраҟа уамашәа избоит, еиҭасҳәоит, уажәада исымбацыз, насгьы зыҚәрахь инеихьоу ауаԝ бырг аханатә ҳаибадыруазшәа, уимоу, инапаҵаҟа аус зуазшәа сҟанаҵеит ихааӡа ицәажәашьа, ихаҭашьатә ҟазшьа иацәаԝаз ахӡырымгара, иблақәа ирхубаалоз аҟәышреи агәыҵбаареи зегь рыла гәаҧхарак урҭон ҧаимбарҵас иҙышӡа итәаз аҵарауаԝ ду. Ҳаиҟаразшәа акәын дышсацәажәоз. Сара макьана иацы, атема исҳәаз ада сызнеиз аус атәы цәырсымгац, иажәа саҧыԝлар сҭахым, амомент аҧшаара саҽын, аха макьаназ ҭынч

иажәа ҟәышқәа сырзыʒырԝуан. Иара даҽын хрыжь-хрыжь ацәажәара. Ҭелла ҳанеицәажәоз сыжәла шеилика-ахьазгьы ԝаԥхьа дсазҵааит иужәлоузеи ҳәа. Капба сҳәеит аурыс фонема ашьҭыбжь ишанаалоз ала. Иара аԥсышәала ицқьаны: – Қапба ауп, ҳәарада, – ҿааиҵит. Ақыҵа узлыҵыз иахьʒуи ҳәа дсазҵааит. Сара ууанʒатәи сыгха сазымхәыцʒакәа, ԝаԥхьа урсышәала ишаанагоз ала исҳәеит сқыҵа гәакьа ахьʒ. Иара ԝаԥхьа Арасаʒыхь иҳәеит сҵак аҵакс.

Ари афакт амацарагьы иаҳәоит, ақырҵуа ҵарауаԝ ду амилаҵқәа рыжәла, рыхьʒ, ртопонимика заҟа игәцаракны, насгьы рҵоурых иадаҟьақәаны дрыхәаԥшуаз, рырхәанчара, ииашамкәа рҳәара, рыԝра иҳақмыз акы акәны ҳәа иԥхьаʒон. Сара ҷыдала сызнеиз аус – Дырмит Гәлиа изҵаарахь диасыр сҵахын, аха иара дыццакʒомызт Аԥсни аԥсуа интеллигенциеи ирыдҳәалаз азҵаарақәа иара иидыруаз, дызхааныз, насгьы ажәытәи асовет аамҵазтәи еиҿырԥшуа игәалаиршәон. Сара урҵ зҿлымҳара дула сырзыʒырԝуан, сызнеиз аус сгәы ишкылхозгьы. Аха сара усҟан исыздыруамызт сзышьҭаз амате-риал – Дырмит ду изкыз астатиа иацы ҭелла ҳанеицәажәа ашьҭахь, иаха ишиԝыз, уажәы иаԥхьа астол иқәыз агазеҭ «Литературули сақарҭвело» (илитературатәу Қырҵтәыла) ишагәылаз, аха уи нас ауп ианыздыр.

Арнольд Сҭеԥан-иԥа Чиқобава усҟантәи ҳаиқәшәараан ииҳәаз зегьы иахьагьы зҿлымҳара ззуша шракәугьы, зегьыҵәҟьа араҟа исзаагом, аха усгьы штрихқәак, еиҳа иҟазшьарбагақәоу сырзааҵгылар сҵахуп. Избан акәзар, акы, уи асовет аамҵа иааʒаз аԥсуа интеллигенциа, ашәҟәыԝԝцәа, аҵарауаа, (аҳәынҵқарратә-уаажәларратә усзуԝцәагьы убрахь инарылаҵаны) рмилаҭ адоуҳатә культура ԥхьаҟагьы аԥеиԥшхә бзиа аманы аҿиараҿы рнапы аларԥсны ишырку, иацрымшәо ишашьҭоу ибон, агәрагьы игон. Ԝбагьы, Аԥсны аҵеи ду Дырмит Гәлиа

ихаҭара ацәыртцра Аԥсны аҭоурыхтә ԥсҭазаараҽы аҵакы змаз хҭысны дахәаԥшуан.

Уажәы абраҟа иаазгоит Арнольд Сҭепан-иԥа иажәақәа, 1974 шықәса август анҵәамҭазы Қарҭынтә саная сымшынҵа иаҳысҵаз аҟнытә.

Аа иаргьы. – Иахьа уаѽы игәы иахәартә иҟоуп аԥсуа интеллигенциа асовет аамҭазы еиҵагылаз унарылаԥшыр. Жәаҳәарада, урҭ иҵегьы рымҽхак ҭбаахон аҭоурыхтә залымдарақәа ирҭамшәаздгьы, ирыхҭнымхьаазгьы. Сара араҟа зегь раԥхьаӡагьы зыӡбахә сымоу XIX ашәышықәса аѽбатәи азыбжазы аԥсуаа ирзыҟалаз амҳаԥьырра ауп. Аха 37-тәи ашықәсқәеи Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Дуӡӡеи раангьы аԥсуа жәлар измырҕьацоз акыр рыцҳарақәа ирықәшәеит. Ииашоуп, уи асовет жәлар зегьы ирхыргеит уи ачымазара ду, аха зхыԥхьаӡара маҷыз ажәлар, аԥсуаа реиԥш иҟаз, ҷыдала ирныԥшит, ирнырит, – абас даҽын XX ашәышықәсазы аԥсуаа жәлар ирхыргаз аԥьамыҕәацәгьеи, аамҭеиҭасра изҭанаргылоз ауадаѽрақәеи рахьтә епизодқәак реиҭаҳәара. Азныказ, сизыӡырѽуа сахьтәаз ус сгәы иаанагеит, иахьадагьы дсымбац, симбац, нас иабаҭаххеи ҳажәлар ирхыргахьоу аҭоурых ԥьбара адаҟьақәа рыртытра ҳәа. Аха ашьҭахь Дырмит ду иӡбахә анцәырига ауп схаҽы еилыхха ианааи уи дызлацәажәози сареи иара иҽы сназгази ишеицәыхарамыз, дунеик ишатәыз.

– Дырмит Гәлиа иакәымзар, аԥсуаа ԥхьаҟатәи рлахьынҵа, рҧеиԥшхә шыҟалашаз атәы иуадаѽуп аҳәара, – абас даҽын иажәа анагӡара. – Амилаҭ рзын инасыԥ дууп рҽахәы зҳәаша аҵеи лаша еиҳа данаҭаху аамҭазы игылара, ицәыртцра. Убас иҟаз ҵеи дуун Дырмит Гәлиа. Ажәа аҟынтә иаҳҳәап, уи имыѽзазааит аԥсуа жәлар Асовет аамҭа ҟалаанӡатәи рыԥсҭазаара енциклопедиак еиԥш иаазырԥшуа ироман «Камаҷыч», иҭоурыхтә поема «Сара схәышҭаара», аԥсуа жәлар рҟәыҕара аазырԥшуа,

рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа ирылху ажәабжьқәа, ипатриоттә, ифилософиатә, илирикатә жәеинраалақәа, – аԥсуаа, ириҭеит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ирзышьаҭаиркит адоуҳатә культурақәа зегьы иреиҳау асахьаркыратә литература. Убри алагьы уи ижәлар гәакьа лассы-лассы ижәылоу аамҭеикәшара аҙыблара амч ақәымхартә еиқәирхеит. Ари еиҳау даҽа феноменк сара иахьынҙаздыруа ала амилаҭ аҭоурыхтә ԥсҭазаараҽы иҟам. Абраҟа ауп Дырмит Гәлиа дгенины дахьааԥшуа.

– Дарбанзаалакгьы иԥьаимшьарц залшом, Дырмит Гәлиа иигәаҕьызи ихаранаԥшреи ихаҽы ианааигалак. Иигәаҕьыз зысҳәо убри ауп, амилаҭ ашәҟәыҷҷра змам, мамзаргьы анкьаҙа зны изманы изцәыҙыз, аамҭеикәшара аҙыблара иалаҙыз, аҽаԥыцтә ҳәамҭақәа рыла иага ибеиазаргьы, иуадаҷуп асахьаркыратә литература ахацыркра, нас уи нахыс арҿиара. Абраҟа, ҳақла ҳцәажәозар, Аԥсны аҵеи ду агәаҕьра ааирԥшит, избанзар, ижәлар ԥсабарала ирылаз рҟәыҕара ду дақәгәыҕуан, ихгьы агәра игон, инапы злеикыз аус аҽы ивагылоз, жәҷара изызуаз шыҟалоз идыруан дацәымҷашьо аҟынҙа.

– Ихаранаԥшра атәы акәзар, убригьы Дырмит Гәлиа дышдууз ҳнарбоит, избанзар, уи имилаҭ рзы асахьаркыратә литература анхациркуаз аамҭазы Урыстәыла мацара акәым Европатәи атәылақәа зегьы рҽы асоциалтә-аполитикатә ҭагылазаашьа даара ибаԥсын, уажәы, уашьҭан ишналагара иҟан адунеизегьтәи актәи аимпериалисттә еибашьра, ажәакала, аполитикатә уеиа-цәгьа адунеи амҿхакны излаҟаз ала, имицыз асахьаркыратә литература азхәыцха змадаз. Аха Аԥсны аҵеи лаша убарҭқәа зегьы рыгәхьаа мкыкәа, дырцәымшәакәа ихациркыз имилаҭ литература, ижәлар рзы ишьаҭамырҙганы ишыҟалоз агәра игартә еиԥш ихаранаԥшра инарбон.

– Сара сыхәҭаахьала убас сахәаԥшуеит, Дырмит Гәлиа аԥсуаа рымацара ракәҙам дызтәу, уи амилаҭқәа

зегь бзиа ирбо, ҳатыр зқәыртцо аҙə иакəны даанхоит ажəларқəа рдоуҳатə ԥстазаараҿы. Иара илаитцаз ажəла, ус узазҳəар ауазар, иахьа имарымажахеит, адунеи иадыруа алитературатə хсаалаҿы ахатə хаҿра аманы иубартə еиԥш иҟалеит. Аҭцаарадырра аусхкы аҿгьы Дырмит Гəлиа илагала рацəоуп, Аԥсны аҭоурых раԥхьатəи аҭцаақцəа дреиуоуп, аԥсуа милаҭтə театр ашьапы зкызгьы иара иами. Дырмит Гəлиа иқызцəа атеицəа зхылтцуа ажəлар бзанҵы еицакра рыцəым. Уи диижьҭеи 100 шыцəса ахытцра аԥсуаа рзы мацара акəымкəа ныҳəоуп асовет жəларқəа зегьы рзы, – абас иаахиркəшеит Арнольд Сҭепан-иԥа Чиқобава иажəа. Сара астатиа анбасышəҭо ҳəа сажəақəа сқьышə иныцəыххуан еиԥш, дызхатəаз истол иқəыз агазеҭқəа иаарылихын, иацы ҳанеицəажəа ашьҭахь изқит, амашьынкалагьы икьыԥхьуп Дырмит Гəлиа изыскыз сгəалашəарақəа, мамзаргьы сажəа, абар, – иҳəан иаасиркит, сара макьана имықзацыз ԥьысшьон. Саагəыргьеит, сирманшəалеит Анцəа диныхəааит ҳəа сгəы инҭысхəааит.

– Иҭабуп, Арнольд Сҭепан-иԥа, шəшеилахоугьы аамҭа ԥшааны, насгьы абас ирласны иахьыжəқыз, – сҳəан, сқагылт ацара сҿазкуа.

– Дырмит Гəлиа изы аҳəатəы еснагь ироуеит ҳара иара ихааныз, хаҭала дыздыруаз ҳакəым, бзанҵы дзымбацгьы, ԥхьаҟатəи абиԥарақəа рхаҭарнакцəагьы. Ааи, ус ауп ишыҟоу амилаҭ аеҵəахəқəа рҭоурыхтə лахьынҵа. Саргьы иҭабуп ҳəа уасҳəоит Дырмит Гəлиа диижьҭеи 100 шыцəса аҵра иадҳəаланы ажəақəак сҳəартə еиԥш алшара ахьсуҭаз, – иҳəан, имаҿа аасиркит ауақбырг ԥшʒа ихы-иҿы лашаʒа.

Сара, аҵарауақ ду икабинет ааныжьны, сиԥырҵны санцагьы, аҿынтəарак сгəы иҭахəхəа иҭан уи ҳлитература апатриарх Дырмит Гəлиа изкны ииҳəаз ажəақəа. Аиашазы, урҭ сара агəахəара ду сырҭон избанзар, Аԥсны

аҵеи ду дҳаракны адунеи аклассикцәа дрыдкыланы дахьихцәажәаз. Уи изкны исиҭаз, макьана сызмыҧхьац, астатиагьы ҳанеидтәалаз ииҳәаз ахшыԥҵакқәа шьагәыҵс ишрымаз агәра згон.

Академик Арнольд Сҭеҧан-иҧа Чиқобава икабинет сандәылҵ, снеит Қырҧтәылатәи ашәҟәыԥцәа Реидгыла ахантәаԥы Григол Абашиҙе иҿы. Аиаша ҳҳәар ами, сыззнеиз аус ҳаҭырла дахаҵгылеит. Абар усҟантәи иажәақәа: – Дырмит Иосыф-иҧа Гәлиа аҧсуаа рымацара дырҵеиҙам, уи амилаҭқәа зегьы рзы дҿырҧшыганы даанхоит. Уаҵәы абыржәааны ууаир астатиа мазеины иҟалоит, амала, урысшәала акәу қырҧшәала акәу ишызыԥра? ҳәа, – азҵаара наргылан иажәа аахиркәшеит.

– Излашәҭаху абызшәала ижәԥы – аҭак нықасҵеит саргьы, қырҧшәала иԥыргьы аиҭагара шсылшоз аҟара идырыртә.

– Ус анакәха, ибзиоуп, зегь реиҳа исызгәакьоу схатәы бызшәала изыԥуеит – иҳәеит иара.

Саргьы – бзиала, уаҵәынҙа, – сҳәан, икабинет ҭбаа-ҭыцә сындәылҵит. Сымԥа хан академик Георги Николаи-иҧа Ҷьиблаҙе ишҟа. Уи усҟан Қырҧтәыла еиҳауи аҷыдатә ҵараиурҵеи рминистрс дыҟан. Ари август мза анҵәамҵазы акәын, Қырҧтәыла аинститутқәеи ауниверситети рҵаларазы абитуриентцәа аҧышәарақәа ианрылгазҵәҟьа иаамҵан. Аминистр ишә илагылаз рацәаԥын, ус аламала, иара иҿы анеира мариамызт. Адкыларҵаҿы итәаз аҧҳәызба дышгәамҵуазгьы (лгәы ҧырҵәахьазар акәхарын аҭаацәа), днықналаны иалҳәеит аҧсыуа журналистк Аҟәантәи дшааз, насгьы Дырмит Гәлиа ишәышықәса ахытҵра иадҳәаланы дибар шиҭаху. Макьана дықнамлац шысҳәоз даадәылҵит, – шәықнал, шәидикылоит, – лҳәеит, лнапы аминистр икабинет ахь инархауа. Сара саныԥнала дызхатәаз истол дахытҵны даасҧылан снапы аасымихит. Уии сареи ууанҙагьы

ҳаибадырхьан, аха уи аахыс аабаҟа шыҟәса ҭхьан, сигәалашәоит ҳәагьы сыҟамызт, аха сызлахәаԥшуаз ала сихамышҭыцзаарын. Георги Николаи-иԥа дуаѡы ԥшʒан, деинаалан, иблақәа ирыҭубаауан аҟәыҷареи, агәыбылреи змаз аʒәы шиакәыз.

Сара сыззнеиз азҭаара, Дырмит Гәлиа ишәышыҟәса ахыҭра ҳтәылаҿы инарҭбааны ишазгәарҭоз, сызҭааз аминистр ихаҵагьы ибзианы идыруан, аинформациа иман. Сара исҭахыз, сыззнеиз аус аʒбахә цәырызгаанʒа ихаҵа дналагеит абас иажәа:

– Абри ауаѡ ду, Аԥсны аҵеи лаша Дырмит Гәлиа изкны акы зѡырц сҭахуижьҭеи акырҵуеит, аха изыхҟьазаалакгьы аамҵа соуамызт еиуеиԥшым смаҵуратә усураҟәеи схатә ҭҵаарадырратә проблемақәеи сҳәалаха сыркын, соурышьҭуамызт, насгьы уажәы иалымҵызаргьы, ушьҭан ҳәа исыргәагәон. Аа, абыржәы ииаит хырԥашьа змам аамҵа, иахьаҵәҟьа салагоит Дырмит Гәлиа изку ажәа аѡра! – иаԥхьа иқәыз инапылаѡырақәа наҟ истол акьыԥшь ахь днарыханы, даасҿаԥшын, дсазҭааит: – аамҵа заҟа суҭоузеи, уабанʒанхои? ҳәа.

– Мчыбжьык сыҟоуп, – сҳәеит.

Ус акәзар, аамҵа сызхоит, ууанʒа изыѡуеит Дырмит Гәлиа изку астатиа неиҵых. Амала, издыруазар ауп стекст урысшәала акәу қырҭшәала акәу изѡырц шуҵаху ҳәа азҭаара нықәиргылеит, ууанʒа зыҟны сыҟаз апоет Григори Абашиʒе иеиԥш иаргьы.

– Шәара, Георги Николаи-иԥа ишышәҵаху, – сҳәеит, исиҵаз азҭаара аҵакс.

– Еилкааун, схатәы бызшәала акәхоит ишызыѡуа. Иахьа инаркны афымш рыҿены ууаи, абраҟа сусҳәарҵаҿы аматериал ҟалоит имазеины, – иҳәан, ашырҳәа дѡагылт, уажәшьҭа сцар шиҵахыз ихы-иҿы ианубаалауа. Саргьы бзиала ҳәа инапы ааимхны сындәылҵит икабинет. Мышкы иалагʒаны ссиа иарбаз рахьтә хѡыуаак рҿы снеихье-

ит, хар сымаҙам, сманшәалан сааиуеит. Уаҵәгьы исымоуп анеирҵакәа, – абас сгәы сҭахәыцуа саауан, сахьаанҷасыз асасааирҵа «Иверия» ашҟа…

Георги Николаи-иԥа Џьиблаҙе ианиҳәаз аамҭа иакәыршәаны сара снеит иара иҷы. Адкыларҵаҷы итәаз аԥҳәызба санылба, – дышәзыԥшны дтәоуп, шәыѡнал, – лҳәеит, аминистр икабинет ашә аартуа. Саргьы уахь сныѡналеит. Георги Николаи-иԥа, иҵабыргыҵәҟьаны, дысзыԥшны дтәан сыдҵа нагҙаны.

Дырмит Гәлиа ихаҷра аазырԥшуа аҵҵааратә ажәа гәылҭәаа аҳәара дарбанзаалак изы имариам, насгьы аамҭа кьаҷк иҵакҙаны, аха убас шакәугьы арҭ амшқәа иара изыскит, абар сусумҭагьы, – иҳәан, инасиркит агәалаҟара бзиа иманы деихаччо. Сара сгәырҕьаҵәа иааимысхит, иаразнак сылаԥшгьы нақәшәеит уи аѡымҭа актәи адаҟьаҷы, аганахьшәа иақәѡыз абарҭ ажәакәа: «Специалурад аԥхазури газеҭи» «Аԥсны ҟаԥшь». Сатвис. Академикоси Георги Џьиблаҙе. Избан изиҭаххеи ас еиԥш алкаара иара ишиѡыз усгьы ихьҙи ижәлеи ирҳәоит ҳәа сгәы иаанагеит. Аха ашьҭахь ауп ианыздыр ус зыҟаиҵаз. Убри афакт атәы абраҟа сазаатгылар сҭахуп имыцхәым ҳәа иԥхьаҙаны. Академик Георги Џьиблаҙе иусумҭа «Дырмит Гәлиа. Арҷиаѡы, аҵарауаѡ» аԥсшәахь еиҭазгеит, агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» адаҟьақәа рҷы иркьыԥхьит, егьырҭ ақырҭуа ҵарауаа рҟнытә иаазгаз рстатиақәа реиԥш. Аха сара сахьахәаԥшуаз исҭаххеит, сҭаххара адагьы иахәҵаны исыԥхьаҙеит хазы шәҟәны аҭыжьра. Избан акәзар, Дырмит ду ирҷиамҭақәа ирхысуа аҵаѡцәа, астудентцәа, арҵаѡцәа рзын ицхыраагҙа бзиан. Иара убасҵәкьа уи иԥсҭазаареи ирҷиамҭақәеи ҭызҵаауа аҵарауаа рызгьы хаҳара аланы иҟан. Ашәкәҭыжьырҭа «Алашара» адиректор, алитературатә критик Ҷыҷыкәа Коҕониа иҟны снеит сеиҭага сыманы хазы шәҟәны иҵижьырц. Уи сидеиа иаргьы дадгылеит, аха иҳәеит обкомаа рзин имамкәа

ишизҭмыжьуаз, избанзар 1975 шықәсазтәи аҭыжьратә аплан шыҟаҵоу, урҭ рлимит иара дышзаламкьысуа, уи аѡыза алшара шимам, убри аҟнытә Аҧснытәи обком ахпатәи амаӡаныҟәгаѡ Мҧьыҭ Шьақьыр-иҧа Хәарцкиа иҿы снеирц арзаҳал сыманы.

Аҿеныҵәҟьа сарзаҳали сеиҭагеи сыманы снеит обком ахпатәи амаӡаныҟәгаѡ иҿы. Ажәак смырҳәаӡакәа сарзаҳал инапы аҟәиҵеит иҭыжьтәуп ҳәа, уигьы азмырхакәа аҭел дизасит иара ишҟа сназышьҭыз адиректор иахь: «Академик Георги Ҷьиблаӡе Дырмит изикыз аусумҭа хазы шәыҟәны иҭыжьтәуп, уи аҧсшәахь еиҭазгаз Руслан Қапба уажәы иманы днеиуеит» ҳәа. Сара саргәыргьеит сус ахьыманшәалахаз. Нас ҳамҭак днахәаҧш-ѡахәаҧшын сеиҭага насиркит авторгьы уаргьы аус бзиа ҟашәҵеит ҳәа насаҳәаны. Сара Ҷыҷыкәа Коҕониа иҿы снеины исҵеит академик иусумҭа.– Уажәшьҭа нкылашьа амаӡам, лассы иҭыҵуеит, ас ҳахьныҟәаз еиҳа еиҕьуп ихәыцагәаны аиҳабыра идмырбакәа, идмырҳакәа иҭҳажьыр аҵкыс ҳәа – иажәа аа҃ахиҵәеит. Саргьы шьҭа ишҭыҵуа агәра ганы сусурахь сцеит. Аха уара иуҳәо анцәагьы иуциҳәар акәзаап. Ус хәымш ааҵуаны, Ҷыҷыкәа Коҕониа сусура҃ы аҭел дысзасит аранӡа улбааи ҳәа (ашәҟәҭыжьырҭа актәи аихагыла҃ы иҟан, агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» – ахпатәиа҃ҿ). Сара сгәы иаанагеит сеиҭага иадҳәаланы зҵаарақәак изцәыртҵзар ҟалап ҳәа. Снеизар, аҭагылазаашьа зынӡа да҃еакын. Сшыныѡналазҵәҟьа адиректор сеиҭага анапѡыреи обком аҟнытә изаарышьҭыз М.Шь. Хәарцкьиа ирезолиуциа зқәыз сарзаҳали снапы инаиркит абас нацҵаны: – Руслан, арҭ адокументқәа аус руам, урҭ аазышьҭыз ачынуаѡ обком амаӡаныҟәгаѡ М.Шь. Хәарцкиа ишубо, имаҵура дамырхит. Убри аҟнытә обком аѡбатәи амаӡаныҟәгаѡ А. П. Саҟварелиӡе иахь уцаны (уи иоуп аидеологиа знапы ианыртҵаз) ѡаҧхьа азин ылхтәуп, иаагатәуп Георги

Николаи-иԥа Џьиблаʒе Дырмит Гәлиа изку иусумҭа… уаҟа иажәа ааникылан днасҽаԥшит, иахысҳәаауа дазыԥшны.

– Ҷыҷыкәа Константин-иԥа, сара иахьынʒаздыруа амчраҿ иҟоу ачынуаѡ имаҵура данахагылаз инапы зҵаиѡыз, ииʒбауаз идырбгоит ҳәа сгәы иаанагом, избанзар, уи апрактикаҿы иҟам, ус иалагазаргьы заҟа ус еилахәеилапашьны, ахи аҵыхәеи узеилмырго иҟанаҵозеи сҳәан, – уа сҽааныскылеит уаҳа уи азҵаара саламлакәа.

– Уи саргьы издыруеит ус шакәу, аха ари аҿыц маʒаныҟәгаѡ Қарҭынтәи ииаз имчра ирҕәҕәарц, дышҟәыҕоу ҳирбарц азын зегьы илаԥш рхигарц иҵахуп, – абас адиректор ихаҵагьы агәынамʒара шимаз иажәақәа ирыҵубааua даацәажәеит.

– Ибзиоуп, нас, Ҷыҷыкәа Константин-иԥа, иуҳәаз саҳаит, уаҵәы аҿыц иааз амаʒаныҟәгаѡ ихьʒала арзаҳал ѡны анеира сҽазыскуеит сидикылозар ҳәа, – саацәажәеит ацара сҽазкуа.

– Уи уидикылоит, насгьы сгәы иаанагоит узнеиуа аус мап ацәикрым ҳәа, избанзар, акы, Дырмит Гәлиа изку аиубилеи Аԥсны мацара акәымкәа ҳтәыла зегьы аҿы ныҳәак еиԥш иазгәарҭоит, уи ихаҿы иааимгар аурым. Ѡбагьы, ҳмаʒаныҟәгаѡ ҿыц ақырҭуа ҵарауаѡ ду, академик Георги Џьиблаʒе дизымдыруа дауҟаху, уигьы уус иахәоит, иацхрааyеит, – ҳәа иажәа ааҿахиҵәеит, уи азҵаара уаҳа даламцәажәо.

– Ҷыҷыкәа Константин-иԥа сманшәалахар, ѡаԥхьа ара субап, абзиараз, – сҳәан, адиректор икабинет сындәылҵит сеиҵага анапылаѡыра (обком амаʒаныҟәгаѡ ҿыц исырбарц азын) сыманы.

Ѡбаҟа саат инареиҳаны адкыларҵаҿ сыԥшызаргьы аҽены сидикылеит Саҟварелиʒе. Иаԥхьа иқәысҵаз сарзаҳал даԥхьеит, нас Дырмит Гәлиа изкыз академик иусумҭа згәылаз апапка даҕрамлакәа ус иаашьҭихын

днахәаԥш-ҩахәаԥшит ҳамҭак икны. Сара ииҳәарызеишь «мап» акәу «ааи» акәу ҳәа сизыԥшын сгәы хыҵыхҵуа. Нас илакҵа уҵазмырԥшуаз ибласаркьа аамихын, амамеиқәара иҽатәаны, цәгьара дук изызузшәа деиқәыхьшәашәа ихы насықәкны ҿааиҵит.

– Иарбан журналу, мамзаргьы иарбан газеҵу ари аусумҭа ахьынтәеиҵаугаз? – ҳәа. Сара убасҟан ауп схаҽы иаанааи Георги Џьиблаҙе истатиа иақәиҩыз ажәақәа ирыҵаркуаз, урҭ иара азын шаҳаҭра зуаз шдокументыз, ус аҟаҵара аҵҵаарадырра ишацәаҩаз.

Автандил Пиотр-иԥа изҵаара сгәы иныҵаххны аҭак ҟасҵеит абас: – Макьаназ ижурналума игазеҵума џьарамзар џьаргьы икьыԥхьҙам, уи ҳгазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» азы ҷыдала иҩит. Илакҵа зынҙа сҭамырԥшҙакәа ҙибнаҟа дыԥшуа ҿааиҵит. – Оригинал иахьынтәеиҵагоу збар сҭахуп, – иҳәеит сцара дахыццакуа. Уажәыҵәҟьа иаазгоит – сҳәан сындәылҵит. Аҽены обком аҩбатәи амаҙаныҟәгаҩи академик Георги Николаи-иԥа Џьиблаҙе иусумҭеи «сзеибамырдырит», уи сыманы саннеи, иара деилахан, сидимкылеит. Зегьакоуп адырҩаҽены изулак снеит иара иҽы. Дырмит Гәлиа изкыз астатиа қырҵшәала иҩыз аасымхны данлахәаԥш, илаԥш иаразнак иаахеит актәи адаҟьаҽы аганахьшәа уи автор иақәиҩыз абарҵ ажәақәа. (аҩада ишаныстахьоугьы еиҵаазгоит): «Специалиурад аԥхазури газеҭи «Аԥсны ҟаԥшь истатвис». Академикоси Георги Џьиблаҙе».

Аҵааршәы, мамзаргьы аҙыршы инапы ҭишьызшәа ихы-иҽы иаразнак аԥштәы аԥсахит, цәымҵрак, тәамбарак илакҵа ҭылашьцаақәа инарыҵатәеит, илақәа хаххала иикыз аусумҭа абҕьыцқәа еихыршәшәо иҽынаихеит, абжараҽы даннеи, даатҵылан ииҳәарыз ҿарԥак анимоу, даасҿаԥшын, ажәазаҵәык аарла иҳәеит – ииҩҙазеи ҳәа.

Нас уаҳа ажәакгьы мҳәакәа, иацы иаазгаз сарзаҳал, иаԥхьа дааханы иқәыз инаниҵеит: «обком алимит

ала икьыԥхьтәуп» ҳәа. Уи акәын саргьы исҭахыз. Сара убра сгыланаҵы уи ауаҩ ихы-иҿы ианызбаалон обком аҩбатәи амаҳаныкәгаҩ ҿыц, ҳажәлар рдоуҳатә культура амԥан ахь зынҳа дшыкамыз. Уи атәамбареи ацәымгреи ишҳамха игәы ишҭаз илакҵа мацара иаҳәон. Уи арҵабыргит Аԥсны аҵеи ду Дырмит Гәлиа изкны аԥсуа газет «Аԥсны ҟаԥшь» азы ҷыдала академик Георги Ҷьиблаҳе иибыз астатиа аниба. Иара итәала уи аҩымҭа автор ихы лаирҟәызшәа ибон, убранҳа ҳцәымгра илан: Уи ҭәахышьа амамкәа ихы-иҿы ианызбаауан минуҵкәак уа сихәаԥшуа сахьгылаз, саниԥырҵгьы акраамҭа сыбла дыхгылан уи ачын уаҩ заҟа ҳцәымгра илыжжуа деиқәзаҷа дахьтәаз, еиҳаракгьы иитахыз ахьзыкамлаз, иитахыз уи акәын, қырҵуа журналк, ма газетк аҿы акьыԥхь абахьазҭгьы, иҭытҵхьеит ҳәа мап ацәикуан, аха иблала ибеит иҟаҵәкьаз, ҷыдала аԥсуа газет «Аԥсны ҟаԥшь» азы ишиҩыз, ишиҭахымызгьы дақәшаҳатхеит аҵарауаҩ ду иусумҭа хазы шәкәны аԥсышәала аҭыжьра*. Уи редакторс дамоуп апоет, академик М. Лашәриа.

Зегьы зхысҳәаауа Кәасҵа Герхелиа иажәеинраала «Ахаҵара мҩала» ауп. Хыхь ишазгәасҭахьоу еиԥш, уи автор иҩит Дырмит Гәлиа диижьҭеи шәышықәса аҵра иадҳәаланы Қарҭ ақалақь аҭыԥқәа руак Нариҟала идыргылаз ҳпоет ду ибаҟа иахҳәааны. Уи анаадыртуаз аҿены Кәасҵа Герхелиагьы убра далахәын, дықәгыланы аԥсышәала исахьаркны даԥхьеит. Усҟан Асовет Еидгыла аԥсы ҭан, ҳажәларқәа риешьара аҳаҭыри амчи аман, избанзар, иҳәаақәнаҵон акоммунисттә партиа аидеологиа. Аха аамҭеикәшара иаанагаз, иахылҵыз амыкәмабарақәа, иаҳҳәап, Асовет ҳәынҵқарра аилаҳара, ахыбгалара – ууанҳа еишьцәас еибабоз, еизгәааны еилахәны тәыла дук анапаҵаҟа инхоз-инҵуаз, акоммунизм лаша ҳаргылоит ҳәа иацԥыҳәаны ихандеиуаз ҷынҷаны реиба-

* Уахәаԥш: Георги Ҷьиблаҳе. Дырмит Гәлиа. Аҟәа: Алашара, 1975.

фара – абри абраҟагьы ианыԥшит, иахҭынхьааит. Иҟалаз уи ауп, ақырҭуа фашистцәа Аԥсны аԥсуаа ыкәаҳхуеит ҳәа ианақәла, нас ҕәҕәалаҙа ианаҵаха, ирҳаз ауасақәа реиԥш еибарѡны иахьааз ацара анрықәшәа, Дырмит ду ибаҟа раҵахараҷы акыр ахаразшәа иқәыргеит азнык азы. Аха Шеварднаҙеи уи ибанда реиԥш имхәыцуаз ирарҳәазар акәхап «зынҙа шәхы шәмырԥхашьан. 1500 шықәса зхыҵуа шәышәҟәыѡѡра иатәым ҟашәымҵан ҳәа». Ѡаԥхьа Дырмит Гәлиа ибаҟа уаанҙа иахьгылаз ицәырҵит.

Ақырҭуа нацистцәа дара рнапала Қарҭ ақалақь аҷы идыргылаз, ықәаагоит ҳәа иабашьит, аха иазымиааит, иаҵахеит.

Абас ахатә биографиа амоуп Кәасҵа Герхелиа ажәа зхиҳәааз Дырмит Гәлиа ибаҟа.

Уажәы ҳахәаԥшып уи сахьаркыратә ѡымҭак аҳасабала, аѡаҙара ахьынҙаҡоу, насгьы аамҭеиҭасра аԥырхагоу иаԥырхагамхоу.

Ишдыру еиԥш, иарбан ѡымҭазаалакгьы изҵанакуа аамҭеи уи ҳәаақәызҵо аидеологиатә хырхарҭеи иага рыла аиҵакрақәа ахҭынхьааргьы исахьаркны, насгьы излиааз аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа ҵаҵгәыс иаҭаны иаԥҵазар уи бзанҵы ахәажәцәа аҟәнылаҙом, аԥхьаѡ дамоуп есымша. Ари асахьаркыратә литература ршаз аахыс иатәышьҭраны иаауеит. Ус акәмызҭгьы, зқьышықәсала ақәра змоу асахьаркыратә ѡымҭақәа ҳара ҳҟынҙа (иахьатәи аԥхьаѡ иоуп сызҷу) изааҙомызт, ашәышықәсеиқәарақәа ирылаҙуан. Урҭ иклассикатә ѡымҭақәаны, идоуҳатә мазараны иҟазҵаз амагиатә мчы змоу ажәа сахьарк ауп.

Кәасҵа Герхелиа иажәеинраала «Хаҵара мѡала» иҳанаҳәоит ҭоурыхтә хҭыск иатәу. Уи убриоуп: Дырмит Гәлиа ибаҟа Қарҭ ақалақь аҷы аартра, уи ныҳәак еиԥш қарҵаа шаԥылаз. Аѡымҭа злыху, материалс иамоу абри

асиужет ауп. Апоет илшеит апоезиа цәа хаа аҟәынҵаны, насгьы усҟантәи асовет жәларқәа риешьара, реиҩызара, реимабзиара аидеиатә ҵакы аманы аарԥшра. Убри итема хада инаҷыбааны, екскурск аҳасабала автор ихаиршҭуам Аԥсны аҵеи ду Дырмит Гәлиа хаҵара мҩала дахьнеиз аҭыԥ аҭуорыхгьы. Уигьы аԥхьаҩ изгьы, ажәеинраалазгьы кыр аҵанакуеит, ҭоурыхтәла узырхәыцуа нас иахьатәи ҳаамҭахьгьы ухьазырԥшуа афеноменқәа ирхуԥхьаҙалаша акоуп.

Дырмит Гәлиа ибаҟа дыргылараны иахьыҟоу аҭоурых ҭыԥ апоет абар асахьа шҭихуа: «Еибашьра-мцала иҙрыжәны, ахҭыԥқәа анпыҟҟала, Ахәыцра иҵанагалан, Мтквари иҵаԥшуа, Иажәракьхан игылоуп имқәацо Нариҟала, Амраш цаҳә-цаҳәуа мшаҿнеиԥш иахашуа».

Ари ахшыҩзцара автор иажәеинраалаҷы иҵегьы ирҵаулоит аҭоурых адаҟьақәа дыргәылаланы, урҭ насгьы ирыҵубаауа асахьақәа аԥхьаҩ изааигәаны иныруеит ииасхьоу аамҭа атәы шаҳәоугьы. «Ақырҭқәа рыԥсы ахьақәырҵоз рыԥсадгьыл, Ируазма ишьапы ықәкьысыр ари адгьыл атәым».

Ааи, «Абри аҭыԥаз иқәылон ажәытәан аԥьамқәа, Аимҵәацәа ршьала ахаҳәқәагь ҙысон. Абра аҳәа анырҟьоз, амрагь гачамкуан, Аимҵәацәа рҳәаҭҳажә абра иазынхон».

Абри иԥшьоу адгьыл иқәгылоит Дырмит ду ибаҟа. Уи ахҭыс апоет иаҵшьны иазгәеиҵоит: «Дырмит ду имҩа иахьа иҵбаа-ҵыцәҙа, Кура ацҳа иқәлеит ныркә-аарцә еимадо. Дырмит ду Қарҵҟа дааит хаҵа-мҩала, Иаԥсаҵәкьоу аҵеи нас, дырҵеиуп зегьы. Дааит уи иашьцәа ргәы ирхаан ашәала, Уи згәаҵан имнеиуа дыҟам аҙәгьы».

Ари ахҭыс – Дырмит ду ибаҟа Қарҭ аартра – ақырҭуа жәлар рызгьы ныҳәоуп, иаргәырҵьоит, уимоу аҷандар ҵлақәагьы ахьгылоу гәахәарак шроуз удырыртә еиԥш рыбҕьы шәыршәыруеит, акы рҳәоит аԥсабара бызшәала.

Ақырҭуа поетцәа дуқәа Илиеи Акаки ақалақь агәҭа иахьгылоу «инкахәыцуеит, ишахәҭоу иҧыларц шәа ҷыцқәак ҧшааua».

Апоет ихаҭагьы абри ахҭыс инаҭаз агәалаҟара аадырҧшуеит абарҭ ацәаҳәақәагьы:

Аҧсуа итҽѡангьы аирст иахьа абраҟа,
Изалшома мчык бзанҵ уи арқәацарц.
Изалшома шьҭарнахыс, абри аҭыҧ мбакәа.
Аҧсыуак Қарҭынтәи днықәгьежьны дцарц.

Ажәеинраала «Хаҵара мѡала» автор ихиркәшоит акоммунисттә идеологиа иҳәаақәнаҵаз асовет жәларқәа реиѡызареи реимадареи аидеиа апафос ҳаракы аҵаны:

Мтквари ахықәан еизеит хәыҷла-дула,
Ажәала иузҳәома, урҭ гәырґьо шаҟа,
Иҧшуеит зегь амитинг ашҟа патула,
Иахьырҳәаз ихтуеит ҳәа Дырмит ду ибаҟа!

Кәасҵа Герхелиа «заказла» аныҳәақәеи, аиубилеиқәеи, аҭоурыхтә хҭысқәеи ирызку асахьаркыратә ѡымҭақәа, зегь раҧхьаʒагьы ажәеинраалақәа зыѡуаз поетмызт. Ус шакәу аѡада ҳзыхцәажәахьоу иѡымҭақәа идырҵабыргуеит. Аха араҟа иҟоуп иазгәоуҭаша даҽеакы. Уи убри ауп: апоет аҧсҭазаараҿы хаҵала ибла иабаз, дызхаану, дызлахәу ахҭыс, ибзиароума, ицәгьароума, иубилеиума, иныҳәоума ѡымҭак азикырц ианақәикы иалихыз атема иаҵоу аидеиа, ахшыѡзцара «амца инаркыроуп», деибанаркыроуп, ихҭынхьаароуп, ажәакала, лоунатә ицәа-ижьы иануроуп, мамзар, икалам шьҭихуам ишаблонхар ҳәа дацәшәаны. Убри аҟнытә уи еиуеиҧшым ахҭысқәа (уа иаҵанакуеит аѡада ишысҳәаз еиҧш, аныҳәақәа, аиубилеиқәа, арыцхәқәа)

ирзикуа иажәеинраалақәа ирыҵоу ахшыҩзцара ҵаулеи ацәаныррa ԥхеи, иметафоратә еиҿыбаарақәеи ҵоурыхтәла ахәыцрақәеи уҳәа ихымԥадатәиу апоезиатә маҭәахәқәа зегьы еилаланы аԥхьаҩ дхырхуеит, дыртәыртәуеит, уимоу, ишзеиԥш темоугьы ихадыршҵыртә аҟынӡа. Абри афактгьы Кәасҭа Герхелиа арҿиараҿы имаз аҟыбаҩ аҩаӡара мҩашьо иаҳнарбоит, даҽеакала иуҳәозар, иарбан темазаалакгьы азнеишьа идыруан, иҳәатәыз еилыхха ибон исахьаркны аҳәашьагьы дақәшәон. Ус шакәу хара ҳамцаӡаргьы, иарҵабыргуеит ажәеинраала «Хатҵара мҩала» ахалагьы. Уи асахьаркышьа атәы анаҳҳәах, иаагап ҳахшыҩзцара шаҳатра азызуа ҿырԥштәқәак. «Амраш цаҳә-цаҳәуа» (аԥсабаратә цәырҵроуп, ашоура шыҟоу ҳнарбоит); «Иажәракьхан игылоуп имқәацо» (Нариҟала ақәра ду шамоу аҳәоит); «Аимҵәацәа ршьала ахаҳәқәагь ӡысон» (аԥсадгьыл ахақәитразы ашьа рацәаӡаны икатәон ауп иаанаго). «Абра аҳәа анырҟьоз, амрагь гачамкуан» (убриаҟара аибашьра еилашуан, амца рҿыдды аҳәақәа еиҿакшон амрагьы гачамкыртә, ишанхартә аҟынӡа) уҳәа убас иҵегьы ажәеинраала «Хатҵара мҩала» иагәылыҷҷауеит аметафоратә еиҿырԥшрақәа, урҭ идырҕәҕәоит аҩымҭа аидеиатә ҵакгьы асахьаркыратә напҟазарагьы.

Абраҟа иҳәатәхоит даҽеакгьы. Ииашоуп, хыхь иазгәасҭеит ҳзыхцәажәо ажәеинраала ахәажәцәа шахам, аамҵеиҵасра шзаԥырхагамхаз, атемеи иара злеибаркуажәа сахьарки ирыбзоураны. Аха убас шакәугьы иахьатәи аԥхьаҩ, Аԥсны Аҧьынҧьтәылатә еибашьра (1992–1993) зхызгаз изидкылом, рыгәра изымго дырцәыхьшәашәахьеит ақырҵцәеи ҳареи ҳаиҩызара, ҳаимабзиара пафос ҳаракыла (усҟан, еиҵасҳәоит, ус иатахын, ус ихәыцуаз рацәаҩын, иахьагьы урҭ иркьарзу рахьтә инхазгьы ыҟазар ауеит) иззышәҳәаз ацәаҳәақәа. Иаагап даргьы: «Уи амҵан еизеит Қарҵаа хәыҷла-дула, Ажәала

иузҳәом урҭ гәырҧьо шаҟа»; «Қарҭ иаԥит ҽа-ҭоурых даҟьакгьы ҷыцъа, Еицырҳәеит аишьцәа ашәа неимдо»; «Дааит уи иашьцәа ргәы ирхаан ашәала, Уи згәатцан имнеиуа дыҟам аҙәгьы»... уҳәа еиҵа акык-ԥбак.

Иаахҵәаны ируҳәозар, арҭ аԥада иаазгаз игәылҭәааy апоезиатә цәаҳәақәа асовет аамҭазы иҟазшьарбаган, избан акәзар, усҟан ажәларқәа реиԥызареи реимабзиареи атема азышәаҳәара асовет литература алитмотив хадақәа ируакын. Араҟа иԥьоушьаша ҳәа акгьы ыҟаҙам. Уи адагьы алитература ршаз аахыс ари атема иалхәаны ишыҟамыз ашәышықәсақәа ирықәлоу адунеизегьтәи асахьаркыратә ԥымҭақәа ирҳәоит, идырҵабыргуеит. Аха Шевардназеи уи ибандеи Аԥсны иазаарцаз, изҵадыргылаз ауаҕеимышхарақәа ухаҷы ианааугалак, иуздырҵысуа агәаҕ убриаҟра амч ҕәҕәоуп ажәытә, аҷатә аахыс дареи ҳареи наҟ-ааҟ иҳадҳәалоу иарбанзаалакгьы ашьҭамҵа умбо иаҵанарҙыртә аҟынҙа. Ус иҟоуп ауаԥы иԥсихологиа. Уи еснагь агәаҷанызара ихәҵоуп аԥсадгьыл аҵоурыхтә лахьынҵа иаҵанакуа зегьы рҷы. Ари аус ԥшьаҷы имаԛ-саԛу ҳәа акгьы ыҟаҙам, зегь хадароуп.

Кәасҵа Герхелиа, жәаҳәарада, аԥсыуак иаҳасабала, даара даргәырҧьеит Дырмит ду ибаҟа Қарҭ ақалақь аҷы иахьаадыртыз. Убри ауп апатриоттә жәеинраала бзиа зазикызгьы, излиааз аамҵа агәеисыбжь аныруа иахьанҙагьы (еиҵасҳәоит, уи иалыԥсааз цәаҳәақәак ҟалазаргьы) изааҙаз ауаԥытәыԥсатә ԥхара аманы.

Ажәеинраала «Ныхәоуп Тҟәарчал» акәзар, араҟа апоет ашәа азиҳәоит агәалаҟара бзиа уаԥы изҵоу, иҵоурыхтәуп ҳәа иуԥхьаҙаша культуратә хҵыск. Уи убри ауп: Тҟәарчал ақалақь агәҵаны ихьыцәцараха идыргылаз Акультура ахан ихьӡ ахырҵеит аԥсуа литература ашьаҭаркԥы Дырмит Иосыф-иԥа Гәлиа. Аԥада ҳзыхцәажәаз ажәеинраалақәа «Хаҵара мԥала» «Ныхәоуп Тҟәарчал» тематикала иахьеиқәҷырҵуа анаԥсангьы

«жьрацәарала» еизааигәоуп, аҩхҭыскгьы Аԥсны атҵеи ду Дырмит Гәлиа изкуп. Актәи аҿы – Қарҭ уи абаҟа аартра. Аҩбатәи аҿы – Тҟәарчал Акультура ахан ихьӡ ахҵара. Ус адәахьала уахәаԥшуазар, аҩхҭыскгьы темак иатәуп, уи адунеи иатҵанакуеит. Убри аҟнытә, урҭ еизааигәахаӡар еиқәҿырҵәар ауеит. Усҟан аҩжәеинраалак рахьтә акы егьи иахьыԥшхар алшоит, атҵакгьы ԥсыҳехоит, дышьҭрақәлама уҳәартә еиԥш, аԥхьаҩ агәаанагара изцәырҵуеит иԥсабаратәны. Аха Кәасҵа Герхелиа апоет ҟазацәа зегьы ишырцәаҩоу еиԥш, абраҟа иԥшааит арҭ ажәеинраалақәа уаҩ дук ишидҳәалоугьы, ишизкугьы урҭ наҟ-ааҟ «еиламкьакьо» аҳәаа рыбжьаҵо, еиҟәыҵхауа ацаԥха аԥшаара. Ишаабо еиԥш, апоет иобиект еилкаауп, Дырмит Гәлиа ԥсра зқәым ихьӡ ахырҵоит Тҟәарчалаа ҿыц идыргылаз ркультура ахан. Апоет илшон ашаблон мҳәыр (алитератураҿ иуарла-шәарламкәа иуԥыло) иацәыхьчам, ишаанагара иҟоу аҩымҵа аԥҵара, аԥсуа жәаԥҟа ишаҳәо еиԥш, аҵәгьы мбылуа, акәацгьы ӡуа угәалазыршәо. Усҟан, жәаҳәарада, аԥхьаҩ игәаԥхо ажәеинраала зыҟаломызт. Ари изымдыруа дауҟахыз Кәасҵа Герхелиа. Уи ирҿиаратә баҩхатәра ишатәышьҭроу еиԥш дныҟәеит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ипоезиатә дунеиқәыԥшылара иалибаауеит Тҟәарчал ақалақь иаакәыршаны иҟоуп аԥсабара ссир, еилашуа асоциалтә уаажәларра рыԥсҭазаара, иугәаланаршәартә еиԥш апоет гәлымҵәах Леонти Лабахәуа Тҟәарчал иазикыз ԥсра зқәым ипоезиатә цәаҳәақәа «гәырр-агәақь, гәырр-агәақь» абжьы. Тҟәарчалаа ргәыргьара аарԥшраҿы автор ихы иаирхәоит аԥсабаратә пеизажи аиндустриатә қалақь еилашуа аԥсҭазаареи наҟ-ааҟ ихеибарҭәааua ныҳәак еиԥш ажәлар ргәыргьара гәыцә хаданы иагәылганы, насгьы Тҟәарчал агеографиатә релиеф иамоу аҷыдарақәагьы аныԥшуа. Ас аҟаҵара ажәеинраала ардура акәӡам изызҳәо. Уи иаанагоит автор итема, мам-

заргьы, иобиект инаʒа-ааʒаны аарԥшраҽы алаԥшҳәаа арҭбаара, аилкаа узҭоу (ҳәарада, нацәаҟәкыла Тҟәарчал иадҳәалоу) адырраҭарақәа, ажәакала, уи ахьʒ зларҳәо, аԥсы злаҭоу аелементқәа зегьы атопонимикагьы убрахь инахыԥхьаʒаланы...

Абарҭқәа зегьы амхылдыз еиԥш, ахҭыс хада – Дырмит Гәлиа ихьʒ Тҟәарчалтәи Акультура ахан ахҵара иадҳәалоуп, уи ицәырнагаз, аԥхьаɷ гәахәарыла игәаҽы, иԥсаҽы инеины аҭыԥ нызкылаз роуп ажәеинраала еибаркны измоу, иаҟәу апоезиатә цәеижьы ҟәымшәышәны, ауаɷытәыɷсатә ԥхара аҵаны иҟазҵаз. Ажәеинраала иаԥхьаз, Тҟәарчал бзанҵы изымбацгьы ихаҽы инхо, игәынкылараҽ иннажьуа, асахьақәа рацәахоит, иаҳҳәап, уи иахагылоу ашьхақәа, аиндустриатә қалақь даҽеакы иалазмырɷашьо ахаҽра уҳәа жәпакы. Нас ауп Тҟәарчалаа ргәыргьаратә ритуал, рныҳәа иккаʒа ҳаԥхьа ианцәырҵуа.

Хыхь еиқәысыԥхьаʒаз аҧыдарақәа апоет иажәеинраала «Ныҳәоуп Тҟәарчал» ҟарҵоит ахатә хаҽра аманы, иоригиналтәу ак акәны. Уи ами ирҳәо аɷымҭа зырԥшʒо абарҭ апоезиатә цәаҳәаҟәагьы:

Аҽацәқәа лакьы-лакь, иахаршә ахҭырԥа,
Икахәхәа игылоуп ГРЕС атруба.

Иацаҳҵап аҽырԥштәқәа еиҵа акык-ɷбак. Урҭ иаҳдырҳауеит аиндустриатә қалақь агәеисыбжь:

Аалʒга рахәыцуп, Аҟармара ԥхьарцоуп,
Арацәа симфониа аԥсҭа иахьыгʒоуп.

Абар даҽеа ҽырԥштәыкгьы:

Лбааҟа ирбеио, арацәа ахьдырцо,
Авагон-рдәынақәа ахаԥыруеит ЦОФ.
Арҭ ацәаҳәақәа Тҟәарчал инеихьоу иакәым, изым-

бацгьы ибахьазшәа ибла иаахнаргылоит, ипоезиатә хаҽсахьаны. Насгьы араҟа автор зсахьа ҭихуа асовет уаҩы ихшыҩи инапи идырҿиаз ауп. Уажәы ҳахәаԥшып аԥсабара сахьаркны ишааирԥшуа:

Анирахь маҳәҵас ауапа иҵашьшьы,
Лашькьындар чча-ччо иҿыхеит шьыжьы.

Абар даҽеа пеизажкгьы:

Аисырра алахь-ҿаша гәкыуп,
Иахьа иара амҵан мца-ссирк еиқәуп.

Тҟәарчал идыргылаз Акультура ахан ауп араҟа апоет зыҙбахә имоу. Анаҩсан еиҳагьы ирҵбаауеит уи ахшыҩҵак:

Наҙаҙа иԥхалоит уи амца жжаҙа,
Наҙаҙа инхоит уи амца ԥхаҙа.

Ааи, ус иагьыҟалоит. Уи акультура ахан аҩнуҵҟа иахьа қәҿиарала аус ауеит СССР жәлар рартист, адраматург Шәарах Ԥачалиа ихьҙ зху акомедиатә театр.

Тҟәарчалаа рымацара ракәымкәа, ари агәырҧьа ду – Акультура ахан – Дырмит Гәлиа ихьҙ ахҵара – аԥсабараҵәҟьагьы ианырит, иадырит ибзиаз хҵыск шыҟалаз аҟара. Уи ауп иаҳәо аҩымҭа хзыркәшо аҵыхәтәантәи ацәаҳәагьы: «Адаул иасуеит, игәырҧьан ахәқәа» ҳәа.

Уи адагьы, Кәасҵа Герхелиа ҳзыхцәажәо ари ажәеинраала аниҩуаз аамҭазы араҟа аԥсҭазаара еилашуан агәырҧьаратә, агәалаҟаратә пафос аҵаны. Ус шакәу аҩымҭа автор иаҵшьны иазгәеиҭоит абас иҟоу аштрихқәа рыла: абыргцәа ргәалаҟара, аҿар ирацлабны

рыкәашара, ираҙынпҫараха рҳазыртрақәа релыцьцьара уҳәа убас итцегьы.

Абартҵ адеталькәа зегьы ажәеинраала аидеиа дыргәгәоит, асахьаԝыратә напҟазара иацхрааУеит, апҫтазаара атцабыргхатҵа аҽеакәыршәаны.

Усҟан ахахьы аагара уадаԝын шыкәсҟәак рышьтахь акыртуа фашистцәа иаҳзааргаз аибашьра хлымҙаах иахҟьаны акалакь зтанаргыларан иҟаз ауадаԝрақәа: амацәаз (аблокада) атакра, амамзаара, амлакра, апсытбара уҳәа уи заҟа... Аха Тҟәарчалаа, ргәы камҳаит, ихьамтцит, икәпон рцеицәа рхы-рыпсы иамеигҙа, аҕа хәымга ишьапы ҟьашькәа аладмыргылт рыкалакь гәакьа иага агәаҟракәа рхыргазаргьы. Ари афакт иаҳәоит Тҟәарчалаа рылаҙара шыгәгәоу, ишгәымшәакәоу, абышьтрала иааУа рабацәа рфырхатцара кәалеимадарала ишааргаУа, дара рзы Апсадгьыл абзиабара зегьы ишрыцку. Тҟәарчал иахәтатцәҟьаны иахцоуп акалакь Фырхатца ҳәа иԥшьоу ахьҙ.

Ари аԝымта ахы «Ныҳәоуп Тҟәарчал» иатцубааУеит даҽеа хшыԝзцаракгьы. Уи Тҟәарчал ныҳәоуп, имшуп ауп иаанаго. Ус анакәха, уи иага ауадаԝрақәа ирыкәшәаргьы, иахтынхьааргьы иахьагьы наҟ-ааҟгьы атоурыхтә лахьынтца апеиԥшхә бзиа амоуп.

Кәаста Герхелиа ипоезиатә дунеиқәыԥшылара шьардаҙа итбааУп, уи иатцанакуеит инартцауланы апстазаара икәнаргыло еиУеиԥшым апроблемакәа, еиҳараҙак ихата поетк иаҳасабала ихтынхьааз, мамзаргьы дызхаану, ибзианы иидыруа абзазаратә хтысҟәа. Иара убас иуԥылоит асоциалтә-политикатә мотивкәа цатцгәыс измоугьы. Уаҟа автор зҽлымҳара рзиуеит амилат-хьыԥшымратә қәпара иадҳәалоу азцаарақәа хахатцәҟьа акәымзаргьы ақыртуа цензура аҽеацәыхьчаразы еитарсны иҳәоу ахшыԝцакқәа рыла. Аха зегьы акоуп апоет иага «ихԝаны», «итаҳәҳәаны» иҳәаргьы, игәтакы апхьаԝ еиликаУеит, ихаҽы инеиуе-

ит автор дзыргәаҭеиуа, ииҳәарц иитаху, амилаҭ азеиԥш хьаа шакәу ибоит.

Аҩада исҳәаз ахшыҩзцара сара имҩашьо избоит, х-куплетк иҟоу ажәеинраала «Ерцахә» аҷгьы. Аԥсуа поетцәа аҳәырҩы Аԥснытәи ашьхақәа реибаркыра ду аҳас Анцәа ирзишаз Ерцахә иазышәаҳәахьеит, итцегьы уазааигәаны иуҳәозар, ажәеинраала ссирқәа, апоезиатә цәаҳәа ҟәымшәышәқәа азыркхьеит. Урҭқәа зегьы аԥхьаҩ ухаҭагьы иудыруеит аҟнытә, салагом абраҟа аҷырԥштәқәа раагара. Аха, ус шакәугьы, сгәы иауам исгәаласмыршәар аҳәык-ҩыцьак. Иаагап қәрала ишқәыԥшқәаз, аха арҷираҷ рыгәгәамҭа ишҭагылаз иҳаԥхаз ҳпоетцәа гәлымҭәаахқәа: Иуа Коҭониа, Леуарса Кәыҵниа, Қьаазым Агәмаа. Урҭ аҷарҳақәа реиԥш ажәҩан хыла итцыԥссо игылоу рышьха ԥагьақәа Ерцахә нарылкааны ирзышәаҳәоит, ажәа лыԥшаахла рсахьа ҭырхуеит. Милаҭ гәадурак ирԥеиԥеиуа ишамоу убартә еиԥш. Иуа Коҭониа иажәеинраала «Ашәарыцаҩ ашьхеи» апоема «Хмыҷ шәарыцаҩ ныҟәаҩи» рҷы ибырлашҵсараха Аԥснытәи ашьхақәа раҳ Ерцахә аԥхьа инаргыланы сахьаҩыратәла итыхуп адәахьтәи иссирҳоу «рҭеиҭыԥш» (уахьынаргәыдыԥшыло) еиԥш рҟазшьа ԥьбарақәагьы. Абарҭ ацәаҳәақәа иреиҕьны ашьхатәылаз аҳәара уадаҩуп:

Мҩа бзиамызт, дгьыл еиҩыцәын,
Хаҳәи мақьеи рацәаҳан.
Хра башамызт, ҭлак убомызт,
Ҳаԥи ҳаҩалеи ихиаҳан.
Апоема «Хмыҷ шәарыцаҩ ныҟәаҩы»

«Ашәарыцаҩ ашьха» аҟны Иуа Коҭониа ашьха аԥсабара алеишәацәгьара абар ишыҟаҵәкьоу аԥсы ахаҵаны ишаҳирбо:

Каҵәара цәгьан, каҳгы бааԥсын,

Ахра аҽҟьара сахьазцаз.
Сынхалаанҙа мышцәгьа бааԥсхеит,
Амра иԥхозгьы сымбаҙеит,
Сгәы мытрыскәа сагьынхалеит,
Насгьы иҟаз ак сымбеит.
Адад-мацәыс хра иаҽысуан,
Ҽынлан, хәлазшәа илашьцан,
Ҟәаԥа-ҽаԥа, хра ҭакнаҳа,
Аԥсҭхәа хылԥа рхарԥан.
Уа сахьхалаз, сзықәымгылеит,
Сахьцарыз ҳәа мҩа сымбеит.
Насгьы ҽыцха сҽынкасыжьын,
Суапа сықәыршәны снаиет.
Акырцх аҟәҟәаҳәа, ахаҳә леиуазшәа,
Аҟәараш еиԥш аҿашеит.
Аԥшацәгьа усҟан иҵәаа-ҵәааua
Археи ҽаҩеи ирыбжьан*.

Леуарса Кәыҵниа иакәзар ипоемақәа «Шьаризан», «Даур», рҽы Аԥснытәи ашьхақәа рхаҽсахьақәа ҟазарыла иаарԥшуп иԥсабаратәны ирыҵоу аԥсымчхара ду рныԥшуа, насгьы иԥшьоу ҭыԥны уахәаԥшыртә ухаҽы иааугартә еиԥш. Ус шакәу хара ҳамцаргьы идырҵабыргуеит апоема «Шьаризан» аҟынтә абраҟа иааго аԥшьцәаҳәакгьы:

Ашьхақәа ран Ерцахә шкәакәа
Насыԥ бзиа амоуп, инаԥшуеит.
Аҭынчра ырҙны, имыцәаҙакәа
Алымҳа кыдҵан иҙырҩуеит.

Ҳашьха ԥагьақәа ирызку арҭ рҩызцәа апоезиатә хаҽсахьқәа рацәоуп Леуарса Кәыҵниа хыхь зыҙбахә ҳәоу иепикатә ԥҵамҭақәа рҽы, аха урҭ зегьы араҟа

* Иуа Коҕониа. Иҩымҭақәа. Аҟәа, 2015.

ҳазрылалом, срыхцәажәахьеит уи изку инеиҵыху смонографиаҽы*.

Апоет, апрозаик, аиҵагаѡ Қьаазым Агәмаа итәы ххәозар, уи дрызгәдууа акәын Аԥсны, адунеи ршазаахыс ѡадахьтәила баагәараҵас иаҿыкәыршоу ҳашьхаҟәа дшырзышәаҳәоз, нас ашьха қыҵа ԥшӡа Ҕәада ииз, ииаӡаз апоет лымкаала изааигәаны иныруан ихьыҵәцараха ииаԥшуаз урҵ реибаркыра дуи зкьатрацә рылҳәҳәоз Ерцахә ԥагьеи. Заҟа уи ианаалозеи ажәеинраала «Аԥснытәи ашьхаҟәа» рҟынтә абраҟа иаазго ацәаҳәаҟәагьы:

Ерцахә ашла зны иҿырбошәа,
Аԥацәа рзы агәы былуа,
Ашьал шкәакәа ахарԥоушәа,
Акьатрацә нарылга игылоуп уа**.

Иҟоуп иҵегьы иааугаша аҿырԥштәқәа, аха иазҳархап, мамзар, хара ҳагоит, ҳтема хада ҳавнагар алшоит.

Сыззааиуа, Кәасҭа Герхелиа жәаѡа цәаҳәа иреиҳам иажәеинраала «Ерцахә» ауп. Ари аѡымҭа ѡ-хшыѡҵакык рыла уахәаԥшыртә еиҿартәоуп. Акы, Аԥснытәи ашьхаҟәа раҳ Ерцахә асахьа метафоратә хәыцшьала, мамзаргьы ҟазшьала иҵыхуп, иаарԥшуп.

Егьи аѡбатәи, аѡымҭа иаҵоу афилософиа аԥсуа жәлар милаҭк аҳасабала рыҟазаара, рҵоурыхтә лахьынҵа ахь ухьазырԥшуа, насгьы аҧеиԥшхә бзиа шрымоу агәра узырго акы акәны иҟоуп, аха иҟьаҟьаӡа иаартны акәымкәа, еиҵарсны, иҵегь уазааигәаны иуҳәозар, ирмаананы, алаԥшцәгьа иацәыхьчаны иҟаҵоуп.

Уи атәы уаҳа саламлакәа, аѡада исҳәаз сыхшыѡҵак

* Уахәаԥш: Руслан Қапба. Леуарса Кәыҵниа. Аҟәа: Аԥҳәынҵшәҟәтыжьырҭа, 2008.

** Қьаазым Агәмаа. Иѡымҭақәа. Аҟәа: Аԥҳәынҵшәҟәтыжьырҭа, 1955. Ад. 128.

арҭабыргразы, ууаи, аԥхьаҩ абри ажәеинраала хьыршәыгә хәыҷ ҳаиҭаԥхьап:

Ҭәҩанҭә ихалаз шьауардынҭас,
Ажәҩан иаҵасуа иара.
Ерцахә гылоуп уа ҟарулҭас,
Ахы шьҭых иԥшуеит хара.

Саркьацәцаран ицыҩцыҩуа,
Дунеи иақәлоу баҟаха,
Ерцахә гылоуп ашәа аныҩуа
Аԥсуа иашәа ҷацаха.

Ерцахә гылоуп ус ишгылац,
Аамҭа мҩасны ицоит, ицоит.
Ҳабиԥарақәа еиҭагыло,
Ерцахә ҳақәлахан ҳаанхоит.

Апоет иажәеинраала «Ерцахә» иаҳнарбоит ҳажәлар, иага уадаҩақәеи залымдарақәеи рхыргазаргьы, иага ҙыбларақәа ирылашәазаргьы, рыԥсадгьыл Аԥсны ԥшҙа, аҷы ахааназ иаԥшәымацәаны ишаанхо, рыда аҳ дшамоуа. Машәыршақә иадимкылаҙеит ижәлар ажәҩан иаҵасуа ҭәҩанҭә ихалаз Ерцахә. Аҳаракыра – ари абзиахә иасимволуп, иашьаноуп!

Ҳәарас иаҵахузеи, «Ерцахә» еиԥш иҟоу апатриоттә жәеинраала аԥҵара зылшо абаҩхатәра мацара акәҙам, уи иаҵахуп ҳәааз змаҙам амилаҭ абзиабара. Урҭ аҩфеноменкгьы – амилаҭ абзиабарагьы абаҩхатәрагьы – Кәасҭа Герхелиа изы аҳра зуаз аԥшәымацәан, иԥсы ҭанаҵы еицрымшәо иԥсҭазаара иацын илабҷабаха.

Кәасҭа Герхелиа иҵәымҭаз иаԥиҵаз алирикатә аграждантә, апатриоттә жәеинраалақәа иреиҕьу ируакуп «Ацәлаа анышәҵуа». Акы, уи атема иазкны сара иахьынҙаздыруа, аԥсуа поетцәа рахьтә аҙәгьы ак-

гьы имҳәац, иаԥимҭац, иҽыцуп. Ԛбагьы, иссируп ахра, ацаҟьа, абахә иаҽиааua уи аҭиаа даҽеакы иузадымкыло ахатә ҟазшьа иамоу. Уи иахьатәи ҳхьыбҽар ацәлаа злаҟоу ахаҭашьатә ҟазшьақәа ракәым ахьыӡгьы рзымдыруазар ҟалоит. Абри аганахьалагьы уахәаԥшуазар, жәаҳәарада; ажәеинраала хәарҭара алоуп, иуникалтәу ҭиаак (ацәлаа) ахьӡ еиқәнархоит. Абызшәазы ажәакгьы аиқәырхара, насгьы уи иантермину кыр аҭанакуеит иахьатәи анаукатә-техникатә прогресс аԥсабара иациз, иақәло ажәақәа иаҭанарӡырц ианрақәԥо аамҭазы. Егьирахь, аҩымҭа асахьаҩыратә форма – аиҽартәышьа («цәала-жьыла» аиҽбаара», апоетикатә мыругақәа ҟазарыла рхархәара, иамоу асиужет еилыхха иубо аҟаҭара) атәы ҳҳәозар, зыҩаӡара ҳараку анапҟазара агымкәа иҟаҵоуп. Иара убас ажәеинраала зырҕәҕәо, игәылҭәааны иҟазҵо афактор хадақәа ируакуп апоет иабду изеиҭеиҳәаз, алегендатә цәа зхоу алакә, аха уи аҭиаа ацәлаа аԥсабара иазааигәоуп, ихыҵҳәаам. Убри азоуп аԥхьаҩ ианаҳәо, еилнаркааua кыр зыҟоугьы. Ҭабыргуп, апоет иабду илакә аҩымҭа иацимҭаргьы, уи адагьы, ажәеинраалак аҳасабала, игәылшәахьан, ацәлаа иамоу «аҭоурых» ааԥшхьан, аԥхьаҩ азҿлымҳара азиуа аҟынӡа, избанзар, иуарла-шәарлоуп ари аҭиаа аҟазшьарбагақәа, ууанӡагьы апоет асахьа ҭихҳьан, ицәыригахьан.

Абар уи дшалагауа:

Ишәасҳәап ацәлаа аӡбахә,
Ссиршәоуп ишыҟоу иара,
Ахра, ацаҟьа, абахә, –
Уаҳа иизом ҽаԥьара.

Ииашаҭәкьаны, уи нахыс автор иобиект хада ацәлаа, ихаҿсахьаны иҟаиҵоит. Уи акәӡами арҭ ацәаҳәақәа ирҳәо:

Асыҭәхәа анԝынтуа аʒын,
Ишьыҵәран уи қаҭәаʒа,
Аеҵәара аныќоу ибжьаʒын,
Иччоит иарак иатҵәаʒа.

Абыҷь-лымхақәа рыгәҭа,
Иаркыуп еимхәыцк ќапшьʒа;
Ихәыцуа иахьгыло, иҽеыгәʒа,
Ссирк ахәыҭ-хәыҭуеит маʒа.

Ацәлаа збахьоу (изымбац шырацәоу агәра згоит) уамашәа иԥьаршьартә аќынʒа илапш иаахгылоит апоет иҭихыз асахьа, избанзар, убраанʒа уи злаќоу ахаҽра ааирпшит. Ацәаҳәа «Абыҷь-лымхақәа рыгәҭа, иаркуп еимхәыцк ќапшьʒа» амацарагьы заќа аҳәоузеи? «Аха иссирҵәќьоу уи акәʒам, Иссиру ҿакыми зынʒас, Ишәасҳәап ацәлааз лакәҵас, Слымхала анкьа исаҳаз» ҳәа, – ажәеинраала иалаигалоит иабду иҳәамҭа, уаќа, ҳәарас иаҭахузеи, еиҳа ихаҭәааны иҳаҳауеит иуарлашәарлоу ацәлаа ҵиаа закәыҵәќьоу. Убри ақнытә, абраќа иаазгоит ажәеинраала «Ацәлаа» хзыркәшо абду иҳәамҭа шеибгоу:

«Ацәлаа ҳазшаз иҵиаауп,
Ицқьоуп, иԥшьоуп, дад, ихәшәуп,
Ишубо ахра иаҽиаауп,
Ихьышьыргәыҵа ихьыԥшуп.

Иамоуп доуҳала ашана,
Изшаз иазишаз ќазшьас:
Уаԝыжәлак изгәамҭац аргама,
Ианышәҭуа иарбан аамҭас.

Ҵыҵындрак иеиԥшны иќаԥшьыхәʒа,
Абҕьагәҭа иҽалоит ашәыр.

Ианышәҭуа збоит ҳәа уԥшыхәҙар,
Иҟалоит анцәа уахьирхәыр.

Ирҳәоит: ианышьҭоу асыцәгьа,
Ашьабысҵа амла иакыр,
Иҙыҙымкуа ииаины, ихыцәҙа,
Ацәлаа сфоит ҳәа инафѡыр,

Уаҵәҟьа ингәылшәа ишәҭуеит ҳәа,
Ацәлаа афѡы лаҳауа,
Убасҟан ҵеикгьы диуеит ҳәа,
Ажәеиԥшь-ԥҳа лгәы зытҟәауа.

Избахуа уи аимгеимцара,
Инаҙо дҟалоит ҳәа иҧахәы,
Диауеит дызмахым ахшара,
Рахә змахым иоуеит рахәы».

Апоет иабду иҟнытә иаҳаз афилософиа ҵакы змоу алакә дахәаԥшуеит иахьатәи аамҵахь ииаганы.

Исыздыруам иаҵоу ашана,
Сабду зны исеиҳәаз алакә,
Иаҵысхырц амаҙа, мана
Исҵарц уи сашьҭам зынҙак.

Ацәлаа иснаҭоит агәахәа,
Ианышәҭыц ишәҵлааит иара!
Ашьабысҵа абахә иаҧахәмар,
Ацәлааҧ иаалааит ҳәра.

Иҟаз ахра, убас абахә, –
Ашәҭра, ацәлаа, асоура!
Абна иагымзааит абнахә!
Ауаѡы дагмыз иуаѡра!

Ааи, абдугьы иҭахын, уи имаҭа апоетгьы иҭахуп абна иагымзарц, иазрыцҳамхарц абнахә, ауаҩы дагымзарц иуаҩра. Абри ауп ажәеинраала аидеиа философиатә ҭакыс иамоу, иахьсахьарку анаҩсангьы изырҷәҷәо, аҧхьаҩгьы игәазырҧхо.

Кәасҭа Герхелиа ирҿиаратә дунеи аханатә иацәаҩам аҧсҭазаара атҵабыргхаҭа инаҭо, итҵанаҳәо, атемаҟәа зегьы хымпада иҩтәуп ҳәа рхьынҳалара, даҽакала иуҳәозар, поезиатә обиектны аҟаҵара. Уи ипоезиатә шәахәа лаша зқәыпхо илаҧш ҭары итҵымшәо, игәы-иҧсы ҷызкаауа изытҟәауа роуп. Абраҟа дацклаҧшуеит, еиҷыу иреиҷыу ҳәа еилиршәшәоит.

Ииашоуп, адунеитә литература аклассикцәа аҳәырҩы ишазгәарҭахьоу еиҧш, абаҩхатәра иаша аҿаҧхьа иарбан обиектзаалакгьы, иаҳҳәап, ҧсабароума, хҵысума, уаҩума, цәыртҷроума уҳәа убас итҵегьы апоезиатә хаҿсахьа злымҵуа акгьы ыҟаҳам. Урҭ роуп асахьаркыратә литература хытҵхырҭас иамоу, излеибарку. Аха иҟоуп арҿиараҿы аиндивидтә хаҭара. Даҽакала иуҳәозар, ахатә цәаҩа амазаара. Кәасҭа Герхелиа поетк иаҳсабала аҧсҭазаара инаҭо аматериалқәа зны реилыҧшараҿы нас поезиатә хаҿсахьаны рыҟаҵараҿы имоуп мыццакрада алаҧшра цәаҩа ҷыдас. Убригь апоет инаршә архиоит, дарманшәалоит.

Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Аиашацәараз абаллада» акәзар, илыҧшааху, иҵырҷҷааны иҵҵаау, жәынгьы ҷангьы имажәуа атема аиашара иазкуп. Аҩымҭа излаҳнарбо ала, ус еиҧш иҟаз аҧсҭазаратә фактк апоет иабду иҟнытә иаҳаит, иаҳҳәап, ус акәымкәа ипоезиатә фантазиа инаҭазаргьы ауеит. Машәыршақә акәҳам уи «Аиашацәараз абаллада» ҳәа хыс изаиҭазгьы. Убригьы ажәеинраала ахытҵхырҭахь, итҵегьы уазааигәаны иуҳәозар, иахьынтәааз ахь ҳхьанраҧшуеит. Уи акәым араҟа ихадароу. Ихадароу уи иатҵоу афилософиатә

хшыҩзцара ауп, даҽеакала ухаҷы иааугозар, аҧсҭазаарарақы аиаша аҵабыргхаҵа зегьы ишрыцкыу ауп иаанарҧшуа.

Апоет иҩмыҵаҷ зыӡбахә имоу ауаҩы аа дзеиҧшраз: «Аиаша дазыққаҧон, ихы-иҧсы ақәиҵон, Иҟалозма мамзар хәахәак данышәан, Иҧаршеиз дҧахны амца дақәиҵон, Имч-илша зегь аиаша иазышәан».

Абас аханатә ҟазшьс измаз ахаҵа, ҳәарас иаҵахузеи, иҧсҭазаарақы дзынҟьоз-дзынҧоз рацәан, автор ишизиҳәо еиҧш, «Қәпаран уи ауаҩ пҫтазаарас имаӡаз, Игәи ихшыҩи ӡрыжәын қәпарала, Ижәлар рҽаҧхьа имамызт имаӡаз, Урҭ рзын дцәымзан дкаҷҷон лыҧхала».

Аха иҧсҭазаара аҵыхәтәан убас иҟалеит иаҒацәа дырхәит, аӡеибафара даанахәеит, ацәқәырпа млашьқәа абар дрыхәлабгоит, аха насыҧны иҧыхьашәоит дацхәахәак. Уи деиқәнархоит, аха анаҩс иҟалаз аа изакәу:

Днаҧшит иаҧхьаҟа, иҵыгга иблақәа,
Дналаҧшит аарла ибарҭан итәыла.
Аӡәк иеиҧш ишҟа изырха рызқәақәа,
Иуаажәлар рнапқәа ргәыцаҧса игылан.

Уи иаразнак еиликааит зыпсҭазаарақы ахәахәа (аҧаршеи) бзанҵы ианымшәоз ахаҵа ахәахәа (идацзаргьы) деиқәнархарц дахьахьынҳалаз, ижәлар ишиаҭәарымшьаз, ус аҟаҵара иҧсҭазаара ашәарҭа ҭәҒәа ишҭагылазгьы, иара ишитәышьҭрамыз, аханатә дзыққәныҟәоз аҧҟарақәа ишрыцанамкуаз. Убри азоуп иҧсҭазаара зҽахиҵәаз, аҽшьра хаҵара дус аханатә аахыс ишырмыҧхьаӡо шидыруазгьы.

Абар ажәеинраала афырхаҵа иуахҭа зеиҧшрахаз:

Уи акәхеит, дыпеит, деиҵас дыууаӡа,
Мацәысшәа иҵарыҵарт игәеибафара.
Хҽаҵас дкауу уахь данылаӡа,
Асаса лҭиҵҟьааит аӡеибафара.

Апоет иԥымҭа иатҵоу афилософиатә идеиа аԥада иаазгаз аԥшьҷәаҳәак заманала ишьақәдрыгәгәоит. Аха дубап ԥхьаԥыкгьы аԥсҭазаараҿы аиашатҷәкьара аҭахым ҳәа ажәеинраала иаҳәоушәа, авторгьы уи апозициа дадгылоушәа зғәы иаанаго, ус еилызкааyа. Ҳәарада, дӷалашт уи аԥыза агәаанагара змоугьы. Уи азы гәыбԥан дук узиҭом, избанзар, зегь ргәаанагарақәа еиқәшәо, еизыразны хҭак еицҭахысуа, ҿык еицҭацәажәо ӷалашьа амам, уи ауаԥы дыршаз аахыс иԥсабара иацәтәымуп.

Сара схаҭа ԥхьаԥык, критикк иаҳасабала, апоет ипоезиа иашоуп ҳәа сыԥхьаҙоит. Абриаӷара зхы-зыԥсы раҙаз, ахәаахәара зламыз, аиашацәара зыԥсҭазааразуаԥы ахәаахәа (идацзаргьы) дахьеиқәнархаз нахьхьынтә иааигаз иӷазшьа чарҳәара (иԥсахызшәа) азиузшәа дахәаԥшит. Ииашоуп, уи атрагедиа ахылҵит, иԥсҭазаара далнахит. Аха ажәеинраала ахшыԥҵак иаҳәоит: ауаԥы аиаша шакәу иԥсҭазаара ҳәаақәызҵо, аҵаки агьамеи аманы иӷазҵо. Аха аиашацәара ауаԥы иҿы мацара акәҙам аҳра ауазарц ахьахәҭоу. Уи ауаатәыԥса рыԥсҭазааратә сферақәа зегьы рҿы иамазароуп иаԥхьагәаҭатәу аҭыԥ. Абри азоуп апоет иабду иҳәамҭа «Аиашацәараз абаллада» аӷны иаарԥшу афырхаҵа аҙеибафара асаса зҵицӷьаазгьы.

Ажәеинраала «Ахәыцра еишьылқәа» – алирикатә поема жьрацәарала акырҙа иазааигәоу – лызкуп еицырдыруа апоет, апрозаик, ԥасатәи ҳаԥсадгьыл ду асолдаҭ Ҷыӌыкәо Ԥьонуа иԥҳа Фатима. Аԥымҭа аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа иалхуп аӷнытә аԥхьаԥ ианаҳәо, игәаланаршәо, аҭоурых ахь дхьазырԥшуа рацәоуп. Фатима лоуп араӷа ароль хада змоу. Ицо, иааԥшуа ахҵысҟәа, асахьақәа, агәалашәарақәа зегьы зыдҳәалоу еидызкыло лара лоуп. Ажәеинраала апоема ажанр иазааигәоуп ҳәа баша исымҳәаҙеит, избанзар, араӷа автор ихәыцра еишьылқәа ицәырырго аԥсҭазаара ахаҿсахьақәа ҳарҭ аԥхьаԥцәа иаадыруа, мамзаргьы иаҳзымдыруазар иаадырырц зыхәҭоу, ҳдоуҳатә мазара иатҵанакуа, насгьы

зышьҭамҭа ҳҭоурых адаҟьақәа ирнылахьоу, рҭыԥ ылызхьоу роуп.

Апоет ифырхаҵа лхәыҷра инаркны зегьы дырхаануп, идыруеит. Уи, ҳәарас иаҭахузеи, аҳәатәы инаҭоит иҩымҭазы, насгьы лхаҷсахьа ҳалаԥш аҟны иааиртә аҟаҵараҷгьы дарманшәалоит. Ажәеинраала алагашьа акәзаргьы, аԥхьаҩ зҷлымҳара азиуртә, епикатә ҧҵамҭа дук хациркуамашь уҳәартә еиԥш иҟаҵоуп. Уи акәҙами ирҳәауа арҭ ацәаҳәақәа:

Шәҟәы ссирк ықәуп ба бшьамхы,
Бхы ақәырԥсны уи баԥхьоит, баԥхьоит.
Акәаԥ-саԥҳәа еишьҭархҳы,
Былабжышқәа абгьыц иақәҵәоит.
Аԥслыш гәыԥшаа – ба быхцәы,
Аҙыжь ҵаула – ашәҟәы инахьысуеит.
Мцак иҭнаблаауеит бгәахы,
Бгәалашәара еихьыс-еиԥысуеит.

Кәасҭа Герхелиа еицырдыруа апоет-аибашьҩы Ҷыҷыко Ҷьонуа иԥҳа Фатима илзикыз ажәеинраала, еиҭазгәасҭоит, алирикатә поемахь ихьынаауа, ҳхьазырԥшуа иаҵаҵәахуп, мамзаргьы уагәыланарԥшуеит аԥсҭазаара жәынгьы ҷангьы иацу излеибарку афилософиатә хшыҩзцарақәа иаҳҳәап, зегьы ҳгәы иҭиҳәаазшәа абас еиԥш иҟоу азҵаара: «Еҳ, ишԥашоушь адунеи, Ишԥархарошь зынгьы ҳгәыгра».

Ааи, абри азҵаара днакәша-аакәшан акәымкәа, аҭак ҟаиҵоит философиатә категориала дазхәыцны, дахәаԥшны:

Аха аԥсҭазаара аҷакуп:
Аҙәгьы издыруам уаҵә иԥеиԥшу,
Дыхшароуп, дануп, дабуп,
Еилых дамам, зегь азеиԥшуп;

Досу изалху аҽҳәара,
Аҳәгьы заа дыршьа изаҭом.
Ус иаакылҟьоит шәаԥьҳәара
Аԥьал гәымбыл, уаѡ дашаҭом…

Апоет аԥсҭазаара ас, инарҵауланы дзазхәыцуаз Фатима лхәыҷра лакәҵас, аромантикатә цәа аханы иахьыҟаз мацара акәҳамызт. Ҳәарада, убри афактгьы иҵанаҳәаз маҷҳам. Убри азоуп абарҭ апоезиатә хаҽсахьақәа рыла изаликаауагьы:

Лакәшәа иҟан ба бхәыҷра,
О, бҷырҷыруан, бҵысын, бҳәыҳәын;
Аапын-шәҭышын бызҳара
Бабгьы дыҟан бара бзыҳәан.

Оума зхызгахьаз игәы,
Ҭынч иҟәандон бара была,
Бара ибзикуан уи ишәҟәы,
Игәыҕракәа бара брылан.

Аԥҳаи аби ирыбжьоу наҟ-ааҟтәи ауаѡытәыѡсатә гәыбылра ду иаласаны автор ицәыригоит аѡымҭа зырҕәҕәо аидеиатә ҵаки сахьаркыратә напҟазарыла игәылыршәо ахаҽсахьақәеи. Урҭ ахаҽсахьақәа ҳдоуҳатә культура ахаҭарнак иашақәа зларакәу ала мыцхәы иаҳзааигәоуп, ҳгәы дырхыҵхыҵуеит, ҭоурыхтәла ҳдырхәыцуеит. Ҷыдала иалкааны иҟаҵоуп Фатима лаб ихаҽсахьа. Автор ишиҳәаз еиԥш, уи ихәыцра еишьылқәа аԥхьаѡ хара дыргоит, дагәыладрыԥшуеит апоет, аԥсадгьыл асолдаҭ ихигаз, ихҵынхьааз имариамыз аԥсҭазаара, дзызхәыцуаз, хьаас, гәыҵха дус имаз уҳәа иҵегьы. Аби аԥҳаи реизыҟазаашьа, реибаҭахышьа аԥсы ахаҵаны асахьа ҭихуеит аԥсуара ақьабзқәа

иргәылаҳәаны. Апоет игәалашәоит (зны аамҭак азы урҭ ѡнык аҿы инхон, еигәылацәан):

Дызбо ԥьысшьоит абыржәы:
Дыԥшуан, дыччо аԥыкә-ԥыкәхәа,
Ба банцоз иаабгарц аршәы,
Ҳмардуан бҭалан атыгә-тыгәхәа.

Абык ишихәҭаз еиԥш, дахьцалак илаԥш хаа лхын, лгәы ишаҭон, длабжьон, дадиԥхьалон ашәҟәы, ԥхьаҟа лынасыԥ лашарцаз. Аԥҳагьы лгәы иладуун, лаб, аха ииѡуаз, иихәыцуаз закәыз лҿара ашәа анаҳәоз усҟанҵәҟьа илылшомызт адырра. Аԥсҭазаара дыԥнамшәацызт. Аха нас ианлызҳа ауп зегь анеилылкаа, лыхшыѡ анрызца. Абар ус шакәу:

Бшьамхы иқәуп уажә ишәҟәы,
Бгәыԥшаа-хыԥшаа баԥхьоит, баԥхьоит,
Акәаԥ-саԥҳәа еишьҭархху,
Былабжышқәа абгьыц иақәҭәоит.

Аха изҭынчхом бара бгәы,
Бгәалашәара еихьыс-еиԥысуеит,
Баԥхьоит, баԥхьоит уи ашәҟәы,
Быԥсҭазаара ҿыц бахысуеит.

Аѡымҭаҿы Ҷыҷыкәа Џьонуа ихаҿсахьа (хаҭала дыздыруазгьы дыззымдыруазгьы адәахьтәи иҭеиҭыԥшгьы рхаҿы инхартә еиԥш) аабоит ихигахьоу, дызлаԥшхьоу аԥсҭазаара уадаѡ аҟнытә агәалашәаратә ҟазшьа змоу, аха инарҵауланы узырхәыцуа епизодқәак. Абар сахьақәак:

Дызбо ԥьысшьоит, абыркьыл
Иҽехырҳәҳәаны аҭаҭын дахон,

Дизхәыцуазу Абырскьыл,
Инамҭозу гәҭыхак ҭаха.

Ааи, апоет игәҭыха рацәан, иқәпапон ахәыцрақәа ҭԥа змамыз: ибон иԥызцәа Дон аӡиас шьала изыршуаз «Амца мцала идырцәарц» иқәпоз адоуаԥшьқәа, ихлаҳәадахаз амҳаԥьырқәеи ҳара Аԥснааи ҳаимаздоз. Урҭ ирыцын Аимара, ацыха зыхьеиԥш ицқьо Дәаб аӡиас, ихәычра уҳәа убас заќа.

Кәасҭа Герхелиа абзиабара ду аҵаны, насгьы ќазарылаҵәќьа иааирԥшит (еиҭасҳәоит, адәахьтәи иҭеиҭыԥшгьы убрахь иналаҵаны) зԥымҭақәа ҳмилаҭ литератураз ахааназгьы ихьӡырҳәагоу Ҷыҷыкәа Џьонуа ихаҷсахьа.

Ҳрыԥхьап ус шакәу агәра ҳзырго ацәаҳәақәа:

Дызбо ԥьысшьоит: дкалаӡа,
Ихахә, заа ишлаз пашәӡа,
Дануԥылоз уи дразӡа,
Ԥхарак ҭеигалон угәаҵа.

Еснагь далан уи қәпарак,
Ус инмырԥшуа аламала;
Хьаас иман ҷымҭ иара,
Уара угәала, сара сгәала.

Иԥсынра избомызт изхара,
Изхомызт ашәақәа иазикыз;
Гәҭыхас иман бзанҵ иара,
Уара иугыз, сара исыгыз.

Ажәеинраалаҷ апоет иаҵшьны иазгәеиҭеит аԥсҭазаара адиалектика заќа иԥьбароу, аӡәгьы дшеилнамхуа, досу илахьынҵа дышзацәымцо. Убри азоуп уи Фа-

тима ихы лықәкны иԥьбароу аԥсҭазаара аҵабыргхаҵа ллакҵа изҳеиҳәо: «Усоуп дадхеит, нас ишԥа, Аԥсҭазаара зегь ҳаԥнашәоит, Ҳгәырґьа цоит нас инкаба, Аԥсабараҿ зегь еиҵашәоит. Иҟәымшәышәу уи шаҟа, Убриаҟарагь имҽыґыуп, – Зны иҳазнаргылоит абаҟа, Зынгьы ҳаҵжаара иаҿыхуп.

Апоет иҵахым заб дзыԥхаз аԥҳа лгәы цәиҟьарц, ика-ижьырц, аха иҟалаз убри ауп, аԥсҭазаара аҵабыргхаҵа ила хѡаны дзавсуам, аиаша, иага ихьанҵазаргьы, иҳәар акәхоит. Убри аҟнытә гәыжьжьагак аҳасабала акәзаргьы, илгәалаиршәоит лара леиԥш заа заб дзыԥхаз Кама (ҳпоет гәлымҵәах Алықьса Лашәриа иԥҳа), Таниа, Кама («Ҳшьауардын, ҳабжьас» Анатоли Аԥьынԥьал иԥҳацәа); уҳәа ус заҟаѡы.

Кәасҭа Герхелиа, поетк, аԥсуак иаҳасабала, ихьа-аигоит ҳмилаҭ литература агәазырҳагақәа аҙәырѡы изаацәаҙаны раԥьал ахьырхыццакыз. Уи амотивқәагьы ари ажәеинраалаҿгьы иубоит Фатимеи лаби рхаҿ-сахьақәа ирыдҳәаланы.

Уажәы ҳрыԥхьап аѡымҵа хзыркәшо (актәи акуплет иазааигәо) ацәаҳәақәа:

Баб ишәҟәы ықәуп уа бшьамхы,
Еихбырԥхьоит ашьшьыҳәа абґьыцқәа;
Акәаԥ-саԥҳәа еишьҭархху,
Иақәҵәагәышьоит былабжышқәа.

Ари иаҳәоит Фатима лаб игәхьаагара еснагь илыц-рымшәо ишлыцу, насгьы уи ижәлар рзы дзыԥсаз, иахьагьы дзыԥсоу шылдыруа адырра мацара акәым гәыла-ԥсыла лоунытә ишылныруа. Абри ахшыѡзцара ауп аби аԥҳаи рхаҿсахьала апоет иажәеинраала «Ахәыцра еишьылқәа» рҿы иааирыԥшырц ииҵахыз. Абраҟа иацыстцарц сҭахуп (иахьеиқәҿыртуа аҟнытә) аурыс ҵарауаѡ ду Д.С. Лиха-

чиов иҳәамҭак: «Если человек не любит хотя бы изредка смотреть на старые фотографии своих родителей, не ценит память о них, оставленную в саду, который они возделывали, в вещах, которые им принадлежали, – значит, он не любит их. Если, человек не любит старые улицы, старые дома, пусть даже и плохонькие – значит, у него нет любви к своему городу. Если человек равнодушен к памятникам истории своей страны – он, как правило, равнодушен к своей стране»*.

Аҧсҭазаара океанҵас ицәқәырпҧо, еилашуа, насгьы еиқәтәареи еихсыҕьреи ззымдырҙо философиатә-материалисттә категориоуп. Убас зҽеырцәгьаны, зцәа иҭыҵны ижәыло аҧсҭазаара, ауаҩы иҿы мацара акәҙам аҭыҧ ахьамоу, иахьубо. Уи ыҟоуп, аҳра ауеит аҧсабара иану зыҧсы ҭоу зегьы рҿы. Иара убасҵәҟьа игәымбылҷьбароу абри ацәаҩа убоит афлора – аҵиаақәеи ашәаҧыҷьаҧқәеи рҿгьы. Араҟагьы уаргачамкыртә аҟынҙа, аҧсабара адиалектика амчала иаaиуа-еиҵааиуа ҳәа ақәпара ду цоит. Ишдыру еиҧш, иҕәҕәоу еиҳа злаҙо, изычҳауа роуп уа аҧсҭазаара, аиааира зго.

Ишдыру еиҧш, адунеи аҧшәымас иамоу (макьаназ ус ауп ишыҟоу) ауаҩы итәы зынҙа ихазуп, ифеномену даҽа қәыҧшыларак амоуп. Аха убри ауаҩы иҧсҭазаарагьы абзиара аганахьалагьы, ацәгьара аганахьалагьы, ахырхарҵа азҵо, иҳәаақәызҵо аҧсабара адиалектика иатәышьҭроу, зыда ҧхьаҟа ацара, аҿиара, апрогресс, ҟамло ақәпароуп. Ари ас шакәу зегьы зымчу аҧсҭазаара ахаҵа аҧышәала иахьышьақәнарҕәҕәахьоу анаҩсангьы адунеитә литература аклассикцәеи, аҵарауаа дуқәеи, афилософцәеи иазгәарҭахьеижьҭеи акырҙа ҵуеит, даҽеакала иуҳәозр, адунеи иақәлоуп, аҭоурых аамҭа аҟынҙагьы зегьы ирылаҵәахьан, ирдырхьан. Баша иауиҳәах аурыс критик

* Д.С. Лихачев. Избранные работы. В 3 т.. Т. 2. Ленинград: Художественная литература, 1987. С. 485.

ду В.Г. Белински абас еиԥш иҟоу ахшыԝзцара: «Борьба есть условие жизни: жизнь умирает когда оканчивается борьба».

Абарҭԛәа зегьы сзырҳәаз, Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Схы сжьагәышьоит сыҷесырдагәан» ауп. Иҵабыргхаҵаҵәҟьаны, ари аԝымҭа хә-куплетк иреиҳам, уанаԥхьалак, ажәаҷ ишырҳәо еиԥш, хәыцра-шәкы уеимаркуа иузцәыртуеит, насгьы азнык азы ус угәы иаанагаргьы ҟалоит арҭ апоезиатә цәаҳәа хьыршәыгәқәа рыхшыԝҵак мацара изызку автор ихала иакәушәа, аԥсҭазаараҷы ана ара иԥыло, игәалаҟарақәа бжьызхуа аҟыба-ʒыбақәа ирызкушәа. Ииашоуп, урҭгьы мотивк аҳасабала ацхыраара ирҭоит, аԥсҭазаара аҵабыргхаҵа инаҵаз материалқәаны иубоит. Уи фактк аҳасабала мап узацәкуам. Аха иаҵшьны иазгәасҭоит урҭ ажәеинраала идеиатә ҵакылагьы сахьркыратә напҟазаралагьы игәылҭәааны аҟаларазы, автобиографиа аҟнытә иаауа, цхыраагʒара зуа елементқәоуп. Аԝымҭа аԥсы ахьҭоу, философиатә хырхарҭас, ҵакыс иамоу изеиԥштәу, иконкреттәу акәымкәа, ауаԝы иԥсҭазаараҷы ицрыхо, дзыргәаҵеиуа, дызмырҭынчуа, хыԥәкыс имоу, иԥсихологиатә ҭагылазаашьа, игу-ибзоу, иааикәыршаны иҟоу ауаа шизыҟоу, ихаҵагьы дшырзыҟоу уҳәа иреиԥшу ихымпҭадатәиу афилософиатә зҵаарақәа раарԥшра ауп.

Арҭ реиԥш иҟоу сахьаԝыратәла аԥхьаԝ изнагара дарбан поетзаалак изгьы имариоу усʒам, насгьы зышәагаа маҷу ажәеинраалаҷ. Аха уажәнатәгьы исҳәоит апоет араҟа ибаԝхатәра изыгьагьан инаршә хиахеит, даҷеакала иуҳәозар, ауаԝы иԝнуҵҟатәи дунеи, ибахеибафара, игәаҵеира, ихадароу идгьылтә пҫҭазаара уадаԝ аҵакԥхыԥәра ду шацу ацәаныррa ҵаула зҵо поезиатә бызшәала ииаирԥшит.

Ааи, ауаԝы иԥсҭазаара ус иҟамзар, акы, ахаҵа аинтерес аҵаны, дазгәышьуа изыҟаломызт. Ԝбагьы, ацивили-

зациа зыҿиомызт, насгьы прогресс мҩала ԥхьаҟа изцомызт. Ари рҵабыргра зҭахым аксиомоуп.

Ҳәарас иаҭахузеи, ҳзыхцәажәо ажәеинраала афилософиатә ҵакы инарҭбааны уахәаԥшуазар, аҩада ишазгәаҳҭаз еиԥш, ауаҩы иԥсҭазаара азеиԥш ҟазшьа аманы иахьысуеит, даҿеакала иуҳәозар, идгьылтә ԥсҭазаараҿы дарбанзаалкгьы аҟыба-ʒыбақәа, агәҭыхақәа, агәынамʒарақәа шимымҵәо, Аԥсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба иажәала иуҳәозар, длеиқәыхьшәашәа дцаанʒа ишицзааруа. Абри азҵаара ду цәыргоуп, мамзаргьы иаарыԥшуп автор ихатә ԥсҭазаара инаҭаз «аматериалқәа» рыла. Уи аҩымҭа еиҳагьы иаргәгәеит аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа аҟнытә ишаауа убартә еиԥш. Кәасҭа Герхелиа зегь раԥхьаʒагьы дуаҩуп, нас ауп данпоету. Ус анакәха, иԥсҭазаараҿы ҩыџьара рылагьы ицрыхо, дызмырҭынчуа аҟыба-ʒабарақәа цәырҵуеит еиԥхыҟәҟәа ак аҵкыс егьи аԥыжәара аманы. Урҭ, иҿеирдагәарц, ихы ижьарц дшаҿугьы, изааргоит, дҭадыргылоит агәкаҳара: «Итәҭәырԥсеит сыгәҭыха аракәа», «Баша-ԥсакәат саамҭа мҩасуеит», «Сымшқәа сымҵԥаа иама ицоит» ҳәа ихазы ишиҳәогьы, ус аламала згәы каҳауа дреиуам. Скәиц хәыч-сгәыҷра ҳәа дзышьҭо агәра игоит азоуп «ус ишыдыдуа қәа – ауам» ҳәа иаҵшьны изиҳәогьы.

Аҩымҭа «Схы сжьагәышьоит сыҿесырдагәан» аҿы иаабо аперсонаж зеиԥш хаҿсахьоуп, иаанарԥшуеит ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара, еиҭасҳәоит, дырҿиаҩыз, дхархь уаҩыз, аҭахызаргь аранг ҳарак змоу ачынуаҩ иакәыз, идгьылтә ԥсҭазаара шыкәпароу, уи шакәу еибаркны измоу. Абри афилософиатә хшыҩҵак ауп Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала идеиатә ҵакыс иамоугьы.

Кәасҭа Герхелиа интимтә лирикаҿы, аҩада ишазгәасҭахьоу еиԥш аханатә абзиабара иазку, уи аҿаратә шыкәсҟәа аҷараҳәа рышә-гәашә аазыртуа, цәанырра

ҟәымшәышәала ирԥхоу метафоратә еиҽартәышьала еиҽбааy ажәеинраала ссирқәа ибырлашԥсараха иргәылҷҷаауеит. Урҭ рхаҭабзиара аҩаҙара ҳаразкуа, аԥхьаҩ изааигәаны иҟазҵо ҟазарыла иахьсахьарку, еихышәшәо имариоу бызшәацқьала иахьаԥҵо мацара акәҙам. Ииашоуп, урҭқәа зегьы (аҩада зыҙбахә сҳәаз) алирикатә жәеинраала жәеинрааланы иҟазҵо агәылшәараҽы иааныркылауа аҭыԥ «ирхәмаруа» ароль ихадароу афакторқәа ируакуп. Аха ара иҟоуп ихымԥадатәиу даҽеакгьы. Уи аҽара иахылҵуа абзиабара аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа заҟа иазааигәо, ииашаны иаанарԥшуа ауп. Абраҟа ауп аԥсы ахьҭоу, агәы ахьеисуа ауаҩ игәаҵанҙа инеиуа алирикатә ҩымҭа. Насгьы аԥсҭазаара ахаҭа ишаҟазшьарбагоу еиԥш, абзиабара зҭаауа, иатәнатәуа, зегьы дара ишырҭаху, иахьырҭаху агәадыҳәа ирыцныҟәо, рҳәатәы ханаҵо, ирыххәыцуа иауыҟаху. Иамоуп зны иԥьбараҙоу, даҽеа зныхгьы ашьац ҟьацырҳәа ишәо аҟынҙа иҟәымшәышәу, иԥсабаратәу ахатә ԥҟарақәа.

Изхысҳәаауа, абри аҩыза аԥсихологиатә ҭагылазаашьа аелементқәа ҳара иаабоит Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Бцеит бара» аҟны. Алирикатә фырхаҵа абзиабара дамҽехак, ихылԥа аҵыс ҭаҳәуа, дырԥеиԥеиуа дшамаз, дшымгәыгҙоз иеижьеит, импыҵыԥрааит. Ари, ҳәарада арԥыс – цәгьала ихьааигоит, уимоу, ԥьоукы еилацәҟәуа деибадырбоушәа, ихыччошәа ибоит. Ииашоуп, изурызеи, сақәшәеит ианакәым ҳәа игәы иҟажарц иҭахуп, аха иауам, ихьаа бааԥсны ицралеит бзиа иибоз аԥҳәызба лцара.

Абар зынасыԥ зымпыҵыԥрааз алирикатә фырхаҵа иҭагылазаашьоу:

Схала, схала, схала схәыцра санахан,
Сеидырххала аҭҙамцқәа срыбжьахеит.
Ураҭагалан ацха-фҩы лаҳалаҳан
Ианкәазо, са сгәаҵан ҭацәрахеит.

Арԥыс иҽара иахылҵыз абзиабара дзыргәырҧьаша анасыԥ лаша шинамҭазгьы, иара убранҙа иуаѡра ҳаракуп, насгьы гәыла-ԥсыла дылҽынҵәааууа бзиа дибоит, лара лзы иара, изкәымҽиаз хаҵак иаҳасабала длызгәааны иаҭәам, иаамысташәам ажәак иҽиршәом, уимоу, «бараҙәк бакәзарц схьаа зыртәара» ҳәа длыхәаԥшуеит. Егьирахь, апоет илирикатә фырхаҵа дацәымѡашьо идыруеит ицаз рхынҳәышьа шлымам. Уи арҵабыргуеит иҟаиҵо алкаа:

Ҵхагәааз амра уа уазхьит ҳәа иузҭода,
Мамзаргь ҵыԥхтәи ашыкәс ҷыц – сынтәа.

Амала аԥхьаѡ изы инагҙаны еилкаам урҭ реиԥырҵра, еиҳа уазааигәаны иуҳәозар, лара лцара зыхҟьаз. Ишԥеилкаатәу арҭ ацәаҳәакәа:

Бцон бара. Лаҕырҙушәа еишьҭаланы,
Ҷымҭ ԥшьшьала ишьҭалон абыҕькәа.
Ҳзеиԥырҵуамызт, ҳаблакәа еидхаланы,
Иматанеиуа «Мап!» – ҳәа иҳәҳәон ҳагәкәа.

Аѡыцьагьы рыгәкәа «Мап!» ҳәа иҳәҳәозҭгьы, нас иҟалеи еиԥырымҵыр амуа? Араҟа, сгәанала, автор иперсонажкәа рхаҷера харҭәааны иаҳзырбо деталькәак рызхом. Иахәҵазар ҟаларын арԥыс абасҟак дызҷынҵәаауаз, ихьаа зыртәара ларазәк лакәны иипхьаҙоз аԥхәызба лцара мзызс иамоу ацәаара, маҷк иадамхаргьы, ҳныкәирԥшыр, избанзар, уажәы излаҟоу ала, аилкаа иаша аԥхьаѡ иоуам. Аха убас шакәугьы, «Бцеит бара...» абзиабара иԥсабаратәу аԥан рацәа шамоу ҳзырбо аԥсуа поезиаҷы алирикатә жәеинраала шьахәкәа ируакуп.

Ишдыру еиԥш, абзиабара еиҳау цәанырра ыҟазам ауаѡытәыѡса иԥстазаарақы, аха уи еснагь иацзароуп иацрымшәо аконтроль азызуа ахшыѡцар. Убри азын акәхап афранцыз философ, аматериалист К. А. Гельвеци

изиҩуаз абас: «Любовь становится моральным грехом, когда она делается главным занятием. Она расслабляет тогда ум и заставляет деградировать душу».

Кәасҭа Герхелиа иааикәыршаны иҟаз аҧсҭазаара блатцарыла дагәылаҧшуан. Агәылаҧшра мацара азмырхакәа, иҭитцаауан, анализ рзиуан иибоз, иаҳауаз, иқәҳа ицоз ахҭысқәа, нас урҭ рахьтә апоезиатә хаҷсахьақәаны иҟаитцозгьы маҷзамызт, даҽакала иуҳәозар, афилософиатә хшыҩзцарақәа аазырҧшуаз ажәеинраалақәа аҧитцон. Убарҭ ирхуҧхьаҙалар ауеит аҩымҭа «Адунеи убас ишоуп». Араҟа апоет аиқәыҧхьаҙара аформалеи, насгьы актәи ацәаҳәақәа куплет-цыҧхьаҙа рефрен ҳасабла ишьҭрақәланы ацәырҧреи, ацәаҳәақәа хзыркәшо ажәақәа (арифмақәа) шьҭыбжьгарала реизааигәареи ирыбзоураны ажәеинраала иатцоу ахшыҩзцара цаулақәа имарианы поезиатә бызшәала еихышәшәо ицәажәеит. Ус шакәу арҧабыргуеит, абраҟа иаазго, аҩымҭа ахаҭа:

Адунеи убас ишоуп: –
Џьара аныхәло, џьара шоуп,
Ак аныхаау, ҽак ашоуп,
Аҙә иқьар, ҿаҙәы ихәашоуп.

Адунеи убас ишоуп: –
Аҙә шәахәала игәы лашоуп,
Аҙә гәырҩала игәы рхәашоуп,
Аҙә дымҽыҷыуп, аҙә дыхәшоуп.

Адунеи убас ишоуп: –
Аҙә изы амҩақәа еикәыршоуп,
Даҽеаҙә имҩа-ҭбаа лашоуп,
Иаша дәышкәаҷьазшәа ишшоуп.

Адунеи убас ишоуп: –
Аҙә зегь имоуп, аҙә дыбжоуп.
Насып қ сирҙа аҙәы изшоуп,
Арахь ихы ҭыпҵшоуп.

Адунеи убас ишоуп: –
Аԥьабааз аҙәы дшоуп,
Еснагь амарда даҷоуп,
Иара ихәҭаа арахь еиҧшоуп.

Адунеи убас ишоуп: –
Аҙә ахьыҵхра-ԥьа дазшоуп,
Даҿаҙәых ахьҙы ихьыршоуп,
Арахь дызҷеу хәаршроуп.

Ажәеинраала аидеиатә-философиатә ҵакы еиҳагьы игәылҭәааны иаабоит аҧымҭа, аҵыхәтәантәи астрофаҷы:

Адунеи убас ишоуп: –
Ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивҵоуп.
Хәахәеи иашеи еиҷарԥоуп;
Ириаайуа – инымҵәаҙо қәпароуп.

Ааи, диашоуп апоет, аԥсҭазаара инымҵәаҙо қәпароуп! Уи адагьы аԥсҭазаара ԥхьаҟа изцом, изыҷиом.

Аҟазаҷәа аҙәырҧы ишазгәарҭахьоу еиԥш, ахшыҧҵак змоу, еилацалоу ажәа апоезиаҷы лымкаала ҳаҭыр ақәуп, аԥхьаҧгьы иара ашҟа дхьазырԥшуа гәаԥхарак изцәырнагоит. Амала, иркьаҷны аҧра ахшыҧзцара аарԥшра мариам, уи иаҭахуп абаҧхатәреи арҷиаратә ԥышәеи. Абри аусхк аҷгьы Кәасҭа Герхелиа имаурҽхәаша, мамзаргьы дызлалукааша ыҟоуп. Уи ҟаиматла илшоит рҵакы цҳафыруа ажәеинраала кьаҷқәа рыҧра, апоезиатә хаҷсахьақәа рыҟаҵара, еиҳарак дызхаану ауаажәларратә ԥсҭазаара инаҭо аматериалқәа рыла.

Хыхь иаҳҳәаз ахшыѡзцара арҵабыргразы иаазгоит ҽырԥштәқәак. Абар даргьы. «Ԛ-цәаҕәацәк», «Акапеи кылҵәа», «Маҵурала».

Уажәы актәи ажәеинраала ҳаԥхьап:

Еидцәқәырчылан, лааибарԥш рибаҭом,
Адәеиужь ду дара ирзибархом,
Еснагь еишьҭоуп итәѡасуа, ибыѡуа;
Мѡак ианылан шьаҽак рзеицҟаҵом,
Зымѡа ак ахоит, егьи наҟ – зымѡа.
Абжьааԥны уԥшыр, ҽымҭҙакәа, ашьшьыхәа,
Уҕәк еицахоит рыѡбагь, агәдыхәа,

Ф-цәаҳәазаҵәык рыла ишьақәгылоит ажәеинраала, насгьы аҧстәқәа роуп изызкугьы, аха заҟа инарҵауланы ауаѡы иԥсабарахь уархәыцуазеи, уимоу, иԥсыҽрақәагьы удырбозеи. Аха зегь акоуп, ауаѡы дануаѡха идгьылтә ҧстазаара убас иҟоу феноменуп, диҭахы диҭахым, иҭахы иҭахым адгьыл дызцану, дызхаану аҧстазааратә уҕә (анҭ аѡцәык реиԥш) дицахаларoуп, уаҳа ҧсыхәажәала имаҙам.

Абас еиԥш иҟоу ахшыѡзцарақәа имырхьааҙакәа иаанарԥшуеит апоет иажәеинраала «Ԛ-цәаҕәацәк».

Аѡбатәи ажәеинраала «Акапеи кылҵәа» акәзар, хыхь ҳзыхцәажәаз «Ԛ-цәаҕәацәк» аастәгьы ѡ-цәаҳәак рылагьы еиҵоуп, аха автор дҷаԥшьҙа дгәылыршәаны, (ҳамҭак даҳҳамышҭуа, ҳабла дхымҵуа аҟынҙа днаган) даҳирбеит змаҵурада ак зымбо (уи имбааит ҳәа акәзам автор ииҳәарц иитаху), ауаѡра ҳәа иауан-иашәан акгьы злам ихаҽсахьа. Ас изҟазшьоу ауаа, аҧстазаараҽы имаҷҙам, насгьы урҭ ихәыцы иду маҵурак анроулак аҽыргәаԥра, ацәаҭачра цәаѡас ишьтырхуеит, уаргьы уатәарбом, саргьы сатәарбом, уарҭ-даҽеаҙәгьы. Рыцҳарас иҟалаз, ус ахымѡаԥгара итҷегь иҳаразкуа амчра рнаҭо ҷьыршьоит, ргәы заҟа иажьоузеи! Урҭ ауаа – хыхь ианыҟәтәо, рытҵаҟа

иҟоу зымбо, уимоу, уаас изымшьо, иҟәнызшьо рхаҭақәа ргәы зырдыууа рмаҵурақәа рҟынтә албаара анрықәшәо изеиԥшрахо ауп апоет ицәаҳәақәагьы иҳарҳәо:

Капеи кылҵәа иԥьыба иҵамкәа,
Ишьаҙамкәа, ишәымкәа, ихамкәа,
Ԥызцәас иишьо рнапы дамкуа,
Ица иҵамкәа, имгәа иҵамкәа,
Дықәхарц дыҟоуп цәгьала, агәы,
Маҵурала данлаҟәы.

Апоет иажәеинраала аҵакы хада иаанагоит: ауаԥра аҳәаа дууп, насгьы еилазхәо рацәоуп, убри аҟнытә абла ҷыцеиԥш еснагь игәцаракны ихьчалатәуп ауаԥра нцәахәык еиԥш ҳамҵаныҳәо иаанхартә.

«Жьра-цәарала», «Акапеи кылҵәа» иазааигәоуп ажәеинраала «Маҵуралагьы». Автор араҟагьы фцәаҳәак ирҵакҙаны зсахьа ҭихуа ачынуаԥ, нацәкьыс харшҵыга ҳәа ишырҳәо еиԥш имаҵура дахьаҵаҿырбоз, аҙәгьы дахьатәаимбоз, ддуҙҙаны ихы ахьибоз анаԥсангьы, имазаарын даҿеа гра бааԥсыкгьы – аԥсышәала (ихаҵа даԥсыуаны) ацәажәара иаҭәеишьомызт, дланарҟәуазшәа ибозаарын. Аха ахаҳә уршыргьы иԥжәоит ҳәа аҵыхәтәан иара иаҵкыс еиҳабацәаз амаҵура далазҵаз ауаа данеилыркаа, абар иҟалаз:

Дааиуан, дааиуан маҵурала.
Дук деиқәшәамзаргьы ҵоурала.
Иҟәардә иҵҟьан даныбҕала,
Есс дкауа, ҵаҟа данҵала,
Уаргьы уибеит, саргьы сибеит,
Иҷгьы аԥсышәала еилгеит.

Апоет игәы изҵамкәа инықәрыԥшәа ауп дышихәаԥшуа амаҵура данамырх ашьҭахь змилаҭ хдырра

ҽыхаз, аԥсышәала зҽы еилгаз ауаҩы. Избан акәзыр, ус иҟоу ижәлар рзын сабаԥк илам, уиқәгәыҕыртә дыҟам, дуашәшәыроуп. Аԥхьаҩгьы убастцәҟьа ауп дшизыҟоу гәыбылрак ҳәа изихкаауам, дтәымуаҩушәа дибоит.

Аҩада сзыхцәажәаз ажәеинраалақәа («Ҩ-цәаҕәацәк», «Акапеи кылтцәа», «Матцурала») рыԥсабара злаҟоу ала исатиратә ҩымҭақәоуп узҳәом, уи ажанр рацәак ишацәыхарамгьы, аха ҳаԥстазаара атцабыргхаҭа иалиаауа хаҳара злам ашьцылара бааԥсҟәа ҽаԥызҽуа, итцаурам ахаҭарақәа рыԥсыҽерақәеи рымҽеирақәеи ирықәыҙбны ауаа рахь ицәырызго зларакәу ала, асатира афункциа нарыгҙоит, ирҽацаны, мамзаргьы ирччархәны акәымкәа абжьааԥнытәи поезиатә хаҽсахьаны. Сгәанала, ус аҟатцара еиҳагьы амч амоуп, изықәку ацәҟьара кыднаԥаауеит. Амала, акызатцәык иацыстцарц истҳаху убри ауп, хыхь зыҙбахә сҳәаз рҩызцәа ажәеинраалақәа итцегьы ыҟазҭгьы Кәастҳа Герхелиа играждантә поезиаҽы ҳәарас иаҭахузеи, активра злаз, згәы цыхцыхуаз амч ҽыц ацырҧон анегативтә цәырҧракәа ирҽагылан ақәаԥараҽы. Урҭ ыҟам ҳәа акәым ас изысҳәо. Жәаҳәарада, урҭ – ашьцылара бааԥсҟәа ирҽагыланы иқәԥо ажәеинраалақәа ыҟоуп. Аха ҳаԥстазаара аҙыхь зырхәашьуа анегативтә цәырҧракәа ишаабо еиԥш, атцыхәтәантәи аамҭазы (сара араҟа зыҙбахә сымоу Асовет ҳәынҵқарра еилазыжьыз Горбачиов иаамҭа ауп) ирацәахо иалагеит, ҳаԥстазаара иатциаауаз ацәгьамыцәгьарақәа рракәақәа итәҟәырԥссацәеит. Убри аҟнытә урҭ ирықәыҙбо апоезиатә мцаԥшь згәылҟьо (ахыцкәа ирҧакны исҳәоит араҟа асатирагьы, аиумаргьы, ажәамаанагьы еиҳагьы иаҭахуп, ахархәара рымазароуп) аҩымҭақәа рацәазароуп системак еиԥш, еихсыгьрада еишьҭаргыланы ажәа сахьарк иамоу амагиатә мчы меижьарада изықәку ирнырыртә, иархәыцыртә еиԥш.

АХАЦЫРКРА

Аԥсуа сахьаркыратә литератураҿы апоема, ихадароу жанрк аҳасабала, аҿышьақәнарԍәԍәеит, адацԥашәқәа арҵаулахьеит, насгьы доуҳатә мазарак еиԥш иахәаԥшуа, изҵаху, гәыкала иазыӄоу аԥхьаҩцәагьы аиоухьеит, уи амаҵ азызуа ԥсыс иахоу ҳпоетцәа хатәрақәа ирыбзоураны, ахы акит Дырмит Гәлиеи Иуа Коԍониеи репикатә рҿиамҵақәа рыла. Иаҳҳәап, Дырмит Гәлиа иаԥҵамҵақәа: «Арԥызбеи аԥҳәызбеи рышәӄәы», «Аԥсназы ашәа», «Ажәлар рзы ашәа», «Ҭагалан ақыҵан», «Сара схәышҵаара». Иуа Коԍониа: – «Зосҳан Ачбеи Жанаа Беслан иԥацәеи», «Наҩеи Мзауҷи», «Абаҵаа Беслан», «Маршьанаа шықәеибахыз», «Ашәы Данаӄаии аҟарач Бакәыкәии», «Мшәагә-кьаҿи Папба Рашьыҵи», «Хмыҷ шәарыцаҩ ныӄәаҩы», «Ашәануа Мырзаӄан».

Ҳмилаҵ литературатә критика ашьаҵаркҩы Хәыхәыт Бԍажәба иҩуан: «Аԥсуа поема шьҭа атрадициагьы амоуп. Аԥсуаа жәытә-натә аахыс ирымоуп ажәеинраалала еиҿкаау аепостә ҳәамҵақәа, урҵ ирыхьӡуп афырхаҵаратә поема ҳәа. Абас иӄоуп еицырдыруа апоемақәа: «Ԥшькьаҿ-иԥа Манча хаҵеи Баалоу-ԥҳа Мадинеи», «Инаԥҳа Кьагәа», «Кьахь Ҳаԥьараҵ» убас иҵегьы. Иара нарҵаа ирызку аепосгьы, уажәы излеилаҳкааула ала, ажәытә жәеинраалала иҩын ҳәа иуԥхьаӡартә иӄоуп. Уи – епопеиан»*.

Ҳҵарауаҩ ду ас аниҩуаз, 1958 шықәсазы акәын. Усҟани уажәи еиҿурԥшыр, имҩашьо иубоит, ҳмилаҵ литература заӄа ԥхьаӄа ицаз, иҿиаз, абаҩхатәра ссирқәа зманы еиҵагылаз абиԥара ҿыц заӄа рылдыршаз. Ҳлитература аҿиара апроцесс зегьы акәымкәа иара апсуа поема ажанр амацара атәы ҳҳәозар, илабҿабаны иаабоит иҳамоу аихьӡарақәа хыԥхьаӡаралагьы хаҵа-

* Х.С. Бԍажәба. Аԥсуа литературазы. Аӄәа: Аԥҳәыҵшәӄәтыжьырҵа, 1960. Ад. 206–207.

бзиаралагьы. Ииашоуп, акы зғым, инагҙаны ихатәроу шамахаҙак акәымзар, џьаргьы иуԥылаҙом. Ари ацәаҩа алитератураҷгьы иубоит, аха уи даҷеа зҵааароуп, араҟа иаҳзаԥшьуам.

Сыззаиуа, Хәыхәыт Бҕажәба «Иахьатәи аԥсуа поема» ҳәа, зыхьҙу ҳакритика зырлахҷыхыз астатиа аниҩыз ашьҭахь акыр нҵы ауп Кәасҵа Герхелиа ипоема «Ахацыркыра» адунеи анаба. Уи раԥхьаҙа икьыԥхьын ажурнал «Алашара» адаҟьақәа рҷы, нас иагыз-иабзаз уҳәа игәы еихьызшьуаз аҭыԥқәа рҷеины, ихарҭәааны иҭижьит. Аҟәа ашәҟәтыжьырҭа «Алашара» аҷы 1980 шықәсазы иҭытҵыз иажәеинраалақәеи ипоемақәеи еидызкыло ишәҟәы «Ацәлаа анышәҭуа» иагәылаиҵеит. Сара уажәнатәгьы сацәымҩашьо исҳәоит ари аҩымҭа аԥсуа епикатә ԥҵамҭақәа, иахьа уажәраанҙа ҳлитература иаланагалахьоу акы еиҵам ҳәа. Уи асахьаркыратә напҟазара аганахьалагьы, аидеиатә ҵакы аганахьалагьы игәылҭәааау епикатә ҩымҭоуп. Насгьы иара аԥҵамҭа ианыԥшуеит автор лымкаала игәцаракны, аџьабаа ду адбаланы, ижәлар гәакьа рышҟа имоу ҳәаа змаҙам абзиабара агәылыжжуа ишыҟаҵоу. Еиҭа аҩымҭа угәазырԥхо, уадзыԥхьалоу, иара ахь иухо афакторқәа ируакуп акомпозициа аганахьала, аиҷкаашьа аҷыц-цәа ахьахоу, насгьы автор иааирԥшуа зымҽхак ҭбааy аҭоурыхтә хҵысҟәа хьыҙҳәала иалкааy аперсонажққәа рцәаара шумбогьы акырҙа удырхәыцуеит, еиҳарак ҳаԥсадгьыл нахьхьиҙа аахыс иахҵынхьаахьоу иахьа иҟалазшәа, лаԥшҷаба иубозшәа уагәыланарԥшуеит, ихаҷсахьақәаны ицәырҵуеит. Араҟа, ҳәарас иаҭахузеи, апоет ипоезиатә дунеиқәыԥшылара иамоу анаҙааҙара шьардаҙа аҵанакуеит, уи ауп аемоциа зҵоу ажәа сахьарк ҳәаақәызҵо**,** алшара азҵо апоема зегь рыла игәылыршәаны аҟаҵараҷы.

Хара сцаанҙагьы иазгәасҭарц сҭахуп «Ахацыркыра» ишамоу, абжьааԥнытәи алирикатә-ҭоурыхтә поема-

қәа излареиԥшым, изшьашәалоу изларылукааша даҽеа ҷыдаракгьы. Уи убоит, имырхьааҙакәа, иааԥшуеит аԥҵамҵа ахьалаго актәи ахы инаркны. Уи убри ауп – аԥсабаратә цәырҵрақәа рпеизажтә сахьақәа, насгьы ихадароу рыԥшҙагас, мамзаргьы ԥсеиҭакрак аҳасабала, автортә хьаҵрак еиԥш акәымкәа. Урҭ автор иҭихуа апоезиатә сахьақәа апоемаҿы ицо, ицәырҵуа ахҭысқәа ирыцәҿырҵуеит, ридеиатә ҵакы дырҕәҕәоит, аԥхьаѡ ицәаижьы ианырыртә, ихьааигартә аҟынҙа иҟаҵоуп. Ишаабо еиԥш аԥсабара апеизажтә сахьаҭыхра автор далагоит апоема аԥхьатәи ацәаҳәацәа инадыркны. Ҳрыхәаԥшып ус шакәу ҳзырбо ҿырԥштәқәак ааганы:

Наҟҙа, ԥьара, дгьыл ссирк аҵан,
Жәѡан ԥьоуҳар иаҵәарак амҵан,
Иԥьоуԥьооуа – бырлашԥсаран,
Иблахкыган тәыла ԥшҙарак
Налибаахуеит аимыггарҭа,
Ибымбылха ҭынч ииарҭа,
Дахьылаиоу уи дбырфынха.

Арҭ метафорала иаарԥшу асахьақәа, зылаԥш иҵашәо «Анбан» шәҟәы иаԥхьоз, аха ацәа зиааиз ахәыҷы иоуп. Уи ԥхыҙла иибо анаѡстәи асахьақәа еиҳагьы аԥхьаѡ азҿлымҳара рзиуеит, избан акәзар, ԥхьазгәаҭарак аҳасабала, ахәангасҵа дықәирԥшуеит аѡымҭаҿы иҟалараны иҟоу ахҭысқәа, иҵегьы уазааигәаны иуҳәозар, апоет иобиект хада амҿехак шыҭбаау, аидеиатә ҵакгьы шактуалтәу, аҭоурых аҵантә абжьы иаауагьы, иахьатәи еилашәа-еилыҵуа ҳаамҵа ԥьбара шақәҿнаҭуа:

Аҵх таатиуеит икаииа,
Аҵла шәшьырақәа кариа,
Ажәѡан ҙыжьраҿ амза ҙсоит,

Еишьылʒа ауада иԝнаҷҷоит.
Ԥшакгьы наслоит ахәхәа-хәхәа,
Арԥыс дшыцәоу уа дҭахәхәа,
Рыбла ҭшашақәа ыршаԥ-шаԥуа,
Зны инаԥырхуа, зны икәаԥ-ҷаԥуа,
Имыҵмыԥьха рԥьышәқәа рхаччо,
«Амаалыԥьцәа ихоуп» ихха-ччо.

Абри арԥыси, уи «Шьышь-наани» ҳәа ашәа изызҳәо ани, автори роуп апоемаҽы персонаж хадақәас иалоу. Убарҭ ирыбзоураны ауп ишааԥшуа аԥхьаԝ иԥсадгьыл наԥьнатә аахыс иахнагахьоу лоунытә ихьааигартә, уаҵәтәи алахьынҵазы ҭоурыхтәла дхәыцыртә игәы цҳафыруа дҟазҵо аромантикатә-цәа зхоу ахаҽсахьақәа.

Кәасҵа Герхелиа ипоема афилософиатә ҵакы ирҵауларц, ҭоурыхтәла ҳархәыцырц азыҳәан ииҳәарц иитаху злааирԥшыша, ипоетикатәуп ҳәа иуԥхьаʒаша аметод иԥшааит. Уи убри ауп: ан лашәақәа, лажәабжьқәа, ллакәқәа, «Шьышь-наани» иацҵаны, иалатҵаны лхәыҷы иалҳәо акыр рҳасабуеит аԝымҭазы. Урҭ аԥшьҽаҳәак баша ишьҭрақәлан, мамзаргьы реф-рен ҳасабла иаҳԥылом акәаԥ еҵәассақәа рыла иал-каау ахқәа рынҵәамҭаҽы, даҽеакала иуҳәозар, ахҭыс ҽыцқәа, аҟаларақәа цәырҵцыԥхьаʒа рҵакы ҽыцххараʒа иаақәгылоит. Уи адагьы, урҭ даҽеа ролькгьы нарыгʒоит, иаххәап, апоема ишлирикатә ԥҵамҭоугьы, акомпози-циа аганахьала асиужет еиднакылоит хараʒа ииасхьоу, аамҭа ихнаԝарц, иатҵәахырц иатаху ахҭысқәа еиҳа иаа-скьаганы, насгьы уцәа-ужьы ианырыртә иҟанаҵоит, анс-арс ҳәа акәымкәа, ан «Шьышь-наани» ззылҳәо лхәыҷы аԥсҭазааратҽы аразҟы бзиа имазарц шылҭаху унарбоит агәрагара ду атҵаны.

Уажәы ҳаԥхьап уи аҭыԥ, избанзар, апоет ицәаҳәақәа рҵакы дара иреиҕьны аҳәара акы, иуадаԝуп, ԝбагьы,

аҩада исҳәаз ахшыҩзцара имырхьааҙакәа идырҵабыргуеит:

Ихы-иҷы лаша мырхәаган,
Дыцәоуп ан лгәазырҳага.
Изгымхаша анра-аԥара,
Уи дызҵеиу Аԥсынра.

Апоема «Ахацыркыра» афырхаҵа хәыҷы иан лажәабжьқәа, ллакәқәа, лашәа «шьышь-наани» дызҵаргалаз ацәа-хаа изаанагаз аԥхыҙ ссирқәа ирылибаауеит ижәлар рдоуҳатә культураз акырҙа иаԥсаны иҟоу аепостә ҳәамҵа аҟнытә Гәында-ԥшҙа лхаҷсахьа, Нарҵаа дуқәа рфырхаҵара уҳәа убас жәпакы. Абар Гәында лхаҷсахьа ссир ацәа-хаа иҵахәхәа иамоу амаалықь ԥхыҙла ихаҷы ишааиуа:

Сахьа ссирҙак иаԥхьа иҷыхоит:
Хаҷы лашак, лыбла қаруан,
Саара илеиуа, лыхцәы кьларуа,
Амреиԥш дыԥхоит лара длакәха...

Нарҵ Сасрыҟәа ицәырҵра акәзар (еиҵа аԥшқа иԥхыҙала), абар автор аԥсабара ацәырҵра ицырхыраны ишсахьаиркуа: «Ашьхара идыды-мацәысын, Ауеиа баапс урҵ ирысын, Илаҳәын, ирмоуа хгарҵа, Ианеилаха»... аамҵаз:

Иқәарқәашьеиуа, митә ҟаҵо,
Адгьыл аҵа абжьы наҙо,
Рашьк шьацәқәасын икьыркьырхит,
Арԥыс иҟалаз идырхит,
Ихҷа жәҩанаҷ ицырцырхит;
Еҵәак лалҟьан икәкәаҙа,

Илеиуа, илеиуа, ижжаʒа.
Аҽыԥ – ацыԥхь аҿыдды,
Ишаԥшаԥуа ианлыԛәҳа адәы,
Рызегь акәшан инатәахит,
«Ух, шьыр-шьыр» ҳәа рыҽедырԥхахит.
Рыԥсԛәа рылалт, иԥәԥәахеит,
Ркәалʒԛәа, рабԥьарԛәа еилыԥхеит.

Ас ахаҵара ду ƀазҵаз, ҳәарада, Сасрыƀәа иакәын, еиԛәирхазгьы иашьцәа Нарҭаа дуԛәа роуп. Уи нахыс урҭ адоуԛәа ирабашьит, рыхәтцәы-мҵәы ыԛәырхит. Аа ари асахьагьы:

Абԥа ҵысит ҳаԥеиҵа:
Ихәаа-зааua адоуԛәа,
Оума рымшха ижәылт, иԛәпеит,
Адгьыл шит, ахаҳәԛәа еиƀәпеит,
Алѡа хчылт, анышә ҵдырԥпеит…

Аха адоуцәа акгьы рылымшеит, иаҵахеит, Нарҭаа рдоуҳа амч рнаҭон, аиааира ргеит. Абри аепизодгьы аѡымҵаҿы игароу аԥшԛа иԥхыʒ иаланы ауп ишымѡасуа, амала ан лылаԥш хаа ахны, иацны. Уи аѡымҵа идеиала аҵакы арԥәԥәоит, ан лыхшара ишƀа илымоу ацәанырра амч анаҭоит, иузааигәанатәуеит митә зхыҵуа, амиф-цәа зхоу, аха иҵоурыхтәуп, насгьы ҳажәлар знысхьоу акоуп ҳәа ззуҳәаша ахҵысԛәа.

Апоема «Ахацыркыра» аƀны апоет еизадоу хроникатә ƀазшьала исахьаркны ҳагәылаирыԥшуеит ҳажәлар рҵоурыхтә ԥсҵазаараҿы зышьҭамҵа ҭәԥәала иану ифырхаҵаратәу ахҵысԛәа, иара убас аамҵеиҵасра акырынтә изҵанаргылахьоу амыƀәмабараԛәа. Араƀа аԥшԛа иԥхыʒ иалубааua, ддоумыжьхаха ƀазарыла исахьа ҵыхуп Абрыскьыл. Уи иԥсадгьыли ижәлари рхаԛәиҵразы

амч еиқәатҵәақәа драбашьуеит, аха иаҕацәа, ажәлар аҭынчра рмоурц зҭахыз, даҵадырхоит, деиқәпах аҳаҧы лашьца дҭаҷарҳәоит ҳәагәыжьла. Убас шакәугьы, уи уаҟагьы дықәпоит, аиааиреи ахақәиҭреи дырсимволны даанхоит ижәлар ргәаҷы.

Лаҧшҵашәаран аҧшқа изцәыртҵуа анаѡстәи асахьақәа ракәзар иаҳдырбоит аҧсуа жәлар рҭоурыхтә ҧсҭазаараҷы ирзыҟалахьоу, изықәшәахьоу атрагедиақәа зегьы иреиҳау атрагедиа – амҳаҧьырра – амилаҭ мчыла рыҧсадгьыл иахыкәыкәааны рхырҵәара иазку, угәы ҭызшьааша аепизодқәа. Ари аѡыза арыцҳара ду ауаа ракәым аҧсабараҵәҟьагьы ианыҧшит абас еиҧш ала: «Рылахь-рыҧьымшь еимарҧьахәны, Рыбла рызхымтуа, алѡа иахәны Игылоуп ашьхақәа шәиқәаран», избан акәзар:

Ицәқәырҧоит амшын ҭлашәыран,
Исамсал еиқәаҵәашәшәыран,
Игазҽазуа ҕбақәак хыхыуп,
Иқазықаз уаала иҵәыхыуп.
Игәыҵшьаагоу гоит рмыткәма;
Иҷыж-мыжуа амызгәыҵқәа,
Аҕба цоит амшын ихыла,
Ауаа еигәыдҵо хыла-гәыла.

Арҭ ҳмилаҭ абҕа шшара ҧызҵәаз, игәыҵшьаагоу асахьақәа автор иаҳирбоит аѡымҵа аханатә иаманы иаауа асиужеттә композициа иаласаны, аха игароу, ан лгәыҕракәа зегьы лыҧшқа, лымаалықь дызлоу аҧхыʒ-хаа сахьақәаны иалибаауа. Ари апоетикатә мыруга автор изыҟаиҵаз атәы алада иазгәасҭоит иахьаҭыҧу саннеилак. Уажәазы, аҧхьаѡ ухаҵкы, апоемаҷы исахьақәаны ицәырҵуа ахҵысҷәа иҵегьы ҳнарышьклаҧшып, ҳалаҧш нархаагап, избанзар, уаҟа ирацәоуп иаатуа, аҧхьаѡ акәиц еиҧш ицралоу, ҳажәлар рҭоурых адаҟьақәа.

Аҩымҭа «Ахацыркыра» аҟны игәцаракны, исахьаркны, аҭоурыхтә факт иалхны иҟаҵоуп (арахь нацәаҟәкыла рыхьӡ мҳәакәа, аха дара шракәу удырыртә) Аԥсны ақырҭуа меншевикцәа рхатәымчра иахаԥаз ахҳәаны, Асовет мчра шьақәзыргылаз ҳаԥсадгьыл аҵеицәа иашақәа рхаҷсахьақәа. Иҵабыргыҵәҟьаны, апоемаҷы ари аҭыԥ иреиҕьӡоу ахҟәа ируакуп, уанаԥхьо иацы акәушәа убла ихгылоит Аԥсны ахақәиҭразы уи аҵеицәа гәымшәақәа ирхыргахьоу амыҟәмабарақәа, иаадырԥшхьоу, алакә аҷгьы зеиҭаҳәара мариам афырхаҵара, ианаҭаххагьы Аԥсадгьыл азы ахамеигӡара.

Аԥсны ахақәиҭра азаазгаз ахацәарԥар доумыжьқәа абар автор рсахьа шҭихуа:

Рҳазыртрақәа еиқәыҟәарашха,
Рӡара еихатыр, идауаԥшьха,
Ргәышԥқәа аѳычоит еихданы,
Еимхәыцшәа ирыԥху рԥьаԥҳаны.
Рмаҟа рҟама раӡныԥсаран,
Рҷанԥшылара хырцаран,
Ашьанҵа иалхны ирҭәақәоушәа,
Итәоуп ныха чаԥақәоушәа.

Абарҭ адауаԥшьқәа рыгәҭа ихьӡ аартны имҳәазаргьы (нацәаҟәкыла дызустаз уҳәар ауан, аха аԥхьаѳ ихала дидырырц иҟаиҵеит ус еиҳа еиҕьуп ҳәа иԥхьаӡаны), имѳашьо ухаҷы иааиуеит Аԥсны аҵеи ду Нестор Лакоба ихаҷсахьа лаша. Уи иѳызцәа Ефрем Ешбеи, Николаи Ақырҭааи рыжәлар инараԥгылан, Аԥсны ақырҭуа меншевикцәа ықәцаны, ахақәиҭра азааргеит, Асовет мчра шьақәдыргылеит.

Амала, апоемаҷ абри аҭоурыхтә факт ахьаҳәо аҭыԥ аҷы автор илшон аԥшқа иибоз асахьақәа иҵегьы дырзаатгылар, даҷеакала иуҳәозар, Аԥсны аҵеицәа дуқәа:

Ефрем Ешба Николаи Ақырҭаа абри аҭоурых хҭыс ду аҿы еивыгҭа еивагыланы (аҧсҭазаараҿы ишыҟаз еиҧш) иаҳирбар, аҳәык ихала иакәымкәа. Усҟан, ҳәарада, аҧсҭазаара аҵабыргхаҭа еиҳа иазааигәахон, насгьы иагьҳақын.

Ииашоуп, апоет урҭ хыхь зыҳбахә сымоу Аҧсны аҵеицәа, дуқәа ирызкны апоема имѡит, уаҟа сахьақәак роуп ицәырҵуа, аха иага убас акәзаргьы, сара сгәанала, убарҭ аепизодқәа рыҿгьы урҭ ауаа ргәалашәара ахәҭазар ҟаларын.

Иара убас ҳзыхцәажәо аѡымҭаҿы ан лгәазырҳага лыҧшқа-маалықь иҧхыҳ сахьақәа ирылубаауеит 1941–1945 шықәсқәа раантәи Аџьынџьтәылатәи еибашьра Дуҳҳа угәалазыршәо, насгьы Аҧсны аҳҭнықалақь аҿы иҟалаз ахҭыс хлымҳаах. Иеиҭымхаз, занацәеи забацәеи аибашьраҿы иҵахаз, ихҵәаз, ихыҧсааз ахәыҷқәа зҭаз аҕба Аҟәа асқьала иаадгыларц хәыҷзак шагыз афашистцәа реибашьыга ҳаирпланқәа иларышьтыз абомбақәа иҵаадырҟәрылеит. Ари гитлертә фашизм ахаҿра аазырҧшуа афакт хадақәа ируакуп. Зыбыз ада зыхәламыз ахәыҷқәа абас ирызныҟәаз ауаа хәымгақәа игыгшәыгқәан акәымзар, уаҳа изакәыз!

Абри аѡыза агыгшәыгра – ауаѡы ицәымҕра – заҟа ирылаҿыз аадырҧшит ақырҵуа фашистцәагьы Аҧсны жәлар Рџьынџьтәылатә еибашьра анцоз (1992–1993) ахәыҷқәеи, аҳәсеи, абыргцәеи зҭаз авертолиот Лаҭа ианахыҧраауаз аамҭазы.

Ѡажәак еихысҳәаалоит, усҟан абри атрагедиа адунеи зегьы иаҳартә, иакәыҳбартә изыҟамлеит. Изларылшоз ала Шеварднаҳеи уи идгылаѡцәеи адунеизегьтәи акьыпхь аҿапа аҿарцеит, ҟып азымҳәо рнапы хәымгақәа рыла иржәагәеит. Уимоу, нацәкьыс харшҭыга ҳәа шырҳәо еиҧш, рыбнауаѡра ааҧшуа ианалага, дара аҧсуаа иҵадырхазшәа аверсиа гәарарцеит, ркьыпхь аба-

рабан иасит. Аха жәлары рҳақ ыҟами! Уи иатцысны, ма иахыпаны ицахьада? Аиаша маапшыр ауама?!

Аҟәа амшын аҽықәаҽ ахәыцқәа зҭаз аҕба анҵаадырҟәрыла аҿены апсабараҵәҟьа аа изеипшраз:

Нас ибахуеит: цқьагьы ишамкәа,
Хаара мацәак аҵазамкәа,
Апыџь кыдышьшь еиқәышьшьы,
Апсабара пшуп шьыжьы.

Ари, жәаҳәарада рыцҳара дук иадыргоуп, пхьаҟа иҿееим, зынза иуаѡрам, ухаҽы иузааго акы амш ишапеипшу апхьаѡ заанаҵгьы иныруеит.

Аа нас иҟалаз закә рыцҳароу, уаҕеимышхара:

Ҕбак азы иххалт ахала,
Ахәыцқәа арымзаа, – ахыцәхәыц,
Ахәмар, ачча урҭ ирцәыз,
Ирыцҳахәха ишәаҟьаны,
Агәырѡацәгьа рҽатәаны,
Уи аҕба иҵоуп еибархьыусыууа.
Ажәѡан ахьынтә ус иуыууа,
Ҳаирпланқәак лаҳәаҵас
Иҟыруа, ҵаҟа иҵало цас,
Игәыҵҟьагаха инархалоит;
Дгьыли-жәѡани амца рбжьалоит:
Ирыҵахыст, оума ҵысит,
Абзарбзанқәа идырдыдит;
Игәыҵҟьа-псыҵҟьаха, рыҿедырпсит
Ахәыцқәа зегь. Ус митәыла
Ипҷәеит уамак, ибгеит атәыла,
Акараҳәа аҕба еиҟәпеит,
Ацәқәырп халан еилаҿееит,
Амцабз алҟьеит ихәхәаза,
Алѡа иалыхәхәа икәкәаза,

Аԥеыхақәа ҭаҟа итәахуеит;
Ҭысхәшәа ахәыҷқәа аҙы иҭаԥсахуеит,
Ԥсыхәажәала амам рыҭгара,
Урҭ аҽгәышьоуп анҵәара.

Араҟа иҟалаз атрагедиа автор дахаанны ибла иабазшәаҵәҟьа ауп асахьа шҭихуа. Сгәы иаанагоит, дарбан ԥхьаѡызаалакгьы ари аҭыԥ ихәы-ижьы қақаҙа иамыргылакәа дзаԥхьом ҳәа, избанзар, убранҙа цәанырра ҭаулала иҟаҵоуп, иаарԥшуп гәыбылрак, рыцҳашьарак злам афашист гыгшәыгқәа рхаҽсахьа хәымга. Убасҵәҟьа убла ихымҵуа ихгылоуп анаѡстәи ахҭыс ахәыҷқәа ртрагедиа аазырԥшуа, автор ҟазара дула иҭихыз асахьақәагьы.

Аԥшқа-амаалыкь ацәа данализ, иан лашәа-хаа игәы иқәыѡуа ԥхыҙла иҭааз, иибоз иԥсадгьыл ду аҵоурых адаҟьақәа иҟалахьоу ииасхьоу ракәны еиқәнаҳәалоит, насгьы аԥсҭазаара ҭыхәаԥҵәара шамам, аԥеиԥшхә шыбзиоу ҳанаҳәоит, ишьақәнарҕәҕәоит аѡымҭа хзыркәшо аҵыхәтәантәи ахы. Уи зынҙа 38 цәаҳәа ыҟоуп. Аԥхьаѡ ухаҵкы, саҵоумҵан мачк исцәоуцәахаргьы, исҭахуп убарҭ ацәаҳәақәа шеибгоу иаазгарц, избанзар, апоема аидеиатә ҭакы уҳәару, автор аԥшқа иԥхыҙала ииҳәарц, иааирԥшырц иитахыз уҳәару, насгьы инапҟазара уҳәару зегьы араҟа еилыхха иаабоит комментариак рҭахҙамкәа. Ус анакәха, ажәа раҳҭап ан лыԥшқа маалыкьи апоети:

Иԥхоит амра хьы-шәахәала,
Арԥыс ажәѡан дхоуп дхыхәхәала,
Ҕба ссирк дақәтәоуп ицырцыруа,
Зхала зегьы збо, издыруа,
Еилыцьцьо еҵәаԥьаа дрылоуп.
Ана тәылоуп, ара тәылоуп,
Дынкыдгылоит, даакыдгылоит,

Дахьнеилакгьы игәырҕьо иԥылоит.
Лбааҟа мшын иатҵәак аҽықәан
Ашьха-ʒыш цыѡцыѡқәа рымҵан,
Еилыԥьԥьааua бырлашԥсаран,
Иблахкыгоу тәыла ԥшʒаран,
Дналаԥшыхуеит мра-каԛԛаран,
Ашәа каѡуеит гәырҕьа-чаран,
Ахьхьа-ԥьԥьаҳәа, амра рҽеаҵа,
Ахәыҷқәа хәмаруеит гәата-бҕата.
Ана ақәаҵа, ара абаҳча,
Ашәҵқәа гәылҵын ианиҽацча,
Игәы ҭгәырҕьаан, акыркырҳәа,
Ибжьы нхиҵоит. Ахыр-хырҳәа
Ицәаз иангьы, дыцәамызшәа,
Адунеи ду амаа лкызшәа,
Дгәырҕьо даақәтәоит, лыбла лхаччо,
Лыԥсынҵры дгәыкуа диҽаччо.
Адәы иқәлахьеит ашара.
Ҭынчроуп, адгьыл иамам шәара,
Жәлар рԥьа, рылша, рбаѡхатәра, –
Аҳра ауеит абарақьаҵра.
Амхқәа, абаҳчақәа зазоит,
Ираʒнышха аʒаʒа аҳәоит.
Шәахкыс иҟоу зегьы здыруа,
Аҵар шәаҳәоит иҷырҷыруа.
Ихы-иҽы лаша мырхәаган,
Дыцәоуп ан лгәазырҳага,
Ан лгәыҕырҵа, лгәыкыра,
Уаҵәтәи амш ахацыркыра,
Изгымхаша анра-ԥара,
Уи дызҵеиу Апсынра!

Апоема «Ахацыркыра» аѡышьа аформа атәы ҳҳәозар, уи иаадыруа, насгьы ари ажанр аҽы нахьхьиʒа аа-

хыс зхы бзианы иаазырԥшхьоу аклассикатә поемақәа иреиуоуп, ирыжьрацәароуп. Автор даҽеа «мода» ҩыцк «ацәашәҵатә» ала «еилеимҳәеит» аҩымҵаҩы иаарԥшу ахҵысқәа, ахшыҩзцарақәа. Аԥсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба истатиак аҩы ишазгәеиҵаз еиԥш, «Аҩра знапы алазкыз ԥьоукы-ԥьоукы ирнубаало «ачымазара» ҳпоезиа гәакьаҩы ишьақәгылахьоу атрадиция атәамбара, аҵанҙа инаҙоу авагылара, «схатәык сырҷиоит» ҳәа уеизгьы-уеизгьы аҽехьакра, ишакәхалак ажәақәа рылахәмарра, реилажьра»*, иҵасхәымызт Кәасҵа Герхелиа. Абри ацәаҩа – аклассикатә канон ақәныҡәара уи иепикатә ҩымҵақәа рҩы мацара акәымкәа, ипоезиа зегьы аҩы имҩашьо иубоит. Сыгәгьы иаанагоит абри апоет ирҩиара ахаҵабзиара ҳаразкыз афакторқәа ируакуп ҳәа.

Зыҙбахә ҳамоу аҩымҵа абызшәа заҡа ицқьоу еилыххоу исахьарку зырҵабыргуа аҩырԥштәқәа ҩаԥхьа раагара салагом, избанзар, сгәы иаанагоит уи аԥхьаҩ иубоит ҳәа, аҩада санахцәажәоз имаҷымкәа иагәылызҩааз апоезиатә цәаҳәақәа рҩы. Аха иага убас акәзаргьы, акыкҩбак раҡара, насгьы еиҳа иҡазшьарбагоу алыскаарц сҵахуп аҩада исҳәаз сыхшыҩзцара ашьақәыргәгәаразы. Апоезиатә цәа-хаа зыҡәну метафоратә хәыцшьала ишеиҩбаау ҳзырбо аиҩырԥшрақәа рахьтә абар: «Жәҩан ԥьоуҳар иаҵәарак амҵан, Иԥьоуԥьоууа – бырлашҵаран», «Ажәҩан ҙыжьраҷ амза ҙсоит», «Инеилаҙҩо ԥштәы рацәала, Ԥсҭҳәак аахылоит ихахьала»: «Рылахь рыԥьымшь еимарԥахәны, Рыбла рызхымтуа, алҩа иахәны», «Ҽыхәак, амала икәашо, Дыԥан днақәтәахуеит, длашо»; «Амца еишьылҙа иҩахҡьахит, Нас илҵалахт иббаҙа, Алҩа ахылыбб, еиқәаҵәаҙа»; «Шәахкыс иҡоу зегьы здыруа, Аҵар Шәаҳәоит Иҷырҷыруа» уҳәа убас заҡа.

Арҵ аҩырԥштәқәа изгәыло атекст аҩы рҵакы гәылҵәааны иааԥшуеит, даҽеакала иуҳәозар, автор иихәарц,

* Абаҩхатәра иаша ашьаҵа. Аҡәа, 2015. **А**д. 3.

изҵышьны иазгәеиҵарц ииҵаху аҵагылазаашьеи ахҵысқәеи рсахьа ҭырхуеит досу ирнаалоу иԥсабаратәу рхатә шәыгақәа рыманы. Абри аус аҟны, сара сахьахәаԥшуала, апоет ицхрааугеит, ддырманшәалоит харабгьара иҟоу ракәымкәа, игәылҭәааy, апоезиатә цәаҳәа-шшәырқәа рыла иахьышьақәиргылоу икуплетқәа. Урҭ ишдыру еиԥш, аԥсуа литератураҿы мацара акәымкәа, ақәра ду змоу аклассикатә традициа иатәышьҭроуп, уахьынтәи иааугеит, аха апоет аԥсуа ԥсы рхеиҵоит каѽрыла, ҳбызшәа иацнарҕызыртә еиԥш ианаалауа.

Абраҟа иазгәасҭаз аҷыдарақәа Кәасҭа Герхелиа егьырҭ ипоемақәа рыҿгьы иубоит, иуԥылоит имырхьаазакәа.

Ԥхьаѽыкгьы дубап абас згәы иаанагоу; афилософиатә ҵакы змоу, насгьы аԥсадгьыл аҵоурых адаҟьақәа жәпакы еихзыршәшәауа, алирикатә цәеижь ҟәымшәышә зыҟәну апоема афырхаҵа хада избан игароу амаалыкь зиакәхеи ҳәа. Ииашоуп, автор аԥшқа иԥхыз ала ауп аѽымҭаҿы ицо, иҟало ахҭысқәа (амифтә, алакәтә ҳәамҭақәа инадыркны) ишааирԥшуа, ишаҳирбо. Ус анакәха, азҵаара цәырҵуазаргьы иԥьашьатәҳам, иԥсабаратәуп. Сара сыхәҭаахь, ҭҵааѽык иаҳасабала абри азҵаара абас сахәаԥшуеит, еилыскааугеит: Апоет ипоема ахы инаркны аҵыхәанҳа ицо ахҭысқәа, аҟаларақәа агара игароу аԥшқа иԥхыҳқәа рыла изааирԥшуа, апоезиаҿы жәытәҳа аахыс «анаходка» ҳәа изышьҭоу поетикатә мыруга мацараҳам (уигьы, жәаҳәарада, ролькамаҳамкәа иауҟаху, иаҳбауа маҷҳам ахҭысқәа раарԥшраҿы), уи аҳәаақәа акыр ирҭысуеит, автор иатҵаиҵаз афилософиатә хшыѽҵак хара ицоит, аԥхьаѽ ианаҳәо рацәоуп. Ҵабыргуп аѽымҭа асиужет злеиҿкааy, насгьы ицәырҵуа аҵоурыхтә хҭысқәа хроникала (ашыкәсқәа шарбамгьы) излеишьҭаргылоу ала, аԥшқа иԥхыҙи иареи рҭыԥан даҿа персонажк дургыларгьы, далауҵаргьы, арҿиамҭа, уажәы излаҟоу ахсаала ҟамларгьы, иацәыҙуа маҷхоит,

избанзар, аԥхыʒ иаанарԥшуа иаҳнарбо ахҭысқәа убранʒа иҵабыргыхаҭоуп, уамажә зыхҭынхьаахьоу амиф аамҭа инаркны ҳаԥсадгьыл аҭоурых иадаҟьақәоуп. Аха Кәасҭа Герхелиа иҵегьы хара дыԥшит, иԥсадгьыл аҭоурых еиҭазҳәо аԥшқа иԥхыʒ баша-маша акы акәны дахәамԥшит. Уи иаҵаиҵаз афилософиатә хшыҩҵак абас иҟоуп: Изызҳауа аҿар – агара илоу инаиркны иан лашәа-хаа – иацны, аханатә еихсыгьрада иаҳаларoуп иԥсадгьыл аҭоурых иазку аҳәамҭақәа, ахҭысқәа, ахаҭарақәа, ацәгьа, абзиа уҳәа уи иахнагахьоу, зегьы акы аанымжькәа. Убасҟан ауп ани агараҟәҟәа аԥшқа-маалықь ихаҿы, игәаҿы, иԥсаҿы ианнеиуа иԥсадгьыли, ижәлари, ибызшәеи еицакра зқәым рыбзиабара ԥсраҿенынʒа илаҿены, ада дхәарҭамкәа данықало. Ианаҭаххагьы урҭ ахфеноменк рзы аԥсраҵәҟьа гәеиҭасрак, хьаҳә-хьачарак аамырԥшʒакәа дшаԥылауа.

Абраҟа, ҳәарас иаҭахузеи, ан лроль зегь реиҳа амч амоуп, зегьы ираԥнагоит азоуп автор ипоемаҿы рефрен ҳасабла изҳаҳауа ан лашәа хаа иазку «Ихы-иҿы лаша мырхәаган, дыцәоуп ан лгәазырҳага, изгымхаша анраапара, уи дызҵеиу Аԥсынра!» – ҳәа.

Аԥсадгьыл абзиабара, гәык-ԥсыкала уи азыкалара ахацыркыра ахьалагоу ан илырҵысуа агараҿы ауп, лыԥшқа изылҳәо ашәа-хаа аҿоуп. Убри азоуп апоет-апатриот Кәасҭа Герхелиа ипоемаҿы ицо ахҭысқәа зегьы игароу аԥшқа иԥхыʒ ала изааирԥшуа. Ус анакәха, анацәа рымацара ракәым зегьы иаҳгәалаиршәоит ахацыркыра ахьалаго игароу аԥшқа идтәалоу, ашәа-хаа изызҳәо, дҭахәхәа дзырцәо ани уи лдоуҳаи рҿы шакәу.

АУАСИАҬ

Кәасҭа Герхелиа аҵыхәтәантәи ипоема «Аусиаҭ» ажәеинраалақәа реизга «Ацәлаа анышәҭуа» иану, имҩа-

шьо иаҳнарбоит абри ажанр аҽы уи инапҟазара акырӡа ишазҳаз, ԝаӡарала ишгәылҭааз, насгьы асахьаркыратә ԝымҭа аԥҭараҽы аҳәатәы шимоу, аҳәашьагьы заманала дшақәшәо. Араҟа ишьҭыхуп, аԥсуа иԥсҭазаараҽы мацара акәымкәа, ауаатәыԝса зегьы рыдгьылтә ԥсҭазаараҽы ирзеиԥшны ирыхҭынхьааua, лахьынҵак еиԥш ирҟәынҷабланы харантә иааua апроблемақәа жәпакы, иаҳҳәап, зегь раԥхьаӡа иргыланы аурыс шәҟәыԝԝы ду Максим Горки еицырдыруа иажәабжь «Ауаԝы иира» (асиужет ииз) Кәыдры ахықәаҽ ииҳәаз, афоризмк еиԥш иаанхаз абарҭ ажәақәа: «Даара иҟаиматҭу матҵуроуп ууаԝны адгьыл ақәзаара» ҳәа ззиҳәаз ауаԝра. Уи шдыру еиԥш, аԥсҭазаара аҵкарқәа зегьы аҵанакуеит, иаагап Аԥсадгьыл абзиабара, ахәышҭаареи азқәаҭыԥи рызҵаара ҭакзыԥхықәрала адгьыл ақәзаара, ауаԝы дааигәаз, дхараз ибзиабара, бзанҵык ацәгьа-мыцәгьа изымхәыцра, аҟамҵара, узлоу укәша-мыкәша иҟоу ауаа, аҳаҭыр уқәырҵартә уҵоураны аҟалара, ананамга, излымшо, аиаҭым игәцаракра уҳәа убас заҟа аҵанакуазеи нбан дула еснагь ҳхаҽы иаагаша ауаԝра!

Абас инарҵауланы сзырхәыцыз, Кәасҭа Герхелиа ипоема «Аусиаҭ» ауп. Иҵабыргыҵәҟьаны, ари аԝымҭа автобиографиатә елементқәа маҷымкәа ишалоугьы уимоу, урҭ рыла ишышьақәгылоугьы, араҟа аԝада ишысҳәаз еиԥш, ишьҭыхуп, ицәыргоуп ауаатәыԝса зегьы ирзеиԥшу, ирхьысуа (арҽиаратә фантазиеи ахыҵҳәааи злахәым, мамзаргьы урҭ рныррa лаԥшҽабаҵәҟьа иумбо) иԥсҭазааратәу аҵабыргхаҭа афактқәа, ахҭысқәа ацәырҵракәа.

Жәаҳәарада, «Ауасиаҭ» ԥсабаратәла илирикатә поемоуп. Уи ахы инаркны аҵыхәанӡа автор аперсонаж хадақәа (урҭ рацәаӡам) дрывагылоуп, ицо ахҭысқәа дрылахәуп, аԝымҭазы иҳәаақәиҵо шьарданы илаԥш иҵимыршәо ихуп. Зегь реиҳагьы абраҟа аԥхьаԝ цәаныррa ҵаулала

иныруеит апоема алирикатә фырхаҵа иԥсадгьыли зынарцәмҩа иқәлахьоу изгәакьоу ауааи иахьамадоу рызқәаҭыԥи рышҟа имоу ҭоурыхтәла узырхәыцуа, ухаҵагьы ударакәац угәалазыршәо гәхьаагарак еиԥшу иааԥьоушьартә аҟынӡа лоунытә уеилзыршааua, ала ахьҭоу ауп алаґырӡ ахьаауа ҳәа ирхәо ажәаԥҟа угәалазыршәо цәалашәара ссирк. Аурыс ҵарауаҩ, апедагог ду К. Д. Ушински иҳәахьак аҷгьы иаҵшьны иазгәеиҭоит ауаҩы иԥсадгьыли идаракәаци иара иԥсҭазааразҷы анс-арс ҳәа акәымкәа зегьы ишрыцку. Абар ахаҵагьы: «Будь сыном своей Родины, глубоко почувствуй свою связь с родной почвой, сыновне относись к ней, возврати сторицей то, что получил от нее».

Сыззааиуа, аурыс ҵарауаҩ ду абарҵ иҳәахьақәа ирыҵоу ахшыҩзцара ҵаулақәа имырхьаазакәа ухаҷы иааиуеит «Ауасиаҭ» уанаԥхьо. Урҵ ааԥшуа рҷынархоит апоема алагамҵа инаркны автор исубиективтә дунеи ҭбаа-ҭыцә ахашәараҵашәара иҵагӡаны. Ааи, хыхь ишазгәасҵаз еиԥш, апоет ихаҵа длирикатә фырхаҵаны, мамзаргьы дперсонажны дҟазҵаз убри исубиектив дунеи иатәу ипоезиатә қәыԥшылара аҳәаақәа ԥсҭазааратә фактла изырҭбааua роуп.

Дарбанзаалакгьы дахьиз, дахьааӡаз, идаракәац аԥсы ахьҭоу ашҟа дахьыҟазаалакгьы амхылдыз еиԥш ихоит, ҳамҵак имбар агәхьаагара дыкны дагоит, уахь иҩнуҵҟатә иааua доуҳа мчык иԥхьоит. Ари иахьӡуп – аԥсадгьыл хәыҷы (иқыҵа гәакьа) дызхылҵыз идаракәаци рыбзиабара, рыдлаԥса аҟазаара шамуа, уимоу, изаҟаразаалак хаара-бзаарак шаҵам.

Абас иҟоу аԥисхологиатә ҭагылазаашьа иманы ауп дшаацәырҵуа апоема «Ауасиаҭ» автор, мамзаргьы алирикатә фырхаҵа. Уи ауаҩ иҟалап иԥсадгьыл хәыҷы ааскьа дналс-аалсны имбацзар, иҟалап мышқәак раԥхьа араҟа дыҟазҵгьы. Уеизгьы-уеизгьы уи акәым аус злоу, араҟа

ихадароу агәхьаагара ду зҵоу абзиабареи адаракәац (азқәаҭыԥгьы убрахь иналаҵаны) аҭоурых рызгәдуреи роуп. Ус шакәу аргамаду ирҳәоит аҩымҭа хацзыркуа, излалаго раԥхьатәи ацәаҳәақәагьы:

Сгәы ашьҭыбжь, сгәы аҳәҳәабжь аҳазшәа,
Ихтым Ԥанаҩгьы алакҭа.
Ажәҩангьы лыхәҭа гәӡахазшәа,
Аҳәҳәыҳәа иауеит аԥсата.

Аԥсабараҵәҟьагьы ииашаны ианыруеит аҩымҭа алирикатә фырхаҵа иԥсадгьыл хәыҷы ашҟа иаара заҟа агәырґьареи агәыхытхытреи ацу. Уи ибзиабара заҟа иҵоуроу, насгьы иҵаулоу ҳара иаабоит анаҩстәи астрофақәа рҽы илаԥшҽабаны:

Смааицкәа сыҟоума уажәада,
Исуалԥшьоу усуп иара, –
Минуҵк сныдгыларгь Ҕәада,
Сызцома смааикәан абра.

Рыбаҩқәа ахьыҵоу наӡаӡа,
Саб, саб иашьцәа сзааӡаз,
Урҭ зхылҵыз, кыр нызҵыз, измаӡаз,
Мҳаԥьырреи – гәаҟреи ирцәынхаз.

Схы сыкәаҽ уаҟа аҳаҭгәынқәа
Снарықәыԥшлоит ҭынч сеиқәышьшьы,
Ԥыҭрак снагылан, сгәы сгәымкәа,
Ԥшьшьала сцалоит снагьежьны.

Аха апоет уажәтәи иаара абжьааԥынтәиқәа иаара иреиԥшым, изцәыртцит ихьаа дуны гәҭыхак. Уи «Ижәылеит мшыншәа ихышхыҵәан, Хәыцрашәк сҽарҳәеит сеиқәпах; Маҷ-маҷ ихьшәашәоз, иҽыцәарц, Сгәамца еиқәылеит

еиҭах. Ҳаҭгәынк ауп иалысх лымкаала, Егьырҭ зегь нсыжьит наслха; Ихьзеишь рҳәоушәа доуҳала, исзыԥшуашәа збоит ишанха».

Алирикатә фырхаҵа иқыҵа гәакьа инагʒа-аагʒаны дахьалаԥшуеи идаракәац наʒаʒа иахьамадоу рызкәа ҭыԥ дахьыкәыԥшуеи ихәычратә шыкәсҟәа инадыркны, иахьанʒа иаанитаҕәҕәо аҟынʒа игәаладыршәоит, ихаҭагьы дызлахәу аԥслазаара адаҟьақәа жәпакы. Аха урҭ зегьы иҿерыламгалакәа, уимоу, еснагь хашҭра зкәымкәа иԥшьа игәы иҭаршәу иабҵәҟьагьы дивсуеит «Уажә сгәы иҵыхо уи иакәым, Сажәабжь изкуп саб иашьа» ҳәа ҳәаны. Апоемаҧы дфырхаҵа хаданы дагәылсуеит (иццәырҵуа аперсонажкәа рроль аѽымҭазы иаҵанакуа кыр шыҟоугьы) нхаѽцас иуаѽ нагаз ихаҧсахьа еиҳа иаашаны иуҳәозар, ихигаз ҵкар рацәала еилаз инысымѽа иадҳәаланы автор иааирԥшит аҭоурых иадаҟьақәоуп ҳәа ззуҳәаша еилашәа-еилыҵуа ԥслазаара дук аҟәыҵәа.

Уажәнатәгьы иазгәаслрц ахәҭоуп апоема афырхаҵа хада апоет иаб иашьа гәакьа шиакәу, насгьы уаҟа зсахьа ҭыху, иаарԥшу ахҭысҟәа раҕьырак зыхҭынхьаауа иара иоуп, ԥьара заҵәык ада ихьʒ Кьамсыс ҳәа шыимҳәогьы. Ус анакәха, ари иреалтәу, аԥслазараҧы иҟаҵәҟьаз (еиҭасҳәоит, апоет иаб иашьа) анхаѽ нага изкуп, ажәакала, иаххәаауп иԥслазааратә нысымѽа. Уи литературатә фырхаҵак иаҳасабала уихәаԥшуазар, ихҭигаз аԥслазаареи нхаѽ нагак иакәны дызлаҟази ухаҧы ианааугалак имѽашьо иубоит атипра злаз ахаҧсахьақәа дшырхаҭарнаку. Убри ауп, автор иаԥиҵаз (нацәаҟәкыла Кьамсыс Герхелиа ишизкугьы) ахаҧсахьа обиектс иаликааз аʒәы шиакәугьы, азеиԥшра аланы изыҟалаз. Уаҟа иаабо, мамзаргьы аконкреттә фырхаҵа ихҭынхьаауа аԥслазааратә хҭысҟәа, аҟыба-ʒыбақәа, аԥсуара излеибарку акәамаҵамарақәа ицеиѽызшо, изыхҭызгахьоу рацәаѽуп. Еиҭасҳәоит, аʒәы мацара итәым ишьашәалоу

ирзеиԥшны иҟоуп. Ас еиԥш азеиԥшра Асовет аамҭазы асовет литератураҿы итиптәу афырхацәа ҳәа ирышьҭан. Ииашоуп ари атермин усҟан еиԥш, иахьа акритикцәеи алитературадырыѡцәеи рыҭцаамҭақәа рҿы рацәак, ууанӡа еиԥш ихҭакны рхы иадмырхәозаргьы, дара усгьы ҳаԥсҭазааразҿы иаҳҭахы-иаҳҭахым иҟоуп, рыӡбахә мҳәакәа узрывымсуа аҟынӡа. Насгьы, апоема «Аусиаҭ» Кәасҭа Герхелиа ианиѡуаз ашықәсқәа раан асовет литература зегь аҿы атипра апроблема иасакьаҳәымҭаны иҟан. Уи агангьы, ҳәарас иаҵахузеи, уажәы ҳзыхцәажәо аѡымҭагьы ианымԥшыр ауамызт.

Иҵабыргыҵәҟьаны, апоет иаб иашьа Кьамсыс Герхелиа абжьыуаа рҿы еицырдыруаз, зыхьӡ-зыԥша ыҟаз ашәаҳәараҿы, акәашараҿы, аԥхьарцарҳәараҿы абаѡхатәра злаз нхаѡ хатәран. Арҭ зегьы уи литературатә хаҿсахьаны иҟаҵараҿы здазҳәазҵамыз поетикатә маҭәахәқәан. Аха уи мацара азхомызт атипра злоу аԥсуа нхаѡы ихаҿсахьа аҟаҵараҿы. Араҟа зегь раԥхьаӡа иаҵахын аԥсҭазааратә материал, афырхаҵа хада ихигахьаз хроникалатә ҟазшьала аизгара, аизакра, нас иара аԥҵаѡы иѡнуҵҟатәи дунеихәаԥшра алакҵа ҵары иҵганы, идоуҳа амч иахылҵуа аԥхара шаҳәшаҳә ашәахәақәа рыцәырԥханы, сахьаркыратә ажәала аԥсы рхаҵаны рыҟаҵара, иҵегьы уазааигәаны иуҳәозар, аԥхьаѡ игәаҿы инеиртә еиԥш рцәыргара. Убри ахыхьгьы автор зсахьа ҭихуа афырхаҵа хаҵала заҟа дизааигәо, идаракәац дшеиуоу удырыртә, насгьы аԥсуа ԥсҭазаараҿы уаѡытәыѡсатә факторны иҟоу ажьра-цәара аханатә аахыс иаманы иаауа амагиатә мчы ароль заҟа аҵанакуа, уи зхьымсуа, шамахаӡак акәымзар, ҳабзазаратә сферақәа рҿы ишыҟам, ишуԥымло уҳәа убас иҵегьы.

Изхысҳәааua, ауаа зегьы рҿы иуԥыло абарҭ реиԥш иҟоу иԥсҭазааратәу апроблемақәа автор ипоема аԥиҵаразы заа ишәа-иза, икапанны идоуҳа амч ала ѡнуҵҟала «илагеит», нас ауп ифырхацәа алитературатә ԥсҭазаара ан-

риҭа, ихаҽсахьақәаны аҧҵара даналага. Ишаабо еиҧш, ауаԥытәыԥсатә гәыбылра дууп, аҧсҭазааратә материал инарҳәы-аарҳәны хәыц-хәыц рыҵҵаареи, дахьынтәааua адаракәаац ҳаҭыр ақәҵареи ирыбзоураны апоет илшеит имилаҭ литератураз ихатәраз аепикатә ԥымҭа аҧҵара.

Автор ифырхаҵа аԥымҭаҽы данцәырҵ раҧхьатәи амомент инаркны уаԥытәыԥсатә гәаҧхарак ишаҳәшаҳәуа аҧхьаԥ изцәырҵуеит, дизааигәаны дҟанаҵоит. Ҭабыргуп, араҟа кыр аҵанакуан уи ауаԥ ихатәраз, ихаҭара. Ижәлар рҽы имаз ахьʒ-аҧша, иқәыз аҳаҭыр. Аха убри еиҵамкәа иара апоет иаб иашьа хаҭала заҟа дизааигәаз, еиҳа ииашаны иуҳәозар, еибаҭахыз атәгьы кырʒа ацхыраара ҟанаҵеит иҧсҭазааратәу, аҵабыргхаҭа иагәылԥаау алитературатә хаҽсахьа аҧҵараҽы.

«Аҧсадгьыл аншәарҭаз дсолдаҭын, Аҧсуа хаҵа игәы игәын; Дуаԥы ҟәымшәышәын, дыгәшаҭан, Саҧхьа ишьҭагәышьоу зҳаҭгәын» ҳәа, – апоет дызҽу ус фактла, жьрацәарала иаб иашьа, аха длитературатә фырхаҵаны, дхаҽсахьаны насгьы атипра иланы иҟаҵара шымариам, аҭакԥхықәра ҕәҕәа шацу идыруеит, уи азоуп дызҭааз аҳаҭгәын агәы дыкәыԥшуа дахьгылоу абас еиҧш иҟоу ахәыцра ҵаулақәа иҧсихологиатә ҭагылазаашьа аазырԥшуа ацәаҳәа ссирқәа зизаaиуа:

Ахәыцрақәа ртыша ҵлашәыра,
Ахра саҽҟьазшәа сҭакәкәа
Сҭалан сахьлеиуа сгәашыра,
Слымҳаҽ иахылгоит агәгәа.

Ахҭысқәа, ахҭысқәа, ахҭысқәа,
Сырҟьоит, сыркыуп сеимырхха,
Ахҭысқәа – имҕьаз ахҭыԥқәа,
Сгәалашәара иануп ирыҕҕа.

Зегьы-зегь, зегьы-зегь ирҧыдан,
Сыбла ихгылоуп уажәы,
Сахьак ицәажәо, шьҭыбжьыда,
Ахҭыс изшәылаз ашәы.

Апоет зегь реиҳа ибла ихымҵуа ихгылоуп, нбан дула ибоит рашҭа ҭбаа агәҭа игылоу араҵла, зымҵан шьыбжьонла амхнызцәеи дареи нтәалоз. Абраҟа автор ифырхаҵеи иареи еиқәлацәоушәа, еиҟароушәа реицәажәара игәы иҵымҵәо наҙаҙа иаанхеит, избанзар, уи афырхаҵа дызнысыз ашьамҩа иазкын, аха иара хаҭала ихигаз акәымкәа, ицеибашьуаз, ивыршьааз иҩызцәа адауаҧшьқәа рыҙбахә акәын еиҵеиҳәоз. Апоет уи исахьа аа ишҭихуа:

Ицәышҙа ишьадан иҙамҩа,
Шлацқәакгьы убон ихаҷы;
Аабыкьа дызнысыз ашьамҩа,
Ианымҵуа ианын ихы-иҷы.

Сыбла изхымҵуа закәызеи,
Уиаахыс о, шаҟа ҵи,
Иҩазаз иеиқәеи иблузи,
Излаҵәхьаз ашьеи аҧхҙи,
Ишьап ҵаала иблызи,
Хыртҟәацла ихәыз инапи!

Данцәажәоз илахь еизырҵәа,
Уажәы-уажә хыцшәа ирыххон,
Иблақәа рыҵан ирыҵак,
Ирхымҵуаз гәаҟрак рҙон.

Апоет ипоема афырхаҵа Аҧьынҧьтәылатә еибашьра дуҙҙа ҟалаанҙатәи ибзазара акәзар, уаҟа иалибаа-

уеит, иара идагьы, ақыҭа ахаҷра, аҭынчра анықаз ауаа еиҭаԥԥы, ргәы кыдны, иалаҟаны ишықаз, далкааны иазгәеиҭоит иперсонаж хада имаз аҟыбаԥ ҷыда, иаҳҳәап, «Дҷеыжәзар – далиаан аҷеабга, Дацҵкьон «Азар» ахапа. Дкәашозар – ԥсаатәын, дҷабха, Иҙара – аҷандар ахаҵа».

Аха «Ԥыхьеи уажәи рыбжьара, Амҟәыл еиԥш ҳәаак рыбжьан, – Уахьынтәи иаарауаз аԥхара, Џьара ибжьаҙуан, ибжан», – иҳәоит автор ифырхаҵа аибашьра ашьҭахьтәи иҵагылазаашьа аарԥшуа. Уи дшыхәыҷызгьы, игәеиҭартә дшықаз иаб иашьа ԥыхьеи уажәи дшеиԥшымыз. Избанзар: иқәлацәа зыԥсадгьыл хәыҷы ашҟа изхнымҳәыз рацәаԥын, ишқәыԥшыз иажәызгьы аумаҷхыз, агәырԥеи аԥьабареи аԥнаҵақәа ашәеиқәаҵәеи иахажьын, ажәакала, асовет жәлар ирхыргаз аибашьра ду ашьҭамҵа ҕәҕәала ианубаалон, ианыԥшуан афырхаҵа иқыҭа ахаҷра, аҵагылазаашьа. Аха убас шакәугьы, апоет иперсонаж хада даҳирбом згәы каҳаны иҟоу, иԥсыҷеу, иқәыҕәҕәаз агәырԥеи ихигаз аԥьабааи зиааины иҟоу аҙәы иакәны. Избанзар, уи ус аԥсҵазаараҷы дыҟамызт, даҷеакала иуҳәозар ацәгьараҷгьы, абзираҷгьы днеибеиԥшны даԥсыуа хаҵан. Убас ауп аԥымҵаҷы дшаарԥшу, ихаҷсахьа шҵыху. Аха аԥсреи абзареи дрыбжьагылан ихигаз, ибла иабаз аибашьра аҵәагашоура лоунытә иныруан, деихашәы дҟарҵон, насгьы усҟан игәалашәоз ҷымҵзо дзыртәоз ахҵысқәа рыҙбахә аҳәара, рылацәажәара ицәыхьанҵан, ҷымҵрала ихигарц иҵахын ихьшәашәаҙа иқәыҕәҕәоз игәалашәарақәа, акык-ԥбак дналшәаны ииҳәазгьы рҷы иубон ишиламыз ахҙыргара, шьоукы-шьоук реиԥш, «ҳанҵәан, ҳаибашьын» ҳәа, иҷехәоз дышреиуамыз.

Абарҭ адеталькәа зегьы автор ҟазарыла (иперсонаж хада изеиҭеиҳәаз ахҵысқәа ицырхырааны) еилеисоит ифырхаҵа ихаҷсахьа гәылҭәааны иааирԥшырц азын.

Апоет иаб иашьа аибашьраан дызлаԥшыз, хаҵала ихигаз, ицәа-ижьы ианырыз рахьтә зегьыҵәкьа ра-

кәымзаргьы, изеиҭеиҳәаз ахҭысқәа ухаҽы иааганы урызхәыцыр, иубоит ажәа ишалоу еиԥш, амитәеиқәаҭәа шихигаз, аԥсреи абзареи дышрыбжьагылаз. Абар урҭ асахьақәа закәу:

Дналагон ԥшьаала, уи лакәҵас,
Нас уҟан арахь угьежьра;
Дцәышхо, дзалымҵуа, иԥсақәҵа,
Уиман дцаʒон, еибашьра.

О, ииҳәоз зҳәода ажәала,
Амитә, уаҩоу дзықәшәара:
Аихаҵәҟьа былуан, ԥьым, мцала,
Ишуан, ԥьым, амшын – ахәара.

Иԥьуан, ԥьым, адгьыл хырцала,
Ихәашьуан, ԥьым, ажәѡан лѡала,
Аибашьцәа хәаҽуан ԥьым, ршьала,
Инҵәозгьы рацәан млала.

Абас иуаҩеимышхараз аибашьраҿ «ииз» ажәабжьхҭысқәа Кәасҵа Герхелиа иаҳауан иаб иашьа иҟнытә. Урҭ уи дышхәыҷызгьы, ииаԥьоушьартә аҟынʒа, дыртәыртәуан, дыргәылархалон. Дʒыҩәʒа дʒырѡуа днадыртәон. Кьамсыс рацәак зылацәажәара иҵахымыз хьаа ртытрак иаѡызаз, иашьа гәакьа ихәыҷы игәеилгара, игәырҵҟәыл шыбзиаз аниба, дрыцҳашьаны изеиҭеиҳәон аибашьра иалииаз ахҭыс мыхьтәқәа. Ииашоуп, аб иашьа усҟан зынʒасгьы ихаҽы иҟамызт, иаииуамызт ажәабжь ззеиҭеиҳәоз иашьа ихәыҷы иапҳьаҟа дпоетхаран дшыҟаз, уажәы изеиҭеиҳәоз ажәабжьқәа алитературатә ԥсҭазаара шроуаз. Аха ауаѡ ҟәыҩа ибон абас ихҭыстә ҳәамҭақәа игәцаракны, ихы-иԥсы рзышьҭны ирзыʒырѡыз ахәыҷы акы дшалаҟаз, инагʒаны

акәымзаргьы, бзиак ишазҳәаз ѡнутҵҟала иныруан. Убри азын акәын, ишицәыхьанҭазгьы, зыртытра иҭахымыз, ихәрақәа зырмжьыжькуаз ажәабжьқәа зизеиҭеиҳәоз.

Автор иаб иашьа изеиҭеиҳәоз ажәабжьқәа иара инымҵәондаз ҳәа дʒыѡʒа дизыʒырѡуан дтәанханы. Абар уи асахьагьы акыр шықәса анца ашьҭахь, апоет ишигәалаиршәо:

Убас, аамҭала, хәҭа-хәҭала,
Нас хҭыс-хҭысла ишаны,
Исеиҳәон ихигаз хаҭала,
Дахыԥаз шаҟантә дыԥсраны.

Исеиҳәон рыʒбахә иѡызцәа,
Еснагь урҭ рыхьʒқәа иҷакын;
Иааиҳәоз шәҟаыла иѡызшәа,
Бгьыц-бгьыц иҟәшәазшәа, еизакын.

Аха уҭи сыҭи ҳәа ажәа ишалоу еиԥш, аб иашьа иԥа ихаҭагьы илшоз ала изеиҭеиҳәон аибашьра шықәсқәа раан рқыҭа зҭагылаз, амла, ахьҭа агәамҵра ҭәгәа шырхыргаз, уимоу, ихаимыршҭит мараҳәқәак шыҟазгьы. Урҭ рѡызцәа усгьы аԥсҭазаара ашәарҭа ианҭагылоу ауп ицәырҟьа-цәырасуа ианцәырҵуа, рхаҷқәа анааԥшуа.

Апоет иатҵшьны иазгәеиҭоит иаб иашьа иара ишҟа имаз абзиабара, агәцаракра заҟа ицқьаз, аразра иатҵаз. Уи азы ажәа иаҳҭап апоет ихаҭа, избанзар, уи атәы иара изныры, лабҷаба изыхҭынхьааз иаҟара даҵеаʒәы илшом, иага дҟазазаргьы, аиҭаҳәара:

Бзиа сибон уи дсыхʒыʒо,
Жәаԥҟала, жәаҟәышла сиааʒон;
Аԥсуа ҵасқәа рхы ахьыҵо,
Рԥсы ахьҭоу, ргәы ахькыду сирбон.

Жәлар рашәақәа бзиан идыруан,
Рҳәамҭақәа ирылан иԥсы.
Ҳнеидтәалон ҳаалгар аҵыруа,
Ашәала иааиҭаҳкуан ҳаԥсы.

Иара убас иаҳирбоит уи илаз анапҟазарақәа жәпакы рҿы аԥсабара инаҭаз абаҳхатәра заҟа иҵоураз, амҽхак ҭбааз. Аа аҿырԥштәы:

Иҷыгәза иҟаиҵан инапала,
Иумпыҵԥрааua, аԥшеиԥш иласза,
Амза ҳақәыччә ҳаидтәалан,
Арҳәашьа сирҵон аԥхьарца...

«Ршьала иргаз аиааира, аҭынчра анырнаҭа жәлара, Аҳәк иеиԥш иазыкәԥон заҵааира, Ҳаԥсадгьыл ахәра арҕьара». Абраҟагь апоема афырхаҵа хада иқыҭа зегьы еицнеины иахьыхандеиуаз, рыгәҭа дгыланы аҕьараҳәа акриуан.

Апоет деигәырҕьаны, агәадура аҵаны иҳәоит: «Еинҭәылеит саб иашьа иашҭа, Ԥшҳала дҟалеит деиҵаҳҳы». Уи анаҳсангьы «Озбақь ахаҵа ҳәа ачараҿ, Икаҳуан ибжьы ҽацаҳа: «Аԥсуа пластинкақәа рҳара, Иакәшеит ибжьы-ссир гәыкҳа».

Ииашоуп, аамҭа кьаҿла абриаҟара зхызгаз ауаҳы дышлеит, аха макьана автор ишазгәеиҭо еиԥш қәрала дыҷкәыноуп, насгьы дрымбацызт акы даргәамҵуа, дгәынқьуа илаҳара ыҟан, ичҳара ҕәҕәан. Аха, ишаԥу еиԥш, аԥсабараҿ иҟоуп хырԥашьа змам ахатә закәанқәа, уи ауаҳы дышгәыҕуа снаскьоит ҳәа шьарда иааизкылҟьан иҿызжәо игәаҵа – иуахҭа ауп. Абри атәгьы автор аб иашьа иԥагьы аԥхьаҳгьы ргәаҵанҳа инеиртә еиԥш асахьа ҭихуеит:

Амра шкаԥхоз идыдызшәа,
Кәыркәаз ибгазшәа асоура,
Иԥьаршьон, иаалҟьан мацәысшәа,
Асҵәҟьа дынкаҳан иԥсра.

Адунеи иссиршәа еибаркуп. Ибзианы иудыруа, иузааигәо ауаѽы, аѽыза, аҭахы, акәла, аб, ан… иԥсы ҭаны данувагылоу шәанеицу аамҭазы уи аҟара иуныруам, иус-ҳәыскҳәа, ажәакала, хырѽа узаҭом, аха аҵаҳәарҭахь дануцәцалак, усҟан зынӡа даҽакуп, ииҳәазгьы, ииузгьы узааигәахоит, иуцәигхаз ҳәа кыр ыҟазаргьы (уи ахьуԥымло ԥьаргьы иҟаӡам) ихьухьууа угәаҵа иҭалоит, ихьааугоит, избан иԥсы анҭаз, дыҷгәаӡа данҳалагылаз изгәасымҭазеи, зҽлымҳара зазызымузеи ҳәа. Аха уи азы гәыбҷан дук уара уоума, сара соума аӡәгьы иузиҭом, аԥсихолог ҵарауаа аӡәырѽы ишазгәарҭахьоу еиԥш, цәаѽак иаѽызоу ари аҟазшьа, ауаѽы ԥсабарала имоу иԥсыҽрақәа иреиуоуп, иага уҽазушәаргьы, шьаҭанкыла иузыԥсахуам, уахьаиааиуа ҭыԥқәак ыҟазаргьы, уи зеиҭакра мариам, иѽнуҵҟатәи дунеи еибаркны измоу иԥсихологиа иадҳәалоуп.

Сыззааиуа, Кәасҵа Герхелиа ипоема «Ауасиаҭ» афырхаҵа хада игәалашәарақәа роуп. Уи иашьа иԥа даныхәыҷыз иеиҳәоз, аибашьратә хҵысқәа акыр дрызхәыцхьан иара, амала, ихашҭхьазгьы аумаҷхыз. Убарҭ еиҭах иирҳәар иҭахын, еиҳарак «Адгьыл-маҷ» аҟны ицоз аибашьра атәы зҳәоз ахҭысқәа, аха ишхьаа ртытыгаз идыруан азы игәы ишаҭон, насгьы асҵәҟьа иуахҵа ааины идгылоит ҳәа дыҟамызт. Аԥсҭазаара ҟадыҷь гәыграла иҭәыми. Ушьҭан амомент ансоуа ҳәа, даҽакала иуҳәозар, иара ихала игәаԥханы ианцәыриго ҳәа дыԥшын, аха ус изыҟамлеит. Анцәа имҭаны ихаҽы инхазгьы маҷӡам, еиҳарак иаб иашьа даныԥсы ашьҭахь иаҳахьаз «Адгьылмаҷ» атәы зҳәоз агәалашәарақәа, лымкаала аҽыхәа иадҳәалоу ахҭыс мамзаргьы алегенда.

Апоемаҽы абри ахәҭа зегьы ирылҳәҳәо аҟынӡа иҟаҵоуп, асолдаҭ иҧсадгьыли ижәлари рышҟа имоу абзиабара ду, зегь ирыцку феноменны ианыҧшуа. Араҟа, жәаҳәарада, автор ицхрааит аҧсра абла уажәы-уажәы иҭаҧшуаз, аха згәы еицамкуаз асолдаҭ иҽала ахәыҷы, нас ахбыц изеиҭеиҳәаз афронт аҽы «ииз» ахҭысқәа – аҩымҭаҽы жәабжьк еиҧш иагәылсны ицоит, аидеиатә ҵакгьы арҕәҕәоит. Ауа-аҭахы уҳәа аҧсы гәыблыла иҵәыуара, аҵыхәтәантәи имҩахь ҳаҭырла инаскьагара аритуал аҽгьы ҳажәлар ретнографиа апоет ибзианы ишидыруа ааҧшуеит абарҭ ацәаҳәақәа рҽы:

Адашшылацәа уа иааиуаз,
Срыхәаҧшуан ус сыууаӡа.
Саҟәыҵын нас анеиааира,
Снарылҵшәа зун сыгәгәаӡа,

Баша аганахь ашьшьыҳәа,
Сынхьаҧшзар аарла, сҭыгга,
Иоупа ақәыршә иҵәыуо аҳәҳәыҳәа,
Иҷеы гылан ашә-шьылҭа иарга.

Аҷеы ашәы ахьыссы аҧшәма Кьамсыс иахьихагылаз иашьа иҧа илаҧш анақәшәа, зынӡак ишьара дықәнаҟьоит ииуа, ииҳәо акы дақәымшәо аҟынӡа деилнашьааит. Абар автор усҟантәи иҭагылазаашьа асахьа шҵихуа, ишааирҧшуа:

Афы насылҟьеит, уи акәхеит,
Ҵааршәыра тышак сагеит.
Аҩхаа ибжьыҩуашәа, илакәха,
Шәа-ссирк қыць-қыцьуа иаагеит.

Абраҟа апоет зыӡбахә имоу, алегенда-цәа зхоу ашәа «Адгьыл-маҷ» аҽы аҕа хәымга иҽагыланы аи-

башьра анцоз, аамҭазы иит, уи фырхаҵала еибашьуаз аԥсадгьыл асолдаҭ, Кьамсыс Герхелиа иҩыза, ачерԛьез ҷкәын Дауров ихаҽсахьа ухазмыршҭуа ак акәны апоема иагәылҷҷаауеит. Саргьы исҭахуп ишеибгоу аԥхьаҩ иудызгаларц, избанзар, аркьаҽра алаҙом, уи қәыԥсычҳарак иахылҵыз, ацәа иҵаҙаз ак ауп.

«Уа, раид сиуама, раид, мыхәа,
Уа, раида, раид гәышьа, рымҳәеи.
Уажә аҙбахә шәасҳәап аҿыхәа,
Уа, раида, раид гәышьа рымҳәеи.
Уа раида, ҳәыҳә-ҩыза еиҩызцәан
Афырхаҵа уи зтәызи иареи;
Иласымзи – афы-мҩас иаҩызцәан,
Ирыхьҙада, ираԥысда рымҳәеи.
Ҿырԥагьа ианнеиуаз ҿырԥала,
Мфа-мжәы избаланда, иаҳауеи!
Иҿҵысны имааҙази инапала,
Уа, инаихьзеи... Дзыниеи!..
Ирхууаа абахә, атыша,
Шаҟантә дахнарԥеи дыԥсышан,
Уа раида, раид гәышьа рымҳәеи,
Ишьҭхысаа ишаауаз ианрыкәша,
Рыԥсадгьыл зтәызтәуаз анрыкәша,
Ирыжәлан ҳәаҭыхла, ҿыҳәҵәыла,
Ишынеимаз, уашхәа ддмырҳәеи!
Индәықәлон еихьҙаз гәыхәтәыла,
Уа, раида, раид гәышьа рымҳәеи,
Изгашаз ахы ақәшәеит аҿыхәа,
Аха уажә иазҭада аԥсыха,
Уа, раида, раид гәышьа, рымҳәеи,
Ргәырґьаҙ гатәыми Аԥсныҟа,
Ашьаҵәҟьа мышьҭыкәа адәныҟа,
Ишзахәоз аҩныҟа имеихеи!

Афырхаҵа акы неимырдыркәа,
Ԥсаатәшәа ишьҭыԥраа имаауеи!
Аԥынҵа афакьь-мца кылԛьа,
Шьхеи-ҽаѽеи ирхыууаа имаауеи!
Ажәлар еиқәныхла иахьгылаз,
Аиааира абираԛ рхаргыла,
Ашҭа инҵашьқьырт, рымҳәеи,
Ахьыу ирган уи данҺеыжәԥа,
Уа, раида, раид гәышьа рымҳәеи,
Уа, насоуп, насоуп ианиба,
О, амитә шихьыз, рымҳәеи...
Умшәан ҳәа игәы рхаҵо абжьала,
Аеҵәа кыдԥаартә, рымҳәеи,
Икьыркьырын аҽааиҵнахт ԥшьшьала,
Аҽеыхәа ахьнеишаз ианнеи»...

Апоет исахьаркны иааирԥшуеит абри ашәа иаб иашьа ианиҳәаз аухатәи аҵхгьы: «Амзагь гачамкшәа илашон». Иара иакәзар, абар иахиҳәаауа: «Уи ашәа смаҳацызт уажәада, Ԥьара саган наԛ сҙаны, Схәыцуан: абри ашәа зашәада, Схәыцуан: Исҳәанда, иҵаны. Аха ашәа анысзиҳәаз ауыха, Ус сеиҳәеит, иныкәҵа иԥхьарца: Макьана ухәычуп, дад, удухар, Уанаало уҟалар иусыртҵап» ҳәа.

Уи ашьҭахь аб иашьа иҳәоит ашәа шиз аҭоурыхгьы: Адгьыл маҷ аҧы наԛ-ааԛ аибарԥсра цон иԥсыда-инхада ҳәа. Аха ахысра аамҭала ианеихсыҕь, рыԥсы еиҵаркырц асолдаҵцәа аҭабиаҧ ииеит. Убасҟан Кьамсыс илацәа ахьынҭааз ԥхыҙла ибоит: иѽны ашҭа ԥшҙаҙа, ауа-аҭахы, агәыла-азла рыла идыртәыхит жәпаѽҙа. Абри ашәа ихала иаԥитҵан, акаѽҳәа ибжьыхаа нхитҵан, ишиҳәоз ақыҵа иахьыгҙа, ус дарҧыхеит алемс ҳаирпланкәа ажәѽан ихылаз алыхәҵеиԥш адгьыл зырҷгоз.

Абри аамҭазы «абаақәа, усыцхраа, Кьамсыс, ҳәа игеит инаѽсан абжьы. Уи ргәыԥ еиҳабы, иѽыза Дауров – ачер-

қьез ҷкәын иакәын, дышьҭан иҭабиаҿ дуазыруа, иаха ианыʒхыҵуаз дырхәызаап, аха ихала ихәра ҿаҳәа, зегь амца иалган иааигазаап, дшырхәыз мырза-имҳәа». Аҵыхәтәан «Дшьалабеит... Иҟамызт ԥсыхәа, Аарла иуаз ажәа иҳәан: «Аԥсадгьыл... Аиааира... Сеыхәа»... Иҿааиҵихит иажәа нҿахҵәан».

Апоет ишазгәеиҭауа еиԥш, иаб иашьа зныкада абри ашәа имҳәеит, аʒбахәгьы иҳәар иҭахымызт. Ишаабо еиԥш, абраҟа иит асолдат иҿыхәеи иареи ирызку, аромантикатә цәа зхоу Кьамсыс мыцхәы бзиа иибоз, аибашьра мца иалиааз ашәа, аха уи ашәа, шхьаахҿыгоу шидыруазгьы, зныкада аԥхьарца иаимырҳәацызт, избанзар, уи иартутууаз ахәраҟәа рацәан, игәаладыршәон, ибла ихгылон аибашьраҿ иҭахаз, ивыршьааз Дауров иеиԥш излахьынҵахаз иҩызцәа аʒәырҩы.

Апоет ипоемаҿы давсны дымцеит, уимо, иналукаашa аҭыԥ амоуп «Адгьыл-маҷ» иазку ашәҟәы, избанзар, абраҟа аԥсреи абзареи ирыбжьагыланы рыԥсадгьыл ахакәиҭраз еибашьуаз асолдаҵцәа аʒәыхәа дрылагылан аҩымҵа афырхаҵа. Уаҟа уи ибеит, ихҭынхьааит, ғәғәалаʒа ицәа-ижьы иаными ҳаԥсадгьыл ду аҵеицәа аҕа хәымга иқәцаразы хацәнамырха ицоз аибашьраҿ закәы фырхаҵараз иаадырԥшуаз. Урҭ аиааиразы аргамаду иаԥылон аԥсра. Убри азоуп апоет ашәҟәы «Адгьылмаҷ» анҭыҵ, данаԥхьа абас еиԥш зыҟаиҵауа:

Зыгәҭыха иаҵаиан ицәоу,
Адгьылмаҷаа зегь – рҿахәы,
Рыхьʒ адунеи иахзырҵәо,
Зыԥсы ҭан еиқәхаз – ргәыхәтәы.

Ар-хәҭа иԥшьоу рбираҟкеиԥш,
Сшьамхы арсны ашәҟәы снагәʒын,
Наʒаʒа ԥсра зқәым баҟакеиԥш,
Иныкәсҵеит ссолдат иҳаҭгәын...

Жәаҳәарада, ари ахҭыс, асолдаҭ иҳаҭгәын ашәҟәы ақәҭара иҳақны иуԥхьаӡаша акоуп, избанзар, абраҟа уи дызлаԥшыз**,** ихигаз ивыршьааз иҩызцәа ухаҷы иааганы уазхәыцуазар, машәыршәа акәӡам**,** автор абас еиԥш зиҳәогьы:

Аҳаҭгәын иаалԥхан исахьа,
Дразӡа дынҭаԥшын слакҵа.
Ишцәажәацызеиԥш ԥахьа,
Иблақәа аацәажәеит еиҵа:

«Ҳаԥсума, дадхеит, ҭынч ҳацәоуп, –
Иҷәҷәаӡоуп ҳаԥсадгьыл иахьа,
Аҭынчра аиааиуеит, ҳраҳаҭуп,
Ддуӡӡаз измырӡуа ххәахьа!»

Са соума? – Еиҵеиҳәахт блала,
Уқыҵа уналаԥш, иба!..
Аԥсымреиԥш уинахыс ԥшьшьала,
Инаур сыцәцеит инкаба.

Апоема афырхаҵа «ҳаԥсума, дадхеит, ҭынч ҳацәоуп, – иҷәҷәаӡоуп ҳаԥсадгьыл иахьа» ҳәа аниҳәоз аамҭазы, иҵабыргыхаҭаны, ус иҟан, урҭ ргәы раҳаҭын, ирхьчоз, рхы зқәырҵоз Рыԥсадгьыл ду СССР ҳәа изышьҭаз адунеи зырхыԥхыԥуаз, рыцҳарак иақәшәап ҳәа ргәы амалахазгьы иаанагомызт. Иара апоетгьы абас дхәыцуан азоуп абарҭ реиԥш иҟоу ацәаҳәақәа апоема «Ауасиаҭ» анҵәамҭахь изаҳԥыло:

Хәыҷы-хәыҷ салҵуа сѳышьыра,
Сыгә усгьы ишҭыԥоз аҭра,
Инасын ԥша-ҟәандашьшьырак,
Сналаԥшит сқыҵа, сгәыкра:

Баҟас Џанаԥ ахаргыла,
Агәы адыҚ – еиҚәымтәо еисуа;
Рҽеышьҭых рҽеышькыл иангыла,
Ага ихыԥшыло ахәҚәа;

АҚәаҵа, абаҳча еинҭәыла,
Ачаирҭа-мшынҚәа, амхҚәа,
ИҚәԥраа ашҭа иҵагыла,
Рыччаԥшь ҟәашʒа аԥнҚәа...

Апоет иҚыҭа гәакьа иамоу анхашәа-нҵышәа ҭбаа, абзазара бзиа игәалаҟара шьҭанхуеит, уимоу, арҿиарахьгьы иԥхьоит, ҷыдала ихәыҷра амшҚәа ртәы зҳәо, ипоема иацҵаны акәзаргьы акы аԥиҵарц. Абар уи адҵа изҭо абжьҚәа ахьынтәааua, насгьы ирҳәауа:

Исымҭа рыбла аҵаԥшыха,
Урҭ зегь исырҭоит адҵа:
Ухәыҷра угәаҵан ирҿыха,
Убасҟан иҟаз анҵа!

Инагʒа! – араҵла хәыҵ-хәыҵуеит,
Иҷырҷыруеит аҵыс – инагʒа!
Инагʒа! – Акәара ҟәиҵ-шәиҵуеит,
Икьыркьыруеит аҽҵыс – инагʒа!

Инагʒа! – Аԥш-бгьы хәархәаруеит,
АҳаҵгәынҚәа ҷымҭ – инагʒа!
Саб иашьа имоҵа дҳәар-ԥсаруеит –
Инагʒа, иахәа, инагʒа!

Кәасҵа Герхелиа ипоемаҿ аушәаҚә ицәыримгеит «Адгьыл маҷ» аҭоурых. Абраҟа, аԥада ишысҳәахьоу еиԥш, деибашьуан иаб иашьа Кьамсыс. Жәаҳәарада, уи изикыз

аҩымҭаҿы ари азҵаара дзавсуамызт, иҩымҭа асиужет иажьны, иацәангьы иалалар акәын «Адгьыл маҷ» аҿы ицоз, аԥсуа солдатқа хаҭала дызлахәыз аибашьра атәгьы. Сгәаныла, абри аус аҿы ицхрааит, Л.И. Брежнев ишәҟәы «Адгьыл маҷ» аҭытҵра. Ииашоуп, уи ашәҟәы аҭытҵра «Ауасиатқа» афырхаҵа хада дахаанымхеит, аха уи иашьа иԥа игәаламшәоз уи аҭыԥ аҿы ицоз аибашьратә хҭысҟәа, лассы-лассы акәымзаргьы, изеиҭеиҳәоз. Убри аҟнытә ауп ашәҟәы «Адгьыл маҷ» аԥсышәала иеиҭаганы иантытц, инаганы «наʒаʒа ԥсра зқәым баҟакеиԥш» асолдатқа иҳаҭгәын изықәиҵаз.

Абраҟа агәалашәара ҳақуп Л.И. Брежнев ишәҟәы «Адгьыл-маҷ» аԥсшәахь аиҭагара агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредактор Р.М. Быҭәба даҿеаʒәы, иазыҟаҵаз аиҭагаҩцәа шыҟазгьы ҷыдала, инапы ианиҵеит усҟан агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредакциаҿы еиҭагаҩыс аус зуаз апоет Рауль Зыкәр-иԥа Лашәриа. Иҵабыргытцәкьаны, уи игәра ганы аредактор инапы ианиҵаз хаҭабзиара ҳаракыла инаигʒеит. Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» иананыла ашьҭахь аиҭага хазы шәҟәны иҭытцит ашәҟәҭыжьырҵа «Алашара» аҟны 1978 шықәсазы.

«Малая земля», название плацдарма, захваченного и удерживавшегося сов. войсками в февр. – сент. 1943 Юго-Западнее Новороссийска в Вел. Отеч. войну. События на «М.З.» описаны в книге Л.И. Брежнева «Малая земля» (1978) – ҳаԥхьоит «Советский энциклопедический словарь» аҿы. [Москва, 1980, стр. 759].

Аибашьра ахьцоз аҭыԥ азгьы ажәақәак: Мысхако, мыс на Черном м. южнее Новороссийска. Во время Вел. Отеч. войны в р-не М. сов. десант мор. пехоты (ком. майор Ц. Л. Куников) 4;2 1943 захватил плацдарм, назв. «Малой землей». Сов войска героич. удерживали его до сен. 1943, что сыграло важную роль в Новороссийско-Таманской операции. В р-не М. мемориальный ансамбль» [«Совет-

ский энциклопедичический словарь», Москва, 1980, стр. 860].

Ишаабо еиԥш, абраҟа акәын дахьеибашьуаз апоема «Ауасиатҭ» афырхатҵа хада. Ус анакәха, апоет уи аԥсадгьыл асолдатҭ гәалашәарак аҳасабала акәзаргьы, иалаигалеит уатәи ахҭысқәа ҳзырбо асахьақәа. Амала, «Адгьыл-маҷ» азы ицоз аибашьра аазрыԥшуа ахҭысқәа итҵегьы ыҟазар, аѳымҭа еиҳагьы игәылҭәааны иҟанатҵон. Аха уи автор ихарам, апоемаҿы ишаабо еиԥш, урҭ ахҭыс хьанҭақәа иара аԥсадгьыл асолдатҭ реиҭаҳәара итахымзыт избан акәзар, игәаладыршәоз рацәан – игәыхь рҵысыган, ихьаан ижәлон. Уи атәы автор ибзианы асахьа ҭихит, аԥсы ахатҵаны ииаирԥшит. Егьирахь, апоет иаб иашьа иҟнытә иаҳаз аибашьратә хҭыс хьанҭақәа ирҭази ихәыҷратә шыкәсқәа раан дызлаԥшыз ақыҭа аԥсҭазаара уадаѳи рныррала иаԥитҵеит аԥсреи абзареи ирыбжьагыланы еибашьуаз атипра злоу аԥсадгьыл асолдатҭ ихаҿсахьа.

Кәасҭа Герхелиа иепикатә ѳымҭақәа ирылыҳәҳәоит «Ауасиатҭ» мҽхакылагьы напҟазарылагьы. Уи аибашьрахьтә изыхнымҳәыз иқыҭа ҕәада атҵеицәа ргәалашәара иазикит. Ари афакт ахатҵагьы иаҳәо мачҳам. Аԥсуа шьха қыҭаҿ ииз, иааҳаз апоет ибызшәа ацкьара, абеиара, ҳзыхцәажәо аѳымҭаҿы ҟаиматҵла ианыԥшит, еиҳарак, апоезиа иацәтәымым ҳәа иԥхьаҳо ажәа амыррацәара, иркьаҿны аилацалара, еиҿырԥшрала исахьаркны автор игәҭакы аарԥшра, аԥсабаратә пеизажгьы аѳымҭаҿы ицо, асахьақәа ирықәҿнатуа, ус рхала акы иалаҳәаҳамкәа ицәыртцуа акәымкәа. Убри ахыхьгьы аепикатә ѳымҭақәа раԥцараҿы аханатә ишьақәгылахьоу аклассикатә традиция, иаҳҳәап: Пушкин, Лермантов, Некрасов, Коҕониа, Шьынқәба… зықәныҟәоз аканонқәа рҵымҵра, рхәаа ахымсра, игәылҭәааy апоезиатә цәаҳәақәа, ихьыр-еивыр акәымкәа, ритмла еихартәаны, абжьы-хаа рханы, рифмала еицнаргауа аҟатҵара уҳәа убас ирацәоуп уи

инапҟазара злалубаауа аҧыдараҟәа. Ҳәарас иаҭахузеи, урҭ апоетикатә мыругақәа ирыҵоу амаҙақәа Кәасҭа Герхелиа ипоезиатә рҽиамҭақәа зегьы рҽы лабҽабаны иубоит, аха аепикатә ԝымҭақәа рҟны, сара сахьахәаԥшуала, инапҟазара еиҳа иубарҭоуп. Уажәы, аԥхьаԝ ухаҵкы, ҳгьежьып ԝаԥхьа апоема «Ауасиаҭ» ахь, избанзар, аԝада исҳәаз ахшыԝзцара зырҵабыргуа ҽырԥштәқәак, сналасԝаласны акәзаргьы иаазгарц сыхәҭоуп.

Абар даргьы: «Сгәы ашьҭыбжь, сгәы аҳәҳәабжь аҳазшәа, Ихтым Ԥанаԝгьы алакҵа»; «Маҷ-маҷ ихьшәашәоз, иҽыцәарц, Сгәамца еиқәылеит еиҵах»; «Амшгьы аҽеихәларч еиматәан, Аҳәҳәыҳәа иауеит аԥсата». «Ахәыцраҟәа ртыша ҵлашәыра, Ахра саҽҟьазшәа сҵакәкәа, Сҵалан сахьнеиуа сгәашыра, Слымҳаҽ иахылгоит агәгәа»; «Дҽеыжәзар – далиаан аҽеыбҕа, Дацытҵьон «Азар» ахапа. Дкәашозар – ԥсаатәын, дҷабха, Иҙара – аҷандар ахаҵа»; «Дцәышхо, дзалымҵуа, иԥсақәтца, Уиман дҷаҙон еибашьра»; «Иҵынчҙоу адәеиужь сакараҽ, Агәақьҳәа иԥжәалоит авулкан»; «Са сдысны сахьгылаз сгәы сҵыхон, Салан ашәиқәа сыртытын»; «Сгылан сеиматҵәан, сгәы маҷхан, Аиҵеиҵымра сыбҕа ԥнатҵәан»; «Асыԥса тҟәацызшәа агәақьҳәа, Сгәатца акы иарҵысын, Ахра еиҟәыжәаз рԝашха, Сылаҕырҙ хыҵит, ишын»; «Алемс ҳаирпланқәа хылан, Алыхәҵеиԥш адгьыл дырҕгон»; «Бакас Ԥанаԝ ахаргыла, Агәы адық – еиқәымтәо еисуа; Рҽеышьҭых рҽеышькыл иангыла, Ага ихыԥшыло ахәқәа»; «Ақәатца, абаҳча еинҵәыла, ачаирҵа – мшынқәа, амхқәа, иқәыԥраа ашҵа иҵагыла, Рыччаԥшь ҟәашҙа аԝынқәа»; «Сылахь ашьшьыҳәа снапы ықәшьуа, Аԥхҙы хьшәашәа сҽарбо, Схәыцраҟәа рыжәԝа насыҵшьуа, Сдәықәлоит схәычра амшқәа ахьцәқәырԥо» уҳәа ирацәоуп иҵегьы иааугаша аҽырԥштәқәа, иаазырԥшуа апоет ипоезиатә дунеиеибаркыра иамоу аԥсымчхара заҟа амҿехак ҵбаау, иҵаулоу, насгьы метафоратә хәыцшьала ажәа асахьаркыра дшазҟазоу, иԥсабаратәны ицәа-ижьы ишалоу.

«Ауасиаҭ» аҿы имѡашьо иубоит даҽакгьы. Уи апоема аҟны ицо ахҭысқәа аныҟалази автор ианиѡызи аамҭақәа еиқәҿырҭуа, лирикатә хьаҵрала наҟ-ааҟ ихибарҭәаауа, асиужет аганахьалагьы иҵибагауа иахьаарԥшу ауп. Абригь, жәаҳәарада, апоет инапҟазара анаѡсангьы дызхаану аԥсҭазаара блаҵарыла ахәаԥшра дахьазҿлымҳау иабзоуроуп.

Абраҟа иацуҵар алшоит даҽеа хшыѡзцаракгьы. Ишдыру еиԥш, Кәасҭа Герхелиа ҳзыхцәажәо ипоема анаԥиҵаз Асовет Еидгыла иҭәҭәаҙа еилшәара амаҙамкәа иҟан, уимоу, уи абҕа шшара ԥызҵәаз, Михаил Горбачов иаамҭа – аҽееиҵакра ҳәа аҭоурых ианхалаз маацызт. Ус анакәха, акоммунисттә идеологиа аҳра ауан асовет жәлар рсоциалтә, политикатә, ркультуратә ԥсҭазаара асферақәа зегьы рҿы, хадарала иҳәаақәызҵоз иара акәын. Уи алаԥш зхымыз, анапы ахьымназоз акгьы ыҟаҙамызт. Уимоу, ицәыҵатәаны, мамзаргьы аҳәааныркәа ицаны СССР – азы апасквилькәа зыѡуазгьы абарҭан.

Изхысҳәааауа, Кәасҭа Герхелиа асовет поет, акоммунист злаиакәыз ала, Асовет Еидгыла ԥсыс иахаз, ада иҵаз ашьа зырныҟәоз акоммунисттә идеологиа изааигәан, уи аидеал лашақәа дырзышәаҳәон гәрахаҵарыла. Уи азы аҙәгьы ҽыԥныҳәа изыҟаҵом, аѡадагьы уи атәы сҳәақәахьеит, аха араҟагьы, имыцхәым ҳәа сгәы иааанагауа, иазгәасҭоит. Убас шакәызгьы Кәасҭа Герхелиа ипоемаҿы аамҭеиҵасра – Асовет Еидгыла аилаҳара иҟалаз иаражәыртә еиԥш акгьы адубалом, мшаҽены ишаԥиҵаз иҟоуп иҿыцхҳараҙа. Уи рыбзоуроуп апомаҿы иавагыламкәа иаарԥшу аԥсҭазаара аҵабыргхаҭеи иԥсабаратәу абаѡхатәреи.

МАҴК ИАДАМХАРГЬЫ...

Кәасҭа Герхелиа иҟазшьамызт инапы иҵыҵыз ипоезиатә ԝымҭақәа апериодикатә кьыԥхь шраахалак, хазы шәҟәны рҭыжьра, шьоукы-шьоукы реиԥш дахыццакуамызт, аамҭа риҭон, дырԥеиԥшуан, ак ациҵон даҽеак агирхон зҳәаз еиԥш. Ари дарбан шәҟәыԝԝзаалак изгьы иҟазшьа бзиоуп ҳәа иуԥхьаҙашақәа иреиуоуп. Уи адагьы, алитературатә ԥсҭазааратҽы уеизгьы-уеизгьы ахыԥхьаҙара акәым ихадароу, ихадароуп сахьаркыратә ԥҵамҭак аҳасабала иамоу ахаҭабзиара. Араҟа, ишаабо еиԥш, Кәасҭа Герхелиа иԝымҭақәа, ҷыдала ипоезиатә рҽиамҭақәа акала рхы ҟәныршьо иҟам, аҧсуа поезиатҽы рҽахәы дара ирҳәо, рхатә хаҽра рыманы иалубаауеит. Ус анакәха, ари аԝыза адоуҳатә ҭынха алитература азныжьра дарбан рҽиаԝызаалак изгьы (здунеи зыԥсаххьоугьы убрахь иналаҵаны) анасыԥқәа иреиҳау акоуп ҳәа иԥхьаҙоуп. Убри азоуп аурыс шәҟәыԝԝы ду Н.В. Гоголь: «В литературном мире нет смерти, и мертвецы так же вмешиваются в дела наши и действуют вместе с нами, как и живые», ҳәа – зиҳәазгьы.

Кәасҭа Герхелиа диижьҭеи 50 шықәса аҵра арыцхә инамадашәа имырҳауҳаукәа иҭижьуеит иажәеинраалақәеи ипоемақәеи иалкаау ргьырак еидызкыло ашәҟәы «Ахәыцрақәа ррыԥхра» ҳәа хьҙыс измоу ашәҟәтыжьырҭа «Алашара», Аҟәа, 1982 шықәсазы. Абри нахыс уи аҧсышәала изыхҟьа сыздыруам, аха, уаҳа хазы шәҟәны иҭимыжьит еизгақәаки, ажурналқәеи агазеҭқәеи рҽы ирнылоз иажәеинраалақәа рыҙбахә ҳамҳәозар. Амала 1987 шықәсазы Аҟәа ашәыҟәтыжьырҭа «Алашара» аҟны иажәеинраалақәеи ипоемақәеи – реизга «Когда цветет иглица» ҳәа иҭыҵыз ҳгәалаҳмыршәозар. Жәытәгьы ҷатәгьы дарбан поетзаалакгьы ишәҟәы ҷыц ианҭыҵуа иага ибаԝхатәреи ирҽиаратә ԥышәеи ыҟазаргьы аԥхьаԝ

ишԥаидикыларишь ҳәа игәы хыҵхыҵуеит, избанзар, идыруеит ашәҟәы алахьынҵа, мамзаргьы аԥсынҵра знапы иану ӡбаѡыс иамоу аԥхьаѡ шиакәу.

Кәасҭа Герхелиа итәы ҳҳәозар, апоетцәеи ашәҟәыцѡцәеи зегьы реиԥш ашәҟә ҷыц аҵытҵра иацу аҭакԥхыҟәра иарҵысуа агәҭынчымра ауцәитәымхыз, ихаҭагьы ихҵынхьаауан агәырґьара ашәахәацкәа шиқәыԥхозгьы. Сара уи лабҷаба избеит хыхь зыӡбахә сымоу ашәҟәы «Ахәыцраҟәа ррыԥхра» (редкторс сызмоу) анҵытҵуаз аамҭазы. Уи иажәеинраалаҟәа роума, ипоемаҟәа роума иара ирхаитҵаз аԥсы, ус узазҳәар ауазар, еснагь дахӡыӡаауан ирифмаҟәа ракәзар, ихьыреивырны акәымкәа, еиқәҷыртуа, мамзаргьы, ажәа ишалоу еиԥш, хҭак еицҭадыршәуа ишьаҟәиргылон. Уи ипоезиаҷы зегьы реиҳа дацклаԥшуан аритм анорма аҭартәараҷы, ацыраҟәа рхыԥхьаӡара аиҟарара, арифм лахҷыхқәа – зкаѡ бжьы ыҟоу – рылԥшаара, реинраалара.

Абраҟа иаазгарц сҭахуп иԥсҭазааратәу фактк. Уи хыхь исҳәаз ахшыѡзцара арҵабыргуеит. Абар ахаҭагьы. Усҟан, 1982 шыкәсазы ашәҟәҭыжьыртҵа «Алашара» аҟны редакторс аус зуан. Кәасҭа Герхелиа ишәҟәы «Ахәыцраҟәа ррыԥхра» аредакторра сара исыкәшәеит, исыдылтцеит ашәҟәҭыжьыртҵа «Алашара» аредактор хада, абаѡхатәра змаз апоет, апрозаик, ашәҟәҭыжьыртаҷы аԥьабаа збахьаз, аԥышәа ду змаз Нели Ҭарԥҳа. Сара сѡыза бзиа, нахьхьиӡа аахыс издыруа, зѡымҭакәа рҭытҵра сазҷелымҳау, гәахәарыла сзыԥхьо ишәҟәы аредакторра азура ахьсыкәшәаз сеигәырґьеит, насгьы издыруан аҭакԥхыкәра шацугьы уадаѡрак шаламыз, даҽеакала иуҳәозар, анапылаѡыра шьоукы-шьоукы зны-зынла еилаҟыбҭаан ишурҭо еиԥш акәымкәа еилфаҷа ишыҟаз агәра згон.

Ашәҟәы «Ахәыцраҟәа ррыԥхра» ицкьашәқьаӡа иҟаз анапылаѡыра редакторк иаҳасабала аԥхьара саалагон

еиԥш, сахьтәаз суада ашә даалагылт – Руслан бзиа ууит! – ҳәа Кәасҭа Герхелиа.

– Бзиа убеит, бзиала уаабеит, абыржәы ушҟа аҭел сасырц шыстахыз удыруазшәаҵәҟьа иаҟәыршәаны ууаит, аферым, Кәасҭа, – сҳәан, афырҳәа сԝагылт, искыз скалам сзыԥхьоз ашәҟәы «Ахәыцраҟәа ррыԥхра» инаҟәыршәны.

– Суҭахызаргьы, Руслан, аа, ара сахьгылоу! – иҳәан, деихаччо, агәалаҟара шьахә шимаз удырыртә ҷааиҭит уи. Ҳнапҟәа анааимаҳх, аԥсшәа анеибаҳҳәа, сыстол ҳнахатәеит сзыԥхьаз анапылаԝыра наҳамҵаҵаны.

– Адаҟьаҟәа шәҭызар? – даасҷаԥшын азҵаара наситеит сҵак дазыԥшуа. Сара азнык азы схаҷы имааит, исзеилымкааит ииҳәаз иаҵанакуа, аха нас илаф ахы ахьхаз аусзымдырх, агхаҟәа рацәаны иубама ҳәа акәын иаанагоз.

– Уажәы ҳахәамԥшуеи, – сҳәан анапылаԝыра адаҟьаҟәа еихыршәшәо сҷынасхеит. Азҵаарақәа рышьҭа схыланы.

Мамоу, Кәасҭа корректуратә гхаҟәаки, сзыкәшаҳаҭым ажәақәаки ракәымзар, ибыргу ҳәа акгьы ыҟам, зегьы икәапҵа рҭыпаҷ игылоуп, – ишәҭызар ҳәа дахлафуа автор исиҭаз азҵаара саргьы абас аҭак ныҟасҵеит.

– Ҳәарас иаҭахузеи, аредактор инапы зҭахым шәҟәы ыҟаҵам. Аханатә ус иҟоуп арҷиаратә дунеиаҷ. Апсуаа баша ражәаԥҟа иауалаху: блак иамбо, даҷа блак иабоит – ҳәа. Ари ас шакәу еилкааун, аха, изаҳамҳәарызеи, зны-зынла – автори аредактори анзеилибамкааугьы ҟамлалои, Руслан, – абас иажәа дналагеит имҵаз лассы ишәыҟәхараны иҟаз анапылаԝыра абгьыцқәа еихыршәшәо иҷанааиха.

Кәасҭа, уара бзиарак ианиаша, араҟа уареи сареи еимак ҳамам, упоезиатә нцәахәы иунаҭаз ухы-уԥсы иалхыз аԝымҭақәа исгәарԥханы насгьы игәцаракнгьы срыԥхьеит, ибаргәу ҳәа акгьы збом, амала ажәақәак,

цәаҳәақәак сзықәшаҳаҭым ыҡазар, уажәы еицаҳаҙбоит урҭ рлахьынҵа, – сҳәеит, саргьы алаф ахь маԛк инапҧшуа, аха редакторк иаҳасабала «спозициа» зынҙа ишьҭамҵакәа.

Аҵыхәтәан, анапылаѡыра абҕьыцқәа рҽы иқәгылаз азҵаарақәа автори сареи ҳаизыразны ианеицаҳаҙба ашьҭахь: – иҭабуп, Руслан, аԥьабаа убеит ҳәа насаҳәаны, снапы аасымхны дындәылҵит, агәалаҡара бзиа ихы-иҽы ианыҧшуа.

Иҵуазеи уиаахыс! Ашықәсқәа нкылашьа рымамкәа иҧырны имцои! Аха уамашәа иубаша, уажә акәу ҷьысшьоит сѡыза гәакьа, знапылаѡыра саҧхьаз автори сареи ҳнапқәа еимыхны ҳанеиҧырҵыз. Аҧсҭазаара уҳәеит ҳәа ишеибарку, иамоу амаҙақәа, адоуҳа аҧсымчхара инагҙаны издырхьада, иҭызҵаахьада?! Ахшыѡҭрақәаҵәҟьагьы аартра дуқәа шыҡарҵахьоугьы, уи аҧсы ахьҭоуҵәҟьа изымнаҙац…

Аҧхьаѡ ухаҵкы, ашәҡәы «Ахәыцрақәа ррыҧхра!» Кәасҭа Герхелиа иациҵаз, аҧхьажәара зуа, «Автор иҡынтә» удызгалоит ишеибгоу, избанзар, уаҡа еиҳагьы ихарҵәааны иаабоит (аѡада исҳәаахьоу ирыцҵаны) апоет инысмѡеи ирҽиаратә хаҿсахьеи. Абар ахаҭагьы.

«Сара раҧхьаҙа ажәеинраала зѡит ишыҡалах саргьы исызгәамҭаҙакәа. Усҡан сара стәан ԥшь-класск рҽы. Ирҳәоит ажәеинраала аѡышьа удырҵар ҡалоит ҳәа. Иара убасгьы акырынтә ирҳәаахьеит уи шзалымшо. Сгәанала, рахәыц зхам ачамгәыр узырхиараҳа, уи ԥсабарала излам иузирҵом. Иалшоит иуҵар арифмақәа реиқәыршәашьа, аха ажәеинраалаҵәҟьа аѡышьа – мап. Сара ажәеинраала аѡышьа заҵа аҙәы исимырҵарыз, усҡан ашкол аҿы ҳанаҧхьози ҳанамыҧхьози еиҡаран, алитература абзиабара, акружок уҳәа абаҡагәышьаз, аибашьра аамҭеиқәаҵәа ҳҭагылан. Насгьы, сара усҡан сызлахәыцуаз ала, ашәҡәы зыѡуа доуҳа мчык алҧхала,

ҳара ҳаилкаара ахьзымназо, хыхьҙа ҷьара иқәтәаз ҷьысшьон, урҭ рыԥсы ҭаны уаҩы ибоит, иаҳауеит ҳәа сыћаҙамызт. Усћан ҳазлагылаз аибашьра аԥсҭазаара иазкны изҩыз ацәаҳәақәа заҵа аҙәы исмырбарыз, исыҵырдыраар ҳәа сшәаны, цәгьак зузшәа, сгәы ҭыԥсаауан. Аха акы сарҭынчуамызт, сгәы иҵыхоз ақьаад иантҵаны саԥхьалар сҭахын. Ус еилгеит аибашьра. Иааит 1947 шықәса. Сара сыԥсҭазараҽы иќалеит акырҙа зҵазкуа хҭыск. Аԥхын ԥсшьара ҳәа ааиҽасра ҳара ҳќны Ҩәада днеит ҳауак – Дырмит Гәлиа иаҳәшьаԥха Олиа Аланиа. Уи мыцхәы иќәышны ажәабжьҳәара здыруаз аҙәы шлакәыз гәасҭеит. Еиҳараҙак сара сгәы хыҵхыҵуа сылзыҙырҩуан уи Дырмит иҙбахә даналацәажәоз. Анаҧьалбеит, абри ишылҳәаҵәћьо иааигәаны дылбахьоума, абасҵәћьа дааигәаны дылдыруама ҳәа сгачамкны слыхәаԥшуан. Сара ашәћәыԥхьареи аҵареи ирызгәышьуа аҙәы шсакәыз анеилылкаа, аҵара сгәы азлырхаҵон, дсылабжьон. Урҵқәа сара исырҵеит агәаґьра. Иласҳәеит акы сыҩуашәа сшаҷу. Уи акәхеит, Олиа Аћәаћа данаауаз, саалгеит саргьы. Сналгеит Дырмит ду иќны. Уи ихахәышла бырфынха, ишьауардын ԥынҵа еиқәырхәа, иблақәа аразра рхыҳәҳәыла, илабҷашь нытҵакшо икны, ибарҵаћны дтәаны сара дансацәажәоз, соуразоуроу ашыҙ сыхьызшәа, аћәараҳәа сеиҵасуан, исынсмырԥшырц саҷын, аха иауамызт. Ипћыш-пћышҙа сылахь иақәтәан аԥхҙы цәықәбарқәа. Ирҵәины искыз стетрад сымхны дшахәаԥшуаз, даапышәрыччан, иухьҙузеи уара ҳәа иҧьашьо днасазҵааит:

– Котик, – сҳәеит сара, аарлаҳәа сыбжьы сызҭымкааруа.

– Кәасҵа акәхап иухьҙу, арԥыс, – иҳәеит иара ѡаԥхьа дыччо. Сара слымҳақәа ҵыууы рыҵго, амца сҷықәланы сахьгылаз сҙыҵуан...

Сгьежьит Ҩәадаћа амҵәыжәѡақәа сыманы. Дырмит ду ибжьы, уи иажәақәа сахьцалак исыцын. Уи ишсабжьи-

газ еиԥш, срыԥхьон ашәҟәқәа иахьынӡасылшоз, сыԥуан сара стәала. 1949 шықәсазы Аҟәа сҭалеит Арҵаԥратә ҭараиурҭа. Лассы абраҟа Анатоли Аԥьынԥьал, Шоҭа Салаҟаиа, Мушьни Миқаиа, Борис Ҭыжәба уҳәа назлаз еидызкылоз, Алықьса Џьонуа инапхгарала еиҷкааз алитературатә кружок салахәхеит. 1950 шықәсазы агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» ианылеит раԥхьатәи сажәеинраала. Нас сажәеинраалақәа аныло иалагеит альманахгьы. Дук мырҵыкәа сара стәала изԥит ароман актәи ахәҭа. Иара сыззаԥхьаз Иван Ҭарбеи, Алықьса Џьонуеи, Алықьса Лашәриеи уи сымч шақәымхаз сарҳәеит, абжьгарақәа сырҭеит.

1951 шықәсазы Ашәҟәыԥԥцәа реидгылаҷы иҟаз спиеса аилыргара ашьҭахь, Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба сиваргыланы дсацәажәо, усҟан дахьынхоз Аҟәатәи ашьха ашьапаҷыӡа сигеит, аҵх акыр ишцахьазгьы. Абри аицәажәара ԥаԥхьа исзаанартит адунеи ҷыц: схы-сгәы ақәыбзианы аҵареи арҷиаратә уси сыҷерымаздеит.

Уи аахыс иҵхьеит аамҭа маҷымкәан. Имаҷым иҟалаз аиҭакрақәа, аизҳарақәа аԥсҭазаара аганқәа зегьы рҷы. Саргьы санысит, сара стәала, схатәы мԥа. Уи еиуеиԥшымызт. Изыхҟьалакгьы, сҷынеиҵыхны алитература амхаҷы аус зуртә санзыҟамлаз аамҭа рацәоуп. Амала, сахьыҟазаалак, усс сызҷызаалак зегь раԥхьа исызгылан апоезиа. Уи сара исыгәтыхан – исыгәтыхоуп, исгәыргьаран – исгәыргьароуп, исгәырԥан – исгәырԥоуп, исыԥсҭазааран – исыԥсҭазаароуп. Уи аҷаԥхьа еснагь исыдуп ауал, ԥынԥықәра нысҵыргьы сызҵымҵша ауал. Сгәанала, сара сакәым, адунеи аҷы дыҟамзар ҟалап апоет дуӡӡаҵәҟьагьы, исылшаз зегьы ҟасҵеит ҳәа згәы ҭынчхахьоу аӡәы.

Апоезиеи сареи еиҷыгәыҳәааua бзиа еибабо арԥызбеи аԥҳәызбеи, ирзымҳәо шәԥынгылак змоу, аха знымзар-зны ҳаиразҟымхар иабацари ҳәа игәыгуа

реиԥш ҳаизыԥшуп. Уарла-шәарла акәзаргьы, ҳцәыртҵраԛәа рыла, споезиеи сареи иаҳҵахуп аԥхьаѡ иблаҷы ҳҿеырмхарацәааны, ҳгәыԥҵәагаха, дахьнеилак дҳахҟьашо акәымкәа, иҳалшо ала, уи иԥсҭазааратәы, маԛк иадамхаргьы, акы ҳхәарҵаны ҳҟаларц. Уи шаҟа иҳалшаз абри ашәҟә хәыҷы аҷы еизгоу аѡымҵақәа рхала ирҳәааит»*.

Аѡада иаазгаз апоет ишәҟәы «Ахәыцрақәа ррыԥхра» иациҵаз астатиаҷы еилыхха иаабоит уи дызныcыз иԥсҭазааратә мѡа заҟа имариамыз, дызхааныз аамҵа уадаѡ иахараны заҟантә еилашәа-еилыҵыз, заҟантә илакьҭа-лакьҭази, зынӡа дарблаҟьарц азын. Аха ихаҵашьаратә ҟазшьа аханатә иамаз ачҳареи, агәеилыччареи, изааигәаӡаны иҟаз ауеи-агәыцхәи ирыбзоураны аԥсуа милаҵ интеллигенциа иаҳҳысыз ХХ-тәи ашәышыԛәс аѡбатәи азыбжазы иааиҵагылаз аӡәы ҳәа днарылагылт дҵоураны. Убри анаѡсангьы астатиаҷы иааԥшуеит, (ахӡырымгарала ишҭаҵәахугьы, ишҭаҳәҳәоугьы) ихаҵа ипоезиа дшазыҟоу илагала – ихәыҷы-иду – изыԥсоу шидыруа. Убас шакәугьы, уи имоуп, апоетцәа зегьы ишырцәаѡоу еиԥш, иԥсабаратәу шәаӡыӡарак – аԥхьаѡ изы агәыԥҵәагамхара, уи игәаҷы анеира, аҭыԥ аанкылара уҳәа иреиԥшқәоу ахшыѡзцарақәа.

Кәасҭа Герхелиа, еиҵасҳәоит, хыԥхьаӡарала ирацәамзаргьы инапы иҵыҵыз ипоезиатә рҿиамҭақәа дрыԛәгәыҕуан, аԥхьаѡ изы хәарҵара шрылаз рыгәра игон азоуп зыӡбахә ҳамоу астатиа абас еиԥш иҟоу ахшыѡзцарала изыхиркәшо: «Уи шаҟа иҳалшаз (апоезиеи иареи роуп дызҿу – Р.Ԛ.) абри ашәҟәы («Ахәыцрақәа ррыԥхра» – Р.Ԛ.) хәыҷы аҷы еизгоу аѡымҵақәа рхала ирҳәааит» – ҳәа.

---

* Кәасҭа Герхелиа. Ахәыцрақәа ррыԥхра, ажәеинраалақәеи апоемақәеи. Аҟәа: Алашара, 1992. Ад. 3–6.

АКЬЫҨХЬ ЗЫМБАЦ...

Кәасҭа Герхелиа ипоезиа ахатә хаҿра шамоу ҳзырбо акоуп абраҟа иаазго апоетесса, Дырмит Гәлиа ихьӡ зху Аҧсны аҳәынҭқарратә премиа алауреат Гәында Сақаниаҧха «Адунеи убас ишоуп» ҳәа захьӡу лыстатиагьы. Аҧхьаԝ ухаҵкы, ишудыруа еиҧш, собиект хада изку амонография аԝра снапы аналаскуаз, аамҭазы, иара хаҭала дыздыруаз, изааигәаз, иԝызцәа, иқәлацәа ашәҟәыԝԝцәеи апоетцәеи срыҿцәажәан, мамзаргьы, сара иҟасҵаз аҳәарала исзыргьыз ргәалашәарақәеи илитературатә ҭынхеи ахәшьара ҟазҵо агәааанагарақәеи, рцикл иатәуп абригьы. Урҭ сышәҟәаҿы, автортә хьаҵрак аҳасабала, иагәыларгыло саауеит аханатә. Сгәгьы иаанагоит сызҿу аус аҟны апоет ихаҿра аарҧшраҿы иацхраауеит ҳәа, насгьы схаҭагьы Кәасаҭа Герхелиа илитературатә ҭынхазы исҳәо, иҟасҵо сыхшыԝзцарақәа рмаакырақәа дырҕәҕәоит ҳәа.

Уажәы ажәа лаҳҭап Гәында Сақаниаҧха:

«Кәасҭа Герхелиа. Ауаԝы ҧшӡа, имччакәа имцәажәоз, ҧхарала зыблақәа ҭәыз, згәы ҭбааз, згәы былуаз апоет. Зыҧсҭазаара зегьы апоезиа абырцкал икылызгаз, згәы-зыҧсы зегьы зус ҧшьа алагӡара, мааҧсарада ауаԝра дуӡӡа амаҵ аура иазкыз, угәырҕьара гәыкала иуцеиԝызшоз, гәыкала иуеигәырҕьоз, ухьаа уцеиԝызшоз, еснагь абзеира аура, ааныжьра иашьҭаз, зыҧсадгьыл ахьаа зхьааз, уи агәҭакы лашаз зыҧсы ҭызхуаз, уи ахьаа ду зыжәлар ирыцеиԝызшоз аҵеи лаша. Уи ипоезиа иамоуп аҿакы иаламԝашьо аҟазшьа, астиль, аинтонациа. Уи ипоезиа угәы ҿызкааула, уҧсы ҭазҵо, уҧсы шҭоу ушуаԝу ухазмыршҭуа, еснагь иуцуп знык уи амца наухьысыр. Уи иажәеинраала аҧхьашьа хазын, еснагь ҷыдала сизыӡырԝуан, срызҿлымҳан иԝымҭақәа. Уамашәа еилар-сын илирика, уи апоезиатә сахьақәа ҟазарыла иҵихуан,

играждантә лирикагьы иалукаартә еиԥш аԥхьаҩ игәаҽы иҟоуп, ргәынкылара мариоуп, иласуп, знык уанаԥхьалак иулатцәоит. Ус иҟоуп сара сзы иажәеинраалақәа рацәаны еиҳарак ажәеинраала»:

Адунеи убас ишоуп:
Џьара аныхәло, џьара шоуп,
Ак аныхааy, ҽеак ашоуп,
Аҳә иқьар, ҽаҳәы ихәашоуп.

Илирикатә жәеинраалақәа дәахьыла усҟак имыруадаҩкәа убас еиласоуп, уи ихьаа, игәԥыха ихьухьуа инауцралоит. Хашԥшьа амоу Лататәи атрагедиа иазикыз аҩымԥа ссир, угәы ԥызшьааyа, ушуаҩy ухазмыршԥуа, итцәаатцәааyа хьаа-мцак уцразԥо, узбылуа.

Кәасҭа Герхелиа еиԥагаҩык иаҳасабалагьы даара аԥьабаа ду ибахьан. К. Симонов иажәеинраала «Жди меня» зеиԥш ыҟам аиԥагақәа ирхуԥхьаҳалар ауеит. Ус аиԥагақәа акымкәа, иҩбамкәа заҟа…

Аҟазара злоу инапы назхьысуа зегь рыԥсы ҭалоит, ицааиуеит. Хашԥшьа сымам аибашьра ашьҭахь 1995 шықәсазы арадио аҿы аус анызуаз Кә. Герхелиа адырраҭара аҟатцаразы дахьнеиз ҳаиқәшәеит, сыԥҳа хәычы Анна дсыцын, хышықәса лхыԥуан усҟан. Лареи сареи лассы-ласс Кә. Герхелиа иажәеинраала «Адунеи убас ишоуп» ҳаԥхьон ҿырҳәала, аҿынгьы ҳаԥхьо ҳашнеиуаз, иажәеинраала аниаҳа, ахәычы дшаԥхьоз даангылан дҳырҩит нас ҿымҭкәа днаҳадгылеит иџьашьаны длыхәаԥшуа, илабжышқәа хаддыла, длызцааит, ибзырцада ҳәа. Сани сареи бзиа ибаны ҳаԥхьоит анылҳәа даашьҭихын, дигәыдиҳәҳәалоит, усгьы насеиҳәеит, абри еиҳау абаҟа сҭахҳам иҭабуп ҳәа. Насыԥуп уажәеинраала аԥсы анҭо, еиԥазҳәо аныҟо насыԥуп иухшаз умаҭацәа уажәеинраалақәа ҿырҳәала ианрыԥхьо, уи зегьы ил-

шеит Кә. Герхелиа. Насыԥуп урҽиара еилызкааyа, ҳаҭыр дуззa аԥәызҵо ахшара ануааҙа, уи еиҳау иҟоузеи?! Дбылуан Кәасҭа Герхелиа ѽнуҵҟала, дәахьыла усҟак инымԥшуазаргьы, иуимырбозаргьы, гәыла, ԥсыла дыхәжәеит. Иалымшеит апоет игәы, Аԥсадгьыл ахьаа зегьы иреиҳахеит. Уи зегьы ианыԥшит ирҽиамҭаԥәа, еиҳарак играждантә лирика.

Егьа аамҭа царгьы сгәалашәараҽ дынхоит аԥсҭазаара абзиабара злаз, зхаҽы лаша ԥхарала, ччаԥшьла иҭәыз апоет Кәасҭа Герхелиа ахааназ. «Адунеи убас ишоуп» шаҟа аҳәоузеи ари ацәаҳәа, ҳара ҳзы имѽасит ԥсҭазааран, уи амацәыс еимҟьара лашаран иҳацзаyеит иҳаҙаз агәыргьара, иҳауз аԥхара ахаан имиасуа аҟазара алашара».

Кәасҭа Герхелиа инапала еиԥыршәаны, аԥхьажәара зуаз астатиа «Автор иҟнытә» ҳәа иацҵаны аԥсышәала иҭижьыз, ипоезиатә рҽиамҭаԥәа – иажәеинраалаԥәеи ипоемаԥәеи – еидызкыло ашәҟәы «Ахәыцраԥәа ррыԥхра» ҵыхәтәантәиуп. Уаҳа иахьа уажәраанҙагьы, Кәасҭа Герхелиа ишәҟәык изаҟаразаалак адунеи амбац. Ари азҵаара, сгәанала, еиҳагьы игәцарактәуп уи деибгадызѽыда данҳалагылам аамҭазы, даҽеакала иуҳәозар, ирҽиамҭаԥәа литературатә ҭынханы ҳдоуҳатә культураз излаҟалаз ала.

Аха уи иаанагаҙом Кәасҭа Герхелиа арҽиара аус дацәыхьшәашәан, хара дацәгылан дыҟан ҳәа. Мап, ус шакәым шаҳаҭра руеит 1982 шыԥәса инаркны иԥсҭазаара далҵаанҙа (1996) инапы иҵыҵыз, насгьы апериодикатә кьыԥхь-ажурналԥәа, агазеҭԥәа, еиуеиԥшым аизгаԥәа рҽы ирнылаз ипоезиатә, ипрозатә, ипублицистикатә, илитературатә-критикатә статиаԥәа, иԥәгылараԥәа. Урҭ рхыԥхьаҙара атәы ҳҳәозаргьы, имаҷҙам, ижыцәҙа иҟоу ашәҟәы зрылымҵрыз. Аха урҭ хазы шәҟәны рҭыжьра автор дахыццакуамызт, изныла з апериодикатә кьыԥхь ры-

зирхама уҳәартә еиԥш, иҽааанкылан дыҟан. Ҳәарада, уи аамҭала акәын. Дарбан поету изҭахым иԥымҭақәа хазы шәҟәны аҭыҵра?! Кәасҵа Герхелиа иҵахын иԥымҭақәа хазы шәҟәны адунеи рбар. Аха, дырхыццакуамызт, избанзар, инапы иҵыҵыз иԥымҭақәа рхаҭабзиара дазҽлымҳан, апериодикатә кьыԥхь заахаз ипоезиатә ԥҵамҭақәа ракәзар, аԥхьаԥ иҽаԥхьа аԥышәарак иахысит ҳәа дшахәаԥшуазгьы, ашәҟәахьы аиагаразы иҵегьы рыцклаԥшра, алаԥш рыхгара аҭахны иԥхьаʒон. Ари, ҳәарас иаҭахузеи, апоет иԥымҭақәа хазы шәҟәны рҭыжьра ахымццакра актәи амзызқәа (аҽыҵгақәа) ируакуп. Аԥбатәи амзыз акәзар, аԥсҭазаара еснагь иамымҵәо иацу, иахҵынхьаауа, иара апоет ихаҵа иблақьаны акәымкәа, хаха ишиашоу, ихьысуа, зымаҵ умур амуа, уаамҭа иамеиҷаҳауа, иуцәызго, угәабзиара ҵызшәаауа аԥсҭазаара иахылҵуа аҟыба-ʒыбарақәа. Ахԥатәи атәы ҳҳәозар, урҭ ашықәсқәа – Горбачов ихаан ҳәа изышьҭаз Асовет Еидгыла аилаҳара аамҭа ааины иҟәаҟәа икыдгылахьан. Абас аиҵакрақәа – даҽакала иуҳәозар, иацы нцәахәыс иаҳшьоз, ҳзымҵахырхәоз аидеалқәа шьапԥықәла ҳрыгәҭасны ахыԥсҭақәа ирҭаҳажьуа ҳалагахьан. Ари збаз ақырҭуа националистцәа ҳанакьаҵа ҟалеит, наныкьара ҳәа Аԥсны хьаҳәа-ԥаҳәада рнапаҷы излааргашаз аполитика хәымгақәа рымԥаԥгара иалагеит. Аʒхыҵра еиԥш ижәыланы идәықәлеит рлозунг цәыршәагақәа рхаргыланы Аԥсны уи Қырҭтәыла ауп ҳәа еибарҳәҳәо. Уи ахыхь апериодикатә кьыԥхь арадио ателехәаԥшра уҳәа зегьы рҷы ақырҭуа ҵарауаа, ашәҟәыԥԥцәа, ажурналистцәа аԥсуаа қырҵтәоуп ҳәа «аартра» дуқәа ҟарҵон, имшәа, имырҳа, иԥхамшьа.

Абри аамҭазы, ууанʒагьы еиҷкааны (системак аманы акәымзаргьы) иҟаз, аԥсуа жәлар рмилаҭ хақәиҵратә қәпара шьаҭанкыла аҽарҷыцит. Иҷыцххараʒа ишҳам мацараха иаацәырҵыз ақырҭуа нацистцәа хымԥаԥгашьала

анемец фашистцәа ирацызгоз ирҿагылан рыцсадгьыли рыжәлари иахьынӡарылшоз ала рыхьчара иаҿын. Абраҟа ароль дуӡӡоуп аҧсуа интеллигенциа – ашәҟәыҩцәа, аҵарауаа, ажурналистцәа, аҟазара аусзуҩцәа. Убарҵ реилазаараҿы дыҟан Кәасҵа Герхелиа. Уи ибон иҟаз аҭагылазаашьа аҿеи ишазҳәамыз, шәаагыл, шәызҿу закәи ҳәа разҳәашаз аҕәра рҿазкышаз уаҩ дшыҟамыз. Ус ишнеиуаз, Асовет мчра еилаҳаит, шықәсык аатҵаанӡагь Аҧсны аагот, аҧсуаа зынӡа иқәаҳхуеит ҳәа 1992 шықәса нанҳәа 14 ашаха амҭакәа иҳақәлеит.

Абарҵқәа зегьы урызхәыцны ухаҿы ианааугалак, иумбарц, еилумкаарц залшом Кәасҵа Герхелиагьы, иҩызцәа аҧсуа шәҟәыҩцәа реиҧш, Аҧсны ашәарҵа ҕәгәа ишҵагылаз, ашәҟәқәа рҵыжьра, (аус ҧшьақәа ишреиҳаугьы) аха уаҩы изҵода, Аҧсадгьыл амца акуа ианалага нахыс. Ииашоуп, аҩада ишысҳәахьоу еиҧш, 1982 шықәса рынахыс Кәасҵа Герхелиа иҩымҵа еизызкуа шәҟәыкгьы ҭимыжьзаргьы, арҿиаратә усура даҟәыҵны дауҟахыз ҷыдала апоезиа, еиҵарсшәа иуҳәозар, уи мшаҿены ихааӡа иқәнарҧхаз ашәахәацқәа игәаҵаҿ иҵахәхәа иҵан арҿиарахь агәаҳәара иҵауа. Ус шакәу агәра ҳнаргоит хыхь зыӡбахә сҳәаз – Асовет Еидгыла аилаҳара ианаҿыз – ашықәс уадаҩқәа раан, аҧсҭазаара ицәырнагоз асоциалтә-политикатә проблемақәа инаркны апоет ипоезиа алаҧшҳәааҿы иҟан, даҿакала иуҳәозар, рықәҷнаҭуан. Ари ас шакәу хара ацара аҭахӡам, аргамаду иаҳәоит усҟантәи аперио дикатә кьыҧхь агазеҵқәеи ажурналқәеи рдаҟьақәа рҿы ианылаз апоезиатә ҧҵамҵақәеи апублицистикатә нҵамҵақәеи, алитературатә-критикатә статиақәеи. Аҧсны жәлар Рҧьынҧьтәылатә еибашьра аамҵазы, Кәасҵа Герхелиа аҧсуа шәҟәыҩцәеи апоетцәеи зегьы реиҧш, ирҿиаратә ҧсымчхара ҵакылагьы мҿхакылагьы аҿарҵбааит. Урҵ гәашьамхыс ирыҵалт ҳажәлар рҵоурыхтә ҧсҭазаараҿ

нахьхьиӡа аахыс дара иртәышьҭраны ирылаҕьаны иааугаз, милаҭ кодк иаԥызаз Аԥсадгьыл абзиабареи иҳажәлаз аҕа хәымга ицәымҕреи. Жәаҳәарада, еилкаау усуп, аурыс шәҟәыԥҵы ду М.Е. Салтыков-Шьчедрин ишиҳәаз еиԥш, Аԥсадгьыл ҿгәыҳәаарыла абзиабара ауаԥы амч шинаҭо, ишиланаҭо. Ааи, убасҵәкьа ауп ишыҟоу уԥсадгьылгьы уаргьы узтәызтәырц, уқәызхырц иуқәлаз аҕа ицәымҕра амч-ҿыц – ақәпарахь иухо – шунаҭо. Изхысҳәааау, аԥсуа шәҟәыԥҵцәагьы абри аԥызаа аԥсихологиатә ҭагылазаашьа акәын ирымаз, иаҳхаагаз аибашьра хлымӡаах анцоз аамҭазы.

Кәасҵа Герхелиа изы хыхь сыззааҭгылаз ахшыԥзцаракәа фактла рырҵабыргразы, ҳнаргәылаԥшып акьыԥхь зымбац, иархив аҿы инханы иҟоу, еиҳа иҟазшьарбагоу ипоезиатә рҿиамҭақәа. Урҭ аԥҵан 1982 шықәса инаркны иԥсҭазаара аҵыхәтәантәи ашықәс (1996) аҟынӡа. Амала еизакым, аԥхьаԥ изы рԥыхьашәара уадаԥуп, иԥсаҟьаны иргәылаԥсоуп апериодикатә кьыԥхь адунеи иатәу ажурналқәеи агазеҵқәеи рдаҟьақәа рҿы.

Араҟа, ҳәарас иаҭахузеи, Кәасҵа Герхелиа поет-патриотк иаҳасабала еиҳагьы дгәылтәааны дааԥшуеит, даабоит.

Уажәы нацәақәкыла ҳаиасып дара рахь, игәцаракны ҳаргәылаԥшып арҭ ашықәсқәа раан апоет ирҿиаратә тематикаҿы еиҳа дзыргәамҵуаз, игәы иҵхоз, ихьааигоз азҵаарақәа закәыз ибарц, иаҳарц, иҟаларц ииҭахыз уҳәа иреиԥшқәо жәпакы.

Кәасҵа Герхелиа данқәыԥшыз, ажәеинраалақәа рыԥра даналага инаркны ари иуаароу, ҟыба-ӡыбала иҭәу адунеиаҿы ауаԥы идгьылтә ԥсҭазаара аҵаки хықәкыси иамаз дазхәыцуан, еизаданы акәымкәа ажәлар рҭоурыхтә лахьынҵа ԥхьаҟатәи апҿиԥшхә иадҳәаланы, мамзаргьы иауаршәаны. Уи аханатә ибон, абара анаԥсангьы, еилыхха ихаҿы иааиуан заҟа иуадаԥу хыԥхьаӡарала ҵԥа змам

аԥынгылаҟәа шацу. Аҩада исҳәаз ахшыҩзцара ҳара иаабоит 1956 шықәсазы ииҩыз аграждантә лирика иатәу ажәеинраала, «Сгәы уахь».

Ииашоуп, араҟа автор исубиективтә дунеи аҳәаақәа ирҭацалан дзыхцәажәо мамзаргьы зсахьа ҭихуа, иажәа ззикыз игәы ауп. Уи аҟазшьақәа, ацәаҩақәа, нас игәы иара ишизыҟоу атәы ауп аԥхьаҩ раԥхьа ихаҷы иааиуа, игәникыло, избан акәзар, автор иԥсҭазаара еибаркны измоу игәы иара изы инанагӡо афункциақәа, иаҳҳәап, игәыргьараз, игәырҩаз, ԥсшьарак амамкәа иқәра аҿақәыршәаны ишеисуа, ажәакала, лахьынҵала изышоу ауал-ԥшьа тәахак, ԥсшьахак амамкәа инанагӡоит.

«Сгәы уахь» аҷы абри ада даҿа идеиак аҵамзаргьы ауаҩытәыҩса игәы иазкыз ажәеинраала замана ыҟан, избан акәзар, уи инанагӡо афункциақәа, амедицина аганахьала уахәаԥшуазаргьы, иаарԥшуп ииашаны, ауаҩытәыҩса иԥсабара иақәшәауа, ианаалауа. Аха уи раԥхьа ухаҷы иааиуа ахыхь, апоет иажәеинраала иаҵаиҵеит ихадароу даҿа хшыҩзцаракгьы. Уи ауп ажәеинраала сахьаркырала иахьҩычоу анаҩсангьы идеиала изырҷәҷәаз. Уи убри ауп, апоет деибаркны дызмоу игәы, иара иԥсҭазаара азы мацара акәымкәа, ижәлари иԥсадгьыли рзын аԥсы ҭаны иҟанаҵ, еисларц. Уи акәӡами иҳарҳәауа абарҭ апоезиатә цәаҳәақәагьы:

Аԥсадгьыл ахьӡ ҟалеит уара узыҳәан,
Иԥшьоу хьыӡны, уара иухатәны.
Уи агәаҟра угәаҟран, убас – аныҳәа
Уара иуныҳәан, гәыргьарыла уҭәны.

Ааи, апоет иҵахуп иԥсҟы зку игәы Аԥсадгьыл азы ааԥсара азымдырӡо еисларц. Усҟан ауп иара иԥсҭазаарагьы аҵакы аманы ианыҟало. Автор иажәеинраала злахиркәшо ацәаҳәақәагьы абри хыхь иҳәоу ахшыҩ-

зцара идеиак еиԥш ишьақәирҕәҕәоит: «Уеисла, уеисла ажәлар ргәеисра уақәшәан, Уаԥсахартә еиԥш иумоу хьӡыс – Агәы!».

Апоет иажәеинраала «Аҵхи сареи» акәзаргьы, 1986 шықәсазы иицыз жьра-цәарала, еиҳа ииашаны иуҳәозар, философиатә ҵакыла иазааигәоуп аҷада зыӡбахә ҳамаз аҷымҭа «Сгәы уахь». Абраҟагьы автор ддыргәаҭеиуеит, дзақәԥо аҵх лашәы иалибаауеит аҭоурых ҭәагашоура иԥсадгьыли ижәлари зҭагылаз азалымдараҟәа ҵҷа змам. «Сызлацәари сгәы ҷыркааазар ахьаақәа, Ахьаақәа мжьыжькны аҵх иартытуазар, Сызларывсри исымбошәа имырхьаакәа, Залымдарашәк рыхқәа ҷыц иԥытуазар!» – иҳәоит апоет, лоунытә игәаҵанӡа инаганы. Араҟа, жәаҳәарада, Аԥсадгьыл зныскьоу, насгьы ԥхьаҟатәи алахьынҵа азхәыцреи роуп автор дызмырцәо, игәы ҷызкаауа, хьаас имоу, аҭоурых адаҟьақәа илахьеиқәҵагаха игәалазыршәо:

Аҵх рҽалак амца ацрарҵоит сгәы ҭыблааua,
Анкьаӡа зны избылуаз сыдгьыл блахкыга...
Ргәынқьыбжь аҵх иалацгәышьоит Аублаақәа,
Аҵх-лашә иалак иргаз зыдгьыл иахыган.

Анацстәи ацәаҳәақәа рҷы апоет ибла ихгылоит итрагедиатәу асахьақәа:

Аҵх еиқәараз амшын иххалаз арыцҳақәа,
Амҳаԥьырқәа, знаур сыбла иххалаз;
Ҵхык мцасуам ргәаҟрак аӡбахә аамыцҳакәа,
Аҵх еиқәараз зиаҵәахә кыдшәан иҵалаз.

Ҳажәлар абри аҷыза аҭагылазаашьа-рыҟазаареи рыҟамзаареи азҵаара хаха ианықәгыла аамҵазы, апоет аҵх-лашә изаанагоз ихәыцра хьанҵақәа ирылибаауеит: «Аҵх рҽалак ачарҳәацәа маҭеиқәаҵәан Иадҳәазалон

Аԥсны абаашра хрыҕәҕәарҭа. Атцх рҽалак ҳгәылацәаҟәак лаҳәеиҟәатцәан Иҳаҟәпапон, ҳаԥсапара ангәарҭа...».

Еилкааун, «ҳгәылацәаҟәак лаҳәеиҟәатцәан» ҳәа автор зыӡбахә имоу зустцәоу. Урҭ рами ҳаҟәырхырц 1992 шықәса нанҳәа 14 аҽны иҳаҟәлаз. Уаанӡагьы изҿыз ауп, апоет абарҭ ицәаҳәаҟәагьы ирҳәоз:

Атцх иалызбоит хаҿсахьаҟәак: ҽырхықәымтца
Ирыхәаԥшуа са сызустоу, схы-стцыхәа,
Сдаци-сԥашәи, сҳатгәын ԥшьаҟәеи ирықәыӡба,
Сышьҭра дырӡырц, сыдгьыл сыхьыз аныхуа.

Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Атцхи сареи» злахиркәшо акәплет иаҳнарбоит уи аԥсыуак, поетк иаҳасабала данымҩагыла инаркны иԥсадгьыл ахьаа, иԥсадгьыл агәыргьа иара иԥстазаараҿы ихадараны ишыҟаз, уахгьы ҽынгьы ихәыцреи игәазыҳәареи имцаха ишрылаз, дырԥеиԥеиуа дышрымаз. Ус шакәу дыртцабыргуеит метафорала зсахьа ҭихуа абарҭ ацәаҳәаҟәагьы:

Атцхи сареи уахак ҳазҿу еиҿыхароуп,
Аиқәылашьца иабадыруеи сыгәтыха,
Атцх иатахыу аашаанӡа сымҿыхароуп,
Сызлацәари атцх иаларшәны сгәы ԥҽыха!

«Человек является прежде всего сыном своей страны, гражданином своего Отечества, горячо принимающим к сердцу его интересы» ҳәа В. Т. Белински ииҳәаз ахшыҩзцара иашьашәалоу анубаауеит Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Атцхи сареи» иаԥхьаз дарбанзаалакгьы, избан акәзар уи аԥсуа патриотк иаҳсабала иԥсадгьыли ижәлари ринтересҟәа игәатцанӡа инеины ауп ишиныруа, ишидикыло. Уи ауп атцхи иареи зеиҿыхауа, изымааи-

буа, даҽеакала иуҳәозар, дтәоума, дгылоума, дышьҭоума дахьыҟазаалак, дызҿызаалк иԥсадгьыли ижәлари рҭоурыхтә лахьынҵа хәыцырҭас изимоу.

Ииашоуп, ажәеинраала «Аҵхи сареи» аҿы ианыԥшуеит, мамзаргьы имырхьааҙакәа иубоит, апоет ихатә ԥсҭазааратҿы иԥыло ихҭынхьааua, иԥыҟәсыло амыҟәмабарақәагьы. Ус иҟан, уи аҩыза иԥсҭазааратҿы аҭыԥ аман азоуп уи абас зиҩуагьы: «Аԥсҭазааратҿ ԥьоук рзы иҟаҙоу ҽыхароуп, уанырмыхәо иуузгьы арҭоит атыша» ҳәа.

Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» 1990 шыҟәса ноиабр 8 аҽены иҵыҵыз аномер аҿы икьыԥхьуп Кәасҵа Герхелиа иажәеинраалақәа ҩба: «Ианшәарҭоу Аԥсынра», «Ҳазқәымгәыҕзоз абаҟа». Усҟан, ишаадыруа еиԥш, Звиад Гамсахурдиа дызхадаз ақырҭуа нацистцәа агазеҭқәа рҿы иркьыԥхьуази, арадиоҿ ирҳәози телехәаԥшрала иддырбози рнаҩсангьы, рцәа иҵыҵҙаны, рхы рзымҟажо аҟынҙа иаапкҙаны ақырҭуа нацистцәа Аԥсны иалан рбираҟыжәқәа бҕьааua, рхаҭақәа ацәымҵ рыцҳазшәа акәукәуҳәа еибарҳәҳәо Аԥсны – ари Қырҭтәыла ауп! ҳәа.

Ари ажәеинраала апоет иҩит 1989 шыҟәсазы, раԥхьаҙа акәны ақырҭцәеи ҳареи ҳабжьара аԥсыҵбара ҟазҵаз аидыслара ашьҭахьҵәҟьа. Амала, аҩада ишысҳәаз еиԥш, акьыԥхь абеит 1990 шыҟәсазы. Ажәеинраала ақырҭуа фашистцәа рполитика хәымга – Аԥсны зымҩаԥгара иаҿыз – аргамаду иаҿагыланы апублицистикатә бжьҿаца ахылҟьауа ицәажәоит. Иуадаҩын усҟанҵәҟьа ас еиԥш иаахтны аҩра, аҳәара, еиҳагьы иуадаҩын апартиатә орган аҿы акьыԥхьра. Избанзар, урҭ ҳгәылацәа «хазынақәа» Асовет мчра абар-абар аилыбгара ишаҿызгьы, макьана рымч ҕәҕәан, рдац-ԥашә Кремль аҟынҙагьы инаҙон башамашала акәымкәа, анырра аманы. Абраҟа даҽеаамҭанык еиԥшымкәа агәыгьра аадрыԥшуан аԥсуа интеллигенциа, еиҳарак акьыԥхь знапаҿы иҟаз ашәҟәыҩцәа, ажурналистцәа.

Сыззааиуа, Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Ианшәарҭоу Аԥсынра» агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аномер ианылаз ауп, аредактор ихаҭыԥуаӡ ҳәа инапы аҵаӡын Аԥсны еицырдыруа ажурналист, апоет Владимир Антипа-иԥа Чуаз. Ари афакт ахаҭа иаҳәо маҷзам, хара ҳархәыцуеит, сгәанала, «цыфак», мамзаргьы комментариак амҭазакәа иаанарԥшуеит ҳаԥсуа интеллигенциа, ҷыдала ҳашәҟәыӡӡцәа, ҳҵарауаа, ҳжурналистцәа рмилаҭ хдырра аӡаҙара ахьынҙаҟоу, рыԥсадгьыли рыжәлари рышҟа ирымоу абзиабара заҟа иҩҩәоу, шәарҭарак аҽаԥхьа хьаҵра шырзымдыруа.

Аԥхьаӡ ухаҵкы, абриаҟара зхысҳәааз апоет иажәеинраала, уаҳа аҭыҙшәа мҳәакәа, исҵахуп иара ахаҭа ҳаицаԥхьарц:

Мцыла ианамуҙа, мчыла
Алахь ианырҵарц атәра,
Аҙҙеира иауыз иаҩрагыла,
Икылкаан ианеихс Аԥсынра,
Иахьыҵаз ҳабацәа гылан,
Хыла иасит адамра –
Иазхоуп! – Дыдрыԥшь газҽеазит,
Иазхоуп! – ихыԥхыԥит Лыхны,
Аӡыстааи ацқьа ҳазшази
Раҳәаҟәа рҟьеит еиҽаххны!
Амци аиашеи еиҽасит,
Сасрыҟәа дахьышьҭаз дыхәны
Анақәҽиҭ, Бзоугьы шьацәқәасит,
Икьыркьырит ажәӡан ҵыхны!
Амитә ҳашьхақәа арҙыӡит,
Ерцахәгьы гәамҵны игәынқьит,
Адыд ахракәа ирҽыӡит,
Арӡашқәа ҭрысны илакьит.
Адгьыл амҟәыл иаҷыӡит,

Иқәыԥсычҳан ажәѡан лаҟәит,
Нхыҵи-Аахыҵи еигәныѡит,
Аишьцәа неидгылан иқәит.
Қьачи Лʒаа-ныхеи еицхысит,
Амшын ихыччалт ацәашьқәа,
Џьныши қачααи ргәы ҭрысит,
Ртыша ҭлашәыра инҭашәкәа
Иҵарцаз еихьыс-еиԥысит, –
Ицәгьазаап аҳақ анҕьашкуа;
Ажәлар қазықазуа икылсит.
Ахҿеиԥш ирххоуп рхаҿқәа,
Жәлар рымч, – о, ахьышьаргәыҵа,
Гәаҕла ианалага ашра,
Идәықәлоит адгьыл агәыҵак,
Имшынха иҵыҵуеит аҭра!
Аԥсуа дзаҵәуп ҳәа инеигәыдҵа,
Уажәшьҭа иауаҵәҟьом ишьра;
Аԥсуа ус баша ихы ныкәҵа,
Дыԥсуам, ианшәарҭоу Аԥсынра!

Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» абри аномер аҿы (1990, ноиабр 8) иануп «Ҳазқәымгәыҕуаз абаҟа» ҳәа хыс измоу ажәеинраала. Уи азкуп амҳаԥьырра атема. Ишдыру еиԥш, аԥсуа литература анѡыҵхаха инаркны ҳашәҟәыѡѡцәа азҿлымхан аԥсуаа жәларык раҳасабала, еинҭәыланы рыҟазаара абҕашшара ԥызҵәаз иахьагьы ҭәҕәала ианыԥшуа арыцҳара ду. Уи азҵаара хацыркын агазеҭ «Аԥсны» (1919–1920) адаҟьақәа рҿы апублицистика ажанр ала. Асахьаркыратә литератураҿы ишьаҭанаркит ҳашәҟәыѡѡ ду Самсон Ҷанба идрама «Амҳаԥьыр». Уи нахыс ҳмилаҭ шәҟәыѡѡцәа неиѡымсрада ихәыҷы-иду зажәа сахьарк ари ҳажәлар трагедианы ирзыҟалаз, иазызымкыц уаѡ дыҟам. Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала аҭоурыхтә хҵыс – Аҟәа ақалақь амшын аԥшаҳәа иаваршә-

ны иго амҩа ду амҳаҷьырра рыхьӡ ахҵареи Басла амшын, ахьалало аҿаԥхьаҵәҟьа абаҟа аргылареи – иазкуп. Уаҟа иаарԥшуп автор исубиективтә дунеи иамаданы аԥсуа жәлар ргәыргьара, изқәымгәыгӡоз лаԥшҿаба абара. Избанзар, иҟамыз, еиҳарак асовет аамҵа аан, ахаан амшын нырцәҟа аҭоурыхтә ӡыблара иахҟьаны заамурала инанагаз ҳашьцәеи ҳареи аԥардеиқәаҵәа имҟәылха ианҳабжьаз. Насыԥны иаҳхысыз 20-тәи ашәышықәсҟәа анҵәамҵаз ҩ-ҳәынҵқарра дуқәак – Урыстәылеи Ҭырқәтәылеи – рполитика-депломатиатә еиҿцаарақәа, ԥасатәи ашықәсҟәа раасҵа еиҳа аимабзиахаратә ҟазашьа аманы иҟалеит. Уи ирацәаны акәымзаргьы, иацхрааит мшын нырцә изыхҟьазалак аҟазаара злахьынҵахаз ҳашьцәеи ҳареи ҳаибабара аус. Ԥсаҭала уцәажәозар, Асвоет Еидгыла анеилабга ашьҭахь, аишьцәа ҳаиҭанеиааираҿы иҵегьы узхьынҳалаша амаакырақәа аиоуит.

Апоет хаҭала, ижәлар зегь реиԥш агәалаҟара бзиа инаҭеит, ԥеиԥшхә бзиак ишазҳәо агәра инаргеит ибла иабаз, дызлагылоу агәыргьара – амшын ихыӡлаз ҳцьынцьуаа рыхьӡала абаҟа ахьдыргылои амҩа ду ахьырзалырхызи. Уи ныҳәак еиԥш аԥсуа жәлар (иаԥсыуаамгьы ыҟан ҳәарада) еизнагеит, амшын иҭаҳыз ргәалашәара аҳаҭыр азын ашәҭ шьыҵәрақәа амшын ихырҵеит, ацәашьқәа еишьылӡа ибылуан.

Абри ахҵыс ауп апоет ажәеинраала уанаԥхьо уцәаужьы ианыруа, шәышықәса зхыцуа атрагедиа иацы иҟалазшәа убла ихгылауа, насгьы амилаҭ ԥхьаҟатәи аҭоурыхтә лахьынҵа агәра угартә гәадурак аҵаны изырҩыз. Хрыԥхьап аҩымҭаҿы апоет лымкаала изҵишьуа аҭагылазаашьа ҳзырбо ҭыԥқәак:

Агаҿа ықәырҭәаа ииаит,
Рҩашҵас ихыцын ауаа;

Аԥаҳаимбарцәагь лбааит,
Ажәлар рыгәҭыха збауа.

Избан акәзар:

Шәышықәса рнаѡс ихәаҿехьоу,
Амшын иҭыргоит рыԥсқәа,
Шәышықәса рнаѡс ихәаҿехьоу,
Уаха иакит рцәашьқәа.

Ари ахҭыс ахьымѡаԥсуа аҭыԥ акәзар, абар изеиԥшроу аҭагылазаашьа:

Аҟәа абаҕәаза ҕызуеит,
Азар аҳәоит асқьала,
Амҳаԥьыр рҵеира хынҳәуеит,
Изцәымҕу наҟ шәнаскьала!

Апоет иԥсадгьыли ижәлари рҭоурыхтә ԥсҭазааразҽы ирхыргахьоу аԥьамыҕәа бааԥсы, иара убас иахьагьы (араҟа аԥхьаѡ ухаҽы ааг зыӡбахә сымоу ажәеинраала анаԥҵазтәи ашықәса) еибархханы изку аполитикатә, асоциалтә ҟыбаӡыбарақәа идыруан азоуп амҳаԥьыр рҵеира рыхынҳәра зцәымҕу наҟ шәнаскьа ҳәа иаахтны изиҳәо. Уи хаха ирықәкуп, зегь раԥхьаӡагьы ҳгәылацәа «хазынақәа», избанзар, урҭ аԥсуаа амшын ныршә иҟоу зегьы ҳаԥсадгьыл аҽы ҳаизарҳәа ишәаны еиҵаҟәаҟәас иҟоу ҳзыҟарҵоит, ҳанхдырҵәоз еигәырҕьозҭгьы, ҳадгьыл чашәқәа иреиԥхыӡуазҭгьы ҳара ҳахылоит хәа, (ус иагьыҟарымҵеи!) уажәы еиҳагьы иацәшәоит амҳаԥьыркәа рхылҵышьҭра рҭоурыхтә ԥсадгьыл ахь рыгьежьра, рахылара. Абри атәоуп хыхь иалыскааз апоет ицәаҳәақәа ирҳәо.

Кәасҵа Герхелиа ипоезиа аханатә аахыс обиект хадас иамаз тематикала еиуеиԥшымыз аԥсҭазааратә хаҽ-

сахьақәа, даҽеакала иуҳәозар, аконкреттә ԥсҭазаара аҵабыргхаҭа ицәырнагоз афактқәа, ахҭысқәа ракәын. Урҭ ирылхны иаԥиҵоз ахаҷсахьақәа еснагь ирыман хшыѡзышьҭра ззуша, мамзаргьы ухаҷы иааугаша ауааҩәларратә ҵакы – итиптәуп ҳәа ззуҳәаша. Абраҟа уи, абаѡхатәра змоу поетк иаҳасабала, зегь раԥхьаӡа ипоезиа анцәахәы деиѡаӡо дахьынашәа-ашәоз, иааикәыршаны иҟаз, иахьеи уахеи дызлагылаз, ибзианы иидыруаз, ихаҭа ихҭынхьаауаз, мамзаргьы ихҭынхьаахьаз аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа акәын. Уи алаԥшҳәаа анаӡааӡараҷы иалибаауан аԥхьаѡ игәы зырхыҵхыҵуа, иԥсҭазаара иазааигәо, иакәҷыҵуа, насгьы иҷыцу ак иазҳәо, дзызҷлымҳахаша, уажәраанӡагьы ишԥасзымдыруеи ҳәа агәаанагара изҵаша апоезиатә хаҷсахьа ссирқәа злыҵша ахаҭарақәа. Ари арҷиаратә цәаѡа аҷыдара, ҳәарас иаҭахузеи, апоет иԥсабаратә баѡхатәра иабзоуроуп.

Сыззааиуа, Кәасҵа Герхелиа иажәеинраала «Ан» ауп. Уи азкуп аамҵа еиқәаҵәа иаладырӡыз, еицырдыруа апартиатәи аҳәынҵқарратәи усзуѡ, Ҩәада ақыҵа ииз, иааӡаз Ардашьыл Шьмаф-иԥа Ашәхәаҵаа иан Маҵкәа Аҳәԥҳа лгәалашәара. Апоет дылхаануп ипоезиатә хаҷсахьаны иҟаҵаз Дырмит ду и-Камаҷыҷ лхаҭашьатә ҟазшьақәа угәалазыршәо ан. Иҵабыргыҵәҟьаны, уи афакт ахаҭагьы аѡымҵа гәылыршәаны, атипра аланы аҟаҵараҷы иалшаз рацәоуп. Ааи, аԥсҭазаара ахьыҟоу апоезиагьы ыҟоуп ҳәа баша иауиҳәах аурыс критик ду В.Г. Белински.

Кәасҵа Герхелиа агәыбылра ду зҵоу, цәаныррa ҵаулала ихырҷоу ажәала, насгьы ҳаԥхьа дгылоушәа иаҳирбоит афырԥхәыс лхаҷсахьа.

«Сыбла ихгылоуп наурҵас, Хҭысқәак, иаалԥшуа схәычра, Сгәаҵа ианылаз малырҵас, Ахаан имзо зхәашьра. Иҟалашам лыӡбахә шәмаҳацкәа, Илхаанугь маҷӡам макьа, Аҭакәажә хахәышла Маҵкәа, Зыбз цҳафыруаз, аҭҟьа» ҳәа, – автор иѡымҵа ахы акуеит. Уи аѡнуҵҟатәи

аԥсабара злаҟоуи, иконкреттәу асиужет зламои, аҽыгҳара зламаҷми рыла уахәаԥшуазаргь, ишаанагара иҟоу поемоуп ҳәа азуҳәар ауеит. Ажәеинраалаҽ ихадароу апоет ифырхаҵа дааирԥшит, аԥсыуала ишырҳәо еиԥш, лықәрахь дышнеихьоугьы, лԥа – Аԥсны аҵеи лаша илахьынҵа шқәашьдахазгьы, ԥҳәыс еиҽамсны, ԥҳәыс гәымшәаны, аҳақдареи азалымдарреи рҽагылара зылшоз аҳәы лакәны. Избанзар, уи аԥсҭазаараҽы ус дыҟан, апоет ирҽиаратә фантазиа анапҟьарҵақәа аиҵартә еиԥш акгьы имхәыцҳеит, мацара иҟаз шыҟаз асахьа ҭихит лхаҵашьатә ҟазшьақәа зегь аднакылартә еиԥш.

Згәы амца ҭашуаз, згәыҕра арахәыцқәа зынҳа иԥымҵәацыз, ан Ардашьыл даауеит ҳәа дгәыҕуан, аха ҽеи шыҟамызгьы ѡнуҵҟала илныруан, избанзар, илбагәышьон ихыҵны имшынха илеиуаз аҳыхәашь закәыз! Аха убарҵқәа зегь рыгәхьаа мкыкәа лгәымшәареи лхаҵамԥхәысреи зеиԥшраз автор аа ишааирԥшуа:

Алажәқәа илгеит, дҭаркит,
Иаууеи, ишԥарбеи сыԥсра!
Нан, ани аԥьныш бла-саркьа,
Абас ифаҳома Аԥсынра?

Унан, икыдыѡрша зсахьа,
Иабыкәу дахькыду уажәыгь!
Длышьҭасны илыршәуан аҵәаҟьа,
Илылшоз умҳәар ҭакәажәык.

Даҽеа шьоукыхгьы аҭакәажә хцәышла лхымѡаԥгашьа иацәшәаны маҳа-маҳа ирҳәозгьы ихаиршҭуам апоет, избан акәзар, ус ихәыцуаз усҟан ирацәан, еиҳарак амаҵурауаа, аха гәыбҕан узрыҵом, аамҭа ԥьбаран, ажәакѡажәак урыхҟьаны аҳәахәда еиԥш, улыбжьахәаша уцар ауан. Абар урҭ ҷҭамҳала илзырҳәоз:

«Диида, ҳақәылхит, хкыдҟьа,
Илгәаҕьзеи, ҳлырʒит, ҳалшьит!..»
Ашәқәа, аԥенџьырқәа кыдҟьа,
Џьоукы иҟарҵахуан, уа «џьит».

Лара даахьаҳәуан ҳашҟа,
Ажәѡанахь ирхахо лнапқәа:
«Нан, арҭ рымдырра гәаҟран,
Ишәхьымʒааит, нанраа, ҳхәычқәа!»

Кәасҵа Герхелиа иажәеинраалаҷ иаарԥшу ахаҷсахьа нацәақәкыла илызкуп Аԥсны аҳәынҭқарратә, апартиатә, ауаажәларратә усзуѡы, цәгьаԥсышьала ҳажәлар раҕацәа иҵадырхаз Ардашьыл Шьмаф-иԥа Ашәхәаҵаа иан. Аха Маҵкәа лхаҵамԥҳәысра, леиҷамсра, илымаз агәаҕьра уҳәа иреиԥшқәо ахаҵашьатә ҟазшьақәа аԥсуа анацәа еиҳарак уи леиԥш излахьынҵахаз рзы атипра аланы литературатә хаҷсахьаны иҟаҵоуп. Егьирахь лымкаала изызку ан лтәы ҳҳәозар линдивидтә хаҷра аԥхьаѡ игәалашәараҷеы иаанхартә асахьа ҭыхуп илыԥшааху аметафоратә хәыцрақәеи аиҷырԥшрақәеи ахархәара рыманы.

Асахьаркыратә литература ршаз аахыс иадыруеит апоет, лымкаала иитаху, зырҷиамҵақәеи зыҵҵаамҵақәеи бзиа иибо ашәҟәыѡѡы, аҵарауаѡ, ҟазарыла зрольқәа назыгʒо артист, иара ус ихаҵашьатә ҟазшьақәеи иаамысташәареи рзы ҳаҭыр зқәиҵо ауаѡы изкны илшоит ажәеинраала (поемазаргьы ауеит) ихьʒниѡылар, уимоу, иара изкны аѡымҵа аԥиҵар. Ари еиҵасҳәоит, иаци иахьеи ицәырымҵит, адунеи иақәлоуп.

Ишаабо еиԥш, абри азҵаараҷ, Кәасҵа Герхелиа ипоезиатә рҷиамҵақәа зырԥшʒо, еихазҳауа ажәеинраалақәа (апоемагьы убрахь иналаҵаны) акымкәаиѡбамкәа инапы иҵыҵит, насгьы уалк иқәызшәа акәымкәа, гәыла-ԥсыла бзиа ибаны, ицәа ианырны. Зны

аѡымҭақәа еиқәаҳаԥхьаҙап, нас еиҳа иҟазшьарбагоуп ҳәа иаҳаԥхьаҙо, зеиԥшлашәа акәзаргьы, рхы-рҭыхәа ҭцааны ҳалаԥшҳәаа итаагап. Абар рхаҭақәагьы: апоема «Сқыҭа аԥа» (апоет гәлымҭәах Қьаазым Агәмаа изку); ажәеинраала «Аԥсуа иқәра» (абиԥара-ҷа рааҙареи аҭара дырҭареи иазааԥсахьоу, аԥьеи аибашьреи рветеран, Очамчыратәи абжьаратәи аԥсуа школ адиректор Илиа (Адлер) Салуман-иԥа Ашәба 60 шықәса ихыҭра иазкны Ҕәада ақыҭан автор дзыԥхьаз); шәиипхьҙ згымхаша 37-тәи ашықәс хьанҭақәа ирыладырҙыз, абаѡхатәра ссир змаз апоет изку «Леонти Лабахәуа иахь» (ари ажәеинраала ѡын 1956 шықәсазы, иаԥхьан уи диижьҭеи 50 шықәса ахыҭра иазкны имѡаԥгаз аиубилеитә еилатәараҷы). «Анапы ласқәа» (раԥхьаҙатәи аԥсышәала машьынкала акьыԥхьѡы Ф.М. Оҭырба илызку); «Уара уажәа» (ХХ ашәышықәсазтәи ақырҭуа литература аклассик, К. Гамсахәырдиа изку; «Чили аԥҳа» (ахақәиҭреи, ахьыԥшымреи рзы иқәпоз; Чили аԥҳа апатриотка); «Маиаковски» (асовет аамҭазтәи аурыс поет дуҙҙа В.В. Маиаковски изкуп): «Аԥсны ҟаԥшь уахь» (апоет ари ажәеинраалаҷы зыԥсы ҭоу акы аҳасабала, ихы адкыланы, иазырханы имилаҭ газеҭ дацәажәоит, ҳаԥсуа культура асферақәа зегьы рҷы иаҵанакуа абла-аҷы инҭаҳәауа); «Ашәуаа рҭыԥҳацәа кәашоит» (ансамбыль «Абазинка» иазкуп); «Акаки Хорава уахь» (изкуп СССР жәлар рартист, атеатртә институт иҭаз аԥсуа студентцәа реиҵааҙараҷы аԥьа збахьаз, ҳмилаҭ ҟазара ҳаҭыр ззакәыз); «Толстои уахь» (адунеи зыхьҙи зѡымҭақәеи адыруа аурыс дгьыл ашәҟәыѡѡы ду Лев Николаи-иԥа Толстои изкуп) уҳәа убас итҵегьы.

В. В. Маиаковски ипоезиа аԥсымчхара, анс-арс ҳәа акәымкәа, иаахҵәаны иуҳәозар асовет литература ду аҭаацәараҷы анырра ду аман иҟан. Уи иѡымҭақәа Асовет Еидгылаҷ амилаҭ литературақәа рхаҭарнакцәа рхатәы бызшәала иахьеиҭаргоз, иахьҭрыжьуаз анаѡсангьы ау-

рыс поезиаҽы зынӡа иҽыцны иалонагалаз уи иҩышьа астиль аформа, ажәа артәашьа уҳәа иаҿаԥшуаз рацәахеит, ажәакала, ахархәара аиоуит. Уи ипоезиа ду агәеисыбжь ааӡеит аԥсуа поезиаҽгьы, даҿакла иуҳәозар, иформа иаҽыԥшыз аԥсуа поетцәагьы цәырҧит, иаҳҳәап: Леуарса Кәыҧниа, Қьаазым Агәмаа, Алықьса Лашәриа, Кәымф Ломиа уҳәа убас егьырҧгьы. Аԥсуа поетцәа В.В. Маиаковски иҩымҭақәа бзиа ирбоит, рхатәы бызшәахьы еиҭаргахьеит аклассикатә жәеинраалақәа жәпакы. Ҳмилаҭ поезиаҽ злагала дуу апоет Кәымф Ломиа иакәзар, аԥсышәала ахьхьаҳәа ицәажәо еиҭеигеит В.В. Маиаковски ипоема «Владимир Илиа-иԥа Ленин», хазы шәҟәыгьы иҭыҵхьеит.

Ааскьатәи абиԥара еиуоу аԥсуа поетцәа азҽлымҳауп, бзиа ирбоит ари аурыс поет ду ипоезиатә рҽиамҭақәа, еиҭаргоит аԥсшәахь, рхатә еизгақәа, рышәҟәқәа иргәыларҵоит. Ҵабыргуп, ари апоет иныррa XX ашәышықәса актәи азыбжаан еиԥш иҟам иахьа, уи ашыкьыбжь еихсыҕьхьеит дпоет дууны аурыс литератураҽы дшаанхазгьы дызхаҭарнаку аурыс литератураҽгьы, егьырҭ амилаҭқәа рыҽгьы.

Убас шакәугьы, В. В. Маиаковски уажәгьы ушьҭангьы исахьарку ажәа азҟаза ду иакәны, насгьы аурысқәа рымацара ракәымкәа, амилаҭқәа зегьы (ара зыӡбахә сымоу Асовет Еидгыла анеилабгаз иаҵанакуаз ажәларқәа роуп) зырҽиамҭақәа бзиа ирбо, ҳаҭыр зқәырҵо поетны даанхоит. Абри сыхшыҩзцара арҵабыргуеит, хара ҳамцаӡаргьы Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Маиаковски» амацарагьы. Уи иаҵшьны иазгәеиҭоит аурыс поет ду ипоезиа иахьагьы аԥсы шҭоу, ажәлар рыматҵ шауа. Абар уи зырҵабыргуа ацәаҳәақәа:

Апоет иабԥьар иақәым
жьакцара,

Иҟалома иҭынчʒа аҭра иҭаҵаны, –
Иахьа уи шалац
иалоуп ақәпара,
Аусуѡы иашәа аԥсы ахаҵаны.

Автор уаҟагьы даагылом В. Маиаковски ипоезиазы ииҳәо ахшыѡҵак иҵегьы ирҭбаауеит игәылҭәааны аԥхьаѡ ибартә, ихаҷы инеиртә еиԥш:

Уи бԥьарс иҟәнуп
арацәа ҭызгауа,
Аетажқәа хазгало
иҵоуп шьамхыс,
Аамҭа аласра иахьа
иаԥызгауа,
Акосмос иалоу
имоуп шәахкыс.

Аԥсуа поет ибзианы еиликаауеит апоезиа иашаҵәҟьа амч ала иаԥҵоу аѡымҭа бзанҵы ишымажәуа, аԥсҭазаара ахаҭа ишақәлахо. В.В. Маиаковски иҭынхаз апоезиатә рҷиамҭақәа аамҭеиҭасра иаланарѡааз (иаҳҳәап акоммунизм аргылареи, апартиеи, Ленини ридеиақәа ирызку) ыҟоуп, жәаҳәарада, аха иаанхаз ажәлар рыԥсҭазаара аҵабыргхаҭа иалху, ииазырԥшуа, насгьы исахьаркны иҟаҵоу аԥҵамҭақәа аурыс литературазы идоуҳатә малуп, уи ахазынатра иҭазаауеит абырлаш еиԥш иагәылҷҷаауа.

Сгәы иаанагоит дыҟамзар ҟалап ҳәа ԥсыуа шәҟәыѡѡык, ҵарауаѡык, интеллигентк аурыс культура асферақәа ирыҵаркуа зегьы рҷы анырра змам, бзиа изымбо, доуҳатә мазарак еиԥш иахәамԥшуа. Ари азҵаараҷы хаҭала еизааигәоу, еибадыруа, аиҭанеиааира зыбжьоу ракәым, иара ус зынʒа изеибамдырʒо, уимоу, зыԥсҭазаара иалҵижьҭеи ашықәс рацәақәа нҵакәкәа ицахьоу ракәзаргьы, рдоуҳатә ҭынха ирнаҵоит, ирзын-

нажьуеит ирзааигәаны ирныруа ԥхаррак, уаҩытәыҩсатә гәыбылрак. Ус шакә схаҵа иснырыз фактк атәы абраҟа иаазгоит имыцхәым ҳәа сгәы иаанагауа.1971 шықәсазы ԥсшьара ҳәа сцоит Ессентуки. Екскурсиа ҳәа ҳаргеит Пиатигорск. Раԥхьаʒа акәны избеит аурыс поезиа агени М.И. Лермонтови ахымаԥагьа аамыста афицар Мартынови рдиуал ахьыҟаз аҵып. Уаҟа игылоуп апоет ибаҟа ғьазғьазуа. Аиашазы, убас цәаныррак соуит – Мартынов ицәымгра скит, иац акәызшәа данҵахаз, насгьы убасҟан убраҟа сгылазшәа сеилнашьааит, ихьаазгеит ҭахык иеиԥшҵәкьа апоет ду иҵахара. Сара исыздыруам егьырҵ аԥсшьаҩцәа ишырныруаз, ишахәаԥшуаз зҿаԥхьа ҳгылаз апоет гәлымҵәах ибаҟа ду. Аекскурсиа амҩаԥгаҩы илхәоз саҳаʒомызт, сзызхәыцуаз абри аҩыза апоет зилахьынҵахаз акәын. Мартынов сгәы шизыԥжәоз ҳаԥырҵит абаҟа, нас дахьаагылоз аҩны (уажәы имузеиу) ашҟа ҳцеит, уаҟа ихатәы маҭәарқәа, дызхатәаз астол, асқам уҳәа ауада иҩнагылаз зегьы ицәа рхызбаауан. Ари зегьы зхылҵуаз иҩымҭақәа бзиа иахьызбози алитература аԥсмчхареи ракәын.

Абри адоуҳатә бзиабара иснарҩит Аԥснықа санаа «Сыԥсадгьыл ашәа хаареиԥш сара бзиа избоит Кавказ» ҳәа, хыс измаз аочерк, агазет «Аԥсны ҟаԥшь» ианыз.

Сыззааиуа, абас иҟоу адоуҳатә ҭахра, аурыс литература ашҟа имаз ауп Кәасҵа Герхелиа ажәеинраала ҟаимаҭ «Л. Толстои иахь» ҳәа зыхьʒу изырҩызгьы.

Ишдыру еиԥш, уи ироманқәа, иажәабжьқәа акымкәаиҩбамкәа аԥсшәахь еиҵаргахьеит ҳаԥсуа шәҟәыҩцәа, иаҳҳәап: «Ҳаԥьы Мураҭ» – М. Аҳашба, «Аиҵаира» – И. Ҷоҷуа. Аԥсуа литература адунеизегьтәи аклассикцәа рҩымҭақәа иеиҵеигаз рыла (иаагап, Шекспир, Шиллер… уҳәа аʒәырҩы) изырбеиаз И. Ҷоҷуа, аиҵагара даҿын (ҩ-томкгьы иеиҵеигахьан) «Аибашьреи аҭынчреи», аха алгаха имаʒеит. Амала, иҳақуп аиҵагара дзыхьʒаз

аҩшәҟәык ҭыжьзар, аԥхьаҩ инапаҷы иҟазар, ихатә архив аҟны ишьҭахар аҵкыс. Уигьы аԥсуа литературазы иҵоурыхми...

Кәасҭа Герхелиа ҳзыхцәажәо иажәеинраалаҷы имҩашьо иаабоит ихаҭа Лев Толстои исахьаркыратә ҩымҭақәа адунеизегьтәи акультураз хәы-змаҙам доуҳатә мазаран ишыҟоу шиныруа анаҩсангьы, аԥсуа жәлар уи ишҟа ирымоу абзиабарагьы, насгьы ажәа сахьарк азҟаза дуцәа дшыруаҙәку шырдыруагьы.

Апоет хә-куплетк иреиҳам ажәеинраала «ацәа» иҵеигҙеит Лев Талстои дуҙҙа ихаҭашьатә ҟазшьа игәыҭбаа, иҩымҭақәа ԥсра шрыкәым, мра шәахәоушәа ишыԥхо, уимоу, иахьагьы аҭынчраз ишыкәпо уҳәа иҵегьы. Ҳрыԥхьап аҵыхәтәантәи аҩкуплетк:

Уаҩрала иҭәыз угәыҭбаа ҵа амамызт,
Ужәлар рыԥсҭазаара зегь ауркырц уҭахын,
Урҭ рыцәгьа, рыбзиа, рҵас, рыламыс,
Уа уеиԥш зегь ирбарц, ираҳарц уқәпаҩын.

Ажәлар аҭынчраз иахьа иқәпауа,
Урыцуп, ухьҙала ргәы дууп, иҭәуп.
Уара иуҭахын иурԥхарц адунеи угәыҵаҳәҳәа,
Иахьа адунеи зегь уара уагәыҵаҳәҳәа уакыуп!

Ааи, диашоуп апоет, Лев Толстои иҩызцәа ашәҟәыҩҩцәа адунеи иагәыҵаҳәҳәа иакуп избанзар, урҭ рыда иҭархоит ауаатәыҩса рдоуҳатә мазара.

Ишдыру еиԥш, иарбан сахьаркыратә ҩымҭазаалакгьы (ажәеинраала, апоема, ажәабжь, аповест, ароман...) иамоуп ахатә хыцхырҭа, даҽеакала иуҳәозар, автор ипоезиатә цәанырра зырҷыхаз зеиԥш хҭыск, мзызк. Уи аханатә аахыс алитературатә ԥсҭазаара иаԥсабароуп.

Сыззаауа, Кәасҭа Герхелиа идыру ауаа нагақәа ирзикыз иажәеинраалақәа ракәзар, урҭ конкреттә темақәоуп,

зыʒбхә имоу ахаҭарақәа рыԥсҭазаара аҟнытә хҭыск (иубилеик, еиԥыларак) иадҳәалоуп, ус рхала «имит».Убас иҟоу ѡымҭақәоуп «Акаки Хорава иахь», «Уара уажәа» (К. Гамсахәрдиа изку). Урҭ ауаа рымширақәа, Аԥсны ианазгәарҭоз ашықәсан ауп аѡымҭақәа анаԥҵаха, насгьы уалбагак аҳасабала акәымкәа, гәык-ԥсык ала апоезиатә ԥхарра аҵаны досу злаҟоу, рхаҽсахьа убартә, еиҳа иаашаны иуҳәозар, аԥсуа культура ишазыҟоу аҵубаартә иҟаҵоуп. «Ссиршәа иразуп уа узын абри адгьыл, Ирҳәоит нас ахала аҽадыруеит ҳәа ашьа. Ҳҟазара ашьҭыхраз уарԓьажәѡан – уҳадгылт, Ҳажәлар иуарҳәоит: Ҭабуп ҳәа ҳашьа!» иҳәоит апоет Акаки Хорава изы. Ус иагьыҟан иара, уи гәык-ԥсыкала аԥсуа ҟазара абаѡхатәра зманы иаҵагылаз абиԥара аҵазааʒаз атеатртә сцена азҟаза ду иакәын. Ари адеталь ажәеинраалаҽы арахәыц ҟаԥшь еиԥш иагәылсны ицоит. Иара убас автор иазгәеиҭоит СССР жәлар рартист Акаки Хорава иеиԥш иҟоу, дызлыҵыз амилаҭ рымацара дшыртәым:

Адунеи зегь уа ухьʒ ахыҵәеит,
Ҳаҕацәа арʒыʒоит уара ухыԥша.
Хынѡажәижәаба иахьа иухыҵуеит,
Аха уарҷкәыноит ухьʒ-уԥша.

Аѡызцәа, адруҳәа иаанышәкыл акака,
Аԥсуаа ҳзын зегь реиҳа асас дымшуп.
Аха ара дсасума Хорава Акаки,
Нарҭааи Акаки ссиршәа еиԥшуп.

Ишаабо еиԥш, Кәасҵа Герхелиа ари ажәеинраала иѡит Акаки Хорава 70 шықәса ихыҵра Аԥсны ианазгәарҭоз иакәыршәаны, дагьаԥхьеит Самсон Ҷанба ихьʒ зху адраматә театр аҟны имѡаԥыргоз аиубилеитә хәылԥаз аҟны. Ажәеинраала усҟан иазыʒырѡыз зегьы

иргәазырԥхаз иамоу ауаҩытәыҩсатә ԥхарра макьанагь ианыԥшуеит, иара дызхаҭарнаку ажәлари ҳареи амҟәыл шҳабжьаҳазгьы, избан акәзар, акы, Акаки Хорава дуаҩ дуун, ҳмилаҭ аҟазара иԥьабаа адын, аԥсуаа гәыкала дырзыҟан, аибашьра хлымҙаах ҳзаазгаз ақырҭуа фашистцәа Шеварднаҙе дназлоу дырҩызамызт, рдаракәац дшатәугьы, зынҙа даҿаҙәын. Ҩбагьы, ажәа сахьарк ала иаԥҵоу аҩымҭа ус аламала аԥсынҵра зкьаҿхом, анарха азҭо аԥхьаҩцәа есымша иамазаауеит.

Кәасҵа Герхелиа играждантә лирикаҿы атәымуаа иреиуоу аҭоурыхтә ахаҭарақәа ирызкны иаҳԥылауа ажәеинраалақәа ирымоуп иаразнак улаԥш иҵашәо ҷыдарак. Уи убри ауп, зегь раԥхьаҙагьы Аԥсны азы ажәа бзиа (асахьаркыратә ҩымҭеи аҵҵааратә усумҭеи, апублицистикатә статиақәеи роуп зыҙбахә сымоу), зҳәахьоу, изыҩхьоу роуп икалам обиект хадас ишьҭнахуа, изызхьаԥшуа. Избан акәзар, уԥсадгьыли ужәлари уҵахызар урҭ рзы абзиа зҳәаз, иҟазҵаз ихамыштра ахаҭагьы амилаҭ акультура аҩаҙара иадыргоуп, еиҳа уазааигәаны уиҳәозар, имырхьааҙакәа ахаҿра аанарԥшуеит.

Ақырҭуа шәҟәыҩҩы ду Константине Гамсахурдиа изку ажәеинраала «Уара уажәа» хыхь исҳәаз ахшыҩзцара иатәышьҭроуп, иаҵанакуеит. Уи аԥсуа жәлар рҵоурых бзианы издыруаз, рыламыс, рыпату, рфырхаҵара, реилҟьаеилгәыцәра ҳаҭыр ззақәыз, зҩымҭақәа рҿгьы иҙырганы иахцәажәоз қырҭуа шәҟәыҩҩын. Ус шакәу ҳанаҳәоит ироман «Амза амҵарсра» амацарагьы. (Ахыцқәа ирҵакны иазгәасҵоит уи аԥсшәахь еиҵеигеит адунеи аклассикцәа аҙәырҩы раԥҵамҭақәа аԥсышәала изырцәажәаз Иасон Ҷоҷуа). Ус анакәха, Кәасҵа Герхелиа абри ауаҩ ду изикыз ажәеинраалагьы аҵаҵгәы амоуп, автор иабеиҭаххеи ҳәа, агәааанагара аԥхьаҩ иоуа акәымкәа, иԥсабаратәны иҟалеит.

Апоет ахә ҳаракны ишьоит Константине Гамсахурдиа ихьӡ-иԥша ҭызгаз аҟаза дуқәа рыѡаӡараҷ дназгаз ибаѡхатәра. Аа уи шааирыԥшуа:

Зеилашыроуп уара уажәа,
Мшын цәқәырԥароуп, ак змыхәо,
Бԥьар иазымгоз абаа хажәаа
Уажәа аҷаԥхьа игылт ихырхәо.

Ацҳа рыбжьоуҵеит жәытәи-ҷатәи,
Еиурцәажәеит урҭ ахьхьаҳәа.
Уааи, шәарахи, шьха ԥсаатәи
Рлымҳа иҵаѡуеит уи аккаҳәа.

Аҟаза изку апоет ицәаҳәа ссирқәа агәаҵантә ишаауа аԥхьаѡ ибоит иагьиныруеит.

Ажәеинраала «Анапы ласқәа» лызкуп раԥхьаӡатәи ԥсышәала машьынкала акьыԥхьѡы Фениа Оҭырба. Апоет ҟазарыла уи лусура процесс асахьа ҭихуеит, аиҷырпшрақәа рхархәарала, насгьы усҟантәи аамҭазы иҷыцыз ак шакәыз аԥхьаѡ ихамыршҭуа. «Аԥсуа нбанқәа еишьҭаргыла, Ириаша инцала ацәаҳәа, Ажәақәеи ажәақәеи еицыла, Ажәақәеи ажәақәеи еиԥыла, Ианылкьыԥхь ирхылҵт ашәахәа» – иѡуеит апоет аметафоратә еиҷырпшрақәа ихы иархәаны. Ари ахшыѡзцара еиҳагьы ирлахҷыхны, ҳаҭыр ақәцаны асахьа ҭыхуп ажәеинраала хзыркәшо ацәаҳәақәа рҷы:

Лрыԥхымҭа аимхәыц еиҵухыр,
Акырынтә иакәшап Аԥсны.
Лсымҭа «ауарҳалқәа» еиҵыухыр,
Иҵалаҳа ихылҟьап Аԥсны.

Анацәкьарақәа «Аҟәа дырцәажәоит»,
Мшаҽнеиԥш иааԥсом иахьагьы.

Аамҭеи ақәреи иԥнашәом,
Аԥхара ирыҵоугьы хьшәашәом,
Иахьа иццакуеит еиҳагьы.

Ари ажәеинраала апоет ианиҩыз аамҭазы Фениа Оҭырпҳа агәалаҟара лыманы, ҳаҭыр лықәны аус луан лзаанаҭ ала. Иахьа урҭ аҩыцьагьы, зыԥсаҭа шкәакәахаша, адунеи рыԥсаххьеит, аха исахьарку ажәа насгьы ауаҩытәыҩсатә гәыблырала ирԥхо, иахьатәи аԥхьаҩгьы ианаҳәо рацәоуп, изҩызгьы изызку лызгьы. Уи акәхап ажәытәтәи абырзен философцәагьы изырҳәоз ауаҩы дызгәалашәо ыҟанаҭ, адгьыл иқәнаҭ дыԥсҙом ҳәа.

Кәасҭа Герхелиа ипоезиа алаԥшҳәаа еснагь иҵарын, агәеилгареи агәазыҳәареи аман акәын хшыҩзцара шрызнауаз аԥсҭазааратҿы иҟаҵәҟьаз, насгьы зыжәлари зыԥсадгьыли рзы иуаанагақәаз рхатҿсахьақәа рапҵараҿы абиԥара ҿа игылауа рызныжьра, рхаҭақәагьы урҭ рԥышәеи рдырреи иатҿыԥшыртә рыԥсадгьыли рыжәлари ирбартә еиԥш аҟаҵара. Абригь, жәаҳәарада, Кәасҭа Герхелиа ибаҩхатәра ахышәара-аҵышәара аманы иатәышьҭроу, ирҿиамҭақәа рыжәпара иргәылубабауа акоуп.

Апоет дахьыҟазаалак, аҩада акырынтә ишысҳәахьоу еиԥш, Аԥсны аҩнуҵҟа аума, уи анҭыҵ аҵара аниҵоз, арратә маҵура анихигоз аума, «иԥсадгьыл хәыҷы» – иқыҭа гәакьа Ҕәада – игәы иҭахәхәа иҭан, уи абзиабара агәалаҟара ҟаимаҭи ԥхьаҟатәи аҿеиԥшхә агәрагареи инаҭон, еиҳагьы лоунытә иныруан, игәашьамхы дыртҵаруан уи иҵоураны иаҵагылаз аҵеицәа данрызхәыцуаз. Ари азҵаарҿы уи ҭоурыхтәла дхәыцуан иқыҭа гәакьа Ҕәада иалиаахьаз, ианрааз зыхьыʒ-зыԥша ыҟаз, ауаа нагақәа, иаҳҳәап: Ашәы Данаҟеи, Ашәы Ҳаԥьараҭ, Мез Матуа, Кьамсыс Герхелиа, Шьоууа Еқәыԥ, апоет гәлымҵәаах Қьаазым Агәмаа уҳәа дырзгәдуун,

рызгәдура мацара акәымкәа дара ирызку ахаҽсахьақәа аԥиҵон, алитература иазынижьуан урҭ рыԥсҭазаара абиԥара-ҽа аҽыԥшыларатә, ҭоурыхтәла иархәыцлартә еиԥш.

Абас иҟоу ахшыѡзцарақәа иҽаҽаҙа убла иаахдыргылоит Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Аԥсуа иқәра» уанаԥхьалак. Уи, ишысҳәахьоу еиԥш, изкуп абиԥара-ҽа рааҙареи аҵара дырҵареи иазааԥсахьоу, аԥьеи аибашьреи рветеран Очамчыратәи абжьаратә аԥсуа школ адиректор Илиа (Адлер) Салуман-иԥа Ашәба. Апоет иѡит уи 60 шықәса ихытҵра аиубилеитә рыцхә иадҳәаланы, насгьы даԥхьеит Ҕәада ақытан Илиа (Адлер) Ашәба изкны имѡаԥгаз аиубилеитә хәылԥазы аҟны.

Ажәеинраала автор, аханатә ирҿиара ишацәаѡоу еиԥш, иобиект хада (Илиа Ашәба) аҟны мацара даанымгылакәа иқытҵа аҭоурых ахь ҳхьаирԥшуеит, абаа-рыԥхра, абаа-хажәаа ҳалаԥш ақәикуеит, «Ажәытәҙа акәзар, ҕак дзакьымсуа Ҕәада ҕәҕәан. Ишаҳаҵуп Абаарыԥхра, абаахажәаа» ҳәа, – апоет иқытҵа ажәытәҙа аахыс аҭоурых шамоу ҳзырбо алабҧабатә фактқәа рахь ҳхьаирԥшыртә патриоттә цәаныррала деиҵаҵәы. Уи азмырхакәа, иаҳгәалаиршәоит иалиаахьоу, ақытҵа гәадурас иамоу, изырԥшҙоу ауаа заманақәа. Абар, даргьы:

Аханатәгьы ҳқытҵа беиан ауаа рыла,
Зыхьыҙ нагаз, Нхытҵ-Аахытҵи иахьҙауаз,
Данаҟеи ду Наԥҳа Кьагәа диваҟәылон,
Быжь-ҽацала ахра зыҙо изырҵысуаз.
Хмыч шәарыцаѡ иакәын Ашәба Ҳаԥьараҵгьы,
Д-Абаҵаан иаамҭала Мез Матыуа,
Шьоууа Еқәыԥ иахьатәи аҽар дырбазҭгьы,
Дԥааимбарны жәѡан дылбаазшәа изыгәдууан.
Жана Ачба изимеимкрызыз Лагәыстан.

Абарҭ аҭоурыхтә хьаҵрақәа рышьҭахь ауп ажәеинраалақәа автор ифырхаҵа хада дызнысыз иԥсҭазааратә мҩа поезиатә хаҷсахьаны ианҭихуа. Даба иаагапи цәаҳәақәак:

Адлер-ҳгәакьа, иахьа иухытцит хынҩажәа,
Уи иақәныхәоит уара уқыҭа хәыҷгьы-дугьы.
Илахҷыхыуп аԥсабара уамашәа,
Иҷырҷыруа шәаҳәароуп аҵар зҷугьы.
Иуқәныхәоит Илиа Салуман-иԥа,
О, ҳа ҳгәеицамк, ҳҟармаҵыс Қьаазым и-Ҕәада!
Шьардаамҭа ишкәакәазааит ухҭырԥа.
Убжьы агымхааит Ҕәадаа ҳашәа «Уаридада».

Иҵабыргытцәҟьаны, апоет асахьаркыратә ҩымҭа ззикыз Илиа Ашәба иқыҭа мацара даҵеимызт, Аԥсны еицырдыруаз, ҳаҭыр зқәыз, жәлар рҵара аус иазааԥсахьаз, ԥасатәи ҳаԥсадгьыл ду ахьчараҷы зыхәҵаа ду алазҵаз дреиуан. Ус анакәха, Кәасҵа Герхелиа ари ахаҵа дысҟыҭатәуп ҳәа ажәеинраала ҟаимаҭ ауизикых (ус ҟаиҵаҳаргьы апоет азин имоуп, имызхуада ипоезиатә мхурсҵа иара ишиҭаху дҭахандеиуеит!), дҵауран азоуп ажәа сахьарк дзаԥсахаз! «Ауаҩ илоуп нас, ишыԥшҙоу ауаҩра» ҳәа, – апоет баша иауиҳәахуа!

Абарҭ ацәаҳәақәа зыҩуа ҳара ҳабиԥара иеиуоу аҵаҩцәа ашкол аҷы аҵара анаҳҵоз аамҭазы, аҙәгьы иҳаздырҙомызт харада-барада ҳаҒацәа ҳмилаҭ иреиҒьу аҵеицәа ҭазырхоз, ҳбызшәа ҳҷызхуаз, ҳшколқәа азыркуаз, ҳтопонимика аҵарадырраҷы «язык земли» ҳәа изышьҭоу зырхәанчоз шҳаҒацәаз.Иҭадырхаз ҳаԥсуа шәҟәыҩҩцәа гәлымҵәахқәа: Самсон Ҷанба, Леонти Лабахәуа, Владимир Агрба, Мҭы Ақаҩба, Шьалуа Ҵәыцьба (убри аҙәк дызҭадыршәыз аҟымҟ деибганы дҭыҵыртә ираз҃хеит) рҩымҭақәа ҳаздырҙомызт, ҳармыԥхьаҙацызт. Ус ишәҟәыҩҩцәан ҳәа рыхьҙқәа

иныҵыԥ-аатҵыԥны иҳаҳауан аҟароуп. Аха нас ҳастудент шықәсқәа раан, насыԥны дареи ҳареи (ишьаарҵәыроу 37-тәи ашықәсқәа ирҽаҵахәхаз роуп аԥада зыʒбахә сымоу) «ҳаиқәшәеит», «ҳаибадырит», рԥымҭақәа ҳаԥсы иаҳзалымхуа. Ҳдоуҳатә мазара иатҵкарны иҟалеит. Ааи, ари ҳмилаҭ акультура зегьы азы ихҵыс дуны, аиҭарҽиара периодк иаԥызан иҟалеит. Ус анакәха, ажәлар раҕацәа иқәашьдартәыз, ихәыцы иду урҵ ауаа ирызкыз ажәа ҳзааигәахеит, ирҵынхаз рхатә ԥымҭақәа реиԥш агәцәа рхакны, ҳрыԥхьон.

Исгәалашәоит Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Леонти Лабахәуа иахь» 1956 шықәса декабр 23 рзы ииԥыз (агазеҭ «Аԥсны» ианылеит №95-97, 31. XII.03). Ииубилеи аан данаԥхьоз, азал аҽы итәаз зегьы рхы-рыԥсы азышҵны ишизыʒырԥуаз избанзар, акы ԥажәак: Леонти Лабахәуа, иҽыцҳараʒа акәын ишҳаҳауаз, насгьы иԥсы ҭаны ҵалашәы дгьылк аҟнытә дхынҳәызшәа акәын ҳшахәаԥшуаз, уи изкны иҳаҳауаз зегьы шҳадаҳкылоз. Ԥбагьы, ажәеинраала ахаҭабзиара. Уи В.В. Маиаковски истиль угәаланаршәауа акәын иажәақәа аҽаца-ҽаца ҳәа, азал ишԥныԥуаз. Абыржәы санаԥхьогьы слымҳа иҵаԥуа, усҟан апоет данаԥхьозтәи ибжьы ауп:

Ажәеинраала уанаԥхьоз
сгәы ҭыԥо
еинысымҟьацызт,
Уажәеинралаақәа ҽырҳәала
исыдмырҵацызт
сырҵаԥцәа.
Ашәҟәыҭирҵаҽ ушәҟәык ма
иаасымхәацызт,
Уи саԥхьо ашәшьыраҽ
сымтәацызт
сгәыргьаҵәа.

Абарҭ апоезиатә мцаԥшь згәылкьо ацәаҳәақәа уаҟа итәаз, иахаанымыз зегьы ҳгәы иҭиҳәаазшәа иҟан, убраанӡа аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа ҵаҵгәыс иаман. Апоет иажәеинраалаҷы зегьы ҳгәы ҭәгәала иаҳнархьуа аҟынӡа поезиатә хаҷсахьала иааирыԥшуеит Леонти Лабахәуа иԥсҭазааратә-ирҷиаратә лахьынҵа, рыцхәарала, залымдаррала иԥсҭазаара шҷахҵәаз, атәыла ашьажәцәа рполитикатә еиҵаҟәаҟәарақәа ирыхкьаны. Аха апоет идыруеит Леонти Лабахәуа иԥсҭазаара дышқәыԥшӡаз, иҭәгәамҭаҷы днеиаанӡа урҭ аԥынышқәа иҷахырҵәазаргьы ихьӡ-иԥша, идоуҳатә ҭынха бзанҵы ԥсра-зҩра, еицакра шақәым. Абри ахшыҩҵак пафос ҳаракыла инаҵшьны иаабоит аҩымҭа анҵәамҭаҷҭәи ацәаҳәақәа рҷы:

Иахьагьы иҳәазо иҳалоуп
Мазлоураа рҩызцәа,
Сгәы иалоуп убжьы убарҭ
иахьырмаҳаз...
Ҵабыргуп Лашәриагь* урҭ
рыбҭа ԥызҵәо
Акәымзар жәа-хаак
уи иҟнытә ирмаҳацт.
Убас ирацәаҩуп аҧкәынцәа
еиҵагылаз,
Ухьӡ шьҭыхуа уаха еизаз
абра.
Леонти, ҳпоезиаҷ угылоит
ушгылац,
Адунеиаҷ иаҟәыҵааиӡа
Ҳбызшәа
аҳәара!

* Алықьса Лашәриа иоуп зыӡбхә ҳәоу – *Р. Қ.*

Арҭ ацәаҳәа ссирқәа ҳәоуижьҭеи заѣа жәашықәсақәа ҿааҳәыра рымаӡамкәа, инҭакәкәа ицахьоузеи! Аха Леонти Лабахәуа ипоезиа хьысҳарак амаӡамкәа, агәыцьбара азҭаны, ашьамхы-ҵары аманы, аԥсуа сахьаркыратә литература аматҵ ауеит. Кәасҭа Герхелиа ишиҳәаз еиԥш, «адунеиаҿ иаѣәыцаанӡа Ҳбызшәа аҳәара». Сара оптимистк иаҳсабала исҳәоит, еилашәа-еилыҵуа аамҭа уадаѡ ҳашҭагылоугьы, анаукатә-техникатә прогресс иаѣәымҵӡакәа хаха ажәылара ишаҿугьы, ҳмилаҭ аҿахәҳәага, ҳалахшәала ҳбызшәа адунеи ишанымӡазуа, аԥсынҵры ду шамоу, уи агәра згоит.

Кәасҭа Герхелиа лымкаала апоет гәлымҵәах Қьаазым Агәмаа ирҿиамҭақәа бзиа ибон, иӡбахә есымша иажәа иалан, уи идҳәалаз аԥсҭазааратә хҭысқәа, ажәабжьқәа дрызҿлымҳан. Ари ас закәыз иара иқыҵа ҒӘада дахьалҵыз амацараз акәымызт уигьы, ҳәарада мчык, гәадурак амамкәа иауѣахыз!

Аха Кәасҭа Герхелиа Қьаазым Агәмаа ишѣа имаз абзиабара шьаҭас иаман ѡ-факторк. Акы, Анцәа илаиҵаз иԥсабаратә баѡхатәреи, ѡбагьы, иҕәҕәаз, ицқьаз, гәкаҳара ззымдыруаз ауаѡра ду злаз ихаҭареи ракәын.

Қьаазым Агәмаа иԥсҭазаара даналҵуаз Кәасҭа Герхелиа дқәыԥшын, аха урҭ қыҵак излатәыз ала еибадыруан, иѣалап, ажәеинраалақәа рыѡра дшаҿугьы еиҳәахьазҭгьы, иабжьгарақәагьы иаҳахьазҭгьы, уимоу, акык-ѡбак раѣарагьы дизаԥхьахьазҭгьы ауеит.

Исгәалашәоит, раԥхьаӡатәи сышәѣәы «Қьаазым Агәмаа» анҭыҵ (1964) Кәасҭа Герхелиа заѣа деигәырҕьаз, исыдиныҳәалаз, сызлагаз аус – аԥсуа шәѣәыѡѡцәа рыԥсҭазаареи рырҿиамҭақәеи рыҵҵаара сгәақәыбзиахартә исымаирыҽхәаз. Усѣан уи инымѡатәшәа иҳәеит Қьаазым Агәмаа ирҿиамҭақәа ҷыдала бзиа ишибо, изкынгьы алирикатә поема иѡырц игәы ишҭоу, аха макьаназ иеилахара иахѣьаны ус инахга-аахго дшаауа.

Ҭабыргуп, Кәасҭа Герхелиа усҟан зыҙбахә имаз – Қьаазым Агәмаа изкны иаԥитҵарц ииҭахыз апоема далагеит, ҩ-хык раҟарагьы иҩит, аха изыхҟьазаалак дзалымгеит, ҳнапаҷы иҟоу ҩ-хызаҭәык роуп. Издыруада даҷеаԥьара (аус ахьиуаз аҭыԥқәа рҷы) икҷаханы иҟазар?

Аԥхьаҩ ухаҵкы, ууаи ҳалаԥш ахаагап Кәасҭа Герхелиа Қьаазым Агәмаа изкны иаԥитҵаз апоема «Сқыҵа аԥа» захьҙу. Иҳамоу аҩымҭа ацыԥҵәаха агәра ҳнаргоит Қьаазым Агәмаа иԥсҭазаареи ирҷиаратә мҩеи ирызкыз махәҭа-шьахәҭала иҭбаа-ҭыцәыз алирикатә поема аҩра напы шалаикыз, даҷеакала иуҳәозар, иқәрахьымҙахаз апоет ихаҷсахьа поезиатә бызшәала аарԥшра, насгьы автор ихатә поетикатә дунеихәԥшра аҳәааҟәа ирҭагҙаны, Қьаазым Агәмаа иԥсҭазаара ууанҙа аԥхьаҩ изымдыруаз аматериалқәа, адокументқәа ахархәара рыҭаны. Еилкаауп, апоет, апрозаик изкны апоема аҩра шымариам, аҟыбаҩ ҷыда шаҭаху. Избанзар, араҟа акритик иеиԥш, иҩымҭақәа узеилыргом, урыхцәажәаҙозаргьы хыхьхыхьшәа фактқәак раҳасабала улаԥш рхугар акәхоит, анализ ҟаунҵартә еиԥш узагәылалом, насгьы ус еиԥш апоема ажанр аҷы аҷырԥштәы ыҟам. Араҟа аҩымҭазы хра злоу автор иобиект хада ифырхаҵа ѽнунҵҟала дшиныруа, дшизыҟоу, дшеиликаауеи ипоезиатә дунеихәаԥшра аныррала ахаҷсахьа ацәыргашьеи, нас урҭ еидызкыло аидеиатә ҵакы рырҭәҭәареи реиҷбаареи роуп. Амала иҟало ахҭысқәеи ицәырҵуа асахьақәеи зегьы рҷы алирикатә фырхаҵа дугәаладыршәо автор дрылубааузароуп.

Кәасҭа Герхелиа ипоема «Сқыҵа аԥа» афырхаҵа ихаҷсахьа иазкны иаԥитҵарц дызҷу дшазыҟоу, заҟа ѽнунҵҟала даргәаҭеиуа, деилнаршшаауа, насгьы уи иацу аҭакԥхықәра заҟа иҳараку, иҵаҭәҭәо, ҳара иаабоит уи алагамҭаҷы:

Аҵх салхәхәа снеиуеит схала,
Ахәы ԥшʒара сеимдо сықәлан.
Ус хәыҷы-хәыҷ, ԥшьаала, ԥшьаала,
Сшьапқәа аннакылт уа дгьыл ҳәыгәрак.

Аҭашәамҭаз иԥаҭ-ԥаҭуа,
Амза шәозшәа амшын ихгылан,
Аʒә дсыцәҭалазшәа дыбгьаҭуа,
Сгәы ҭыԥсауа сгылан, сгылан.

Апоет ас еиԥш иԥхеибаҵа лоунытә изаауаз ахәыцра хьанҭақәа – срылацәажәап иҳәо аҟынʒа дназгаз закәи ҳәа аԥхьаѡ изцәырҵуа азҵаара, анаѡсантәи ацәаҳәақәа аҭак ҟарҵоит:

Сахагылан еиқәыхьшәашәа,
Аҳаҭгәын ҳпоет дахьыцәаз.
Сара сқыҵа аԥа иаша,
Зашәа хаара Аԥсны иахыҵәаз.

Апоет дахьгылаз икәша-мыкәша дагәа ҭынчран иҟаз, илымҳақәа ракәзар еимаѡызаан ахәыцрақәа дырѡышьʒаны дрыман. Ус «Еибарҳанто ԥсҭҳәак ѡагылан, Ианааимҟьа иԥшышьа ҭынчʒа, Қьаазым Агәмаа саԥхьа дгылан. Сгәы нҵгәырҵааит, зны инҵыԥсаахит, Сҽы еилгауам, исҳәо сақәшәом, Ахьырхьыр ҳәа нас дыччахыит... Избоит арҭ зегь сара лакәшәа».

Автори ифырхаҵеи аҳаҭгәын аҽы лаԥшҵашәарала реиқәшәара апоема акы, аромантикахь ихьаԥшуа афантастикатә цәа аханаҵоит, ѡбагьы, аинтерес зҵо ахҭысқәа аԥхьаҟа ишцәырҵуа агәра унаргоит. Хԥагьы, апоет зҳаҭгәын дахагылоу иѡымҵақәа цәанырра ҵаулала дшырзыҟоу ҳдырбоит ԥсихологиатә фактла изырҵабыргуа акы акәны.

Кәасҭа Герхелиа лаԥшҭашәарала иҽаԥхьа ицәырҭыз анаур иаҳәозшәа иаҳауагьы лабҽаба иҟалазшәа уатҟәоит, избанзар, иунырыртә исахьаркны иҟаҵоуп, аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа иацәтәымуп ҳәа ззуҳәаша, насгьы хыԥакыла изыԥакны иҳәо ицәтәыму изаҟаразаалак акы адумбалауа, ииаша хаҭоу ада. Ус шакәу шаҳаҭра руеит анаур иажәаԥәа:

– Иҟоу удыруама арԥыс, – ҷааиҭит,
Уара иужәша аӡыхь макьана
Ахы ыҵнамхыцт, аха изааутәит
Угәкаҳара, исҳәоит аргама!

– Ишԥыкәу угәы шыԥнажәаз ахәыцра,
Уҽаԥхьа ишьҭоу ууал мбакәа,
Апоет игәеисра иаԥәӡам ҟәыцра,
Уаасзыӡырҩишь уаҳа мҳәакәа:

Апоет инаур иаҳәаз ахшыҩзцара ирҵабыргуеит инысымҩала иаҳзаауа, агәкаҳара злыжжуа иҳаҭгәын иахагылоу агәра игартә, насгьы иаҳауа зегьы ихаҽы ииаигартә еиԥш:

Уаныԥшыл сызнысыз амҩа!
Инапы аниҟьа мацәыстцас,
Саԥхьа ицәырҵит уаҟа ашанеиԥш,
О, дызҵысхьаз, о, дызхысхьаз.

Урҭ зегьы ҳәашьа изаҭом ҷык-бзыкала. Ус дцәырҳаны дааԥшуеит, апоет дышьҭоуп иуадаҽ. Уааӡа иибаз, иаҳаз зегьы шыԥхыӡыз агәра анига, иԥсы ааилалт. «Аха ԥхыӡла избоз ԥхыӡым, Сгәеисра ҩаԥхьа иацло иацло, Схәыцраҟәа аман иҟәлеит гәҭыхак, Исҳәозар, сқыҭа аԥацкьаиз, Ашәа ҷыха сҳәарцоуп са сызҷыха», – иҩуеит апоет арҽиаратә гәаҳәара иманы.

Апоема аҩбатәи ахы акәзар, Кәасҭа Герхелиа дазаатҕылоит Қьаазым Агәмаа ихәыҷратә шықәсқәа аҵара ахьиҵоз иқыҵа гәакьаҿтәи, нас уи иҟәыбҷара, игәеилгара бзиа. Абарҭқәа зегьы апоет апоезиа ацәахаа рыҡәнышьшьы, агәхьаагара зныҧшуа ауаҩытәыҩса гәыблыра ду аҵаны, асахьа ҭихуеит иахьа иҟалазшәа аҧсы ахаҵаны. Қьаазым хәыҷ абыргцәа ражәа ҡәышқәа дшырзыҙырҩуазгьы ихаиршҭуам автор, избанзар, урҭ зыҧсы ҭоу ҭоурых шәҡәуп ҳәа дрыхәаҧшуан, иҧсабаратәу поетцәоуп ҳәа иҧхьаҙон. Қьаазым Агәмаа ихәыҷратә шықәсқәа раангьы «иқыҵа иазҭаз игәы аҧхара, иқыҵа изалымхуаз иҧсы» бзиа ибон даҿгәыҳәааua. Абыргцәа ракәзар, аа заҡа изааигәаз:

Арадуқәа рымҵа ашәшьыраҿ
Ржакьа ҙышқәа еилыҧхо,
Абыргцәа антәалоз еидшыла,
Ажәытә жәабжьқәа уаҡа иҳәо
Дырзыҙырҩуан икны ишәыра,
Ирҳәоз ажәабжь цыра-цыра,
Игәынкыло игәы иҵаҳәҳәо.

Қьазым Агәмаа ашкол данҵала инаркны иҧсадгьыл аҧсабара абзиабара ицәа-ижьы ианырхьан, бзанҵы илымҵуа илаҿхьан. Уи атәгьы Кәасҭа Герхелиа иккаҙа, еилыхха асахьа ҭихуеит.

Бзиа ибон ахәы иаҵәара,
Адәы ҧшҙара, Дҕамшь аҙы;
Зынгьы дхалон акаҵәара,
Иҵахыушәа цқьа ибарцы.

Ишаабо еиҧш «Сқыҵа аҧа» автор ахы шикыз ала имҩашьо иубоит Қьаазым Агәмаа инысымҩа мҿхакы

ҭбаала ииазырԥшуаз аепикатә ҩымҭа аԥҵара гәҭакыс ишимаз, аха изыхкьазаалак, дзалымгакәа, ицыԥҵәаханы иианхеит. Аԥсҭазаара уҳәеит ҳәа, уамашәа еибаркыми, еиҳа узыхʒыʒаауа, еиҳа угәы ззыбылуа, иҟауҵарц иуҭаху, ес иҟалалакгьы акы еиԥнаҟьаларoуп, иаԥышькласларoуп. Ус иҟазар ҟалап ауаҩы адунеи дшаны дықәлазар аахыс.

Уаҩы ихьааигартә иҟоуп апоема «Сқыҵа апа» ахьхыбжа-ҽыбжахаз избан акәзар, уи инагʒаны иапҵахазҭгьы, сара агәра згоит, ишҳауаз Қьаазым Агәмаа ихаҽсахьа иҵегьы игәылҭәааны иҟазҵоз, иаҳзымдыруа аганқәа рыла даазырԥшуаз, насгьы аԥсуа епикатә ҩымҭақәа рҭаацәара ду аҽы иҭаҳаҭыгьаны иаарылубааша аҩымҭа ҟаимаҭ шыҟалоз. Аха иара ус шакәугьы, ишалгамгьы Кәасҭа Герхелиа илшеит ҳпоет гәлымҵәаах ихаҽсахьа хазырҭәааua поезиала ихырҷоу даҟьа ҽыцқәак рыцҵара.

Кәасҭа Герхелиа макьана акьыԥхь зымбац иҩымҭақәа иреиуоуп иархив аҽы инханы иҟоу Қьаазым Агәмаа изку ажәеинраала «Ахәрашәа». Уи иаҵаргылоуп абас еиԥш иҟоу ҳәоук: «Қьаазым Агәмаа аибашьраҽы иоуз ихәрақәа мжьыжькны дгәаҟуа ацәарҭа данамаз, хьаахҽыгас ибжьы ныҵакны иҳәон ахәрашәа. Аҩымҭа ахаҭа аԥсабара злаҟоу ала, жәаҳәарада, акы иадҳәаламкәа зхала аҟазаара зылшо акоуп. Аха апоема «Сқыҵа апа» уаԥхьан иаҽурԥшыр, иубоит «Ахәрашәа» уи ишахәҭаку, асиужет хазы иизаргьы акәхап, «закәанла» изтәыз алаҵара, мамзаргьы аласара дахьымʒацызт. Иага убас акәзаргьы, уи зхала иҟоу, насгьы асиужет змоу жәеинраалоуп ҳәа иуԥхьаʒар алшоит. Аԥхьаҩ ухаҵкы, анс-арс ҳәа акәымкәа иара ахаҭа шеибгоу иудызгалоит, маҷк идуцәазаргьы сатоуҵарым избанзар, уи иаҳнарбоит ҳпоет гәлымҵәаах ихаҭара заҟа иҩәгәаз, ачҳара илаз, иԥсахәага ҭанаҵы аԥсҭазааразы ақәпара зылшоз, насгьы аԥсуа жәлар иаԥырҵаз «Ахәрашәа» иамаз амагиатә мчы еилызкаауаз, агәра згоз аʒә шиакәыз.

Иуурызеи ахәра-хьаа уахәлашәар,
Ахатцара иаламзар ақьра,
Хәшәык уамыҳәан,
Ахәшәқәа ирыхәшәуп ахәрашәа,
Иахьымаара иашьтып уи апсра.

Уеоумтан, удунеи упсахрашәа
Умуазырын, уқәзаргь уеихырҟьа,
Упсы амада, иузылыпхап ахәрашәа,
Пхыжшәа ицап ухьаа наухҟьа.

Игәнумган, силгеит уи игәахәрашәа,
Пагьа ухәра днаҽапшыр аға,
Рашь-кьыркьыршәа ԝапхьа иутасп ахәрашәа,
Ашьоурашҟа нас уагап иеиха!

Амра аанҽасып, амш иахаштып ахәлашьа,
Ашьха жышқәа жыԝжа иаажырԝып.
Ахра цәцара уханагалап ахәрашәа,
Ашәарахқәа укәшан иааизыԝԝып.

Ацәгьацәыфа адунеи азмырлашьцац,
Ашәа амцәыжәԝа иахнацоит ашәшьы,
Ахәрашәа акәхап нас ақәыцьмагь зырмашьцаз,
Хәрашәан иааԝуеит Нарт Сасрыҟәа ибжьы.

Рыбжьы алыԝуеит уи агәымшәа-еихымцақәа,
Напхьа Кьагәа, Кьахьба Ҳацьарат,
Зыдгьыл гәакьа аға наҟ дахымцакәа,
Зхы рацәазшьоз иақәшәаргьы «цьанат».

Уи ахылтцит ажәлар рқәыпсычҳара,
Ахәра-хьаа агәамцала изыртәоз.
Уи ахылтцит ажәлар рқәыпсычҳара,
Ахра-шьантца згәамцала изыртәоз.

Ахәра шәарҭа нас ахаҵа иԥышәагоуп, –
Иԥсы иаҵан, дгәыҕуан апоет.
Ахәра-хьаа апоет данышәаҙом, –
Абри шиҳәо иахьагьы дыѡѡуеит.

Ааи, ишыҟоу, шьҭа издыруеит шьахәлашәа,
Ашәа инымҵәо, ахәра ҕьара зқәым, –
Сгәы иснаҭоит иуазыруа ахәрашәа
Иҵыѡуашәа Қьаазым иҳаҭгәын.

Кәасҵа Герхелиа акьыԥхь зымбац иѡымҵақәа рҽгьы иубоит аԥьа абзиабара, аиѡызара, апатриотизмра, нхыҵтәи ҳашьцәеи ҳареи даракәацк ҳшатәу аҭоурых ахь ухьазырԥшуа, аиаша иадгыло, ахәахәа ҽаԥызҽуа уҳәа ирызку ажәеинраалақәа. Уи ирҽиаратә тематика амҽхак аҭбаареи иактуалтәу азҵаарақәа рышьҭыхреи иҟазшьарбагоу, ак акәны ипоезиатә ҙыхь ахы аныҵнах инаркны, имарымажаны, алҵшәа бзиа аманы иаауеит, ажәакала, ипоезиа иара иахатәны ишьҭнакааз, иацәаѡоу ак акәны ирҽиамҭақәа иргәылубаауеит.

Апоет патриотцәа зегь реиԥш, Кәасҵа Герхелиагьы ажәытәҙа аахыс иԥсадгьыл аҭоурыхтә ԥсҭазаарақҽы иахнагахьоу, амаҵ реиԥш иқәҳауа атәымуаа, ампыҵахалаѡцәа изыкәдыршәахьоу азалымдарақәа рахь, ипоезиа дхьанарԥшуан, гәыҵхас ишимоу, еснагь дшазхәыцуа, насгьы бзанҵык агәкаҳареи анаҳәааҳәреи шизымдыруа шьақәнарҕәҕәауа. Абри амилаҭ ацәаѡа аазырԥшуа уи аҕәҕәара, аԥсадгьылаз ахамеигҙара, ахаҭашьатә ҟазшьа бзиақәа заҟа ибзианы иҳәазеи ҳпоет гәлымҵәаах Алықьса Лашәриа:

Учеиҷьыка еснагь
Ианын унапы,
Угәы цқьа ҳалалҙа
Иаартын есымша.

Иныкәзыргылалак удгьыл зшьапы –
Убзиабара налалон иара ишьа.
Аҭыԥҳа бзиа леиԥш
ԥьоукы умҵадырсларын,
Иааны иухатәан арҳәцәа,
Ԥьоукгьы абраҟа зны имѡахыҵларын,
Инымѡатәны иԥырҽырц уцәа...

Аха аԥсуа ичеиԥьыка днаҕрагыланы,
Акькьыҳәа дшәышәуа дымцаʒац аʒәгьы.
Аԥсуа инеихагылан
ҟамчыла иааисуа
дрымпҟац уеизгьы!
Сызго сгаҳәа ишьамхы арсны
дматанеиуа
Инакәзаалк дымтәацызт иара.
Иѡнуҵҟа агәаҕ
пеипеиуа
Иаҽын ахәараҳәа ашра.
Уиѡызазар дуѡызан,
Уиашьазар дуашьан.
Иаргьы
уара уеиԥш дуаѡытәыѡсан,
Илан ауаѡ шьа.
Уиср – дусуан,
иуиҵон аҭак.
Игәгьы иаанагомызт
Сшәап, сыԥхашьап![*]

Сыззаауа, Кәасҵа Герхелиа иахьатәиқәа ракәым, нахьхьиʒа ҳҵоурых ҵаула аҟнытә зыхьʒ-зыԥша еицамкʒакәа знырра ҳара ҳҟынʒа иааʒо афырхацәагьы

* Аԥсуа поезиа Антологиа XX ашәышықәса. Еиқәиршәеит Мушьни Лашәриа. Аҟәа – Москва, 2009. Ад. 286.

дрызгәдууеит, ипоезиазы ахаҽсахьаҟәа злыҵуа ракәны ибоит, абра мацара акәым абчараҳ еиԥш дреиԍаҙоит, аԥхьаԍ ихәаша, дызҽыԥшша акы сызрылхуазар ҳәа. Ишдыру еиԥш, аҭоурыхтә тема иалху асахьаркыратә ԍымҭаҟәа, аҭоурых азы мацара иаурԍыхуа. Уи иахьатәи ҳазҭагылоу аамҭа атәгьы аҳәароуп. Насгьы, уи инахыҳәҳәаны ҳаԥхьаҟагьы амилаҭ алахьынҵазы гәԓанызаарк унаҭозароуп. Излаабо ала, аҭоурыхтә сахьаркыратә ԍымҭа инанагҙо афункциаҟәа маҷҙам, насгьы ауаажәларратә ԥсҭазааратҽы ихымԥадатәиҟәан иаҭахҟәо роуп.

Зегьы зхысҳәаауа, Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Аԥеиԥш» ауп. Уи лызкуп колхаа рҭыԥҳа ԥшҙа Медеиа. Ари амиф-цәа зхалахьоу аҭоурыхтә хаҽсахьа адунеитә литератураҽы дадыруеит иҵоурам, зыԥсадгьыли зыжәлари зыԥсахыз аҙә лакәны. Абри агәааанагара иаҽаргылоуп Аԥсны жәлар рпоет, академик Мушьни Лашәриа ипоема «Ахьтәы уасцәа». Ҳәарада уи мариамызт, избан акәзар Медеиа лхаҽсахьа адунеитә литератураҽы («Медеиа» – Еврипид, «Аргонавтика» – Аполлони Родостәи уҳәа аҙәырԍы) даарԥшуп зыԥсадгьыли зыжәлари зҭииз, абзиабара ихнахыз, изиаиз аҙә лакәны. Ари, ҳәарас иаҭахузеи, лара лтрагедиа акәын. Мушьни Лашәриа ҭоурыхтәла еилаҡьахьоу, насгьы аклассикатә ԍымҭаҟәа рыла ишьаҟәырҕәҕәоу Медеиа лхаҽсахьаз иҟоу агәааанагара ахаҭыԥан ихатәы – зынҙа иҽыцу ипоезиатә дунеи иагәылибааз ала дааирԥшит, Аԥсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба ишиҳәаз еиԥш, «колхаа рҭыԥҳа ԥшҙа» лыԥсадгьыли лыжәлари зымԥсахыз аҙә лакәны, насгьы дызҭашәаз ауаҕеимшхара – аимҵәаԍцәа – ахьтәы уасцәа амҵарсыԍцәа рыҕба Арго дҵаланы Иасон иццара, нас уинахыстәи Бырзентәылатәи лыԥсҭазаара зегьы амчымхара иахылҵыз трагедиоуп ҳәа дахәаԥшны. Ари, сара сахьахәаԥшуала, Меде-

иа лхаҽсахьаз иҽыцу гәаанагароуп, насгьы ҭоурыхтәла уазхәыцыргьы иҵаҵгәыдам*.

Ажәеинраала «Аԥеиԥш» акәзар, уи лхаҽсахьа аабоит аклассикатә литература аҟнытә иааua агәаанагара иақәҽнаҵуа. Аҩымҭа ахьналагаҵәҟьо ҳаԥхьоит: «Инеиуеит Арго» хыхәхәала, Дымҭарсны колхаа рҵыԥҳа ҳәа автор ишиҳәогьы Колхаа ргәаҵа шҭылблааз, ишрыҵалкыз, дшыԥсахыҩхаз ихаиршҭуам. Ус ауп ажәеинраалаҽы лхаҽсахьа шааирԥшуа. Амала, Медеиа аразҟыцәгьа игәы дрыцҳанашьоит аразҟы лоут ҳәа ахьӌьылшьо. Аразҟы абаҟахыз аума лԥеиԥшын.

Апоет уи атәы, аԥсуа жәаԥҟа ихы иархәаны, аа ишааирԥшуа:

Аԥҳәызба аума ахьылԥеиԥшу,
Дцоит ҳәа, дгәыргьо, дыччо,
Алахьынҵа ԥшʒа ахьылԥеиԥшу, –
Дҭәыуо, лыԥсы еиҟәыччо…

«Аԥеиԥш» аҽы Медеиа лхаҽсахьа автор иаҳирбоит ҩ-ганк рыла: акы, амчымхара дшақәшәаз аныԥшуа. Ҩбагьы, дгәыргьо дцоит лыԥсадгьыли лыжәлари ныжьны, ус анакәха, илызгәаҟуаз, дызҭахыз ауаа ирыҵалкит, илыԥсахит. Аԥсахра есымша ашәиԥхьыʒ ақәуп, уаҕеимшхарыла ихыркәшахоит Медеиа ишлыхьыз еиԥш. Егьыс ажәеинраала «Аԥеиԥш» уанаԥхьо иумбарц залшом, автор зынʒа ирҕьны дышлықәмыʒбо, уи ауаҕеимшхара дзықәшәаз, ҭоурыхтә хаҽсахьак аҳасабала, ихьааигоит, дрыцҳаишьоит, дфырхаҵа ҵаурангьы лсахьа ҭихуам, аԥсахра ацәа лхикаауеит, насгьы жәеинраала хәычык уаҳа ацәа изҭакʒомызт. Ус ҳҭоурых иалоу аха ҽсахьақәа дырхьысит аҟароуп иаанаго ажәеинраала аҵакы ала уахәаԥшуазар. Аԥхьаҩцәагьы

* Уахәаԥш: Р.Хә. Қапба. Ажәа сахьарк абчараҳцәа. Аҟәа, 2010. Ад. 42–43.

аилкаа рымазар ами ҳҭоурых ҵаула иагәылоу адаҟьақәа рперсонажқәа, иҵоуроугьы иҵоурамгьы налатҵаны. Ишдыру еиԥш, аҭоурх анҭоурыхха уи адаҟьақәа ирнылалароуп ахҭысқәа иҟаз шыҟалаз, ахаҭарақәагьы зустҵааз, рыцәгьа, рыбзиа ахьынзаҟаз, ируз, ирҳәаз ҳҭоурых иазынрыжьыз уҳәа жәпакы.

Кәасҵа Герхелиа аԥсыуа поетк иаҳасабала, данцәырҵ инаркны дрызҿлымхан, ипоезиаҿы рышьҭамҭа убоит агәыбылра ду аҵаны ргәыргьара игәыргьараны, рхьаа ихьааны зны хәышҭаарамцак иарԥхоз даракәацла еилахәу, нхытҵ инхо ҳашьцәа (абазақәа, ачерқьезцәа, адыгақәа, аҟабардақәа). Аҭоурых амц аздырзом, ишаҳаҭуп арҭ ажәларқәа, ашьха ҳаракқәа ҳабжьагылазаргьы ашәарҭара ианҭагылалак ҭаҷкәымк еиԥш ишеилатҵәоз, ишеидгылоз, амчеиқәатҵәақәа ишырҿагылоз. Хараҙа ҳазцарызеи, ҿырԥштәыс иаагап ақыртцәа 1992 шықәса август 14 аҽны иаҳзааргаз аибашьра хлымҙаах. Уи иаҳнамырбои ҳаибаҭахра, ҳаидгылара жәытә-натә аахыс амч аманы аус шауа. Ииашоуп, Асовет аамҭазы, Сталини Бериеи аҳра анрымаз, уи ашьҭахьгьы ақырҭуа нацистцәа – Аԥсны зынҙа ианбалбаанадои ҳәа иазыԥшыз, ҿарԥас иҟаз зегьы ԥшааны ҳаиҟәыҵхара иашьҭан, економикалеи культуралеи ҳаҿиареи иара ус еишьцәоу жәларык злаҳакәыз ала, ҳаибабареи рымѡақәа ркуан... Аха ари адунеиаҿ зегьы ҿҳәарак-ҿҳәарак рымоуп... аҳақдара еидызҳәалоз азанҵьырқәа, иага иҩҩәазаргьы, мышкы ахы-аҵыхәа иԥымҵәар ауам. Уи ауп ирыхьыз Мрагыларатәи ҳгәылацәа!

Абри аҟара зхысҳәааз, аҭоурых аҵахь схьазрыԥшыз Кәасҵа Герхелиа иажәеинраала «Ашәуаа рҵыԥҳацәа кәашоит» ауп. Уи азкыуп зыхьҙ хара инаѡхьоу ансамбыль «Абазинка». Апоет даргәыргьоит, милаҭ гәадурак ирҭоит, шьала, дала, гәыла, ԥсыла иаҳзааигәоу ашәуаа рҵыԥҳацәа, ансамбль «Абазинка» иалоу акәашараҿы

иаадырԥшуа аҟазара. Аҩымҭаҷы иҳәам, иарбам уи ари ансамбль дахьахәаԥшыз Черкесск акәу, ус гостроль ҳасабла Аԥсны ианыҟаз акәу. Уи акәым аус злоу, ихадароу – ибла иабеит ансамбль ақәгылара, уаҟа ашәуаа рҭыԥҳацәа иаадырԥшуаз абаҩхатәра иаҟара ицнаҵеит, даргәыргьеит шьак здақәа ирҭахәмаруа жәларык ахьҳакәу азы мацараз акәымкәа, (уигьы аҵак ду шамоугьы) рҟазара дазышәаҳәоит апоезиатә бжьыхаа ахаҵаны, аԥхьаҩцәа ргәаҷы инеиртә еиԥш.

Апоет асцена азҟаза дуқәа дрызгәдууа иҳәоит: «Ашәуа ҭыԥҳацәа, саҳәашьцәа, Сгәы иамҵәыжәҩан шәнапқәа, Ҳжәытәзатәи кәашарак ашьҭа Срыман ихылеит шәшьапқәа. Џьара иқәацом шәзара, Сшьабсҭа зызымккәа шәара, Шәнеиуеит шәшызсо мацара, Шәыбла ҵысуама џьара. Ҳашьха ԥагьақәа ишәырҭаз, ҩашьара зқәымло ҟазшьоуп, ак адымгалакәа ишәыҵаз, ишыцқьоу иахьааиз ишәыцьшьоуп».

Ашәуа ҭыԥҳацәа рҟазара – рмилаҭ кәашара аԥсы ахаҵаны, исахьаркны иаазырԥшуа ажәа лыԥшаахқәа аметафораҭа ҟазшьа змоу рыла иҟаҵоуп аҩымҭа зегьы. Иаагап ҷырԥштәқәак: «Лакә ԥхыз шанала ирысны», «Аԥҭа шкәакәақәа ирылсны Апҟа шкәакәақәа цоит», «Еимхәыцны зны еихаԥсоит», «Бырлаш ҟәашны икаԥсоит», «Храԥшьҵас арԥар еидгылоуп», «Ашьауардын ԥынҵа еиқәырхәан, Ерцахәгьы рызԥагьоуп ахылҵ» уҳәа убас иҵегьы. Автор иҩымҭа хиркәшоит дызлалагаз ацәаҳәақәа рыла. Урҭ иссиршәа еиҷкаауп, насгьы ашәуаа рҭыԥҳацәа рсценатә ҟазара икылкааны асахьа ҭырхуеит акәашаратә процесс ицо асцена иаақәубаартә еиԥш, убла ихгылоит гәахәарак уҭауа:

Ашәуа ҭыԥҳацәа неиуеит,
Ҭынч ԥшзаԥшза изса,
Шәа-ссирк ахрақәа ирныҩуеит,
Ахьхьаҳәа ахьеимхәыц каԥса.

Лакә-ԥхыʒ шанала ирысны,
Сахьак шанаха избоит;
Аԥҭа шкәакәаԛәа ирылсны,
Апҟа шкәакәаԛәа цоит.

Кәасҭа Герхелиа ипоезиаҿы аханатә иалкааy аҭыԥ рымоуп амилаҭ адоуҳа иаҵанакуа апатриоттә жәеинраалаԛәа. Урҭ рҿы иаабоит ҭоурыхтәла узырхәыцуа, еснагь игәынкылатәу, зхашҭра ҟамло аамҭа ззымиааиуа ахҭысԛәа, арыцхәԛәа, ахаҭарақәа, насгьы зегь реиҳа ихадароу иахьагьы ишактуалтәу уҳәа иреиԥшԛәо.

Урҭ рахьтә иаагап еиҳа иҟазшьарбагоуп ҳәа иаҳаԥхьаʒо акык-ѡбак: «Ҳгәы зытҟәо», «Аика», «Аԥсны ҟаԥшь». Ажәеинраала «Ҳгәы зытҟәо» атәы ҳҳәозар. Аԥсуа радио ҳажәлар зегьы рзы иҭоурыхтәны ишыҟоу, заҟа ирҭаху, рдоуҳатә мазара ишаҵкару уи амаҵ ауразы «ишшоу» даргьы еснагь бзиабарала ишазыʒырѡуа «Ицәажәоит Аҟәа».

Амилаҭ ркультуратә ԥсҭазаараҿы иҿахәҳәага дуун «Аԥсуа радио», избанзар, уи раԥхьаʒа абжьы анга (1932) аԥсуа Жәлар рзын гәырґьара дуун, иныҳәан. Уи 50 шыԛәса ахыҵра иазкуп Кәасҭа Герхелиа иѡымҭа «Ҳгәы зыҵҟәо». Аа апоет уи атәы заҟа агәырґьаратә пафос аҵаны ииаирыԥшуа:

Ауаа ргәырґьа хыҵны,
Иԥшын ргәы ҭыԥсаа;
Ашәаҳәара иаҟәыҵны,
Иʒырѡуан аԥсаа.

Ихышхыҵәеит ҳашәа,
«Уарада» ԥырʒеит,
Ажәытәʒатә баа-хажәаа
Ахьгылаз иаақәацеит...

Уиаахыс еихсыҕьуам, –
Игоит уи абжьы.
Иааԥсом, агәы ҽыҕьуам,
Иԥнакуам ашәшьы.

Ҳажәлар ргәырҕьара ҳәаак амаҙамызт аԥсуа радио «Ицәажәоит Аҟәа» абжьы анга, избанзар, уи ҳжәытәи ҳҽатәи зегьы еилыкка иҳанаҳәоит, ҳхьысҳарақәагьы налаҵаны. Уи иашьҭагыланы ицәырҵыз ҳтелехәаԥшра акәзар, апоет ишиҳәаз еиԥш, Аԥсынра иасаркьаны иҟалеит.

Ажәеинраала хзыркәшо акуплет еиҳагьы пафос ҳаракыла ицҳафыруеит аидеиатә ҵакы агәылҷҷааua:

Аԥсуа радио иахыҵит,
Ԝынԝажәижәаба.
Абжьы аҳәаа ихыҵит,
Ишьҭыҵит ацәқәырԥа!

Ҳҽаҭан ҭынч агәахәа,
Ҳҙырԝуеит шьыжьы,
Игоит: «Ицәажәоит Аҟәа».
Ҳгәы зыҭҟәо абжьы!

Нас, игалааит еихсыҕрада ҳгәы зытҟәо, «Ицәажәоит Аҟәа»!

Дарбанзаалакгьы досу дахьиз, дахьааҙаз иԥсадгьыл бзиа ибоит, «Только пустые люди не испытывают прекрасного и возвышенного чувства к Родине» ҳәа, – аурыс ҵарауаԝ, физиолог ду И.П. Павлов иззиҳәаз реиԥш иҟоу ракәымзар. Уи аԥсабара излеибарку аԥшҙареи иҭаҵәахны иамоу амали дырзыгәдууеит, иԥсҭазаара анархеи агәалаҟара бзиеи рызҭо ак акәны дахәаԥшуеит. Ашәҟәыԝԝы, асахьаҭыхԝы... ракәзар, урҭ ажәԝан ахьтә

илымбаазаргьы, зынʒа даҽа категориак иатәу уааруп, даҽеакала иуҳәозар, рыԥсадгьыл аԥсабара аԥшʒареи абеиареи шырныруа зегь иаабартә, иҳаҳартә ажәеи ақыцәи рыла исахьаркны иаҳзынрыжьуеит.

Кәасҭа Герхелиагьы, жәаҳәарада, хыхь зыʒбахә сҳәаз абаѽхатәра уаа ркатегориа даҵанакуеит. Ус анакәха, уи иԥсадгьыли ижәлари рышҟа имаз иҳәаадаз абзиабара мацара акәʒамызт дыззышәаҳәоз, ипоезиа иахыҵхырҭаз, обиектс иамаз, уи гәахәара дула дацԥыҳәаны дазышәаҳәон иԥсадгьыл хазына зегь рылаԥш адхало, иатәнатәуа иҟазҵоз, ихаҭа дзызгәдууаз Аԥсны аԥсабара аԥшʒара.

Убас иҟоу ѽымҭоуп «Аиыка». Ари ҳпоет ду Ҷыҷыкәа Ԥьонуа иажәақәа рыла иуҳәозар «Гагра ашьхақәа рҭыԥҳа» иахагылоу ахәыԥшʒа иахьʒуп. Уажәы ҳахәаԥшып апоет уи асахьа шҭихуа:

Инахьхьи иаҳбо ирылкаа,
Иҽеларԥь-хәышлаԥсароу ахәы,
Ахәы-ԥшʒа иахьʒуп Аиыка,
Зынгьы-ԥхынгь икамԥсо «зхахәы»

ѼадарақҲьаас имкыкәа,
Ашьыжь уца ныҟәара,
Ԥшьшьала унхала Аиыка
Унықәыԥш Гагра аҟәара.

Апоет иԥсадгьыл ашьам дгьыл иссиру аҭыԥқәа ирызку, ублақәа зытҟәо аԥшʒара дазгәдууа аа закәытә метафоратә сахьала иааирԥшуа Гагреи уи аҽеарҳақәа реиԥш рыхәдақәа ҭхәа, ажәѽан иаҵакьысуа игылоу ахәы ҳаракқәеи, урҭ ҟарулра рзызуа ашьхақәеи:

Асахьа ҭыхга, аѽыга,
Ара иуҭахʒам зынʒа,

Ахала ушьҭнахуеит Аиыка,
Сахьашәк угәаҵа ианҵа.

Ибааш-иаҵәаран иаҷыкәшоуп,
Ҟарулшәа, Гагра зыхьчо.
Амра лашара нарыкәшуа
Аханкәа аҷагылоуп иччо.

Аԥшʒареи азѡыдареи икны иаго аԥсабара алаҭаԥшраҵәҟьа зыԥсоу дырны ауп автор иажәеинраалаҷы абас еиԥш иҟоу сасгьы аԥшәымагьы ихы рыкәкны, амилаҭ гәадура аҵаны изиҳәо:

Шәхал нас ԥшьаала Аиыка,
Шәхал ус ԥшьшьала ԥсшьара,
Ишәжәызшәа алакә-рѡышьыга,
Гагра жәбалап шәызхара!

«Иахьатәи амш ҳара аԥсацәа ҳзы даара мышдууп, ныҳәоуп, аныҳәакәа зегьы иреиҳауп: иахьа иҭытҵит, иахьа уажәраанʒа аԥсышәала иҟамлаʒацыз аԥсуа газеҭ, «Аԥсны» ҳәа хьʒыс иаманы... Шьҭа, Анцәа иҳәозар, ҳмыʒыр ҟалап, ари аус ҳхы иаҳархәар. Шьҭа аԥсацәа, лада шәыҟа, ѡада шәыҟа шәҷеидышәкыл ари абираҟ аҵаҟа. Ари бираҟуп ҳара ҳзы... Ишәыгуи, ишәыбзоуи, ишәзеиҕьхашеи, шәзыргәамҵуеи еибышәҳәала, шәеибарҟазала, абзиарахь аʒәк иеиԥш шәнапы еибаркны шәеибагала... Ажәларкәа зхатәы аԥхьареи аѡреи змам, урҭ жәлары наʒас рхы рзыԥхьаʒом, урҭ намʒа-аамʒоуп, милаҭ бжоуп, мчы рымам, нагʒара рымам; иахьа иҟазаргьы уаҵәы, зхатәы аѡреи аԥхьареи здыруа, аҵара змоу ажәларкәа, ма хаала, ма мчыла ирыламлар ԥсыхәа рымам; нас рхатәы бызшәа рхашҭны, рҵас бзиакәа кажьны, атәымуаа излауа рыбызшәеи рҵаси шьҭырхуеит,

убас ала урҭ ирылаҙѡахоит, иагьышнеиуа ирылаҙҙоит... Убриаҟнытә, аԥсацәа зегьы аҵара злаҟалара аус шәашьҭал, шәаԥхьаҟа шәцарацы, егьырҭ аҵара змоу ажәларқәа шәрыҵамҙырц шәҭахызар», – иѡуан Дырмит Гәлиа раԥхьаҙа акәны 27 ԥеруал а҆ены иҵыҵыз амилаҭ газеҭ «Аԥсны» аԥхьажәаҿы.

Иахьагьы, анаџьалбеит, заҟа ҳарҳәозеи абарҭ ажәакәа, еиҳаракгьы змилаҭ адоуҳатә культура изыԥсоу нагҙаны иззеилымкааура, агәадура змам, атәым хшыѡтрақәа ҿыхьшьырҭас измоу, ауаа. (Сара араҟа зыҙбахә сымоу зхыԥхьаҙара рацәам, аха зхатәы бызшәа аҳаҭыр рацәак иззақәым, иззымдыруа, гәыла-ԥсыла анырра злымшо, змилаҭ литература ҟәнызшьо, аԥсуа телахәаԥшра иацәымараҳәуа, аҳәааныркәтәи асериал фильмқәа иртәыртәхьоу, амал қамса амчрагьы знырхьоу «жьрацәарала» назҳараа иреиуоу, макьанагь здацԥашә ҳаԥсҭазааратҿы иалаҕьаны иҟоу роуп). Урҭ рзы ҳ-Дырмит ду хыхь иаазгаз иажәакәа иахьхшыѡрҵагоу анаѡсангьы, иарҿыхоит, иҵахәхәа изҵоу ацәа иалнахуеит, амилаҭ адоуҳатә культура адлаԥса ахатә хаҿра аланы, ишзыҟамло абла ахьҵо иҵарԥшны иднарбоит зынҙа ргәаҵәа жәпамхазар, «Умдыр уаҵамыз уара алашә» ҳәа ауааҩәларратә, аҳәынҵқарратә усзуѡы, апублицист Дмитри Аланиа иззиҳәаз ауаѡы еиԥшымхазарц*. Еиҵасҳәоит, змилаҭ хдырра зыѡнуҵҟа аҿыцәаара иаҿу рзы мацара акәымкәа, зегьы ҳзын саркьалуп, шәышықәса лассы изхыҵуа ҳсахьаркыратә литература апатриарх аѡада иаазгаз иажәакәа.

Аԥхьаѡ ухаҵкы, ииасхьоу аамҵахь маҷк схьазырԥшыз, Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Аԥсны ҟаԥшь» уахь» ауп. Ари, ишаабо еиԥш агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» жәаныҙқьтәи аномер аҭыҵра иазкыз ажәеинраалоуп. Аха апоет амцаԥшь зҵо аҭоурыхтә публицистика апафос

* Уахәаԥш: Руслан Қапба. Ҳара ҳазҿеихар... Агазеҭ «Аԥсны (1919–1920) аҭоурых аҟнытә. Аҟәа: Алашара, 2002. Ад. 81–112.

агәылҟьо, имилаҭ ихы ақәкны иҳәоит уи иахнагахьоу, изныcыз амҩа заҟа ихьанҵаз, еилашәа-еилаҭәааз, аха ахыҟәкы иацәхымҟьакәа иашамҩала ишцоз, насгьы иара даракәацла изтәу рзы изыԥсоу, иалнаршахьоу, аринахыcгьы амилаҭ доуҳатә культура амаҭураҷы иҟанаҭараны иҟоу еиҳагьы ишеиҳау, ана-ара ианаиоуа аԥыкәсыларақәа имшәа-имырҳа ирҷагыланы ақәԥара шалшо уҳәа убас иҵегьы. Ҳажәлар рынхареи-рынҵыреи рзы ирыгу-ирыбзоу аахтны ираздәо, рлитературеи рҟазареи рыҷиарамҩала ԥхьаҟа аизырҳараҷы агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» иамоу ароль ду апоезиатә-цәа хаа аҟәынҵаны иааирԥшуеит. Уи ибжьааԥнытәу аиубилеитә жәеинраалақәа ртрафарет хәыцшьала акәымкәа, агәыԥха азҵаны, иҟәымшәышәҳа иуныруа «Аԥсны ҟаԥшь» аҵоурых ахь уаахьаԥшуа аҟаҵара илшеит апоет. Аа уи амилаҭ газеҭ злиааз аамҵа бааԥсы асахьа автор ишҵихуа:

Иԥсыда, инхада,
ихҵәада анырҳәоз,
Амцабз алҟьо
Аԥсны анбылуаз,

Ҳабацәа ҳбызшәа,
рхы ақәҵа, рыԥсы ақәҵа,
Ирхьчаз амшқәа
сҵас ианҳыҵуаз; –
Ҳаҕацәа рцасҳәа,
иаԥсыуа еиҷамсха,
Иахәаччарц амра
изхажьыз ашәшьы,
Иҵеимшха, иԥамшха,
ҳбызшәа иамшхарц
«Аԥсны» иҵгеит
икьаасуа абжьы.

Араҟа автор зыӡбахә имоу еилкааун, ақырҭуа меншевикцәа рхаан Аԥсны зҭагылаз ауаҕеимышхара ауп. Убри аполитикатә уеиа бааԥсы иалиааит агазеҭ «Аԥсны» аԥсымчхара ду аманы, Дырмит Гәлиа дызхадаз аԥсуа интеллигенциа ирыбзоураны. Аԥсны Асовет мчра анышьақәгыла, аҳра зуаз ақырҭуа мпыҵахалаѡцәа анахырҳәа «Наск ушьҭыԥрааит, «Аԥсны ҟаԥшь», ушьҭыԥрааит Ужәлар рыԥсҭазаара уасаркьан угылт. Шьауардынушәа ашьхақәа урхыԥрааит, Ҳпартиа абԥьарқәа уруакны унагылт. Рентгеншәа бҕьыццыԥхьаӡа иуныԥхоит ужәлар ргәеисра, Бҕьыццыԥхьаӡа иуҳәоит ҳҭоурых аҟәырҷак. Иахьа ужәанызқьхеит, иаҳбааит ушәнызқьра Уаԥсышәан, уҟәышны еснагь уеилыҷҷа!» – ҳәа иѡуеит апоет имилаҭ газеҭ дазыгәыдуа, насгьы ҳдоуҳатә культураз амч-алша дақәгәыҕуа.

Ажәеинраалаҷ рефрен ҳасабла ицәырҵуа апоезиатә цәаҳәа ссирқәа еиҳагьы еилыхха иаадырԥшуеит ҳмилаҭ газеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» ахықәкы хада, мамзаргьы функциас иамоу закәу:

«Аԥсны ҟаԥшь» – ҳкультура,
«Аԥсны ҟаԥшь» – ҳнаука!
«Аԥсны ҟаԥшь» – ҳгәадура,
Ҳамхурсҭа, ҳмаруга,
Уа ҳбызшәамырӡга,
иԥшьоу ҳхәышҭаара,
Уа ҳашьҭамырӡга,
ҳзырхәыцуа хара,
Ҳҟазара, ҳҵара, –
Раԥхьатәи ҳпоезиа,
аҽыѡқәа рмаҳмыз,
Уиаҵәахә ҭамшәо,
икаххаа иакыз!

Аидеиатә ҵакы хьанҭа аҵаҵаны, амилаҭ цәа ахаҵаны, уи ахьаақәеи агәҭыхақәеи аныҧшуа, апублицистика цәаҩа ахубаауа, апатриотизмра агәылыжжуа, насгьы ажәа лыҧшаахқәа рыла (иаҳҳәап, «Ирыхьчаз амшқәа сҵас ианӡыҭуаз», «амра изхажьыз ашәшьы», «ужәлар рыҧсҭазаара уасаркьан угылт»; «шьауардынушәа ашьхақәа урхыҧрааит») исахьаркны ажәеинраала аҧҵара зылшо зыҧсадгьыли зыжәлари рыбзиабара лоунытә изныруа, рхьаа зхьаау, ргәыргьара згәыргьароу апоет иоуп. Ус шакәу хара ҳамцазаргьы хыхь ҳзыхцәажәаз ажәеинраала «Аҧсны ҟаҧшь уахь» шаҳатра ауеит.

Кәасҭа Герхелиа ипоезиаҿы, аҩада акырынтә ишазгәасҭахьоу еиҧш, шьаҭас ирымоу аамҭа иҧнашәахьоу аклассикатә форма ауп, аха уи зны-зынла еиҳарак итема зеиҧшроу еиҧш, ихы иаирхәоит ипоезиазы ихадарам ҩышьа формақәагьы, иаҳҳәап, аурыс совет поет ду В.В. Маиаковски иҩышьа ацәаҩа. Уи аабоит ажәеинраала «Аҧсны ҟаҧшь уахь» аҿгьы. Сгәанала, автор абри астиль ажәақәа ырҧсаҟьаны, ацәаҳәақәа ркьаҿы иҵегьы уазааигәаны иуҳәозар, еиҳа «ахақәиҵра» рыҵаны аҟаҵара зигәаҧхаз убри ауп, апублицистикатә цәаҳәа данаҧхьоз аҿҿаҳәа ицәажәарц атрибунатә бжьҿаца ахаларц, аҧхьаҩи азыӡырҩи реимадара маншәалахарц, еилибакаарц. Ари ахшыҩзцара иккаӡа иааҧшит агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» жәанызкь номер аҭыҵра аназгәарҭоз аамҭазы агәыргьаратә еилатәараҿы (ахәылпаз аҿы) апоет Кәасҭа Герхелиа абри ажәеинраала аҧсы ахаҵаны данаҧхьа. Уимоу, абыржәы иара санахцәажәо аамҭазы слымҳа иҵаҩуашәа исаҳауеит уи автор агәыргьаратә еилатәараҿы апафос ҳаракы аҵаҵаны данаҧхьазтәи ибжьы: «Иҧсыда, инхада, ихҵәада анырҳәоз, Амцабз алҟьа Аҧсны анбылуаз».

Ус анакәха, ари апатриоттә жәеинраала «Аҧсны ҟаҧшь уахь» иахьа изҩыз апоет иҧсы анҭам, еиҳагьы аҵакы

амоуп, избанзар, акы, уи ԥаԥхьа даҳгәаланаршәоит абаԥхатәра змаз, змилаҭ рзы згәы былуаз, хара ихәыцуаз, поетны. Ԥбагьы, аԥсадгьыли ажәлари еидкыланы измоу адоуҳатә культура абџьар хадақәа ируакны амилаҭ кьыԥхь ада ԥсыхәа шыҟам зегьы ҳархәыцыртә ҳашьҭахьҟа иҳаԥсхьоу аамҭа уадаԥқәа рахь ҳхьаԥшыртә, уара-сара ҳәа еилых ҟамҵакәа иҳанаҳәоит, насгьы издыруада иарҷыхар амилаҭ хдырра закәу инагӡаны зхаҷы ааира уадаԥу иҭахәхәа ацәа иалоу, аџьырмыкьатә економика иханагалахьоу иреиԥшқәоу ауаагьы. Ажәакала, ҳзыхцәажәо аԥымҭа «Аԥсны ҟаԥшь» уахь» аԥсы ҭоуп, аус ауеит, «Ҳпартиа абџьарқәа уруакны унагылт» ҳәа зҳәо ацәаҳәа аамҵеиҭасра аҵакы маҷк аҟара иархәанчаргьы, изаҟаразаалак еицакра ақәым уаҵәтәи амш агәра ҳзырго уи иагәылоуп амилаҭ аидеиатә гәаԍь.

Аԥсуа поезиаҷы аҵыхәтәантәи аамҭазы (иаҳҳысыз аԥажәатәи ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа инадыркны) уарла-шәарланы иуԥыхьашәо иалагеит, аҵарауаа дуқәа ишазгәарҭахьоу еиԥш, ауаԥы дуаԥызтәыз аџьа атематика иазку аграждантә, алирикатә жәеинраалақәа. Ааскьаӡа иаҳхаҳгаз Аԥсны жәлар Рџьынҵьтәылатәи еибашьра ашьҭахь, абаԥхатәра зманы иааиҵагылаз аҷар рыԥнутҵҟа еиҳагьы имаҷхеит аџьа иазку ажәеинраалақәа (ари аҭагылазаашьа аабоит аԥсуа проза ажанр аҷгьы). Иҟалап ари атема аҷар иҟәныршьозар, рфилософиатә хәыцшьеи рпоезиатә дунеиеибаркышьеи, рырҷиаратә ҳәаақәа рыҭбаа-ҭыцәреи ирԥырхагахоушәа рбозар? Аха аԥсҭазаара еибаркны измоу афеноменқәа ируаку аџьа азышәаҳәара акала иԥхоушьо, ма иҟәнушьо иҟам. Уи азышәаҳәашьа аформақәеи амԥақәеи асахьаркыратә литератураҷы ирацәоуп, насгьы избарҭо дара ашәҟәыԥԥцәа роуп, араҟа аҳақьым ичымазаԥ (ипациент) арецепт шиитo еиԥш, арецепт узрыдгалом. Анемец поет И. Бехер заҟа ииашаны иҳәазеи аџьатә усуразы абарҭ

ажәақәа: «Работай, когда тебе грустно – это единственное средство разогнать грусть. Работай, чтоб не впасть в тоску: ничто так не избавляет от унылой пустоты, как работа. Работай, когда тебе сопутствует успех: нет иного лекарства против «головокружения» кроме работы».

Аҩада зыӡбахә ҳамоу аԥьа атема иазкны Кәасҭа Гергелиа имоуп акымкәа-ҩбамкәа ажәеинраала шьахәқәа. Урҭ ирылыҳәҳәоит апоема-очерк «Аиқәлацәа». Уажәнатә исҳәоит, аԥсуа поезиаҿы ас еиԥш иҟоу аҩымҭа – апоема-очерк иуԥылом, изаҵәуп ҳәа. Абри аганахьалагьы уи зҿлымҳара ззууша акоуп. Аҩымҭа рызкуп, Аԥсны анҭыҵгьы зыхьыӡ-зыԥша наҩхьаз, ачаиаарыхыҩцәа Асоциалисттә Ԥьа Афырхацәа Ҭамара Ҟуԥуниа, Адлеиба Мариа. Автор иҩымҭа аконкреттә факт иалхуп, даҿакала иуҳәозар, Ҭамара Ҟуԥуниа диижьҭеи 80 шықәсахыҵра аан иҟаз агәыргьаратә иубилеи иадҳәаланы сиужет хаданы иаарԥшуп уи акәша-мыкәшатәи аԥьа афырхацәа рыԥсҭазааратә хҭысҟәа, еиҳарак аколлективтә усура иамоу алыҵшәақәа агәылганы. Иара убас апоема асовет аамҭазы излаҵҵаз ала, автор давсуам ажәларқәа реиҩызарагьы. Уи цәаҳәа хаданы иагәылсуеит афырхацәа хадақәа Ҭамара Ҟәуԥуниеи Мариа Адлеибеи рхаҿсахьала. Ишдыру еиԥш ажәларқәа реиҩызара азышәаҳәара асахьаркыратә литература иадыруеижьҭеи кырӡа ҵуеит. Асовет Еидгыла аԥсы анҭаз ари атема асовет литератураҿы ҷыдала игәцаракын, избанзар, амилаҭқәа доуҳала реибарбареи, реконо мика ашьҭыхреи, реизааигәареи аусхкы аҿы здазҳәазҵам еибагоз бԥьарны ирыԥхьаӡон. Уажәы усҟантәи аамҭа аҿанаԥсах, ианааҳә, ари азҵаара асовет аамҭазы асовет литература иалшаз, иаԥнаҵаз зегьы ҳарҟәаҵып, аҩымҭа хатәрақәаҵәҟьагьы ҿҭыӡәӡәаала ианрыхцәажәо, имхәыцӡакәа аӡы ианарҭо аамҭазы еиуеиԥшым ажәларқәа реиҩызара азышәаҳәара иамодамкәа, актуал-

ра аламкәа иҟалеит, еиҳарак ус шакәу убоит Асовет Еидгыла анеилаҳа ашьҭахь еиҵагылаз ашәҟәыҩуцәа рҩымҭақәа рҿы. Ари хаҳара злам атенденциа иахьа амилаҭ литературақәа зегьы рҿы аҭып амоуп ицәырҟьацәырасуа акәымкәа илаԥшҿабаны. Ажәытәҳатәи абырзен философ, аматематик Пифагор иҩуан: «Живи с людми так, чтобы твои друзья не стали недругами, а недруги стали друзьями».

Кәасҭа Герхелиа ипоемаҿы ишаабо еиԥш, аԥсҭазараҿы зда уаҩы дхәарҭам аԥьагьы, аиҩызарагьы еиваргыланы пафос ҳаракыла ашәа рзиҳәоит. Избанзар, аԥьа атема алитератураҿы бзанҵы иажәҳом, иара убасҭәкьа ажәларқәа реиҩызарагьы. Ииашоуп, апоет ифырхацәа руаҳәк – Ҭамара Ҟуԥуниа ҳақәырхырц иҳақәлаз ажәлар дырхаҭарнакуп, иахьатәи аԥхьаҩ, гәцәа лхеикуам, илаҿы дзааиуам, лашьцәа Аԥсны иазаарцаз аныргәалашәалак. Гәыбҕанкгьы уи азы аҳәгьы иузиҵом. Ишдыру еиԥш, апоемаҿы иаарԥшу аԥсҭазаара аныҟаз асовет аамҭаз ауп. Мариа Адлеиба лҩыза, лықәла Ҭамара Ҟуԥуниа 80 шықәса лхыҵра ахьазгәарҭоз дцаны длыдныҳәалеит. Араҟа даабоит ашьажәҩы (усҟан заҟа дхәымгаз мааԥшыцызт) Едуард Амврос-иԥагьы аҩымҭа анаԥҵахазтәи аамҭа иауаршәаны уахәаԥшуазар, араҟа иԥьоушьауа ҳәа акгьы ыҟаҳам. Иҟаз аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа иалыҵшәоуп автор зсахьа ҭихуа зегьы, иреалтәуп, ихыҵҳәааy ҳәа акгьы амамкәа. Егьырахь, аҩымҭа жанрла изҵанакуа ахҭа иҭаршәны, насгьы исахьарԥсараха иҟаҵоуп. Аха, еиҭасҳәоит, ҳазҭагылоу аамҭазы апоема-очерк «Аиқәлацәа» иалыԥсааз рацәоуп. Аха иҟоуп аидеиатә ҵакы хада. Уи аԥьеи ажәларқәа реиҩызареи,реимабзиареи рзышәаҳәара асахьаркыратә литературазы еснагь ишактуалтәу ишгәыгәҭажьтәым ҳзырбо ауп. Абри аганахьала уахәаԥшуазаргьы, ҟаиматла иахьсахьарку анаҩсангьы, апоема ажәытәра иа-

геит узҳәом. Сгәы иаанагоит, ҳашәҟәыɯɯцәа ҽарацәа изҽыԥшыша абаҟа иҟоуп ҳәа.

Апоет иқәыԥшра шықәсқәа инадыркны ирҽиаратә процесс еилашуа ҟәытцәа-ҟәытцәала иалубаауеит аиндивидтә ҟазшьа змоу, иара иԥсҭазаара инаҭаз, насгьы аҵабыргхаҭа иҵанаҳәаз, ицәа-ижьы ианырыз ауаатәыɯса еицырзеиԥшу алирикатә дунеи аҟнытә иаауа абзиабаратә жәеинраалақәа. Урҭ уанрыԥхьо иубоит апоети алирикатә фырхаҵеи ирзеилоу, еизааигәазтәуа кыр шыҟоу, насгьы апоет илирикатә фырхаҵа ихаҽсахьала ииаирԥшуеит ихаҭа ихҭынхьааз, дшымгәыҷзо «ихҭыгәлаз», амцеиԥш ицрасыз, идоумыжьхаҵәҟьа дызҳәынҷо абзиабара. Ааи, ашәалҟьамреиԥш ауаɯы изцәырҵуа абзиабара ианакәызаалак ашьха ҙыхьеиԥш ицқьоуп, уи аҵанҙа икеикеиуа уҭаԥшуеит. Урҭ ирымоу ацқьара ауп ажәеинраалақәа зыргәгәо, аԥхьаɯгьы игәазырԥхо.

Кәасҭа Герхелиа илирикатә, мамзаргьы абзиабара иазку иажәеинраалақәа аханатә ирҟазшьачыдоуп асиужетқәа рымазаара, даҽеакала иуҳәозар, хҭыск, фактк ҟалар, апоет, ма алирикатә фырхаҵа хаҭала излахәу иахылҵуеит. Уи, ҳәарас иаҭахузеи, еиҳагьы аԥсҭазаара иазааигәанатәуеит, аԥхьаɯгьы иара иитәугьы хҭысқәакгьы игәаладыршәоит, игәалаҟара бзиартәуеит. Убас иҟоу ажәеинраалоуп «Аиҵеиниара аботаникатә баҳчаҽы», «Сыжәблы...», «Иҟалап нас шьҭа...», «Иацы акәын дыԥо данҳалаз».

Араҟа еиқәаҳаԥхьаҙаз алирикатә жәеинраалақәа шаҳаҭра руеит апоет ипоезиа ауаɯытәыɯса ицәаныррақәа зегьы иреиҳау, Анцәа иҟнытә иаҭәашьоу абзиабара цқьа еснагь алаԥшхаа шахыз, азышәаҳәара ишазхиаз.

Кәасҭа Герхелиа акьыԥхь зымбац абзиабара иазку илирикатә жәеинраалақәа рҽы иаҳԥылоит, ирацәамзаргьы, иҵоурам, зхымɯаԥгашьа ҽеим ахаҽсахьақәа.

Урҭ ауаа абзиабара цқьа зҽаԥсазымтәуа, мамзаргьы аамыста҂шәала аҽаԥсатәра злымшо, зыхшыɷ ата҂кыс зцәаныррa аԥыжәара агауа, апоет асатиратә ҟазшьа аныԥшуа, ҭәабаак шәҭәак арбаауеит ҳәа, аԥсуа жәаԥҟа иаҳәо апринцип ихаҽы иааганы, дрыԥәызбоит ччархәыс иҟата҂ны. Убас иҟоу ажәеинраалоуп «Шьашьа лыбзиабашьа». Ари ажәеинраала аконкреттә факт ишалаху усгьы иɷашьом, ахала ахы унардыруеит.

Автор арԥарцәа ргәырҽаниҭоит Шьашьа хгәаша илҽамҳарц, рхы лцәырхьчарц, избанзар, уи рыԥста҂заара лырблаҟьар лылшоит, имаҷɷым еилырсхьоугьы. Уи илыԥәкны иҳәоу ацәаҳәаԥәа аа лхаҽсахьа шаадырԥшуа:

Арԥарцәа ишәасҳәарызеи,
Шәҟамлан шәҽабырҳацәхан!
Зны машәыршәа,
Шьашьа дшәыԥәшәар,
Наҟ дыԥхашәҭа, шәлацәҳан!
Ус дышнеиуа
дшыгәеигәеиуа,
Нас дигап ҭаҳмадак
Агәыла ҷкәынцәа,
иҟьалан рыцәа,
Иавагьежьлап луада.

Апоет иажәеинраала злахиркәшо ацәаҳәаԥәа еиҳагьы иԥьбароуп, еиҳагьы икшоит иҭоурам абзиабара цқьа – аҭаацәаратә насыԥ лаша зхылҭуа – зыԥсоу аилкаара злымшо, аамҭалатәи ацәаныррa иханагало, иархәыцыртә еиԥш ирыԥәызбоит:

Аҳәсахәыҷқәа,
исҳәоит аиаша,
Шьашьа лыбзиабашьа,

Зәыр шәыҟазар
иацназгаша,
Шәықәҵ шәахьаҳамбаша!

Избанзар, абзиабара ашьха зыхь еиԥш ицқьоу есымша абла ҷыцеиԥш ихьчалатәуп, иахзызаалатәуп аԥсуа ламыс кодекс, закәанк еиԥш иқәныҟәаны.

АИБАШЬРА ИАЛИААЗ...

Аԥсадгьыл ашәарҭа ҕәҕәа ианҭагылоу, уи ԥхьаҟатәи аҭоурыхтә лахьынҵа аҟазаареи аҟамзаареи рҳәаақәа анеидыгәҕәало аамҭазы, ажәлар даҽеазны еиԥшымкәа рымч, рылша, рыхшыѡ еизакны еиладырҵәоит, ԥызара рзызуа Анцәа иҟнытә дылбаазшәа раԥхьагылагьы дцәырҵуеит иваҕҕа ивагылаша ицназгаша иманы. Иԥнашәарц аҭахызшәа, абри аѡыза иуаҕеимышхараз аамҭа уадаѡ аԥсуаа ирзыҟалеит 1992 шықәса нанҳәа 14 аҽены, еиҳа уазааигәаны иуҳәозар, ақырҭуа фашистцәа Шевардназеи, Иоселиани, Қиҭовани хадара зырҭоз рбанда рыманы Аԥсны ықәаҳхуеит ҳәа иажәлеит, бџьар хкыс иҟаз зегьы рыла рҽеибыҭаны.

1989 шықәсазы ақырҭцәеи ҳареи ҳабжьара аԥсҭбара зцыз бџьаршьҭыхлатәи аидыслара ашьҭахь, иумбарц залшомызт џьара ҳпарак роуны ианыҟала, Аԥсны дара иртәыртәырц, шьаҭанкыла ҳақәырхырц азыҳәан актьы ишамеигзоз, аҙәгьы ишаҳмеигзоз. Аха, иага умҳәан, асҵәҟьа игыгшәыгха, иаапкны иҳажәлоит ҳәа ҳаҟамызт, ҳаишьцәоуп, ҳаигәылацәоуп ҳәа аѡысҵаара аҵаҵаны, зны-зынла лаԥшхырԥагак еиԥш, икадырҵәоз ражәаақәа рыгәра шаҳамгозгьы.

Аԥсуа жәлар уажә ирымбеит ҳазтәызтәырц иҳақәлоз аҕацәагьы рхьацара, Аԥсадгьыл азы ахамеигзара! Аԥсны насыԥс иаман нахьхьиза аахыс иааua ажәлар

ргәымшәара, аԥсраҵәҟьа иацәымшәакәа изыхьчо афырхацәа доумыжьхакәа ахьахылҵуа, насгьы урҭ ԥызара рзызуа ауаа нагакәа аамҭацыԥхьаҙа еснагь ишамоу. Ус шакәу хара аҭоурых ҵлашәахьы ахьаԥшра аҭахҙам, мацара, иаҳгәалаҳаршәап 1992–1993 шыкәсқәа рзы иаҳхаагаз аибашьра хлымҙаах. Владислав Григори-иԥа Арҙынба Анцәа ду иҟнытә жәҩантә илбаашьҭыз аҙәы диҩызан, Аԥсуа жәлар ракәзар, аханатәгьы ишырцәаҩаз, ҵасхәыс ишрымаз еиԥш Аԥсадгьыл ахьыԥшымразы ақәԥараҽы шьаҽак ихьамҵит, гәеицакрак аадмырԥшит. Адунеи иадырҳаит уи азы аԥсра хаҵаҵас аԥылара шрылшоз. Ари иҟазшьарбагоу милаҭ кодуп аԥсуа жәлар рзы. Ус шакәу кәрыжәаа ирыкәлоу ҳҭоурых адаҟьақәа иҽаҽаҙа иануп ныхшьа рыкәымкәа.

Аԥсны жәлар Рҧьынҧьтәылатә еибашьра аан, ҳмилаҭ ибжьааԥнытәыз даҽа аамҭанык еиԥшымкәа, рымч, рыхшыҩ еилартҵааны рхы аҟара, рыԥсы аҟара зыгәра ргоз, ԥаимбарк иеиԥш ирыԥхьаҙоз рҵеи ду Владислав Григори-иԥа Арҙынба инаивагылеит. Абри аҩыза аҭагылазаашьақәа рзы – Аԥсадгьыл аҙи амцеи ианрылагылаз аамҭазы акәхап Урыстәыла аҵеицәа фырхацәа ируаҙәкыз адмирал П. С. Нахимов абас зиҳәаазгьы: «Жизнь каждого принадлежит Отечеству, и не удальство, а только истинная храбрость приносит ему пользу» ҳәа.

Ааи, аԥсуа жәлар иргаз аиааира – наҙаҙа иаҳхабабарц иаҽыз аҕа хәымга иқәцара, дҟәыбаса иқәҵара аус ԥшьаҽы дала-шьала иаҳзааигәо ҳашьцәеи ҳиашара гәаҭаны, аҽарҳақәа реиԥш игылоу ҳашьхақәа ирхибаҳәаны иааз егьырҭ амилаҭқәа рхаҭарнакцәеи, ҳгәыла ду – Урыстәыла аҵеицәеи реиҳа ианаҭахыз аамҭазы иҟарҵаз ацхыраара, ҳәарас иаҭахузеи, хәызмаҙам афакторқәа ирылыҳәҳәо акоуп. Аха, аҩада зцитата аазгаз адмирал ишиҳәаз еиԥш, аԥсуа жәлар аибашьраҽы иаадырԥшыз агәымшәара, нас Аԥсадгьыл абзиабара ираԥызго даҽа феноменк аҙбахә аҳәара уадаҩуп.

Сыззааиуа, абас ҳажәлар амца қьоуқьад иалагыланы хыцәнымырха ианеибашьуаз, ԥхьаҟатәи рлахьынҵа ахац-па ианакыз аамҭазы, ҳашәҟәыѡѡцәа, ҳжурналистцәа, ҳҵарауаа (аҙәырѡы рхаҭақәагьы абԥьар ркын, аибашьра амца иалагылан, рыԥсы сакәыхшоуп, зхы ақәызҵазгьы ыҟами) ркалам еиҳагьы иҵархеит, мыц зымҳәо бԥьарны аҕа хәымга иҽагылт игыгшәыг хаҽра аарԥшуа. Урҭ иаԥырҵоз ажәеинраалақәа, ажәабжьқәа, аочеркқәа, астатиақәа зегьы еицҽакны аҕа хәымга игыгшәыгра анаѡсангьы, ҳажәлар рҵеицәа фырхацәа аибашьраҽы ргәымшәара иазкын, ауаа ирыладырҵәон, аԥсуаа рыԥсадгьыл зегьы ишрыцку ранаҳәон, иднарбон.

Кәасҭа Герхелиа иакәзар, поетк, патриотк иаҳасабала ҳзыхцәажәо, зыҙбахә ҳамоу аамҭазы ибаѡхатәра еиҳагьы аҽеарҵаулеит, иҳақәлаз аҕа хәымга ицәымґреи ҳҵеицәа доуаԥшьқәа иаадырԥшуаз, алакә аҽгьы зыгәра узымгаша афырхаҵара амч ҽыц иланаҵеит, ҳшаиааиуаз, ҳаԥсадгьыли ҳареи ҳаитәитәырц иҳақәлаз дшыққәаҳцоз агәрагара иманы.

Усҟан иаԥиҵоз ажәеинраалақәа, сара сахьахәаԥшуа, апоет ипоезиатә рҽиамҭақәа зегьы ирылыҳәҳәо аҟынҙа рыѡаҙара ҳаракуп. Ари иԥсабаратәуп, насгьы алитература аҭоурых иадыруеит. Избан акәзар, Аԥсадгьыли ажәлари абас ашәарҭара ҭәҭәа ианҭагылоу, аҟазаареи аҟамзаареи амш изҵаараны ианықәгылоу аамҭазы, апоет (апрозаикгьы убасҵәҟьа) игәы, иԥсы иалхны, лоунытә ихҵынхьааны ииѡыз жәеинраалоума, поемоума, жәабжьума, истатиоума аԥхьаѡ егьырҭ уааҙатәиқәа иаԥиҵаз изларыликаашa даҽеа ҷыдарак, даҽеа «ҵаарак» рымоуп, иаазырԥшуа автор идоуҳатә ԥсымчхара анаҙаҙара, ипатриотизмра.

«Ақәрахьымҙақәа рзы ауаз» ҳәа хыс измоу ажәеинраала апоет иѡит ақырҵуа фашистцәа Лаҭа ақыҭан иаадырԥшыз агыгшәыгра иахҳәааны. Ишдыру еиԥш, Тҟәарчалнтәи аԥшқацәеи аҳәсеи зҭаны Гәдоу-

ҭаҟа иԥырны ицоз авертолиот еихсны иларышьҭит. Аибашьрагьы иамоуп ахатә закәанқәагьы, аха ари атрагедиа ҳәаак иузҭакзом, гыгшәыгроуп иаанаго. Аха усҟангьы убри ашьҭахьгьы абри арыцҳара ду ҟазҵаз Шеварднаҙе «Ифырхацәа» уаҩҵас адунеитә ууажәларра ирыладырҵәартә еиԥш ақәызбара амоуит, уимоу, Сталини Бериеи зыхшаз Қырҵтәыла агәы нхар ҳәа ишәаны рыҿедырдагәеит ООН-аагьы. Иара убас амаалықьцәа игәыҭшьаагаха ажәҩан иалыҩуаз рыҵәаабжь ргәаҧы имнеизеит ҳдемократцәоуп, ацивилизациа ду ҳахатарнакуп ҳәа зхы зыԥхьазоз (уажәгьы изыԥхьазауа) Шеварднаҙе ихы ҵыс ықәызмырԥрааузаз, Европатәи атәылақәеи США-еи рҧы ауаҩы изинқәа рыхьчаразы «иқәԥо» рхатарнакцәагьы. Ас еиԥш иҟоу агәнаҳа ду ҟазҵаз рықәмызбара – еиҳау гәнаҳа ыҟамзар ҟалап.

Абри акәиц еиԥш укылзыблаауа ажәеинраала апоет даԥхьеит 1992 шықәса декабр 17 аҿены Гәдоуҭа ақалақь аҟны имҩаԥгаз алахьеиқәҵаратә митинг аҧы. Ажәлар еилақь игылаз зегьы лоунытә рықьызқьызбжьи, ирҧыкәкәоз рылаҕырзи избаны, изаҳаны згәы ҭнамшьаарыз дарбаныз. Акы, ари асеиԥш аҭагылазаашьа ҟазҵаз амитинг зызкыз Лаҭа иҟалаз атрагедиатә хҵыс акәын. Ҩбагьы, Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала ахаҭа иаҵаз аиааира аидеиеи исахьаркны иахьеиҧибаази акәын. Ихԥахаз, автор ихаҭа агыгшәыгра ҟазҵаз рцәымҕра дыкны даго, иԥсы ԥыжәжәо, игәахы еиҟәыччо, илаҕырзқәа аарла инкыло, ауаҩытәыҩсатә емоциала, цәанырра ҵаулала дахьаԥхьоз акәын. Убри анаҩсгьы ажәеинраала арыцҳара ду иҟалаз ишаххәааугьы авторгьы, ҳажәларгьы изаҟаразаалак гәкаҳарак, шрымам Аԥсадгьыл азы хеигзара шырзымдыруа аҳәоит.

Уажәы, аԥхьаҩ ухатцкы, уаҳа саламлакәа ууаи, аҩымҭа ҳаицаԥхьап избанзар, уи ҩаԥхьа иаҳгәаланаршәоит иқәашьдахаз арыцҳақәа.

Амаалыкь иҽаԥхьа иқьиоуп ақәыцьмагь,
Ақәыцьматцәкьа дажьжьоит аԥшқа дабар…
О, Ҳхьышьаргәытца, уабакоу, ҳкаужьма,
Уабакоу, краатцуеит, иаҳбом ухабар?!

Ахәычқәа рытцәаабжь ахрақәа арзызоит.
Ашәи-ҳәаҩ ииҳәо тагьежьит Дал,
Аԥьнышқәа хытцны арака ишәарыцоит,
Ашҳам аҽытцуеит ршәақь асамԥал.

Анацәа, ахшара, амаҭацәа мшаҭа,
Ҳазғабцәа ауԥшәылқәа рыхцәы шьқьыруа,
Анкьа иахьныҳәарҭаз удгьылаҷ, Лаҭа,
Избан изубарыз урҭ рбылра?!

Урытцаԥжәарауаз – аҩстаацәа, ашьажәцәа,
Аламыс зцәызхьоу, зылақәа хкыз,
Ҳчеиԥьыка иааҙаз, иахьа амца ҳажәцан,
Ҳакамкәа ҳақәхра шьҭызхызгьы қәкыс.

Гьаргь ацқьа иакәхан, аабыкьа игәылшәаз,
Амаҭеиԥш уажәы-уажә изыԥсахуа зцәа,
Адольфи, Иосифи рцаҩ-кәыбҷа, иԥыршәаз,
Дааԥшуазар акәхап, иахьа дгәырғьатцәа…

Аха адунеиаҷ икоуп аҳақгьы,
Изалшарым аԥшқацәа рыгәнаҳа мгьашкырц,
Аԥсуа дгьыл ԥсыуада дамамкәа аҳакгьы,
Икаларoуп, изалшом аиаша маарԥшырц.

Аԥхыз хлымзаахқәа таха ирҭарым, –
Ахәычқәа рытцәаабжь иаҳар дцәырҳаны,
Дааԥшып, ибахып амца икәшаны,
Дыԥан атышахь дазцап ԥьаҳаным…

Шәахрат бзиахааит, ақәрахьымҙақәа,
Ҭаацәакны зыдгьылпҵшьаҷ знышәнап ҟалаз,
Шәа шәшьа ҭарыжьуам хҵеицәа еихымцақәа,
Аиааироуп иҳамоу ҳарҭ гәыҒырҭас.

Кәасҭа Герхелиа аибашьра иалиааз иажәеинраалақәа рҷы зегь раԥхьаҙагьы, иҵабыргхаҭаны иубоит аԥсуа жәлар доуҳала рыҒәҒаара, ргәымшәара, аиааира гәыҒырҭас ишрымоу, насгьы рхала ишыҟам, ҭоурыхла рдаракәац шҵаулоу, аҒахәымга иқәихырц изҭаиргылаз арыцҳара ду рыцеиҩызшо ирывагыланы абԥьар зкуа, Нхыҵ-Аахыҵгьы ишшьардаҩу уҳәа убас иҵегьы.

Абас иҟоу ахшыҩзцарақәа цәырызго ажәеинраалоуп «Аԥсназыҳәан са сҭахозар…» Уи автор иҩит 1992 шықәса октиабр мзазы. Ари Нхыҵынтәи иааз аешьа-аибашьҩы иажәоуп, иаахҵәаны иҳанаҳәоит гәыла-ԥсыла иҵахны Аԥсны иақәлаз аҒа гәымха наҟ иқәцаразы мыцзымҳәо абԥьар шикыз, иашьцәа аԥсуаа дрывагыланы дшеибашьуа. Абар аибашьҩы ииҳәо: «Сҟама наухьысыр уааихнахт. АҒа изын ус иамоуп ҟазшьас; Згәы ҭрысыз адыгьак, ваинахк Дыжәбар, уи ԥхыҙуп шәызжьаз».

Абас иалагоит ажәеинраала афырхаҵа иҩнуҵҟатәи игәҭахәыцрақәа рмонолог аазырԥшуа ихықәкы хада – ашьхақәа дырхыҵны даазгаз иашьцәа аԥсуаа ашәарҭара ҭәҒәа ианҭагыла, дрывагыланы деибашьырц. Уи иара изы иԥшьоу, иабацәа, рабацәа, урҭ рабацәа рҟынтә иааua, насгьы абарҭқәа реиԥш аан аидгылара шаҭаху рыҵазҳәо шьха-шьанҵа мцаԥшьла иҙрыжәтәу феноменуп.

Апоет Нхыҵтәи иааз ҳашьа аибашьҩы игәаҵа дҭаԥшны, идунеихәаԥшышьа асахьа ккаҙа иҵихуеит, насгьы иҷала иирҳәоит зегьраԥхьаҙа ашьхақәа дырхыҵны даазгаз амзыз закәу, уи аҭоурых заҟа ихароу, ашәышықәсақәа иргәылсны ишааua, ахаан аахысгьы Кавказ аԥацәа мчымхарак аҷаԥхьа рхы шыладмырҟәыц. Аа уи атәы заҟа исахьаркны иаарԥшу:

Ҳаб, ҳазхылҭыз Кавказ,
Еснагь изку зхы шьҭых;
Ҳаҳәкра храԥшьны изчаԥаз,
Адгьыл иаҟәлоу зҭоурых...

Гьангьашла ахәшьад ҳәаны, абҕа рҵысны аҕа «Иаблаҷыцу ҳ-Кавказ, Абырлаш-хьеимхәыц Аԥсны» данакәла, ҳажәлар рхақәиҭраз аибашьра ииааз ҳашьа, игәаҵантә иаауа ажәакәа абар ирҟазшьарбагоу:

Ҳаниз иҳациз ҳҭоуба
Ҳашьҭԥаа ҳагеит қәԥара;
Дарбан стәымны сызба,
Саҟәызҭхауа Аԥсынра?!

Ҳашьха цыѡ-цыѡқәа рԥацәа,
Шьҭа ҳрызшом хаз-хазы;
Ҳатәамбо иҭытҵыз зцәа,
Рхы дырдыртәуп лассы!

Исуалԥшьоу ԥҟароуп иара, –
Рҵасҟәа еилазгом ҳзыхшаз, –
Кавказ иахьыблоу Аԥсынра
Сыхьчарц сааишьҭит ҳазшаз.

Аибашьѡы ииҳәо арҭ иажәакәа ҭоуба шьҭаҵарак иаѡызоуп дыззааз аус-ԥшьеи иламыси рҿаԥхьа. Амала, уи имацара иакәымкәа, ҳашьха цаѡцаѡқәа ирхибаҳәаны, аԥсуаа агәаҟра ианҵашәа, ҳрыцхраауеит ҳәа ииаз, ашәақьмца иаҿагылаз нхытцынтәи ҳашьцәа зегьы иеилымхрада ргәы иҭҳәаауп, рхаҿра аанарԥшуеит, рԥсихологиатә ҭагылазаашьа инамаданы. Ус шакәу еиҳагьы инаҵшьны ишьақәнарҕәҕәоит, азеиԥшра злоу хшыѡзцаран иҟанаҵоит аѡымҵа хзыркәшо астрофагьы.

Насгьы, Аллаҳ ду иҭаххар,
Наʒаʒа сыԥсы нхарц Аԥсны, –
Аԥсны-ԥшʒа азыҳәан сҭахар,
Ԥсыуаа шәѡык ирхасҵоит сыԥсы!

Ишаабо еиԥш, ажәеинраала «Аԥсны азыҳәан са сҭахозар...» автор ирҿиаратә фантазиа иахылымҵит, ихыҵҳәаам. Уи Аԥсны жәлар Рԥьыԥьтәылатә еибашьра аҵабыргхаҵа ауп ҵаҵгәыс иамоу, сахьаркыратә ѡымҭак аҳасабалагьы игәылзыршәааз, изыргәгәаз. Абраҟа автор зсахьа ҭихыз, зыѡнуҵҟатәи монолог ҳирҳаз афырхаҵа иѡызцәа адоумыжьхақәа ракәын аҿарҳақәа реиԥш рҿыҳаракны, еихык-еиҵыкны иаҳҳагылоу, жәытәнатә аахысгьы аԥагьара зныԥшуа, ахыларҟәра ззымдыруа Кавказтәи ашьхақәа ирхибаҳәа иааз, рхы-рыԥсы мшаҭо еибашьуаз. Урҭ иаадрыԥшыз аиашьареи афырхаҵареи ртәы еснагь ҳаԥсҭазаараҿы иҿырԥшыганы, насгьы ҳаидгылара иасимволны, асахьаркыратә литературеи аҭҵаарадырреи рҿы иобиектны, даҿеакала иуҳәозар, ҳашәҟәыѡѡцәеи ҳҵарауааи зызхьаԥшра ахәҭоу, иактуалтәу ак акәны иаанхоит.

Сыззааиуа, абри ахшыѡҵак ала уахәаԥшуазаргьы, Кәасҵа Герхелиа Нхыҵтәи ҳашьцәа ирызкны иаԥиҵаз ажәеинраалақәа аҭоурыхтә ҵакы рымоуп, насгьы ари нахысгьы абри атема – ҳашьцәеи ҳареи ҳаилахәра, ҳаизааигәара аазырԥшуа – ишацҵатәу уҵарҳәоит. «Аԥсназыҳәан са сҭахозар...» афырхаҵа баша имҳәаʒеит аибашьра мцабз даналагылаз абарҭ ажәакәа: «Ҳашьха цыѡ-цыѡқәа рԥацәа, Шьҭа ҳрызшом хаз-хазы; Ҳатәамбо иҭыҵыз зцәа, Рхы дырдыртәуп лассы!» ҳәа.

Аԥсны ашәарҵа ианҵагыла, амшын ныркә иҟаз ҳашьцәа ракәзар, ацара-аарақәа шымариамызгьы, рҭоурых ԥсадгьыл ахь еихеит, ахацәарԥар рымацара ракәымкәа аҭыԥҳацәагьы. Абри афакт ишҭоурыхтә хҭысу

дырны Кәасҭа Герхелиа иазикит ипоемоуп ҳәа ззуҳәаша апатриоттә жәеинраала «Ашьа». Уаҳа «цыфак» амҭакәа, исҭахуп ажәеинраала ахаҭа шеибгоу иаазгарц автор уи иациҵаз аԥхьажәа хәыҷы налаҵаны.

АШЬА

(Ҭырқәтәылантәи еибашьра ииаз ҳаҳәашьцәа ирзыскуеит)

Гудоуҭа ақалақь Аиҳабыра рѡны аԥхьа аҭакар-бааԥс иаргәамҵыз ашьхыҵә реиԥш ажәлар еилауаҭыруеит. Амш еихашьшьуп, аҷыхь аҟаҷыҳәа ицҳауеит. Агәырѡеи агәааҕи иҵдыршәааз ауаа рлакҭақәа, иҵармақьаха амшын иахатәоу аԥсҭҳәа еиқәаҵәа-самсалқәа роуп изеиԥшу, – абыржәымзар абыржәы иҵарыҵаруа иаамацәысны, аҵыкьҳәа ишхысра ишаҟьшаҟьоит. Ешыра аганахьтә иааѡуа, ҳгәы кылзҵәахьоу ахысыбжь мыждақәа, аҿены зынӡаск иаапкӡеит. Адыжә-сыжә, адыжәсыжә ҳәа ҳагәқәа иркыдсылоит, ахыбрақәа рсаркьақәа дырхыцхыԥуеит.

Еибашьыга ҳаирпланкгьы аууы ахга, ибжьы мацараха, уажәыуажә иаалырҟьаны ихәаазааua, зны ҵәѡанцәыҟа ихало, зны икәкәаӡа хланҵыҟа иҵало, амитә амшха, ашьхақәа рахь ицоит, зны амшын агәахьы, аԥҵа ҵлашә цыжәжәахақәа инрылҵәыр-аарылҵәрааua. Ԥьоукгьы, уи ҳара ҳҵәоуп ҳәа иазгәдуны ишалацәажәозгьы, угәы ҭзырԥсаауаз, цәалашәара бааԥсык узнарҵысуеит уи аҳаирплан абжьы.

Наҫҭха, мачқ ҳнарылҵшәа ҳаидгылан, ҳхы ҳамагәыхьха иршьыда, ирхәыда ҳәа, иаха Очамчыра иҟалаз ахҵысқәа рыӡбахә ҳамоуп Рушьни Ԥьопуеи сареи. Рушьни амца икын, дҳәыцәыҳәыцәуеит, дҳәыцәыҳәыцәуеит, ҭынч дызгылом, иҷкәын заҵә Баҭал уахь дыҟоуп. Сара

уи игәы зласҟажара сыздырам, ажәақәа араҟа имчыдан; схаҭагьы сеиԥьзам, уажәы-уажәы анитроглицерин сҽы инҭасыԥсоит. Ахәцәа уахьынтә иаазгараны ҳаззыԥшыз аверталиотгьы ахабар ыҟамызт, иахьыз иудыруазеи!

– Анҭ аҭыԥҳацәа убоо, Кәасҭа, – аганахь сынхьаирԥшит Рушьни, ҽымҭ ҳанеидхалазә, – иаха Ҭырқәтәылантәи иааит, ҳаибашьуеит ҳәа, рҭаацәа иаармышьҭыр ҳәа ишәаны мазәала.

Дук иаҳцәыхарамкәа, автоматқәа рыжәԝа ихшьны, ԥшьԝы-хәԝы раҟара аӡҕабцәа аибашьцәа рԥарацәа ирылагыланы аԥсышәала иҷырҷыруа акы иалацәажәон, зны-зынла аҭырқәшәагьы налаҵо.

– Ассир уҳәоит... – сгачамкны уаҳа сзацымҵо, урҭ срыхәаԥшуа саанхеит сара.

– Ари егьссируп, егьԥьашьатәуп, егьлакәуп... Аха цқьа уазхәыцҵәҟьар, иԥьоушьаратәгьы иҟазам, – иҳәеит Рушьни, хрыжь-хрыжьшәа. Ҳԝыԥьагьы уаҳа ҽымҭуа урҭ хрыхәаԥшуан, ахәыцра ҳҭанагаланы. Сара уажәы «иԥьоушьартәгьы иҟазам» ҳәа Рушьни ииҳәаз шеилкаатәыз, уи ҭакс иахысҳәаарыз акәын исхәыцуаз.

– Аӡы ахьышьҭрахь имгьежьуеи, Рушьни, – сҳәеит сара аҵыхәтәаны, аха исҳәази иззысҳәази дук ишеинымаалоз аҟара гәасҭан, гәынамзарак хьухьууа сааимнадеит. Рушьни исҳәаз имаҳазазшәа, дхәыцуа наҟ ԥьара дыԥшуан. Сара уи схы иархәаны, еиҳа иҕәгәоу даҽеакгьы нацсҵап ҳәа сҽы ааихысхуаны, – Мап, Кәасҭа, – аҭак ҟаиҵеит иара, – уа сызуқәшаҳаҭхом! Аӡи, аӡы ахьышьтрахь агьежьреи, уажә араҟа иаабо асахьеи ахҭыси рзы, иҳаҳац ажәа еизадоуп. Сгәанала, ари еиҳа иҳанаҳәо ашьа ахьышьҭрахь игьежьуеит ауп. Ашьоуп, ашьа, араҟа аус зуз, ари зегь ҟазҵаз, Кәасҭа! Ашьшьоуп, ашь-шьшьа! – Аҵыхәтәантәи иажәақәа апатетикатә шьҭыбжьы рыҵаҵаны инхаиркькьалеит. Сара аҭҳарцәҳәа сҽыхазшәа уи снеиҽаԥшит. Асценаҟны избац Рушьни Ԓьопуа, асценаҽы дшызбац

амца иҽыкәланы дахьгылаз, ишанханы иԥшуаз иблакәа аакаԥшьхан, аарла игәоуҭартә цәаакырак нархыжжылт…

Аҭыԥхацәа, гәалак рымаӡамызшәа, ишҷырҷырц иҷырҷыруеит, иналаршә-ааларшәны акыркырҳәа иааго рыччабжь, иалшәшәаны абырлаш еимхәыцкәа укәаумаґра иҭаԥсозшәа убоит, игәырԥшаагаха, ирхәыцгаха, игәырԥҟәандагаха.

Инеибеиԥшны иоуԥшәылкәоуп, имаалыкькәоуп дара – 18-20 шыкәса иреиҳам. Убасҟак ихымкыхкәоуп, убасҟак иԥшқарахкәоуп, аибашьра акәым, ираҭәашьаны иахьуртәара, иахьургылара уакәшәарым, шьапеимаада ашьац-ԥшқа илоургыларым, рнацәа ӡыхьшәашәа иӡаауркьысларым…

Усоума, арахь дара аиҭаҳәатә ззырҳәо иалаҟоуп: ҳашьцәа ахьеибашьуа ҳрывагыланы ҳаԥсадгьыл ҳахьчароуп ҳәа амшын ихыхәхәала иааит Аԥснытәа. Иааит Аԥснытәа, арҭ Баалоуԥҳа Мадина лхьышьҭра, Гәындаԥшӡа лаҳәшьцәа, Саҭанеи Гәашьа лдоуҳа ззылԥхаша абырфын-бырсакәа!

Рушьни уаҳа ҽымҭ, ишытәаиҵало еиԥш, инапкәа еихдашәа игәыдыԥсаланы ԥьара дыԥшуеит. Саргьы уаҳа зҵаара сымамызт. Уаҟа сышгыло исцәыхәлар, уаха Ачандаранӡа шьапыла цатәыс ишсыкәшәозгьы схашҭны, избази исаҳази рызхәыцра сатәнатәын, еес, сҵаакәкәала саманы инеиуан. Схы иҭагьежьуан, сгәы икәыѡуан, наҟӡа ԥьара, цкьа зеилкаара сымам лакә дгьылк аҟынтә иааѡуазшәа еиԥхьытта аҳауа иалаз ацәаҳәакәа. Схәыцра аҽырхханы, еихьыс-еиԥысуа урҭ реидкылара иашьҭан. Абар даргьы:

Ашьа, ашьацра, аԥшьа,
Аешьа, аеҳәшьа, ашьоура,
Ашьа – ҳуаѡышьа, ҳҟазшьа,
Дацсгьы иамоу аира,

Ауаа зегь иҳалоуп ашьа,
Аха хкы-хкыла еихшоуп,
Иҟоуп аԥхамшьа, аԥхашьа,
Ашьацқьа, ашьахәашь ҳәа ишоуп.

Ашьацқьа амреиԥш иԥхоит,
Иарала аԥсҭазара шәҭуп;
Ашьахәашь еснагь инаԥхоит, –
Ацәгьара амҩа азартуп.

Адунеитә ҭоурых ду анҽиоз,
Ацәгьара ашьацәгьа иахҟьон, –
Ашьахәашь даҭиит Христос,
Иарбгеит Рим, Вавилон.

Ашьацқьаз ауаа зегьы уааԥ,
Ауаа зегь рзыҳәа иразуп,
Ашьахәашь ҩнуҵҟала ибааԥ,
Ашҳам аҩнуҵҟа иҵәахуп.

Салиери, Гитлер, Мурван,
Лавренти, Иосиф, Нерон,
Бисмарк, Дантес, Чингисхан…
Назхьысуаз аҵлагь дырҩон.

Ҳаамҭагь Иудацәа ахшеит,
Ҳаамҭагь дахшеит Геростраҭ;
Ҩаԥхьа Қырҭтәылан дыхшәеит
Ашьа зыхьшу адемократ.

Аха зегь ашьацқьа реиҳауп,
Иарала адунеи еиқәырхоуп,
Ашьахәашь иарала ишьаҳауп,
Уеизгьы адунеи еибарххоуп.

Аҭоурых еснагь ицәқәырпҵоит,
Иарцәгьоит жәларык рлахьынҵа,
Ашьацқьа шықәпҵац иқәпҵоит,
Иқәпҵоит ҳарамрак ҟамҵа.

Усеиҧш иазишеит Анцәа:
Адунеиаҿ ҽҳәарала зегь хоит,–
Аха, ажәлар ргәаҟ, ихырҵәа,–
Уеизгьы ашьацқьа рҭынхоит.

Уи адгьыл иҵоуп адац,
Раҧхьа иахьҭалаз аҧсы,
Еиҟәыҵхан ҟалом, иҟамлац,–
Ашьеи аҧси хаз-хазы.

Ахала аҽадыруеит рҳәоит,
Ус иҟоуп рҳәоит аҟазшьа,–
Аҧсадгьыл ахьыҟоу еихоит,
Мышкахьы мышкаҵыхәа, ашьа.

Ашьажә баауам, нас, иҧсуам.
Аҿҳәара аауеит ашьоура, –
Ус баша ажәлар ҵысуам,
Еицдәықәлом баша қәпара;

Амитә зҧеиҧшыз Аҧсны,
Амҟәыл азыҟалт ҽаҧхьа,
Абасҵәҟьа ишәарҭан ҽазны
Иҟамлацт, ишыҟоу иахьа.

Аҧсуаа, зны ихырҵаз амшын,
Мшын-ныркә иагаз злахьынҵа
Рхылҵшьҭра ргәаҕ еилашын,
Арахь еихеит рыҽекынҵа.

Арахь, рабдуцәа рҳаԥшьа,
Зыхныҳәаха иахьымʒакәа инхаз
Ахьытцоу, иахьалоу ршьа-ԥшьа,
Рныха, рыԥсықәра ахьынхаз.

Акьалантарқәа кахәхәа
Икылсит рыбла ҭыцьцьо,
Ицоит иахьеиларцо – аҟәҟәа,
Ԥсра рықәым зыԥсадгьыл зыхьчо!..

Аԥшатлакә шьҭаст Гәымсҭа,
Итәааа-цәаан мшын-нырцәҟа еихеит,–
Ацыба-ԥкәын, алым-гәы зызҭаз
Иԥсадгьыл азыҳәан дҭахеит.

Акәаʒба-гәымшәа, агәлымцәах,
Арԥыс еихатыр Ведаҭ,
Ачычба ашьажәцәа нзырцәаз,
Абраҟа ироуит ахраҭ…

… Икьалантарха, икахәхәа
Иаауа рыԥсы еҟәыӷӷоит,
Ицоит иахьеиларцо – аҟәҟәа,
Зда рымам рыԥсадгьыл рыхьчоит…

О, зылԥха ҳаура, улбааԥшы!
Иаҳзылбаашьҭ Гәашьа лдоуҳа!
Арҭ ауԥашәылқәа урзыԥшы! –
Иҟоу агәаҟра анраҳа,

Ашәарҭа уссгьы имшьа,
Ажьра цоит рҳәоит шәыжьра –
Зшьала иʒрыжәу зҟазшьа,
Аҭыԥҳацәа ааит еибашьра.

Аҭыԥҳацәа ааит еибашьра,
Игьежьуеит ахьышьҭрахь ашьа!
Ашьа ыʒуам, иақәым хәашьра!
Анарха ашьацқьа иаԥьшьа.

Ианар, 1993

«…Хьаашәк сызҵысуеит…» ажәеинраала рызкуп аибашьраҿы иҭахаз апоет иқыҭа гәакьа аҵеицәа. Итабыргыҵәҟьаны, ари аѽымҭа уанаԥхьо, иага агәы ҭәҭәа узҭазаргьы угәы мԥшаар, улаҕырʒ маар ауам, избанзар, уи изаҟаразаалак агәкаҳара шаҵамгьы, убрааиʒа еиҿартәуп уцәа-ужьы ианырыртә, уархәыцыртә, ихьааугартә, иҟаҵоуп анапҟазара бзиа аныԥшуа. Насгьы иаразнак иугәаланаршәоит еицырдыруа «ахарԥ ацәа иазааигәоуп» ҳәа ирҳәо аԥсуа жәаԥҟагьы. Ари зынʒаск иԥьашьатәʒам, иԥсабаратәу ԥсихологиатә факторуп. Ҕәада ишдыру еиԥш, Кәасҵа Герхелиа дахьиз, дахьааʒаз иқыҭа гәакьа ауп. Ус анакәха, уи ахьʒ-аԥша, аҵеира иара изы зегьы ирыцкуп, иԥсҭазааароуп. Аԥсны ашәарҭа ҭәҭәа ианҭагыла хаҵәнымырха уи ахьчаразы абԥьар зкыз ҳҵеицәа дауаԥшьқәа инарывагылт шәарак, хьаҵрак ззымдыруа Ҕәадаа рыԥкәынцәа. Урҭ аʒәы иеиҵамкәа аибашьраҿы иаадырԥшуаз афырхаҵара, апоет, ҳәарас иаҭахузеи, лоунытә агәадура инаҭон, ѽнуҵҟала дарҿырбон, дрылаҿхәон. Аха убри инаваргыланы, иаахтны апоет иажәеинраалаҿ иҳәоит иқыҭа аҵеицәа адоумыжьхақәа, аибашьра мцабз адәаҿы рҭахара хьаашәк шизнарҵысуа, дшабылуа. Ари ауаѽытәыѽсатә фактор аѽымҭаҿ иаарԥшуп амцеиԥш уеибазыркуа апоезиатә жәа лыԥшаахқәа рыла, хьаашәк, автор имацара иакәымкәа, аԥхьаѽгьы издырҵысыртә еиԥш. «Иқьызқьызуеит арахәыцқәа, Иҕызуеит сыԥхьарца, Сқыҭа аҵеира саншәызхәыцуа, – Иаблыз ахырца» –

абас игәыҵшьаагаха ахы икуеит аибашьраҽы иҵахаз апоет Ҕәадаа рҵеицәа ирзикыз иажәеинраала. Анаѡс еишьҵагыла рҽаархоит хьаашәк изҵаз, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз аҵеицәа рфырхаҵаратә хҵысқәа. Апоет ишазгәеиҵо еиԥш, урҵ Ҕәадаа рҵеицәа Гагра, Бзыԥ, Кәыдры, Ешыра, Гәымсҭа, Хыԥсы, Лабра, Тамшь, Цхьынҵкар, Цагьара, уҳәа рыԥсадгьыл азы ашьа ахькарҵәоз, инхада, иԥсыда ҳәа ақәԥара ахьцоз иахьабалак иалахәын.

«…Хьаашәак сызҵысуеит…» аҟны автор куплет цыԥхьаӡа ахԥатәи аԥшьбатәи ацәаҳәақәа: «Зиаҵә кыдшәаз Ҕәада аҵеира, сакәыхшоуп шәыԥсы» ҳәа – рефрен ҳасабла ишьҭракәало иуаҳауа, аѡымҭа еиҳагьы иарҷҭәоит, аемоциатә цәанырра анаҭоит, имѡашьо иубоит арҵ ацәаҳәақәа апоет игәаҵантә ишаауа, гәтыгьгьала ишцәажәо, иҵахаз иқыҵа аҵеира хьаашәк ширҵаз. Апоет ибоит аҳәса еишәара-еиҵара ашәеиқәаҵәа рхьыссы, аҿкәа ракәзар, амра цеира ицәгылоуп ихырқәақәо, еихаԥсы уҳәа убас иҵегьы. Аибашьра иахылҵыз аԥсҭазаара имҟәылха макьана ишахажьугьы, арыцҳара шәхьаак шиздырҵысуагьы, ԥхьаҟатәи аԥсҭазаара аԥеиԥшхә бзиа агәрагара аибашьра ақыҵа ианаҭаз уааԥсырала ааха ду аҿамҭара, аиааира азыԥшра аѡымҭа идеиа хаданы иагәылсуа аҟаҵара илшеит, автор, иқыҵа аҵеицәа рҵахара хьаашәк шиздырҵысуагьы, ажәѡан акеикеира дара рзы ишылашьцоугьы. Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «…Хьаашәк сызҵысуеит…» хиркәшоит, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз аҵеицәа зегь реиԥш, иқыҵа гәакьа аҵеицәа рыхьӡ-рыԥша ахаан ԥсра-ӡра шақәым, хашҭшьа шамам шьақәзырҷәгәо ацәаҳәақәа рыла:

Аха ҳажәѡан акеикеира
Шәыбзоуроуп шәара;
Зиаҵә кыдшәаз Ҕәада аҵеира
Ԥсыс шәаҳҳоуп ҳара.

Ҳашәа, ҳажәа, ҳматанеира,
Зегь шәызкыуп шәара;
Зиатҵә ҭамшәо сқыҵа, атҵеира,
Ҳнашәырԥшуеит хара!

Аха убас шакәугьы апоет ақыҵа ҵеирала иаиоуз ааха ғәғәа, иргаз аиааира игәы шаќычуагьы, рыхьӡ-рыԥша гәадурас ишимоугьы иҩнуҵќа иҵаҳаз агәырҩа хьанҵа хашҵшьа шимам, еидара хьанҵаны дшатҵоу, ихьаашәкны ишицрыхо ауп ирҳәо арҵ ацәаҳәақәагьы:

Иқьызқьызуеит арахәыцқәа,
Сыԥхьарца ғызуеит;
Сқыҵа атҵеира саншәызхәыцуа
Хьаашәк сызҵысуеит.

Кәасҵа Герхелиа ԥсыуа патриотк, поетк иаҳасабала, Аԥсны аиқәырхараз хаҳәырҵәиа ижәылан еибашьыз ҳҵеицәа адоумыжьқәа иҵахацыԥхьаӡа еиҳа иҩғәаз ишьа мҩанызгоз адақәа илыԥсаауан, ддыргәатҵеиуан. Уи ахьаа иҵегь иармжьыжькуан ҳаԥсадгьыл еихшаеихша иахьыќалаз, адунеи ажәытәӡатәи ақалақьқәа ируаку ҳаҳҵны қалақь Аќәа ағахәымга дшьагьуа дахьалоу, инапатҵаќа иахьыќоу уҳәа убас заќа! Абри аҩыза ахшыҩзцаракәа ҳара иаабоит октиабр 1992 шықәсазы Гәдоуҵа акультура ахан аԥхьа имҩаԥгаз Роберт Кәарҷиа фырхатҵарыла Гагра иҵахара иазкыз аџьабаратә митинг ақны дықәгыланы данцәажәаз ашьҭахь дзыԥхьаз «Агәҭахәыцракәа» ҳәа хыс измоу ажәеинраалаҷы. Апоет изымбатәбароуп, игәы ҷнакаауеит, иԥсы ԥнажәоит, ижәлар зҵашәаз аҵагылазаашьа:

Анаџьалбеит, анаџьалбеит ҳазхаанхеи.
Ҳадгьыл гәакьа ҳшықәгылоу ҳаҩша;

Ҳаԥны, ҳгәара, ххаҭгәын-ԥшьаԥәа абаанхеи?!
Изакә мшы-мыхәлозеи иҳазша.

Еиҳагьы ицәыхьанҭоуп, деилнашьаауеит:

Агәлымҵәахԥәа рынарцә-мԥахь срыхцәажәахуа,
Лахьынҵас изсоурызеи сара,
Исылшома иара абасгьы сшыгәжәажәахуа,
Дадхеит, Роберт, уажәахә аҳәара?

Апоет афырхаҵа дихагыланы, иԥсы ҭоушәа ауп дышиацәажәо:

Иуасҳәарызеи, ҳадгьыл амца анаԥаҵәиашо,
Абжьыуаа зегь анҭаршәу ԥьаҳаным;
Ҳаилаҭыруа Гәдоуҵа ҳанеиԥәҟьашо,
Ианеибаххәо блала: – «Ҳгәы ҳашьҭрым!»

Апоет аԥсҭазаара ихы ахибаауеит, игәы амца акуеит адоуаԥшь иаԥызаз афырхаҵа дахьихагылоу. Иԥызцәа ракәзар, рыхԥәа рыкәаҽ игылоуп, иԥьабоит, аха аԥәыцьмаԥәа амца рыжәҵан рхьацараз иара иеиԥш иԥәԥарцаз, ишьа рурц азын ҭоуба руеит.

Асимволтә ҵакы аманы аметафоратә еиҷырԥшрала иаарԥшуп афырхаҵа Роберт Кәарҷиа ихаҷсахьа бзанҵы ԥсра шаԥәым, ихы зҟаиҵаз ижәлар ргәаҷы дшаанхо аиааира дашьамана ны. Ааи, афырхаҵа иҵахара – аԥсабарагьы ианыруеит.

Иҟалап уа ҳ-Ԥанаԥ ду аазԥәыршәшәазаргьы,
Ихыц-хыцзаргьы Дәабышьх ахʒахәы,
Ҕәада ажәԥан еҵәа шамшамк наҷшәазаргьы,
Уа иануԥәшәа узгарыз ахы.

Аха издыруеит, уи аеҵәа уа икамшәаҙеит,–
Уаргьы саргьы ҳқыҵа илашаҙа
Инахагылашт, ахааназ иҵамшәаҙо
Лашырбаган, ухьҙала ижжаҙа!

Ажәеинраала «Аџьныш шкәакәаҟәа» ҳәа хыс измоу, апоет декабр мза, 1992 шықәсазы иицоыз акәзар, аригь аконкреттә факт иалхуп, даҽеакала иуҳәозар, «Ақалпад шкәакәа» ҳәа хьыҙшьарас измаз Балтикатәи ареспубликаҟәа рҟынтәи аҭыпҳацәа аснаиперцәа ақырҵуа мпыҵахалаҩцәа ҧарала иаахәаны иааргаз, аҧсуа еибашьцәа икылатәаны иреихсуаз ирызкуп. Ажәеинраалаҽы ҟазарыла иаарԥшуп ақырҵуа мпыҵахалаҩцәа ҧарала ирҟатәааз Балтикатәи аҭыпҳацәеи, урҵ аазгаз ҳаҕацәа хәымгақәеи рхаҽсахьақәа. Апоет иажәақәа, ицәаҳәақәа апоетикатә мыругақәа рхархәарала икылкааны иреихсуеит изыкәку ауаа-ҧхамшьақәа рыҧсырҵаҵәҟьа иарбаны.

Ииашоуп, урҵ «ақалпад шкәакәаҟәа» ҳәа изышьҭоу изцәыҧхашьауа, изыцәшәауа ҳәа акгьы ыҟаҙам, рыламыс аҙыжь иалашәаз ахаҳәеиԥш иҵаакәкәаала ицахьеит, аҧара ихнаххьеит, аџьнышқәа ирҟатәахьеит. Абар, урҵ рсахьа автор ишҭихуа, «рнапҟазарагьы» налаҵаны:

Балтикатәи аҭыпҳацәа,
Ҧсцәаҳа-қалпад шкәакәаҟәа,
Шәрыламгылааит шәыкәлацәа,
Аџьныш-хыш цәыршәагақәа –
Ишәҭахузеи, сшәазҵаауеит,
Шәарҵ акыҕәра – цгәыҕраҟәа,
Шәцәыҵатәан акылҳара,
Шәрықәтәан маҙа ахыбраҟәа,
Ашҳам дәықәҵо икылкааны,
Ажәла зышәҟьо аҧсра-хьшәашәа?

Апоет дразҵааyеит: «Абри аума шәҟазара? Ишәҵазазгьы хныҟәгагас?» ҳәа. Нас иаахтны иҳәоит иаазгаз анҵ ақәыцьмақәа – ркалҵ мыцкьақәа ирыҵатәоу – ирҵаху зегьы рылагҙаны, нас ишыпҳарҵо ицәаҳаҳаны, аҧсҭазаара хаарк рзаламкәа, цьаҳаным ҭыпс ишроуа, рыҧсадгьыл гәадурас иамоу Гражина, Марите рыхьҙ шдырҧхашьаз, ҧарада иҧшьоу ак шрымам уҳәа убас иҵегьы еиқәиҧхьаҙоит излаҟоу рҽаасҭарақәа.

Ажәеинраала хзыркәшо акуплет акәзар, уаҟа еиҳагьы иаҵшьны иазгәаҭоуп, урҵ ацьныш шкәакәақәа рхы анырзымдыр, ианазымиааи рлахьынҵа зеиҧшрахо:

Балтикатәи аҭыпҳацәа,
Аҧсҭазаара ажьымдырқәа,
Ҳанцәа ду даншәықәҳәацәа,
Шәықәымҵыр шәхы шәзымдыркәа,
Баалоу-ҧҳацәа – ҳаҙҕабцәа,
Ҳауаҧшәылқәа, агәымшәақәа,
Ирывагылоу ҳаибашьцәа,
Иҵырхуеит шәкылҧшга – цгәыблақәа.

Ааи, аҧсҭазаараҽы ус иагьыҟалеит, апоет иазҧхьагәаҭа иҵабыргыхаҭахеит. Аҧсуаа риааира иахәлабгеит «ақалпад шкәакәақәа» ҳәа изышьҭз Балтикатәи аҭыпҳацәеи урҵ арахь иаазгаз ақырҵуа мпыҵахалаҽцәеи.

«Ҳара ҳаҧсцәеи дара рыбзацәеи» ажәеинраала, апоет иаҧиҵеит ианар 1993 шықәсазы. Усҟан аиааира амш аҟынҙа аабаҟа мзы бжьан. Ицон иҧсыда инхада ҳәа наҟ-ааҟ аибашьра. Ҳаҧсадгьыл рымпыҵархаларц ҳгәылацәа «хазынақәа» ҳабашьуан шаҭарак рзымдырҙо, ашьа кадыршуан, иаарҧыхьашәоз зегьы ирмеигҙакәа идырхәашон, иццышәыртәуан, ҳархьывқәа, акультуратә баҟақәа, амузеиқәа, Аҧсни аҧсуа жәлари ҳнапаҽы иаҳзаагандаз ҳәа. Аҧсуаа ҳхы-ҳаҧсы ақәҵаны ҳаҧсадгьыл ҳахьчон хацәнымырха. Ус анакәха, ҳазшаз Анцәа дугьы

илаԥш ҳхын, ҳаиааир иҭахын: Аурыс ҭарауаѡ ду Д.С. Лихачиов абраҟа иаазго иажәақәа иҳабашьыз ақырҭуа милаҭеилыхцәа рзы заҟа иҟазшьарбагоузеи, ирықәкны иҳәаазшәаҭәҟьа ауп ишыҟоу. «Национализм – это проявление слабости нации, а не ее силы. Заражаются национализмом большей частью слабые народы, пытающиеся сохранить себя с помощью националистичестных чувств и идеологии»*.

Изхысҳәааua, Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Ҳара ҳаԥсцәеи дара рыбзацәеи» ауп. Автор уи еипграфк аҳасабала, баша иахаимыргылеит аԥсуа жәлар рлакә аҟнытә иуԥыло аҳәахьа: «дцо дцо оумаамҭа дныҟәахьаны, аԥсцәеи абзацәеи ахьеиҭнырԥсахлоз дгьылк аҿы днанагеит...» Арҭ ажәақәа ирытцо афилософиа ажәеинраала аидеиатә ҭакы ианаалоит, ишьақәнарҕәҕәоит, уимоу, «акәты ашьыга ашьаԥхыц иҵнахит» ҳәа, ирҳәо аԥсуа жәаԥҟагьы угәаланаршәоит.

Апоет мамзаргьы алирикатә персонаж иԥьеишьоит, илакәишьоит лацәеихьшь ҟамҵакәа ицәарҭа дахьылаиоу аибашьра иаанагаз, иахылҵыз арыцҳарақәа зегьы анлаша-ѡашаха иԥшьоу акы ыҟамкәа, иахьышьақәнаргылаз. Ииашоуп, адунеиаҿ иҟоу зегьы ҳәаак-ҳәаак шрымоугьы ихаиршҭуам, аха ԥьоукы (дызҿу ҳгәылацәа «хазынақәа» роуп) атәым ԥсадгьылс иҟарҵарц азын еибашьуа рзы иҟоу аа изеиԥшроу:

Ифан иалгеит рыламыс,
Урҭ рыцәгьацәыԥхамшьара
Ԥьара ҳәаак амамзаап...
Аха, уеизгьы аԥсҭазаара,
Ицәырнагозаап амаӡа, –
Иаанарԥшуеит иҿаҿаӡа,
Досу дзыԥсоу зегь, –

* Д. С. Лихачев. Избранные работы. Ленинград: Художественная литература, 1987. С. 467.

Аиаша нхоит ииашаʒа,
Адунеи зегь бгозаргьы,
Рымчқәа рыма иныгәнысуа
Адунеи зегь ржьозаргьы,
Ҳа ҳаԥсык ишиаɷымсуа
Дара рыбзацәа зегьы.

Ажәеинраала иатԥоуп итԥаулоу, узырхәыцуа афилософиатә ҭакы. Ииашоуп, аɷымҭаҷы автор иаахтны имҳәазаргьы иатԥумбаарц залшом абас еиԥш иҟоу ахшыɷзцара: Аԥсадгьыл ахьчаразы иҭахаз, уи дфырхаҭоуп, ԥсра иқәым, насгьы ани ақәылаɷ, ампыҭахалаɷ иԥьынԥьым, иус злам атәыла дабашьны, ашьа рɷашҭас икаҭәаны ԥсадгьылс иҟасҭоит ҳәа иаҷу, дзабашьуа рыԥсызаҭәык дара рыбзацәа зегьы ишиаɷымсуа, дыԥсы хьшәашәан дшыҟоу. Абри ахшыɷҭак ауп апоет иажәеинраалаҷ иихәарц ииҭахыз, уи сахьаркыралагьы агәылыршәара илшеит.

Иааизакны, насгьы хшыɷҭакык ацәа иҭагʒаны иуҳәозар, Кәасҭа Герхелиа егьырҭ аԥсуа поетцәа, ашәҟәыɷɷцәа (араҟа иатԥанакуеит, зкалам ҭары ала аҕа иҷагылаз ажурналистцәа, апублицистцәа, аҭарауаа) зегь реиԥш, инапы итԥыҵуаз, игәы-иԥсы ирылхны иаԥиҵоз, амцаԥшь згәылҟьоз ипатриоттә жәеинраалақәа аҕа хәымга ауаɷра зцәыʒыз игыгшәыг хаҷсахьа злаҟаз ахсаала иаша дықәныҟәан иҭихуан, арентген шәахәа ақәыԥхазшәа гмыграс, хәымгарас ɷнуҵҟалеи, дәныҟалеи излаҟаз зегьы адәахьы ицәырганы иааирԥшуа иақәыʒбаны, насгьы иҟарҵо, рхы шымɷаԥырго шҳақдароу аахҭәаны иззымдыруаз иднарбон, акультура ду ҳамоуп, хҭоурых ҭаулоуп, адунеитәи ацивилизациа иахаҭарнаку ажәларқәа ҳреиуоуп ҳәа иҷехәоз, ибақьуаз, арахь ауаɷытәыɷсара – зегьы ирыцку – заҟа иацәыхараз, амц аиқәырҷаҷараз заҟа иҳәаш-гашыз, заҟа игыгшәыгқәаз.

Игыгшәыгʒами аԥхәыс лыԥсы шҭоу амца далажьны дызблыз?! Игыгшәыгʒами аԥшқацәеи аҳәсеи, ахымхәацәеи ажәѡан иалазблыз?! Агыгшәыгатқыс излеиҕьузеи,амилатҭ рдаракәац, рҭоурых, ркультуратә баԥақәа еиқәыҷыҷы изгаз, изблыз, уҳәа убас заԥа уҳәарызеи?!.

Сыззаайуа, Кәасҭа Герхелиа аибашьра анцоз аамҭазы иаԥитҵаз ажәеинраалақәа излалукааша рхатә хаҧра шрымоугьы, иааизакны ухаҧы иааганы уахәаԥшуазар, имѡашьо иубоит, Аԥсны жәлар Рԥьынҵьтәылатә еибашьра атема иазкны иаԥҵоу апатриоттә жәеинраалақәа зегьы рыԥны еиԥш, хықәкы хадак рыманы, хҭак ишеиҵтадыршәуа. Уи иԥшьоу Анцәа ду иҳаиҭаз Ҳаԥсадгьыл гәакьа аҕа иалцареи, нас хҵеицәа доумыжьхақәа иаадрыԥшыз афырхатҵареи пафос ҳаракыла амцаԥшь зҵоу поезиатә цәаныррале и раарԥшра, аибашьра аҭәагашоура аҵабыргхаҭа илабҧабатәны иахьатәи аԥхьаѡ изы мацара акәымкәа, уи ишьҭагыланы уашьҭан иааиуагьы, аҭоурых ишатҵасу еиԥш, аилкаа иаша иманы аԥатҵара ауп.

Абас еиԥш иԥоу аҷыдаратә ҟазшьарба сара иалызбаауеит, 1992–1993 шықәсақәа раан ицоз Аԥсны жәлар Рԥьынҵьтәылатә еибашьра иалиааз апоезиатә (жәаҳәарада, иатҵанакуеит усҁкан иаԥҵаз апрозатә ѡымҭақәагьы), рҧиамҭақәагьы. Сыззаайуа, ҳаԥсуа поетцәа зегьы аҕа хәымга изы рыԥсахы еиԥәыччо, ргәахы ԥжәо ицәымҕра рпоезиатә дунеиаҧ еиларшуа аѡымҭақәа анаԥырҵоз аамҭазы, аҙәы ҳәа дрылагылан Кәасҭа Герхелиагьы. Ус шакәу ҳарҳәоит усҁкан – аибашьра мцабз анкашуаз аамҭаз ииѡыз, аҕа сахьаркыратә ажәала дҧаԥызыххаауаз ипоезиатә рҧиамҭақәа.

Аԥхьаѡ ухатҵкы, сара араԥа зыҙбахә сымоу, сзыхцәажәаз мацара акьыԥхь зымбац, даҽеакала иуҳәозар, ашәҟәы иагәыламлац апоет ипоезиатә рҧиамҭақәа роуп. Насгьы, зегьыҵәԥьа ракәымкәа, изҵанакуа атематиказы еиҳа иԥазшьарбагоуп ҳәа исыԥхьаҙаз,

иалыскааз роуп. Жәаҳәарада, сзыхцәажәаз, анализ ззызуз ажәеинраалақәагьы агәра удыргоит иаҳҳаагаз аибашьра хлымӡаах атематика Кәасҭа Герхелиа ипоезиаҿы ашьҭамҭа мԥашьо иубартә, насгьы аемоциа аҵаны иунырыртә ишаныҧшыз, иҵегьы уазааигәаны иуҳәозар, аибашьра ахаҿсахьа иҵоуроугьы иҵоурамгьы шьҭнакаартә еиҧш, аҧсҭазаара аҵабыргхаҭа иаурашәаны ишҭихыз.

Аибашьра атема асахьаркыратә литературазы бзанҵы иажәӡом. Уи анеиқәтәалак ашьҭахьгьы, аинтервалра зуа ажәашыкәсақәа, ашәышыкәсақәа бжьаларгьы, ашәҟәыԥԥцәа (аҭоурыхҭцааԥцәа уи усгьы дара рзаанаҭ ауп), ажәа сахьарк азҟазацәа еснагь иаҿцаауеит, уи ахкаара иҭаҧшуеит.

АИБАШЬРА АНЕИЛГАГЬЫ...

Ажәлар рыҧсадгьыл аиқәырхаразы аибашьра зхызгаз, амца шыра иалганы рхы ақәҵо аиааира згаз, ҳәарас иаҭахузеи, ирыкәыҕәҕәо аҟынӡа акырӡа ирызтәазаргьы, уааҧсыралагьы материалтәлагьы ааха ҕәҕәа роузаргьы, имгьаӡо, насгьы лассы-лассы имжьыжькуа ахәрақәа аӡәырԥы ирзыннажьзаргьы, имгәырҕьарц, агәалаҟара бзиа рмоурц ҧхьаҟатәи аҧеиҧшхә лаша иазымхәыцырц, ирыгу-ирыбзоу еихшьаланы рхаҿы иаарымгарц залшом. Ус иҟоуп аҧсҭазаара адиалектика, еиҳаракгьы Аҧсадгьыли, аҭоурыхи, ажәлари наԥьнатә аахыс ирыдҳәало азҵаарақәа рҿы. Аҭоурых аӡбахә анысҳәах, исгәаласыршәарц сҵахуп XX ашәышыкәса аурыс ҵарауаԥ ду, акультура ҳарак злаз аинтеллигент Дмитри Сергеи-иҧа Лихачиов иажәақәа: «Человек воспитывается в определенной, сложившейся на протяжении многих веков, культурной среде, незаметно вбирая в себя не только современность, но и прошлое своих предков.

История открывает ему окно в мир, и не только окно, но и двери, даже врата. Жить там, где жили революционеры, поэты и прозаики великой русской литературы, жить там, где жили великие критики и философы, ежедневно впитывать впечатления, которые так или иначе получили отражение в великих произведениях русской литературы, посещать квартиры, музеи – значит обогащаться духовно.

Улицы, площади, каналы, дома, парки – напоминают, напоминают... ненавязчиво и ненастойчиво творения прошлого, в которые вложены талант и любовь поколений, входят в человека, становясь мерилом прекрасного. Он учится уважению к предкам, чувству долга перед потомками. И тогда прошлое и будущее становится неразрывными для него, ибо каждое поколение – это как бы связывающее звено времени. Любящий свою родину человека не может не испытывать нравственной ответственности перед людьми будущего, чьи духовные запросы будут все множиться и возрастать»*.

Араҟа иаазгаз Д.С. Лихачиов иажәақәа аурыс культура иақәкны ишҳәоугьы егьырҭ амилаҭқәа зегьы рзы, аҧсуаагьы убраҟа ҳналаҵаны,ирыҵаркуа,изызнархәыцуа рацәоуп, еиҳаракгьы, ҳара ҳаиҧш аибашьра ҭәагашоура зхызгаз ажәларкәа рзы аҭоурых ахь ихьанарҧшуеит, ираҽсны ицахьоу аамҭеи иахьатәии еиҿдырҧшыртә еиҧш.

Аҧсуа жәаҧҟа шьахәк ыҟоуп: «икаҳаз изхара каҳара ҟалом» ҳәа. Абри ауп ирыхьыз ақырҭуа мпыҵахалаҽцәагьы. Ҳақәырхырц иаҧшьыргаз аибашьра, ианаҵаха даҿа цәгьацәыҧхамшьарак ҳзырхәыцит. Уи аполитикатә, аекономиктә мацәаз (аблокада ҳәа изышьҭоу) аҭакра акәын иаанагоз, даҿакала иуҳәозар, Аҧсныҟа узлацауа узлаауа агәашәқәа ыҵарбаҟа раркра, ажәлар рыфа-рыжә

* Д. С. Лихачев. Избранные работы. Ленинград: Художественная литература, 1987. С. 485.

аагарҭа ыҟамкәа аҟаҵара. Абри аус хәымгаҷы ашьажәɷы Шеварднаҙе дицхрааит, инапы ииркит иɷыза ду (СССР ахырбгара ауп урҭ еизааигәаазтәыз) Урыстәыла раԥхьатәи Ахада Ельцин. Аԥсуаа еибашьрала ианырмыхәа, амла иакыр, ахьҭа иакыр, ҳнапаҷы ишԥаҳзаамгари, иабаҳацәцои ҳәа иахәаԥшны аекономикеи, аполитикеи, акультуреи аусхкҟәа зегьы рҷы ҳамɷакәа адыркуеит, дара ртәала, аҵыстцәҟьа захымԥрааруа. Аха ргәы иажьеит, аԥсуаа абиԥарала иааруа еилаҕьахьоу рдоуҳа аԥсымчхара иазымиааит, ихьамҵит, рҿаларԥсны ɷнапыкла иркит рҵеицәа доумыжьхакәа рхы ақәҵаны иргаз аиааира. Ииашоуп, Аԥсны жәлар аблокада ианҭакыз аамҭазы, иаарылыжжуама уҳәо аҟынҙа ауадаɷрақәа жәпакы рхыргеит, аха еиҵасҳәоит, рхы ладмырҟәит, абжьааԥнытәи аԥсҭазаара ыкәҳа ицон ишцац, иаҷын рлитература, рыҵҵаарадырра, рҟазара арҷиара, реконоика ашьапы ақәыргылара. Итцабыргуп, ажәытәҙа аахыс, аибашьра аԥсабара ишацәаɷоу еиԥш, моралла иуашәшәыраз, иҕәҕәамыз, зхада хәыцырҭа змамыз ауаа рыԥсыҿракәагь цәырнагеит, ахатә мал арҳарахьы еихаз, аԥсыцәгьара зиааизгьы ҟалеит. Ҳәарада, аибашьра иахылҷиааз арҭ анегативтә цәырҵракәа иахьатәи ҳауаажәларратә ԥсҭазааратҷы ихьааугартә аҟара ана-ара аҵып амазаргьы, уи ус иааидкыланы уахәаԥшуазар, иҟазшьарбагам ҳажәлар рзы, избанзар, ус акаҳара, аҿыларҟәра ҳаԥсуара азин аҙәгьы инаҵом, дҷанаҳәоит, дааннакылоит, иҟаиҵо шɷееим инарбоит. Аибашьра ашьҭахьтәи ҳаԥсҭазаара ишаабо еиԥш, акырԥьара еилашәа-еилыҵуа ауадаɷрақәа аԥынгылеит, иарҭагәҭасуеит, аха ҳажәлар ракреи, рыхшыɷеилаҵареи, рыгхақәеи, рыԥсыҿракәеи рырҿеираз аус анеицыруа, ианеицнарго, рымч зқәымхо, иззымиааиуа ҳәа проблемак ҟалаҙом. Амилаҭ ахатә хьысҳарақәеи знызынла иҟанаҵо агхақәеи иара игәаҭаны ианақәҙбо, ианарҿееиуа еиҳа хаҳара алоуп, еиҳа алыҵшәа аиуеит,

даҽа тәымуаɯык иҵәылхуа, сзашьҭоузеи ҳәа дахыччаны данахцәажәо аасҵа. Иахьагьы, милаҭ еилыхрак ƙамҵакәа иҳарҳәо кыр ыƙоуп, абраƙа иаазго аурыс литература аклассик Ф. М. Достоевски иажәақәа: «Но узкая национальность не в духе русском. Народ наш с беспощадной силой выставлят на вид свои недостатки и пред целым светом готов толковать о своих язвах, беспощадно бичевать самого себя, иногда даже он несправедлив к самому себе – во имя негодующей любви к правде, истине.... С какой, например, силой эта способность осуждения, самобичевания проявилась в Гоголе, Щедрине и всей этой отрицательной литературе, которая гораздо живучее, жизненней, чем положительная литература времен очаковских и покорений Крыма.

И неужели это осознание человеком болезни не есть уже залог его выздоровления, его способности оправиться от болезни... Сила самоосуждения прежде всего – сила: она указывает на то, что в обществе есть еще силы. В осуждении зла непременно кроется любовь к добру: негодование на общественные язвы, болезни – предполагает страстную тоску о здоровье»*.

Аԥсуа шәƙәыɯɯцәа зегь реиԥш, Кәасҵа Герхелиа ипоезиатә, ипублицистикатә рҽиамҭақәа ирнымԥшыр ауамызт Аԥсны аибашьра ашьҭахь ишьақәгылаз аԥсҭазаареи уи ицәырнагаз аƙыба-ʒыбеи. Избан акәзар, апоет ижәлар гәакьа рыԥсҭазаараҽы ирхҭынхьаауаз рҵабыргхаҭа акәын ирҽиамҭақәа шьаҭас ирымаз, ҵаҵгәны ирзышьҭаз. Акы, ари ахақәиҭра зауз Аԥсны аɯнуҵƙатәи аҭагылазаашьа иадҳәалан. Егьи аɯбатәи, иаҵахаз ақырҵуа фашистцәа еиҵарƙәаƙәаз аус хәымгақәа ирхьысуан, асатира ацәаɯа зхубаауаз аграждантә жәеинраалақәа рыла иҽаԥиҿуан, рбыɯражә ааирԥшуан. Убри аамҭазгьы, ҳаɯнуҵƙатәи ҳагхақәеи ҳаԥсыҿрақәеи

* Достоевский Ф.М. Полн. Собр. соч. в 30 т. Т. 20. Л. ,1980. С. 22.

ртәы иҳәоума, мамзаргьы ҳгәылацәа «хазынақәа» аибашьра ашьҭахьгьы иаадырԥшуа ауаҩымрақәа, шьапы зҵам, напы змам ринформациақәа адунеи ианахдырҵәо атәы исахьарку ажәа амч ала иана҉аԥиҿуа аума, уи зегьы р҉ы дааԥшуеит доптимистны, Аԥсны жәлар риааира аԥеиԥшхә бзиа шамоу, агәра зго уаҩны.

Жәытәнатә аахыс идыруп апоет иԥсадгьыл ахәрақәеи ахьаақәеи иара ихатә хәрак еиԥш, ихатә хьаак еиԥш ишицрыхо, дшамырҭынчуа. Кәасҭа Герхелиагьы ари еилаҒьахьоу, зҭоурых ҵаулоу ацәаҩа даҵанакуеит, итәышьҭроуп, ус шакәу алацәажәара зынӡасгьы иаҭахӡам, избанзар, ирҿиамҭақәа зегьы ари ахшыҩҵак ахьы рахәыц еиԥш иагәылганы ицоит.

Аԥсны жәлар Рԥьыԥьтәылатә еибашьраҿы иргаз хәызмаӡам аиааира Кәасҭа Герхелиа ирҿиараҿы мазгәыҭра зуаз абаҩхатәра амч ҿыц цәырнагеит, агәаҳәа бзиа инаҭеит. Даҽеакала ћалашьа амамызт, уи ԥсихологиатә факторны иныруан иара. Амала, аԥсуаа рхала иртәымызт ари аиааира, уи бԥьарымцала аагара иалахәын Нхыҵ инхо ҳашьцәа, убас ԥасатәи СССР иқәынхо амилаҭқәа аӡәырҩы рхаҭарнакцәа, аурысҟәа аԥхьа инаргыланы.

Апоет аиааира инаҭаз агәырҒьара дуи Нхыҵтәи ҳашьцәа мыц зымҳәо рабԥьар кны, аҒа баапс иныхразы рхы-рыԥсы иамеигӡакәа ишҳавагылази ртәоуп иаҳәо ажәеинраала «Шәыҟәпраа, аишьцәа, шәҽырба!». Аҩымҭа иаҵагылоуп ԥсра зқәым апоет Иуа Коҭониа ипоезиатә цәаҳәа ссир апоема «Абаҭаа Беслан» аҟнытә иааго:

«Аибаркыра ҳалагылан ҳаныкәашоз...»

Ажәеинраала атекст ахаҭа излаҳнарбо ала, апоет уи иҩит аибашьра анеилга раԥхьатәи амшқәа рзы. Автор аиааиреи ҳашьцәа ргәадуреи лоунытә иныруа, пафос ҳаракыла ашәа азиҳәоит, аҭоурых аҵахьгьы дылбааны уи адаћьақәа еихиршәшәоит:

Мцала иӡрыжәуп ҳабашьҭра,

Аишьцәа Гәашьа илыхшаз;
Шьҭа изгәаҕьызгьы ҳабашьра,
Нхамԝа роуам Кавказ.

Аибашьра амца иаҙрыжәит,
Аҙыш-Ерцахә аԥацәа, –
Рҳәаҭҳажә рыхьҙқәагь ацыржит,
Уашхәа ддырҳәеит раҕацәа.

Апоет ижәлар иргаз аиааира дацԥыҳәаҙаны ирккыкьуеит «Ҳаҳаит амарԥьа, шәас уара, Абҕа еиҵнахт Аԥсынра! Наҙаҙа иԥшьазааит Аԥсуара, Иԥшьазааит анра-аԥара!»

Апоет иажәеинраалаҷы иаҵшьны иазгәеиҵоит ҳаешьара аҭоурых, анкьа ҳшеицыкәашоз «Аибаркыра» ҳалагылан, аха аҭоурых ҙыблара ҳшеиԝнашаз. Зегьы акоуп ҳадгьыл амца анақәҵәиашоз, ҳнапы шеикәҳаршоз ҳаизаны. Ари апоезиа иахылҵыз романтикам, фантазиам, ҳажәларқәа рҵоурых аҵабыргхаҭа ауп. Арҭ аҭоурых адаќьақәа ԝаԥхьа ҵакыла идырҷыцуеит, фактла идырҵабыргуеит Аԥсны жәлар Рԥьынԥьтәылатә еибашьра аан Нхыҵтәи ҳашьцәа хеиҙарак ќамҵакәа идоуаԥшьха абԥьар кны иахьҳавагылаз, иахьҳацеибашьуаз. Урҭ рзы абар апоет ииԝуа:

Адыгьақәа – ҳашьцәа гәакьақәа, –
Ашәуаа – ҳшьа, ҳара ҳда,
Аваинахқәа – абжьас-лас ԥагьақәа,
Шәгәашьамх, ҳшьам – Ќабарда.

Рҵеира зҵас, зышьха-ламыс,
Зыԥсеиҳа ишьҭыхны изкыу;
Ҳгәаќрак жәбама иахьҳаламыз,
Ҳииаира шьарда иаԥсҟыу;

Автор «Аибаркыра» иалибааyа акәашаҩцәа ракәзар, аа рсахьа хашҭшьа аҟәымкәа ишҭихуа:

Ԥшьшьала, ҭынч шьапԥынҵала,
Аҭыԥхацәа шанашәа иҙсоит;
Зегь ҳзыхьчаз шәақьԥынҵала,
Уа идырҷыхар ҳәа ишәоит.

Аихаҙа арҵәон еикәарҵәиуа,
Итанк анжәылоз қәпара,
Афырхаҵа Роберт Кәарҷиа,
Зхақәызҵаз Гагра агара.

Иаса Қьырса-ԥшьа джажаҙа
Дналбаазшәа, илыԥха-игәыԥха, –
Иҩызцәа дрылыччоит дшашаҙа
Арзамеҭ-ԥшҙа Ҭарба дкаԥха.

Ҟалашьас иамои дҳаламкәа,
Ҳшьауардын-ҳԥаимбар, –
Гәажәба Мирод днаҳалабжьарц
Дхәыцуеит иҳагу ҳирбарц.

Иҭынчра, иҷымҭра фымцаха,
Ԥхьарца рахәыцшәа иххоит, –
Зхала ашьажәцәа ирымҵахаз
Ҳ-Таиф ду ичҳара ҳәҳәоит.

Анаҟа, араҟа ҳаҷкәынцәа,
Рынаур нхәыҵҟьоит цәашьҵас.
Рызхәыцра, еес, унышьҭкәыцәа
Уаман инеиуеит умҵарс…

Урҭ зегьы ҳзыхьчаз – зыԥсаҵа шкәакәахаша, ираҳаҵуп, иргаз аиааирагь наунагҙоуп избанзар, «Мцала иҙрыжәуп

ҳабшьҭра, Аишьцәа Гәашьа илыхшаз; Шьҭа изгәаҕьызгьы ҳабашьра, Нхамҩа роуам Кавказ».

Исахьаркны, насгьы ԥхьаҟатәи ҳмилаҭ аԥсҭазаара агәрагара аманы ихыркәшоуп ажәеинраала:

Иҳацеиҩызшаз ҳгәахәарақәа,
Ахьырԥар зшьацқьа каҭәаз,
Рашәахә, ирныҩыз ҳахрақәа
Иахылҵит ансамбль «Кавказ».

Аҳаҳаира амарԥьа, шәас, уара,
Аԥсны хьыԥшымкәа иҟазҵаз!
Умҵәыжәҩа еиҵыхла ҳаԥсуара,
Аишьцәа еиларҵәа «Кавказ»!

Ҳԥьынԥь-ԥшʒа иақәлоу ҳҟазара,
Амчра адунеи иашәырба!
Ажәлар рҟәышра, рҟасара
Шьҭышәкаа, шәықәпраа, шҿырба!

«Агәыхәтәхьымʒақәа» ҳәа хыс измоу ажәеинраала рызкуп Иван Ҭарбеи Еҭери Коҕониеи. Араҟа апоет иааирԥшит урҭ рыԥсҭазааратә лахьынҵа шьҭнакаартә, насгьы ихьыу-хьыууа угәы иҵалартә, ҳмилаҭ культура азын ишцәыʒ дуу унырыртә еиԥш. Ажәеинраала злаҟоу абзиарақәа ртәы уаҳа рыʒбахә мҳәакәа, исҭахуп аԥхьаҩ ишеибгоу идызгаларц, избанзар, акы, уара ухаҭа иҟаиҵарц хәшьарак иаҩызоу алкаа. Ҩбагьы, ажәеинраала акьыԥхь зламбац ала изызку Еҭери Коҕониеи Иван Ҭарбеи ҩаԥхьа иаҳгәалаҳаршәарц:

Зылԥхаҳаура зегь аԥиҵеит,
Изаны, ишәаны,
Заа ишәҭуагь, ихьшәан ишәҭуагь,

Кашәоит зны иҽшәаны;–
Аԥсҭазараҿ шәа шәеиԥылеит
Кыргьы инахьшәаны,
Аха игеит ҽыц ишьҭыԥрааз ашәеиԥш,
Шәыбжьы еиқәшәаны.
Шәызҭаху зегь ҳшәылагәыргьон,
Шәаҳбон шәлашаны,
Зыгәқәа цқьаз зегьы ишәзырҳәон:
Урҭ ыҟоуп еизшаны.
Ҳаԥсуара, ҳкультура шьҭыҵырц,
Еицыжәбон аԥьа,
Шәгәыгра шәыцкәын идышәкылон,
Иблақәа ҭыԥьԥьа.
Аха еснагь гәаҟра-ҵәаҟра
Згымхоз ҳа-ҳ-Аԥсны,
Знымзар зны иазшап, иазҳап ҳәа
Шәнеиуан шәықәԥаны.
Шәымҩа шәҭыла иҭалаҳамызт,
Ирацәан шәзынҟьоз,
Дшәычҳауамызт иҳарамыз,
Ацәгьара ажәла зҟьоз...
Аԥсра анааигьы шәеицаԥылеит,
Шәыжәҩахыр еидҵаны,
Аҕа иуҕә-хьымʒҕ шәаҵамгылеит
Шәыԥсы еиқәшәырхарцы.
Шәыдгьыл гәакьа иазыншәыжьит
Шәыхьыʒқәа ашәаны,
Аԥсуара ыҟанаҵ изалшом
Шәымра ҭашәаны!

Ааи, Еҭери Коҕониеи Иван Ҷарбеи рҩызцәа амилаҭ ахаҭарнакцәа аԥсуара ыҟанаҵ изалшом рымра ҭашәарц, избанзар, аԥсуа жәлар рдоуҳатә культуразы, ихьʒырҳәаганы игылоу абиԥара рзынгьы иҽырԥшыганы

еснагь иаанхоит. Абри хшыҩцакыс иамоуп Кәасҭа Герхелиа гәҭыҕьҕаала агәыбылра аҵаҵаны иифыз ажәеинраалагьы.

Аԥсны аҕа хәымга иазааигаз аибашьра иаҳнаҭаз ацәыӡ хьанҭақәа, ааха ҕәҕәақәа иреиуоуп ҳмилаҭ литературеи, акультуреи, ҳҟазареи, ҳаҵцаарадырреи рхаҭарнак иашақәа ҳҭәыла анҭытцгьы иадыруаз, зыхьыӡ нагаз, зҽахәы нагӡаны изымҳәацыз абаҩхатәра ԥсабарала лахьынҵас измаз ауаа. Убас иҟаз Аԥсны аҵеицәа хазынақәа дыруаӡәкын апоет, Д.И. Гәлиа ихьӡ зху Аԥсны аҳәынҭқарратә премиа алауреат Таиф Шьаадаҭ-иԥа Аԥьба. Аԥсуа ҵарауаҩ ду Шалуа Инал-иԥа истатиак аҽы ишазгәеиҭахьоу еиԥш, ҳмилаҭ сахьаркыратә литература анҩыцхаха инаркны цас иаҟәынҷаблазшәа иаманы иаауеит илахьеиқәҵагоу, зышьҭамҭа убартә инзыжьуа разҟыдарак. Уи убриоуп – абаҩхатәра еицамк зманы иаақәгылаз апоетцәа, ашәҟәыҩҩцәа рҽахәы нагӡаны ирҳәааанӡа, еиуеиԥшым амзызқәа ирыхҟьаны рыԥсҭазаара ҽахҵәеит, ргәы ҭыҕьҕа, рыԥсы ҭыҕьҕа зыматҵ руаз рдоуҳатә культура ишыҟалалакгьы иналхәдаханы ицоит. Ари зыжәлар зҭаху, уаҵәтәи рԥеиԥшхә бзиаз ихәыцуа дарбанзаалакгьы ихьааимгарц залшом, избан акәзар, урҭ раԥьал ахьырхыццакыз, руахҭа ахьааигәаӡахаз иахҟьаны рырҽиараҽы изламлаз акультура асфера ахқәа зегьы ракәымзаргьы, иаҳгәалаҳаршәап, злахьынҵа қәашьдахаз ԥыҵфык: Самсон Ҷанба, Иуа Коҕониа, Қьаазым Агәмаа, Леонти Лабахәуа, Владимир Агрба, Леуарса Кәыҵниа, Алықьса Лашәриа, Сҭеԥан Қәычбериа, Миха Гочуа, Мҭы Ақафба, Владимир Анқәаб, Алықьса Ԥьениа. Аҵарауаа ртәы ҳҳәозар, Арсен Аҳашба, Виктор Кәыкәба, Инна Аҳашба, Артур Аншба, Владимир Аҵнариа, Владислав Бганба, Владимир Дарсалиа, Закан Маршьан, Адгәыр Инал-иԥа, Витали Быҵәба, Маврик Наҷҟьебиа... уҳәа убас егьырҵгьы. Абраҟа зыхьӡ сҳәаз

(исымҳәазгьы нарылаҵаны) ауаа досу рнапы злакыз аус ԥшьаҽы рҽахәы нагӡаны ирҳәаазҭгьы, ҳмилаҭ адоуҳатә культура ачақьмаԥьа заҟа ахаҽра гәылҭәаарыз, аха ус еиԥш изыҟамлеит, ирлахьынҵамхеит, иқәашьдахеит. Аха убас шакәугьы, изыхьӡаз, рыхшыѡ иарҽиаз ҳдоуҳатә культуразы хәызмаӡам малны иҟоуп, еснагь ҳзырԥшӡо ҳаиҭазҳәо акы акәны иианхоит.

Абри зегьы сзырҳәаз, ихәыцырҭаха исызцәырызга Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Таиф» ауп. Уи аԥҵан Таиф Шьаадаҭ-иԥа Аԥьба хабарда аибашьра даналаӡ ашьҭахь. Ҳәарас иаҭахузеи, ҳпоет гәлымҵәаах иилахьынҵахаз – иҳарҭа-сырҭа ыҟамкәа ибжьаӡра – аԥсуа литература згәы азыблуа, милаҭ доуҳатә мазарас изыԥхьаӡо, иѡымҭақәа ззааигәо аԥхьаѡцәа зегьы ргәы ғәғәала иалсит, ихьааргеит, насгьы лабҽаба ирбеит иҳақәлаз ҳаҕацәа хәымгақәа рымч ҳақәхазҭгьы, ԥсыуа зхылаҳәо ҳаҟамкәа амца қьоуқьад ҳажәҵаны ҳшықәырхуаз, ҳшырбылуаз. Ааи, изҽызгьы убри акәын. Рымч ақәымхеит умҳәозар.

Ажәеинраала апоет исубиективтә дунеи амчхареи аҭбаатыцәреи аныԥшуа, Таиф иҟамзаара – хабарда ибжьаӡра – цәгьаӡа ихьаагауа, ѡнуҵҟала иныруа, насгьы иҵаулоу афилософиатә хшыѡзцара аҵаҵаны иҟаҵоуп. Ари, аѡымҭазы раԥхьаӡа ухаҽы иааиуа, убла ихгыло иҟалаз ахҭыс лаԥшҽаба иаҳзырбо поезиатә фактуп, сахьоуп. Аѡбатәи ҳәа сызҽу убриоуп – апоет еиҭа исубиективтәу идунеи иҵарыу алаԥшҳәаа иҵганы, мамзаргьы уи злеибарку ипоезиатә мцаԥшь амчхара абзоурала иаҳирбеит ҳпоет гәлымҵәаах хабарда дыбжьазырӡыз ҳаҕацәа хәымгақәа рымч шрықәымхаз, уимоу, рхы шрыхнахуа ишаршәа-арӡыӡауа, аҟарматыс иаԥызго ибжьы ираҳауа, еихсыгьрада игауа.

Еиҭасҳәоит, аѡымҭа «Таиф» иамаданы аѡада еиқәысыԥхьаӡаз ахшыѡзцарақәа ҳара иаабоит апоет

Кәасҭа Герхелиа исубиективтә дунеихәаԥшра иахылҵыз акы акәны, Таиф Аԥьба иҟамзаара изқәаҭыԥ ҳзымдыруа хабарда ибжьаӡра ҳмилаҭ литературазы иааха ҭәҭәаны ишыҟалаз ахьаагара ауп изызку ҳзыхцәажәо ажәеинраала. Аха Кәасҭа Герхелиа илшеит абри амилаҭ цәыӡ хаҭала инаҭаз ахьаа азеиԥшра аланы, аԥхьаѡцәа зегьы ҳгәы иҭиҳәаартә еиԥш аҟаҵара. Аѡымҭа автор изҵеиҵаз абри аѡбатәи аидара уи аҵакы еиҳагьы иарҭәҭәеит, еиҳагьы исахьанаркит, уимоу, апублицистикатә бжьы ҿаца аханаҵеит. Таиф Аԥьба зыжәлар бзиа ирбоз, зѡымҭақәа ирыԥхьоз акомпозиторцәа зажәеинраалақәа ашәа рылырхуаз, ирҳәоз, абаѡхатәра еицамк змаз поетын.

Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Таиф» санаԥхьа, иаразнак схаҿы иааит аурыс поезиа анцәахәы А.С. Пушкин изкны егьи иқәрахьымӡахаз аурыс поет ду М.И. Лермонтов иажәеинраала «Апоет иԥсра». А.С. Пушкин адиуал аҿы ахамаԥагьа, ахабжьаҟьала Дантес ихымҭала иҵахара атрагедиа М. И. Лермонтов ихаҭа амацәыс еиԥш ишисыз, дшеилнашьааз иԥсихологиатә факторны ишинырыз ауп аѡымҭа ҵаҵҷәыс иамоу. А.С. Пушкин иҵахара М.И. Лермонтов убриаҟара деиланаршит, убриаҟара агәаҭ изцәырнагеит, ипоезиатә мцаԥшь еибакит иѡнуҵҟатәи иаауаз, игәи иԥси ирхылҵуаз ацәаҳәақәа, ихала мацара итәымкәа ижәлар – Пушкин иѡымҭақәа зыԥсаз здыруаз, гәыкала дызҭахыз зегьы ргәы иҭиҳәааит. Убри азоуп М.И. Лермонтов иажәеинраала «Апоет иԥсра» иахьагьы, уаҵәгьы, анаѡсгьы еицакра ақәымкәа изаанхо.

Аԥхьаѡ ухаҵкы, ажәеинраала «Апоет иԥсра» зѡызи изызкуи рыӡбахә зысгәаласыршәаз Таиф Аԥьбеи Кәасҭа Герхелиеи урҭ ираҟарастәырц акәӡам. Урҭ акы, еишьашәалам аамҭақәа ирпацәоуп, ѡбагьы досу рлитературақәа ирхаҭарнакцәоуп рхатә милаҭ ѡаӡара рыманы. М.И. Лермонтов иажәеинраала «Апоет иԥсра» сара абраҟа аӡбахә зысҳәаз, фактк аҳасабала изааз-

газ акы, дара апоетцәа рлахьынҵақәа ахьеиқәҽырҵуа, руахҵақәа ахьтрагьедиахаз, иахьқәашьдахаз, заамурала, мамзаргьы ҳақдарала иахьымҩасыз ауп. Ҩбагьы, ажәеинраалақәа («Апоет иԥсра» – М.И. Лермонтов, «Таиф» – *Кәастҭа Герхелиа*) уаҩцас ухшыҩ рзышьҭны, еиҽырԥшны урыԥхьар иубоит авторцәа ас еиԥш иҟоу аҩымҭақәа аԥырҵартә еиԥш алшара рызҭаз-азеиԥш ҟазшьа змоу амилаҭ иаиуз ааха иахылҵыз ахьаа шакәу. Игәы ҭыблаауа иԥсахы еибакуа аҳәынҵқар ихатәымчра дақәыҙбауа ауп М.И. Лермонтов ажәларқәа амацәыс еиԥш ирылаҷҷаз ажәеинраала шиҩыз. Кәасҭа Герхелиа абри аԥсихологиатә ҭагылазаашьа иманы ауп Таиф Аџьба изкны ажәеинраала шаԥиҵаз. Убригьы, Пушкин иҵахара Лермонтов амца шинаркыз еиԥшҭәҟьа ауп Таиф Аџьба хабарда ибжьаҙра ицәа-ижьы ишанырыз дшеилнаршшааз, иоуз ицәанырра апоезиахь изихаз, уи ала ихиҽырц зиҵаххаз. Насгьы, арҵ апоетцәа аҩыџьагьы рбаҩхатәра ҟаиматҵла иалшеит рхатә хьаа – жәлары зегьы ирхьааны аҟаҵара, аарԥшра. Абри ауп, аҩада ишысҳәахьоу еиԥш, 150 шықәса инареиҳаны аинтервал зыбжьоу, насгьы еицәыжәлам, еицәатәыму аамҭақәа ирылиааз, ажәеинраалақәа еизааигәазтәуа, аԥхьаҩгьы аҵоурых аамҭахьы дхьазырԥшуа. Саргьы абри афактор ауп М.И. Лермонтов иажәеинраала «Апоет иԥсра» абраҟа исгәалазыршәаз.

Аԥхьаҩ ухаҵкы, араанҙа иҟаҳҵаз аҵоурыхтә хьаҵрақәа азырханы, Кәасҭа Герхелиа игәаҵанҙа инаганы иапиҵаз ажәеинраала «Таиф» маҷк аҟара ҳнагәылаԥшып. Уажәнатәгьы исҳәоит, апоет иобиект хада – хабарда аибашьра хлымҙаах иалаҙыз Таиф Аџьба – идҳәаланы ицәыриго зегьы иуникалтәу амилаҭцәа рхоуп, поезиатә хаҽсахьақәаны иаарԥшуп. Ус шакәу аҩымҭа актәи ацәаҳәақәа инадыркны иубоит. «Лаҕырҙушәа Аџьаа рзыхь ацаҟь иаҽыкьаса илеиуеит», – иҩеиуеит

апоет Аԥьаа рзыхь аханатәи ацқьареи уи изҽыкьаса илеиуа ацаҟьеи метафоратә ҟазшьала рхаҽсахьақәа аарԥшуа. Араҟа, ишаабо еиԥш ҳәоук ауп иҟоу, аха уи заҟа уанаҳәозеи, заҟа уархәыцуазеи, насгьы Аԥсны аԥсабара ишахылҵыз убоит. Амала, уи аҙыхь агәы иалоу, абжьааԥны еиԥш ишылахҽыхым макьаназ «Аҙәгьы издыруам иара агәыхь, Ауаа зыжәра ишнеиц инеиуеит», избанзар, дыҟам иара аҵеи. Аҙыхь еиҳагьы ихьаанагоит, иара аҵеи аҽены аҵыхәтәаны акәны-давсны данцоз ҽамԥак аҙы ахьимжәыз, саауеит ҳәа мҳәакәа давсны дахьцаз. Аха уи гәырҟычгак иаԥызан иаҳәоит абас: «Џьалхап акәымзар, апа Давсны дцома иҙыхь мба» ҳәа.

Кәасҭа Герхелиа иԥымҭа афырхаҵа Таиф Аԥьба ихаҽсахьа иҵегьы игәылырҭәааны сахьаркырала иҵаҳаҭыгьаны аҟаҵараҽы поетикатә мыругақәаны, аха аԥсҭазаараҽы ареалра рыланы ихы иаирхәоит дахьиз, дахьааҙаз ишьха қыҵа ԥшҙа Ачандара аԥсабареи уи ажәытә, аҽатә угәалазыршәо аҵоурых аҟнытә даҟьақәаки, насгьы урҭ атрибутқәа зегьы дара рҵеи иԥсы шрылаз, дышрыҽҳәараз имырхьааҙакәа иаҵубаартә еиԥш ицәыргоуп.

Аԥсадгьыл азы иҵоуроу ауаԥы заамурала уи наҙаҙа данаԥха, данацәыз иуаажәлар ракәым, иара аԥсабараҵәҟьагьы ианыруеит, ихьаанагоит ҳәа рхәоит аԥсҭазааратә ԥышәеи адырреи згымыз ауаа ҟәыҷақәа. Иҟалап ус акәзаргьы, нас баша ирҳәома жәаԥҟаны, ак ахьырҳәо ак ыҟоуп ҳәа, мамзаргьы бга зҭам аҭыԥра (аҳаԥы) ала ҭашҙом.

Изхысҳәааува, Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Таиф» аниԥуаз аԥада иаазгаз ахшыԥзцара, мамзаргьы иашьашәалоу дазхәыцит, ихаҽы иааигеит ҳәа агәааанагара урҭоит абарҭ ацәаҳәақәа уанрыԥхьалак:

Аԥьаа рбаҳчаҽ ҟарматцыск,
Аԥхын ныиаст, ац ааихымҵит,

Иазаамгеит ма ҭысхәык, ҭәицк,
Аҭра азымҳаит, ԥакгьы азхымхит:
Иамаҳаит уи есшьыжьы,
Игәыҭгаган, иршәаҳәаган,
Уи зышьцылахьаз абжьы;

Ари хьаанагоит аҟарматцыс, аха «Иалшои, рыцҳа аҟарматцыс? Акзатцәык – агәырԝара, аԥсы нахшәааҧза аԥьабара».

Апоет анаԝстәи ицәаҳәаҟәа еиҳагьы рҧакы дырҭбаауеит, Мидара-ԥшҙа ашҭа дыԛәнабаауам: «Дыдрыԥшь шыҟоу еснагь иԥшуаз, Зқыҭа, зыжәлар ирыхҙыҙоз, Жана изымҳәаз зҳәоз ауаз, Зашәа ссирқәа абраҟа иҷыхоз» уи атцеи гәлымҧәах. Ас ахьыҟалаз, ҳәарас иатаҳузеи, Мидара-ԥшҙа адәы шьардаҙа ихьаанагоит, аха уигьы аҟарматцыс еиԥш иамычгәышьоузеи, мацара «Џьалхап акәымзар, апа Дыҙма ибаԝгьы рымба» ҳәа агәынқьыбжьы згәылԝуа азҧаара ыԛәнаргылоит аҟароуп иалшо.

Ажәеинраалаҷы иаабоит афырхатца хабарда ибжьаҙра аԥсабара ахаҭа заҟа агәы иалсыз, иалакьакьаз – еиҭарсу ахшыԝзцара рхархәарала. Азнык азы аԥхьаԝ игәы иаанагар ауеит аҟарматцыси Мидараԥшҙа ашҭеи рыгәтахәыцраԛәа иреалтәым, ихыҭҳәаауп ҳәа. Ииашоуп, аҟарматцыс Мидара-ԥшҙа ашҭеи ргәалахьаақәа автор ирҷиратә фантазиа ауп изхылҧыз, аха ара иҟоуп урҭ «аперсонажққәа» рыгәра злоугаша фактк. Уи убри ауп – Мидара ашҭа зырԥшҙауа абри аԥсабара ссир иара аԝымҭа зызку ихаҭа дшазыҟаз, иԥсы шалаз уаназхәыцлак, лакԝакрада ухаҷы иааиуеит, рыгәра уго-ит аҟарматцыси Мидара ԥшҙа ашҭеи ирҳәаз, ирԥьабаз зегьы шыԥсҭазааратәу, ишҧабыргхатоу. Убри азоуп автор поетикатә мыругак еиԥш, урҭ ихы изаирхәаз зҷы мцәажәо, аха ихаҷсахьақәан ҳцәа-ҳжьы ианырыртә изыҟаиҧаз. Абри анаԝсангьы, арҭ адеталькәа ирымоуп ибзиоу даҿа ҟазшьакгьы. Уи убри ауп, акы,

ажәеинраала, ирҳәаахьоу, еиҭеиҭарҳәаахьоу акәымкәа, иҽыцу апоезиатә хаҽсахьа аҭубаауеит, ѡбагьы, амилаҭ цәа аханаҵоит, даҿакала иуҳәозар, аҧсуа поет ишиѡыз насгьы ишаҧсыуа жәеинраалоу удыруеит иага бызшәакәа рыла еиҭаугаргьы. Ихҧахаз, Таиф Аԥьба поетк, патриотк иаҳасабала дахьиз, дахьааҙаз, ишьхақыҭаҧшҙа Ачандареи уи иаакәыршаны иҟоу аҧсабареи дшырзааигәаз уимоу, иаргьы ишизыҟаз рҳәоит.

Ишаабо еиҧш, Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Таиф» хыхь иазгәасҭаз ахшыѡзцарақәа рыҽгьы инҵәар алшон, акәап иргылар ауан, избан акәзар, уи иаанарҧшуеит ахшыѡзцара нагҙа: апоет гәлымҵәах Таиф Аԥьба харада-барада ихабар ҳәа акы ыҟаҙамкәа, изқәа аҭыпгьы уаѡпсы изымдыруа ибжьаҙра дзыҽгәыҳәаауаз иҧсабара гәакьагьы ихьаанагоит иҟамзаара.

Автор абра даагыларгьы, афырхаҵа хада ихаҽсахьа аазырҧшуа ауаѡ ахьаа изҭоз, агәалеи аҕа ицәымҕреи уззырҵысуаз аѡымҵа ыҟан. Аха ажәа сахьарк азҟаза Кәасҭа Герхелиа ус дымныҟәеит, ииашангьы иҟаиҵеит. Ажәеинраала «Таиф» иаҵеиҵеит аидеиа зырҕәҕәоз, даҿа еидара хьанҭак. Уи ҳпоет гәлымҵәаах Таиф Аԥьба хабарда ибжьаҙра ҟазҵаз ҳаҕацәа хәымгақәа ирыкәыҙбо абаѡхатәра еицамк бзанҵы ҧсра шақәыми ртәы зҳәо, асахьа метафоратә хәыцшьала иҵызхуа апоезиатә цәаҳәа ссирқәа рыла ихиркәшеит:

Дыҟоуп! – илакьит Аҿбаарҵа*
Дыҟоуп! – иқәит Ачандара: –
Таиф иҵынчра, игәаҵа,
Таиф иапсуара, иҧсабара,
Ахреиҧш иҽагылт аҕа!
Ҳгәаҕь згәаҕьу уажә даабама, –
Иажәа хысит имцаха,
Иабԥьар ҭымҟьакәа дҵахама?!

* Акәара-зиас.

Уи дшазымшьуаз рбеит аԥсра,
Изацәшәаазгьы уиоуп ишьра,
Аԥьныш-гәымха жәлантҵәакәа,
Анҭ Кавказ ду «анцәакәа»,
Ирзыблакьар знык ишьа,
Нас изилгаӡоз ԥьышьа,
Абрыскьыл иеиԥш ицәшәаны,
Ҳаԥык дарҵеит дҽаҳәаны;
Уажәгьы ишьҭоуп урҭ рыҿшьы
Рхы рыхнахуазаап ибжьы.

Ааи, абаѽхатәра иашаҵәҟьа аԥсабара изнаҵаз апоет Қьаазым Агәмаа иажәакәа ҳацырхырааны иаҳҳәозар, цәеи-жьи ԥсыргьы инхоит ажәа ԥсра-ӡра ақәымкәа. Абри ахшыѽзцара ауп иҳанаҳәо, ишьақәнарҕәҕәо Кәасҵа Герхелиа иажәеинраала «Таиф».

Аԥсны жәлар Рԥьынԥьтәылатә еибашьраҽы иргаз аиаааира ду рыбла аш хнаҵеит, ргәы еиҟәнажәеит ҳаҕацәа хәымгакәа. Аха урҭ аибашьра ашьҭахьгьы иахьаҵахазгьы рзымхакәа, иԥхамшьаӡакәа иҟам, ианым, шьапы зҵам амц информациакәа еиқәырҿаҽеаны адунеи ахыртҵәара иалагеит. Ари ацәаѽа бааԥсы қьабзк еиԥш ақыртцәа рда-ршьа иаланы аханатә иаауеит аԥсуаа иҳаҵанакуа, иҳадҳәалоу азҵаарақәа рҽеы. Иара иахьагьы урҭ ркьыԥхь, ррадио, ртелехәаԥшра ҿааихак рымамкәа ишҳәацәаац иҳәацәоит, ҵаҵгәы змам амифқәа аԥырҵоит. Абраҟа – еиҭасҳәоит, ақырҵуа нацистцәа аԥсуаа «ҳапроблемақәа рыӡбараҽы» иарҕьажәѽаны, зегьыҵәҟьа ракәымзаргьы, ирывагылоуп П. Ингороҟва имцырку, иԥашәдоу, насгьы ицәырԥхашьагоу «итеориа» иацзыргызуа ақырҵуа шәҟәыѽѽцәеи аҵарауааи. Иҵахырҵәаз абыз иаҳәац аҳәоит ҳәа, ирҳәо аԥсуа жәаԥҟа иугәаланаршәо ииашамкәа зхы мѽаԥызго, ҳазлаҟам, зынӡас ҳхы иҵам, ҳгәы иҵам алакә ҷьашьатәқәа ҳзаԥызҵо, ибҕьаауа аҳауа – ае-

фир иалазҭо, акьыԥхь аарханы аԥхьаҩцәа ирылазырҭәо ауаа рымц-быжәрақәа аԥсырҭа иақәкны иҩуп Кәасҭа Герхелиа иажәеинраала «Аекспромт». Уи епиграфк еиԥш иаҭаргылоуп: «Ателехәаԥшра ҩаԥхьа иҳанаҳәаз амц иазкны». Ажәа «ҩаԥхьа» амацарагь иаҳәоит Қарҭааи урҭ рхы зҷышуа ирыцәнымхо, Останкино амаҭ зуа атележурналистцәеи аԥсуаа ирызку, мамзаргьы ирузшәа, ирҳәаазшәа, иҟарҭазшәа аинформациа ԥаршеиқәа лассы-лассы ишдәықәырҭо, ауаажәларратә ԥсҭазаараҷы аханатә аахыс ажурналист иажәа аҭаки аҳаҭыр зынӡаск агәхьаа мкӡакәа, рхаҷы иаамгаӡакәа.

Ажәеинраала «Аекспромт» шьаҭас иамоуп ателехәаԥшра Останкино иҟанаҭаз ахытҳәааи ақырҭцәа ҳабашьраҷы ианаҭаха, Аԥсны ианалцаха ирызцәырҭыз азхьрақәеи агәазыҳәарақәеи. Апоет ишыԥхаз иоуз «аматериал», ҳәарас иаҭахузеи, ирцәажәеит асахьаркыратә ҩаӡара агымкәа. Автор иаахҭәаны, днахыкәша-аахыкәшо акәымкәа, иҳәоит: «Останкино – амцқәа рҳәага, Ҩыстаа-цәажәа – ҿамыршьага, Амилаҭқәа реичырчага». Ус иҟамызҭгьы уи иаанагомызт ажәабжь еилагәагәа: «Арӡынба иац иҳәеит ҳәа Гаага, Аԥсуаа ишьҭызшәа Чеченҭәыла, Ихдырбгарцаз Урыстәыла». Ари ажәабжь ашәи-ҭышәи иузнамго алақәа ирлакәуп. Уи ашьҭахь игылоу, авторцәас иамоу зусҭцәоу апоет иҷаҷаӡа иаҳирбоит:

Убарҭқәа зегьы еилазҟәаҟәо,
Згәы иҭоу ашҳам, ашьаҟәаҟәа,
Зыԥхыӡ иалоу Гагра, Аҟәа,
Ҩаԥхьа иқәтәарц аԥсуаа ҳҟәаҟәа;
Ирхашҭызаап урҭ Баҭаҟәа,
Ҵыԥх дышрылгаз еилаҟәаҟәа.

Апоет зхы зымакәачраха иҳажәлаз ҳаҕацәа Баҭаҟәа ҵыԥх иҟаиҵаз – ишеилеиҟәаҟәаз – ргәалаиршәоит, ирхашҭзар ҟамлои! Атәым тәылақәа иреиԥхыӡуа, нас-

гьы дара иртәушәа збауа, жәаҳәарада, ргәалашәарақәа маҷуп, рыхшыԝ ампыҵахаларахь иԥыруеит азын аҵоурых адаќьақәа ирынбалоит. Ареванш иазгәышьуа рхаҷсахьақәа зынӡа ииашаны иҵырхуеит абарҵ ацәаҳәақәа:

Еиҵадәыцәлар Аԥсны ҳгоит ҳәа,
Ирҕәҵәыҵәќьан иаҳфаӡоит ҳәа, –
Ирмаҳацзаап аԥсуаа ирҳәоит ҳәа:
Иахнаԥаазгьы ижәԝа ҭќьоит ҳәа, –
Насгьы иҵќьо, знык икаҳан,
Иќалом ҳәа изхара каҳа!

Кәасҵа Герхелиа аԥсуа шәќәыԝԝцәеи аҵарауааи зегь реиԥш ақырҵуа журналистцәа Аԥсни, аԥсуа жәлари, ҳиааира дуи ирызкны акьыԥхь заадырхоз, аҳауа иалар-ҵоз ихыҵҳәааз аинформациа ԥаршеиқәа дырҷагыланы ипоезиатә ԝымҵақәа рҷы мацара акәмызт иахьҷаԥиҷуаз. Уи аабоит ипатриоттә публицистикатә статиақәеи радиола иқәгыларақәеи рҷгьы. Усќангьы, апоет иабԥьар хада икалам ала урҵ драбашьуан, иҷаԥиҷуан рымцҳәарақәа аарԥшны.

Аԥхьаԝ ухаҵкы, ишубо еиԥш, араанӡа сара срыхцәажәеит Кәасҵа Герхелиа ипоезиатә рҷиамҵақәа, шамахаӡак акәымзар зегьы, иазгәасҵеит урҵ баԝхатәрала ишаԥҵоу, ҳсахьаркыратә литература иажьны, иацәаны ишалалаз, насгьы аԥсуа поезиа аҵаацәара ду аҷы излалубааua ирымоу аҷыдарақәа.

Кәасҵа Герхелиа ирҷиаратә мԝа, егьырҵ иԝызцәа, аԥсуа поетцәа, ашәќәыԝԝцәа зегь реиԥш, аамҵа уадаԝ иалиааит, аха аамҵа уадаԝ иќанаҵоз ақәыгәгәара ҳқырҵуатәра азын дагьарҕәгәеит милаҵ поетк иаҳасабала, ихдырра еиҳагьы ишьҭнахит. Ааи, ари иԥьашьатәӡам, аԥсабара адиалектика аԥќара хадақәа ируакуп, избанзар, иуҷагылаз амчеиқәаҵәа уаҷагыланы ухаҵа уанықә-

ԥо амч ҷыда улалоит ақәԥарахь иухо. Ақыртуара Аԥсны амҟәыл еиԥш ианахаԥаз аамҭазы, ари аҭагылазаашьа аԥсуаа зегьы ирныԥшуан, ргәы рнархьуа аҟынӡа ирныруан, аха зегьы раҵкыс ирыхҭынхьааруан ҳашәҟәыԝцәеи, ҳҵарауааи, ҳҟазара аусуԝцәеи, иара убасҵәҟьа аӡәыкԝыԥьак аҭакзыԥхықәу аҭыԥқәа рҽы иаанханы иҟаз аԥсацәагьы рыжәлар зҭашәаз аситуациа, хьааргон ирылшоз маҷын умҳәозар.

Аԥсны иаҳхысыз XX ашәышықәса 30-тәи, 40-тәи 50-тәи ашықәсқәа рылагамҭа аҟынӡа иҟаз Ленинтәмилаҭтә политика аилахәарақәа, азалымдыррақәа, иаартны акәымзаргьы, инхәыҵак-аахәыҵак, насгьы, еиҭарсу алегориатә хшыԝзцарақәа рхархәарала, аԥсуа поетцәа ашәҟәыԝԝцәа рԝымҭақәа иахьырныԥшқәоз ыҟоуп, еиҳарак ус шакәу убоит Сталин ихаҭара культ ианақәыӡба, аԥсуаа ршьа зыҕрагәаз Бериа ажәлар раҕа ҳәа адамыҕа инҵаны данаԥырырх инаркны ҳлитература иаланагалаз апоезиатә, апрозатә ԝымҭақәа рҽы*. Абраҟа жәаҳәарада, еиҳа активра аадырԥшуан ааскьатәи абиԥара ирыҵанакуаз ҳашәҟәыԝԝцәа. Амала, уаԝы ихьааигартә иҟоуп абри азҵаара уаԝҵас иахьахцәажәам, иахьыҵҵаам, усҟантәи ҳҭагылазаашьазы ҳсахьаркыратә ԝымҭақәа зынӡаск ак рымҳәаӡазшәа, зынӡа рҽырдагәаны иавсны ицазшәа ҳахьахәаԥшуа. Ари, жәаҳәарада ҳлитератураҭҵаареи ҳакритикеи иадуԥхьаӡалаша агхақәа ируакуп ҳәа сахәаԥшуеит, сыгәгьы иаанагоит хымԥада, изызхьаԥштәу акы акәны аԥсуа критикеи алитератураҭҵаареи рҽаԥхьа ишьҭоуп ҳәа.

Кәасҵа Герхелиа ипоезиа иамоу ахатә ҷыдарақәа, аԥхьаԝ ухаҵкы, ишубо еиԥш, ирҽиаратә нысымԝа

* Абраҟа иаагаз ахшыԝзцарақәа иҵегьы инарҭбааны аԥхьаԝ ибар илшоит смонографиақәа: «Қьаазым Агәмаа» (1964) «Миха Лакрба (1980), «Иван Папасқьыр» (ԝ-шәҟәыкны иҟоу, 1991,1996). «Леонти Лабахәуа» (1977) рҽы. – *Р. К.*

санырзааҭгылоз, нас иҩымҭакәа анеилсыргоз, конкретла иазгәасҭеит урҭ рцәаҩатә ҟазшьа, рҩышьа форма, рстиль иарбан традициоу дзықәныҟәоз, дыззааигәаз абызшәа ацқьара ахьырныҧшуа уҳәа убас жәпакы. Уажәы урҭ еиқәысыҧхьаҙаз зегьы ҩаҧхьа рзааҭгылара, рыхцәажәара аҭахны исыҧхьаҙом. Амала исҭахуп, абраҟа иаазгарц, ажәа рыстарц, Кәасҭа Герхелиа ипоезиа бзиа избо, ахә ҳаракны изшьо иҩызцәа апоетцәа, ашәҟәыҩуцәа, аҵарауаа еиуеиҧшым аамҭакәа раантәи рҳәаахьақәа. Сгәы иаанагоит урҭ зегьы акы, апоет ипоезиатә хаҷсахьа (сара исцәагхазгьы убрахь иналаҵаны) ихадырҭәаауеит, иҵегьы инаҙааҙаны иҟарҵоит ҳәа. Ҩбагьы, еилыхха иубоит Кәасҭа Герхелиа поет-лирикк иаҳасабала апоетцәеи, ашәҟәыҩуцәеи, аҵарауааи ирҷиамҭакәа данцәырҵ нахыс аханатә ишрызҷелымхаз, ипоезиа бзиа ишырбоз, ибаҩхатәра агәра шыргоз.

Аа ус шакәу зырҵабыргуа афактҟәа: Кәасҭа Герхелиа раҧхьаҙа акәны ажәеинраалақәа ркьыҧхьра даналага, абаҩхатәра шимаз азгәеиҭеит, усҟан зхаҭагьы икритик қәыҧшыз, аха агәырҵҟәыл бзиа шимаз, асхьаркыратә литературазы игьама шыбзиаз, еилыкка ишыҟаз ааҧшхьан акык-ҩбак урысшәалеи аҧсышәалеи акьыҧхь збахьаз истатиақәа рыла, иахьа уи Аҧсны анҵытҵгьы еицырдыруа ҳҵарауҩ ду, академик Шоҭа Салаҟаиа. Абар уи ииҩуа: «Ишышәра ишәыз поетны даақәгылеит Кәасҭа Герхелиа. Уи иажәеинраалақәа (еиҳараҙак аҵыхәтәантәиқәа) омашәа ирхоуп аҧсуара ацәа. Урҭ аҧсуа ҧхьаҩ игәы зкыша, игәы зырхыҵхыҵша атемақәа ирылихуеит, аҧсуа ҧхьаҩ игәы иақәшәаша ажәақәа рыла дцәажәоит. Арифма «аҳаҭыр» аҟнытә ажәа иахьаҭыҧым инеигом. Уи иаирҳәоит иара иаҳәарц иахәҵоу, иара зызшоу. Ари даара кырзҵазкуа акоуп апоезиа аус азураҷы».

Ишаабо еиҧш, акритик қәыҧш, Шоҭа Салаҟиа иҳәаахьа – абаҩхатәра змаз дышцәырҵыз ҵабыргыхаҭахеит.

Ҳҵарауаѡ ду академик Шоҵа Салаҟаиа истатиа «Игылааит иԥымҵәакәа» Кәасҵа Герхелиа диижьҭеи 60 шықәса аҵра иадҳәаланы ииѡыз аҟны ҳаԥхьоит: «Жанртә тематикатә еилазаашьала уахәаԥшуазаргьы шьарда иҵбааупК.Герхелиа поетк иаҳасабала исахьаркыратә лаԥшҳәаа. Уи ирҽиаратә интересҟәа обиект хадас ирымоу, ҳәарас иаҵахузеи, Аԥсни аԥсуареи роуп: ҳара ҳажәлар ржәытә, рҽатә, рҵоурых, иахьатәи рҵабырг, ҳажәлар рцәаѡа, рҟазшьа, рыбзазашьа аарԥшра, аҙыргара. Абри атемоуп изызку автор илирикатә жәеинраалақәеи иашәақәеи реиԥш иҟоу ажанр маҷқәа ирыҵаркуа иѡымҵақәа инадыркны, инеиҵыху аепикатә, алирика-еипикатә ԥҵамҵақәа – ипоемақәа рҟынҙа».

Ажурнал «Алашара», №4, 2001 шықәсазы иҵыҵыз аномер аҟны абаѡхатәра еицамк змоу, апоет апрозаик Мушьни Миқаиа иѡуеит ухаҷы иааганы узырхәыцша Кәасҵа Герхелиа изкны абас: «Апоет инарцә гәашә данҵалалак ашьҭахь ауп ҳара илитературатә ҭынхазы бзарҙык ҳҳәоит ҳәа ҳаналаго. Апоет идунеи данықәу, еиҳа ажәа ԥха, ажәа қьиа аниҵаху, иара изыҳәан ажәак аԥсра ахәшә ианизаѡызоу, иажәеинраалақәа рыг-рыбза гәыкала ианҳәатәу, ирҽиара аус ихы-игәы аназҵаҵатәу, усҟан ажәак уи ихьҙала аҳәара аԥсра ацәа ахаҳкаауеит. Ус акәын аханатә аахысгьы ишыҟаз, ус ауп иахьагьы ишыҟоу. Ари, ҳәарас иаҵахузеи, рыцҳара дуҙҙоуп. Апоет дахаабаауеит аҕьара иаѡызоу, гәы зҵам, хы зҵам аԥсшәа. Дахаабаауеит аѡызара гәакьа, аразра, аиашара.

Абри аѡыза алахьынҵа иоуит аԥсуа лирик ду Анатоли Аҧьынҧьал. Абас иҟалеит Кәасҵа Герхелиа ипоезиа алахьынҵагьы. Иахьа абра ианаҳҵо ҳѡыза илитературатә ҭынхақәа акьыԥхь зымбақәац роуп. Ҳәарас иаҵахузеи, ажәеинраалақәа зегьы хырҵәагак еицҭыхым. Аха урҵ ажәеинраалақәа ѡуп Кәасҵа Герхелиа ибызшәала. Апоет аԥсуа бызшәа аиҷыхырҵақәа ҽеила идыруан. Ԥсыхәа ахьынҙамаз ипоезиа абызшәа араҙара дашьҭан.

Абри аԥхьажәа хәыҷаҽы апоет иажәеинраалакәа реилыргара ҳалагом. Амала, еиуеиԥшымыз ашықәсқәа рзы иҵыжьыз ашәҟәқәа «Аԥсҭазаара абжьы», «Анарха», «Ацәлаа анышәҵуа», «Ахәыцрақәа ррыԥхра», апоема «Наҳар» игәɯарамкәа иҳарҳәоит Кәасҭа Герхелиа дышпоет лирикыз.

Сара исҳәар сылшоит Кәасҭа Герхелиагьы иқәрахьымʒаны ииз поетуп ҳәа. Уи иаԥхьаҟа аԥеиԥш бзиа змаз, иҵегь збызшәа аихаҳара зылшоз, зпоезиа ажәа иҵегь изырлашоз поетын. Алахьынҵа лахьынҵоуп. Игага дзахымԥеит апоет. Аха иаҳзынижьыз ипоезиа, ибызшәа ахаара аапынтәи аʒаʒа еиԥш ицқьоуп».

Уажәы иаазго Кәасҭа Герхелиа изку астатиа «Зиеҵәа кыдшәаз арҿиаɯы», авторс дамоуп абаɯхатәра змаз ашәҟәыɯɯы, ҳмилаҵ сахьаркыратә литератураҿ злагала ду ыҟоу, ааскьа иҳаԥхаз ҳɯыза гәакьа Никәала Ҳашыг. Уи иаҵшьны иазгәеиҵоит дзыхцәажәо апоет аԥсуа поезиаҿы аʒәы ҳәа зыхьʒ наʒаʒа иаанхо дышреиуоу. Никәала Ҳашыг ииɯуа:

«Абаɯхатәра змаз апоет, апублицист, Аԥсадгьыл апатриот, аԥсуа литература иаҵагылаз аҵеицәа ируаʒәкыз, ажәа азҟаза, ҳɯыза бзиа, ҳɯыза лаша, Кәасҭа Герхелиа дҳалагыламижьҭеи уамак шымҵуагьы, ҳара иаҳнырхьеит ҳлитература уи дшазымхо.

Кәасҭа Герхелиа акьыԥхь аҿы дцәырцит 50-тәи ашықәсқәа ралагамҵаз. Уи аамҵа иахьа ҳаназхәыцуа, аиашаз, иԥьоушьартә иҟоуп! Усҟан «аԥсуа жәлар» ҳәа аҳәара иаҟәыҵхьан – агырқәеи ашәанцәеи реиԥш аԥсуаагьы «қырҵқәахахьан». Ҳлитература акәзар, «Қырҵтәыла амраҵашәаратәи алитература» ҳәа акәын ишашьҭаз.

Абас еиԥш ажәлари урҵ ркультуреи атрагедиатә аамҵа ианҵагылаз аԥсуа дгьыл аҿы аԥсуа шьац аауам анырҳәоз аамҵазы, Кәасҭа Герхелиа алитературахь раԥхьаʒа ишьаҿа еихигеит. Усҟан иҟамызт алитературатә журнал,

иҭыҵуамызт ашәҟәқәа. Аԥсышәала ицәажәоз «Аԥсны ҟаԥшь» заҵәык акәын, уигьы алитературеи акультуреи ирцәыхаран, «аԥынҵа» укыр аԥсы нахшәартә аарла аԥсы ҭакьакьан. Абас еиԥш аԥсҭазаара шҵааршәызгьы, уарла-шәарла акәзаргьы, ашәҟәыҩҩцәа ҿарацәа рыбжьқәа неиларԥсон. Уи машәырны иҟамлазар акәхап: иҟалап, иаҳзымдыруа доуҳатә мчык иарҿыхазар урҭ абаҩхатәрақәа? Нас, аҵыхәтәан, Аԥсны иахажьыз ашәшьы еиқәаҵәа нахысны, ҳлитература аиҭарҿиара амҩа иананыло аамҭазы, уи арҿиара иазхианы иаагыларц акәзар? Ус аиԥш ҳҳәартә иҟалеит аҵыхәтәан: 50-тәи ашықәсқәа рҽанааҩыршоз, еҵәаԥьаа реиԥш, амцабз рҿықәҳәҳә ҳлитература иааҵагылеит ашәҟәыҩҩцәа ҿарацәа. Урҭ рыгәҭа дгылан Кәасҵа Герхелиа. Усҟан ажурнал «Алашара» аҭыҵра иалагеит, Аҟәатәи апедагогтә институт аҿы аԥсуа филологиатә факультет аадыртхьан. Урҭ рҟны алитературатә ԥсҭазаара еилашра аҽазнакуан, ашәҟәыҩҩцәа ҿарацәа рзы ижьиирҭаны, иуниверсалны аҟалара иаҿын. Убри алитературатә ԥсҭазаара еилашыра еснагь далахәын Котикгьы.

Аинститут даналга ашьҭахь Котик аус иуан ашәҟәыҩҩцәа реидгылаҿы, ажурналқәа рредакциақәа рҿы, иара убас апартиатәи асоветтәи органқәа рҟынгьы. Урҭ инарываргыланы иҭыҵуан ишәҟәқәа, алитературатә ԥсҭазаара активла дшалахәыц далахәын. Инеизакны уи иԥьабаа рацәан алитературеи акультуреи русскқәа зегь рҿы.

Аԥсҭазаараҿы аиԥш, алитератураҿгьы зегь лахьынҵаклахьынҵак рымоуп. Кәасҵа Герхелиа иакәзар, дшыхәыҷыз аиҭымра ихьӡазгьы, уи иацу ауадаҩрақәагьы дырииаины, ихатәы ԥьабаала аԥсҭазаара ду ахь дкылсит. Аха абраҟагьы агәамбзиара ихьӡан, еиҳа рҿиарала аус аниушаз аамҭазы 15–20 шықәса агәыхь бааԥс иман. Убри иахҟьаны апоет Кәасҵа Герхелиа имаз абаҩхатәра изоужьыз ишықәсқәа ирҭагӡаны ҳлитература иадиҵартә алшара инамҭеит убри ичымазара.

Ус шакәызгьы, поетк иаҳасабала, илшазгьы маҷзам, уи инапы иҵыҵыз иажәеинраала шьахәқәеи ипоемақәеи илагаламҭа бзианы ииаанхоит ҳлитератураҽы.

Иҷыданы иазгуаҭатәуп Кәасҵа Герхелиа аибашьра аан, иара убас аибашьра ашьҭахьгьы, игәамбзиара дышҽанаҳәозгьы, ирҽиаратә ус аҽы активра шааирԥшыз.

Арҽиара ус анаѡсгьы, зхаҭара еиҿкааз, абаѡхатәра змаз уаѡын: уи дшәаҳәаѡын, дкәашаѡын, шьахәла апианино аирҳәон, ҟазшьала длафҳәаѡын, дуаѡылахҽыхын, дѡыза бзиан, иара убас ауа-аҭахи иѡызцәеи рзы дгәыбылѡын.

Абас иҟаз уаѡын Кәасҵа Герхелиа. Игуамбзиара даиааины ирҽиаратә усгьы еиԥмырҟьаҙакәа, ацәгьагьы абзиагьы дрыхьҙо дҳалагылан аҵыхәтәантәи амш аҽынҙа. Иахьа уи дҳалагылам иѡызцәа, аха ҳлитератураҽы уи даанхоит ԥсра иқәымкәа».

Кәасҵа Герхелиа диижьҭеи 50 шықәса аҵра иадҳәаланы, апоет акритик Владимир Занҭариа абар иицуа: Кәасҵа Герхелиа дыруаҙәкуп ѡынѡажәижәабатәи ашықәсқәа рзы поезиатә бжьы ҽацала ҳауаажәлар рҭынч бзазара иазышәаҳәаз, иара убриалагьы зырҽиара ахы зкыз аԥсуа поетцәа. Аибашьра ахлымҙаахқәа зегьы зыхганы, уи атрагедиатә ҵыхәтәа бааԥсқәа ириааины, ѡаԥхьа еизҳа-зыгьареи апрогресси рымѡа ианылаз асовет жәлар поезиатә ажәа цаҳә-цаҳәла ргәазырхаҵара – иреиҳау уалԥшьаны иаақәгылеит, усҟантәи аамҭазтәи апоетцәа рҽаԥхьа. Уи апоезиа иаҵаз аграждантә пафос ҳаракы ѡашьара ақәымкәа ииаԥшит К. Герхелиа иажәеинраалақәа рҽгьы…

К. Герхелиа раԥхьаҙатәи иажәеинраалақәа реизга «Аԥсҭазаара абжьы» 1959 шықәсазы иҵыҵыз, иагәылалаз ажәеинраалақәа «Аԥсны», «Сара сгәыргьара», «Амч дуззаа», «Избоит», «Алакә лабҽаба» уҳәа егьырҭгьы рҽы апоет ԥсахрада дазиашоуп иара ирҽиара атема хада – ажәлари

апартиеи ракзаара, насгьы асоциалисттә ԥсҭазаара аинҭәылара амѡала ԥхьаӄа изго аамҭа афырхацәа рзыргара.

Апоет аѡбатәи ишәӄәы «Анарха» аҽы иаҳагьы аҿарҭбааит уи итематика, иналукааша жәеинраалақәаны уи иагәылалеит «Дкәашоит ан», «Уаридада» уҳәа егьырҭгьы. Аԥсадгьыл иазку ажәеинраалақәа инарывргыланы ицәырҭит абзиабаратә лирикагьы.

1980 шықәсазы ашәӄәҭыжьырҭа «Алашара» иҭнажьит апоет ахпатәи иеизга «Ацәлаа анышәҭуа». Иҽыцу ахшыѡзцарақәеи ацәаныррақәеи улаԥш иҭашәоит ари ашәӄәы еиднакыло ажәеинраалақәа жәпакы рҽы...

Аринахысгьы К. Герхелиа имч-илша дамеигзакәа аус иулашт ирҽиаратә лшарақәа реихаҳаразы».

«Еицакра зқәым апоезиатә ҭынха» ахьзуп афилологиатә ҭцаарадыррақәа рдоктор, академик, Д.И. Гәлиеи Гь.А. Зизариеи рыхьз зху Аԥсны аҳәынҭқарратә премиақәа рлауреат Сергеи Лад-иԥа Зыхәба Кәасҭа Герхелиа изикыз астатиа. Уи кьыԥхьын агазеҭ «Еҭәаԥьааи»ажурнал «Алашареи» рдаӄьақәа рҽы. Уаӄа шәаԥхьоит:

«Аԥсуа поетцәа аҙәырѡы дреиԥшны Кәасҭа Герхелиа ақәра наҙа имоуит, ачымазара бааԥс илаҿены иӄаз иахӄьаны заанатҵ иԥсҭазаара далҵит. Иара даныхәыҷыз дахьиз, дахьаазаз ҒӘада ақыҭан ашкол данҭаз инаркны ажәеинраалақәа рыѡра далагеит.

Апоезиатә цәалашәара зыхӄьо абри ауп ҳәа инҭкааны иахьа уажәраанҙагьы аҙәгьы издырҙом. Кәасҭа Герхелиагьы апоезиа арҽиара далазхалаз закә мчу изымдырҙо ауп ишыӄалаз. Ихаҭа иѡуан 1982 шықәсазы: «Сара раԥхьаҙа ажәеинраала зѡит ишыӄалаз саргьы исызгәамҭазакәа. Усҟан сара стәан ԥшь-класск рҽы. Ирҳәоит ажәеинраала аѡышьа удырҵар ҟалоит ҳәа. Иара убасгьы акырынтә ирҳәахьеит уи шзалымшо. Сгәанала,

рахәыц зхам ачамгәыр узырхиараҳа, уи ԥсабарала излам иузирҵом. Иалшоит иуҵар арифмақәа реиқәыршәашьа, аха ажәеинраалатҵәҟьа аѡышьа – мап».

Хыхь-хыхьла мацара уахәаԥшуазар, апоет иԥсҭазааратәи ирҿиаратәи мѡа акыр иеизадоуп, ахҭыс дуқәа адубало иҟам. Диит иара 1932 шықәсазы. Иқыҭантәи ашкол даналга ашьҭахь, иҵара иациҵоит Аҟәатәи арҵаѡратә училишьчеи Аҟәатәи аҳәынҭқарратә арҵаѡратә институти рҿы. Иаамҭала аррамаҵурагьы ихигахьан, далгахьан Иреиҳаҙоу апартшколагьы. Апоет иԥсҭазаара зегьы реиҳа иззикырц ииҭахыз алитературатә рҿиара шакәызгьы, еиуеиԥшым егьырҭ акыр ус хыккәагьы инапы рылакын, еисымшатәи абзазаратә ҟыба-ҙыбагьы игмызт. Аҭакԥхықәра зцыз акымкәа, ѡбамкәа амаҵурақәа ныҟәигахьан. Еиуеиԥшым аамҭақәа рзы аус иуан агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь, ажурналқәа «Алашареи», «Амцабзи» рредакциақәа рҿы. Аԥснытәи ашәҟәыѡѡцәа реидгылеи аԥсуа драмтеатри рҿы. Иара убас акыр аус иухьан апартиатәи аҳәынҭқарратәи усбарҭақәа рҿгьы.

Ҳәарас иаҭахузеи, Кәасҭа Герхелиа иԥсҭазаараҿы инапы злакыз егьырҭ аусҟәа ипоезиатә рҿиара излаԥырхагаз, излаԥышьклаҳәуаз ыҟан, акыр аамҭеи амчи рықәиршуан. Аха дызҿызаалакгьы зегь реиҳа алитература арҿиара гәҭыхас иман. Апоет дзыхьҙази дызхьымҙази дрылацәажәо иѡуан: «Изыхҟьазаалакгьы сҿынеиҵыхны алитература амхаҿы аус зуртә санзыҟамлаз аамҭа рацәоуп. Амала, сахьыҟазаалак усс сызҿызаалак зегь раԥхьа исызгылан апоезиа. Уи сара исыгәҭыхан, исыгәҭыхоуп, исгәыргьаран, исгәыргьароуп, исгәырѡан, исгәырѡоуп, исыԥсҭазааран, исыԥсҭазаароуп».

Иҵабыргыҵәҟьаны, абарҭ иара иажәақәа хьаҳәаԥаҳәада идырҵабыргуеит иҭынханы иҳамоу иаԥҵамҭақәа. Кәасҭа Герхелиа ипоезиатә рҿиамҭақәа

еидыркылеит еиуеиԥшым аамҭақәа рзы иҭижьыз аизгақәа: «Аԥсҭазаара абжьы», «Анарха», «Наҳар», «Ацәлаа анышәҭуа», «Ахәыцрақәа ррыԥхра». Апоет акыр иажәеинраалақәа еиҭаганы иркьыԥхьхьан урысшәала, украин бызшәала, қырҭшәала уҳәа уб. иҵ.

Ҳәарас иаҵахыузеи Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәеи ипоемақәеи сахьаркыралеи идеиатә ҵакылеи еиҟарам. Ара иаҳԥылоит зеиҧьаҟам абаҩхатәра бзиа иахылҵит ззуҳәаша акымкәа-ҩбамкәа аԥҵамҭақәа. Иҟоуп иԥсыҷқәоу, заамҭа цахьоугьы.

Еицакра зқәым, аамҭас иааилакгьы иаҵамзуа ракәны иԥхьаҙатәуп Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәа: «Уаридада», «Сқыҵа мҩала», «Дкәашоит ан», «Ахәыцра иагазшәа ашьхақәа», «Аԥсуеи аԥсуареи», «Аҷаҳа», «Ахәыцра еишьылқәа», «Ианшәарҭоу Аԥсынра», «Акапеи кылҵәа», «Маҵурала», «Уи ахаҵа аԥсуара ихы ақәиҵоит» еиԥш иҟоу жәпакы.

«Апоет иаԥҵамҭақәа рҷы аԥызара амоуп Аԥсадгьыл абзиабара атема. Аха сыԥсадгьыл бзиа ишызбо ҳәа ус баша игәы даатасуа акәымкәа ихатә лаԥшҳәаа икылхны, аҧыдарақәа аманы иаабоит. Уи ус шакәу агәра ҳнаргоит акы иадамзаргьы, аҷырԥштәы аагар. Абри аганахьала акыр иҟазшьарбагоуп ажәеинраала «Сқыҵа мҩала». Ара еилыхха ҳцәа-ҳжьы, ҳахдырра ирнырыртә иҳәоуп иҳараку ицқьоу автор ицәаныррақәа, ҳара аԥхьаҩцәагьы урҭ ицеиҩаҳшартә иҟоуп:

Ихәыҷуп ҳәа уи азы изҳәада,
Сқыҵа тәылоуп сара сзы.
Сыԥсы зларсу сқыҵа ҒӘада,
Иаргьы аларсуп са сыԥсы.
Аԥсҭазаарахь сшьаҷа ԥшьшьала
Еихызымгеи сқыҵа мҩала.

Апоет иаԥцамҭақәа ирныԥшуеит аԥсуа жәлар рҵасқәа, рқьабзқәа, рҵоурых, рҷаԥыцтә ҳәамҭақәа бзианы ишидыруаз. Иҟазшьарбагоуп аԥсуа фольклортә традициа, лымкаалагьы аҭацаагарашәа амотивқәа шьаҭас измоу, еилацаланы еихышәшәо, ацқьареи агәынкылареи марианы, илахҷыхны иѡу, изѡыдоу ацәаныррақәа уззырҵысуа ажәеинраала «Уаридада». Уахынлоуп, ажәѡан каххаа итҵәцоуп. Иааҟәымҵҙакәа ақыҵа иалыѡуеит игәышьҭыхгоу, игәыҟаҵагоу ашәа. Ԥҳәызбак хаҵа дцоу, арԥыск ԥҳәыс дааигоу еилкаамзаргьы, автор (аԥхьаѡгьы) деигәырҕьоит иаҳауа, избанзар, уаридада шәарҭам, ианагь абзиоуп изызҳәоу. Апоет гәазыҳәараны имоуп иааиԥмырҟьаҙакәа ақыҵа иахыѡларц аҭацаагарашәа:

Уаридада, уаридада,
Уаридада мақәа,
Уа дызҳәада, уа дызгада,
Ԥҳәыс дызгада, хаҵа ицада?
Аус злоу убри акәым,
Ирҳәалааит иԥымҵәакәа,
Уаридада мақәа.

Кәасҵа Герхелиа ирҷиаратә ҭынхаҷгьы хазы уаѡы иаликаартә иҟоуп 1992–1993 шықәсқәа рызтәи Аԥсны Аџьынџьтәылатә еибашьра иазкыз иажәеинраалақәа. Урҭ рҷы апоет дрықәыҙбеит ақырҭуа аккупантцәа (ажәеинраалақәа «Ашьа», «Ианшәарҭоу Аԥсынра!» уҳәа уб.итҵ.).

Апоет еиҳараҙак хшыѡзышьра зиҭоз, игәцареикуаз ижәлар гәакьа рҟазшьа бзиақәа, ртрадициатә ҵасқәа ракәын. Аха итҵоурам ауаагьы илаԥш итҵашәон, ҕаҕәалагьы дрықәыҙбон. Ҷырԥштәыс иааҳгозар, ажәеинраала «Уи ахаҵа аԥсуара ихы ақәиҵоит» аҷы зыҙбахә ҳәо аперсонаж зегь рыла дыбзиоуп, акгьы игҙам, ажәала аԥсуара ихы

ақәиҭоит, аха аԥсыуа шәҟәык иҩны иҩнам, аҩыжәреи «Ререшьа» аҳәаралеи мацароуп аԥсуара аматҵ шиуа».

Академик Сергеи Зыхәба Кәасҭа Герхелиа илитературатә ҭынха иазкны иҩит ихатәроу ҩ-статиак: «Еицакра зқәым апоезиатә ҭынха» (икьыԥхьуп агазеҭ «Еҵәаԥьаа» адаҟьақәа рҿы, апоет диижьҭеи 70 шықәса аҵра иадҳәалан), «Зҿахәы аҳәара иахгәаҟуаз апоет» (икьыԥхьуп ажурнал «Алашара» аҟны). Сара араҟа иаазгаз агазеҭ «Еҵәаԥьаа» ианыз ауп, иара уигьы маҷсаҷқәак агырханы.

Уажәы Кәасҭа Герхелиа илитературатә ҭынхазы ажәа иаҳҭап абаҩхатәра змоу апоет, апрозаик Терент Михаилиԥа Ҷаниа истатиа «Уаридада» азышәаҳәаҩ». Абар ахаҭагьы:

Аҵых ҵәцара, аҵых ҵәцара,
Иушо злахьынҵада?
Абар иқәлоит уажәшьҭа ашара,
Аха иамам ҵыхәаԥҵәара,
Иааҩуеит Уаридада.

Арҭ ацәаҳәақәа аагоуп еицырдыруа аԥсуа поет, ауаажәларратә усзуҩ, изаамҭанымкәа зыԥсҭазаара иалҵыз Константин Герхелиа иажәеинраала неиҵых «Уаридада» аҟнытә. Абри ада даҽа ҧҵамҭак нимыжьыргьы Константин Герхелиа аԥсуа литература, инеизакны аԥсуа культура дазынхон арҭ ашьхақәа реиԥш зуаҩытәыҩсара цқьаз, ҩнуҵҟала иԥшҙаз, амшын еиԥш згәы ҭбааз, ахьшьыцба еиԥш хара инаԥшуаз, избоз зыԥсадгьыли зыжәлари исахьарку ажәала ашәа рзызхәо поетны.

Константин Герхелиа дреиуоуп Асовет жәлар злагылаз Аҧьынҧьтәылатә еибашьра дуҙҙа ашьҭахь арҿиаратә мҩа ианылаз, поетк иаҳасабала ашьақәгылара, ашәра иалагаз аԥсуа рҿиаратә интеллигенциа. Арҭ ашықәсқәа

зырхьанҭоз аибашьра ахала акәмызт, уи дырхьанҭон аԥсуа школқәа раркра, аԥсуаа рхатәы бызшәа рымхра, ркультуратә хәышҭаарақәа рырцәара. Убас шакәызгьы Кәасҵа Герхелиа ажәеинраалақәа иҩуан.

Кәасҵа Герхелиа данысит аԥсҭазааратә мҩа уадаҩ. Уи шамахамзар дреиԥшуам иаабахьоу ашәаҳәаҩцәа, ашәаапҵаҩцәа. Апоет иажәақәа шәоуп, изоуп, амаркатыл бзиа еиԥш ицҳафыруеит, рҭыԥқәа рҿы игылоуп, рҳәаақәа ирҭоуп, нбанк иадамзаргьы имыцхәны ирыдубалом. Аԥсабарала апоет игәы-иԥсаҿы иаԥшәымахаз амузыка, уи абжьқәа рбеиара – ажәеинраала аиқәыршәараҿы, илаԥшхырԥагоу хьтәы лабаны иҟалеит. Ари алабала апоет иажәеинраала имыцхәны иалаз амихуан, ибжьон, еиқәиршәон, иззиҩыз ажәлар ргәаҿы инеиртә, рлымҳаҿ инаҙартә иҟаиҵон. Ари зынҙа иџьашьатәҙам.

Константин Герхелиа ибаҩхатәра иаҳагьы иҵауланы, ихарҭәааны, иҵбааны иааԥшит Аԥсны иҟаз Аџьынџьтәылатә еибашьраан. Ари аибашьра апоет ианаҳәеит ҭоурыхла, шьҭрала, ҟазшьала, ҭеиҭԥшла, хәыцшьала, хаҵарыла ҳара иаҳзааигәаҵәҟьоу адыга жәларқәа, аҟабардақәа, ачерқьезқәа, абазақәа шракәу, урҭ рыда Аԥсны инагҙаны Аԥсынра акәҙам, Аԥсны – иахьа дацла ари адгьыл иамадоу аԥсуаа ҳаиԥш, даргьы ԥсабарала ишалахәу. Анцәа иакәым сумырҳәан, аха ари иаҳхысыз аибашьра заҵәык ауп аешьа дзакәыҵәҟьоу ҳара ҳахдырраҿы иаазгаз. Убри ауп «Аԥсназыхәан са сҭахозар» зыхьзу ажәеинраала аҿы Нхыҵтәи аибашьҩы-аешьа иажәа ҳәа аҵаѡны апоет изҳаиҳәо:

Сҟама наухьысыр – уааихнахт,
Аҕа изын ус иамоуп ҟазшьас;
Згәы ҭрысыз адыгьак, ваинахк
Дыжәбар, уи ԥхыҙуп шәызжьаз.

Исуалԥшьоу ԥҟароуп иара, –
Рҵасҟәа еилазгом ҳзыхшаз, –
Кавказ иахьыблоу Аԥсынра,
Сыхьчарц сааишьҭит ҳазшаз.

Кәасҭа Герхелиа длафҳәаѡын. Уи илафҳәара ахатә ҷыдарақәа аман. Дыччомызт. Ихы-иҷы иреицакзомызт. Уи илафқәа ишиҳәалак еиԥш удырччомызт. Иҳәаны даналгалак, ҵытрак ашьтахь акәын уандырччоз, уандырччоз акәым, уандырхәыцуаз.

Константин Герхелиа дпоетуп. Шьта иаамҵазар ҟалап уи иѡымҵақәа еизганы, хаз шәҟәны аҵыжьра, иара дзыѡназ аѡны аҵзаҷы ихьзи ижәлеи змырзуа аѡыра аҟаҵара.

Ирҳәоит ахаҵа иашаҵәҟьа – аѡны иргылар ауп, арԥыс диааҙароуп, аҵла еиҵеиҳароуп ҳәа. Арҭ зегь рынагзара дахьзеит.

Ииашоуп, ихаҵа дҳалагылам, ҳшымгәыҷуаз идунеи иԥсахит, аха наҙаҙа инхоит ииѡыз, исахьа ԥшза, иҟазшьа бзиа, ицқьара.

Апоет, апрозаик Терент Ҷаниа Кәасҭа Герхелиа изикыз ажәа ахьаанҵәо исҭахуп иацыстцарц ҳҵарауаѡ ду, аҭоурыхтә ҭцаарадыррақәа рдоктор Валери Леуардиԥа Бигәаа истатиа «Уаридада, уаридада, уаридада – мақәа» ҳәа хыс измоу аҟнытә лкаақәак. Уи кьыԥхьын Кәасҭа Герхелиа диижьҭеи 80 шықәса (2012) аҵра инамаданы агазеҭ «Аԥсны» аҟны. Иара далагеит Кәасҭа Герхелиа иажәақәа рыла: «Иахьатәи аԥсуа культура ҳаналацәажәо, зегь раԥхьаҙа ҳхаҷы иааиуа, ҳабз ахы иқәу ҳлитература ауп. Ажәа мыцхәхом, – аԥсуа литературоуп ҷышәрак здыруа зегьы ҳаиҵазааҙаз, аԥсҭазаара агьама ҳзырбаз, ацивилизациа ҷыц агәашә ҳзаазыртыз, занаатс иҳамазаалакгьы, ҳнапы злакызаалакгьы. Ажьаҳәеи аԥсынгьырии ҳанрыбжьагылаз наҳәааҳәырҵак, ԥсгарҵак аныҟамыз аамҵақәа рзы

ҳлитература ҳара ҳзын идунеин, икосмосын. Уи зыбзоуроу ахы иатҵагылаз рымацара ракәым, ҳәарада, уи рыбзоуроуп акалам аанкыланы аԥсышәала иԥуаз зегьы, атҵыхәа иатҵагылазгьы днарылатҵаны».

Аԥсуа литература иатҵагылаз абжьара биԥарақәа рырҽиара атәы анаҳҳәо, Кәасҭа Герхелиа ҳивсны шьаҽакгьы ҳзыҟатҵом. Ҭоуп, уи иара ишиҭахытҵәкьаз аматҵ анизымуаз ыҟан, дахызгоз рацәан, аха шәымҭак иадамхаргьы ипоезиа давамгылеит, игәы ацәымхьшәашәеит илиршазгьы маҷзам.

Аҟыбаԥ злоу ауаԥы инапы злаку аус аҧы дзымҵаныҳәо нцәахәык димазароуп, еиҳарак «аматҵа» ахы аникуа. Кәасҭа Герхелиагьы ибаԥхатәра ишиҵанаҳәоз ала, ари арҿиаратә тенденциа дзацәымцеит, зегь раԥхьаҙа иргыланы, аԥхьатәи иажәеинраалақәа рҧы:

Атҵх ҭынчуп, еиқәышьшьы,
Суадаҧ сыҟоуп схала.
«Атық-атық» – сгәы абжьы
Слымҳа иҵаԥуеит ҕәҕәала.
Ҭаха сымҭо, сеимырхха,
Сыркыуп. Сыркыуп хәыцрашәк.
Сҟалозаргьы сааԥсаха,
Сара схәыцра аҟәыҵра,
Мап, изалшом, уи иауам,
Иацлоит, иацлоит сгәеисра.
Иныҟәысцоит скалам,
Ашьҭа амырҙырц сгәы аисра.

Ахы инаркны атҵыхәанҙа, ажәеинраала ацәаҳәақәа зегьы ирытҵыԥуеит Баграт ду ибжьы, еиҳаракгьы, аритми арифмақәа рыртәашьеи рганахь ала. Нас? Нас Кәасҭа Герхелиа иԥшааит иара итәы – аԥсуа поезиатә дунеи аҧы аҷаҙәы ипоезиа иаламԥашьо иара ипоезиа…

Аха аԥсуа жәлар – «Кәасҭа Герхелиа» – рҳәарц азы уи дызнысыз амҩа, иԥсҭазааратә мҩа, даара имҩамариамызт. Аха аҳәгьы инапы данымԥшыло, ихатә усҟәа иара ихала иҳбо дҟалеит. Уи гәадуран, уи насыԥын Котик изы, ииҭахыз-дызҭахыз зегьы рзы.

Инасыԥ анасыԥ ацнаҵеит Котик Натариа Гәлариа-ԥҳаи иареи реиқәшәара, реибадырра. Иара деиҭымзаарын, лара аҭаацәа ду ирылҵыз, бырфынцахала иныҟәыргоз ԥҳәызбан. Аха урҭ рыҩнытә ҭагылазаашьақәа, ирымаз аиԥшымрақәа реиҩызара иаԥырхагамхаҳеит, еиҳагьы еилибакаауа иҟарҵеит, иаарласны рыԥсҭазаарагьы еиларҵеит. Уи ажәеинраалагьы инарҩит иара – гәыргьарыла иҭәу, агәыԥшаарагьы зҵубаауа ажәеинраала:

Уахоуп алҩаҵә анахылҵыз,
Урҭ аҩыцьа рхәышҭаара,
Уахоуп раԥхьаҳа ианырхырҵаз
Ахьҳ – «иҷыцу аҭаацәара»,
Еихачаԥа рыҩны гылам,
Рбаҳча шәырла изазаҳом.
Дгьыл ҷаҵакгьы ауҭра рзылам,
Чанахк рыхьыҳ аҳәаҳом.
Аҩын-дуаа урҭ рҷымҵит,
Уахьынтә иаарымгеит амал.
Аха уи азын имгәамҵ-хамҵит,
Излабеиоу урҭ анаалт.

Кәасҭа Герхелиа аԥсуа культура амаҵураҷы аџьабаа ду збахьаз хаҵан, аха ихазын, зегь хазын. Ԥсҭазаарас имаҵәкьаз поезиан – аԥсыуак аԥсышәала иҷы цәажәонаҵы набыцра зқәым, еицамкрада ишьҭа знитҵаз аԥсуа поезиа.

Ҳәатә змам уаҩ дыҟаҳам, аус злоу аҳәашьоуп. Кәасҭа Герхелиа ииуаз ииҳәоз зегьы шәан-изан, икапанын.

Уи, ҳәарас иаҭахузеи, изыбзоураз, изыкәгылаз иара иҵарадырра ҳараки, аҧсабара иланаҵаз агәеилгара ҵаулеи, ахшыԥҵари ракәын.

Ипоезиатә жанрқәа зегьы раҧхьа игылан ихатә цәалашәарақәа, ихатә цәаныррақәа харҭәааны из-лааирҧшуаз илирика: иҧсы зыҿҳәараз, иҧсадгьыли ажәлари ртематика, иҷкәынра ҧсыс иахаз абзиабара, уахгьы-ҽынгьы игәы зырҧхоз, игәы зырҿыхоз аҧсуа бзазара, аҧсуа ҧсабара.

Аха аргаматҵәҟьа, инҭкааны, урҭ рахь имаз абзиабара ду ахьӡ иҳәаӡомызт, – аԥысҵаа илымҳа ҷьгәамзар ауан, акы ахьыр ҳәа дшәон, дахӡыӡаауан:

«Игыло амра гәыраз-ҭәыла,
Шәахәа хаала изныҧхало,
Са сыҧсадгьыл Аҧсынтәыла
Ашәа гәыккәа ушҧарнаало!»

Ус ауп ишыҟоу даҽа жәеинраалак аҿы ҳзыҧхьо ацәаҳәақәагьы:

«Сара сыжәлар рхыҧхьаӡара,
Даарак ирацәам, аха,
Ирылоуп рыдгьыл амч – алшара,
Ирымоуп адгьыл анарха».

Маӡашәоуп Кәасҵа Герхелиа дызлиааз, дызлыҵыз иқыҭагьы асахьа шҵихуа, атаблица ашәага-загақәа иҽырҵакӡаны:

«Адгьыл шәаҳәоит,
Уахьҧшлакгьы – амра, амра...
Салоушәа збоит
Ажәԥан ӡыжь ду аҵамҵамра».

Кәасҭа Герхелиа, аԥсыуа поетк иаҳасабла, аԥсуа бзазара ашәа азиҳәон гәҭыгьгьаала – ишьа иалаз, идақәа ирҭаныҟәоз, ашәа хаа, ашәа цқьа.

Аха иуаѽра данынҭагылоз, еиҳагьы ипоезиа аус анаирушаз, иԥсҭазаашьа еиҳагьы ианҭышәынтәалашаз аамҭазы, ииаит 1992 шықәса.

Амцашыра иалагылаз ҳажәлар рыгәҭа дыҟан апоетгьы, ирҳәо рыцхәо, ируа рыцуа, ргәырѽа игәырѽаны аҿҿаҳәа дбылуа. Аҭынчра ахьӡала уи иикыз икалам бԥьархеит.

«Абаѽхатәра зегьынԥьара икшоит» Кәасҭа Герхелиа дырдыруан иара убас шәаҳәаѽык, кәашаѽык, чамгәырарҳәаѽык, гитарарҳәаѽык иаҳасабалагьы. Уи анцәа илаиҭаз аҟазара ипоезиагьы ианымԥшыр амуит:

Сылацәа анаахыст избеит
ашьхақәа –
Ашьхақәа рҿы сгәыргьо исызҳаит.
Раԥхьаӡа сыжәлар рашәақәа,
Ахрақәа ирныѽны исаҳаит...

Ҕәадоуп раԥхьаӡа игәы ҭызшьааз аҳәҳәабжь ахьиаҳаз, иаб изы ашәеиқәаҵәа ахьишәырҵаз, адыԥшылара дахьанаалаз, аха Ҕәадаа ирылеиҵоз аӡә дыҟамызт. Избанзар, Ҕәадоуп 1932 шықәса жәабранмза 22 азы уи дахьиз, раԥхьатәи ишьаҿақәа ахьеихигаз, раԥхьатәи аѽызцәахәыҷқәа ахьирҳаз. Урҭ рахь имаз агәыблра игәы изҭамыгӡеит, «адәахьы ицәцеит», ақьаад ианимҵар амуит апоет. Нас,уи ақьаад ианымӡалазт, ԥшрак ҟамҵакәа, ашәа ианылеит...

Кәасҭа Герхелиа игәы аангылеит 1996 шықәса лаҵарамза 17 азы. Иаангылт баѽхатәрала ичаԥаз поезиак, аԥсыуа поезиак. Аха иаангылеит аҟароуп. Уи ыҟоуп! Иҟоуп аԥсуа милаҭҭа культура ыҟанаҵы, даҽеакы иаламѽашьо ахатәы ҟазшьа аманы, ахатәы бжьы аханы.

Апоет анышә дамадоуп Ҕәада – ашәа ззиҳәоз иқыҵа гәакьаҷы, иабацәа, урҭ рабацәа дуқәа рнышәынҭракәа рывараҷы, ԥсра-ʒра ақәымкәа Ҕәадаа ирсимволхаз «Уаридада» игәы иқәыѡуа».

***

Аԥхьаѡ ухатцкы, ифакторны ишаабо еиԥш, Кәасҵа Герхелиа ипоезиа, ибаѡхатәра ҳаҭыр рзакәын, ҳлитератураз изаԥсаз рдыруан, гәаартылагьы, даҽеакала иуҳәозар, ахәшьара бзиа аҭаны, иагу-иабзоугьы азгәаҭаны иахцәажәахьан ҳашәкәыѡѡцәа, ҳцарауаа, ҷыдала иара изыркуаз астатиакәеи аусумҭакәеи рҷы. Урҭ, зегьыҵәкьа ракәымзаргьы, еиҳа ихадаз, иҟазшьарбагаз сышәкәы аҷы ахархәара роуит, схы иасырхәеит смонография афырхаҵа хада иԥсҭазаареи ирҷиаратә хаҷсахьеи гәылҭәааны, инаʒааʒаны иҟаларц азын, насгьы ҳаԥхьаҟа игылоу абиԥара ракәзаргьы, апоет Кәасҵа Герхелиа, иѡымҭакәа ирҳәо анаѡсангьы ҳпоезиаз дызусҭоу, дзыԥсоу, рхы-ргәаҷы инхартә еиԥш гәҭакыс исыманы.

Еилкаауп, ауаѡытәыѡса ихшыѡ иарҷиаз, инапы иҟанаҵаз акәым, аԥсабараҵәкьа иашоугьы ҷьара акы агымкәа, малырк амамкәа изыҟалаʒом рҳәахьан ажәытәʒатәи афилософцәагьы. Ус анакәха, ари аѡыза ацәаѡа – акгьы згым абсолиутла игәылҭәаау аԥыхьашәара – уарла-шәарлоуп ауаѡы ибзазараҷы, еиҳараʒак идоуҳатә культура иахьысуа азҵаарақәа рҷы.

Изхысҳәааua, Кәасҵа Герхелиа ипоезиатә ѡымҭакәа роуп. Уаҟагьы (урҭ санрыхцәажәоз ишазгәасҭаз еиԥш) иуԥылоит, ирацәамзаргьы, угәы еихьызшьуа иԥсыҷеу, иҵегьы еиҕьындаз ҳәа ззуҳәаша аҭыԥқәа, ацәаҳәақәа. Иара убас асовет аамҭа иазышәаҳәоз иѡымҭакәак рацәак ҵакы рымамкәа, иаалырҟьаны иҟалаз аамҭеиҵасра ахәажәцәа рханаҵеит. Аха ус зѡымҭакәа ирыхҵынхьааз сышәкәы афырхаҵа хада имацара иакәʒам. Уи аабоит асовет литература ахаҭарнакцәа дуқәа рыҷгьы.

Аха уажәы иахьатәи аамҭа бла ҳҭаԥшуа, уи агәашә ҳалагыланы урҭ 70 шықәса рыѡнуҵҟа ииз, изызҳаз аѡымҭақәа, шьоукы (дара ррангқәа ҳаракхарц акәу исыздыруам изыхҟьо) иаѡырҟьаʒоу рықәыʒбарақәа – ҷыц блала ирыхәаԥштәуп ҳәа амзызқәа «маақәас» изырҭо, иаҳҳәар ами аиаша, хаҳарак аланы сара сыхәҭаахьала избом, акгьы ҳнаҭом. Усҟан ус иҟан, аҳра зуаз амчра аусуцәеи анхацәеи ркласс аҷагылара – Аԥсадгьыл аԥсахра акәын иаанагоз, ажәакала, асовет шәҟәыѡѡцәа асовет аамҭа акәын ашәа зхырҳәаауаз, иззышәаҳәоз. Ари иага рыла уахәаԥшуазаргьы, иԥсабаратәу цәырҵроуп, аарҳәышьагьы амам, хнырҳәышьагьы амам – Асовет Еидгыла иҕәҕәаʒа ианықазтәи аҭоурых ауп. Аҭоурых ҭоурыхуп ҷыц блала хәаԥшышьа амаʒам. Ус ҳалагар, уи хытҳәаахоит, ахытҳәаа ишдыру еиԥш, изҭоурыххом…

Насыԥны, Кәасҭа Герхелиа ипоезиатә рҷиамҭақәа рҷы аамҭеикәшара иаанагаз Асовет Еидгыла хзырбгаз аиҭакрақәа идражәыз, идыршлаз, зыԥсҭазаара дыркьаҷыз маҷʒоуп, насгьы ргәаԥшь зѡыдоуп. Апоет ипоезиа агәаԥшь иахьатәи аԥхьаѡ иакәым наҟ-наҟтәи абиԥара рызгьы хәарҭара аланы, аԥсуа поезиа адоуҳатә мазара аҟны ахатә ҭып амазаауеит аʒәы итәы иатцамʒуа, иаламѡашьауа Кәасҭа Герхелиа ҳәа ихьʒ, ижәла иҷаҷаʒа иалубаауа. Ари аамҭеикәшара аиааироуп иаанаго апоет изы!

АППОЕЗИА АДАГЬЫ…

Кәасҭа Герхелиа илитературатә ҭынха уаналацәажәо, ианҭуҵааua, ҳәарас иатахузеи, апоезиатә рҷиамҭақәа рҷы мацара узаагылом, избанзар, уи ирҷиаратә усураҷы апоезиатә анцәахәы раԥхьа ишгылазгьы, ныхак еиԥш дзымҵахырхәоз иара шакәызгьы, инапы рылакын,

егьырҭ алитературатә ххҟәагьы, иаҳҳәап, аскетчқәа, сахьак змоу апиеса кьаҿқәа, аиҭагара аус, алитература-критикатә статиақәа рыѡра, раҧҵара. Абраҟагьы Кәасҵа Герхелиа абаѡхатәра шимаз ааҧшит иҧьабаа зду илагала ыҟоуп. Уи уахымцәажәакәа, аҙбахә мҳәакәа зеиҧшлашәа акәзаргьы, ахәшьара амҭакәа уавсны узцом, избанзар, урҭ рыда изхаҭәаауам, инагҙаны иааҧшуам Кәасҵа Герхелиа рҿиаѡык иаҳасабла ихаҿсахьа. Насгьы, иазгәаҭатәуп аѡада зыҙбахә сҳәаз алитературатә ххҟәа, апоет аханатә инапы шрылакыз, поетк иаҳасабала данцәырҵ инаркны иѡуан, сахьак змаз апиесақәа, аскетчқәа, алитературеи аҟазареи ирызкыз астатиақәа, арецензиақәа. Урҭ зегьы иаҳдырбоит аҧсуа сахьаркыратә литература аҿиаратә процесс аҿы ишьҭнахуаз апроблемақәа дышрызҿлымҳаз, насгьы избзиангьы ишеиликаауаз, рыхцәажәарагьы шилшоз…

Лассы-лассы акәымзаргьы, акьыҧхь рбон, иаагап агазеҵқәеи («Аҧсны ҟаҧшь», «Советская Абхазия», «Сабҧоҭа Аҧхазеҵи»), ажурнали («Алашара»), иара ус аизгақәеи («Аччареи агәырҕьареи», ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара», Аҟәа, 1983, «Актк змоу апиесақәа, Аҟәа – 1957) рдаҟьақәа рҿы.

Кәасҵа Герхелиа ҧсабарала аиумори алафи дызларзыҟаз ала, зышәагаа маҷыз, сахьак змоу апиесақәа, аскетчқәа, рыѡра дамаран. Урҭ аҧхьаѡцәа иргәаҧхон… Иѡызцәа иагарааны ирҳәахьааз – Кәасҵа ускетчқәа, упиеса кьаҿқәа уамашәа иаҳгәаҧхоит убарҭ рѡызцәа иҵегьы ѡла. Иара дахлафуашәа аҭак ҟаиҵон: – споезиа сахашәалом, акәымзар, – ҳәа даагылон.

Иҵабыргыҵәҟьаны, абри алитературатә жанр аҿгьы уи абаѡхатәра иман, амала иахьынҙа илшоз амаҵ имуит, игәыгәҭаижьит умҳәозар. Ус шакәу арҵабыргуеит «Актк змоу апиесақәа» ҳәа захьҙны 1957 шықәсазы Аҟәа иҵытҵыз аизга иану искетч «Рҽазыҟарҵеит» Уи адагьы

араҟа иануп: Шә. Ԥачалиа. («Аколнхара иацәыбналаз»), Ал. Лашәриа («Иҭабуп, аҩыза, ателефон»), Ш. Ҷкадуа («Аҩбатәи акт», «Ԥьит», «Исхароузеи сара»), В. Ҷиҷериа – («Ҩ-мҩакы») Ал. Хәаҭланʒиа («Ачабаба»), Хә. Ԥьопуа, Ал. Хәаҭланʒиа («Ауаҩи ауаҩреи»), Р. Ԥьопуа («Адиректор иԥха») рскетчқәа, рпеиса кьаҿқәа.

Кәасҭа Герхелиа искетч «Рҿазыҟарҵеит» аҟны иаҳирбеит абжьаратә ҵара ианалга ашьҭахь еиҳау аҵараиурҭахь аҭалара зҿазызкыз, аха иазыҟаҵамыз ҩыцьа абитуриентцәа рхаҿсахьақәа. Урҭ ҭихит зынʒаск иҵәылымхыкәа, уархәыцыртә аиумор зҩыда аҵаҵаны, алаф агәылжжуа. Ари аԥҵан иаҳхысыз ХХ ашәышықәсқәа 50-тәи ашықәсқәа рҿанеиҩыршоз (усҟан автор ихаҭагьы дыстудентын) аамҭазы. Изхысҳәааua, абыржәы уанаԥхьоғьы аскетч аперсонажққәа Дыгәеи Сырмеи угәалазыршәо, ирзааигәо ҳҿар рыҩнуҵҟагьы иуԥылоит, аамҭак ишатәымгьы иахьеиқәҿырҭуа ыҟоуп. Убригь зызҳәо аԥсҭазаара аҵабыргхаҭа ииашаны азнеира, бла ҵарыла абара ауп, избанзар, аперсонаж идҳәалоу аделаль иага ихәыҷызаргьы досу дызлаҟоу уақәшәаны данааурԥш, исахьа анҵух, аҭахызаргьы дҵоураз, дҵоурамыз дызхамышҭуа аԥхьаҩ даиоуеит. Убас иҟоуп азоуп Кәасҭа Герхелиа искетч «Рҿазыҟарҵеит» иахьағьы, 50-ҟа шықәса еиҳангьы ишахыҵуагьы иугәаԥханы узаԥхьо, угәы зақәымҿыҷьуа.

Ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара» Аҟәа 1983 шықәсазы иҭыҵит, «Аччареи агәырҷареи» ҳәа зыхьʒу, қҭык змоу апиессақәа реизга. Уи еиқәиршәеит апоет, апрозаик, аиҭагаҩ Платон Бебиа, арецензиа аиҵеит, академик Сергеи Зыхәба.

Аизга иагәылалеит амҵақьақьара, аҵарҭышагара уҳәа ауаажәларратә ԥсҭазаара, иаԥырхагоу, иҿеим ахымҩаԥгашьақәа ҿаԥызҿуа ҳаԥсуа драматургцәа Шоҭа Ҷкадуа, Алықьса Аргәын, Рушьни Ԥьопуа, Кәасҭа Герхелиа рҩымҭақәа.

Ари аизга редакторс дамоуп абаѡхатәра змоу апоет Инна Аҳашԥха. Ашәҟәы иацу аннотациа хәыҷы иаҳәоит: «Ашәҟәы ҳреспублика ақыҭақәеи ақалақьқәеи ркультура ѡнқәа рҟны еиҷкааy ахаԥшьаратә-сахьаркыратә драматә кружокқәа рхы иадырхәар рылшоит» ҳәа.

Кәасҵа Герхелиа искетч «Иабасҵахыз уҳәарауазеи» акәзар, атема азкуп ҳаԥсҭазааразҷы имыцхәны, ижьымдырны, иаҭахымкәа иаланагалаз, нас еиҳа-еиҳа итәҭәырԥссо зҷыназхаз ашьцылара бааԥсқәа иpуаку апротекционизм иаҷагыланы ақәԥара. Аскетч «Иабасҵахыз уҳәарауазеи» персонажцәас иалоуп ѡыцьа ауаа: Денуар Сардианиԥа – аҭыжьырҭақәеи акьыԥхьреи русқәа ирхылаԥшу. Ҭас Ҭасманиа – ашәҟәыѡѡразы махәҷеилхәала иқәԥо (изҵшьу ажәа амацарагьы иаҳәоит уи дзакә поету).

Абарҭ ауаа рдиалог ала иааԥшуеит автор игәҭакы, ииҳәарц иитаху. Уи иҷаԥиҿуеит, дрықәызбоит аԥсҭазааразҷы аԥырхагара ҟазҵо ашьцыларақәа. Убарҭ иреиуаз Асовет Еидгыла адәныкатәии аѡнутҵкатәии аҕацәа аилажьрахь ахы андырха нахыс, апротекционизм еиԥш иҟаз ацәырҵра бааԥсы еиҳагьы аҿарҕәгәеит, азинтә мчқәа ҵнашәаауа иалагеит, избан акәзар, уала-ҭахыла, ҵарҵышала акадырқәа ықәдыргыло иалагеит, азанааҭҭа дырра рхахьы иаамгазакәа, ацәгьа зузгьы иахьырхәара ацымхәрас дҷырхуа иалагеит, уалаҭахыла, ма ахә ихшәааны (атҵарҵыша ганы). Абри аамҭаз ауп Кәасҵа Герхелиа искетч, ҳзыхцәажәо аниѡыз. Усҟан акәым, иара иахьагьы даҿа политикатә-социалтә қәыԥшыларак аҷы ҳшыҟоугьы хаҳара алоуп. Автор искетч хәыҷы ацәа иҭакзаны, насгьы имырхьаазакәа, сиужет мариала иахьахьуа иақәшәо дақәызбоит азҵаара ду – апротекционизм ҳәа изышьҭоу. Изааҙарызеи, уи иахьатәи ҳаԥсҭазааразҷгьы аҭып амоуп, иааузымычҳартә аҟынза. Убри аганахьала уахәаԥшуазаргьы, Кәасҵа Герхелиа искетч «Иабасҵаху уҳәарауазеи» актуалра амоуп, изҷагылоу ауаа ԥаршеиқәа абонаҵы ақәԥара алшо иҟоуп.

Ари ашьцылара бааԥсы иаҿагылан иаҟәыʒбо апоет Ԥас Ԥасманиа ажәеинраалала дызҿагылаз ацәырԥра акы, ахьыʒԥәҟьагьы ииашаны изыҽуам иара дшашьҭоу: «Апортиакцинизм» ҳәа ауп. Ҩбагьы, Ԥас иажәеинраала зҿаиргыло анегативтә цәырԥра, иара ихаԥа амаԥ аура даҿуп, сажәеинраала аредактор имкьыԥхьит, шәсыцхраа ҳәа Денуар Сардиан-ипа иҿы ашшра, хеиԥаҳәара днеит. Уажәы ҳаԥхьап акы, аҽымԥа хзыркәшо, ҩбагьы, уи аидеиатә ԥакы зырԥәԥәо анҵәамԥа:

Денуар. Иудысныҳәалоит Ԥас, ажәеинраала бзиа уҩит.

Ԥас. (дхәантеи-сантеиуа). Иԥабуп, Денуар Сардиан-ипа, издыруеит шәарҭ есқьынагьы сшеилышәкааура.

Денуар. Иҟоу удыруама, Ԥас!

Ԥас. Ыы?

Денуар. Иаахтны иуасҳәоит абри уажәеинраала акьыԥхьра аԥахʒаԥәҟьам!

Ԥас. Ишпа? Избан?

Денуар. Избанзар, уи ақәкы нагʒаны иалгеит, шьҭа убри инахыҳәҳәааны ԥьара хәарҭарак алангьы избом.

Ԥас. Иш... ишпа?

Денуар. Иаахтны иаҳҳәозар, ателефонгьы сасуам, Ԥас!

Ԥас. Аха, Мшәан...

Денуар. Аха, мшәан, уара ухаԥа уами уи зҳәо...

Ажәеи ауси еимадазароуп, Ԥас! Уара ушәҟәыҩҩыми!..

Ԥас. Избан. Ден...

Денуар. Иазхоит Ԥас! Есқьынагьы амҟәыба аʒы аанагом... Наҟ иуман уца уажәеинраалашәа иҟоу! Аринахысгьы... и вообшьче...

Ԥас. (днеиқәаҳауеит. Илақәа ҭызза дыԥшуа дтәоуп, ажәлар рахь ихы рханы). Ухәыцыр иара ус акәыҵәҟьами уара. Унан, снапы ԥҵәааит сымҩа схала ишпаски?! Иабасҵахыз уҳәарауазеи абри апортекционизмгьы сыԥхамшьоуп акәымзар!..»*.

* Аччареи агәырғьареи, актык змоу апиесақәа. Аҟәа: Алашара, 1983. Ад. 43–44.

Кәасҭа Герхелиа ипиесақәеи искетчқәеи ирызкны ҳҭарауаѡ ду, академик Сергеи Лад-иԥа Зыхәба «Зҽахәы аҳәара иахгәаҟуаз апоет» ҳәа хыс измоу, ажурнал «Алашара» адаҟьақәа рҿы иикьыԥхьыз астатиаҿы абар ииѡуа: «Аинтерес рыцәмзыц Герхелиа иѡымҭа апиесақәеи аскетчқәагьы. Урҭ рҿы асатиратә мцабз рызкуп ҳабзазараҿы аԥырхага ҟазҭо ауаа ҳәаш-гашцәа»*.

***

Кәасҭа Герхелиа илитературатә ҭынха анҵуҵаауа, уҽаԥхьа иаацәырҵуеит алитературазы ихадароу даҽа жанркгьы дшамароу. Уи акритика ауп. Абраҟагьы Кәасҭа Герхелиа, иҵабыргыҵәҟьаны, дышхәыдамыз, абаѡхатәра шимаз мѡашьо иаҳдырбоит инапы иҵыҵыз илитературатә-критикатә статиақәа, еиҳарак аҟазара иазкыз. Ииашоуп, урҭ хыԥхьаҙарала ирацәам, аха шәагазагас иамоу ахыԥхьаҙара акәҙам, астатиақәа рхаҭабзиара рыѡаҙара ахьынҙаҟоу ауп. Урҭ рхаҭабзиара шыҳараку атәы рҳәаахьеит аҙәымкәа-ѡыцьамкәа ҳҭарауаа дуқәа – Шоҭа Салаҟаиа, Сергеи Зыхәба, Валери Бигәаа... Кәасҭа Герхелиа изыркыз рыстатиақәеи рықәгыларақәеи рҿы.

Аурыс критик ду В.Г. Белински «аҟазара аххқәа зегьы апоезиа реиҳауп» ҳәа иаликааз ажанр аҿы абаѡхатәра змоу ауаѡы илшоит егьырҭ алитературатә ххқәа рыҿгьы (апроза, адраматургиа, акритика, апублицистика) аѡымҭа шьахәқәа аԥиҵар. Ус шакәу асахьаркыратә литература нахьхьиҙа аахыстәи аҭоурых шаҳаҭуп, араҟа салагом адунеи литература аҟнытә изырҵабыргуа афактқәа раагара, мацара, иаҳгәалаҳаршәап аԥсуа литература ахаҭарнакцәа рахьтә ԥыҵѡык рыхьҙқәа: Баграт Шьынқәба, Қьаазым Агәмаа, Гьаргь Гәблиа, Алықьса Лашәриа, Борис Гәыргәлиа, Мушьни Лашәриа, Владимир Анқәаб, Витали Амаршьан. Платон Бебиа...

* Сергеи Зыхәба. Ахәышҭаара амца мыцәарц. Аҟәа, 2006. Ад. 338 – 346.

Араҟа зыʒбахә сҳәаз зегь раԥхьаʒагьы ипоетцәоуп, нас ауп ианпрозаикцәоу, иантцарауааy. Ари афакт аурыс критик ду ихшыҩзцара зеиԓьатам ала ишьақәнарԓәԓәоит, апоетцәа асахьаркыратә литератураҷы рдоуҳатә ԥсымчхара амҽхак шыʇбаау, аныррагьы шʇаулоу. Амала уи ахшыҩзцара изаҟаразаалак иазыларҟәуам апрозаик иʇакы, алитератураҷы имоу ароль. Уимоу, асахьаркыратә литература аидара ахьанʇара зегьы реиҳа изқәыԓәԓәо апроза ажанр ауп. Еиʇасҳәоит, убас шакәугьы, апоезиа атәы зынʒа даҽеакуп, даҽеа цәаҩак, ҟазшьа ҷыдак амоуп ауаҩы идоуҳатә ԥсʇазаараҷы. Уи иатцатцәаху амаʒа, иҟалап, иахьа уажәраанʒагьы инагʒаны иʇʇаамзаргьы, иаҳзымдыруазаргьы, избанзар, уи зхылʇуа, шьаʇас иамоу, ԥсыс иахоу зны иҟәымшәышәу, зных иԥьбароу ауаҩытәыҩса ицәанырра ауп.

Сыззааиуа, Кәасʇа Герхелиа иоуп. Уи аԥсабара аҽамыркаҷбеикәа инаʇеит апоетʇәҟьа ибаҩхатәра, насгьы алитературатә критика аҷгьы иҷахәы иҳәартә еиԥш.

Аԥхьаҩ, уажәы хыхь иаҳҳәаз ахшыҩзцара арʇабырг-разы, ҳалаԥшҳәаа иʇаагап апоет Кәасʇа Герхелиа иʇынхаз илитературатә-критикатә статиақәа, зегьыʇәҟьа ракәымзаргьы, еиҳа иҟазшьарбагоуп ҳәа ҳгәы иззаанагақәо алкааны.

Кәасʇа Герхелиа икритикатә статиақәа рҷы зегь раԥхьаʒагьы иубоит ирҟазшьаҷыдароу акы. Уи убри ауп: алитературатә критика ажанр аҷгьы идырра шʇаулоу, урʇ хазырʇәааyа агьама ҳарак шимоу, исахьарку ажәа ҳаʇыр шизақәу, иааигәаʒаны ишиныруа, доуҳатә малны дшахәаԥшуа. Иҩызцәа ашәҟәыҩҩцәа рҩымʇақәа дрыхцәажәома, мамзаргьы алитературеи аҟазареи ирызку иактуалтәу атема далацәажәома, зегьы рҷы имҩашьо ииаԥшуеит зылаԥшҳәаа ʇбаау, иʇауланы ихәыцуа поет-критикны. Ипублицистика атәы ҳҳәозаргьы аамʇа агәеисра иныруан, уи аʒеибафара далԥшны иибоз иаҳа-

уаз рацәан, насгьы ииашаны ахәшьара рыҭара илшон политологк иаҳасабала. Абри азҵаараҽы Кәасҭа Герхелиа иазыӄаҵаз занааҭуаҩын, асовет аамҭазы Бақәатәи иреиҳаҙоу апартиатә школ далгахьан. Уи аҵараиурҭа инаҭазгьы маҷзам, ҳаууажәларра рполитикатә-социалтә ҧсҭазаара дагәыланарҧшит, идунеихәаҧшышьа арҭбааит.

Кәасҭа Герхелиа истатиақәа шәагаала ихәыҷы-иду неиҩымсрада зегьы аҧхьаҩ аинтерес икыртә иӄаиҵон, избанзар урҭ рызкын алитературеи аӄазареи знапы алакыз, иазааҧсоз ауаа, насгьы уаанҙа идырым, иҷыцу акы иҳәон ҳлитература адаӄьа иатәышьҭрахартә еиҧш дахәаҧшны. Ус шакәу амҳәаҙои Кәасҭа Герхелиа истатиа «Ашәа ихьаа иахҿыган» ҳәа хыс изманы агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» ианиҵаз аҩымҭа хәыҷ амемуартә литература ажанр иатәышьҭроу. Ҳара уи ҷыдала иаҳзааигәаз тәуа факторуп уаӄа, штрихқәак ракәзаргьы, иаабо апоет гәлымҵәах Қьаазым Агәмаа иҧсҭазаара аҵыхәтәантәи аамҭаз дычмазаҩны данышьҭазтәи епизодқәак, иаазырҧшуа иҩәҩааз ихаҭашьатә ҟазшьа.

Астатиа иаҳәо ахҭыс ҟалеит иаҳхысыз ХХ ашәышыкәса актәи азыбжа анҵәамҭазы. Усҟан аҧсуа жәлар рзы аамҭа уадаҩын, Аҧсны абызкаҭаҳа еиҧш, ақырҭуара ахаҧаны иӄан. Аха аҧсуара згәы азыбылуаз ҳашәӄәыҩҩцәа, ҳҵарауаа убас егьырҭ ргәы камыжькәа иахьынҳалан иркын рдоҳатә культура иаҵанакуаз асферақәа зегьы. Аҧсны ашәӄәыҩҩцәа Реидгылаҿ аус руан Иван Ҭарбеи Алықьса Џьонуеи. Кәасҭа Герхелиа урҭ рахь иажәеинраалақәа иманы амҩахытҵра далагахьан. Уи ацхыраара иитарц дидырҵеит Қьаазым Агәмаа, избанзар, уи агазеҭ «Аҧсны ҟаҧшь» аредакциаҿы аус шиуазгьы, консультантс дыӄан Аҧсны ашәӄәыҩҩцәа Реидгылаҿгьы. Апоет қәыҧш, Қьаазым Агәмаа иҩны даннеи дычмазаҩны дышьҭан. Ахьаа ҩәҩаала ишицрыхозгьы, амҩа иаша дыӄәызҵашаз акыр абжьгара бзиақәа

ииҭеит. Астатиаҽы иаарԥшуп Қьаазым Агәмаа ихаҽсахьа хазырҭәаауа адетальқәа маԥымкәа, иаҳҳәап, ихьаа иахҿыган дшахәаԥшуаз ашәа. Абри аиԥылара ауп Кәасҵа Герхелиа ажәеинраала «Ахәра ашәа» изырѡыз, уи аѡада сахцәажәахьеит. Уажәы аԥхьаѡ ухаҵкы, астатиа «Ашәа ихьаа иахҿыган» ишеибгоу иаазгоит, избанзар уи ҳпоет ихаҽсахьа лаша хазырҭәаауа факторуп.

Абар ахаҵагьы: «Аамҵа аҿақәыршәаѡцәеи мчра злоу ахьынҳалацәеи ирԥыданы, ауырҵ иҵнацаз апҟазаҵәқәа реиԥш, згәы былҙоз аҙәык-ѡыԥьак ҽыц ркаламқәа шьҭырхуан, урҵ хьышәшәа-ԥышәшәа инеиуан аредакциа заҵәи ашәҟәыѡѡцәа Реидгылеи рахь. Усҟан ашәҟәыѡѡцәа Реидгыла амаҵ азызуаз Иван Ҭарбеи Алықьса Џьонуеи, ҽыц аѡра иалагаз аҙәы игәаҕьны рышә ҳанхыҵыр, аҙын ҵыҵындра збаз иеиԥш ҳԥьашьаны, иаҳзырура рзымдыруа иҳаигәырҕьаҵәа ҳхы-ҳгәы ршьышьуан. Амѡақәҵаразы ҷыдала ашәҟәыѡѡцәа еиҳабацәа ҳрыдырҵон. Сара сидырҵеит Қьаазым Агәмаа. Сахьиқыҭатәыз азы акәхап. Усҟан иара аибашьраҽы иоуыз ихәрақәа хҭәасаан дцәарҭанхаланы дшыҟазгьы, икалам аакамыршәкәа аус аируан. Лассы-лассы дцәырҵуан акьыԥхьаҽы. Убри еиԥш аҵагылазаашьа аан, «Аԥсны ҟаԥшь» аномерқәа рҟны инеиԥынкыланы ишеибгоу уи иповест «Абаандаѡы» акьыԥхьра, егьырҭ иажәабжьқәа еишьҭархху-еишьҭархху рцәырҵра алитературатә ԥсҭазараҽы хҵыс дуун. Исгәалашәоит Анатоли Аԥьынԥьал, Мушьни Миқаиа, Шьоҵа Салаҟаиа уҳәа назлоу аҽар, усҟан Аҟәатәи арҵаѡратә ҵараиурҵа аҟны алитературатә гәып аиҿкааѡцәа, уи игәамчхареи, иусушьеи, иѡымҵақәеи рыхцәажәара, иԥсҭазаара алацәажәара шаҟа гәазырхаҵара ҳнаҵоз, легендартә фырхаҵак иеиԥш анырра шаҳзыҟанаҵоз.

Сара ԥыҵракгьы сыԥхашьаны сзымнеит иара ишҟа. Иара сыҙбахә иарҳәаахьан, дысзыԥшын. Ҽнак, изулак

изгәаҕьит, стетрад хәычқәа сыманы снеит иара иҟны. Раԥхьа, Ҕәадаа шыҟоу-ишану ҳәа днаразҵаа-ааразҵаақәеит. Дахьцәажәоз игәасҭон, уи ихьаа дшаргәамҵуаз, аха мчыла ишиҵәахуаз; игын, дцәышʒа, ахьаа дафан, аҵыкәкәара даҽын, ицәеи-ибаѡи еикәыршаны акәын дшыҟаз. Сара сахьтәаз исцәымыҕханы сҳәыҵәыхәыҵәуан. Аха уеизгьы сыдирԥхьеит стетрадқәа, ирыгыз, ирыбзаз, иҟаҵатәыз сеиҳәеит. Еиҳарак иаликааит ажәеинраала «Аԥсуа шәақәа» захьʒыз. Исымаирҽхәеит аԥсуа жәлар рашәақәа ус схы-сгәы рзышьҭны сахьрызхәыцуазы, аха иазхом иҳәеит урҭ еиқәыԥхьаʒаны бзиа шәызбоит ҳәа рызҳәара мацара. Еиҳа еиҕьуп ҳәа иԥхьаʒеит ашәақәа руак ҷыдала иалкааны, иаҳҳәап, «Ахәрашәа», ма «Ахаҵарашәа», ма «Аиргь ашәа», дасыу аԥсҭазааразҽы иҟарҵо анырра поезиатә ажәала иаарԥшызар. Анаѡсан, акыр алитературеи аԥсҭазаареи рызҵаарақәа дрылацәажәеит. Аҽены исаҳаит ԥсраҽенынʒа исхамышҭуа ажәа ҟәышқәа, ажәа рхәыцгақәа. Аха урҭ ртәы даҽазны. Уажәы ҳаззааиуа зынʒа даҽеакʒоуп.

Ԥытрак иааҭынчрахеит. Сара исаҳаз ажәақәа сымҵарсны сыргон ҷьара. Иара игәы ѡарханы дхәыцуа аҭуан даҵаԥшуан.

– Ааи, сабиц, – иҳәеит иара аҵыхәтәаны, илахь еизырҵәаны ахьаа чҳауа. Сара аҭхарцәҳәа «сааит арахь». Сааиҵаҕәҕәан ибыл-былуа сгәышԥлымҳа ак ныҵалеит. Иханы игылаз астол хәычы иқәыз ақьаадкәеи аѡыгеи сылаԥш нархызгеит. Урҭ рнаѡс иқәын хәшәгәарҭак.

– Уажәы ахәшә бзиақәа ҟалеит – сҳәеит сара, ак ҳәатәуп ҳәа, – шәыбзиахоит, аҳақьымцәа шәыцхраап, – сзажәра сацәыԥхашьан, аҵыхәтәантәи ажәаҽы сыбжьы аасымпыҵабаʒеит. Егьашәымҳәан, жәибжь шыкәса ракәын исхыҵуаз.

– Иаҳауеи, сабиц, – еиҵеиҳәахт уи аҭуан даҵаԥшуа, сара сакәʒамкәа уахь даҽа ҷьоукы драцәажәозшәа, –

изыԥсуозеи абыржәы имшынха ихшхыҵәаны хәрашәак аҽаанахар… – нас дхәыц-хәыцуа инациҵеит, – испеиԥшыз здыруазшәа ахаангьы ашәақәа зегьы иреиґьасшьон иара… Аибашьраҽы санырхә, сахьышьҭаз сыбжьы мыргаҳакәа исҳәон гәаныла… ацәа сынҵанагалар, ԥхыҳла ишысҳәо сыбжьы сарҽыхон… Уажәгьы убри саҽуп, бжеиҳан санзмыцәо… схала, исыцызҳәагәышьода?..

Сара исаҳауаз сарɯашьын слымҳа ҵууы ҭго стәан, ак схароушәа сылаԥш ицәыхьчо. Аха нас сыԥсасизшәа маҷ-маҷ соунажьуа, «Азар» заҳаз аҿыɯ еиԥш, сгәы ҭамгыло инасыҵасит; уи иаҵахын ак снарҳәарц, аха сыбз дысызшәа исыххәыцуамызт. Ҳшеибарххоз иԥҟьашәа сыбз ааунашьҭын, «сара ишәыцсымҳәои» – сҳәеит, схаан исмаҳаҳац бжьык ала. «Сара ишәыцысҳәоит» – еиҵагахт, уи исзымдыруаз сыбжьы ґьаҵәы-ґьаҵәуа, сыҟәнышәымшьозар, саргьы исылшо акыҟақәоуп сҳәарашәа.

Қьаазым ихы ахчы ишылаз ԥшьшьаала сышҟа иаахьаирҳәын, сыгәра имгошәа, скылкааны днасыхәаԥшит, сыбла данынхыԥшыла, игәы иаанагоз здырхуада, маҷк дааԥышәырччашәа иуын, ɯаԥхьа, аҵуан даҵаԥшуа, ибжьы ныҵакны, аарлаҳәа иуаҳартә иҵааҳа иаацәыригеит. Саргьы абри анбасаҳари ҳәа сгәыкҳаны сыԥшызшәа, мчыла ирызнымкылаз алаґырҳ еиԥш, аҳәҳәыҳәа инақәсырґызит. Ибжьы сҿақәыршәа-ҿақәыршәо сышнеиуаз, сааҵамамхаҳан, аɯынтә раан ахапагьы ааимыздеит. Маҷк инышьҭытцит ҳашәабжьгьы. Ҳабжьы заҳаз Қьаазым иҷкәын Бено, ишәҟәы кны егьи ауада ашә даалагылан, дԥышәырччо даҳзыԥшуан. Убри аамҵазы гәыла ҷкәына – хышк (сымɯашьозар, уи Вова Дарсалиа иакәын) дааин Бено диԥхьаны дигеит Ишызбоз ачымазаɯ еиҳа даалахҿыххеит, ихԥшша иҟаз иқьышәқәа иаагәоуҭартәы шәахәак нарықәхәмарит.

Ԥсынҵыр дуреи, бзиареи-чызареи иҟоу зегьы рыла дансыҟәныҳәа ашьҭахь, ажәлар рашәақәа рылацәа-

жәара далагеит. Игәалаиршәеит аибашьра ҟалаанӡа ҕәадаа рыцкәынцәа еиҵаԥԥы ишыҟаз, уа инхоз абыргцәа бзиаҟәа хьыӡхәала дрыхцәажәеит, урҵ ажәа ҟәыши ашәаҳәареи рзы аӡәы ишиҵамхоз игәы аладуны. Игәалашәеит Ашәы Ҕаҭауаз иԥхьарца, Матуа Лагәыстан ичамгәыр, илафқәа. Хьаас икит аԥхьарца абжьаӡра иахьаҽыз. Машәырны иаҟәшәоу, иӡбны иҳәоу здырхуада, «ҳусқәа ԥытрак ас ианца, ибжьаӡгәышьоит ҳаԥхьарца» ҳәа иажәа иналеиҵеит иара даақәыԥсычҳан. Аԥхьарца ианҵаны «Ахәрашәа» знык азыӡырԥра аҽыкәаша иаԥсоуп, – иҳәеит уи сара сандәықәлоз. Сара схы иадыстцеит уажәшьҭан санааua аԥхьарца ԥшааны иааганы ишизасырҳәо ала. Аха самхаццакызаап. Уи ус зынагӡара мариаз усмызт усҟан. Уи сацәыԥхашьаны ишҟа уаҳа сахьзымнеиуа гәтыхас ишсымаз сыдҵа анагӡараҽы исыцхраарашәа сзыргәыҕыз, иахьа-уаҵәыҳәа сышдырԥшуаз, дук мырҵыкәа наӡаӡа еиқәтәагәышьеит апоет игәеисра. Мшаҽенеиԥш сгәалашәараҽы игәҭыхаха инхаз абри ахҭыс азхәыцра иахылҵыз жәеинраалоуп «Ахәра ашәа».

Абаԥхатәра еицамк змаз апоет, апрозаик Ҷыҷыкәа Ҷьонуа иԥсҭазаареи ирҽиамҭақәеи ирызкны ҳашәҟәыԥԥцәеи, ҳҵарауааи еиуеиԥшым аамҭақәа раан астатиақәеи аҵҵааратә усумҭақәеи маҷымкәа иазыркхьеит, ахәшьара ҳаракны иарҵахьеит, акритикатә згәаҭақәагьы нацҵаны.

Изхысҳәааua, Ҷыҷыкәа Михаил-иԥа Ҷьонуа диижьҭеи 50 шықәсаҵра иадҳәаланы Кәасҭа Герхелиа ииԥыз астатиа неиҵых «Зымԥа ҭбааy ашәҟәыԥԥы» ҳәа хыс измоу, агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аҽы иикьыԥхьыз ауп. Уи астатиа шиубилеитәызгьы, амҽхак злаҟаз ала рацәак аҽкьарҭа шинамҭозгьы, иааԥьоушьартә аҟынӡа еилырфаҷа аԥхьаԥ изнеигоит, аилкаа ҭбаа иитоит Ҷыҷыкәа Ҷьонуа ирҽиаратә хаҽсахьа. Автор ихыркааy ажәала

иаҳирбоит уи дызнысыз имариамыз иԥсҭазааратә мҩа. Насгьы, астатиаҿы зегьы реиҳагьы ихадараны улаԥш иҵашәоит ипоезиазы, ипрозазы инымҩатәны, аха аргәыментла, хшыҩзцарала ирҵабыргны ирымоу излырылукааша, рхатә ҷыдарақәа, жәаҳәарада, аҩымҭақәа излиааз асовет аамҭа иацәхьаҵны акәымкәа иара ишахылҵышьҭроу мҩашьо иамаданы. Иара убас астатиа «Зымҩа ҭбааy ашәҟәыҩӷы» зыбла ҵару аԥхьаҩ иадибалоит излаҟоу аҷыдарақәагьы. Уи убри ауп, Кәасҭа Герхелиа критикк иаҳасабала Ҷыҷыкәа Ҷьонуа ирҿиамҭақәа дышрыхәаԥшуа, иҟаиҵо ахәшьарақәа иҿыцуп уҳәартә иҟоуп, ууанҙа егьырҵ авторцәа ирҳәахьоу агәааанагарақәа рышьҭа дхымлакәа ихатә критикатә хшыҩзцарақәа роуп аԥыжәара змоу.

Араҟа иазгәасҭаз аҷыдарақәа идырҵабыргуеит апоет, критикк иаҳасабалагьы дышхәыдам, асахьаркыратә ҩымҭа изыԥсоу ала аҵҵаареи ахәшьара аҭареи шилшо. «Ашәҟәыҩӷ Ҷ. Ҷьонуа ибла ҵарқәа игәарҭоит аԥсҭазаара иҵәахны иамоу асса-мыссақәа «аҩсҭаацәа» реиԥш ицәыҵатәаны иумбаҙакәа, нас адуқәа зхылҿиааyа, иагьилшоит, абри шыҟоу абас ауп, абри зыхкьаз абри акәзаап ҳәа еилыкка, аԥхьаҩ ибартә еиԥш аҟаҵара», ҳәа – зынҙа ииашаны иҩуеит Кәасҭа Герхелиа. Апоет ихаҭашьатә ҟазшьа атәы зҳәо абар даҿеакгьы: «Ҷ. Ҷьонуа иҩымҭақәа ирныԥшуеит иара ихаҭа иҟазшьа. Шамахамзар, иажәеинраалақәа рҿы иубом аҕьгьа-агәгәа зыхго аформа, ипроза акәзар, иара убас абжьы мырдукәа иаҳәоит аду. Убас ауп дшыҟоу ихаҭагьы. Мшаҿены инаркны иахьагьы уи гәамҵ-хамҵк изымдырҙо ҭынч инаигҙоит ҳлитератураҿы аҭакԥхыҟәра змоу аус дуқәа. Уи илахҿыхреи, иҵынчреи, иусуреи уанрыхәаԥшуа абриаҟара еибашьреи гәаҟреи ибахьеит акәым Б. Шьынқәба Леонид Лунин изы иҳәеит еиԥш «Ґак дишьхьеит ҳәа узҳәарым».

Кәасҭа Герхелиа Ҷыҷыкәа Ҷьонуа ирҿиамҭақәа ирзикыз астатиаҿы иҟоуп иҵегьы уззааҵгылаша

ахшыѡзцарақәа, урҭ иаадырԥшуеит аѡыцьагьы – изѡызгьы иззикызгьы – рбаѡхатәра иаѡытцакны иамоу, иааʒаз, даҽеакала иуҳәозар, занаатуаак раҳасабала рхаҷсахьақәа.

Кәасҭа Герхелиа илитературатә-критикатә статиақәа ирымоуп иуарла-шәарлоу, насгьы ихала мацара итәуп ҳәа ззуҳәаша иоригиналтәу, аѡада зыʒбахә сымҳәаз даҽеа ҷыдаракгьы. Абар уигьы. Уи астатиа ззикуа авторцәа рҷиаратә ҟазшьалеи, цәаѡалеи, дунеихәаԥшышьалеи, хәыцшьалеи ишеиԥшым атцубаартә еиԥш иақәыршәаны ауп ахы инаркны атцыхәанʒа ишеиҷикааua, ажәакала, ишиѡуа. Аригьы, жәаҳәарада, ҟазароуп, дзыхцәажәо аматәар, мамзаргьы иобиект инаʒа-ааʒаны адырра ауп иааиаго. Абраҟа исҳәаз ахшыѡтцак ишҭабыргхаҭо имѡашьо иубоит егьырҭ зегьы ҳарҟәацыргьы, ҳпоетцәа Ҷыҷыкәа Џьонуеи Сарион Ҭаркьыли ирзикыз астатиақәа рымацара еиҷырԥшны урыԥхьаргьы. Уаҟа иааԥшуеит Кәасҭа Герхелиа акритика ԥсабарала иатәаху ацәаѡа, амаʒақәа шидыруа, адырра мацара акәымкәа, аҭцараҷгьы ахархәара шилшо, дшамароу. Ус шакәу агәра ҳнаргоит араҟа иаазго аҷырԥштәқәагьы: «Аҿыртынчра аздырʒом Сарион Ҭаркьыл иҿыѡ-поезиа, уи аҳаракыра иахылтцыз арѡаш еиԥш, еибах-еибафоит, иқәуп инымтцәаʒо амѡа. «Ахаҳә џьарак ишьҭоу хәытәуеит» рымҳәои. Аԥсҭазаара аиқәырхареи арҷиареи рҷы иҟаʒоу џьарак аанымҷасроуп, аанҷасрада аѡроуп. Иуҳәар алшоит, Сарион Ҭаркьыл ипоезиа зегьы афилософиатә цакы иалеитмотивуп ҳәа абри ахшыѡтцак.

Апоет иҿыѡ-поезиа иамоуп аѡышьа ҟазшьа ҷыда. Уи ашьапышьҭыбжь гәар-гәар ахга улымҳа цнахуам, ишьҭхысаа иахьцо аҳауеиԥш иласкәантроуп. Аха инеиуам уи ус баша, ахы ахьынахоу, ицом аԥсҭҳәеиԥш аԥша ахьасуа. Иара иамоуп ақәкы изхымсуа изцымсуа. Уи аԥсҭазаара амѡоуп. Насгьы, иѡуам иара ахеиқәырхаразы

мацара – иамѡатәны аԥсы рханатҵоит акәша-мыкәша иҟоу зегьы актәи аскрипка иашьашәаланы иакәтҵәиашо, иацгыло егьырҭ ашьҭыбжьқәа реицылара асимфониа шахылтҵуеиԥш. Ажәакала, апоезиа аԥсҭазаара иахылтҵуеит, иара аҟазшьа ҷыда – аѡрала аԥсҭазаара шьақәнархоит. Итҵегьы инарҭбааны иаҳҳәозар, адунеи аҿы ҭышәынтәалара змаӡам аикәшара, аиԥхныѡлара, аикәҟьашара роуп адунеигьы еибаркны изкыу. Уи ус иҟан, ус иҟазаауеит. Аха, зегь зхаҳҳәааua, Сарион Ҭаркьыл абри аԥсҭазаара азакәан, усҟан даныстудентыз ҿыц дышьҭызхыз аха зеилкаара нагӡаны имамыз, нас заҵа дшәыцыԥхьаӡа иахьгәылиршәоз, «амаӡа» ахьаҵидырааз ауп».

Сарион Ҭаркьыл дызҵанакуа абиԥара рзын Кәасҭа Герхелиа ииҳәо акәзаргьы аиашахаҵа ауп: «Апоет Сарион Ҭаркьыл дызҵанакуа абиԥара аԥсуа литератураҿы, ирзуҳәар алшоит, насыԥ змоу абиԥара ҳәа. Урҭ ркалам шьҭырхит, Дырмит ду зшьапы икыз, аха аамҵа амыҟәмабарақәа ааха ҭәҭәақәа знаҵаз, уи ала иӡрыжәханы, здацқәа ашьанҵа иаарбны зҽеиқәзырхаз алитература ҿыц аапынра аназгылоз аамҵазы. Иқәлацәа зегьы реиԥш, абри аус иуҳәар ауазар, аиҵаҿиара апроцесс амѡа ихы-иԥсы, имч-илша, азкны данылеит Сарион Ҭаркьылгьы».

Кәасҭа Герхелиа ихаҵа дызлапоету, насгьы ихатәроу злаиакәу ала, ибзианы еиликаауеит, мамзаргьы иаҵибаауеит Сарион Ҭаркьыл ипоезиа аханатә излеибарку «амаӡақәа», ирыҵаҵәаху афилософиатә хшыѡзцарақәа, ажәакала, ахаҵашьатә ҷыдарақәа. Зынӡа диашоуп уи абас аниѡуа аамҵазы: «Ақыҵа, ашьха, ага Аԥсадгьыл, аԥсабара, абзиабара, аԥьа, ауаѡы, ауаѡра, аиѡызара, ацәгьеи абзиеи реиҿагылара уҳәа ртәы зымҳәо ажәеинраалақәа рышәҟәы ҟалаӡом. Абарҭқәа зегьы амҿеханакуеит Сарион Ҭаркьыл ипоезиа. Аха аус

злоу уи иара заҵәык итәала, иара идунеихәаԥшрала аартра ҽыц ҟаҵаны дазнеины, ҳарҵгьы уажәрааҥа иҳамбоз ҳарбаны, идунеи ҳалагаланы, ҳаиқәыршаҳаҵны, иҩымҵақәа рыгәра ганы иҳадаҳкылартә иҟаиҵоу иҟаимҵоу ауп. Ҩажәак рыла иаҳҳәозар, абри илшеит автор».

Акритик арҵ иажәақәа рыхшыҩҵак еилыҷҷа иаадырԥшуеит Сарион Ҭаркьыл поетк иаҳасабала, иҩаҙара ахьынҙаҡоу, нас ипоетикатә напҟазара маҙас иамоу уҳәа жәпакы.

Апоет инапҟазара атәоуп иаҳәо абраҟа иаазго агәылҩаагьы: «Сарион Ҭаркьыл илшоит ажәа архысра. Аха уи иажәа «агәыз» ҳәа абжьы рганы ихысуам. Ахҽеиԥш иныҵакшәа иҵҟьоит, ахцеиԥшгьы иахьарбоу иақәнаршәоит. «Ашьацмақәа» ҳәа зхьҙиҵаз икьаҽкьаҽҙоу иажәеинраалақәа аԥсуа поезиаҽы иҽыцҙам, аха убарҵгьы Сарион ибжьык рхоуп, Сарион ицәаҩак рнубаалоит».

Аԥхьаҩ, ишубо еиԥш, зымҿехак ҭбаам статиак аҽы уи автор ишилшаз Сарион Ҭаркьыл, иеиԥш ихатәроу апоет, ипоезиа иамоу иԥсабаратәу ахатә ҷыдарақәа еилырфаҷа ҳарбара, аарԥшра, зыгәра угаша аҽырԥштәқәа рыла ирҵабыргны. Абри афакт амацарагьы иаҳәоит Кәасҭа Герхелиа критикк иаҳасабалагьы, илаԥшҳәаа шыҵбааз, ифилософиатә хшыҩзцарақәа шыҵаулаз, ҭарадыррала ишԥашәыркыз.

***

Апублицистика, ишдыру еиԥш, алатин бызшәа аҟнытә иаауеит, publicus – иаанагоит ауааҽәларратә, алитературеи ажурналистикеи ржанр иаҵанакуеит. Уи аханатә аахысгьы обиектс иамоуп аеномикатә, аполитикатә, алитературатә, афилософиатә проблемақәа рыҵҵаара. Насгьы хыҷәкы хадас иԥхьаҙоуп, ауааҽәларратә ԥсҭа-

заараҿ ииашоу агәааанагара ашьақәыргылара, рызнагара, аилкаа рыҭара, анырра ауаа ирнаҭартә еиԥш. Уи амаҭәар – аԥсҭазаара ауп, ажәытә, аҿатә уҳәа зегьы амҽханакыртә еиԥш. Апублицистика иаҳазшьарбагоуп иаартны ацәажәара, насгьы аимак-аиҿак зцу атенденциатә цәаҩа ахубаауеит, иара убас иацәтәымым аратортә цәажәара, насгьы агазеҭ-журналтә жанрқәа зегьы рҿы (иаҳҳәап, астатиа, афелетон, апамфлет, аессе, аочерк, иаарту ашәҟәы уҳәа иҵегьы) ахархәара рымоуп.

Апублицистика, литературатә жанрк аҳасабала, аҭоурых ду амоуп. Европа уи антикатә епоха аангьы ицәыргьхьан, иаҳгәалаҳаршәап Демосфен, Цицерон рыхьӡқәа, аурыс публицистика атәы ҳҳәозар, XI ашәышықәсазы ашьапы акит Кирилл Туровски «К словам» ала. Аха уи амҽхаки аҵаки аныҭбааха 18-тәи 19-тәи ашәышықәсқәа рзы ауп, даҽакала иуҳәозар, Урыстәыла аҵеицәа дуқәа: А.Н. Радишьчев, П.И. Чаадаев, В. Г. Белински, А. И. Герцен, Н.Г. Чернышевски, Н.А. Добролиубов, Д. И. Писарев, Н.К. Михаиловски, Л.Н. Толстои, В.К. Короленко анцәырҵ ауп.

Асовет аамҭазтәи аурыс публицистика аҵаки аҩаӡареи ҳаразкыз иреиуоуп: В.И. Ленин, Г.В. Плеханов, В.В. Воровски, А.В. Луначарски, М. Горки, М.А. Шолохов, А.Н. Толстои, Л.М. Леонов, И.Г. Еренбург, К.М. Симонов ҳәа убас иҵегьы.

Аԥсуа публицистика* атәы акәзар, уи агазеҭ «Аԥсны» (1919–1921) иациит, убасҟан ицәырҵит, иҵегьы уазааигәаны иуҳәозар, М.Лакрбеи Д. Аланиеи реимакреиҿак ала. Нас уи иацҵаны аҿаанахеит агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» адаҟьақәа рҿы.Ииашоуп,апублицистикатә ҟазшьа змаз астатиақәа аԥсуа жәлар рполитикатә, рсоциалтә, рдоуҳатә культуратә ртәы зҳәоз ууанӡагьы азеижәтәи

* Уахәаԥш: Руслан Қапба. Ҳара ҳазҽеихар... Агазеҭ «Аԥсны» (1919–1921) аҭоурых аҟынт. Аҟәа, 2002.

ашәышықәса аѡбатәи азыбжа инаркны ицәырҭхьан аурыс кьыԥхь аҿы. Апублицистикатә статиакәа авторцәас ирыман аԥсуаа реиԥш иаԥсыуаамгьы, урҭ араҟа рыртытра салагом, акы, хара ҳагоит, ѡбагьы, хазы азааҭгылара зҭаху, насгьы игәцаракны иҭҵаатәу проблемоуп, араҟа иузалагҙом. Сара нацәаҟәкыла зыҳбахә сымоу аԥсуа милаҭ публицистика – аԥсуа бызшәала зшьапы зкыз, иахьагьы уааигәырҕьартә аҿиара иаҿу ауп. Ишдыру еиԥш, амилаҭ адоуҳатә культура – алитература, аҭҵаарадырра, аҟазара уҳәа – амилаҭ абызшәала иҿиалароуп. Убасҟан ауп уи ахатә хаҿра аманы ианмилаҭтәхоу. Егьырҭ зегьы ицхыраагҙацәоуп, иҳыргаѡцәоуп. Ари адунеизегьтәи ацивилизациа иатәышьҭроуп, уи адагьы амилаҭ культура зыҿиом, изыҟалом, иззеилымкааура, мамзаргьы еилызкаарц зҭахым, збызшәа ҟәнызшьо, атәым бызшәакәа – еиҳа змҽхак ҭбаау – рыла зхы еиҭазҳәарц, аудиториа ҭбаахь икылсырц зшьапы ҵаркьакьаны иқәԥо рхыԥхьаҙара шмаҷымгьы.

Сыззааиуа, Кәасҭа Герхелиа публицистк иаҳасабала уихәаԥшуазаргьы, улаҿы ибзианы даауеит. Абраҟагьы – аԥсуа публицистикаҿы – ихатәроу иажәа алоуп, насгьы еиҳа ианаҭахыз аибашьраани уи ашьҭахьи ипублицистикатә бжьы ҿацаҙа игеит, акы, анырреи амчи аманы, ѡбагьы, аԥхьаѡ (ҳазҭахызгьы ҳазҭахымызгьы) азыҳырѡыртә, рхаҿы иааргартә еиԥш иактуалны. Ус шакәу имѡашьо иаабоит иҵынхаз ипублицистикатә статиакәа зегьы ҳарҟәаҵны ѡ-статиак («Радиола сыҟәгылара», «Ада Маршьаниа апарламент дақәмақаруеит») рылагьы.

Уажәы исҭахуп иаазгарц Кәасҭа Герхелиа истатиа «Радиола сыҟәгылара» ҳәа захьӡу ишеибгоу.

«Ҳажәлар иахьатәи рҭагылазаашьа, ѡажәак рыла иуҳәозар, хымԥада иуадаѡуп. Аха ауадаѡрақәа егьакуп, егьыѡбоуп. Досу ирымоуп дара рхатә ҷыдарақәа. Ҳәарада, иахьа ҳажәлар зҭагылоу ауадаѡрақәа уз-

рыдкылом аибашьра амца қьоуқьад ҳаналагылаз, Аԥсны алахьанҵа ахац ианакызтәи аамҵа. Усҟан аасҵа иахьатәи ауадаҩрақәа еиҳа имариоуп, избанзар, урҭ рґьырак рыӡбра ҳара ҳнапы иакуп, ҳара ҳаиҷкаареи ҳаиҷымкаареи ирыдҳәалоуп. Уи ҳара ҳнапы иакуп аекономикалагьы, адоуҳаи, акультуреи рыӡбра рганахьалагьы. Ҭоуп, аибашьра ааха ҭәґәа ҳнаҭеит. Наӡаӡа иаҳцәыӡит ҳҷар иреиґьқәа-реиґәқәаз, аԥсуа ҳәынҵқарра уаҵәы иҵәатәышьаҟаны иаҵагылашаз, иахагыланы напхгара азҵашаз, аха урҭ рхаҭақәа рымцхәрас иаанхаз иаҳзынрыжьит ҷыґәґәала ҳзырцәажәаша, ишырҳәо еиԥш, иаҳкыша-иаҳшьҭыша адоуҳатә бџьар, – ахаан аҭоурых иамбацыз аиааира ганы, ҳ-Аԥсадгьыл ахы иақәиҵтәны, иааган ҳнапы иадыркит, ҳара иҳалшаз абриоуп, уажәшьҭатәи ахьӡгьы ахьымӡґьы знапы иану шәара шәоуп рҳәашашәа.

Ҳадгьыл иқәцахеит аѡнытә рбаґь дәылызцарц иаҷыз атәым рбаґьқәа. Урҭ икарыжьт рынхара-рынҵыра. Иҟалеит иҵоурыхтә иашароу ахҵыс, – атәымцәа рҟынтә, ицқьахеит ҳадгьыл. Ҳҟалеит ҳадгьыл аҷы ҳара ҳаԥшәымацәаны. Ари егьџьашьатәым, избанзар ус иахәҵан иҟаларц, егьџьашьатәуп, избанзар, усеиԥш аҟалара лакәк иаѡызан, аԥсхых ибзахара иеиԥшын. Ус иҟалеит, избанзар, ҳажәлар ахәыҷы инаиркны аду иҟынӡа иазхиан аҟазаареи аҟамзаареи ирыбжьагылаз Аԥсны аншәарҵаха иара аиқәырхаразы иҟаҵатәыз. Нас иҟалазеи иахьа, изыхҟьазеи аиааира дуӡӡа абас илазырҟәуа амилаҭ амишәанрақәа рцәырҵра? Иҟалаз убриоуп, аиааира дуӡӡа ашьҭахь, зҳәаззцамкәа, ихымпаданы иҟаҵатәу абриоуп, изныла тәугьы мѡа заҵәыкны иҟоу абри оуп ҳәа ҳазыҟаҵамызт, иазыхиамызт ҳажәлар. Урҭ имцақьоуқьадха ирыцраз, ргәаҵа ҭызблаауаз агәаґ аилашыра, аґа иаҵархара мацареи, аиааира агара мацареи, ахәымгақәа ҳадгьыл рыцәцара мацареи азым-

хоны ирыԥхьаҙеит. Ҳшьа кәапеила атаразы иаҭахын иҵегьы. Рхы рызнымкылакәа, дара аԥхашьареи аламыси зцәыӡхьоу ақәылацәа цәыршәагақәа иҟарҵақәоз агыгшәыграқәа ирацлабит, урҭ ацкы рзура мҩасы ишьҭырхит ҳаҷкәынцәа рҕьырак. Уи ацәыртҵра ианаамҭаз аҕәра анаҷакымха, нас аҵбылреиԥш еимҿеханакит. Знык ашьа зыблаҟьахьоу алацҳаиԥш иҷкит, аҳәаҭҳаи аҷани реимҭәацәа. Иара аибашьра ахаҭа аҵакы дара ақәыцьмақәеи ҳареи ишаҳзеиԥшымыз рхашҭит. Дара даҷеа хазын, иҟарҵалакгьы ҟалон, игыгшәыгқәан, насгьы ацәгьарақәа ахьыҟарҵоз рыдгьыл аҷы акәмызт, дара рзы итәым дгьылын, иқәылацәан, ирҳәцәан, ихырҵәаҩцәан, инырҵәаҩцәан. Ирдыруан ирбылуаз, иқәырхуаз дара ишыртәымыз, иааҟарҵоз зегьы ҳара ҳдац-ҳԥашә аҵхра ишазкыз, ҳшәаць зҳәо дыҟамкәа адгьыл ҳаныхра қәкыс ишрымаз. Еиҳараҙакгьы изыргыгшәыгуаз уи ус ишранамхозгьы гәҩарас ирымазар акәхарын. Аха ҳара иҳахьзеи? Урҭ ҳазрацлабызеи? Ақырҭуа итәы, ақырҭуа иааирых, ҳара ҳадгьыл иқәгылоу, ҳара ҳадгьыл абеиара шакәу заҳзымдырзеи? Уи абеиара зегьы аҳәынҭқарра иаманы, иааизыркәкәаны, ҳҳәынҭқарра амчра арҕәҕәареи, наҟнаҟ ахыхьчареи русҁәа изрыдҳамҵазеи? Уи амцхәрас, дегьызмаха изабалак еимырҵәартә, хымҳа-цьымшьа иныбжьахәаша ицартә аҭагылазаашьа зыҟаҳҵазеи? Изаҳзымдырзеи аӡыхәашьыраҷ ауаа хәашьқәа еиҳа рнапы шырҟьоз. Иаалҟьаны цьабаада ибеиахази зцьабаа ада бзабаа ззалымгаз ирымаз ахәыҷгьы зцәалаӡыз ауаа цқьақәеи, ауаа қьиақәеи шеиҷанагалоз, агәынамӡарақәа шарҵысуаз, уи агәаҕшьтыхреи аиҕареи шрыбжьанатҵоз. Аиашеи, ахәахәеи, амци, аҵабырги еснагь ишеиҷагыло, ааибышьа шрымам еиԥш, амазаареи амамзаареи абеиареи аҕарреи еснагь еиҕацәан, ааибышьагьы рымамызт.

Сара инагӡаҵәкьаны сызрықәшаҳаҭхом, абарҭ реиԥш иҟоу ацәыртҵрақәа хырԥашьа змамкәа аибашьра иацу

цәыртцрақәоуп ҳәа ихьазыршшааua. Иашоуп, ахәра ашьацара ацуп, аха иҟами ашьанкылагагьы. Аус злоу, уи ашьанкылага ианаамҭоу ишахәҭоу ахархәара амазу иамамзу ауп.

Иахьа ҳтәыла аѡнуҵҟа зымехак зыртбааз ацәгьоурақәа ҳара хаҵа-хаҵала иҳарҭо аԥырхагақәа мацара рыла акәым изшәарҭоу, уи ацхыраара рырҭоит ҳаҕацәа. Игәоумҭарц залшом заҵааира ҳаҕаҵәҟьа даҳхашҭны ҳара-ҳара ҳаиҕарақәа еиҳа аԥыжәара роуа ишалагаз. Аанкылашьа амоума нас ари? Ҳәарада иамоуп. Уи аанкыларазы иаҵахыуп ҳәа акьыԥхьи егьырҭ амассатә информациақәеи егьырҭ аусмѡаԥгатәқәеи рыла акыр агәааанагара рҳәаахьеит. Уи акырынтә рҽазыршәахьеит азинтәи егьырҭ апориадок ҟаҵаратә органқәагьы. Аха макьаназы алҵшәақәа ҟамлеит. Қыҵа-қыҵала ажәлар реизарақәа ракәзар, баша еицлабны цәажәарахеит. Џьоукгьы иаахтны иқәдыргылеит ацәгьоуцәа зегьы шьауыҕала иахьырхәхарц, икыдҵаны ашьра рыкәҵарагьы убра иналаҵаны. Сгәанала, арҵқәа зегьы аҕа игәарԥса анагҙароуп ирҳәо, уаҳа акагьы. Уи амѡа аҳҵар, шәазхәыц ҳахькылнагаша. Ҳазлареиҕьхазеи нас 37 шықәсеи Гитлеризми? Иҟоума нас аԥсыхәа? Хымпада иҟоуп, уажәшьҭа мачк ихьшәаахьазаргьы. Иарбан иара? Уи,– зегь раԥхьаҙагьы иргыланы, изылшоны иҟоу ареспублика ауааԥсыра зегьы (еиҳараҙак аҽар) неиѡымсрыда аԥьаус ралархәра азҵааароуп, уи зда ԥсыхәа ыҟам закәанԥҟараны иҟаҵатәуп. Аԥьаус, аха ауалафахәы румҭакәа ауаа аус зладуруазеи ҳәа иқәгыло азҵаара еизада башоуп. Азауадқәа, афабрикақәа, аргыларатә усбарҭақәа, ааглыхратә наплакқәа, аколнхарақәа, асовнхарақәа дара русурала идмырҳаз даҽеаҙәы заа ириҵараны дыҟаҙам, уи хжьагоуп – аинвестициа, аилазара методқәа ҳәа изҽу. Иахьа ҳекономика заҟа еилаҳау, заҟа ацәгьоурақәа амѡа рымоу, заҟа аҭышәынтәалара

ыҟам ала, даараҙа згәы ҳзыбылуа аҙә иакәымзар, заа аԥара аҙәгьы иаҳирԥсахуам. Азныказы, ауаа аус руроуп хәыда-ԥсада. Илоуҵо ауп иааурыхуа. Акгьы ламҵаҙакәа акы аазрыххьада? Аҕьычѡи, ақәылаѡи, агьангьаши, аҵарҵышагаѡи, амцҳәаѡи рыда. Насгьы, абри аус азы иҟоу азакәан аԥсҭазаараҿы анагҙаразы иҟазароуп ҵаҟа инаркны хыхьынҙа, хыхь инаркны ҵаҟанҙа еибарку аҭакԥхықәрақәатә еимадарақәа.

Еилаҟәыбаса ишьҭоу жәлар рынхамѡа ахкҟәа зегьы рышьҭыхра, реиҭашьақәыргылара аус Аԥсадгьыл ахьчара аҟара аҵакы аҭатәуп, ажәлар идеилыркаатәуп уи адлаԥса аҳәынҭқарра нагҙагьы шзыҟамло, аԥсҭазаара аҭышәынтәаларагьы шзалмыршахо, аԥьаус ахьҙ-аԥша Аԥсадгьыл ахьчара ахьҙ-аԥша аҟынҙа ихагалатәуп, иуалԥшьоу акакәны иҟаҵатәуп, инаугҙаргьы ауа, инаумыгҙаргьы ауа акәымкәа.

Акриминогентә ҭагылазаашьа аԥырҟәҟәарагьы, аѡнуҵҟатәии адәныҟатәии аполитика имѡаԥаҳго ақәҿиарагьы, уаҵәтәи ҳамш аилгарагьы ҵаҵгәыс ирымақәо рахьтә, абри хадара аланы исыԥхьаҙоит сара.

«Ииашаны иуҳәозар, урҭ ахҵәацәаҵәҟьа анрыхьҙыз раԥхьаҙа еилацаланы Аԥсныҟа ианааргоз акәын. Уажә иахьа изыхҟьазаалакгьы досу рыдгьыл гәакьақәа рахь игьежьит, рабацәа, рабдуцәа рыбаѡқәа анышә иахьамадоу. Ҳәара аҭахәума араҟа инрыжьыз рынхара-рынҵыра амалаҳәа ироуз, адгьыл чашәра, Аԥсны аԥсабара ҷьанатра ргәы иҵаланы иҟоуп. Уажәшьҭа ахаан ус қьафурҭа рыԥхыҙ иалашәараны иҟоума? Аха рышша ргәы ианыҵач, ианцәыцәы, рыблахаҵ гьежьын Пушкин илакә аҟны аԥсыҙкыѡ иԥҳәыс илыхьыз рыхьит. Шьҭа ирдыруеит, аха ииаг! Раѡсҭаахә дырзыцәгьахан иахнаԥааит рхы рзымдырит. Иҟалеит иҟаларц зыхәҭаз. Иҟарҵеит дара рхалаҵәҟьа аиашара аҳақ рыхьҙеит, ирзыгьашкит.

Уажәшьҭа иахьа ѡаԥхьа арахь рыгьежьра еиҳагьы ишырзымыждарахо рзымдыруа иҟам, аха уаҳа ԥсыхәа

рымам аҟынтә рхы ржьоит, рхы дыргәыҕуеит. Амц изжьаз, иқәызхыз, амитә рзызуз реиҳабырагьы ус ижьа-жьо иаарымгалар уаҳа хҿыхшьа рымам. Аха уи иаанагом ари еиԥш аҭагылазаашьа ҳара ҳзы шәарҭара алан иҟам ҳәа. Ҳара иаҳхаҳмыршҭуазароуп амаҭ аԥсымҭазгьы ишыцҳауа. Урҭ иаарылшо зегь ҟарҵоит ҳара ҳгәы ҭынчны, ҳгьацаны, ҳбаҕьаҙа ҳанхо-ҳанҵуа ҳзыҟамларц азы. Уи азы рхы иадырхәоит мҩас иҟоу зегьы, аитҵаҟәаҟәареи, аԥаршеиреи, ацәгьацәыԥхамшьареи (усгьы дара ршьа иалоуп). Уажәык иаапкҙаны излаҟоу ала ирымгәаҕьра иҟоузеи! Убри дырны ҳгәаҿанызаара ҳарҕәҕәароуп, аҙәк иеиԥш ҳаилатҵәаны ҳаҟазароуп».

Ари апублицистикатә статиа иаанарԥшуеит иаҳхаҳгаз, аибашьра ашьҭахь амҿхак ҭбаа аманы иааԥшыз ҳаԥсыҿрақәа, иаҳхҭынхьаауа ахы азымиааирақәа, еиҳарак аҷан азы аԥсыцәгьара, ацәгьоурақәа, хара амхәыцра, ҳполитикатә, ҳсоциалтә, ҳекономикатә ҭагылазаашьа ахаҿы аамгара, аҕа иҿы-инапы еиқәҵаны дыштәам азымдырра уҳәа жәпакы. Абарҭқәа ахәрақәа зегьы зхылҵыз ҳ-Аԥсадгьыл аҕа хәымга иазааигаз аибашьра ауп. Аха урҭ рҕьатәыми? Изла? Аԥьатә усурала – ахандеира ала, аламыс аҧхьа инаргыланы.

Иара убас араҟа иазаатгылоуп ақырҵуа хҵәаҩцәа рызҵаарагьы. Избан акәзар, ақырҵуа нацистцәа аибашьраҿы ишаҵахазгьы, ара иҳаланхоз ихьагәгәа рҭоурых ԥсадгьыл ахь ишцазгьы, рыбыз иаҳәац шаҳәоз, рполитика ҟьашьы ишдыршац шдыршо, ажәакала, ҿааихак ҟамҵакәа, насгьы ахара ҳадҵауа, ишыҵҳашуаз, ҳара ҳакәу ԥьушап ирықәлаз.

1996 шықәса, латҵарамза 23 аҿены иҵыҵыз агазеҭ «Аԥсны» ианылеит Кәасҭа Герхелиа ипублицистикатә статиа «Ада Маршьаниа апарламент дақәмақаруеит» ҳәа захьӡу. Уи алагоит абас: «Ргәыҕра дуқәа наҙаҙа ишрыҵаҟәалаз, уажәыгьы агәра хазымҵо аатҵракәаша

ҳәа иҟам-ианым, «Аԥснытәи автономиа» Қарҭынтәи анапхгара азҭақәо џьоукы Ҭамаз Надареишвили, Вахтанг Ҟолбаиа, Борис Какәбава уҳәа, аныха иакызшәа, рыбз иаҳәац аҳәоит, рҽы иҭам рҟаҟоит. Уи џьашьатәҳам «аҳы иаго аҭәыц дахьынҳалоит», «џьит» ихәмаруаны ҽыҵәахра ицаз џьушьап, Аԥсныҟа аароуп рхы иҵоу. Анцәа ҳрыцҳашьа, шаҟа дарлашәуазеи, шаҟа дардагәозеи ауаԥытәыԥса ахзымдырра, аԥсыԛымқымра, игәлымԥра, аҽехарззала-хамаԥагьара, ԥанк змаҳам иарныгхыхьымҳгшьара!»

Аҵыхәтәаны иаазқәылаз, ԥыхьа гәата-бҕата излагылаз, излаҭхаџьуаз Аԥснытәи аапынра гәхьааргазар акәхап, руаҟьан-чаҟьан быжьқәа рацәаҳахеит, Аԥсныҟа раареи раашьа амԥақәеи рзеимакыроуп. Аҳәатәеиқәшәаразы наџьнатә уаԥ дрыҵашьыцуа иҟамызт, аха уажәык аҕьатамахжәаԥцәеи, ацәымцәаҕәацәеи, аҵыгьцәеи еиҽанагалаҳан, – иқьыпаха «аусура иаҽуп, «ааҳаб» рыхҭыргоит Аԥсны «алахьынҵа» аҳбаразы. Аимакқәа зегьы ирылкааун ԥ-мԥакы: акы, Аԥсныҟа рыхынҳәра азҵаара ҭынчмԥалеи политикатә знеишьалеи аҳбра, ԥба – мчылатәи амԥа. Мчылатәи аҳбра иадаапкыланы ирҭахыуп аханатә уи азҵаара мчыла знык «изыҳбахьоу» Ҭ. Надареишвилии уи идгылаԥцәеи

Қырҭтәылатәи амассатә информациатә харҳәагақәа зегьы инарҭбааны ирныԥшуеит ари азҵаара акәшамыкәша иҟоу урҭ реимак-реиҽак.»

Кәасҵа Герхелиа дзыхцәажәараны иҟоу азҵаара – «Ада Маршьаниа апарламент дақәмақаруеит» – абас ахы икуеит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, «аԥхьажәа» хәыҷы ацитцоит, «аҽы» хитуеит, нас ауп игәааз «аҳкәажә» лгәамҵракәа рхы-рҵыхәа анцәыриго, ианааирԥшуа.

Абраҟагь иумбарц залшом астатиа автор публицистк иаҳсабала инапҟазара, дзыхцәажәо амаҭәар, ус узаззҳәар ауазар, ахашәара-аҵашәара иҭагҳоу азҵаарақәа

ҟаиматɬа ишидыруа. Насгьы, акритика ззиуа, ауаа зегьы раԥхьаҙагьы игәааз «аҳкәажә» аԥхьа дыргыланы, Аԥсны азы сабаԥк шрыламгьы, Қырҭтәыла иаҳзалатɬозар, акы шзалымтɬуа шырдыруагьы, иаҳзырхынҳәуазар ҳәа рыҿшаҿыршьаауагьы даҕьны, дмақарны, ажурналист-публицист етика иатɬанамкуа ацәаɯала акәымкәа, аамыстɬашәала, культура ҳаракыла алогикатә ɬатɬгәы аҭаны дрықәыҙбоит иреиҳәоит иаахтɬааны, изҿу акгьы ишаԥсам, ргәы ишажьоу, ажәакала, изҿу шуасамырҳәыгоу.

Егьирахь, ақырҭуа парламент иакәмақаруа Ада Маршьаниа лакәзар политикк лаҳасабала илҳәо-илуа, дызҿуи рыла улыхәаԥшуазар, иубоит аполитикатә каҳпратә ҙеибафара иалашәаз, алтɬра ззымариам, ғәгәала иарɯашьаз, имɯахҟьаз, зыжәлари зыпсадгьыли иацәыҙыз аҙәы шлакәу. Иара убри аамтɬазы, апублицист Кәасҭа Герхелиа ихамыштɬит «аҳкәажә» Ада Маршьаниа лдаракәац, даҽеакала иуҳәозар, лаԥсуареи Аԥсни зынҙа мап шырцәылымкуа, илцәымғынгьы дшыҟам, иага умҳәан аԥсуа феодалтɬыԥҳауп уигьы, аамтɬеикәшара дшарблаҟьазгьы, акы лытɬанамҳәо иҟаҙам. Аха урҭқәа зегьы изхәарҭоузеи Аԥсны Қырҭтәылахь архынҳәра – уажәшьҭа ахаан иҟамлаша – аидеиа зегьы атɬанарҙуеит, иахәлабгоит, лхатагьы Аԥсны азыҳәан акы даԥсамкәа дҟанатɬоит.

… «Аиашазы еиуеиԥшым аинформациатә хархәагақәа изларҳәо ала, Ада Маршьаниа дыззыԥшыз апарламент аилатәараҿы иԥьоушьаша игәағьыуацәаз аҳәамтақәа ҟалтɬеит – Аԥсни аԥсуааи рҿаԥхьа Қырҭтәыла аиҳабыра иаадырԥшыз «амҿыгракәа» раҿԥнылҳәеит, аультиматумқәагьы ыкәлыргылеит, азнык азы угәы аалзыблыртә аҟынҙа. Аха изхәарҭоузеи, аныга азна ахш уҭаны, нас итɬыгьны иказҭәо ажәеиԥш, аус хадаҿы еснагь дзықәгылоу аҳәаа дзахымсит – атɬыхәтәантәи лхықәкы Аԥсны Қырҭтәыла аилазаарахь аргьежьра шакәыз иа-

анхеит. Ари еилыҕраа еиларсу аполитикатә хәмарра ахыпшоуп иахыу. Уи даҽазныкгьы ишьақәнарҕәҕәоит Ада Маршьаниа Надареишвили иахь иҟалҵо ажәылара иаҵоу «амаҙа». Амала, абри зегьы иугәаланаршәоит ажәлар рҟәышрак: «ауарбажә иамамыз амамарԥьагә иамнахуан». Имухуа маҵурас имозеи иахьа Надареишвили? Акариеристцәа рхыжьжьага, раамҭагага, ахархьуаа ржьага. Уаҳа акымзарак.

Ада Маршьаниагьы лгәыҕра дуқәа здылҳәалоз апарламент аилатәараҿы аҙы иҵахысыз иеипш, ипҟьан илҿаҵәаз ацәыкәбарқәа ԥгала лымамкәа, лымақаррагьы Аԥсны азҵаара еимакны зыхәдацәақәа ҵибакааз адепутатцәа рҕьал-пал бжьы иналаҙт».* Автор абас истатиа хиркәшоит.

Кәасҭа Герхелиа аҟазара иазку, насгьы зыɯаҙара ҳараку астатиақәа акымкәа иɯбамкәа инапы иҵыҵны акьыԥхь рбахьеит агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшьи» ажурнал «Аҟазареи» рдаҟьақәа рҿы. Уаҟа уи дааԥшуеит аҟазара иаҵоу «амаҙақәа» здыруа, рыхцәажәара зылшо, ирыгу-ирыбзоу иаартны аҳәашьа иақәшәо аҙәы иакәны. Ус шакәу шаҳаҭра ауеит «Ауаԥс комедиа аԥсуа сценаҿы» ҳәа хьҙыс измоу астатиа амацарагьы.

«Дарбанзаалак аԥсыуак, абри апиеса зɯымҭоу дыззымдыруаны, ауаԥсаа рыԥсҭазаара ишалху ззымдыруаны иахәаԥшыз, маҷк иадамхаргьы, дымлак-ɯакҙакәа аԥсуаа рҟазшьа, рсахьақәа, рҵас, рқьабз иалху аԥсуа спектакль збеит ҳәа аɯнықа дцоит.

Ауаԥс жәлари аԥсуа жәлари ҟазшьала аизааигәара иҳамоу ҳашәақәеи ҳакәашарақәеи мацара уанырзызырɯуагьы иубоит. Қьабзла, ҵасла, дацла даараҙа ҳшеиԥшу умбарц залшом, ауаԥстәылан унеир, ауаԥс иɯны умɯахытцыр. Рысас дкылашьа, ртәашьа, ргылашьа, аиҳаб пату иқәҵашьа, рчеиџьыка уҳәа ԥсыуа ɯнаҭак аҟны иаабац абра иубоит», – иɯуеит Кәасҭа Герхелиа истатиаҿы,

* Агазеҭ «Аԥсны», маи 23, 1996.

ауаԥсааи ҳареи ҳаизааигәара иамоу аҷыдарақәа азгәаҭауа аспектакль ахцәажәарахь диасаанӡа.

Абри ахшыԥзцара автор иҵегьы ихаирҭәаауеит: «Абасеиԥш еизааигәоу ажәларқәа иҳахәҵоуп алитературеи аҟазареи егьырҭ амилаҭҭә культура аххқәа зегь рыла аимадара ҳарҭбааларц. Уи азы ауаԥсааи ҳареи ҳабжьара аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы уаԥ даазеигәырҵьаша аусқәа мԥаԥгоуп. Убри аганахьала шьаҷа бзиаӡак ҟанаҵеит аԥсуа театргьы аспектакль «Аԥҳәысҳәаԥ» ақәыргылара ала».

Кәасҵа Герхелиа истатиаҷы иазгәеиҭоит ауаԥс драматургиаҷы М. Шавлохов аҭыԥ ҭәҭәа иааникыло. Уи иԥымҭа «Аԥҳәысҳәаԥ» акәзар, ауаԥс театр арепертуар мшаҿны инаркны иахьа уажәраанӡагьы иааиԥмырҟьаӡакәа иалоу, имажәуа, имԥсуа шырҷиамҭоу.

Кәасҵа Герхелиа ҟазараҭҵааԥык иеиԥш игәцаракны илаԥшҳәаа иҵигоит акомедиа иагәылсны ицо аидеиа хадеи, нас уи зҷаргылоу ацәырҵра бааԥсқәеи. Ишдыру еиԥш, ареволиуциа ҟалаанӡа Кавказтәи ажәларқәа зегьы реиԥш, ауаԥс жәларгьы иҭагылан аԥсҭазаара уадаԥ. Убри иахҟьаны ҷьоукы-ҷьоукы иҵыргон, амилаҭ зегьы шәышықәсала идырҷиаз, ршьа-рда иалаз рқьабз бзиақәа ирыцәтәымыз, агра бааԥсқәа ажәлар рҷы есааира зшьапы зҳауаз. Урҭ иреиуан амалаз аԥсыцәгьара ахашәалахәқәеи афеидеи рзышәарыцара. Астатиа автор иазгәеиҭоит: «Ишнеи-шнеиуа, ҷьоук-ҷьоукы зынӡа иарлашәуан ари, дара ирзымдырӡакәа ибзиоу ҷьышьа аиакәымқәа анднарҟаҵозгьы рацәан. Еиҳаракгьы ари ачымазара анырра ҭәҭәа ҟанаҵон аҷар рхатә ԥсҭазааразы. Арԥызбеи аԥҳәызбеи рыбзазара наӡааӡаны, рыԥсҭазаара аилаҵараҷы иԥшьоу дырганы, ҳаҭыр ду зықәны ажәлар иаԥырҵаз, амаҭарбага, ахашәалахә ду злыҵуа ахәаахәҭра аформа шьҭнахит. Анацәеи абацәеи рыхшара рхатә насыԥ иазҷлымҳаӡамкәа ирҵиуан, иаархәон. Уи иахҟьон азалымдарақәа: еиҷыԥсааua бзиа

еибабо еиҟәыркәкәааууан, еибаҭахҳам еиқәнамгаҳо еиддыргәагәалон.

Ари ауаҧс жәлар рыҧсҭазаараҿы анырра ҕәҕәаҳа ҟанаҵеит, иахьауажәраанҳагьы ашьаҭа ахьмыҳыцгьы ыҟоуп. Абриоуп изҿагыло, абрахь ауп иахьыкшо М. Шавлохов икомедиа «Аҧхәысхәаҽ» аҕьырак. Абри азҵаатәы акәша-мыкәша ссиршәақәа ҟазарала иалеигалеит автор, иагьааирҧшит ажәлар рыҧсҭазаараҿы бла башала шамаха иузгәамҭо, аха аҵак ду змоу амахәҭақәа акыр. Акомедиаҿы иҟаҵоуп еиуеиҧшым аҧсҭазаараҿ еиҧш ииашоу, аҧсҭазаареиҧш имыҧсуа ахаҿсахьақәа. Насгьы, абарҭ азҵаарақәа аарҧшуп имырҳау-ҳауҳакәа, ирыхәмарны. Акомедиа даараҳа ибеиоуп иумор ласыла, ауаҧс жәлар ҵыхәаҧҵәара змаҳамкәа ирымоу».

Кәасҭа Герхелиа ауаҧс драматург М. Шавлохов икомедиа «Аҧхәысхәаҽ» аидеиатә ҵаки ахыҷәки зеиҧшлашәа ианазгәеиҭалак ашьҭахь, нацәаҷәкыла аспектакль ахцәажәарахь диасуеит. Уи ыҷәиргылеит Қырҭтәылатәи ССР-и Аҧснытәи АССР-и жәлар рартист Шәарах Ҧачалиа (усҟан уи ихырымҵацызт, ашьҭахь ауп ианихҵаха СССР жәлар рартист ҳәа аҳаҭыртә хьҳы). Акритик иҳәоит аспектакль ақәыргылаҽ ииашаны ишеиликааз комедиа аидеиатә ҵакы, насгьы ҟазарыла дақәшәаны ишазиҧшааз уи аидеиатә ҵакы аазырҧшыз аформа. Убри инамаданы иагьшилшаз сахьаркырала ахаҿсахьақәа рышьақәыргылашьа.

«Аспектакль ахәаҧшҽы дахәаҧшуанаҵы дыччоит, дыччоит, дзыччо агәра ганы, дыччоит аччархә анибогьы, аиакәым шыҟало анибогьы, аҵак хырҽаа дук амҭакәа. Ишҧа нас, аччараз мацароума аспектакль зыҟаҵоу? Мап, аспектакль анынҵәалак, ахәаҧшҽы дгыланы иҿанынеихалак, аҽны даннеилак зҵаарак дыхҭанакуеит, сзырччоз мшәан уаха ҳәа? Уи аҭак аҟаҵаразы ахәыцра днагәыланахалоит: аспектакль аидеиатә ҵакы азхәыцра,

афырхацәа рбиографиақәа рызхәыцра, раамҭа азхәыцра, иара ахәаԥшɯы ихаҭа иаамҭа азхәыцра. Аброуп амузкомедиатә спектакль аспецификатә оригиналрагьы ахьыҟоу», – иɯуеит акритик истатиаҿы.

Анаɯсан, уи аспектакль хәыц-хәыц еиҿыршәшәаны, хаҭа-хаҭала ахаҿсахьақәа алкааны, досу рыцәгьа, рыбзиа цәырганы рхатә ҟазшьақәа – аԥсҭазааираҿы ишыҟоу еиԥш – еиламырɯашьакәа, досу рдунеихәаԥшышьақәа рыманы, насгьы асценатә ԥсҭазаара ироуз иауарашәаны дрыхцәажәоит, анализ рзиуеит.

Кәасҭа Герхелиа истатиаҿы ахәшьара бзиа риҭеит аспектакль «Аԥҳәысҳәаɯы» иалоу афырхацәеи аперсонажқәеи рролькәа назыгӡоз аԥсуа актиорцәа Аазиз Агрба (Гаци), Софа Агәмаа (Зарада), Михаил Ақаɯба (Ҳаԥьы), Рушьни Џьопуа (Ҭетраз), Иван Кокоскьериа (Уаҳаназ), Амиран Ҭаниа (Ҳамырза), Заира Амқәаб (Чаба), Светлана Наҷҟьебиа (Соԥи), Виолетта Маан (Ҭинаҭи), Иван Царгәыш (Занҭемыр). Урҭ рҟазара иабзоураны ауаԥс комедиа аԥсуа сценаҿ аԥсы ҭалеит, аԥсуа хәаԥшɯы игәаҿы инеит.

Амала, ас еиԥш изанааҭтәу астатиаҿы, иахәҭазар ҟаларын акомедиа аиҭагазы ажәақәак ҳәаӡгьы, избанзар, М. Шавлохов икомедиа «Аԥҳәысҳәаɯ» аԥсуа театр асценахь ихазгалаз, ахәаԥшɯы дадзыԥхьалаз зегьы раԥхьаӡагьы аиҭага ахаҭабзиара ауп. Уи аԥсшәахь иеиҭеигеит адунеи иадыруа аклассикатә ɯымҭақәа рыла ҳмилаҭ литература зырбеиаз Иасон Ҷоҷуа. Абри акомедиаҿгьы иубоит уи аиҭагара аусаҿы заҟа дҟаза дууз. Амала, иҳақымзар ҟалап абри ауаɯ – ашьхыц еиԥш, згәы ақәкны аус зуаз – иахьауажәраанӡагьы иԥьабаа – аԥсуа литература иадиҭаз – аиҭагара аганахь ала – ишахәҭоу еиԥш ахәшьара ахьамам.

«…Хуҭе ҳәа дара зышьҭоу, ҳара ҳахәҭа қыҭақәа уамашәа иреиԥшу рҿы уаныҟоу, уахьыӡырɯлакгьы

иуаҳауеит, акаѡҳәа аԥсуа уарада, аԥсуа қытаҷтәи аиқәҷытыбжьқәа, аԥсуа қыҭа ашыкьыбжьы, аԥсуа қыҭа ауаҟьан-чаҟьанқәа. Ауаԥс быргиԥатцақәа еикәырша, икәымжә аԥшьқәа ԥхьаркәакәаны, иԥатхь кны агәашә иҭытцырц зҭаху асас даниҷагьежьуа Џьгьардатәык, ма Ачандаратә быргк дызлаиеиԥшым акы далаҟам. Ауаԥс ԥҳәызба иԥаны илыкәу лыхцәқәеи, лыблақәеи, лԥынҵеи, лҵареи, лхахәда артәашьеи, лхаҟынтә лшьапаҟынҵа лҭеиҭыԥш зегьы, лхымѡаԥгашьеи, лыматц ушьеи рыла аԥсуа ԥҳәызбеи лареи анык еицлыхшаз аеҳәашьцәа реиԥш еиԥшуп» – иѡуеит Кәасҭа Герхелиа «Ауаԥс комедиа аԥсуа сценаҷы» ҳәа захьҵу истатиаҷы.

Абри адеталь – аԥсуа жәлари ауаԥс жәлари ҟазшьалеи ҭеиҭыԥшлеи ҳаизааигәара етнографк иеиԥш дақәшәаны асахьа ҭихуеит автор. Ҳарҭ ѡ-жәларык Кавказ каҷҷа иашьагәыҭу ҳаизааигәара аҭоурых ҵаулоуп, иаци иахьеи имиит, аханатә ҳацәгьеи ҳабзиеи еилан, аихатцгылареи аицхыраареи ҳабжьан. Ус шакәу арҵабыргуеит ақырҵуа фашистцәа ҳақәырхырц 1992 шықәса нанҳәа 14 аҿены ианҳажәла рабԥьар кны, аиашьара ҳазуа иҳавагылт ауаԥс жәлар рҵеицәа хазынақәа! Ари иаанагоит ажәытәтәи ҳҭоурых адаҟьақәа рырҷыцра.

Иахьа ҳазҭагылоу иуадаѡу аамҭазы, даҿазны еиԥшымкәа, ажәларқәа реиѡызара, доуҳала реиҷцаара еиҳагьы ирҕәҕәатәуп. Убри аганахьала уахәаԥшуазаргьы, ауаԥс драматург М. Шавлохов икомедиа «Аԥҳәысҳәаѡ» ҳажәларқәа наԥьнатә аахыстәи ҳаизааигәара зырҕәҕәо, изырҷыцуа акы акәны иҟоуп.

Абас иҟоу имажәуа ахшыѡцак аҵубаауеит Кәасҭа Герхелиа истатиа, иѡыжьҭеи акыр шықәса шцахьоугьы. Избан акәзар, ари ажәларқәа еизааигәазтәуа адоуҳа ус иатцасуп, иаҟазшьоуп.

Аҟазара атемала иѡуп аҵцаарадырратә ҟазшьа змоу «Ажәеи ашәеи» захьҵу Кәасҭа Герхелиа инеиҵыху ис-

татиа. Уи кьыԥхьын ажурнал «Аԥсны ҟазараҿ» (уажәы «Аҟазара») 1981 шықәсазтәи №1-2 аномерқәа рҿы. Академик Шоҭа Салаҟаиа зынӡа ииашаны ишазгәеиҭаз еиԥш, ари астатиа неиҵых ҵакыла иҵаулоу поезиатә напҟазара иашала иѡуп. Даҿа милаҭ ашәак, милаҭ мелодиак иаламѡашьо, еицакра зқәым абжьы зхоу аԥсуа ашәа аишьа, иара зхылҵыз Аԥсны аԥсабара ацәаѡа хадақәа ирҿырԥшны Кәасҵа Герхелиа заҟа ҟазарала асахьа ҭихыз инагӡаны еилаҳкаарц, иаабарц азыҳәан, аԥхьаѡ ухаҵкы, ууаи, уареи сареи ҳаицаԥхьап астатиа ахаҭа. Ииашоуп маҷк ишдуцәоу шыздыруагьы сгәы иаанагоит ҳахьхәрым ҳәа.

Абар «Ажәеи ашәеи»:

«Ажәеи ашәеи еилаӡароуп, ажәа анықам ашәа нҵәароуп».

Сгәы иаанагоит Аԥсны жәлар рпоет, академик Баграт Шьынқәба абарҭ ицәаҳәақәа ҳастатиа атема аҵакы хада аадырԥшуеит, уи леитмотивс иазыҟалартә иҟоуп ҳәа. Ииашангьы, ажәеи ашәеи аханатә аахыс еиҟәыҵхашьа рымамкәа еидҳәалоуп, урҭ рдацқәа еилиааруп, рҷапан ахқәа еиқәҳәалоуп, дацк иагәылоуп аҵла аѡмызгәыҵк роуп. Абас иҟоуп еилкааралагьы гәынхәҵыҫтала аилкаарагьы, сахьаркырала аилкаарагьы.

Иарбанзаалакгьы амилаҭ рбызшәа, шәышықәсала ажәлар рхазы иаԥырҵаз абџьаруп. Ажәа, мамзаргьы ажәақәа, абызшәа злашьақәгылоу, акакала зегьы милаҭтәуп, ижәлартәуп. Амилаҭ бызшәа амилаҭ хдырра аѡаӡара азҟазашьа гәаҭаразы шьарда зҵазкуа елементуп. Убри ауп иарбанзаалак амилаҭ сахьаркыратә культура, зегь раԥхьаӡагьы ӡыргагас изамоу ажәа, абызшәа. Жәытәнатә аахыс, еиуеиԥшым ажәларқәа ркультура, рҟазара: алитература, атеатр, асахьаҭыхраҵәҟьагьы убра инарылаҵаны, ажәада инагӡаны ирызҳәом рыгәҭакы. Дара зегьы зхылҵыз, дара зегьы аԥызҵаз ауаѡы, аҵыхәтәан урҭ

еидиҳәалоит ажәала, инагʒаны реилкаара аҟынʒа икылигоит ажәа амчала.

Иуадаԝуп аҳәара, ашәеи ажәеи уанрызхәыцуа, урҭ иарбану рыуа иапҳьатәиу, рыуа ишьҭахьтәиу. Даҽеакала иуҳәозар, еиҳабуи еитцбуи. Иҟаларын, ауаԝы агәырґьара, шьҭыбжьқәа, агәҭыха, ажәакала, игәалаҟара зеиԥшроу даҽеаʒәы иирдырырц азы, уи игәалаҟара иашьашәалаз иргазаргьы, аха уи иахьа ҳара ашәа ҳәа ҳзышьҭоу аҵакы шеилаҳкаауа еилкаамызт. Уи ахшыԝҵак нагʒаны иазҳәомызт ажәа ҟалаанʒа. Дара ашьҭыбжьқәа рхаҭагьы ирылҵыз ашәа шахьʒу ажәа ала ауми ишҳәахаз. Иахьцалак ажәа ада ԥсыхәа зыҟамлеит. Абасала, жәытәнатә аахыс амузыкатә ҟазара аԥсы ҭан, ажәеи ашьҭыбжьқәеи реицхыраарала, уи ҿион милаҭцыԥхьаʒа рхатәы ҟазшьақәа аманы, амилаҭ цәа аханы. Абри амԝала иҿион авокалтә музыка еиуеиԥшым ажанрқәа: ашәа, аромансқәа, ахорқәа, аоперақәа, ораториақәа, акантатақәа. Ашәакәым, аҟазара егьырҭ ахкқәагьы, иаҳҳәап, асахьаҭыхра еиуеиԥшым ахәҭақәа: аҿыханҵа, аграфика, аскульптура, архитектура, анапҟазаратә: ақәҵара, ахҵарантҵара, аҭапҟара, аҳарԥьсра, ахырҷара, исахьаркны ирԥшʒаны акыц ʒра, (акерамика) ирымоуп рхатәы ҷыда бызшәа, убарҭгьы, цәажәарада ихәарҭам, ажәада ихаҭәааны изыҟалом. Ахореографиа еиуеиԥшым ахәҭақәа ракәзар, – ицәажәозароуп.

«Также, как человек строит храмы, дворцы из осязаемого и зримого материала, строит он монументальные произведения из звуков» – Луначарски абарҭ иажәақәа ишьақәдырґәґәоит аҟазараҿы зегьы реиҳа ажәатә ефект змоу, аемоциа лассы изырҵысуа, лассы ауаԝы иныруа, убри аганахьала зылҵшәа зегьы реиҳа иласу ишреиуоу амузыка, ҷыдалагьы ашәа. Ари ажәларқәа зегьы рмузыкатә ҟазараҿы еицырзеиԥшу ҟазшьоуп. «Музыка есть особого рода поэтический язык» ҳәа иԝуан

еицырдыруа аурыс музыкатә критик ду, акомпозитор А.Н. Серов. «Выражаемые ею идеи неотделимы от звуков» иазгәеиҭон Белински. «Искусство есть средство для беседы с людьми, а не цель» – иҳәон Мусоргскигьы. Арҭ ахѡыкгьы адуцәа зҿу амузыка абызшәа ҷыда атәы ауп, аха егьаԥьара иурхаргьы, ҵакыла абызшәаҵәҟьа, ажәа, ацәажәара рыдлаԥса изеилымсит. Арҭ аҳәамҭақәа еилкаатәуп ганкалатәи ахшыѡҵак мацарала акәымкәа, аҵак иаҵоу алагьы. Абри аиԥш азеиԥш ҟазшьа амоуп аԥсуа милаҭтә музыкагьы. Аԥсуа изы аханатә аахысгьы ажәеи ашәеи ахыци ахәымпали реиԥш еицын, уи меижьарада агәра ҳдыргоит аԥсуа жәлар рфольклор беиеи, аԥсҭазаара аганқәа зегьы зымҽхазкуа рмузыкеи.

Еилкаауи, инагӡаҵәҟьаны макьанагьы аҭоурых азы еилкаами амзызқәа ирыхҟьаны аԥсуа музыкатә культура профессионалла аҿиара ианаамҭаз иамоуит. Аха абиԥарақәа инеимда-ааимдо иаҳзааргаз ажәлар рмузыкатә беиара уаѡы иԥьеишьаша, уаѡ игәы аззырҳаша милаҭ шьаҭамырӡгоуп, хәы-змаӡам милаҭтә беиароуп.

Асовет мчра амҵәыжәѡақәа знаҭаз аԥсуа культура раԥхьаӡатәи ашьаҿақәа анеихнагоз аамҭазы аԥсуа жәлар рашәақәа ирзыӡырѡыз, урҭ идыргачамкыз М. Горки ишиҳәоз еиԥш, ас иҟоу ашәа ссирқәа, гәырцыхцыхгақәа раԥҵара зылшаз, урҭ змырӡыз ажәлар, ииашаны ижәлар фырхаҵоуп, аҭоурых ду змоу жәларуп, аҭоурых ацәқәырпақәа ирӡрыжәхьоу милаҭуп. Асовет тәыла иқәынхо егьырҭ ажәларқәа рҭаацәараҿы зекономикатә потенциали зкультуреи уаѡы иимбац ала ишьҭыԥрааз аԥсуа жәлар, иахьа рмузыкатә ҟазарагьы аизҳазыгьара амѡа иангылоуп. Акыр аԥықәысларақәа шаиузгьы, аԥсуа музыкатә культура иахьа иаагәоуҭартәы ақәҿиарақәа амоуп ҳәа азуҳәар алшоит. Уи аизҳара амѡа иануп, иҿиоит, узықәгәыгша аԥеиԥш бзиагьы азыԥшуп. Еиҳарак уи аҽеибыҭареи аҿыц шәҭреи,

аҽыц цәырҵракәеи рымԥа ианылеит аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы. Арҭ ашықәсқәа рыԥнуҵҟала аԥсуа музыка арҽиара аус иаҵагылеит зыӡбахә ҳалаҿхәааны иаххәаша апрофессионалтә композиторцәа, ашәа аԥҵара иаҷыдангьы, егьырҭ амузыкатә жанрқәа аус рыдзуло асимфониатәи аоператәи ԥымҭақәа раԥҵара иазааԥсақәоугьы убра иналаҵаны.

Аԥсуа музыкатә культура зегь азы илагаламҭа дууп акомпозитор Р. Гәымба исимфониатә сахьақәа «Агәырґьара», «Ачара», «Апартиа азы акантата», ааратория «Саҭбеи» уҳәа убас егьырҭгьы, А. Чычба иопера «Шансоу», ааратория «Кьараз афырхацәа», акантатақәа «Аԥсны», «Ҳара ҳпартиа», «Апоети ажәлари», асимфониатә поема «Абраскьыл», К. Ченгелиа «Аԥсуа капричио», «Владимир Ҳаразиа», «Аԥсадгьыл», М. Берикашвили исимфониатә сахьақәа, «Агәырґьаратә увертиура», Л. Чепелиански «Аԥсуа увертиура», «Аԥсны ашьхақәа», В. Ҷкадуа «Афортепианои ааркестри рыла аконцерт», «Акамератә оркестр азы аскерцо», аувертиура «Ашьыжь ашьхақәа рҽы», абалет «Риҵа» уҳәа убас егьырҭгьы.

Ҳәарас иаҭахузеи, еиқәаҳаԥхьаӡаз амузыкатә ԥҵамҭақәа мачӡам, аха иааидкылан аԥсуа профессионалтә музыка аҽиараҽы иахьа аамҭа иқәнаргыло аҭахрақәа инагӡаҵәҟьаны ирызхарҭәаауам. Аопереи абалети ржанрқәа ракәзар, аԥсуа музыкаҽы макьаназы кьыс змам дәаӡоуп. Аамҭа-аамҭала урҭ зны-зынла иаахәыҵаччалоит, аха нас афархь-мцеиԥш ԥаԥхьа инҽыцәаауеит. Ҷабыргны, иҟоуп иахьа иаԥҵоу, имазеиу аоперақәа, раԥхьаӡатәи абалет, аха урҭ авторцәеи амузыка знапы алакуи, рҷыдахаз уаԥы издырам. Амилаҭ культуразы урҭ хымҳа-ҧьымшьа хәарҭара алаӡамкәа иҭаҵәаху малк иаԥызоуп, дара раасҭа амузеи аҽы иҟоу аекспонатқәа еиҳа акы рхәоит, еиҳа ак ӡырыргоит.

Еилкаауп ари аитцахара иобиективтəу амзызкəа шамоу, ишымариоу усым, аамта рацəаны ишатахуу, уи аҳбара ҳəынтқарратə цакыла ишазнеитəу. Аха арт амзызкəа ҽхəарак змоуҳаз мзызкəахеит, урт риааиразы ҳəынтқарратə цакыла иаарбағьашəа ахатцылара ртахуижьтеи краатцуеит. Насгьы аамта иашьашəаланы иқəыргылоу азцаатəкəа логикада инымхарц азы урт рынагҳара иаҽагылоу амзызкəагьы иара аамта ахата иқəнахуазар акəын.

КПСС Ацентр Комитети Асовет Еиҳабыреи Апсны азы ирыдыркылаз аҭоурыхтə қəцара ареспублика амузыкатə пстазаараҽгьы уажəнатə иҟанатцахьоу аныррақəа агəыгра ҳарҭоит иҟоу аитцахарақəа наҟ-наҟ рапыхра алзыршаша ашьаҽақəа ҟатцахап ҳəа.

Ари астатиаҽы сара сҽапхьа иқəгылам апсуа профессионалтə музыка иахьатəи аҩаҳара зеипшроу, уи агха-пхақəа, ақəкы, аперспективақəа реилыргара, уи еипш азингьы сымам, сымчгьы зқəымхо ус дуҳҳоуп. Аха иахьатəи апсуа музыка цьара иреитцаҳоу аганк уалацəажəозаргьы, хыхь исхəаз азцааразы ма зеипш гəаанагарак азгəамтакəа узавсуам. Еиҳараҳакгьы апсуа професионалтə музыка аҭагылазаашьа алацəажəара азин ҳнатоит, азин ҳнатоит акəым, иагьҳадыртоит, иааԥьоушьартəы ибеиоу апсуа шəаҳəаратə авокалтə музыкеи афольклори. Апстазаара аганкəа зегьы зныпшуа, цакылагьы мелодиалагьы ибеиоу апсуа шəақəа, иахьа дара ирышьашəалоу апрофессионалтə музыкатə рҽиамтақəа, рапхьаҳа иргыланы, аоператəи абалеттəи музыка ахьырхылымҽиааԥ псабаралагьы ииашам, изалымдароу цəыртроуп. Урт реипшхеит еибах-еибафо, ишəахпсараха ахрақəа ргəы еиҩырффа илеиуа арҩашқəеи аҳиасқəеи мшын иаламлаҳо, мшын зыстмыртəааз. Убас шакəугьы апсуа шəақəа убри аҟара рымчхара дууп, урт апрофессионалтə музыка аҽиараҽы

иҟоу аихьымʒарақәа азныказы иумырдыркәан ихырԥартә еиԥш, ихадырҭәаартә еиԥш, рыжәԥа иқәҵаны инаргоит уи аидара хьанҭақәа.

Аԥсуа шәақәа ирылам нотак иадамзаргьы шьҭыбжьык, аԥсуа цәа зыҟәным, аԥсуа ԥсы зхам, аԥсуа ҟазшьа змам. Урҭ ирымоуп даҽа мелодиак иаламԥашьо рхатә ҷыдара, избанзар, урҭ ахылҵит даҽа дгьылк иаламԥашьо адгьыл, зхатә ҟазшьа, зхатә рхиашьа, зхатә шьақәгылашьа змоу. Аԥсны аԥсабара ақәыԥшылара гәныхәҵысҭала иаҳгәаларшәо, ҳаблақәа хԥаны ҳҽаҳҭап ахәыцра. Маҷмаҷ еилго ҳҿаԥхьа иаацәырҵуеит, ҳаашьҭнахуеит арҭ аԥсуа жәлар рашәақәа иахьизи, иришьоу асахьақәа. Аԥымаа иаҿоу рахәыцқәоушәа еицырхәхәаны рҽеиваршә, ак атҟыс ак еиҳаны, ак атҟыс ак шьҭыхны уаԥхьа иаацәырҵуеит ашьха ахьыҵәцарақәа. Ашәаҳәацәа рансамбль акәызшәа мзаҿаҵас ихаргьежьны, рцәаҳәақәа ес наскьатәи ааскьатәи аасҵа ишьҭыхны убла иаахгылоит Аԥсны иачхынгылоу ашьха цыԥ-цыԥқәа. Зқьышықәса еиқәымтәаʒо, адық-дық ргәы еисуа, урҭ шьаҳиҵхазшәа амза шәахәа еишьылʒа ирықәыччо еиқәышьшьы иԥшуп уахашаанʒа. Аха ашацкыраз, ԥштәы рацәа змоу ашәҭ ссир анпытуеиԥш, рыблақәа маҷ-маҷ ихтуа, заҵааира рхаҿқәа рықәлашаауа урҭ наҵаԥшуеит амра. Амрагьы ахаҿы шамшамуа, абла ҭыԥхаақәа ирхыҵуа аԥхара аманы ашәахәа нацәкьарақәа нархьыс-аархьысуа инарықәыԥхоит. Уи акәхоит: абырлашжәла цырцырқәа ԥыххааса иҿырпны ажәлаҟьаԥ аҳәиҵәҳәа рҿааирхазшәа ихышхыҵәан аԥсабара иныкәлоит амелодиақәа. Ацәыкәбари ацәыкәбари реиԥш, аʒыхьи аʒыхьи реиԥш, арԥаши арԥаши реиԥш еизгәыкны инеилало,инеилыҵуа рҿаархоит урҭ амелодиақәа,иргачамкха, иԥсҭаҵагаха, игәыҟаҵагаха. Иируеит аԥсҭазаареиԥш нкылашьа змам ашәа. Уи ааихсыҕрада ирҿаԥуеит ахракәа, ирықәыԥуеит ашьхақәа, ирхыԥуеит акаҵәарақәа, нас

есааира аҽышьҭыхуа инахалоит атәыла зегьы. Аҧсны ҳәа ашәа-хьзы змоу атәыла. Игәыбзыгуа инархаҧыруеит зыччаҧшь бырлаш ҟәашза ииоу амшын ацәқәырпаҟәа.

Аҧсабара еиҭаҳәатә иахылҵуа ашәа ссирқәа рымҧсзара, рынаунагзара даҧсҟны зқьышықәсала абра дыҟан, абра дыҟоуп ауаѽытәыѽса. Уи урҭ ашәақәа зегьы дырнотаха, аҧсабара иаамданы иргоит ашәақәа рыбжьы: урҭ зны ихалоит, зны илбаауеит, зны ишьҭыпрааугеит, зны иқьыз-қьызуа, зны игәыбзыгуа, зны игәыргьоит, зны игәынкьуеит, ажәакала, еисуеит агәы, аҧсы ҭоуп, уи иақәым еихсыгьра, избанзар рыбла ҷыц еиҧш еиҷаҳаны иахзызааугеит, рыҧсаҵа иҭакны еимырдоит абиҧарақәа.

Аҟазарадырѽы А.Аргәын ишиҳәо еиҧш, аҧсуа жәлар рашәақәа, аҧсуа жәлар ирҭоурыхуп. Урҭ шаҳаҭра рзыруеит еиуеиҧшым ахҭысҟәа, аҭагылазаашьақәа, еиуеиҧшымыз аамҭақәа раан ажәлар рекононикатәи ркультуратәи ѽазара зеиҧшроу, ауаа реизыҟазаашьақәа, аҧсабареи ауаѽи реизыҟазаашьа, ажәлар рдунеихәаҧшышьа. Абарҭ ажәларқәа зегьы еицырзеиҧшу аҟазшьақәа аадырҧшуеит дара рхатә милаҭтә доуҳа бжьыла, дара заҵәык иртәу, излаҟоу аиҿартәышьа ала. Ҳәарас иаҭахузеи, ианкьа-бынкьатәизоу, уи ааѽс – ианкьатәиу, уи ааѽс – ижәытәтәиу ашәақәа иины ишынкашәаз уаҳа рҽаармыҧсахзакәа ҳа ҳҿы изымааҙеит. Уи еилкаау усуп. Насгьы агәра ҳгозароуп, зынзаск абжьы маа ѽзакәа аамҭа атыша ҵлашәыра иҭахәашаз ашәақәагьы шмаҷым.

Ашәа агәышьҭыхреи агәыҟаҵареи мацара ирызкым, ауаатәыѽса рыҧсҭазаараҿы уи наԥьнатә аахыс асоциалтә ҵакы змоу, шәара зқәым қәпаѽын, ҧсахра зқәым доуҳатә бԥьарын. Убри аҟнытә, уи еснагьгьы иҟан иаҿагылоз, ахәаҽера иашьҭаз. Хара ҳазцарызеи, иаҳгәалаҳаршәап ашәак. Иахьа аҧсуа жәлар рҿы ахаҵара гимнк иаѽызоу ари ашәа шапҵахаз, закәытә ҭоурыхтә ҭагылазаашьаз иара зхылҵыз, еицырдыруеит.

Уи ажәлар реицықәыԥсычҳара иахылҵын, ажәлар реидкыларази, реицықәԥарази амчхара дуӡӡа змоу саркьал бжьны Аԥсны иаақәԥит:

«Шәнеибац, шәнеибац аԥсуаа рыҧкәынцәа,
Аԥсназыҳәан ашьа казҭәаз, аԥсуаа рыҧкәынцәа...»

«Музыка должна высекать огонь из мужественной души» – иҳәон Бетховен ду. Убасҵәҟьоуп ишыҟоу ашәа «Кьаразгьы», иара убас, зыԥсадгьыл ахьчаразы шәышықәсала амца иалагылаз абри ақәԥараҷы иауаз, иӡрыжәхауаз, хыԥхьаӡаралагьы имаҷым, иахьа ҳара ҳҟынӡагьы иааӡаз ахаҵара иазку аԥсуа жәлар рашәақәагьы. «Пожалуй редко можно найти народ, в творчестве которого было бы столько героических песен, сколько мы встречаем в музыкальном фольклоре абхазов» – ҳәа ииашаҵәҟьаны иазгәеиҭоит В. Ахобаӡе абри аҧыдара. Иаагап аконкреттә ҭоурыхтә аамҭа иалииааз даҽа ашәақәак: «Аԥсадгьыл», «Агарашәа», «Ауаз ашәа», «Агәаҟ ашәа». Арҭ ашәақәа аԥсуа жәлар агәамҵра ду, атрагедиа, амчымхара, агәкаҳара иҵазыргылаз аамҭа еиқәаҵәа иалиааит. Амҳаԥыырра иазку ашәақәа маҷымкәа иҟоуп. Иҟоуп еиуеиԥшым авариантқәагьы. Аха аҭагылазаашьаҵәҟьа зныԥшыз «Аԥсадгьыли», «Ауази», «Агарашәеи» реиԥш имаҷуп.

«Ҳаԥсадгьыл. Ҳаԥсадгьыл рыцҳа, ҳаԥсадгьыл уа.
Уаа, ҳақәҵроупеи, уаа, ҳақәҵроуп, аха
Ҳабацауеи, уаа,
Иааугәышьареи.
Уаа, ҳнышәнап рыцҳа ҳзыуаарамхеи, уаа
Иҳамчгәышьоузеи», – уҳәа иҵегьгьы.

Игәыҵшьаагоуп, лахьеиқәҵагоуп, аха иагьырхәыцгоуп, игәҽынҵагоуп ари ашәа. Ацәгьара ду аҿаԥхьа зымч мхаз,

знап иҩахаз, злахьынҵа аиқәырхаразы ақәҧараҷы «уаҳа злоу иҧсра убеит» аҟны инаргаз, зыҧсы шахьынхәхәоз зыҧсадгьыл иаҟәыркәкәааз ажәлар ируазуп иара. Ус уҳәар ҟалозар, ари руоууп ахацәа, ахацәа ирмыткәмоуп, гәаҟ ажәабжьуп, игәыҵшьаагоуп. Иазҵазеи абриаҟара амчхара, абриаҟара анырра зыҟанаҵозеи амҳаԥьырра рашәа «Аҧсадгьыл»? Ҳгәы зҵнашьаауазеи, ҳхы-ҳгәы зҵнарӡыӡаауазеи? Избанзар, ашәа аҟны иуԥылом ашаблонра злоу нота заҵәыкгьы, ашәа иалам баша иҳәоу ажәа заҵәыкгьы. Ажәақәагьы амелодиагьы еишьашәалоуп, ажәақәагьы амелодиагьы аҧсҭазаара иаша иахылҵит, ахра цыҩ-цыҩ ианымйуа абжьеиԥш, уи аны̆ит ажәлар ргәы-рыҧсы, урҭ ргәалаҟара иацҳаражәҳәӑхеит, иашәаԥьҳәӑхеит.

Иҟан, иахьагьы иҟоуп агәааанагара, ажәытәаи аҧсуа жәлар рашәақәа ажәақәа рыламкәа ирҳәозшәа. Ари агәааанагара, сгәанала ииашам. Иҟоуп, ҳәарада ашәақәа мелодиа мацарала еибыҭоу, аха уи иаанагом урҭ ажәа рыцмызт ҳәа. Ҳәарада, аҧсуа шәақәа зегьы ирылан досу ирышьашәалоу ажәақәа, аамҵа еиҵакраԛәа раан урҭ рҵакы аҽанаҧсахалак маҷ-маҷ иҙуан умҳәозар. Ишдыру еиԥш, амелодиа ажәа еиҳа ннаҵуеит, еиҳа ишьақәхоит, еиҳа анарха амоуп уи ашьақәгылашьа аспецифика иабзоураны. Ажәытә ахь ҳазцарызеи, иахьатәи ҳаамҵазтәи ашәақәа заҟа рмелодиақәа ҳгәалашәозеи ражәақәа ҳзымдырӡо. Дыҟам аҙәы, зынӡа ашәа ззымҳәаӡо иакәзаргьы, ԥьара мелодиак ззымҟыжә-быжәуа. Аҧсуа жәытә ашәақәа ажәада ишьақәгылоушәа узжьо аҟазшьақәа иреиуоуп урҭ рмелодиа абеиара, ргармониа аилазаара амариара…

Аҧсуа шәақәа иршьагәытуп аҧсуа жәлар рпоезиа. Аҧсуа жәлар рпоезиа абаҟақәа Нарҵаа репосгьы убра иналаҵаны, валашьа рымамкәа здаҟам беиароуп, зеиԥш умоура материалуп аопереи егьырҭ инеиҵыху

амузыкатә жанрқәа рлибреторазы. Ажәакала, аԥсуа профессионалтә музыка арҿиаразы иҟан, иҟоуп ҭабара зқәым аҳыхь ахыҵхырҵа.

Авокалтә жанр ҳаналацәажәо ҳарзааҭгыларц сҭахуп, уи аганахьала аԥьабаа ҕәҕәа збаз Иван Лакрбеи Иван Кортуеи. Иван Лакрба аԥсуа жәлар рашәақәа ибзианы издыруаз, урҭ зыԥсеиԥш бзиа избоз, иреиҷаҳауаз ашәаԥҵаѡын. Ирҿиамҭагьы аиҳараҳак изықәгылоу уи ауасхыр ауп. Хыԥхьаҳарала ирацәаны иҵнымхазаргьы, уи иаԥиҵаз ашәақәа, шамахамзар, зегьы ажәлар ирылаҵәеит, ажәлар бзиа ибаны ирыдыркылеит. Дара ҵакыла ишеиԥшымгьы, уанырзыҳырѡуа иудыруеит Лакрба инапкымҵа шакәу. Иаҳҳәап: «Шьышь нани», «Аԥсадгьыл», «Володиа Ҳаразиа», «Арԥызбеи аԥҳәызбеи рашәа», «Шьардаамҵа», «Аҵынчраз ашәа», «Апартиаз ашәа». Иаҳҳәар ҟалоит, ҳара иахьатәи ҳкомпозиторцәеи ашәаԥҵаѡцәеи зегь раасҵа ажәа иацклаԥшуа дреиуан ҳәа Иван Лакрба. Уи имелодиақәа гармониала реиқәыршәара иаҷыдангьы, ашәа ҟаиҵон иуацәажәо, иуанаҳәо ажәала еилукаартә аиқәыршәара дацклаԥшуан. Имелодиақәа ракәзар, иаԥсыуоуп, ирхоуп амилаҵцәа. Ажәлар рҟнытә иааигон, аха иааигомызт ишиашоу, ма ицәабломызт, ишәон, изон, ираҳон, абырцкал икылихуан, ирнаалоз ажәақәагьы ирниҵон. Иван Лакрба, шамахамзар, ажәақәа иара иѡҳомызт («Аҵынчразы ашәеи» «Анҵицеи» ртәы ҳамҳәозар»). Уи ажәлар рпоезиа, ма апоетцәа ражәеинраалақәа ихы иаирхәон. Апоет иажәақәагьы ишабалак, иара ишиҵахыз иԥсахуамызт. Апоет далаирхәуан ирҿиаратә усура. Иаҳгәалаҳаршәап Дырмит Гәлиа иажәақәа рыла иаԥиҵаз «Арԥызбеи аԥҳәызбеи рашәа». Шаҟа ицқьаҳа, еилыкка иуаҳауазеи уи иажәақәа, ма «Ашьха ирхаԥхоит алашара», «Шьышь нани» Баграт Шьынқәба иажәақәа рыла иаԥҵоу уҳәа убас иҵегьгьы.

Абас акәын аус шиуаз Иван Кортуагьы. Уи иашәақәа «Хоцьан ду», «Санчара» уҳәа ажәлар ррепертуар иалымшәо иалоуп. Аԥсуа шәақәеи акомпозиторцәеи ҳанрылацәажәо даҳгәалаҳмыршәарц залшом А. Чычба. Уи иоператәи, исимфониатәи, иораториатәи, икантататәи ҽымҭақәа инарываргыланы имаԛымкәа иаԥиҵахьеит ахортә ашәақәа. Ҟазшьа ԛыданы уи иашәақәа ирымоуп афырхаҵаратәи аныҳәатәи шьҭыбжьы. Атекстқәа ихы архәараҷы дҷырԥшыгоуп. Иашәақәа рылихит ажәлар рпоезиа, иара убас Дырмит Гәлиа, Б. Шьынқәба, И. Ҭарба, Кә. Ломиа уҳәа рҽымҭақәа. Уи ажәа дацклаԥшуеит, иашәақәа ражәақәа еилганы иуаҳауеит акапелла анагҙаралагьы.

Аҟыбаҽ ԛыда змоу, зашәақәа ажәлар бзиа еицырбахьоу, ажәлар ирылаҵәахьоу акомпозитор Р. Гәымба ирҷиара амҽхак ҭбаауп. Уи ԛыдала изаатгылара ахәҭаны исыԥхьаҙоит. Иахьатәи аԥсуа ашәа Р. Гәымба ирҷиарақәа рыдлаԥса даара иҷархон, урҭ ҳмузыкатә культура ахьтәы фонд иагәылалашо иагәылоуп. Иахьа, шамахамзар, Аԥсны ашәаҳәаратә профессионалтә коллективқәа инадыркны, иҟам хаԥшьгаратә коллективкгьы Р. Гәымба иашәак зрепертуар иалам, уи иашәақәа уаҳауеит амхырҭақәа рҷы, ачаирҭақәа рҷы, ахьшьцәа рхәышҭаараҷы, ачарақәа рҷы уҳәа убас егьырҭ аԥсуа жәлар рԥьабз иадҳәалоу ацәгьеи абзиеи ахьымҽаԥысуа. Р. Гәымба ихьҙ ануаҳауа, ма дануԥыло аеҵәа рацәаны избаз аҽыҽ «Азар» абжьы анаҳауеиԥш, ашәа уаҳауа уалагоит, иузгәамҭаҙакәа ашәақәа рызхәыцрахь уианагоит, ашәа угәалашәоит. Уи ибзиаҙаны идыруеит, ирҷиаратә усура аҟынгьы шьахәла ихы иаирхәоит афольклор. Аԥсуа жәлар рашәақәа иара ихаҭа ҟазаралаҵәҟьа инаиҙоит, ибжьы бзиоуп, атембр агәкра аҵоуп. Р. Гәымба ирҷиаратә усура аҽарҭбааит, аҽееиҵнахит еиҳараҙак уи Аԥснытәи аҳәынҭқарратә ансамбль напхгара анеиҵоз. Иазуҳәар ҟалоит ари аамҭа, уи

ирҽиаратә усура ашәҭымҭа акәын ҳәа. Игәыҡатцагаха, лассы-лассы еишьҭархҳы-еишьҭархҳы, ак атцкыс ак еиҕьны иаагон уи иашәақәа. Урҭ абырсаатк ажәлар иаашьҭыркаауан, аханатә ирдырзо, изышьцылахьо акеипш инеимда-ааимдо иҳәо рҽынархон. Изыбзоурахазеи ари? Рапхьаҙагьы иргыланы ашәақәа равтор иҧшаауеит ажәлар рмелодиа апсы ахьҭоу, нас уи аҡәырҷахак аалхны, иара итәы ахаҳауа иҽынаихоит. Иара итәы захьзугьы иалеитцоит афольклортә елемент. Ус излаҡалаз, маҙас иатцоу ҳәа ҳгәы иианаго, уи ашәа ахаҭа апиҵааназа, гәныхәцыстала амелодиақәа еилихуазар акәхап, ихы-игәы иҵакны маҙа дырзыҙырҩуазар акәхап, иҧсы иатцатцаны ирпхозар акәхап. Нас ҭынчра амҭо, дыршаҡьо даман ианыҟәлалак, уи иҧсы иҵаку амазара ааҭыганы зегьы ирзишарц, зегьы идирҳарц ицәыригоит. Ажәакала, Р. Гәымба ашәа мчыла ихәыцны, еидцалан акәымкәа, апстазаара аиаша иазааигәеитәуеит, ажәлар ргәеисра иаҟәиршәоит, иара убри алагьы аиаша шиашатцәҡьоу, излаҡатцәҡьоу музыка бызшәала ицәыригоит. Ари еипш, ҳәарада, изылшо аҡазара ду злоу уи зыциз, ҧсабарала излалаз затцәык иоуп. «Настоящим большим художником является лишь тот, у кого внутри растет и зреет правда, у кого внутри ревнивое и беспокойное, никогда не замолкающее чувство правды, на все». В. Стасов абарҭ иажәақәа изкызар алшоит ҳара ҳ-Ражденгьы.

Р. Гәымба иашәақәа ақәҽиареи анархеи рызҭаз афакторқәа ируакуп уи арҽиараҽы харҳәагас апсуа поезиа иреиҕьу апҵамҭақәа ахьышьҭихыз. Акомпозитор ажәеинраала аформеи зцаки дрызхәыцны, ихы-игәы, ишьа-ида ирылатәааны, урҭ рыда хәыцырҭа имамкәа иҽыҡаитцозароуп, урҭ рыла «иҽирчмазашыроуп», нас урҭ ирнаало амелодиа еиҳа имарианы, еиҳа аҽырманшәаланы, ааҧын ҧша-ҟәандеипш ахәхәаҳәа

аҽааанахоит, игәыҟаҵагаха, уажәрааиҙа иигәаҟыз иԥьабаа иханаршҭуа, иԥсы иршьо, арҽиаратә гәыргьара ажәѡангәашәԥхьара аҿараҳәа изаартны дынҭарԥшуа. Абасшәа акәхап ишыҟоу Гәымба ирҽиаратә методгьы, уи аԥсуа жәеинраала ашәа аналихуа. Ражден Гәымба раԥхьатәи иашәа бзиаҟәа рҟырҟы дырхәыхәит Б. Шьынқәба иажәеинраалақәа. Иаҳгәалаҳаршәап «Аԥшалас». Шаҟа ирхәыцгоузеи, шаҟа ицәаҵарҙыҙагоузеи, шаҟа игәыҭшьаагоузеиа шаҟа хаҵарагьы алоузеи ари ашәа! Азеиԥш уаѡытәыѡсатә ԥсҭазаарала аҳаи-аҿышьи азырхианы, ԥсыуа мелодиала исны, нас аԥсыуа ҵасла ихырҷоуп ари ашәа. Шаҟа еинаалоузеи ажәақәа рҵаки амелодиеи! Абриоуп ажәлартәра, абра иҟоуп аҟазара цқьа. Зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз ахаҵа, иԥсымҭазы иихәо егьа иурхаҵаргьы, иуазуп, имыткәмоуп. Ари ахшыѡҵак аанарԥшуеит амелодиа. Аха ушԥсуа анудыруаҵәҟьагьы, ани аиаҳәшьеи ргәы шыҭҟьатәым, ишреиҷаҳатәу, аб, ахаҵа егьа иргәаҟгазаргьы иҟаҵәҟьоу аиаша шиаҳәатәу, насгьы уи гәырҷәҷәагас, гәыҟажагас, гәырдугас хьымҙгыла ушҭамхаз изыцҳара азхәыцра, уи ахамшҭра, аԥсуара иуднаҵо, ахаҵара узыруа милаҭ ҟазшьоуп. Абри еицырҳәоит ашәа атексти амелодиеи. Хыхь зыҙбахә ҳахцәажәаз ашәа иавагылоуп абри аганахьала Володиа Ҳаразиа изку ашәа, еицырдыруа ажәеинраала «Аб» ала. Апоет Б. Шьынқәбеи, Р. Гәымбеи рҽиаратәла русеицура иалҵшәахеит ажәлар ирылаҵәахьоу ашәақәа «Қәачала», «Иаирума». Апоетгьы акомпозиторгьы даараҙа ҟазарала иазнеит ажәлар рмотивқәа ирылху ари аматериал. Литературатә ѡымҭак, ҷыдала хәыҷтәы ѡымҭак аҳасабала, «Иаирума» шедеврзар, амузыкагьы уи иацнанаго иҟоуп.

Р. Гәымба аус рыциуеит егьырҭ аԥсуа поетцәагьы. Изымдыруада иахьа уи Алықьса Џьонуеи иареи русеицура иахылҵыз ашәа ссир «Ауардын». Абраҟагьы, Р. Гәымба

ажәлар рмотив ссиршәа дақәшәаны ихы иаирхәеит. Ихы иаирхәеит анаҳҳәо еилкаатәым, уи имазеиз мелодиак ааиган, анота иаиҭеит ҳәа. Аус ахи аҵыхәеи ахьыҟоу, ажәлар иртәу амотивқәа маҷ-маҷ аамҭа ихнаѡахьаз асаба рыҟәыршәшәаны, рыҿра аарԥшны, урҭ релементқәа еиҿыбааны излаҟаз акырʒа иахьеиґьқәоу ауп. Р. Гәымба иашәақәа шамахамзар, зегьы ирымоуп рхатәы ҭеиҭԥш, рыхьыʒқәа ануаҳалак дара закәу улымҳагьы иҵаѡуеит сахьақәангьы убла иаахгылоит. Избанзар, гәыла, ԥсыла иҵәу амелодиа иалѡны икаʒʒа иуаҳауеит ахшыѡҵак аазырԥшуа ажәақәа. Ажәа азҟазацәа, апрофессионалтә поетцәа ражәақәа ирылхны, иҟаиҵаз ашәақәа зегьы абасала инагʒоуп, ихаҭәаауп, игәылыршәоуп. Ари ѡаԥхьа иаҳнарбоит ашәа гәыцәс иамоу, изхагьежьуа ажәа шакәу, ашәеи ажәеи еиҟәыҵхара шрымам.

Убас иҟазаауан ашәақәа зегьы ԥьоукы-ԥьоукы ҳкомпозиторцәеи ҳашәа аԥҵаѡцәеи абри аԥҟара еилырымгозҵгьы, абри аԥҟара иқәныҟәозҵгьы. Аха, рыцҳарас иҟалаз, зехьыныԥьара еиԥшны аԥҟара хыԥашьа змам акакәны ишьақәгылартә изыҟамлеит. Ҳкомпозиторцәа, иара Гәымбагьы убра дналаҵаны, зны-зынла ашәа азын ажәа иамоу аҵакы рхашҵны, аформеи амелодиеи мацара ихнахны иаԥыртцоит рѡымҵақәа. Убри инахҟьангьы иахьа ҳашәаҳәаратә репертуар аилазаараҿы имаҷымкәа иаҳԥылоит, ибжамҿаму, еилганы, акгьы уазымҳәаʒо ашәақәа».

«Арҿиаратә баѡхатәра, акәиц хаҵала изыҕрам, уи ѡнуҵҟала иамбылуа, иамыргәаҭеиуа, уи «ачымазарала ичмазаѡым» ауаѡы илшарымызт абас еилыхха, инхымшәо убла иаахгыло асахьақәа рыла ашәатә поезиа аира, ашьақәгылара иаҵоу амаʒақәа рыцхра, ари ҳа ҳавтор ишҭихуа еиԥш» – абас ахәшьара ҳаракы аиҭеит Кәасҭа Герхелиа иҵҵамҭа ҟаимаҭ «Ажәеи ашәеи» хҵарауаѡ ду, ҳакадемик Шоҭа Салаҟаиа уи ирҿиаратә

мҩа иазикыз астатиа неиҵых аҟны. Саргьы аԥхьаҩ ухаҵкы, Кәасҭа Герхелиа апублицистикатә ҭынхазы исҳәаз азырханы аҩада иаазгаз ҳакадемик иҳәахьала ихсыркәшоит.

***

Кәасҭа Герхелиа ипоезиатә рҽиамҭақәа Аԥсынгьы уи анҭытцгьы иаԥсыуам аԥхьаҩцәагьы ибзианы ирдыруан. Урҭ лассы-лассы акәымзаргьы, аурыс, ақырҭуа уҳәа убас егьырҭ абызшәақәа рпериодикатә кьыԥхь (агазеҭқәа, ажурналқәа) ирнылон апоетцәа нагақәа иреиҭагамҭаны. Уи анаҩсангьы апоет ипоезиатә рҽиамҭақәа хаз шәҟәқәаны иҭытцит Аҟәа, Қарҭ, урысшәала, қырҭшәала. Убас Аҟәа 1987 шықәсазы ашәҟәтыжьырҭа «Алашара» аҟны урысшәала иҭытцит Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәеи ипоемақәеи реизга «Когда цветет иглица» («Ацәлаа анышәҭуа»). Уи иацу аԥхьажәаҿы ҳаԥхьоит: «Настоящий сборник абхазского поэта К. Герхелиа объединяет переводы стихов и поэм, написанных в разные годы. Живое чувство отчего края, размышления о корнях, связывающих человека с родной землей, любовь, человеческое достойнство, вера в светлое будущее – вот основные мотивы предлагаемой читателю книги»*.

Ашәҟәы иану аҩымҭақәа еиҭаргеит В. Гринчуков, Н. Григориева, Л. Лиубченко, С. Кузнецов, Н. Патулиди, Л. Магистрова.

Аиашазы, аиҭагақәеи аоригинали еиҿырԥшны урыԥхьар, иумбарц залшом, аиҭагаҩцәа аԥсуа поет иҩымҭақәа ирыҵоу аԥсыҳхара, ирхоу амилаҭцәа, излеибарку афилософиатә хшыҩзцарақәа шьахәла еиқәырханы аурыс ԥхьаҩ изнагара шрылшаз. Зҿыгҳара уамак иҟам, идуум абри ашәҟәы иаԥхьалак ибоит абаҩхатәра змоу, – заԥхьаҟа иҵегьы зҳәараны иҟоу апоет, ахәыцқы аԥсуа сахьаркыратә литератураҿ аҙәы ҳәа дшыҟоу. Аиҭагақәа зегьы ашәҟәы еидызкыло араҟа

* Коста Герхелиа. Когда цветет иглица. Сухум: Алашара, 1987. С.2.

рыхцәажәара, реилыргара ҳзалагом, уи хара ҳагоит, мацара аҩада исҳәаз ахшыҩзцара арҵабырргразы иаазгоит ажәеинраала «Уаридада» аҟнытә аоригинали аиҵагеи еиҷырҧшны цәаҳәақәак.

Уажәы аоригинал:

Мака лоума, Шьака лоума, –
Ҧҳәыс дигазар Кәакәа?
Ҳаи, ԥьушьҭ, асеиҧш жәбахьоума,
Аус злоу убри аума, –
Ирҳәалааит иҧымҵәакәа
Уаридада мақәа!

Мшәан, ицәгьоузеи ара, мана
Иҟалазеи ихәарҵам?
Маʒа игәыргьоит аби ани,
Ирдыруеит, о, ʒҕаби ҷкәыни,
Уаридада шшәарҵам.

Уаридада, уаридада,
Уаридада мақәа,
Уа дызҳәада, уа дызгада?
Ҧҳәыс дызгада, хатҵа ицада?
Аус злоу убри акәым, –
Ирҳәалааит иҧымҵәакәа
Уаридада Мақәа!

Аа, арҵ ацәаҳәақәа аурысшәахь ишеиҵагоу:

Может Мака? Может Шака?
Вдруг женился Куакуа?
Да кому какое дело?
Лишь бы вся округа пела:
«Уаридада макуа!»

В чем волнение, в чем тревога?
Успокойтесь, ради бога!
В песне нет секрета.
Даже старцы подпевают,
Даже все младенцы знают,
Что к веселью это.

Уаридада, уаридада!
Уаридада макуа!
Кто женился, кто сосватал?
Счатье кто до срока прятал?
В том ли дело?.. Неустанно,
Да звучит же постоянно
Уаридада макуа!

Ари ажәеинраала иеиҭазгаз аурыс поетесса Н. Григориева дақәшаны еилылкааит аоригинал иахаз амилаҭ бжьы, иаҭаз амелодиа хаа, ажәеинраалаз иаҵанакуаз, аԥсы ахазҵоз урҭ аелементқәа шракәыз. Аԥсуа бызшәеи аурыс бызшәеи рсинтаксистә еиҿартәышьалеи рморфологиатә ԥсабареи, зынӡа ишхаз-хазугьы бызшәатә хылҵышьҭрала ишеигәыцхәымгьы аурыс поетесса Н. Григориева иааԥьоушьартә аҟынӡа илылшеит аиҭага аоригинал иазааигәаз тәуа, аҵакы иаламкьакьо абжьы ахаҵара. Ари имариаз усмызт, аиҭагаѡ лзын, избанзар, ажәеинраала «Уаридада» ахаҭагьы ахатә хаҿра аманы, жәлар рҿаԥыцтә поезиа агәеисыбжь аныруа иҟоуп, ус аламала, аҿунаҭо иҟаҳам.

Араҟа сара нацәақәкыла ажәеинраалазаҵәык ауп зыӡбахә сҳәаз, егьырҭ ишысҳәахьоу еиԥш, сыҿрыласымгалт, хара сагон азыҳәан. Амала, «Когда цветет иглица» («Ацәлаа анышәҭуа») иану ажәеинраалақәеи апоемақәеи ламысла, дыррала, насгьы ауаѡытәыѡсатә гәыбылра рыдҵаны, ҳзашьҭоузеи ҳәа акәымкәа,

ҭакпхықәрала ишеиҭаргаз, аурыспхьаҵцәа иддырдырит Кәасҭа Герхелиа ипоезиатә рҽиамҭақәа хаара-бзаарас ирыҵаз, дызхаҭарнаку амилаҭ литератураз изыпсаз уҳәа убас иҵегьы.

Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәа еидызкыло ашәҟәы «Мҭеби да Биликеби» («Ашьхақәеи амҵахәасҭақәеи») ҳәа хьӡыс измоу қырҭбызшәала иҭыҵит Аҟәа 1966 шықәсазы ашәҟәҭыжьырҭа «Алашара» аҟны. Уи иану аҵымҭақәа еиҭаргеит ақырҭуа поетцәа Ш. Акобиа, М. Чачуа, М. Хурцилава, Х. Гагәуа, М. Мирнели, Г. Каландиа. Иара убас Қарҭ ашәҟәҭыжьырҭа «Накадули» «Акәара» иҭнажьит Кәасҭа Герхелиа иажәеинраалақәа реизга ашәҟәқәа «Наҳар» ҳәа захьӡу.

Аҧсны алитературеи аҟазареи рдекада Қарҭ ицоз арыцхә иадҳәаланы «Аҧсуа поезиа абиблиотека» асериала гәыпҵык аҧсуа поетцәа рҵымҭақәа еидызкылоз реизгақәа шәагаала ихәыч-хәыцны Қарҭ ашәҟәҭыжьырҭа «Мериани» аҟны иҭрыжьит. Абри асериа иҭнажьуаз апоезиатә шәҟәқәа рылаҧш иҵыргон Ника Агиашьвили, Иван Ҭарба, Карло Калаӡе, Шьоҭа Нишьнианиӡе. Убарҭ рхыпхьаӡараҧы далашәеит Кәасҭа Герхелиагьы. Ашәҟәы иахьӡуп «Лексеби» («Ажәеинраалақәа». Ҭбилиси: Мерани, 1971).

Ишаабо еиҧш, Кәасҭа Герхелиа ақырҭуа ҧхьаҵцәагьы дырдыруан абаҵхатәра змоу аҧсыуа поетны. Қырҭшәала иҭыҵыз ишәҟәқәа рнаҵсангьы, уи иажәеинраалақәа акьыпҳь рбон ақырҭуа журналқәеи агазеҭқәеи рдаҟьақәа рҧы.

«Кәасҭа Герхелиа ихатәы оригиналтә ҵымҭақәа раҧҵара адагьы инапы алакны иман, ақәҧиарагьы иман асахьаркыратә ҵымҭақәа реиҭагара ажанр аҧгьы. Уи еиҭагамҭаны ҳмилаҭ литература иаланагалахьеит, аҧсуа ҧхьаҵцәа рнапаҧы ироухьеит, академик Шоҭа Салаҟаиа ишазгәеиҭаз еиҧш, аклассикатәи ҳазну аамҭазтәи

еиуеиԥшым амилатқәа рышәҟәыѡѡцәа рырҿиамҭақәа, апоезиа еиԥш, апрозатә ѡымҭақәагьы. Убартә иреиуоуп, иаҳҳәап аурысшәахьтә еиҭеигаз С. Есенин, Е. Евтушенкои, В. Солоухини ражәеинраалақәа, абаза бызшәахьтә Ԥ. Цеҟәуеи, Ҟ. Ԥьгәатәани ражәеинраалақәа, ақырҭшәахьтә – И. Абашиʒе, И. Нонешвили, Бесики ражәеинраалақәа, И. Ҷавҷаваʒе иажәабжь «Аныҟәаѡ иантҷамҭақәа», С. Клдиашвили, В. Инанишьвили ражәабжьқәа, Н. Думбаʒе ироманқәа «Сареи, сандуи, Иликәеи, Иларионе», «Анаунагʒара азакәан» (аҵыхәтәантәи ацыԥҵәахақәа роуп икьыԥхьу). Аԥсуа театр азы ҟазарыла еиҭеигеит ҳаамҭазтәи адраматург Фернан Краммелик ипиесафарс «Зеиԥштам ауаѡы-патуда» уҳәа убас итҵегьы.

Ҳәарас иаҭахузеи, Кәасҵа Герхелиа ибаѡхатәра ишацәаѡоу еиԥш, абраҟагьы аиҭагара аус аҿы – инапкымҭа цқьоуп, ламысла дырра ҭаулала, насгьы аԥьабаа ду рыдбаланы, аԥсышәала ирцәажәоит аԥсуа литературазы ипоезиатәума, ипрозатәума аѡымҭақәа зегьы, рмилаҭ цәаѡеи, ачыдарақәеи, аколорити рыцәмырʒкәа. Ари имариоу усʒам, аоригиналтә ѡымҭа аԥҵара еиҵамкәа аԥьабааи абаѡхатәреи аҭахуп. Асахьаркыратә еиҭагара, ишдыру еиԥш, ашәҟәыѡѡцәа зегьыҵәҟьа рымч ақәхом, избанзар**,** уи азын аҟыбаѡ ҷыда умазароуп. Ааи, зыԥсаҭа шкәакәахаша, Кәасҵа Герхелиа асахьаркыратә еиҭага иаҭахыз, иатәышьҭраз, агәаҳәара зцыз аҟыбаѡ ҷыда иман. Ус шакәу ҳдырбоит аԥсшәахь еиҭеигаз еиуеиԥшым амилаҭ шәҟәыѡѡцәа рпоезиатә, рпрозатә ѡымҭақәа. Амала, ҳлитературатә критикаҿы знык иадамхаргьы абри азҵаара иахымцәажәац, алаԥшхәаа итнамгац умҳәозар. Уи, жәаҳәарада, ҳакритика агхақәа ируакуп, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ҳсахьаркыратә литературеи ҳакритикеи ишзеихьымʒо узырбо факторуп. Иара сара схаҭагьы сызҿу смонографиаҿы уи азҵаара – Кәасҵа Герхелиа ҳмилаҭ литература иалаигалаз аиҭагақәа рыхцәажәара,

рыҭцаара, ирыгу-ирыбзоу аҳәара – аʒбара сылшом, сусумҭа «ацәа» исызҭакʒом амҽхак ҭбааух азыҳәан. Аха агәыҕра сымоуп, мышкызны, абри хыхь зыʒбахә сҳәаз апроблема иазхьаԥшша, ҭцааɯык дшыҡалоу аҡара, избанзар, асахьаркыратә литература аҿиара урҭ рɯызцәа атәышьҭроуп, иара иԥасабаратәны иацуп.

Аиҭагара аус аҿы Кәасҭа Герхелиа аɯымҭа хаҭала сгәы иахәеит, насгьы сахьаркырала иҳараку аɯаʒараҿы иҡоуп ҳәа апринцип амацара акәʒамызт дзықәныҡәоз (уигьы, ҳәарада, афактор хадақәа ируакын). Уи дрызҿлымҳан ижәлар гәакьа иркьарзыз, рҭоурых, ржәытә, рҿатә, рԥьабз бзиақәеи, иара убас Аԥсны аԥсабара аԥшʒара уҳәа ртәык зҳәоз, изыҡәнибаалоз аɯымҭақәа еснагь хшыɯзцара рзиуан, иҭахын аԥсуа ԥхьаɯы ихатәы бызшәала иирҳарц. Ари ас шакәу агәра аагартә иаабоит Кәасҭа Герхелиа еиуеиԥшым амилаҭ поетцәеи ашәҡәыɯɯцәеи рахьтә аԥсшәахь еиҭеигақәаз рыхрыԥхь (рсиа) ҳалаԥш нахагар. Аха урҭ зегьы аганахь иааныжьны исҭахуп Кәасҭа Герхелиа еиҭеигақәаз рахьтә акы заҵәык конкретла сазаатгыларц.

Аԥсуа ҵарауаɯ ду, аҡазараҭцаарадырракәа рдоктор, апрофессор, академик Алықьса Хәыта-иԥа Аргәын аибашьраан Аҡәа далаханы дшыҡазгьы, иҭаацәеи иареи иԥсҭазаара ашәарҭа ҭәҭәа ишҭагылазгьы, ихы дымɯахаʒакәа, ишьала иɯит апериодикатә кьыԥхьи арадиои, ателехәаԥшреи Аԥсны азы иҡарҵоз аинформациақәеи адырраҭарақәеи ихы иархәаны ашәҡәы «Аԥсны – ԥьаҳаным иҭаршәу ԥьанаҭ». Ари ашәҡәы Аԥсны жәлар рԥьынԥьтәылатә еибашьра иазкны ирыɯхьоу, насгьы Шеварднаʒе уи ибандеи рполитикатә хәымгарақәа ҿаԥызҿуа, рԥаршеирақәа иаахтны иаҳзырбо, алаҳарҭеиԥш рцәа рхызхуа, ҳажәлар ргәымшәареи рфырхаҵареи, рыԥсадгьыл ашҡа ирымоу абзиабареи, аиааира агәрагареи

ааазырԥшуа публицистикатә-философиатә ҩыԥтоуп. Иара убасҵәҟьа ашәҟәы «Аԥсны – ԥьаҳаным иҭаршәау ԥьанаҭ» имҩашьо иаҳнарбоит уи аԥызҵаз ҳҵарауаҩ ду идырра ҵаула, ихаранаԥшра ифилософиатә хәыцшьа, илогика аҕәҕәареи аҵаулареи. Алықьса Аргәын ари ашәҟәы аниҩуаз аамҭазы иԥа гәлымҵәах Аԥснытәи аҳәынҵқарратә университет ахԥатәи акурс аҿы итәаз, агәырҵҟәыл бзиа змаз Баҭал Аргәын иԥсадгьыл ихы ақәиҵахьан. Ихаҭа иакәзар, иԥсҭазаара ахац-па иакын. Аха игәы камыжькәа икалам ала деибашьуан, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз Аԥсны аҵеицәа дауаԥшьқәа ршьа иуан: «Аԥсны – ԥьаҳаным иҭаршәау ԥьанаҭ» фырхаҵа хаданы иагәылгоу, мамзаргьы зыла автор игәҭакы ааирԥшуа иҭахаз, иԥа Баҭал ихаҿсахьала ауп. Ари акы, философиатә ҩыԥтоуп, ҩбагьы, ҳажәлар зҭашәаз ртрагедиа ааазырԥшуа ҭоурыхтә ҩыԥтоуп. Сара араҟа ашәҟәы аилыргара салагом, уи иазкны акымкәа-ҩбамкәа астатиақәа рыҩхьеит, ахәшьара арҭахьеит Аԥсны еиԥш уи анҵытҵгьы. Абраҟа иаазго, сзыхцәажәо афактгьы Аԥсны анҵытҵтәиуп. Уи ааит Американтә ашәҟәы автор Алықьса Аргәын ихьӡала. Уажәы аԥхьаҩ ухаҵкы, ҳашиашоу, уаҳа цыфак амҭакәа, ҳаиасып ақалақь Бостон (США) аҟнытә ииаз ашәҟәы ашҟа, зны ҳрыԥхьап дара, аматериалқәа, нас иацаҳҵап иаҭаху акомментариақәа:

Акыр иаԥсоу Алықьса Аргәын!

Слахьынҵа сзылԥхан иснаҭеит аҳамҭа. – Бостон ҳаибабеит Аԥснынтәи ииаз аԥҳәызба Светлана Басариаԥҳаи сареи. Уи лҟынтә сара исоуит уара ушәҟәы, амцагьы сыцранаҭеит. Занааҭла сара сфилологуп, афранцыз бызшәа дсырҵоит. Араҟатәи акьыԥхь аҟны зны-зынла сықәгылалоит. Қәыԥсычҳаамҭакала ииаинырсланы изҩит астатиа уара ушәҟәи Аԥсны алахьынҵеи ирызкны, уара ушәҟәы иахьӡуҵаз ахьӡҵаны.

70-тәи ашықәсқәа рзы сыҟан шәара шәтәылаҷ, наӡаӡа схаҷы игәыҟаҵагаха иаанхеит Аԥсны блахкыга агәалашәара. Уажәы исоуз аҽыҵга схы иархәаны исҵаххеит сцәаныррақәа жәеинраалала исҳәарц, иалҵыз сыздыруам аха. Анцәа ибоит, угәы хыхны уҩызахара ахьынҳалара иашьҭоу среиуам. Зеиԥшҟамло егьыҟам ҳәа ажәеинраала акасетагь ианыслеит. Рыцҳарас иҟалаз, уадресгьы сымам – утелефонгьы. Акыр уҭахны уҟалозар, ма исыдуҵозар, сеигәыргьаны инасыгӡоит. Ашәҟәы сзыуҩлар даара сеигәыргьоит.

Гәык-ԥсыкала асалам рыслоит иузааигәо зегьы. Унапы разы, уфырхаҵа напы рҭәҭәаны иааныскылоит.

Гәык-ԥсыкала
Иммануил Глеизер.
Бостон Америка, иуль 15,1995.

Ашәҟәы «Аԥсны-ҧьаҳаным иҵаршәу ҧьанаҭ»
автор Алықьса Аргәын уахь.

Аурҭ цәгьа зҵасыз аҵыс еиԥш,
Итрысыз сгәаҵа лаҳәын,
Ианнаҵкьоз ирхәыз аҽыҩеиԥш,
Ԥсыҽерак сзыҩза сарҟәын,
Хәыцрашәк сыжәлан аҳхыҵреиԥш…

Сысалам усҭоит Аргәын!
Уԥенҧьыр иналԥхааит шәахәацны,
Аҵх лашьцара еиҩрффо,
Сыстолаҷ иқәу ушәҟәы ацны, –
Ахәреи ахьааи идырххо…

Сбарԥьеиуеит сыцәа сыцәкьалан,
Мацәыслас ак налкьеит са сгәы,
Аԥсуа ҭыԥҳа ссир Светлана
Исылҭаз санаԥхьа, ушәҟәы.

Са соума, ҳаԥхьеит ҭаацәала,
Ҭаацәала иаҳнырит шәгәырԥа:
Уҧкәын қәрахьымʒа Баҭали
Утәылеи срызхәыцуеит зымԥа.

Шәҳаҭгәынқәа срықәуп сгәаҭеиуа,
Шәныхақәагь, – аццышә зхатәоу;
Ҷыстуеит гәаɣла спеипеиуа:
Уҷымцәан, амца сгәы иҭоу!

Ҳарҵгьы ҳашԥаҵшәаз иаҳхырҵаз,
Ахьыʒшьара цәаԥҿыга «жид»
Ҳхьынҳалоуп, ҳабɣа злаԥырҵәаз,
Нацизм, Бухенвальд, геноцид.

Хнызқьшықәса убас ҳахлаҳәадан,
Ауеиацәгьа ҳалан, ҳшаҟьон,–
Синаи, Вавилон, Масада,
Ҳаԥшеԥхшан ҳхырҵон, ҳрыцкьон.

Ҳархаануп шәнызқьла икҷацалан,
Ианыршьуаз хара змаʒам;
Аԥсуаагь – ҭоурых лахьынҵала,
«Урҭ зегь иреиԥшуп цәгьаʒа».

Имаҷу ажәлар рҭоурых зегь,
Еилыɣраа еиларсуп хәыц-хәыц,
Рықәпара амԥа рхақәиҭраз,
Шьаркәасҭан иалдоуп рахәыцк.

Урҭ қәпомызт аимпериатә ҿырдураз,
Иқәпон еиқәдырхарц рхаҷра,
Иахьагьы ирыххо, еибарҟыруа
Иаҷуп уи арахәыц – ҟаԥшь асра.

О, амчраз аԥсымҭәра зҽаҷкыцәгьа!
О, аибашьра ашҳам зҷаку!..
Саԥсыуам сара, аха сыԥсыцкьа
Иснардыруеит Аԥсныцкьа закәу.

Имариоуп – Пушкини Ленини,
Милаҭк иахьеиуоу алушәак,
Гитлери, Моцарт агении
Ахьеиднакыло бызшәак.

Алыкьса, иумбои, – Ҷавҷаваҙе,
Шьоҭа, Николоз, Ҭициан,
Шҳамыркуп рҵеи Шеварднаҙе
Сталини Бериеи рҭынхан.

Хьымҙгыла иҽычоуп Қырҭтәыла,
Цәазхоу зегь ҭарыжьит аҳәынҵәа;
Исоветтәыз баша инеидкыла,
Аҵыхәтәа иахьшьуп аиқәаҵәа.

Иацтәи аԥина-қьачакьҽы,
«Адгьыл- маҷ» зҽыз имаҵуар,
Акәырбза, аҽеырҽашьа, абҕьаҭҽы,
Аҕьычцәа идыртәаз аҳәынҵқар,

Дазгылан уа ддипломатха,
Зтәыла, аҙахырсҭақәа тлаз;
ООн-гьы днаҙан ддемократха,
Иабрагьцәа шәыжәиҵеит нас.

Са издыруеит, Алыкьса, сыбжьала;
Исзалхуам угәы иалоу ахҷа;
Здац ыҵжәан ирблыз мцала,
Уаҵә уаҳа изахылҵуам аҷа.

Аламыс ахә уажә – капеикоуп,
Зегь илшоит ичаҟәоу зқьаса;
Ирчаҟәан ианирҭа Шумеико,
Дшәышьҭоуп алеиԥш дыҿҟьаса.

Сахаров гәымшәа дабаҟоу,
Шьҭа ибжьы згагәышьом шәихьчарц;
Қарҭаа, згәы иҭажьу ашьаҟәаҟәа,
Руыу-быжь ҟалашам еиқәтәарц.

Ишәцәыргар алшоит мшын – ҟәыцәак,
Дгьыл – ҽыҵкгьы шәцәыргар ҟалоит;
Иалшоит ишәцәыргар инхәыцак
Ахьы, амал ду. Иҟалоит.

Ишәцәыргар шәсаанқәа, шәымҳаҵәқәа,
Аҳәаҵҳаз рыԥс усгьы итәаҙом,
Аха, иԥшьацқьоу шәдоуҳацқьа
Нашәымхны аҙәгьы изгаҙом.

Ҳдоуҳацқьа зымч снырыз Аԥснынтәи
Схы-сгәы зегь ирҭысыз сѡышьны;
Сгәаҭеиуа сҭынчҙа санзымтәа,
Ишьҭысхит скалам сазгәышьны.

Аибашьра амцаҿ ишәылшаз,
Хьы-нбанла сгәаҵа иануп;
Уфырхаҵоуп, агәаҟраҿ иԥыршәаз,
Утәыла сазгәдууп, сразуп.

Ҳара ҳахьымҙаргь – ҳахшара
Аҭоурых ианырҵап зны, –
Ԥьаҳаным ишҭаршәау мацара,
Иаанхом, иԥьанаҭу Аԥсны!

Еиҭеигеит Кәасҭа Герхелиа

Хыхь ҳзыԥхьаз акәиц еиԥш иуцрало ари ажәеинраала Алықьса Аргәын ишәҟәы «Аԥсны ԥьаҳаным иҭаршәу ԥьанаҭ» иаххәааау авторс дамоуп Бостон (США) инхоз афилолог, афранцыз бызшәа арҵацы, апоет Иммануил Глеизер. Аԥсуа жәаԥҟа иаҳәоит: ажәа ахы мҳәакәа, аҵыхәа узҳәом ҳәа. Ус анакәха, зыӡбахә ҳамоу ажәеинраала аҭоурых – шииз, Аԥснықа иалууа ишаанагаз атәы маҷк иадамхаргьы иазгәаҳҭап, избан акәзар, Аԥсны зҭашәаз агәаҟра ду, иахнагаз аибашьра хлымӡаах зхы-згәы иалсны иҩнуҵҟала ицәа-ижьы ианырны, иара ижәлар зқьышықәсалатәи рҭоурыхгьы дазхьаԥшны, игәаларшәааны, еиҷырԥшны апоезиатә рҷиамҭа аԥызҵаз иӡбахә ҳаԥсуа ԥхьацы идыруазар ҳақуп, ус аҟатцара ахәҭоуп.

Иммануил Глеизери аԥсуа ԥҳәызба аҵарауаҩ Светлана Басариеи ишеибадырыз абас ауп: Аԥсны ақыртцәа иҟарҵаз аибашьра, жәаҳәарада адунеи иаҳаит, ҳиашара ззеилымкааз, изадымгылаз, рацәаҩхазаргьы, имаҷымызт аԥсуаа хара шҳамамыз, ҳаԥсадгьыли ҳхақәитреи ҳаблаҷыц еиԥш ишаҳахьчоз, аҕа хәымга иҷаԥхьа ҳаԥсы ҭаны ҳашхьамҵуаз здыруазгьы, еиҳарак аполитика аӡыхәашь иӡааԥшылоз, еилазырҩынтуаз ракәымкәа ашәҟәыҩҩцәа, аҵарауаа рхаҭарнакцәа, ажәакала амилаҭқәа рҭоурых, ркультура закәыз здыруаз, ҳаҭыр ззақәыз ахаҭарнак иашақәа.

Убас иҟаз дреиуан США ақалақь Бостонтәи ауниверситет аҷы аус зуаз, Кавказтәи абызшәақәа ҭызҵаауаз алингвист, абызшәадырҩы Лорен Триго. Уи илҵарц иақәылкит аԥсуа бызшәа – ажәа, аҳәоу аилазаашьа, ашьақәгылашьа, хылҵышьҭрала иззааигәо уҳәа убас егьырҵ атрибутқәа. Убри дылҭахын аԥсшәагьы англыз бызшәагьы бзианы издыруаз ауаҩы. Аԥшааҩ длыҵшәадахом, дзышьҭо аниԥыхьашәо маҷӡам. Америкатәи алингвист Лорен Триго лакәзар, дманшәалахеит. Ус иҟаз ауаҩы иԥшаара

дашьҭалт Америка Кавказтәи адиаспора апрезидент Казан диднагалоит, илҭахыз ауаҩы иԥшааразы. Уи, иҵабыргыҵәҟьаны, Кавказтәи абызшәақәа рыҵҵаақәы, (аԥсуаа ҳамаҳә Џьорԥь Хьиуит ибзоурала) Лорен Триго дылзиԥшааит, лнапы злалкыз аҵҵааратә ус аҿы илҭахыз аԥсуа – аԥсшәагьы англыз бызшәагьы бзианы издыруаз, англыз бызшәа дырҵараҿы аԥышәа змаз Светлана Басариа. Урҭ аҩыцьагьы Бостонтәи ауниверситет аҿы аус руан. Светлана Басариа излалҳәо ала, Лорен Триго амонографиа лҩит аԥсуа бызшәа иазкны. Уаҩы ихьааигартә иҟоуп, ҷыдала аԥсуа бызшәа аҵҵааҩы, абри аусумҭа хазы шәҟәны аҭыжьра дахьʒаанʒа лыԥсҭазаара дахьалҵыз, лусумҭа алахьынҵа уаҩы изымдыруа иахьынхаз…

Абри ауниверситет аҿоуп афранцыз бызшәа арҵаҩы, апублицист, апоет Иммануил Глеизери Светлана Басариеи ахьеибадырыз, ҳҵарауаҩ ду академик Алықьса Аргәын ишәҟәы «Аԥсны – ҷьаҳаным иҭаршәу ҷьанаҭ» ахьилҭазгьы.

Иммануил Глеизер Аԥсны хаҭала издыруаз Алықьса Аргәын ишәҟәы ишинырыз, ианаҳәаз, изнарҵысыз ахәыцрақәа, ҳажәлар зҭашәаз агәаҟра – аҟазареи аҟамзаареи рҳәааҿы инаганы изыргылаз, аха ахақәгәыҕра шрымоу, агәкаҳара шрымам, ишырзымдыруа ртәы уаҳа салацәажәом, урҭ зегьы ҭырҷҷааны иаҳәоит Алықьса Аргәын ишҟа ииаишьҭыз, аокеан иахыԥрааны ииаз аматериал. Иацыстцо акызаҵәык убри ауп: Кәасҭа Герхелиа ажәеинраала игәаҵаны инаганы, ҷыдала инапы адкыланы еиҵеигеит, автор иҩымҭаҿы Аԥсни аԥсуа жәлари рышҟа ииаирԥшыз ауаатәыҩсатә гәыбылра ацәмырʒкәа. Жәаҳәарада, акыр шыкәса раахыс даҽа уаажәларратә дунеик иатәу аҿы инхо, насгьы нахьхьиʒа ҷьара аокеан ныркә иҟоу ауаҩы иаҳҳәап, Аԥсны даахьазаргьы, ибахьазаргьы, иага бзиа ибазаргьы, илымшози уиаҟара ихьааимгар, игәаҿы инеимгар, Алықьса

Аргәын ишәҟәы «Аԥсны – ҧьаҳаным иҭаршәу ҧьанаҭ» дызланарԥшыз, инарбаз, ианаҳәаз ҳажәлар ирзаанагаз агәаҟра – аԥсра, ахҭәара, абылра, архәашьра уҳәа заҟа. Аха ари ауаԝ ламыс змаз, хара ихәыцуаз, амилаҭ аҭоурыхтә ԥсҭазааратәы Аԥсадгьыли Ахақәиҭреи зыԥсаз, иаҵанакуаз здыруаз аҳәы иакәын. Уи цәанырра ҵаулала насгьы поезиатә ԝымҭала иааирԥшит ихҭынхьааз зегьы.

Ҳәарас иаҭахузеи, Иммануил Глеизер абасҟак аемоциатә ҭагылазаашьа зырҿиҩаз дзыԥхьаз Алықьса Аргәын ишәҟәы ауп. Уи ауп иккаҳа 1992 -1993 шықәсҩәа раантәи ахҭыс хлымҳаахкәеи фырхаҵала иҭәу ахаҿсахьақәеи изырбаз, изцәырызгаз.

Кәасҵа Герхелиа иԥсҭазаареи ирҿиамҭақәеи уанрыхцәажәо, мамзаргьы иантуҵаауа рыҳбахә, зеиԥшҳәаак аҳасабала акәзаргьы, иумҳәар иугәалоумыршәар ауам уи илитературатә ҭынха иахәҵакны иуԥхьаҳаша исалам шәыҟәқәа. Урҭгьы – иара ишҟа ирыԝуаз, нас дара ирзиԝуаз аҭакқәа уҳәа рҿы ихаҵа ихҭынхьаауаз аԥсҭазааратә ҟыба-ҳыбақәа, ауадаԝрақәа ртәы адагьы, уаҟа иубоит ирацәамзаргьы, алитературеи аҟазареи уаажәларратә ԥсҭазаареи ирызку игәаанагарақәа, аҳәахьақәа. Кәасҵа Герхелиа асалам шәыҟәқәа рыԝра далагеит асовет аамҭазы иарԥысымҭа данҵагылаз арратә маҵура анихигоз ашәышықәсҩәа раан. Аԝадагьы иаазгахьеит аԥсуа поет ду Иван Ҵарба усҟан изиԝыз исалам шәҟәы.

Кәасҵа Герхелиа поетк иаҳасабала, Аԥсны анҭыҵгьы деицырдыруа дҟалаанҳагьы, данқәыԥшыз, истуденттә иҵаратә шықәсҩәа инадыркны иман аԝызцәа бзиақәа рҳаны, икәша-мыкәша дызлагылаз аҿар рыԝнуҵҟа ҳаҭыр иқәын, бзиа дырбон ԝызак, қәлак иаҳсабала, еиҳарак дырзааигәан, изааигәан аԝра знапы алакыз аҿар, иаԥсыуаамгьы убрахь иналаҵаны. Аха данпоет хатәраха, иԝымҭақәа акьыԥхь рбо ианалага, насгьы, ауаажәларратә

усзуѡны аҭакԥхықәра змаз амаҭурақәа рҿы данықала, инапы иананыла, ҳәарас иаҭахузеи, дыздырыз, ииды-рыз, иѡызцәахаз рацәахеит, еиҳарак каламла еикьар-зыз, еишьашәалаз рахьтә. Насгьы, урҭи иареи наѣ-ааѣ ирыбжьысуаз асалам шәыѣәқәа рхатә бзазара адагьы, иахьысуан алитературеи аѣазареи ирызкыз иактуалтәыз азҵаарақәа. Дансолдаҭыз ашықәсқәа раан, аѡнықа иҭаацәа рахь ииѡуаз асалам шәыѣәқәа ртәы уҳәозар, уаѣа иаабоит аԥсуа ҷкәын ҳаԥсадгьыл ду ҳәа ҳзышьҭаз СССР зыхьчоз асовет ар дрылагылан ирратә маҵура аҕьараҳәа ишынаигъоз, гәеиҵахара шимоуа, ишимам, аамҭа аниоулакгьы ажәеинраалақәагьы шиѡуа. Аха убри инаваргыланы итәыла ԥшъа Аԥсны шыгәхьааиго, иҭаацәа – изгәакьоу зегьы игәы иҭахәхәа ишҭоу иумбарц зал-шом. Урҭ рышѣа имоу абзиабареи агәхьаагареи еиҳагьы дышдырҕәҕәо, имаҵураҷы – иԥсадгьыл ахьчараҷы иҭакԥхықәра шыҳараркуа.

Уажәы Кәасҵа Герелиа арратә маҵура анихигоз (1951–1954) аамҭазы аѡнықа – иҭаацәа рахь иааишьҭуаз асалам шәыѣәқәа рыѣнытә акы-ѡба аазгоит абраѣа, из-банзар, уаѣагьы иаҳбоит апоет иԥсҭазаара атәы зҳәо, хшыѡзцара ззаауша даѣьақәак, хҭысқәак.

«Салам ҭаацәала зегьы!*.

Ԥытк аатцит шәѣәык смыѡзакәа. Аиашазы даара кыр сычҳаит. Аҵыхәтәантәи сышәѣәы маи анаҵәамҭазы изѡит, уи аахыс уаҳа акгьы сымѡыц. Макбулиа лышәѣәқәа еишьҭагыланы исоуеитакатаҳәа. Иара убас зегьыныԥьаратә ашәѣәқәа анысмоуа мышкы цом. Абыржәы ашьыбжьон, аԥсшьараз, Очамчырантә Иура ишәѣәы соуит, сгәы иазымчҳазт обед ахь (шьыбжьхьа) сымцакәа аҭак аѡра салагеит. Ашәыѣәқәа Аԥснытәи исоуа папкак дырҭәын, иахьа даҷеа папкак агәылаҵара салагеит. Ихашәҵа, урҭ зегьы рҭак ѣасҵахьеит, иааицуҵар 153 шәѣәы апрель

* Арҭ асалам шәыѣәқәа ѡуп усҁан иѣаз ақыртуа алфавит ала.

мза аахыс исоухьеит. Ишакәхалак урҭ рыда ус сымамзаргьы сызрыхьҙом, насгьы егьызмыѡҙакәа игәрымуа, рыгәгьы иалымсааит изларзызыѡрызеи. (Ҳәара аҭахума зегьыҭцәҟьа ракәым). Ииун 1 аахыс џьарамзар џьара шәҟәык зымѡыц. Ихашәҵа, минуҵк иадамзаргьы аамҭа шсымам. Ууанҙа заместительс ихаҵыԥуаѡыс сызмаз иҽы ак сҵошәа амш згон, аамҭа сыман, аха уи дцеит ииун 7 рзы. Уи аахыс амҟырҵәҟьа сҭашәеит. Ихашәҵа (ихаҵа) ашьыжь инаркны ацәа иаасымнахаанҙа сыштәоу стәоуп. Снацәкьара абжьарақәа амса ҟанаҵеит уаҳа сылам. Ма изакәызеи, ротак аҽын аԥхьаҙа санааз сахьыҡаз сыҡазар писарс исыбаргәыз ротак амзи иҡаз. Ара абаталион зегьы, аполк зегьы аҵанакуеит. Ма изакәытә усурозеи реиҳа исцәымҷыз аматематика. Аграмқәа шәыџьара еиҟәырҷҷо стәоуп, амиллионқәеи амиллиардқәеи еицҵатәуп, еицрыхтәуп ажәакала, џьара цифрак иадамзаргьы шиԥкак (гхак) ҟаҵцар иҡалоит уақәзыр, иахьҙуп «ПФС». Соурышьҭрацы даҽеаџьара, аԥхьа сахьыҡаз ахь азы арапорт зѡит, еиҭазѡит, аха ируам. Ма спочерк бзианда, урысшәала аҵара сҵаҙомызт. Исыздырам сҳәеит, аха изаҳауада, образование (адырра) ауп изхәаԥшуа рыжәла нҵәааит. Схы ҭҟьеит. Абри асалам шәҟәыҵәҟьа шәынтә салагеит, шәынтә саҟәыҵит. Амала, адолжность старший сержантский ауп. Ара иуҭахымзар удәықәаҳҵап рҳәеит. Избан аучилишьче ахь а-«ПФС» аписарра ада иҡами арота аписарс сҡашәҵа сҳәан, мап уи уара удагьы зымч ақәхо ыҡоуп 7-8 класск ирылгахьоу рҳәеит. Инагҙа аиҳабыра иудырҵаз рҳәан иагьынасықәымчит. Исҳәозеи, «Слушаюсь тов.подполковник» – сҳәеит. Иҡоуҵозеи «приказ начальника, закон для подчиненных». Сыҡоуп аус зуеит, сақәшәеит. Апедучилишьче санҭаз абухгалтерра (аҳасабеилыргара) сҭалар исыбаргәыз уажәы исмыхәози. Уи сҳәеит ҳәа зынҙа шәысцәымшәан, усҡакҵәҟьа схы ҭыԥшшаҙазар сааныркылашам, уажәшьҭа хәыҷы-хәыҷы

ишьақәысцалоит, даҽеа мызкы аҿынтә ԥьабаада аус зуа салагоит. Аиҳабацәа сзыбзиоуп, аполитзаниатиақәа рзы «5» сымоуп, ахысразы «5» сымоуп, уаҳа иҵтахузеи, рыжәла нҵәеит, «дисциплину не нарушаю». Абас ицоит аусқәа. Мчыбжьык аҟара ҵуеит ԥхны мшык ааԥшиижьҭеи.

Макбулиа, аотпуск (аԥсшьара мшқәа) ҳәа бызҿу азы ибасҳәара сыздыруам. Амала идыр: «Воинам срочной службы отпуск не положен». Ара ус хышықәса рышьҭахьынӡа ҳазнеир аабап, иамургьы сара сеиԥш егьаѡы…

Ҳа, ҳа, ҳа сыхәмаруеит, хьаас сҟашәымҵан хышықәса лассы иаашт, ус… иахьа радиола ақырҵуа ашәақәа, аԥсуа ашәақәа передавали, сгәы омашәақәа иарԥшааит, аха иҟасҵозеи. Убас ажәабжьқәа рацәаӡоуп, аха изҳәода.

Агәабзиараз хар сымам, шәара сшәазҵаауам избанзар, есымша ашәҟәқәа соуеит. Амала, ахәыҷқәа гәхьаазгоит, аха ишԥа. Афицарцәа рыҳәсақәа рхәыҷқәа рыманы амҿышала ҳаклуб аҿы ианаалак ирымхны, ирхәмаруа, игәыдкыло-ихыдкыло исымоуп. Аѡны ухәыҷқәа аанумыжькәа уҟам анырҳәа, ѡыцьа аӡҕабцәеи аҷкәынцәеи аансыжьит сҳәеит амыждаразы сазымхәыцӡакәа,егьи ахеилабаба снаѡс итәаз илаҳазаап, дытҵганы дцеит. Ѡымш дмааит. Ахымш рыҿены лыгәхьаа анысымкӡа, дааит дгәам-гәамуа. Ахәыҷқәа сымаӡам ҳәа сзужьазеи анылҳәа, бара быда изжьарыдаз сҳәеит. Дгәаан: саргьы схәыҷы 51 году дыстиит акәымзар дсыман – лҳәеит»*.

Кәасҵа Герхелиа арратә маҵура анихигозтәи даҽеа салам шәҟәык аазгоит. Сгәы иаанагоит аԥхьаѡ убригь иуанаҳәо ыҟоуп ҳәа.

«Асалам шәымоуп ҭаацәала зегьы!

Сазҵаауеит ҭаацәала зегьы шәгәабзиара. Шәышԥаҟоу, насгьы ишԥамѡаԥысуеи аамҭақәа. Сара исҭахуп аду-

* Аҵыхәтәантәи аҳәоуқәа еилургартә иҟам, насгьы ианиѡыз арыцхәгьы арбам.

неи иԛәу агәабзиарақәа зегьы уа ишәзеизараны. Убри аамышьҭахь шәсазҵаар, сыҟоуп, хар сымам. Исоуит ашәыҟәқәа ижәѡыз зегьы. Иара убас апасилка, аҭакгьы зыѡхьеит. Апасилка иҭан: ауатка, аԥьыԥьыхәа, араса, анапҭырпа, аласа қалпадқәа ԥаны, аҵәарѡа, амандарина, амыҵмыԥь. (Арҭ рыхьҙқәа урысшәала иарбоуп). Убри азы гәык-ԥсыкала, иҭабуп ҳәа шәасҳәоит.

Сара акыраамҭа бжьысит ашәҟәы сымѡижьҭеи. Аҳаҳаи хьаас иҟашәымҵан, абри ашьҭахьгьы ԥытрак ишәмоур. Ихашәҵа, абригьы сшьамхы иқәкны ишызыѡуа. Ианвар 1 аахыс учебни период ҳалагеит. Минуҵк иадамзаргьы аамҭа ҳауам. Изаҳҙарызеи амца адыркуеит. Уаха шаанҙа абна ҳанылоу ыҟоуп. Урҭ ирзаауазеи ҳара иаҳусым. Амала шәара ашәҟәы жәыѡла. Ас мацара дук ицом, даҽеа ѡымыз роуп. Нас сахьыҟаз сеиҭаҟалахуеит. Ахьҭа ыҟам сызҳәом,аха шьҭа ҳашьцылт. Уаха шаанҙа асы сылатәазаргьы хыхь сыхьуам. Абас ицоит уажәазы аусқәа. Аҳаҳаи, хьаас сҟашәымҵан аказы.

Уахь шәышԥаҟақәоу хәыҷла, дула? Исаҳаит еишьа дышҳауз. Дшәыдысныхәалоит зегьы. Арантә сеигәырҭьагәышьоит, аха сызбада. Ваниагьы (Иван Ҭарба иоуп зыҙбахә имоу – Р. Қ.) аабыкьа ашәҟәы сзиѡит, дсыдныхәалеит. Тамшь дыҟазаарын. Иара убас Кә. Ломиагьы дсыдныхәалауа исзиѡит, уигьы дыҟазаарын, «Альманахгьы» сзаарҭиит. Нас Тамшьҟа изѡит хьыҙқәак, аха иргәаԥхоу сыздырам: Вадим, Наби, Дима, Игор. Еиҧьышәшьо рыуа ишәгәаԥхозар, мамзар ишәҵаху ихьҙышәҵа. Ахәыҷқәа рпатреҭ ансоу, схагахоз ԥьысшьеит.

Уаҳа исҳәарызеи? Ҭина дышԥаҟоу лгәабзиара? Иара убас Гәлишьа. Ԥхыҙ еицызбоит есыуаха сылацәа еихызѡацыԥхьаҙа убрахь сықәуп. Нас аотпуск ҳәа шәызҷу сынтәала шәагьазымпшын. Ҽааны ҳахәаԥшып. Иҟоузеи Ҕәада бзиара, цәгьара? Аҵара иҵада? Хаҵа ицада? Ԥхәыс даазгада? Иҙда? Инхада? Арра иргада?

Ижәыѡла ашәыҟәқәа. Урҭ сара акыр исзаԥсоуп абыржәтәи амомент азы.

Шәгәыдыскылоит: Кьамсыс, Димитри, Гәлишьа, Ҭина, Макбулиа, Флора, Стиопа, Нуни, Киа. Асалам – Ҳабыцьи Татианеи!

Еснагь ишәызгәыку Котик

20.1.53.

Кәасҭа Герхелиа арратә маҵура анихигоз аамҭазы, иҭаацәа рахьынтә иоуаз, рҭак иҟаиҵоз асалам шәыҟәқәа, иара ишиҳәо еиԥш, ирацәоуп, аха ҳнапаҿы урҭ зегьы ыҟам. Амала, аѡада иаазгаз аѡсалам шәыҟәқәак имѡашьо иаҳдырбоит иԥсадгьыл аҿаԥхьа иуалԥшьа ҭакԥхыҷәрала ишынаиҳоз, насгьы иҭаацәа зегьы, изааигәаз, иуа-иҭахы, Аԥсны ԥшъа шыгәхьааигоз, ҷыдала дазҿлыман иқыҭа гәакьа Ҭәада иҟалоз, ианылоз ахҭысқәа. Абарҭқәа зегьы апоет қәыԥш игәыҵхан, игәхьаан, иԥхыҵ иалан, иԥсҭазаара иацын. Арратә маҳақәа иреиуазар акәхарын хаҭала инапы злакыз атәы иаахтны иҳәомызт, мацара днахыкәша-аахыкәшан ишус мариамыз атәы иҳәон хыхь-хыхьшәа. Асалам шәыҟәқәа имѡашьо иаҳдырбоит Кәасҭа Герхелиа ауаѡы дызҳрыжәуаз, иԥсадгьыл дапатриотны дзааҳоз, аԥышәа изҵоз аԥсҭазааратә мѡа ҷьбара дшанысыз. Уи хышыҟәса арратә маҵура ихигаз, ԥхьаҟатәи ирҿиаратә, иуаажәларратә усуреи рҿы ишколны изыҟалеит.

Кәасҭа Герхелиа поетк, уааажәларратә усзуаѡык иаҳасабала, хыхь ишысҳәахьоу еиԥш, Аԥсны анҵытцгьы ибзианы дырдыруан, еиҳарак ашәҟәыѡѡцәа, аҵарауаа. Иман Қарҭ, Москва, Нхытц Кавказ, Бақәа... аѡызцәа, адырцәа, ирҿиаратә усура ҳаҭыр ақәызҵоз ауаа. Урҵи иареи ирыбжьан асалам шәыҟәқәа, аибабарақәа, аиҵанеиааирақәа. Зегьы араҟа, ҳәарас иаҭахузеи, смонографиаҿ исзарбауам. Мацара ҿыրԥштәык аҳасабала иаазгоит аҳәык-ѡыцьак ртәқәа.

Абар Москва иҭытҵуа ажурнал «Дружба народов» аредактор хада Сергеи Баруздин иифуа. «Дорогой Константин Меджгурович!

Обращаюсь к Вам с большой просьбой.

Пришлите мне, пожалуйста, в редакцию две-три книги своих – можно на абхазском – с добрыми пожеланиями нашим подшефным нурекчанам («Интернациональной библиотеке «ДН» в славном Нуреке от...» и т. д.

Хорошо?

О нашей уникальной коллекции книг с автографами в Нуреке Вы, видимо, наслышаны? О ней много пишут и говорят. Сейчас она насчитывает уже 9 тысяч томов. В минувшем году свои книги нурекчанам подарили Л.И. Брежнев и другие члены Политбюро ЦК.

А как же Ваше участие в этом благородном деле?

Буду ждать!

Заранее благодарен Вам!

О Вашем даре мы непременно сообщим на страницах «ДН».

Искренне Ваш

С. Баруздин (иподпис ауп иҟоу)

Москва, ул. Воровского, 52.

13 апреля 1979 г.

Абар ҳаԥхьап Челиабинсктә иааз даҽеа документк: «Гудаута Председателю Верховного Совета Республики Абхазия Владиславу Ардзинба. Поздравляем! Гордимся. Разделяем Вашу радость со слезами на глазах. Желаем дальнейших успехов, в строительстве счастливой мирной жизни Абхазского народа. С искренним уважением – друзья, коллеги вашего поэта Константина Герхелиа, уральцы Людмила Галкина, Владимир Киселев, семья Теркиных...

28. 9. 1992

Аԥсны аҵеи лаша Владислав Арҙынба ихьҙала абри ателеграмма Уралнтә ииаз Кәасҭа Герхелиа ихаҭаразгьы иҳанаҳәо маҷҙам ҳәа сгәы иаанагоит.

Аԥхьаѡ ухаҵкы, уажәы усырлахҷыхырц азын исҭахуп ҳаицаԥхьарц аиумор зѡыда згәылжжуа, ашықәс ҷыц (1963) азы ииз жәеинраалк. Уи иахьҙуп «Ашықәс ҷыцазтәи» авторс дамоуп усҟан М. Горки ихьҙ зху Алитературатә институт, астудент иахьа Аԥсны жәлар рпоет, академик Мушьни Таиия-иԥа Лашәриа.

Абар ахаҭагьы:

Алықьса, Анатоли, Кәасҭа –
Салам шәысҭоит, шәыззыԥшым!
Аҟазара амѡахәасҭа
Агәы ҷыгьып, – шәананым!

... «Аҙиас ццакуеит амшын ахь» –
«Ашьац аагага» каҭәаларц...
Са сажәақәа – «Алашарахь»
Сепиграммақәа ргаларц...

Хнѡеижәи хԥа шықәса иҵалап
«Аԥсҭазаара абжьы».
Аха ак ацымлар, – иахылап –
Илахьеиқәҵагоу ашәшьы...

«Амҵәыжәѡақәа» зкалам иаѡыз
Ичараҷ ҳаҟамызт, ҵаны,
Аха идыруазааит – ишааѡыз –
Алафқәа изырҳәо рацәаны...

Насгьы, инасыԥ анаѡыс,
Ҽак изеиҕьаҳшьоит уаха:

«Ажәабжь кьаҽқәа» зкалам иаԥыз,
Ажәабжь дуқәа рахь уеиха!

Салам лаҳҭоит убас Цабу,
Лгәы шыбзиоу агәра згоит.
Аҵхи сареи ҳаицлабу,
Абар, ашара ааигәахоит...

Нас абас ауп, ажәакала,
Исҭахуп иҵегь ишәызҳарц!
Ашықәс ҽыц ҳара ҳазҭало
Аԥымҭа ссирқәа шәзаанагарц!

Саламла Мушьни Лашәриа

Кәасҭа Герхелиа иаԥсыуамыз рахьтә иидыруаз еиҳарак арҽиара знапы алакыз рацәаԥын насгьы инапы ианыз аус аҽы имаҷԥымызт дзыцхыраахьаз. Уи афакт иаҳәоит Кәасҭа Герхелиа ауаԥы игәцаракра шимаз, даҽеакала иуҳәозар, илшоз акы аҽы дышгәыгәҭеимыжьуаз. Абри ашәҟәгьы убри ауп иаҳәо. Ҳаԥхьап ахаҵа:

Дорогой Костя!

Шлю тебе сердечный привет и самые добрые пожелания!

Как поживает твоя семья? Как здоровье мамы. В первых числах сентября собираюсь в Сухуми и привезу новые 2 – 3 лекции для Вашего радио.

Родной мой! В моем «личном» архиве хранится письмо от 28 сентября 1964 года за № 135, благодарность и справка Председателя комитета радиовещания при Совете Министров Абхазской АССР товарища Т.А.Тодуа, в котором высказана самая высокая оценка моей работы на радио с 1961 года.

С тех пор, вот уже 21 год, как я тружусь в качестве внештатного комментатора по науке на радио Абхазии.

Ты знаешь отклики слушателей на мои выступления. Писать об этом не буду. Второй документ, который хранится в моем деле с печатью на бланке от 25//I-I968 года подписан Людмилой Нестеровной Лабахуа, в качестве заместителя министра здравоохранения за № V-10-110, в котором дан высокий отзыв о моем выступлении на радио Абхазии.

Дорогой друг! Я получил несколько рекомендаций от известных журналистов (Курьер ЮНЕСКО), академика П.А. Кометиани, Шоты Чкадуа и многих других. Я прилагаю документ об окончании Высших курсов «Основы советской журналистики» и многие другие бумаги для поступления в Союз журналистов в сентябре месяце 1981 года. Буду просить тебя, родной мой, когда приеду в Сухуми дать мне также письмо в Союз журналистов Абхазии из Радиокомитета о моей работе за 21 год в качестве внештатного комментатора по науке Абхазского радио и телевидения за твоей подписью. Я надеюсь, что товарищи, знающие меня, не отвергнут мою кандидатуру при вступлении в Союз журналистов. Геровитал для твоего и моего омоложения (хотя ты еще очень молодой человек) привезу.

Целую тебя крепко, мой дорогой друг.

Твой доцент Хорол.

31 мая 1981 г.

***

Аԥхьаҩ ухатцкы, акыр аамта сызҿыз апоет апубли-цист, аитагаҩ, ауааҽәларратә усзуҩ Кәаста Герхелиа иԥстазаареи ирҿиамтақәеи рыттцаара иазкыз сышәҟәы абар, Анцәа ду имтаны, ихсыркәшоит. Ҳәарада, иҟалашт исзымҳәаз, исыгхаз, исыԥхаз, снапы ахьымнаҳаз уҳәа тыԥқәак. Урт ԥшҳала, сара исеиҧьны ҳпоет иԥстазааараеи

ирҽиамҭақәеи ҭызҵааша ҳаԥхьатәи абиԥарақәа ирусхап. Усҟан абри сышәҟәгьы ԥьара хәарҭарак аланы иҟалозар акәхап. Ус агәыҷра сымоуп. Аха уи акәым араҟа исҳәарц исҵаху. Аԥхьаѡ иудыруазарц сҵахуп, Кәасҭа Герхелиа изкыз ашәҟәы аѡра санаҽыз, сара сзы ихадараз уи иѡымҭақәа зегьы игәы, иԥсы иалхны ишаԥиҵаз лоунытә исныруа аҟазаара акәын. Убри акәын сара сзы иҵысҵаауаз амонографиаҽы, еиҭасҳәоит, ихадараз. Насгьы, уи собиект сара сахәаԥшуан ҳмилаҭ литература аԥсҭазаара иамаданы, сымѡашьогьы иалызбааун уаҟа иааннакылоз аҵыԥгьы. Убри акәын сыҵҵаараҽы исыҟәыҷгәгәоз аидара зырласуаз, саԥхьа ишьҭаз аҭакԥхыҟәра ҳаразкуаз, аусурагьы сгәы аҳәо, анҵәамҭа ахәангасҭа сзырбоз, иааигәазтәуаз. Илитературатә ҭынха ахәшьара схатә ҵҵаара иснаҭаз алкаа мацарала ишьақәсмыргылт. Араҟа ажәа рыстеит Кәасҭа Герхелиа ибзианы иѡымҭақәеи иареи здыруаз, акымкәа иѡбамкәа астатиақәеи аусумҭақәеи изызкхьоу ашәҟәыѡѡцәа, аҵарауаа, акритикцәа. Урҭ ргәаанагарақәа сышәҟәы аҵҵаараҽы сҳәаақәырҵеит, исыцхрааит. Уи азы иҵабуп ҳәа сҳәарц сҵахуп.

Сацәымѡашьо исҳәар сылшоит Кәасҭа Герхелиа илитературатә ҭынха зыхә ҳараку мазароуп ҳдоуҳатә культуразы. Амала, уаѡы ихьааимгарц залшом уи ибаѡхатәра аҽахәы инагӡаны иаҳәааиӡа иԥсҭазаара ахьҽахҵәаз, иуахҵа ахьааигәахаз. Аха уи лахьынҵазар акәхап...

Аҵыхәтәан, сышәҟәы «Кәасҭа Герхелиа иԥсҭазаареи ирҽиамҭақәеи» хсыркәшоит аурыс критик ду В. Г. Белински иажәақәа рыла: «Жить значит чувствовать и мыслить, страдать и блаженствовать, всякая другая жизнь – смерть».

Абарҭ ажәақәа рыхшыѡҵак имбарц, мамзаргьы гәныѡрак ирымҭарц залшом Кәасҭа Герхелиа илитературатә ҭынха иаԥхьаз ауаѡы.

05. IV. 2016. Аҟәа.

АХҚӘА

Иҵзозеи уи аахыс, аха... 5
Алымҩанык... 21
Аԥсадгьыл хәыҷы.....28
Аҭаацәара ду..... 35
Аԥҳа лҳәамҭа.....43
Аԥа иҳәамҭа.....62
Агалашәарақәа.....71
Ақәыԥшреи апоезиеи.....149
Аԥсҭазаара абжьы.....220
Анарха.....241
Ҭысхәыжәраа.....315
Аиҩызара.....331
Ацәлаа анышәҭуа.....345
Ахацыркра.....405
Ауасиаҭ.....419
Маҷк иадамхаргьы... 442
Акьыԥхь зымбац... 449
Аибашьра иалиааз.....505
Ашьа..... 513
Аибашьра анеилгагьы.....528
Апоезиа адагьы.....565

Руслан Хәанеи-иԥа Қапба

Кәасҭа Герхелиа
Иԥсҭазаареи ирҿиамҭақәеи

Руслан Хонеевич Капба

Константин Герхелиа
Жизнь и творчество

Аредактор *В. Касланҙиа*
Акорректорцәа *Ф. Быҭәба, Н. Шьаматаа*
Асахьаҭыхҩы *Р. Габлиа*
Компиутерла еиқәлыршәеит *А. Аԥьыԥьал*

Аформат 84х108/32. Атираж 300.
Иныҟә. акь. бҕь. 33,6+0,8.
Аҿатцаԥҟа № 17